

L'ASSENTAMENT DE LA IMMIGRACIÓ
ANDALUSA A OLOT DURANT EL FRANQUISME.
TRAJECTÒRIES I MOBILITAT SOCIAL DE LA
IMMIGRACIÓ ANDALUSA I ELS SEUS
DESCENDENTS

Xavier Casademont

Per citar o enllaçar aquest document:
Para citar o enlazar este documento:
Use this url to cite or link to this publication:
<http://hdl.handle.net/10803/369311>

<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement-
NoComercial-SenseObraDerivada

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento-NoComercial-
SinObraDerivada

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-
NoDerivatives licence

TESI DOCTORAL

**L'assentament de la immigració andalusa a Olot durant
el franquisme.**

**Trajectòries i mobilitat social de la immigració andalusa i els seus
descendants**

Xavier Casademont Falguera

2015

TESI DOCTORAL

L'assentament de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme.

Trajectòries i mobilitat social de la immigració andalusa i els seus descendents

Xavier Casademont Falguera

2015

PROGRAMA DE DOCTORAT

Educació

DIRECTOR DE LA TESI

Dr. Jordi Feu Gelis

Memòria presentada per optar al títol de doctor per la Universitat de Girona

A la Mariona.

A la mare, el pare i el meu germà.

A la memòria d'Elvira Falguera Aleu.

Què té saber que sigui tant temible?

Wadgi Mouawad

No deberíamos cansarnos de repetirlo. Quienes llegan a Catalunya no encuentran una cultura entendida como un todo coherente en que se inspira la conducta y el pensamiento de una sociedad. Si la cultura catalana es algo no es sino un precipitado que resulta de las aportaciones de quienes vinieron de fuera alguna vez, en avenidas humanas no muy distintas de las que ahora recalán en nuestros pueblos y ciudades. Los hijos de esos a quienes llamamos “inmigrantes” serán los catalanes autóctonos de mañana, portadores a su vez de las nuevas formas y los nuevos contenidos de una cultura catalana que no está acabada, sino en permanente construcción. Los inmigrantes no pueden “desfigurar” Catalunya, porque la configuran. Los inmigrantes no se integran en Catalunya, sino que la integran.

Manuel Delgado

Hi ha solituds inigualables en llur compartir. De fet només qui és capaç de solitud pot estar de debò amb els altres.

Pintades a la paret de l'habitació d'un anacoreta, en una casa força deteriorada de Torí, es podien llegir aquestes paraules:

“Qui va al desert no és un desertor” [...]

Qui va al desert és sobretot un *resistent* [...]

Resistir no és tan sols propi d'anacoretas o d'ermitans. Existir és, en part, *resistir*.

Josep Maria Esquirol

Agraïments

Els agraïments d'una tesi poden semblar una part protocol·lària. Però, certament, al final d'una experiència tant intensa com aquesta, complau enormement tenir un modest recordatori a les persones que m'han ajudat i animat durant aquest llarg procés. L'únic risc d'un apartat com aquest, però, en què es citen els noms de les persones que un recorda que l'han ajudat, és oblidar-se d'algú. Com que lamentablement la memòria m'acostuma a jugar males passades, en primer lloc vull disculpar-me en cas que m'hagi oblidat d'algú.

El primer agraïment és per l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa i l'Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot. Una part de la recerca que teniu a les mans és el resultat d'un treball que vaig iniciar l'any 2009 gràcies a la Beca de Ciències Socials i Humanes Ernest Lluch, convocada per l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa. Moltes gràcies al jurat dels premis per valorar positivament la meva proposta i per esdevenir la llavor d'una tesi doctoral. Paral·lelament, vull agrair molt especialment el suport i la col·laboració d'Antoni Mayans i Xavier Puigverd i Xevi Calm, de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa, i a Quim Roca, del Servei d'Imatges de l'Arxiu Municipal d'Olot.

Moltes gràcies als companys i companyes de l'Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa, per haver après de cadascun d'ells, des de la diversitat. Per haver compartit tants bons moments i per donar-me l'oportunitat, una vegada finalitzats els estudis universitaris, de continuar en el camp de la recerca i de mantenir vivia la flama per la sociologia i la ciència política.

Moltes gràcies al Consorci d'Acció Social de la Garrotxa, per donar-me l'oportunitat d'aprendre des de la trinxera, per facilitar-me l'acompliment d'aquest repte personal i per donar-me l'oportunitat de compatibilitzar l'activitat al Consorci amb l'activitat a la Universitat de Girona. Gràcies, també, a tots els companys de feina que m'han animat durant aquest trajecte.

Un agraïment molt especial a totes les persones entrevistades en aquesta tesi. Per compartir obertament la seva biografia i ajudar-me a créixer, com a persona, a partir del seu exemple. Escoltar el seu testimoni ha estat una experiència extraordinària, plena d'emoció i sensibilitat, una lliçó de vida, un exemple de perseverança, valentia, coratge i dignitat. A tots plegats, als qui ens han deixat en el transcurs de la redacció de la tesi, com els qui encara ens acompanyen, aquesta tesi pretén convertir en inesborrable el seu testimoni. Al mateix temps, moltes gràcies a les persones que m'han ajudat a trobar aquests testimonis

apassionants, una tasca difícil i que hauria estat veritablement complicada sense la seva ajuda. Gràcies, doncs, Toni Moreno, Juli Clavillo, Eduard Miguel, Cati Mallarach i Rosario Montero per la vostra inestimable col·laboració.

Moltes gràcies, també, a l'Associació de Veïns del Barri de Sant Roc, per escollir-me com a pregoner de les festes del barri de 2015. Conèixer la història d'un dels barris més entranyables d'Olot ha estat un privilegi, i ser-ne pregoner una experiència emocionant i que sempre recordaré.

Moltes gràcies, també, a Maria Pallissera, responsable del programa de doctorat en educació de la Universitat de Girona, per l'orientació i la magnífica atenció durant tot el procés d'elaboració de la tesi. Gràcies, també, per l'oferta de cursos de doctorat, que han estat d'alt interès i utilitat.

Moltes gràcies a Carles Trèmols, Cristina Orts, Josep Costa, Jordi Bassagañas i David Pagès per l'assessorament i suport tècnic en els aspectes informàtics, formals i de disseny de la tesi.

Moltes gràcies també als professors Jordi Garreta, Xavier Besalú, Salomó Marquès i Victòria Robles, per facilitar-me referències bibliogràfiques d'interès. Al mateix temps, moltes gràcies a l'editor i els revisors de la revista *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, per la lectura atenta i les aportacions a un article centrat en part de la tesi que han millorat el contingut d'aquesta investigació.

Moltes gràcies als companys i amics de la Universitat de Girona, que m'han animat durant la redacció de la tesi. Especialment a Òscar Prieto i a Maxi Fuentes, pels comentaris i les recomanacions, així com també als membres del Grup de Recerca en Ciències Socials Aplicades, pels seus comentaris i suport.

Moltes gràcies, també, als professors Jordi Garreta, de la Universitat de Lleida, i Jordi Collet, de la Universitat de Vic, per acceptar la proposta de revisió externa de la tesi.

Moltes gràcies a la comunitat del Monestir de Poblet, per acollir-me i permetre'm recollir, escoltant el silenci. Només qui escolta el silenci s'adona del soroll que hi ha al món.

I, finalment, moltes gràcies, al director de la tesi doctoral, el doctor Jordi Feu, pel seu guiatge tranquil i precís. Pel suport i la dedicació en moments joiosos, però intensos, de la seva vida.

I moltes gràcies, també, a l'amic Jordi Feu, una persona a qui admiro, un amic amb majúscules, de qui tant he après i de qui espero continuar aprenent.

Gràcies a totes les persones que m'estimen i a qui estimo.

Resum

El procés d'assentament de la immigració andalusa a Catalunya durant el franquisme va ser un dels més intensos en la dilatada tradició catalana de recepció d'immigració. Si bé la majoria dels immigrants andalusos es van assentar a la zona metropolitana de Barcelona, d'altres localitats catalanes també foren municipis d'atracció. Aquesta tesi estudia el cas de la ciutat d'Olot (Girona) i, fonamentalment, aborda dues grans qüestions: per una banda, analitza i examina les característiques del procés migratori entre Andalusia i Olot, mitjançant la quantificació i establiment del perfil dels immigrants andalusos, així com els factors d'expulsió, els d'atracció i el procés d'integració a Olot. Per altra banda, l'altra gran apartat de la tesi estudia les trajectòries i els processos de mobilitat social dels immigrants andalusos, així com dels seus fills i filles i néts. Concretament, s'analitzen quines han estat les trajectòries en àmbits com el treball, el nivell d'instrucció, l'estatus socioeconòmic o la identitat, entre altres.

Resumen

El proceso de asentamiento de la inmigración andaluza en Cataluña durante el franquismo fue uno de los más intensos en la dilatada tradición catalana de recepción de inmigración. Si bien la mayoría de los inmigrantes andaluces se asentaron en la zona metropolitana de Barcelona, otras localidades catalanas también fueron municipios de atracción. Esta tesis estudia el caso de la ciudad de Olot (Girona) y, fundamentalmente, aborda dos grandes cuestiones: por un lado, analiza y examina las características del proceso migratorio entre Andalucía y Olot, mediante la cuantificación y establecimiento del perfil de los inmigrantes andaluces, así como los factores de expulsión, los de atracción y el proceso de integración en Olot. Por otra parte, el otro gran apartado de la tesis estudia las trayectorias y los procesos de movilidad social de los inmigrantes andaluces, así como de sus hijos y nietos. Concretamente, se analizan cuáles han sido las trayectorias en ámbitos como el trabajo, el nivel de instrucción, el estatus socioeconómico o la identidad, entre otros.

Summary

The process of settlement of Andalusian immigrants in Catalonia during the Franco's regime was one of the most intense in the long Catalan tradition of receiving immigration. While the majority of Andalusian immigrants settled in the metropolitan area of Barcelona, other Catalan towns and municipalities were also attractive. This thesis studies the case of Olot (Girona) and basically addresses two major issues: First, it analyses and examines the characteristics of migration between Andalusia and Olot, quantifying and establishing the profile of Andalusian immigrants, as well as factors of expulsion and attraction, and process of integration in Olot. Meanwhile, the other major part of the thesis examines the paths and processes of social mobility among Andalusian immigrants, as well as their children and grandchildren. Specifically, we analyse these paths in areas such as employment, educational level, socioeconomic status and identity, among others.

Índex

INTRODUCCIÓ

Capítol 1. Introducció	27
1.1 Presentació.....	27
1.2 Motivacions.....	37
1.3 Objectius de la tesi.....	40
1.4 Estructura de la investigació	42
Capítol 2. Marc teòric i conceptual	45
2.1 Les migracions al llarg de la història	45
2.2 Llenguatge, construcció social i migracions	54
2.3 Les teories migratòries.....	75
2.4 Migracions, transformació i mobilitat social	94
2.5 Les migracions a l'estat espanyol, Andalusia i Catalunya durant el franquisme	103
Capítol 3. Metodologia, tècniques i fonts de la investigació	119
3.1 Perspectiva teòrica	119
3.2 Tècniques i fonts quantitatives	121
3.3 Tècniques i fonts qualitatives	128
PRIMERA PART. LA IMMIGRACIÓ ANDALUSA A OLOT: UNA ANÀLISI MULTIDIMENSIONAL DEL PERÍODE 1940-1975	143
Capítol 4. Olot després de la guerra civil: els immigrants són militars.....	145
4.1 La població olotina als anys quaranta	150
4.2 L'economia de la ciutat	154
4.3 L'habitatge i l'urbanisme	158
4.4 La immigració andalusa	164
Capítol 5. Els anys cinquanta: la immigració del silenci.....	175
5.1 El context d'arribada de la immigració andalusa a Olot.....	178
5.2 Un canvi de dinàmica en la tendència demogràfica	182
5.3 La dimensió de l'arribada d'immigrants andalusos als anys cinquanta.....	189

5.3.1 Els factors d'expulsió.....	192
5.3.2 Els factors d'atracció	197
5.3.3 Les característiques dels immigrants andalusos	203
5.4 El viatge.....	211
5.5 L'arribada a Olot	215
5.6 L'habitatge com a problema.....	222
5.6.1 L'estat de l'habitatge a l'Olot dels anys cinquanta	225
5.6.2 La construcció dels Pisos del Portal: un cas paradigmàtic	241
5.7 Altres elements propis de la integració dels andalusos als anys cinquanta.....	250
 Capítol 6. 1960-1975: quinze anys d'embranchada.....	 257
6.1 Introducció	257
6.1.1 La situació espanyola als anys seixanta.....	258
6.1.2 La situació Andalusia	268
6.1.3 La situació a Catalunya.....	271
6.2 Olot continua creixent	277
6.2.1 La immigració andalusa	281
6.3 La vida a la ciutat.....	293
6.4 El Pla General d'Ordenació Urbana: un primer intent de racionalització urbanística	299
6.5 El barri de Sant Roc: una realitat oblidada	309
6.6 Altres qüestions relacionades amb la integració.....	329
6.7 L'Ajuntament desbordat: un cúmul de problemàtiques sense resoldre.....	335
6.8 La nova etapa d' <i>Olot Misión</i>	341
 Capítol 7. Conclusions.....	 345
7.1 Les principals característiques de la immigració andalusa a Olot (1940-1975)	345
7.2 Conclusions	353
 SEGONA PART. TRAJECTÒRIES I PROCESSOS DE MOBILITAT SOCIAL DELS IMMIGRATS, FILLS I NÉTS DE LA IMMIGRACIÓ ANDALUSA	 363
 Capítol 8: Anàlisi inter i intra generacional de la immigració andalusa a Olot	 365
1. Habitatge	366
2. Educació i nivell instrucció	377
3. Ocupació	395

4. Ingressos i estatus socioeconòmic.....	409
5. Família, xarxa social i comunitària	419
6. Identitat, ideologia i religiositat	433
7. Llengua.....	445
8. Discriminació	459
9. Participació	467
Capítol 9: Conclusions.....	473
Futures línies de recerca	481
Bibliografia	483
ANNEXOS.....	497
Annex 1. Entrevista a immigrants	499
Annex 2. Entrevista a fills dels immigrants.....	505
Annex 3: Qüestionari d'accés als pisos "el Portal"	513
Annex 4: Imatges sobre la immigració andalusa a <i>Olot Misión</i>	515
Annex 5: Altres figures i taules estadístiques	519
Annex 6: Municipis andalusos amb presència a Olot. Per províncies. Olot. 1950.....	527
Annex 7: Municipis andalusos amb presència a Olot. Per províncies. Olot. 1975.....	531

Llista de taules

Taula 1: Saldos migratoris interns. Andalusia. Per províncies. 1940-1975.....	108
Taula 2: Distribució de la població andalusa per comunitats autònomes de residència. 1940 i 1975.	109
Taula 3: Creixement natural i creixement migratori. Catalunya. 1940-1975	114
Taula 4: Saldos migratoris interns per quinquennis i províncies. Catalunya. 1940-1975.....	115
Taula 5: Quadre resum de les persones entrevistades per a la segona part de la tesi.	138
Taula 6: Evolució de la població. Olot. 1940-1945-1950	151
Taula 7: Evolució dels immigrants andalusos i els soldats andalusos empadronats. Olot. 1940- 1945-1950	169
Taula 8: Evolució de la població. Olot. 1950- 1955- 1960.....	182
Taula 9: Població per sexe i edat. Olot. 1950.	183
Taula 10: Evolució de la taxa bruta de natalitat (TBN) i la taxa bruta de mortalitat (TBM). Olot. Xifres relatives (‰) 1950-1955-1960	186
Taula 11: Nombre de casaments. Olot. Xifres absolutes. 1950-1960.....	188
Taula 12: Població segons lloc de naixement. olot. 1950-1960.	190
Taula 13: Població total i andalusa. Nombres absoluts i relatius. Olot. 1940-1945-1950-1960	191
Taula 14: Població activa total i per sectors. Andalusia i Espanya. 1960. Percentatge	194
Taula 15: Població segons activitat. Olot. 1950.	198
Taula 16: Població econòmicament activa classificada per les característiques dels establiments on treballa i per gènere. Olot.1950.....	199
Taula 17: Població andalusa per províncies. Olot. 1940-1945-1950-1960	205
Taula 18: Municipis d'origen amb més immigrants andalusos per província. Olot. 1960.....	206
Taula 19: Població andalusa per districtes i seccions. Olot. 1960.....	210
Taula 20: Lloc de naixement dels beneficiaris dels habitatges Sant Pere Màrtir.	226
Taula 21: Principals moviments migratoris interregionals. 1962-1970.....	268
Taula 22: Migració residencial entre Catalunya i Andalusia. 1962-1975	270
Taula 23: Migrants per província de procedència. Província de Girona. 1962-1975	274
Taula 24: Població total. Nombres absoluts. Olot. 1950-1975. Per quinquennis.....	278
Taula 25: Evolució de la taxa bruta de natalitat i la taxa bruta de mortalitat. Olot. Xifres relatives (‰). 1960-1965-1970-1975	280

Taula 26: Evolució de la població total per municipis. Província de Girona. 1940-1975.....	280
Taula 27: Població andalusa i percentatge sobre el total de població. Nombres absoluts i relatius. Olot. 1950-1960-1970-1975.....	282
Taula 28: Població andalusa per província. Nombres absoluts i percentatge vertical. Olot. 1960-1970-1975	283
Taula 29: Principals municipis d'origen andalusos. Per províncies. Nombres absoluts. Olot. 1970-1975.....	284
Taula 30: població total. municipis andalusos. Nombres absoluts. 1950 i 1970	287
Taula 31: Població andalusa per districte i secció. Xifres absolutes. Olot. 1970.	288
Taula 32. Població andalusa per districte i secció. Olot. 1975.....	290
Taula 33: Tipus d'habitatge. Olot. 1960-1970.	304
Taula 34. Població total. Olot i Catalunya. 1940-1975.....	345
Taula 35. Població total, creixement absolut i relatiu. per quinquennis. Olot. 1940-1975.....	346
Taula 36. Creixement total, creixement natural i saldo migratori. Olot. 1940-1975.....	346
Taula 37: Població andalusa. Nombres absoluts i relatius. Olot. 1940-1975	349

Llista de figures

Figura 1: Saldos migratoris quinquennals d'espanyols a l'estranger. 1940-1975.....	105
Figura 2: Evolució de les migracions internes espanyoles per quinquennis. 1940-1975.....	106
Figura 3: Emigració andalusa a l'exterior. 1900-1980.....	108
Figura 4: Saldos migratoris. 1950-1980. Per quinquennis. Andalusia i Catalunya.	110
Figura 5: Saldos migratoris interns. Catalunya. Per províncies. 1940-1975	115
Figura 6: Migració residencial entre Catalunya i Andalusia. 1962-1975. Per quinquennis.....	117
Figura 7: Evolució del nombre de naixements i defuncions. Xifres absolutes. Olot. 1940-1950	152
Figura 8: Creixement natural de la població. Xifres absolutes. Olot. 1940-1950.....	153
Figura 9: Creixement total, natural i saldo migratori. Catalunya. 1940-1970. Per dècades.....	168
Figura 10: Evolució de la població andalusa empadronada. Olot. 1940-1945-1950	170
Figura 11: Immigrants andalusos per província. Nombres absoluts. Olot. 1950	172
Figura 12: Evolució dels naixements i defuncions. Xifres absolutes. Olot. 1950-1960.	184
Figura 13: Evolució del creixement natural de la població. Xifres absolutes. Olot. 1950-1960	185
Figura 14: Migracions netes en alguns països europeus. 1950-1974	263
Figura 15: Evolució del nombre de naixements i defuncions. Xifres absolutes. Olot. 1960-1975	279
Figura 16: Aportació del creixement natural i del saldo migratori en el creixement del total de la població. Olot. 1940-1975.	347
Figura 17: Taxa bruta de natalitat i taxa bruta de mortalitat. Olot. 1940-1975.	348

Llista d'imatges

Imatge 1: Imatge aèria de la ciutat d'Olot. 1945.....	161
Imatge 2: Olot: ciudad-jardín: plano del ensanche trazado y en parte realizado por D. Manuel Malagrida con la cooperación técnica del arquitecto municipal.....	162
Imatge 3: Imatge aèria de Sant Roc. any 1946.	218
Imatge 4: Reproducció del barri de Sant Roc. Any 1965.	219
Imatge 5: Grup d'habitatges de Sant Pere Màrtir. Any 1955.	227
Imatge 6: Grup d'habitatges de Sant Pere Màrtir. Any 1969.	228
Imatge 7: Grup d'habitatges <i>Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros</i> . Any 1969.....	230
Imatge 8: Imatge aèria de la zona de Sant Roc. Any 1956.....	233
Imatge 9: Imatge aèria de la ciutat d'Olot. Any 1945	239
Imatge 10: Imatge aèria de la ciutat d'Olot. Any 1955	240
Imatge 11: Ubicació dels terrenys dels Pisos del Portal. Olot. Any 1955.....	243
Imatge 12: Panoràmica de la ciutat d'Olot. Anys 1958-1960.....	300
Imatge 13: Grup d'Habitatges “Nostra Senyora del Tura” i Grup d'Habitatges “Benavent”. Any 1977.	306
Imatge 14: Panoràmica de la ciutat i de promocions d'habitatges. Any 1969.....	308
Imatge 15: Imatge aèria del barri de Sant Roc. Any 1969	313

INTRODUCCIÓ

Capítol 1. Introducció

1.1 Presentació

La ciutat d'Olot és, avui en dia, a principis dels segle XXI, una ciutat mitjana de Catalunya, que compta amb més de 34.000 habitants i que, amb totes les seves particularitats, es pot considerar com una ciutat relativament pròspera, cohesionada i amb una qualitat de vida més que acceptable, d'acord amb els estàndards propis de les societats occidentals. Els tòpics descriuen Olot com un dels municipis de la "Catalunya profunda", apel·lant a una realitat sociocultural aparentment homogènia, amb una forta presència de població amb múltiples generacions nascudes a la ciutat o a d'altres zones de Catalunya.

Però una anàlisi de les dades sociodemogràfiques bàsiques desmenteixen, en part, aquest prejudici. L'estudi d'una de les variables demogràfiques més útils per a aquest propòsit, la població segons el lloc de naixement, mostra com, a l'any 2014¹, 3.512 persones havien nascut a l'estat espanyol (10,3% de la població) i, d'aquests, 2.211 eren originàries d'Andalusia, una xifra que equival a un 6,5% de la població olotina. A Catalunya, al mateix any, les proporcions eren similars, tot i que sensiblement superiors a la mitjana d'Olot, ja que la població nascuda a Andalusia significava un 8,2% de la població catalana. Aquestes dades ens mostren, d'entrada, una primera aproximació sobre l'impacte de les migracions interiors espanyoles en la composició de la població catalana i olotina des de mitjan segle passat, però, sobretot, allò que posen de manifest és la rellevància de l'aportació dels andalusos en el conjunt de la immigració espanyola a Catalunya², que en el cas d'Olot representen el 62,8% de la població nascuda a l'estat espanyol, mentre que a Catalunya suposen un 44%.

Són diversos els autors que sustenten la tesi de la importància dels factors no naturals en el creixement de la població catalana, així com en el desenvolupament econòmic i social del país, i l'enorme influència de les migracions en àmbits tant diversos com la identitat, la diversitat cultural, etc. (Arango, 2007; Cabré i Pujadas, 1989; Cabré, 1999, 2007; Domingo, 2014; Marín, 2009; Nadal i Giralt, 2000; Pascual i Cardelús, 1998; Pujadas, 2007; Ortega-Rivera i Solana, 2015; Recaño i Solana, 1998; Recaño, 1998b; Ribas Mateos, 1998; Sancho

¹ Elaboració pròpia d'acord amb les dades del padró municipal de l'any 2014 (Font: Institut d'Estadística de Catalunya).

² No cal obviar la rellevància que la immigració ha pres i manté en l'actualitat en la composició de la població catalana i olotina, especialment les migracions internacionals, que des de mitjan de la dècada dels vuitanta, però especialment durant la dècada dels noranta i principis del 2000, han modificat de manera importantíssima la naturalesa i la composició de la població catalana. Així, per exemple, les dades pel lloc d'origen de la població catalana del 2014 mostren que un 17,1% ha nascut a l'estranger, mentre que les dades d'Olot, de l'any 2014, eleven aquesta proporció al 21,1%. Unes xifres que, adquireixen més notorietat en algunes franges d'edat concretes, com ara les més joves, on la proporció és encara més elevada (Font: Institut d'Estadística de Catalunya).

i Ros, 1998; Solé, 2000; Termes, 1984; Vandellós, 1935a, 1935b). Tot i que en els darrers anys, especialment des de la dècada dels anys noranta i fins a l'esclat de la crisi de 2008, el fenomen de la immigració ha tingut un impacte espectacular en la societat catalana, amb l'arribada de nombrosos fluxos d'immigrants econòmics internacionals en un període relativament curt de temps, aquesta tesi col·loca el focus en el període anterior a l'esmentat, concretament durant els anys de franquisme, per analitzar de manera detallada i específica, l'arribada importantíssima de fluxos de població immigrada originària d'Andalusia, en un període d'alta intensitat migratòria a Catalunya, provinent de diverses zones de la geografia espanyola. Si bé és cert que el franquisme ha estat estudiat a bastament, i que les migracions internes i externes formen part de l'anàlisi, aquestes acostumen a aparèixer, generalment, de manera secundària, i no es posa prou èmfasi en examinar específicament els impactes de les migracions a Catalunya durant aquest període. Aquesta investigació, per tant, pretén aprofundir en aquesta temàtica basant-se en l'anàlisi d'un cas concret, com és la ciutat d'Olot, sense perdre de vista, però, els paral·lelismes i les diferències amb la pauta majoritària esdevinguda al conjunt del país.

La tesi pretén estudiar la vida i les circumstàncies de persones que, entre els anys 1940 i 1975, van desplaçar-se d'una delimitació geogràfica concreta -diferents pobles d'Andalusia- cap a una altra -la ciutat d'Olot-. Homes i dones que van adoptar unes pautes migratòries pròpies, van aplicar diferents estratègies per afavorir la seva inclusió social en un nou entorn desconegut, van haver de fer front a les necessitats d'adaptació i, al mateix temps, van contribuir, amb la seva presència, a transformar una ciutat mitjana de la Catalunya interior sobre la base d'un entramat complex de processos d'interacció individuals i col·lectius. A banda de relatar les característiques de la immigració, el fet que es produïssin en un context repressiu i autoritari com el franquisme les converteix en encara més interessants, especialment per investigar les actituds d'una dictadura feixista i repressiva com la franquista davant un fenomen, les migracions, considerades per la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948, com un dret fonamental.

A la primera part analítica de la tesi –*La immigració andalusa a Olot: una anàlisi multidimensional del període 1940-1975*– es pretén recomptar el nombre d'immigrants andalusos que es van establir a Olot, definir-ne un perfil basant-se en diverses variables sociodemogràfiques, així com aprofundir en els factors d'expulsió del seu context d'origen i els factors d'atracció cap a Olot. Paral·lelament, també s'analitzen els impactes d'aquest procés tant per la societat receptora com per a les persones migrades. Per altra banda, en el segon bloc d'anàlisi –*trajectòries i processos de mobilitat social dels immigrants, fills i néts de la immigració andalusa*–, la tesi pretén analitzar quins han estat els principals itineraris i

trajectòries socials que han seguit els fills i filles d'immigrants andalusos a Olot³. Allò que es pretén conèixer de manera exhaustiva són les trajectòries, des de la perspectiva de la classe i la mobilitat social, del procés migratori dels immigrants andalusos però, sobretot, dels seus fills i filles. En aquesta segona part, per tant, després d'haver quantificat l'impacte de la immigració andalusa entre els anys 1940 i 1975 a Olot, de conèixer el perfil dels immigrants i d'analitzar els factors que, en el context d'origen, provocaven la sortida de població andalusa i la seva arribada a la ciutat, es posarà l'accent en el procés de mobilitat social, ascendent o descendent, que han viscut els immigrants andalusos a Olot, els seus fills i, en alguns casos, els seus néts, així com l'anàlisi d'altres variables, com són el nivell d'instrucció, el treball, la posició socioeconòmica, l'habitatge i la ubicació a la ciutat, la identitat, entre altres.

Actualment, després de més de quaranta anys de la finalització del procés d'arribada de la immigració andalusa a la ciutat d'Olot, immersos de ple en un procés d'internacionalització de la immigració i a les portes, qui sap, d'una nova etapa emigratòria de la història de Catalunya i l'estat espanyol, es considera adequat aprofundir en el coneixement d'un període específic de la història de la ciutat d'Olot, però que també és extrapolable a la dinàmica que va esdevenir al conjunt del país. Potser per la propensió que algunes societats tenen a oblidar alguns episodis del seu passat, sembla pertinent aprofundir en l'estudi dels fets que van succeir durant aquests anys i conèixer els detalls de l'arribada i l'assentament d'un nombre considerable de persones andaluses a la ciutat. Una tasca que, més enllà del valor de recuperació de la memòria històrica, pretén ser un exercici analític que ajudi a comprendre millor la fesomia de la societat actual, desvetllar consciències i desmentir, si escau, algunes idees molt arrelades en l'actualitat en l'imaginari col·lectiu. La tesi pretén, doncs, recordar per a no oblidar; per conèixer qui som i aprendre dels reptes col·lectius que s'han afrontat en el transcurs de la història per tal d'enfrontar-nos amb millors garanties als projectes actuals i de futur.

Com ja s'ha afirmat anteriorment, la ciutat d'Olot, de la mateixa manera que Catalunya, no ha quedat mai al marge de la influència de les migracions. D'acord amb les dinàmiques pròpies del conjunt de la país, Olot és el que és, entre moltes altres coses, gràcies a la immigració. Una immigració que, en contra del que s'acostuma a pensar, té el seu origen segles enrere, ja que es remunta a períodes pretèrits de la història. Només cal pensar, per exemple, en la importància que va significar per a la ciutat la considerable arribada i assentament de la immigració provinent d'Occitània durant els segles XVI i XVII, els quals

³ Com es veurà més endavant, en l'apartat conceptual, existeixen diverses fórmules per referir-se als fills i filles de la immigració, o a les *segones i terceres generacions d'immigrants*. En l'etapa introductòria de la tesi s'ha optat per no entrar en detall en aquesta qüestió i deixar per més endavant la seva puntualització.

escapaven de la guerra civil provocada per enfrontaments religiosos entre els catòlics fidels a Roma i els partidaris de la Reforma⁴. Uns immigrants que, curiosament, eren titllats despectivament amb el qualificatiu de *gavatxos*, de la mateixa manera que, segles més tard, es desqualificaria a d'altres immigrants amb atributs com *xarnegos* o *moros* (Puigverd, 2012). Les migracions, com apunten Castels i Miller (2004), formen part de la història humana des de temps remots, i cal inserir-les, clarament, en una línia de continuïtat històrica.

La immigració, per tant, contínuament ha pres tonalitats i matisos concrets, ja sigui pels perfils dels seus protagonistes, el moment històric i el context sociocultural en què han succeït, per les llengües i altres atributs identitaris dels seus actors, per les implicacions en la societat emissora i receptora, per les causes que les han provocat, etc.; i, en cap moment han provocat indiferència entre les persones que hi han conviscut, també entre els olotins i les olotines. Certament, si alguna cosa té de particular la immigració, sigui quina sigui la seva procedència, és la seva capacitat de transformació i alteració de l'estructura social i cultural de qualsevol territori, de sacsejar l'imaginari real i simbòlic i, paral·lelament, fer emergir les pors que les persones i les societats tenen amagades en les més profundes de les seves entranyes davant d'allò que els és desconegut.

Probablement la immigració és un dels fenòmens socials que millor simbolitzen les nocions de transformació i canvi social. La immigració, a diferència d'altres fenòmens socials, és un procés fàcilment perceptible i dia a dia els individus es creen una imatge, real o distorsionada, de les dimensions que adquireix en un territori. Allà on es dóna, rarament passa desapercibuda i habitualment és objecte de debat i d'incomoditat. De ben segur que hi ha molts elements que ens ajudarien a entendre aquesta actitud però, probablement, la resposta que ens proporciona la psicologia social és la més encertada. Segons aquesta disciplina, les persones tenim por de tot allò que ens és desconegut i necessitem viure i compartir el nostre espai vital envoltats dels nostres referents. Elias Canetti (2005) ho defineix perfectament quan afirma que no hi ha res que l'home temi més que ser tocat per allò desconegut. Per aquest motiu, quan més es percep la distància entre els símbols i els patrons majoritaris que regeixen la nostra comunitat, més problemàtica es converteix l'acceptació de les minories, les quals ràpidament són titllades per algunes ments com a veritables amenaces contra la homogeneïtat social i cultural i la *puresa* ètnica.

⁴ Per més informació sobre els moviments migratoris a Catalunya originaris de França als segles XVI i XVII, consultar Nadal i Giralt (2000).

Les dades recollides per algunes investigacions locals corroboren la importància de la immigració a la ciutat, especialment al llarg del darrer segle. Concretament, destaquen la rellevància de la immigració provinent de la resta de municipis de la comarca, seguides de les de la resta de Catalunya, l'estat espanyol i les internacionals (Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa, 2004).

Així doncs, els desplaçaments de població i la mobilitat de les persones d'una delimitació geogràfica a una altra han estat una constant al llarg de la història però, Olot, com a mínim al darrer segle, només ha conegut una cara de la moneda: la immigració. En canvi, fins al moment, l'emigració de persones olotines cap a d'altres contrades no ha estat mai una tendència globalment rellevant, tot i que, especialment en els darrers anys, els joves – sobretot els qualificats- han hagut de marxar cap a d'altres ciutats catalanes, per tal de satisfer les seves expectatives professionals⁵ (Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa, 2002). Però, ja se sap que la societat actual està amarada de la incertesa i el canvi, i caldrà veure fins a quin punt els patrons migratoris que fins ara han esdevingut hegemònics a casa nostra continuaran sent els mateixos en el futur. Allò que en paraules de Bauman (2007) adquireix un to més solemne, quan pronuncia l'encertada metàfora sobre la *modernitat líquida*. En el fons, les migracions també queden amarades de la liquiditat; són, en part, *liquiditat*, ja que fan referència a mobilitat humana, als desplaçaments i a l'assentament en territoris, a nous processos de mobilitat, a processos d'alteració de l'imaginari social i cultural. En resum: les migracions representen, sobretot en l'actualitat, bona part dels atributs de la modernitat líquida.

Les transformacions socials, polítiques, econòmiques, polítiques i culturals que afecten les societats actuals són d'una magnitud tant extraordinària que no sembla exagerat afirmar que ens trobem davant un procés de transició cap a un nou paradigma. Els pilars fonamentals de les societats contemporànies trontollen i si les imatges que s'empraven per il·lustrar-les eren els elements sòlids i robustos, actualment són els líquids, amb les seves propietats viscoses i canviants, els que millor serveixen per traçar una representació de la societat actual. Qui sap, doncs, què ens depara el futur també en aquest aspecte i si les societats tradicionalment receptores d'immigració es convertiran, en el futur, en emissores. De fet, a Catalunya, com a mínim des de 2014 aquest ja és un tema ben present en l'agenda política i mediàtica del país, i més enllà del seu abast real, ha condicionat el disseny i la

⁵ De fet, en la majoria dels casos, no es tracta tant de fluxos migratoris, com de mobilitat laboral, que provoca que alguns joves continuïn vivint a la ciutat però que es desplacin, diàriament, a d'altres localitats catalanes on tenen més oportunitats laborals. A més, en els casos de desplaçaments que impliquen un assentament, la distància en què es produeixen difereixen molt d'altres fluxos que impliquen canvis socials i culturals més profunds, ja que bona part d'ells es traslladen a ciutats com Girona o Barcelona.

implementació de polítiques públiques, que pretenen donar resposta a l'inici d'un període en el qual l'emigració sembla una via d'escapament per part de certs sectors de la població catalana davant la impossibilitat de satisfer les seves expectatives personals i laborals.

Així doncs, els fluxos migratoris, tant les emigracions com les immigracions, són realitats habituals i intrínseques en la història del conjunt del país. Allò, però, remarcable és que el balanç de les sortides i les entrades esdevé clarament favorable a l'arribada de persones immigrades.

D'emigració n'hi ha hagut sempre, com també d'immigració. Però amb saldo migratori positiu. A Catalunya només hi havia hagut dos períodes amb el saldo migratori negatiu, coincidint amb les crisis. Un amb la Guerra Civil i l'exili, i un altre als anys 80, just després de la crisi, en què vam perdre unes 92.000 persones entre les que entraven i sortien. I el tercer comença ara i es pot allargar durant el pròxim quinquenni segur, i el pròxim decenni⁶.

Només cal veure, per exemple, el nom del darrer pla aprovat per la Generalitat de Catalunya en l'àmbit de les polítiques migratòries: *Pla de Ciutadania i de les Migracions: horitzó 2016*⁷. Un canvi nominal subtil però molt il·lustratiu de la orientació normativa del nou planejament: ja no es parla de la *immigració*, sinó de les *migracions*, bàsicament per atendre els reptes que ja plantegen els emigrants catalans que viatgen, majoritàriament a Europa, a la recerca d'un futur millor⁸. En tot cas, aquesta és una qüestió que va més enllà de l'objecte d'estudi d'aquesta tesi, però que ens ajuda a percebre el caràcter dinàmic dels fluxos migratoris i a relativitzar determinats fets, per més extraordinaris que siguin. La fugaç transició de la Catalunya receptora d'immigració estrangera a la Catalunya emissora d'immigrants és un exemple ben manifest de la variabilitat del comportament de les poblacions.

Tornant, però, a la qüestió que ens ocupa, a les migracions interiors durant el franquisme, Catalunya també ha estat, és i serà un país de migracions. Un país que, en els darrers cent anys, ha viscut l'arribada de fluxos migratoris provinents de contrades properes i de països allunyats; la despoblació de part de les zones rurals, un èxode rural fruit dels processos

⁶ Domingo, Andreu (21 setembre 2014). Sense la immigració dubto que s'hagués pogut mantenir el català. *Diari Ara*. Recuperat de http://www.ara.cat/suplements/diumenge/immigracio-dubto-shagues-mantenir-catala_0_1216078402.html. Més informació sobre aquesta qüestió a Domingo (2014, p. 44-54).

⁷ "La crisi econòmica actual també ha provocat un canvi de paradigma no previst al PNI [Pacte Nacional per a la Immigració]: l'emigració. Al retorn de les persones d'origen immigrat, nacionalitzades o no, s'hi suma també part del jovent català que decideix fer el seu projecte migratori particular. S'obre, per tant, un nou escenari on la mobilitat és clarament bidireccional" (Pla de ciutadania i de les migracions: horitzó 2016, p.40).

⁸ Seria interessant que alguna investigació reflexionés sobre aquesta qüestió ja que, en el moment de redactar aquestes línies, es desconeixen dades exactes sobre el nombre de catalans que emigren a l'exterior, per tal de valorar si aquest canvi de perspectiva tant important en la política migratòria de la Generalitat de Catalunya es justifica de manera objectiva d'acord amb les dades, o respon a una impressió no es pot corroborar a partir de les dades estadístiques.

d'industrialització i de gran creixement de les concentracions urbanes que neixen a mitjan segle XX, principalment gràcies a la immigració. Una immigració atreta, durant l'etapa contemporània, en gran mesura, per la construcció de grans infraestructures urbanes (com ara, les que es van produir a principis de segle amb les obres per a l'Exposició Universal que es va celebrar a Barcelona, el 1929), o l'expansió econòmica que va permetre el creixement de grans sectors econòmics, i que contínuament necessitava de mà d'obra per poder seguir un ritme frenètic de creixement, entre altres (Sancho i Ros, 1998). Però un país que, per altra banda, també ha viscut històries d'emigració; des d'històries d'èxit, com les dels indians que van fer fortuna a les colònies centreamericanes durant el segle XIX⁹, a històries especialment traumàtiques i doloroses, de fugida forçada per causes polítiques, com és el cas dels exiliats republicans que van desplaçar-se a països europeus¹⁰ i a l'Amèrica Llatina a mitjan segle XX a causa de la guerra civil. Històries d'emigració, també, per causes econòmiques, com l'emigració catalana cap a França durant la dècada dels anys vint per treballar a la vinya, precisament en un moment en què aquesta pèrdua de població ja era compensada per la immigració espanyola (Gómez Olivé, 1992, p.47).

Les migracions provinents de l'Estat espanyol són un clar exemple d'aquesta tendència intrínseca en la naturalesa del nostre país. Uns fluxos migratoris de caràcter intern en el marc de l'estat espanyol que van contribuir a convertir Catalunya en un país que augmentà notablement la seva població, amb un fort caràcter industrial i en el qual la immigració ha adquirit una rellevància importantíssima. Anna Cabré ho afirma de manera rotunda quan parla del *sistema català de reproducció*: la immigració ha estat part integrant i principal del modern sistema català de reproducció, que ha crescut bàsicament d'acord amb la combinació de baixes taxes de fecunditat i l'arribada important de fluxos d'immigració.

Catalunya, per la seva precocitat de la davallada de la fecunditat i pels baixos nivells assolits per algunes generacions, constitueix un cas relativament extrem en el panorama de la demografia europea [...] En matèria de migracions, el que ha passat a Catalunya no és menys excepcional: manifestant una tendència de signe sistemàticament contrari al del conjunt espanyol del qual forma part, Catalunya ha conegut dues onades immigratòries d'una extraordinària importància al llarg del segle XX, que ha incrementat els efectius d'algunes generacions en més d'un 100% respecte el moment de néixer (Cabré, 1999, p. 201-205).

⁹ En aquest sentit, per exemple, és interessant llegir autors com Costa (1999), que ha estudiat la presència de catalans a Cuba al segle XIX, i que explica situacions interessantíssimes al voltant del procés migratori de veïns de Begur cap a Cuba.

¹⁰ Només cal pensar, per posar un exemple, en el drama humà dels exiliats que van creuar la frontera francesa per l'Empordà i que van quedar confinats en els camps de concentració francesos, com el d'Argelers, entre altres.

És ben cert, doncs, que aquesta dinàmica s'ha donat en amplis períodes de la nostra història i un dels més significatius, tant pel seu volum com per la intensitat, començà durant la dècada dels anys quaranta amb la immigració espanyola que va irrompre amb força al conjunt del país. Segons Cabré, la immigració a Catalunya és un fenomen endogen, que s'explica principalment per la capacitat d'atracció de les societats receptores d'immigració, tot i que això no es compleix en el cas de les migracions dels anys seixanta, que es deuen sobretot a factors exògens, provocats principalment per la situació de les regions emissores (Cabré, 1999). El cas català, almenys durant el franquisme, la immigració és el resultat de la combinació de les dues dimensions, és a dir, de factors endògens i exògens.

Una ciutat, com qualsevol país, nació o comunitat social, no pot permetre's el luxe de renunciar al coneixement de la seva història ni de tot allò que, amb l'acció del pas del temps, ha contribuït a definir la seva identitat; i les migracions, en aquest sentit, tenen una rellevància transcendental. Les ciutats i els pobles són el resultat de les aportacions individuals i col·lectives de persones molt diverses que s'han forjat dia rere dia gràcies a la seva capacitat d'adaptació en espais vitals que contínuament es redibuixen. Com si es tractés de l'acció del vent sobre les pedres, les persones i els fenòmens socials han anat erosionant el paisatge de la ciutat, transformant-la, canviant-la contínuament i, al mateix temps, frustrant el desig dels amants nostàlgics de les societats homogènies, estàtiques i monocromàtiques. Societat, evolució i canvi: tres conceptes que units s'entenen millor, i que es retroalimenten gràcies als lligams que mútuament es generen.

L'anàlisi de qualsevol fenomen social s'ha de posar en relació amb el context històric en què es produeix. Fer-ho d'una altra manera suposaria alterar la naturalesa d'aquell fenomen i, per tant, manipular-ne la idiosincràsia. En el cas del treball que ens ocupa, l'arribada de la immigració andalusa es produeix en uns anys i en un país en els quals la precarietat, la misèria i les dificultats per garantir les necessitats bàsiques de moltes famílies seran molt destacades. Actualment, probablement influenciats per l'impacte de les migracions internacionals, es tendeix a comparar els dos processos, minimitzant o maximitzant les conseqüències que va suposar l'arribada, als anys cinquanta i seixanta, d'un contingent importantíssim d'immigració espanyola i ressaltant les dificultats o les "facilitats" que ara mateix implica l'arribada de persones provinents de països i regions molt allunyats de casa nostra.

Tot depèn dels interessos i la perspectiva que hom adopta. Però, precisament, aquesta pràctica pot portar-nos a una certa confusió si no es tenen molt en compte les característiques dels contextos històrics en què van succeir cadascun dels dos processos

migratoris. Òbviament, d'entrada, no podem comparar la legitimitat política i democràtica dels dos estats –una dictadura feixista i un estat democràtic, tot i la seva feble qualitat-, amb totes les conseqüències que això implica; però, tampoc el rol, el desenvolupament i les competències dels governs; els models de benestar i la funció dels estats en la garantia i la protecció dels drets de ciutadania, especialment en l'àmbit dels drets socials bàsics; el grau de desenvolupament de les autonomies espanyoles, la cohesió i l'equilibri territorial dins l'estat espanyol; el nivell d'instrucció de la ciutadania; els canvis en els valors socials hegemònics; el desenvolupament dels mitjans de transport o, fins i tot, per exemple, la interpretació simbòlica que, en cada període històric, s'atribueix a un concepte com és la *distància*; entre moltes altres coses.

Modestament, aquesta investigació vol ser un acte de reconeixement cap a totes les persones que van haver de marxar –i les que encara avui en dia es veuen obligades a emigrar en contra de la seva voluntat- de la seva localitat natal per començar un nou projecte vital en una altra localitat. Els andalusos que van emigrar a Olot van haver de prendre una decisió valenta i dolorosa en uns anys convulsos i plens de penúries. L'emigració s'hauria de concebre com una determinació arriscada, sovint assumida a contracor i obligada, una mena de coacció estructural injusta que expulsa les persones de casa seva a la recerca de noves oportunitats. La citació del doctor Manhub VI Huq expressa de manera magistral l'essència de les migracions: “Les persones van cap a les oportunitats quan les oportunitats no van cap a les persones¹¹”. Rarament l'emigració és una decisió essencialment voluntària: poques persones decideixen lliurement abandonar la família, les amistats, els referents paisatgístics i culturals que han esdevingut el teló de fons de la seva vida per enfrontar-se a una nou escenari carregat d'incerteses i obstacles a superar. Existeixen una sèrie de condicionants estructurals que converteixen l'emigració, en la majoria dels casos, en la única possibilitat, en una vàlvula d'escapament que empeny a marxar, sovint amb recança i amb altes dosis de risc, a la recerca de noves oportunitats lluny del marc vital de referència. Lamentablement, en l'actualitat, però des de ja fa una bona colla d'anys, només cal fixar-se en el drama que pateixen diversos immigrants a les costes del mar Mediterrani o del Golf de Mèxic, entre altres. Milers de persones que, dia rere dia, any rere any, estan disposades a sacrificar les seves vides dins unes embarcacions precàries, sobreocupades, sense cap mena de garantia de seguretat ni salubritat; persones explotades per màfies sense escrúpols que les condemnen a una mort gairebé segura a canvi de convertir en realitat el somni d'arribar a la *terra promesa*. I tot plegat, sense que les autoritats polítiques internacionals prenguin mesures per posar fi a un drama que qui sap si,

¹¹ La citació apareix a Farjas (2003, p.25)

en el futur, serà recordat com els camps d'extermini del segle XXI. El drama dels refugiats sirians, que en el moment d'acabar aquesta tesi és lamentablement d'actualitat, és un exemple eloqüent de la vinculació entre migracions i la crisi de la justícia, la vulneració de drets humans, la incapacitat per resoldre conflictes de forma positiva i el fracàs de les institucions internacionals en la defensa de la pau i la justícia social.

Per tots aquests i altres motius, per la complexitat i l'emotivitat intrínseques a les migracions, cal que els territoris que han rebut immigrants al llarg de la seva història potenciïn el coneixement del seu passat migratori i l'incorporin com una peça clau de la seva identitat per tal de comprendre el seu caràcter i personalitat. I no només ho han de fer com un acte de justícia i reconeixement cap als ciutadans que un dia foren immigrants, sinó per sensibilitzar el conjunt de la població del caràcter constitutiu de les migracions en tota societat ja que no cal obviar que les migracions, tant des del punt de vista de l'emigració com de la immigració, continuaran sent una realitat en el futur de Catalunya¹².

Per als catalans, la condició d'immigrant ja no pot ser considerada una experiència estranya. Tot el contrari, ens és tan familiar que, definitivament, hauríem d'apropriar-nos-la conceptualment i sentimentalment —com han fet tants individus i tantes famílies— i fer de la immigració un lloc de memòria del catalanisme (Cardús, 2009, p. 12).

En aquest sentit, per exemple, l'Ajuntament de Barcelona va aprovar, el 23 de març de 2011, assignar amb el nom de Somorrostro un tram de la platja de la Barceloneta, entre l'Hospital del Mar i el port Olímpic, amb l'objectiu de retre homenatge als barris de barraques que hi van haver a la Barcelona dels anys quaranta i cinquanta, així com a totes les persones que van treballar durament en aquells anys per construir la ciutat actual¹³. Des d'aquell moment, afortunadament, són diverses les mostres de reconeixement que diversos municipis han dut a terme per recuperar el seu passat migratori.

¹² En aquest sentit, són diverses les investigacions que alerten sobre la necessitat de rebre més immigrants en els propers anys per tal d'afrontar les baixes xifres de natalitat i fecunditat espanyoles, així com per garantir la viabilitat econòmica dels estats del benestar europeus (Oliver, 2006; Moreno Fuentes i Bruquetas Callejo, 2014). Tot i això, l'autor de la tesi no comparteix la perspectiva estrictament utilitarista i mercantilista d'aquests arguments, ja que només conceben la immigració en clau econòmica i des de les necessitats de les societats receptores, i sense tenir en compte les necessitats de les societats emissores. A més, des d'aquesta perspectiva, les migracions no es consideren un dret humà i, per tant, en el moment que els immigrants no siguin útils per als interessos de les societats receptores, la seva limitació estarà justificada. Per tant, si bé argumentacions d'aquesta mena poden ser útils, seria desitjable incloure-les en perspectives més àmplies que posin l'accent en els drets humans.

¹³ El 20 de juny de 2015 l'Ajuntament de Barcelona ha dut a terme un nou acte de recuperació de la memòria històrica amb la col·locació d'una placa en homenatge als habitants del barri de barraques de Can Tunis i el Morrot. Aquesta és la setena de les plaques col·locades a Barcelona a proposta de la comissió ciutadana per a la recuperació de la memòria dels barris de barraques de Barcelona.

Aquesta tesi apunta, també, en aquesta direcció. Esperem, doncs, posar damunt la taula nous elements de coneixement que ajudin a comprendre millor una part de la història de la ciutat d'Olot, però també del conjunt de Catalunya, i a ser més comprensius i sensibles amb les persones que han lluitat i lluiten contra la duresa de la vida que, arbitràriament, per l'atzar del lloc de naixement, els ha tocat viure.

1.2 Motivacions

Durant gairebé deu anys de la meua vida, entre els anys 2003 i 2013, vaig treballar en la gestió local de la immigració estrangera a la meua ciutat, Olot. Si he de sincer, la meua *relació* amb la immigració, des d'un punt de vista professional i de la investigació, no va respondre a una vocació prèvia que m'hauria encaminat a interessar-me, des de temps immemorials, per a tot allò relacionat amb l'arribada de persones d'altres indrets del món a casa nostra. Aquest no va ser el meu cas. Sigui pel sigui -això és el de menys-, des de l'any 2003, moment en què vaig començar a treballar al Pla Comarcal per a la Integració dels Immigrants de la Garrotxa, a l'aleshores Consorci de Benestar Social de la Garrotxa, la meua inquietud per les migracions no ha parat de créixer.

Una de les qüestions que més em va cridar l'atenció en els inicis de la meua activitat professional era l'extraordinària complexitat del fenomen al qual m'havia d'enfrontar. Aquesta complexitat, però, es va convertir en un veritable estímulo. La gestió local de la immigració em permetia conèixer noves cosmovisions del món; entrar en contacte amb realitats socials sovint oblidades; conèixer de primera mà les inquietuds i les necessitats de col·lectius en situació de vulnerabilitat; escoltar noves llengües; observar diferents maneres d'entendre i practicar la religiositat; ser conscient de la meua mirada etnocèntrica i els meus prejudicis culturals; valorar com n'era de privilegiada la meua vida, en un modest *poblet* de l'anomenat món occidental; relacionar-me amb professionals d'àmbits molt diversos que volien col·laborar en la integració de les persones estrangeres (metges, pediatres, treballadors i educadors socials, mestres, pedagogs, tècnics comunitaris, policies, infermeres, etc.), relacionar-me, també, per treballar per a la integració, amb entitats i moviments socials, així com persones a títol individual, etc. Tot plegat em convertia en una persona enormement afortunada que, amb un treball remunerat, podria aprendre i conèixer contínuament diversos aspectes de la realitat social i política d'un territori.

A més, els primers passos en aquest àmbit em feren adonar de la necessitat de formar-me en aspectes diversos relacionats amb l'acollida i la integració de la immigració en l'àmbit local, i adquirir una sèrie de coneixements i competències professionals bàsiques per exercir mínimament bé la meua feina. Per tot plegat, vaig cursar un màster en migracions

contemporànies per la Universitat Pontifícia de Comillas. Per algú que acabava de sortir de la facultat amb un cúmul de coneixements majoritàriament abstractes, la possibilitat de treballar en el camp de la immigració suposava una immersió directa en l'aplicació del coneixement científic en la meva activitat professional. Un autèntic luxe, però, que amb el pas del temps, m'exigia millorar el coneixement específic en diverses d'aquestes disciplines per tal d'adquirir seguretat i competència professional en un camp tant complex com aquest. Aquests estudis, per tant, em va fer prendre consciència de la rellevància de les migracions com a fenomen social, i de la necessitat de conèixer de forma minuciosa les seves múltiples variables per poder fer-ne una anàlisi precisa i una intervenció acurada. Coneixement i reflexió per guiar la intervenció; per fugir dels simplismes i les generalitzacions que, lamentablement, sovint acompanyen els debats sobre les migracions.

A partir d'aquí, han estat moltes les activitats que m'han permès conèixer de manera més fidel, però sempre incompleta, la realitat multidimensional de les migracions. Sense cap mena de dubte que la gestió directa, el treball sobre el terreny, o dit de manera més informal, la intervenció *des de la trinxera*, ha estat un dels millors espais d'aprenentatge, i més si tenim en compte que el període en què vaig treballar-hi és un dels més intensos de la història de Catalunya pel que fa a la recepció d'immigració. Un període apassionant però dur, ja que la immigració, com ja s'ha comentat, no provoca mai indiferència i els professionals de la intervenció social no resten al marge de la pressió social.

Aquesta tesi també és, en part, una continuació de la meva etapa formativa i investigadora en el camp de les migracions. És una necessitat de respondre a noves preguntes, però també de contestar vells interrogants, encara ara sense resposta. De posar damunt la taula noves evidències que demostrin el caràcter estructural, i no pas conjuntural, de les migracions a casa nostra. De fer aflorar realitats sovint oblidades pel dramatisme que s'amaga, implícitament, darrera les biografies personals i les històries de vida dels emigrants i les seves famílies, dels pobles i comunitats que han viscut en primera persona l'experiència de les migracions.

La gènesi de la tesi, doncs, té un origen relativament llunyà en el temps, i com s'ha vist respon a una sèrie de motivacions particulars. Alhora, aquesta investigació pretén omplir un buit important en el camp del coneixement del fenomen de la immigració a Olot que, simultàniament, es pot extrapolar, en part, al conjunt de Catalunya.

En part, aquesta investigació suposa una prolongació individual d'un embrió que es va gestar fa uns anys amb la publicació d'un treball col·lectiu amb els companys de l'Institut

d'Estudis Socials de la Garrotxa (2004) i que estudiava cent anys d'immigració a la ciutat d'Olot: *Olot 17800: els nous olotins*. En aquest treball es demostrava com, en el cas d'Olot, la immigració és un fenomen consubstancial en la història de la ciutat, i es centrava en l'anàlisi de quatre grans etapes migratòries que havien succeït durant el segle XX: la immigració del camp a la ciutat; la immigració originària de la resta de comarques de Catalunya; la immigració provinent d'altres províncies de l'estat espanyol i, finalment, els fluxos més recents, els de la immigració internacional, que es va iniciar a mitjans de la dècada dels vuitanta. La recerca *Olot 17800: els nous olotins*, que va tenir un notable ressò arreu de Catalunya per la originalitat que suposava en les recerques sobre el fenomen de la immigració a Catalunya i el seu relat a partir de la història, va despertar la meua curiositat sobre una dimensió específica d'aquest procés, que a Olot i també a Catalunya havia estat molt important entre els anys 1950 i 1975, com és la immigració de persones provinents d'Andalusia.

Certament, la rellevància de la immigració andalusa en la història d'Olot és ben present a la ciutat. Qui més qui menys té amics o coneguts amb orígens andalusos, o ha passejat pel barri de Sant Roc, un dels que va acollir immigrants andalusos (tot i que, com es veurà al llarg de la tesi, menys dels que habitualment s'acostuma a citar). Existeix, però, un cert desconeixement sobre la veritable magnitud del procés i a vegades s'acostumen a repetir una sèrie de frases tòpiques que hom assumeix amb naturalitat però que no responen amb precisió al procés migratori dels andalusos a Olot. Calia, doncs, cercar dades i evidències que permetessin disposar d'informació acurada sobre la veritable dimensió de la immigració andalusa a Olot durant els anys de la postguerra i l'adveniment de la democràcia.

Per altra banda, un altre dels elements que m'atreien a l'hora de redactar una tesi d'aquestes característiques era el potencial transformador de l'anàlisi dels fluxos migratoris des de la perspectiva històrica, per tal d'aconseguir una certa normalització d'un fenomen social tant complex com aquest. El coneixement del passat migratori i la identificació de fluxos d'emigració i d'immigració que s'han donat de manera periòdica al llarg de la història de la humanitat contribueix a treure-hi dramatisme, o si més no, hi hauria de contribuir. En certa manera, doncs, aquesta tesi persegueix un objectiu pedagògic, o més ben dit, polític, en el sentit de combatre una visió excessivament problemàtica de les migracions. Un fenomen que, en l'actualitat, s'associa a pobresa, marginalitat, delinqüència, o fins i tot a terrorisme, i que en el cas dels andalusos, com es veurà més endavant, també va propiciar expressions similars. Fent un paral·lelisme amb la tesi de l'hegemonia cultural del filòsof italià Antonio Gramsci, cal lluitar per combatre i per penetrar en la batalla de les idees, de les percepcions socials i culturals acceptades majoritàriament per una societat i que, en alguns

casos, no són res més que una expressió de relacions de poder, dominació i desigualtat entre individus o grups socials.

Però, a més, la tesi suposava l'oportunitat de situar la mirada més enllà, de no quedar-se estancada en la descripció dels processos migratoris des del punt de vista dels migrants, sinó també d'intentar conèixer, mitjançant l'anàlisi dels familiars de la immigració andalusa a Olot, quina havia estat la trajectòria social dels fills i filles de la immigració. Una qüestió, aquesta, fins avui poc estudiada en el conjunt del país, i sobre la qual es desconeixen treballs centrats en el cas d'Olot. Un segment de la població que, com es veurà més endavant, fou extraordinàriament important per al creixement de la població olotina, i vers el qual sembla oportú plantejar-se una sèrie de preguntes i hipòtesis al voltant de diversos aspectes, com ara qüestions relacionades amb la identitat, la llengua, el procés de mobilitat social, etc.

És en aquest context, doncs, que cal emmarcar l'origen d'aquesta tesi i que explica, en part, les raons que m'han empès a redactar-la.

1.3 Objectius de la tesi

La voluntat d'aquesta recerca és contribuir a entendre millor el passat d'Olot. Perquè, conèixer el passat, sense cap mena de dubte, ajuda a entendre el present. L'arribada de la immigració andalusa serà el fil conductor que ens permetrà analitzar la gran transformació que experimentarà durant aquests anys la ciutat. La ciutat canvia, en certa manera, per adaptar-se a les necessitats de la seva població, i ho fa des de múltiples perspectives: la demografia; l'urbanisme; el teixit productiu; la diversitat cultural; l'estructura social, els processos d'integració de la diversitat, la interacció social, etc. Bona part de la immigració andalusa que va emigrar amb destinació a Olot hi fixà les seves arrels i aquestes continuen brotant amb el naixement de nous descendents, nous olotins que, en termes generals, però també amb excepcions, adopten i estimen la ciutat i els seus símbols, sense renunciar al manteniment i a l'expressió dels trets propis dels seus orígens geogràfics o familiars. Es tracta, per tant, d'una investigació local, però que s'emmarca en la dinàmica i el procés que va afectar a bona part de Catalunya durant aquests anys i que, tal i com es pretén mostrar, comparteix punts en comú amb la realitat catalana, tot i que també compta amb algunes especificitats. El cas concret d'Olot, doncs, ajuda a entendre millor la dinàmica global del conjunt del país.

Paral·lelament, la recerca vol recuperar la crònica d'uns anys molt importants per a la ciutat, amarats fins el sagí del franquisme, però també recordats per l'extraordinari creixement de la

població i l'establiment d'alguns dels fonaments que encara avui en dia la defineixen. Les circumstàncies que van succeir durant aquest període de la història, avui ens ajuden a comprendre millor la fesomia, el caràcter i la personalitat de la ciutat: de les persones, els carrers, els edificis, els barris, les associacions... Certament, no podem interpretar la naturalesa de la població olotina, la disposició actual dels barris i alguns dels edificis més singulars, l'estructura econòmica de la comarca, amb els sectors consolidats i els sectors en declivi, el rol d'algunes entitats dedicades a la beneficència o el sorgiment de les primeres associacions de veïns, sense mirar enrere i estudiar els fets que es van viure a l'Olot d'aquests anys.

Així, doncs, els principals objectius de la tesi són:

Primera part: *La immigració andalusa a Olot: una anàlisi multidimensional del període 1940-1975*

1. Quantificar el nombre d'immigrants andalusos a Olot els anys 1940, 1945, 1950, 1960, 1970 i 1975.
2. Definir el perfil sociodemogràfic de l'immigrant andalús a Olot.
3. Descriure el procés de transformació de la ciutat durant els anys d'arribada de la immigració andalusa.
4. Identificar i descriure els principals factors d'expulsió que van donar lloc a l'emigració dels andalusos i els factors d'atracció que van convertir Olot en municipi d'acollida d'immigrants andalusos.
5. Definir i analitzar les principals dimensions que van afavorir i perjudicar el procés d'integració i inclusió social dels immigrants andalusos a Olot.

Segona part: *Trajectòries i processos de mobilitat social dels immigrants, fills i néts de la immigració andalusa.*

6. Conèixer i descriure les trajectòries migratòries i els processos de mobilitat social intrageneracional i intergeneracional de la immigració andalusa i els seus descendents –fills i néts- a partir de l'anàlisi longitudinal de 5 famílies.
7. Identificar i descriure les principals dimensions que han afavorit la mobilitat social, ascendent i descendent, dels immigrants andalusos i els seus descendents.
8. Valorar, en termes globals, el procés d'inclusió social de la primera, segona i tercera generació d'immigrants, així com destacar-ne els principals factors que n'han condicionat, tant en termes favorables com desfavorables, el seu resultat.

Una de les possibles limitacions d'aquesta tesi és el seu caràcter local, cosa que podria fer-li perdre interès per al públic aliè a la realitat de la ciutat d'Olot. Si bé aquesta és una crítica amb una base substantiva important, durant el procés de redacció s'ha intentat tenir en consideració i, per aquesta raó, al llarg del text, s'ofereixen informacions complementàries que pretenen facilitar la lectura i la comprensió de la realitat local a persones alienes a la ciutat d'Olot, com ara imatges, referències explicatives de determinats personatges i esdeveniments, entre altres. Creiem que allò més interessant d'una tesi com aquesta és la possibilitat d'establir un diàleg amb altres realitats similars que es van donar al conjunt de Catalunya, i identificar semblances i diferències entre el cas olotí i català. Tanmateix, una de les principals aportacions d'aquesta tesi és que, per una banda, completa un buit important en el coneixement de la història de la ciutat d'Olot, així com de la història de les migracions a Olot. Per altra banda, amplia el nombre de recerques locals que analitzen el fenomen migratori a Catalunya durant el franquisme, un àmbit d'investigació que, com ja s'ha comentat anteriorment, no ha estat, fins ara, massa desenvolupat. I és que, al marge de les anàlisi sociodemogràfiques de la immigració andalusa a Catalunya de la segona meitat del segle XX, les recerques locals aporten una sèrie de matisos i d'anàlisis microsociològiques que són veritablement útils per entendre casuístiques i pautes que poden passar desapercibudes en anàlisi d'àmbits territorials més amplis, com és el cas de Catalunya.

1.4 Estructura de la investigació

La tesi es divideix en tres grans apartats. S'inicia amb un apartat introductori; continua amb un primer apartat d'anàlisi dedicat a l'estudi multidimensional de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme; i, tot seguit, un segon apartat analític, en què s'examinen les trajectòries i els processos de mobilitat social de tres generacions d'immigrants andalusos a Olot. Finalment, hi consten les futures línies de recerca, la bibliografia i els annexos.

La part introductòria de la tesi consta de tres capítols. El primer capítol, com s'ha vist, presenta l'objecte d'estudi i els principals objectius, així com les motivacions i l'estructura de la recerca. El capítol 2 *-Marc teòric i conceptual-* analitza les grans etapes migratòries al conjunt del planeta en els darrers dos segles, per constatar la presència continuada dels desplaçaments de població. A continuació, es reflexiona sobre el caràcter socialment construït de les migracions, així com de la importància del llenguatge en la creació de la realitat social. Per aquesta raó, es presenten alguns dels conceptes clau per a la tesi amb algunes de les referències bàsiques que s'adopten en aquest treball. També es presenten les principals teories migratòries que, si bé majoritàriament s'han formulat per explicar les migracions internacionals, també són útils per comprendre les interiors. A més, es formulen algunes reflexions teòriques en l'àmbit de l'estructura i la mobilitat social, sobretot en relació

amb la immigració, per emmarcar el context teòric del darrer apartat de la tesi. Finalment, es presenta una radiografia de les migracions interiors espanyoles i andaluses a Catalunya durant el franquisme, per tal de contextualitzar el cas olotí en relació amb el cas espanyol, andalús i català. Per altra banda, el capítol 3 -*Metodologia, tècniques i fonts de la investigació*- precisa les tècniques i les fonts d'informació utilitzades, quantitatives i qualitatives, justificant-ne el seu ús en cada cas, així com deixant constància de les principals limitacions metodològiques de la recerca.

La primera part analítica d'aquesta investigació és la més extensa de la tesi i es divideix en quatre capítols. El capítol 4, *Olot després de la Guerra Civil: els immigrants són militars*, examina la situació social i política a la ciutat en els primers anys de la postguerra, el període previ al punt d'inflexió que suposà, els anys cinquanta, l'arribada d'immigrants andalusos. A més, pel que fa a la immigració andalusa, permet identificar qui són els primers andalusos que van viure a la ciutat, fet que és especialment rellevant per entendre els orígens de la xarxa migratòria que posteriorment es desencadenaria amb l'arribada del primer contingent destacable d'immigrants andalusos a Olot. El capítol 5, *Els anys cinquanta: la immigració del silenci*, entra de ple en les causes que provoquen l'èxode dels immigrants andalusos dels seus municipis d'origen i també en els factors que converteixen Olot en pol d'atracció. Alhora, explica els detalls del viatge que faran els primers andalusos i els inconvenients que alguns d'ells hauran d'afrontar, sobretot l'arribada a Barcelona. Tot seguit, s'aprofundeix en l'anàlisi de les principals dificultats que viuran els primers immigrants andalusos, sobretot centrada en l'habitatge, fent especial referència al procés de construcció d'una de les obres importants d'aquells anys, com van ser els Pisos del Portal, així com d'altres aspectes a considerar en els processos d'inclusió social. El capítol 6, *1960-1975: quinze anys d'embranchida*, és el darrer dels capítols que relata l'arribada dels immigrants andalusos a Olot, un període que comprèn una fase d'alta intensitat migratòria, entre 1960 i 1970, amb l'inici, entre 1970 i 1975, de l'alentiment de la immigració. En bona mesura segueix l'esquema dels capítols anteriors, amb l'anàlisi quantitatiu i qualitatiu de l'arribada dels immigrants, posant l'accent en una sèrie de fets destacats que posaran les bases de la transició d'una ciutat franquista a una societat democràtica. En aquest capítol es dedica una especial atenció a l'estudi detallat de la realitat del barri de Sant Roc, així com del paper de les autoritats franquistes en la gestió de la ciutat. Finalment, el capítol 7, es centra en les conclusions de la primera part de la tesi. En primer lloc, recapitula i sintetitza les dades del procés d'arribada de la immigració andalusa a Olot al llarg d'aquests vint-i-cinc anys, atesa la gran quantitat d'informació acumulada en aquest apartat i amb l'objectiu de presentar de manera ordenada les principals variables sociodemogràfiques del període. A

continuació, es presenten de manera específica les principals conclusions, d'acord amb els objectius.

Després de la primera part analítica, la tesi continua amb un segon apartat que consta de 2 capítols. El capítol 8 –*Anàlisi inter i intrageneracional de la immigració andalusa a Olot*– examina, des d'una perspectiva intra i intergeneracional, les trajectòries dels immigrants de primera, segona i tercera generació a Olot, en les següents dimensions: habitatge; nivell d'instrucció; ocupació; estatus socioeconòmic; família; xarxa social i comunitària; identitat; llengua; discriminació i participació. Tot i que l'anàlisi de cadascuna d'aquestes dimensions clou amb conclusions específiques, també hi consta una reflexió global sobre el procés de cadascuna de les tres generacions. Finalment, el capítol 9 presenta les principals conclusions del segon gran apartat d'anàlisi de la investigació.

Per acabar, s'incorpora un apartat amb les futures línies de recerca, la bibliografia i els documents annexos amb informació complementària de la investigació. Hi consten, entre altres, la relació dels noms de tots els municipis andalusos amb presència a Olot a l'any 1975, una relació d'altres dades estadístiques, documentació de premsa i arxiu, entre altres.

Capítol 2. Marc teòric i conceptual

Aquesta tesi, com ja s'ha comentat en el capítol anterior, pretén investigar sobre el fenomen migratori, i es centra concretament en l'estudi de la immigració andalusa a Olot, entre els anys 1940 i 1975, des d'una perspectiva empírica i tenint en compte dades quantitatives i qualitatives. Com es veurà més endavant, no existeix en el camp de les migracions una teoria que sigui capaç d'explicar de manera global els motius, les causes i les conseqüències de les migracions, tant internacionals com intraestats. En tot cas, allò que apareixen són marcs analítics i aproximacions teòriques que, de manera parcial, posen l'accent en aspectes concrets dels fenòmens migratoris, en forma d'estudi de casos, d'anàlisis estructurals de fluxos en contextos concrets o, finalment, d'estudis teòrics sobre la realitat migratòria.

D'acord amb els objectius de la tesi es fa absolutament necessari aprofundir en les principals categories teòriques i conceptuals a partir de les quals es sustenta aquesta investigació. Tal com es comentarà a continuació, la pròpia naturalesa multidimensional de les migracions provoca que s'hagi de fer referència a una sèrie de conceptes que admeten diverses interpretacions, a vegades contradictòries, per la qual cosa és imprescindible presentar per quina perspectiva teòrica i conceptual s'opta en la investigació, així com per reflectir el debat científic relacionat amb un objecte d'estudi tan ampli com són les migracions. Tanmateix, cal aprofundir en l'anàlisi de l'estructura social, així com de diversos elements com són la classe social i altres variables bàsiques a considerar en els processos de mobilitat social, sobretot en relació als objectius de la segona part de la tesi, que es centra en l'estudi de les trajectòries socials i de classe dels immigrants andalusos i els seus descendents. Per acabar, s'introdueix una breu referència a l'impacte de les migracions interiors a Catalunya durant el franquisme, per tal de contextualitzar i dimensionar la magnitud de la immigració andalusa en el creixement de població catalana i els seus impactes arreu del territori.

2.1 Les migracions al llarg de la història

La història de la humanitat és també la història de la mobilitat. Migrar, individualment o col·lectiva, forma part del comportament natural de les societats humanes (Castles i Miller, 2004; Malgesini i Giménez, 2000). La mobilitat humana és un dels trets que millor caracteritzen la nostra espècie, tant dels homes com les dones, que són impulsats a moure's per diversos motius, però gairebé sempre amb la idea de millorar les seves condicions materials (Massey et al., 1998). Així mateix, entre els animals existeixen una sèrie de fenòmens que evidencien que aquesta és una pràctica compartida entre diferents espècies.

Per exemple, la transhumància és el procés segons el qual els animals fan una migració estacional a la recerca de les pastures en funció de l'època de l'any. De la mateixa manera, bona part dels ocells fan, anualment i en funció de les estacions de l'any, grans migracions entre les zones de cria i les zones d'hivernada a la recerca de les condicions climàtiques necessàries per garantir el seu cicle de vida. Altres animals, com les papallones, els peixos i les balenes, també fan processos similars. En algunes espècies, doncs, l'emigració és una necessitat vital bàsica per garantir la subsistència. És cert que, en la majoria d'aquests casos, no es tracta de migracions amb voluntat de permanència, sinó estacionals, però que demostren una vinculació gairebé de supervivència en la relació de determinades espècies humanes en diferents hàbitats i territoris, que fan impossible l'assentament permanent en un determinat espai físic.

Els homes i les dones, com a part de l'espècie animal que són, també s'han mogut i desplaçat d'un territori a un altre al llarg de la història. No en va, els seus orígens es remunten a l'Àfrica i, avui en dia, queden ben poques zones del món que no hagin estat colonitzades amb la seva acció. Els pobles nòmades, és a dir, aquells que no tenen una residència fixa en un territori permanent i que es desplacen amb freqüència d'un lloc a un altre, van ser els majoritaris durant bona part de la Prehistòria. Els caçadors i els recol·lectors es movien constantment guiats per la seva intuïció i sense afany de fixar les arrels a cap territori, tot propiciant la descoberta contínua de nous espais vitals. Òbviament, la manca de mecanismes i de desenvolupament tècnic els impedia establir-se permanentment en un territori, i els obligava a desplaçar-se a la recerca de recursos bàsics per a la supervivència dels seus membres. Tot i això, si durant gran part de la història de la humanitat el nomadisme fou el que caracteritzà l'espècie humana, a partir de l'aparició dels interessos corporatius sobre la terra, el descobriment i el desenvolupament de l'agricultura i la ramaderia, la parcel·lació del territori, el naixement de les ciutats i, més endavant, dels estats i la seva delimitació mitjançant l'establiment de les fronteres, el sedentarisme va convertir-se en el comportament que millor defineix la relació de les persones amb l'espai físic on habitaven (Castles i Miller, 2004).

El pas del nomadisme al sedentarisme té, lògicament, nombrosos avantatges però també provocarà unes conseqüències transcendents en la cosmovisió del món per part dels humans. És a partir d'aquest procés de canvi que, allò que havia estat consubstancial a la naturalesa humana, propi de la seva etologia, com són la mobilitat i els desplaçaments de població, deixa de ser la pràctica *normalitzada* i passa a convertir-se en una problemàtica a explicar. Queda clar, doncs, que, al llarg de la història, les interpretacions i els significats culturals que les societats i els pobles han donat als desplaçaments de població han sofert

grans variacions i contrastos. Allò que en determinats moments és propi de la naturalesa humana deixa de ser-ho i s'interpreta com una anomalia; allò que en determinats moments de la història s'entén com un dret de les persones passa a convertir-se en un delictes; allò que en determinats moments de la història s'entén com una resposta lògica dels pobles a la recerca de les oportunitats, esdevé motiu de denúncia i persecució.

De fet, alguns autors inverteixen la tradicional perspectiva d'anàlisi dels fluxos migratoris, i no es pregunten perquè els humans emigren, sinó per què no són més els qui ho fan. O dit d'una altra manera: no es pregunten per quins són els factors que els expulsen de les societats d'origen, sinó quins són els factors que els hi retenen.

Les migracions, per tant, es poden definir com a fenòmens socials, o, dit d'una altra manera, d'acord amb les tesis de Berger i Luckmann (1996), com un fenomen socialment construït. La *construcció social de la realitat* aplicada al fenomen de les migracions –especialment en les internacionals o intraestatals- té unes conseqüències molt importants en la percepció social que se'ls atribueix. La simple aparició d'un nou concepte que serveix per separar, per establir categories socials diferenciades, implica una distinció entre les persones, nosaltres i els altres, una divisió que traspasa les fronteres físiques i s'expandeix per fronteres mentals invisibles, tot generant una particular connotació social i cultural de la immigració. La nacionalitat o l'ètnia són fonts de desigualtat i estructuració social que, en relació amb altres variables, com la classe social, el gènere o l'edat, faciliten o dificulten la inclusió i la mobilitat social en les societats industrials; en definitiva, són variables a considerar a l'hora d'entendre la posició social dels individus en una determinada estructura social.

Són diversos els autors que han analitzat els diversos fluxos migratoris internacionals que s'han donat al llarg de la història. I, òbviament, altres estudis han posat èmfasi en les anàlisis dels fluxos interns. Anàlisis d'aquesta mena permeten, entre altres coses, conèixer diversos aspectes rellevants per a la comprensió dels fluxos, les seves causes, conseqüències, impactes, etc. A més, obren la possibilitat a trencar amb idees preconcebudes i prejudicis que val la pena tenir presents en l'actualitat. Així, per exemple, hi ha episodis poc coneguts de la història que ens mostren com, a finals dels segles XVII i XVIII, diversos governs imposaven restriccions a l'emigració, en un context en el qual hi havia mancança de mà d'obra, una baixa esperança de vida, minsos creixements de població o recels per perdre secrets gremials que acabessin amb el monopoli d'algunes indústries nacionals punteres en àmbits tècnics. L'emigració es considerava il·legal en alguns països, com els escandinaus o la Gran Bretanya, i en d'altres, com França, fins i tot, era castigada amb la pena de mort. En definitiva: l'emigració, en determinats moments de la

història, es considerava altament perjudicial per als interessos dels països i, per contra, la immigració era clarament concebuda com una necessitat i una condició necessària per al progrés i el creixement dels estats (Sassen, 2013).

En aquest apartat es presentaran, de manera genèrica i sense una voluntat d'exhaustivitat, les grans tendències migratòries que s'han donat en els darrers dos segles al món, amb l'únic propòsit d'evidenciar aquest caràcter constant i habitual de les migracions. En el nostre cas, seguirem l'esquema clàssic de Castles i Miller (2004), que també adopta Blanco (2000), tot i que ens permetrem introduir-hi alguna variació, també d'acord amb l'estudi de Massey et al. (1998). Segons la seva classificació es poden distingir tres grans etapes en les migracions internacionals: 1) les migracions premodernes (anteriors a 1850); 2) les migracions modernes (1850-1973) i 3) les migracions contemporànies (a partir de 1973 fins l'actualitat).

Les *migracions premodernes* es caracteritzen, en bona mesura, pel seu caràcter forçat o involuntari. Certament, la voluntarietat de les migracions esdevé, en moltes ocasions, una qualificació difícil d'assignar, però en aquests períodes és fàcilment identificable en la mesura que les migracions responien a causes relacionades amb la supervivència, ja sigui per les condicions de l'hàbitat, climàtiques, o per altres aspectes relacionats amb conflictes bèl·lics i/o religiosos, com ara lluites per conquerir territoris i recursos, invasions, ocupacions, etc. Només cal pensar en fenòmens com les expansions dels imperis grec, romà, otomà, l'expansió de l'Islam o fenòmens com les creuades. Per altra banda, també val la pena remarcar les migracions durant l'Antic Règim, així com migracions vinculades amb el descobriment d'Amèrica o dels processos de colonització que van afavorir el poder i l'hegemonia dels països colonitzadors gràcies a l'esclavatge, l'explotació i la submissió de pobles sencers. Entre 1500 i 1800, prop de 10 milions d'esclaus africans van ser enviats a Amèrica, i juntament amb els europeus colonitzadors van transformar radicalment la composició ètnica del nou món (Blanco, 2000; Massey et al., 1998; Sassen, 2013).

La segona de les etapes correspon amb les *migracions modernes* (1850-1973) abasten un període excessivament ampli de temps, tot i que Blanco distingeix dues etapes: la primera, que coincideix amb el procés d'industrialització (1850-1920) i la segona, que situa després de la Segona Guerra Mundial i l'inici d'un període de temps de desenvolupament il·limitat del capitalisme. De fet, alguns autors parlen del segle XIX com el *segle de les grans migracions* (Hatton i Williamsom, 1998), concretament el període comprès entre 1850-1914, en què milions d'europeus van emigrar en direcció a Amèrica, tant al nord com al sud, i Austràlia, a causa, en gran mesura, de la industrialització, i que va disminuir amb l'estancament

econòmic i el racisme incipient que sorgí després de la Primera Guerra Mundial (Castles i Miller, 2004).

En aquest període es produeixen dos grans processos migratoris, cadascun d'ells amb unes característiques, pautes i països concrets. Per una banda, les migracions dels anomenats països de vella emigració, a mitjan segle XIX, sobretot per la gran emigració europea cap als Estats Units, tot i que també es donaren altres destinacions. Concretament, més de 60 milions d'europaus van emigrar cap al "Nou món", bona part dels quals provenien de Gran Bretanya, Irlanda, països escandinaus, Holanda o Alemanya (Puyol Antolín et al., 1988). Aquests països, tret d'Irlanda, es trobaven immersos de ple en la revolució industrial, amb forts creixements de les seves poblacions, processos d'èxode rural en direcció a les incipients concentracions urbanes, cada vegada més industrialitzades, i que no podien absorbir la creixent demanda de mà d'obra, cosa que empenyia a l'emigració. Bona part d'aquestes migracions seguien unes pautes similars: es tractava de migracions familiars, amb mà d'obra qualificada que esperava inserir-se en el mercat de treball americà i que emigrava amb una voluntat d'assentament, entre altres coses, per les dificultats que implicava, en aquell moment, un desplaçament tant llarg i costós.

Per altra banda, i amb un retard considerable respecte els països de vella emigració, a finals del segle XIX es generalitzaren fluxos migratoris en països de nova emigració, majoritàriament de l'Europa mediterrània, amb països com Espanya, Itàlia, Portugal, etc.; així com també de l'Europa de l'est, com Polònia o Hongria. No cal dir que a la majoria d'aquests països el desenvolupament industrial i altres derivades, com l'explosió demogràfica, es donaren més tard, amb un retard considerable en comparació amb els països de vella emigració, cosa que explica l'asincronia migratòria entre els països de vella i nova emigració. Les pautes migratòries dels països de nova emigració eren absolutament diferents a les dels països de vella emigració; per exemple, pel que fa a la destinació, ja que majoritàriament es dirigia a països de l'Amèrica Llatina, tot i que en alguns casos també als Estats Units. Alhora, es tractava d'una emigració individual, i sense una voluntat clara d'assentament al context de destinació, amb altes taxes de retorn.

A banda dels processos migratoris dels països de vella i nova emigració, durant el *segle de les grans migracions* es produeixen altres fluxos, com els moviments que es dirigeixen des d'Europa cap a les colònies del nou món; les que, des de les colònies europees asiàtiques es dirigeixen, de manera forçada, a altres colònies europees i, finalment, les que es donaren entre els països tècnicament menys desenvolupats d'Europa, sobretot del mediterrani, cap a l'Europa occidental, la qual es trobava en ple procés d'industrialització (Blanco, 2000, p.38).

Entre els anys 1920 i 1960 es produeix una limitació en les migracions internacionals que s'explica per diversos factors, com ara l'aprovació de les primeres lleis restrictives a la immigració, els efectes de la Gran Depressió, la Segona Guerra Mundial, etc. Tot plegat no significa que la mobilitat humana entre estats desaparegués, sinó que es veié reduïda de manera considerable, així com també van emergir fenòmens com el del retorn, els refugiats i els desplaçats, entre altres (Massey et al., 1998).

La segona etapa en les migracions modernes, com ja s'ha comentat, és la que es produeix entre 1945 i 1973, en què destaquen tres tipologies migratòries: les migracions de treballadors de la perifèria europea a Europa occidental; les migracions de treballadors colonials i les migracions permanents cap al nord d'Amèrica i Austràlia, en un primer moment des d'Europa, i més tard des d'Àsia i Amèrica Llatina (Castles i Miller, 2004).

Les migracions intraeuropees coincideixen amb la necessitat de reconstrucció d'una Europa devastada després de la Segona Guerra Mundial, que necessita reconstruir-se dels impactes enormes d'un conflicte bèl·lic de conseqüències catastròfiques. Les migracions, per tant, en aquesta etapa, adopten pautes absolutament oposades a les descrites al segle anterior. Les altes taxes de creixement econòmic i el desplegament industrial que es van produir a l'Europa occidental després de 1945 van provocar, en contra d'algunes previsions, que l'emigració no tornés a convertir-se, de nou, en la única possibilitat per a la millora de les condicions de vida de la població d'aquests països. En molts països, el que va succeir va ser precisament el contrari: en pocs anys es van convertir en països receptors d'immigració, gràcies a l'espectacular creixement econòmic que van experimentar.

Després de la Segona Guerra Mundial, bona part de la població era plenament conscient de les pèssimes condicions de vida que havien afectat la societat europea després de la Primera Guerra Mundial. És important recordar l'enorme patiment que va sofrir Europa en només trenta anys, que és el període comprès entre l'inici de la Primera i l'acabament de la Segona Guerra Mundial. A banda dels dues grans guerres, l'arribada al poder del feixisme i el nazisme; els camps d'extermini; la bomba atòmica; alçaments militars que instauren dictadures feixistes; penúries econòmiques que abocaren a la misèria a grans masses de població, etc. Per tot plegat, en aquests moments excepcionals, l'emigració era ben present en el record de les persones, i es presentava com una possibilitat ben plausible per part de la població europea.

Són diversos els elements que van afavorir el creixement econòmic europeu i, tot i que no escau en aquest treball d'analitzar-los detalladament, en citarem alguns dels més destacats

per tal de mostrar el seu lligam amb les migracions: l'increment de la productivitat industrial, en part, gràcies al taylorisme; l'enorme quantitat de recursos públics destinats a la reconstrucció d'Europa, sobretot mitjançant un programa intensiu d'inversions públiques; les polítiques econòmiques keynesianes; la reactivació del consum de masses; i, com a aspecte més destacat, la consolidació dels estats del benestar europeus mitjançant l'aprovació de les constitucions socials de postguerra, que reconeixien drets de ciutadania al conjunt de la població i explicitaven el compromís dels estats en fer-los efectius (Castles i Miller, 2004; Massey et al., 1998; Moreno, 2012; Sotelo, 2010).

De totes maneres, el creixement a Europa es va produir a dues velocitats, la qual cosa explica, en part, la importància de les migracions intraeuropees d'aquests anys. Novament, les diferències entre l'Europa continental i escandinava amb l'Europa mediterrània expliquen l'enorme necessitat de mà d'obra dels països del nord, que va ser satisfeta per emigrants originaris de països com Espanya, Itàlia, Grècia i Portugal, així com també per persones provinents d'antigues colònies i altres zones d'influència. En general, com es veurà més endavant, les migracions intraeuropees van ser favorables tant pels països emissors com pels receptors, amb la particularitat que, durant aquests anys, es va produir un equilibri gairebé perfecte, entre les necessitats de mà d'obra dels països receptors i els excedents de població activa dels països emissors. Un equilibri que, en gran mesura, es va mantenir fins a mitjan anys setanta, moment en què es produeix un canvi de paradigma que també afecta les migracions, donant pas a una nova etapa.

Les dades dels fluxos migratoris i de la població estrangera d'aquest període són ben eloqüents, tal i com es mostrarà en posteriors capítols. Així, per exemple, al 1950, la República Federal d'Alemanya tenia 548.000 persones estrangeres, una xifra que s'enfilava fins els 4.090.000 de 1975. Altres països, com França o la Gran Bretanya, passaven dels 2 milions i un milió i mig respectivament, als més de quatre milions de cadascun d'ells al 1975. Altres països amb creixements considerables de població estrangera foren Bèlgica, Holanda, Suècia i Suïssa, llocs habituals de destinació d'emigrants andalusos a partir dels anys seixanta (Castles i Miller, 2004). Com es veurà més endavant, és en aquest període que els països europeus adoptaran models propis d'integració de la immigració, donant lloc a una diversitat considerable de models, alguns dels quals es basaran en perspectives absolutament contradictòries.

Finalment, la tercera de les etapes que descriu Blanco dels fluxos migratoris internacionals, les *migracions contemporànies*, és la que s'inicia a mitjan anys setanta, i que es manté viva en l'actualitat, tot i les incerteses que afecten la societat actual, propera també a una

reconfiguració que sembla posar en qüestió el sistema capitalista i les democràcies liberals. Blanco (2000) afirma que en aquest període són tres les dimensions a considerar: en primer lloc, l'increment del volum dels migrants; a continuació, l'ampliació de les xarxes migratòries i, finalment, la diversificació de les tipologies migratòries. Les migracions contemporànies de finals de segle XX s'emmarquen en un context d'hegemonia del neoliberalisme, d'acusacions i atacs continuats per desprestigiar les polítiques intervencionistes dels estats, del qüestionament del model sociopolític nascut després de la Segona Guerra Mundial, com són els estats del benestar, democràcies liberals amb un fort compromís social. En aquest procés de transició hi té molt a veure el procés de globalització que reconfigura les relacions socioeconòmiques, el rol dels estats-nació i la seva capacitat per exercir el poder i imposar obediència, l'emergència i consolidació de la societat xarxa, l'impacte descomunal que suposen les noves tecnologies de la informació i la comunicació, etc. (Beck, 1998; Castells, 1997).

En aquest escenari de liberalització absoluta, de supressió de qualsevol barrera a la lliure circulació de béns i mercaderies, les migracions internacionals creixen de manera espectacular, propiciades per factors molt diversos, especialment de tipus socioeconòmic, en un món cada vegada més desigual, en què les distàncies esdevenen cada vegada més curtes i accessibles gràcies a les millores tecnològiques introduïdes en els mitjans de transport. Tot i l'increment espectacular de les migracions internacionals, amb l'emergència de nous països que passen, en pocs anys, de ser tradicionalment emissors, a ser receptors d'immigració, les migracions es mantenen al marge de la lògica liberalitzadora i es converteixen gairebé en l'única de les esferes de la vida social objecte de restriccions a la mobilitat. Els estats-nació desenvolupen, sense cap mena de coordinació supranacional, polítiques restrictives a la mobilitat internacional, que criminalitzen els migrants, sobretot econòmics (i pobres), els aboquen a la marginalitat i a l'exclusió social i els converteixen en éssers absolutament vulnerables, limitats de drets i llibertats.

Aquestes respostes polítiques a la immigració exigirien una anàlisi detallada per tal d'identificar-ne els motius subjacents. De manera genèrica, sense entrar-hi en profunditat, podem assenyalar algunes de les hipòtesis, sobretot perquè algunes d'elles ja es reproduïen en el cas de la immigració andalusa a Catalunya dels anys cinquanta i seixanta. Qüestions a considerar són, per exemple, la intensitat de l'arribada dels fluxos, que transforma radicalment el paisatge humà d'un territori, i en què s'explicita de manera evident l'increment de la diversitat cultural, amb la presència de minories que qüestionen la suposada homogeneïtat cultural de les societats d'acollida, posant en alerta els *guardians de la puresa* de la identitat sociocultural de la societat d'acollida. Alhora, cal tenir present els moments en

què l'arribada de la immigració coincideix en períodes d'estancament o retrocés econòmic, per la qual cosa la immigració es percep, des de les societats receptores, com a innecessària, com una realitat que molesta, ja que impera la convicció, en determinats col·lectius socials, que el treball, l'habitatge o el manteniment d'unes condicions de vida dignes corresponen, en primera instància, a la població autòctona, establint una clara distinció entre ciutadans que suposadament gaudeixen de més drets que no pas altres. Finalment, en relació a aquest darrer element, també es poden aprovar legislacions que desemboquin en l'anomenat racisme institucional, que en forma de llei o de política pública discrimina directament o indirecta, i promou una imatge social de la immigració com a amenaça, cosa que vulnera de manera flagrant els drets humans i la dignitat personal.

Finalment, per acabar aquest breu repàs a les diferents etapes en les migracions internacionals, no hi ha dubte que l'escenari actual sembla que ens aboca a una nova etapa en les migracions contemporànies, tant pel que fa a la intensitat dels fluxos, a les característiques, les causes explicatives, etc. Una etapa emmarcada per la crisi estructural i sistèmica que esclata al 2007 i que, tot i que en un primer moment es definia, simplement, com una de les periòdiques crisis cícliques dels sistema capitalista, provocada en gran part pel crack financer i l'esfondrament de la bombolla immobiliària als Estats Units, ràpidament es va mostrar com una realitat molt més profunda, complexa i problemàtica. El llarg període de desregulacions, especialment sobre el sector bancari i financer, l'endeutament privat i de les finances públiques, els baixos tipus d'interès, les hipoteques *subprime*, l'especulació immobiliària, però també sobre productes bàsics, com els cereals, etc... acabaria tenint uns efectes devastadors. La crisi americana es va escampar, com un virus maliciós, a la gran majoria de països del mal anomenat "món desenvolupat", però també als països més empobrits. La metàfora de la societat xarxa es va fer més evident que mai. La crisi financera s'expandia, amb tots els seus tentacles i ramificacions, arreu del món, a conseqüència del complex sistema financer que havia estès les seves pràctiques irresponsables i especulatives mitjançant un complex entramat d'entitats financeres i múltiples societats d'inversió. Fontana descriu d'aquesta manera l'origen de la crisi del capitalisme globalitzat:

El rasgo más destacado de la historia de los primeros años del siglo XXI ha sido la crisis económica que comenzó en el verano de 2007 como un fenómeno local de los Estados Unidos, pero que acabó afectando al mundo entero, dejando sin trabajo, sin vivienda y sin recursos a millones de seres humanos, y condenando al hambre a muchos millones más. (Fontana, 2011, p.931).

En aquest context, les migracions no queden indemnes de la incertesa i la mutació de la societat actual i, òbviament, també es troben en fase de reconstrucció. A grans trets, cal mencionar les principals tendències en les migracions internacionals actuals; és a dir, en les noves pautes migratòries que sorgeixen a finals de 2010 i que suposen un canvi important respecte les pautes més recents. Aquesta nova etapa es caracteritza per un alentiment en la intensitat de les migracions internacionals, les quals es mantenen, però amb una intensitat menor respecte al ritme propi de finals de segle i la primera meitat de la dècada del 2000; la importància de les migracions sud-nord, però també de les migracions sud-sud; l'emergència de nous factors clau que expliquen les migracions, com les polítiques i les mediambientals; la generalització de les polítiques restrictives a la immigració; etc. (Nacions Unides, 2013). A més, la pressió migratòria s'intensifica, en l'escenari actual, no només per les desigualtats econòmiques mundials, sinó per la situació geopolítica, amb múltiples zones del planeta greument devastades per guerres i conflictes armats.

Aquestes són algunes de les pautes actuals en les migracions internacionals, i són molts els interrogants que s'obren en aquest camp d'anàlisi, que en els propers anys es pot veure encara més condicionat per fenòmens com el canvi climàtic, que s'intueix que pot ser un de les variables que provoquin més moviments –forçats- de població com a conseqüència de desastres naturals, dificultats d'accés a recursos bàsics, com l'aigua, entre molts altres.

2.2 Llenguatge, construcció social i migracions

Certament, com s'ha comentat prèviament, les migracions són fenòmens socialment construïts. Un dels elements clau en la construcció social de la realitat és el llenguatge. El llenguatge, indubtablement, pot esdevenir una font de poder que legitima determinades concepcions de la realitat en funció de qui és capaç d'imposar la seva percepció de la realitat, sobre la base de valors, principis, estatus social, etc. En termes gramscians, el llenguatge és clau per a la creació d'hegemonia; és a dir, per aconseguir la subordinació ideològica i la submissió de les classes dominades a les classes dominants mitjançant el seu consentiment i sense la necessitat de recórrer a la violència explícita¹⁴. En la mateixa direcció, un autor contemporani, com Lakoff, fa referència a la importància d'imposar determinats marcs de referència, i de com aquests són capaços de condicionar les percepcions socials i l'adhesió popular a unes determinades idees. "Com a norma general, sabem que si un marc prou consistent no concorda amb els fets, els fets s'ignoren i el marc es conserva" (Lakoff, 2011, p. 57).

¹⁴ Per aprofundir en la noció gramsciana d'hegemonia vegeu (Gramsci, 2010).

Una altra de les problemàtiques que afecta l'estudi de les migracions és la indefinició terminològica. I això, tant des de la perspectiva teòrica com pràctica, és un problema. La influència del llenguatge és cabdal en la generació d'una percepció social determinada de la immigració. A més, la naturalesa col·lectiva i plural de les migracions, així com la diversitat de desplaçaments que comprenen ens aboca a un alt grau d'abstracció i afecta profundament a la seva conceptualització, un fet que encara s'agreuja més en el cas de les migracions internes dins un mateix estat. Alhora, les migracions s'acostumen a analitzar com a un problema social i no pas com a problema sociològic; és a dir, són estudiades des de la perspectiva subjectiva i no pas a partir de la conceptualització i la construcció científica. Existeixen definicions altament ambivalents que no precisen exactament de què estem parlant quan parlem de migracions i que donen peu a una explícita discrecionalitat en la interpretació. I és que, què s'entén quan s'afirma que les migracions han de suposar un canvi social significatiu en la vida dels migrants? I per quina és la durada de les migracions? Fins quan una persona és immigrant? Quina és la distància mínima, física i sociocultural, per considerar un desplaçament com a flux migratori? Immigració és sinònim de pobresa?

Diversos autors han reflexionat sobre la importància del llenguatge com a creador de realitat social i els seus efectes perniciosos, tant per a l'anàlisi teòrica, com des d'un punt de vista aplicat. Bilbeny (2010), per exemple, afirma que el llenguatge de les migracions és ambigu i tergiversador, està carregat d'ideologia i respon a les temences i preocupacions de la gent. És sempre, el llenguatge d'una de les parts, que parla per referir-se a l'altra però sense donar-li veu. Prendre consciència i ser crítics d'aquesta perspectiva esdevé, sense cap mena de dubte, una obligació. Només cal pensar en alguns exemples, com ara conceptes com *integració*, habitualment entesa com a *assimilació*, per constatar la influència decisiva que el triomf de determinades concepcions han tingut en la percepció social de determinats fenòmens, o com la figura de l'immigrant, sobretot quan es tracta d'un treballador estranger, s'articula de manera majoritària al voltant d'una sèrie d'imatges negatives socialment generades (Blanco, 1995).

En aquest sentit, en l'actualitat, és habitual recorre a les metàfores per tal d'il·lustrar les migracions. Les metàfores, com a figures retòriques, compleixen una funció important en el llenguatge, i com afirma Cardús¹⁵ (2009), "la bona sociologia és deutora d'un ús intel·ligent de la metàfora", així com "la ciència parla a través de metàfores precisament per descobrir i descriure tota la complexitat de la realitat que estudia". En el cas de les migracions, però, la

¹⁵ En aquest text, Cardús, formula tres contrametàfores per construir un nou relat sobre la societat catalana, en què la immigració hi juga un rol ben destacat i que coincideixen amb el plantejament de la tesi. Concretament, les metàfores són: "Les arrels són el futur"; "Tots som immigrants" i "La identitat és una pell".

majoria de les metàfores abonen una concepció problemàtica i conflictiva, negativa i perillosa per a la societat receptora, vers la qual cal protegir-se. És veritablement contradictori que aquesta sigui la perspectiva que s'hagi acabat imposant, quan les immigracions signifiquen, habitualment, per a la societat receptora, un símptoma de prosperitat i atracció, mentre que l'emigració connota, per a les societats emissores, dificultats i expulsió. Bona part de les metàfores relacionades amb les migracions prenen referències de la botànica, la biologia, la medicina, de fenòmens naturals, conflictes bèl·lics, entre altres. Així, és bastant habitual comprovar com els mitjans de comunicació, determinats polítics o la ciutadania en general es refereixen a les migracions de manera ben singular, com ara fent referència a mareas, onades¹⁶, allaus, invasions; als clandestins, al tràfic (il·legal) de persones, als perills i amenaces que genera la immigració, a les pressions migratòries, etc.; a la necessitat dels migrants d'establir arrels, o del desarrelament que els afecta. Tot plegat, metàfores que configuren una percepció de les migracions com a quelcom imparable, fora de control, que provoca destrucció i que suposa una intimidació real per a la societat receptora i la població autòctona, raó per la qual es justifiquen plenament la implantació de *mesures de contenció* que protegeixin a les societats d'acollida de la *devastació*.

Los giros retóricos recién expuestos no solo señalan, exagerándolos, el gran número de inmigrantes que llegan, sino que refuerzan también, al introducirse en el lenguaje ordinario, la idea de la siempre presupuesta hostilidad natural o cultural de los extranjeros y de lo nocivo de su influencia [...] La colonización del lenguaje mediante metáforas hostiles al fenómeno migratorio no facilita el establecimiento y menos aún la consolidación de una sociedad democrática integradora¹⁷.

Del mismo modo, estas metáforas que asimilan a los migrantes con la idea de nocividad y desastre, posibilita que se proyecte en los migrantes la causas del deterioro de los escenarios en que moran o a los que acuden (degradación urbana, descenso del nivel escolar, inseguridad ciudadana y, en definitiva, aculturación y anomia, desorganización y desestructuración social. En suma, ese léxico que (re) presenta a la "inmigración" como una acción militar y/o como una catástrofe natural connota la presencia de los migrantes como un "problema" o una "amenaza", participando así activamente en la construcción de esa "cultura del miedo" de la que [...] se nutre la denostación y el desprecio (Santamaría, 2002, p.124).

¹⁶ Alguns autors, però, tot i que utilitzen expressions com aquestes, són conscients de les seves repercussions, i introdueixen matisos interessants: "La metàfora de l'onada s'escau, no tant per magnificar de forma alarmista el fenomen migratori, com per reflectir-ne l'evolució, marcada per un engrandiment progressiu, fins a trencar-se degut al canvi de cicle econòmic" (Domingo, 2014, p. 21).

¹⁷ Velasco, Juan Carlos (28 març 2014) La migración es cosa de metáforas. *El País*. Recuperat de http://elpais.com/elpais/2014/03/25/opinion/1395776188_012122.html

En aquest sentit, altres línies d'investigació interessants són les que aprofundeixen en la vinculació entre els discursos que emeten les elits i l'expansió del racisme institucional. Segons aquesta argumentació, les elits tendeixen a autoexcloure's com a emissores de discursos racistes (per exemple, per part de polítics, periodistes o intel·lectuals) i, en canvi, acusen de racistes als discursos formulats per les classes populars o persones amb baixos nivells d'instrucció o estatus socioeconòmic baix. Des d'aquesta perspectiva s'accepta que el racisme no és innat, sinó que s'aprèn i es transmet principalment a través dels principals agents de socialització, que majoritàriament estan controlats per elits. Així, doncs, com que les elits acostumen a dominar els espais de socialització són, en part, responsables de l'expansió del racisme en la societat d'un discurs racista que es propaga, habitualment, de forma subtil i indirecta (Van Dijk, 2003).

Els efectes perversos provocats per un determinat ús del llenguatge a l'hora d'explicar els fenòmens socials no es limiten, però, exclusivament a l'àmbit de les migracions o les minories ètniques. Lamentablement són molts els casos que podríem citar per exemplificar aquesta afirmació. Les dones són un bon exemple per tal d'entendre a què ens estem referint: la història de la humanitat està escrita majoritàriament en masculí, fent invisible el paper de la dona i, en el millor dels casos, relegant-la a un rol secundari i sotmès a la figura masculina. El poder del patriarcat i la submissió de la dona també es manifesta en un determinat ús de la llengua. Com afirma Maalouf, "les paraules que fem servir no són innocents, sinó que contribueixen a perpetuar prejudicis que al llarg de la Història han demostrat ser perversos i funestos (Maalouf, 1999, p. 32).

Així, doncs, ens trobem davant una disjuntiva important que afecta l'estudi de les migracions en general i el punt de partida d'aquesta investigació, en particular: el llenguatge és fruit de la realitat social o és creador de la realitat social? (Blanco, 2000). Clarament, en molts casos, el llenguatge és qui crea i defineix la realitat social i, per tant, cal ser escrupolós en el seu ús per tal que no esdevingui una font legitimadora de l'exclusió social. En el cas de les migracions, aquesta regla bàsica també és molt important i cal tenir-la sempre en compte per tal de no discriminar negativament ni reproduir estereotips, prejudicis i tòpics que estigmatitzen certs col·lectius o grups socials. Cal, doncs, una actitud rigorosa en l'ús i el foment d'un llenguatge precís vinculat amb les migracions.

Per totes aquestes raons, i per deixar clara quina és l'orientació que pren aquesta investigació, s'ha considerat oportú presentar algunes de les principals aportacions teòriques al voltant d'alguns dels conceptes que apareixeran durant la recerca i que habitualment són objecte d'interpretacions diferents per part dels qui les pronuncien. No es tracta, en cap cas,

d'aprofundir en el coneixement teòric d'aquests conceptes¹⁸ sinó d'acotar el marc conceptual de la tesi.

En primer lloc, per tant, es farà referència a les migracions, les quals no estan exemptes de dificultats conceptuals que en compliquen la definició, el còmput i la mesura. A diferència d'altres fenòmens demogràfics com la natalitat i la mortalitat, que són processos biològics, les migracions, enteses com a transicions espacials, temporals i socials, no gaudeixen d'un consens generalitzat, cosa que en dificulta l'estudi (Faura Martínez i Gómez García, 2002). Com es veurà a continuació, en determinades ocasions es fa difícil discernir sobre què constitueix una migració, sobretot en relació a l'abast de la distància recorreguda, la dimensió temporal, el caràcter permanent, la voluntarietat...

Les migracions s'han classificat, des de les ciències socials, en diverses tipologies en funció de les causes que les originen (laborals, econòmiques, polítiques, mediambientals, etc.); en funció de la temporalitat que les delimita (definitives o temporals); d'acord amb els subjectes que les protagonitzen (individuals o col·lectives); i, finalment, també, en funció de la unitat geogràfica del desplaçament (internes o externes).

Les migracions contemporànies es caracteritzen per diversos elements. En primer lloc, per la *unitat geogràfica* mínima del desplaçament, el municipi, sempre i quan aquest desplaçament impliqui un canvi social significatiu i una necessitat d'adaptació al nou entorn. En segon lloc, cal fer referència a la *mobilitat*, ja que, no en va, fan referència als desplaçaments de població entre dos territoris, generalment degut a factors com la necessitat, la llibertat i l'adaptació a un nou entorn. En aquest sentit, les migracions poden ser imposades, forçades, induïdes o planificades. En tercer lloc, la *bipolaritat*, en la mesura que es produeix un desplaçament entre dos pols, entre una zona d'origen i una zona de destinació. En aquest procés, que a vegades es pot produir per etapes, apareixen una sèrie de dificultats que els migrants han d'afrontar. Un quart element és *l'assentament*, en la mesura que per poder parlar de moviment migratori s'ha de donar una voluntat d'instal·lar-se en la societat d'acollida, cosa que implica processos de ubicació, acomodació i establiment en un nou entorn. En cinquè lloc, la *durabilitat*, és a dir, la voluntat d'assentar-se en un nou territori de manera definitiva, tot i que puguin sorgir imprevistos que canviïn la idea inicial, i que donin peu a processos de retorn, o a noves destinacions cap altres indrets no previstos inicialment. Finalment, les migracions responen a una *finalitat*, en la mesura que tot moviment migratori és el resultat d'una voluntat, més o menys explícita, de satisfer una

¹⁸ La literatura al voltat d'aquesta qüestió és molt extensa i per aquest motiu es citen les referències bibliogràfiques utilitzades.

necessitat no coberta en la societat d'origen, que bascula entre elements relacionats amb la supervivència, o d'altres de menys dramàtics, com poden ser la voluntat de conèixer noves formes de vida, entre altres (Giménez, 2003).

Tal com s'acaba de veure, les migracions no deixen de ser un concepte que les societats contemporànies han atorgat a un determinat tipus de moviment de població. Tot i això, no tots els desplaçaments de població es consideren migracions. Existeixen molts tipus de moviments i de desplaçaments que no es poden considerar com a migracions, ja siguin en funció de la distància que es produeixen, de les motivacions de les persones que s'han de desplaçar, dels temps que la persona romandrà al nou espai vital, del tipus de persona que farà el desplaçament, etc.

Las migraciones son transiciones espaciales y sociales a la vez y de contornos imprecisos, sobre los que no existe consenso generalizado: se trata de desplazamientos o cambios de residencia a cierta distancia —que debe ser «significativa»— y con carácter «relativamente permanente» o con cierta voluntad de permanencia (Arango, 1985, p. 9).

La definició d'Arango, tot i no quedar exempta d'una certa ambigüïtat, aborda alguns dels conceptes clau que s'han assenyalat anteriorment, com són el desplaçament, el territori, el temps i la necessitat d'adaptació a un entorn nou. No es tracta, per tant, d'un simple desplaçament d'un territori a un altra, sinó que, com afirma la definició d'Arango, la transició és també social, en el sentit que planteja a la persona que emigra unes determinades implicacions en termes d'adaptació en el nou entorn.

Per obvi que pugui semblar, cal fer la distinció entre *emigració* i *immigració*: es parla d'emigració en relació al context d'origen i d'immigració en relació amb el context de destí, i els dos processos són protagonitzats per la mateixa persona (o col·lectiu), que és *l'emigrant* quan marxa d'un territori i es converteix en *l'immigrant* en el moment de l'arribada al nou terme d'assentament.

La migración que da lugar a la calificación de las personas como emigrantes o inmigrantes, es aquella en la cual el traslado se realiza de un país a otro, o de una región a otra la suficientemente distinta y distante, por un tiempo suficientemente prolongado como para que implique vivir en otro país, y desarrollar en él las actividades de la vida cotidiana¹⁹.

¹⁹ La citació és de Grinberg y Grinberg, i apareix a Tizón García (1993).

Fixem-nos com, majoritàriament, les migracions es defineixen estrictament des de la dimensió interestatal i que, en poques ocasions, incorporen la dimensió interna com una realitat intrínseca dels moviments migratoris. Probablement, aquesta percepció es deu a la connotació negativa socialment atribuïda a les migracions, i que provoca que es rebutgi, com a tal, la condició de migrant, encara que es compleixin bona part de les característiques que defineixen les migracions. Més enllà d'aquesta paradoxa, altres autors, com Giménez, posen èmfasi en la finalitat del moviment migratori, que si bé ha de complir amb moltes de les variables incloses en les definicions anteriors, esdevé la principal raó de ser de les migracions.

En sentido general, una migración es el desplazamiento de una persona o conjunto de personas desde su lugar habitual de residencia a otro, para permanecer en él más o menos tiempo, con la intención de satisfacer alguna necesidad o conseguir una determinada mejora (Giménez, 2003, p.20).

Giménez introdueix un matís important en relació als actors de les migracions, ja que no només es fixa en la dimensió individual, sinó que contempla el caràcter col·lectiu que poden tenir alguns fluxos, especialment en el cas que les migracions són familiars, tal com posen de manifest algunes teories migratòries.

Finalment, Blanco, presenta una definició aparentment simple però que, amb posteriors matisos, permet acotar millor les veritables dimensions dels fluxos migratoris.

Así, serán considerados migraciones los movimientos que supongan para el sujeto un cambio de entorno político- administrativo, social y/o cultural relativamente duradero; o, de otro modo, cualquier cambio permanente de residencia que implique la interrupción de actividades en un lugar y su reorganización en otro (Blanco, 2000, p.17).

Blanco fa referència a tres dimensions que, segons Jackson²⁰, són claus a l'hora de considerar un desplaçament de població com a migració: en primer lloc, en la dimensió espacial, el moviment s'ha de produir entre dues delimitacions geogràfiques significatives, una descripció ambivalent que concreta fent referència a municipis, províncies, regions o països; en segon lloc, en la dimensió temporal, en què el moviment ha de ser definitiu, no esporàdic; i, en tercer lloc, en la dimensió social, ja que el moviment migratori ha de significar un canvi significatiu en l'entorn, tant des del punt de vista físic com social.

²⁰ Jackson, J.A. (1986). *Migration*. Londres: Longman. La citació apareix a Blanco (2000, p.16).

Les migracions, per tant, són processos a llarg termini, generalment col·lectius, i difícilment individuals, que s'originen en el canvi social, i que té notables implicacions en la societat d'acollida, la societat receptora i els migrants. Un procés que afecta totes les dimensions de l'existència social i que dóna lloc a una complexa dinàmica pròpia (Castles i Miller, 2004).

Cal també precisar què s'entén per la paraula *migrant*, i així evitar-ne les interpretacions subjectives. El migrant, com el seu nom indica, és aquella persona que està duent a terme un procés migratori, com la persona que es mou entre dos punts per canviar de residència i suggereixen diferenciar entre el migrant i el migrat, que és aquell qui ja s'ha establert en un lloc nou (Marín, 2009). Així, en relació al context d'origen es parla de l'emigrant i en relació al context de destí de l'immigrant. Novament aquí apareix una certa confusió en relació a l'abast del moviment, i la majoria de les definicions acostumen a fer referència gairebé de forma exclusiva al migrant com la persona que es desplaça d'un estat a un altre, sent menys habitual en el cas de les migracions internes. No cal dir que, des de la perspectiva del llenguatge comú, les migracions internes rarament s'acostumen a concebre de la mateixa manera que les internacionals (fins i tot si es contextualitzen en el propi moment històric), raó per la qual, en determinats contextos, es rebutja el qualificatiu d'immigrant per a les persones que han dut a terme desplaçaments interns definitius. No hi ha dubte que, *immigrant*, és un concepte socialment condicionat, una producció social que tendeix a estigmatitzar i que acostuma a implicar una sèrie de característiques i atributs negatius. Sota aquesta premissa sembla lògic que algunes persones reneguin i rebutgin aquesta condició, evitin definir-se en aquests termes, en gran part, per evitar identificar-se entre aquells que ocupen els estrats socioculturals més baixos de la societat. Els immigrants, però, no només acostumen a estar discriminats des de la perspectiva social, sinó també en l'àmbit cultural, ja que en moltes ocasions se'ls identifica com a originaris de *cultures* suposadament més *endarrerides* i menys desenvolupades que les de la societat d'acollida, raó per la qual sovint se les convida, de manera indirecta, a renunciar al seu bagatge cultural i a assimilar-se, de manera acrítica, a les pautes culturals pròpies de la societat d'acollida.

De totes maneres, sembla clar que puguin aparèixer distorsions en l'anàlisi d'aquest fenomen social quan un mateix concepte s'utilitza per definir perfils tant diversos: des de les persones que s'instal·laren a Catalunya als anys seixanta, als estrangers que per motius econòmics arriben durant la dècada dels 2000, o els estrangers acomodats que fixen la seva residència a la costa catalana i espanyola, atrets per les bones condicions de vida. Migrant, per tant, és un concepte que incorpora aspectes relacionats amb les relacions de poder, les desigualtats i la classe social. Així, només cal fixar-nos com determinats immigrants són

qualificats simplement *d'estrangers* –quan responen a una classe benestant- i, en canvi, d'altres, són qualificats *d'immigrants* –quan responen a perfils socioeconòmics baixos i precaris-.

En relació al concepte d'immigrant habitualment sorgeix, com ja s'ha plantejat anteriorment, una pregunta recurrent i que té a veure amb la vigència d'aquesta condició: Qui és i fins quan, immigrant? Si acceptem la definició demogràfica, que es centra, sobretot, en l'acció del desplaçament i de la mobilitat, l'immigrant perd aquesta condició justament en el moment en què s'incorpora en la societat d'acollida. Cardús (2009) proposa la dissolució entre autòcton i immigrant, ja que la condició d'immigrant caduca i, al mateix temps, s'universalitza, ja que els esforços d'acomodació afecten, en una societat amb estils de vida tan canviant, el conjunt de la població. Immigrant, com afirma Bilbeny (2010), és qui passa per l'experiència de migrar. Tot i això, com que les migracions són, per definició, fenòmens socials, l'immigrant ha de carregar amb aquesta condició de forma gairebé permanent. D'aquesta manera, fins i tot els fills i filles de la immigració són qualificats, de manera absolutament discriminatòria, com a immigrants, com s'hi es tractés d'una "condició genètica" (Cardús, 2009). Delgado (1998) fa una reflexió interessant i necessària al voltant d'aquesta realitat.

L'immigrant és aquell que, com tothom, ha recalat a la ciutat després d'un viatge, però que, en fer-ho, no ha perdut la seva condició de viatger en trànsit, sinó que ha estat obligat a conservar-la perpètuament. I no tant sols ell, sinó també els seus descendents, que hauran d'arrossegar com una condemna la marca de desterrats heretada dels pares, i que farà d'ells allò que, contra tota lògica semàntica, s'acorda anomenar "immigrants de segona o tercera generació" (Delgado, 1998, p.33-34)²¹.

Candel, en la seva descripció de les migracions dels anys cinquanta i seixanta a la Barcelona metropolitana, ja introduïa una gradació interessant, quan diferenciava entre els *altres catalans* dels *altres no catalans*.

Aquests altres no-catalans són persones de professions liberals, funcionaris, empleats, comerciants, i els fills d'aquests, etcètera. Jo, per tal d'entendre'm, els he anomenats "els altres immigrants", però diguem ja des d'ara que la paraula els molesta una mica. Ells han vingut per altres motius. No eren persones de pas, diuen, que venien a tall de prova, sinó amb

²¹ Tot i que en aquesta tesi s'accepta plenament les tesis de Delgado, en relació a l'estigmatització que suposa qualificar de segones i terceres generacions a persones nascudes i socialitzades en un determinat territori, en aquesta tesi, sobretot en el capítol dedicat a les trajectòries i a la mobilitat social, s'utilitzarà aquesta expressió per la incapacitat de trobar alternatives, amb la única finalitat de simplificar la redacció i la lectura, i sense cap altra pretensió.

càrrecs estables i estabilitzats. En el fons –llevat dels destinats- eren motius com els de l'emigrant pobre: a veure si aquí els anava millor que on eren. El que passa és que ara, la paraula *immigrant*, com la paraula *suburbi*, l'hem deformada, a fi d'entendre'ns millor (Candel, 2002, p.398).

La observació de Candel ja aporta matisos interessants relacionats amb la tipologia d'immigrants, i subratlla de manera implícita com alguns immigrants no es defineixen com a tals, sinó que fruit de la seva ocupació o formació pretenen atribuir-se una posició en l'estructura social més avantatjosa en comparació amb la resta d'immigrants, socialment descrits com a persones amb baixa qualificació i menor estatus social²². En una línia similar ho expressa Besalú, referint-se a l'immigrant estranger, i posant especial èmfasi en la connotació negativa que se li atribueix:

Immigrant és una etiqueta, una figura social inventada per subratllar la seva externalitat social, per desvaloritzar, una representació essencialment negativa, que s'alimenta de diversos estereotips, que van del delinqüent al fonamentalista religiós: és una manera d'etnificar les relacions socials, fet que té una gran transcendència en relació a la seva inserció social i, més en general, per a la cohesió ciutadana (Besalú, 2010, p. 163).

En tot cas, en aquesta investigació es tindrà en consideració una definició de migrants que distingeixi, en la mesura del possible, la condició d'immigrant, entesa com la pròpia del moment de l'arribada a la societat receptora, i la condició de migrat, entesa com la de les persones que en un moment de la seva vida van dur a terme un procés migratori però que, amb el pas del temps, ja són membres del territori on resideixen.

D'acord amb els principals objectius d'aquesta tesi, i tenint en compte les reflexions de Delgado i Cardús citades anteriorment, un dels fenòmens especialment complexos i problemàtics a l'hora de definir és el que pretén centrar-se en l'estudi dels *fills i filles dels immigrants*. O sigui: l'anàlisi dels processos socials i culturals que afecten a persones que no han dut a terme, en bona mesura, processos migratoris, sinó que han nascut en la societat d'acollida on els seus pares, o algun dels membres de la seva família, es van instal·lar després d'emigrar. En certa manera, l'anàlisi de les generacions dels immigrants que s'han assentat a una societat d'acollida és un bon instrument per avaluar fins a quin punt la trajectòria migratòria dels pioners ha estat satisfactòria en termes d'integració sociocultural. Però, per altra banda, també és interessant per analitzar fins a quin punt la societat

²² Bilbeny, per exemple, proposa distingir entre *establerts* i *nouvinguts*, dues categories que segons l'autor descriuen de manera més respectuosa i donen marge a una certa objectivitat. "Un nouvingut no està establert, encara; ni un establert és un nouvingut" (Bilbeny, 2010, p.70).

d'acollida adopta polítiques i actituds veritablement acollidores, que no discriminen ni segmenten la població en funció de variables com la classe social o l'origen –i, encara més, en funció de l'origen dels seus pares i mares-, i per analitzar aspectes com la identitat.

Així, són diversos els debats sobre els qualificatius i els conceptes més adequats per tal de no fomentar una aproximació estigmatitzadora cap als descendents dels qui un dia van emigrar. Bona part del debat s'ha centrat en l'ús del concepte *generació* i del concepte *fills i filles de la immigració*. La tendència a recórrer a la *generació* ha rebut diverses crítiques²³, com ara el seu caràcter homogeneïtzador (ja que amaga gran part de la diversitat intrínseca entre la població immigrada); perquè no es tracta d'un concepte universal (ja que no s'aplica en tots els casos, sinó que només per fer referència a un col·lectiu d'immigrants que habitualment es relacionen amb les motivacions econòmiques i laborals, així com amb la precarietat, amb la qual cosa esdevé un qualificatiu discriminatori i estigmatitzador); perquè identifica, permanentment, els fills i filles de la immigració amb els seus pares, cosa que, si bé és absolutament lògica i remarcable en relació als processos de socialització, pot conduir a una certa confusió, en el sentit que no necessàriament implica que els fills adoptin, exclusivament, trets socialitzadors dels seus pares i mares i el seu context d'origen; i, finalment, perquè aquest concepte pot esdevenir un reduccionisme culturalista en funció de l'origen (Petroff et al., 2013).

En contraposició al concepte de generacions, altres autors proposen com a alternativa una fórmula com és *fills i filles de famílies immigrades*, o altres variants similars. Aquesta proposta pretén superar algunes de les objeccions atribuïbles al concepte de *generació*. Probablement, en allò que més reeixeix aquesta alternativa és en la voluntat de desvincular de manera directa els descendents dels migrants de l'experiència migratòria dels seus familiars. Qualificar, en termes de tercera o quarta generació d'immigrants, a persones que no han tingut cap experiència migratòria personal i directa sembla, certament, una absoluta contradicció, i una actitud clarament discriminatòria.

L'ús d'aquest terme [segones generacions], d'alguna manera, identifica els fills i filles d'immigrants amb els seus pares. Nosaltres considerem que hi ha unes diferències fonamentals entre els immigrants (persones adultes amb un projecte migratori propi) i els seus fills i filles. En primer lloc, aquests últims no realitzen cap projecte migratori propi ni prenen cap decisió; i, en segon lloc –especialment en el cas dels que han nascut aquí o han arribat de petits–, fan el seu procés d'endoculturació en la societat d'acollida i no pas en la societat d'origen. La majoria de fills i filles d'immigrants no poden triar ni comparar l'experiència vital

²³ Autors de referència com Portes i Rumbaut (2009), entre molts altres, però, utilitzen habitualment el concepte "generació", cosa que demostra que no hi ha un consens unànime al respecte.

viscuda a Catalunya amb la viscuda al país d'origen. Les activitats socials, els seus afectes, records i expectatives estan condicionats per la inserció en la societat catalana. La cultura d'origen és un referent simbòlic del qual gairebé no tenen cap experiència real (Casas, 2003, p.12-13).

Tot i que és cert que *fills i filles de famílies immigrades* no resol amb èxit bona part de les mancances del concepte *generació*, ja que també és una expressió que contínuament remetent a l'experiència migratòria dels progenitors, i també és homogeneïtzadora i classista, ens sembla més adequada, sobretot a l'hora d'utilitzar-la en el llenguatge comú. No hi ha dubte que les segones generacions, o els fills i filles dels immigrants, "constitueixen un subjecte específic d'anàlisi, diferent dels seus pares, i tenen una problemàtica molt més complexa des del punt de vista identitari" (Besalú, 2010, p.164). Tenint en compte, doncs, les dificultats de cercar alguna expressió que resolgui les problemàtiques expressades anteriorment, en el cas d'aquesta tesi s'utilitzarà, de manera indistinta, ambdues formules, però només perquè ens interessa analitzar fins a quin punt els descendents dels immigrants andalusos han patit algun tipus de discriminació al llarg de la seva vida.

In talking about the integration of immigrants, I will be concerned not only with people who arrive as immigrants themselves but also with their descendants who are born in the new country, the so-called second and third generations. Some of the most important questions about the integration of immigrants concern the fate of these second and third generations (e.g., how does their descent from immigrant parents or grandparents affect their life chances, how do they relate to the society in which they live) even though they are natives and hence not properly classified as immigrants (Carens, 2005, p.29-30)

En tot cas, allò que ens sembla més simptomàtic de la problemàtica conceptual i terminològica és que posen de manifest el fracàs de les polítiques d'integració de la societat receptora i del reconeixement del pluralisme cultural –si és que n'hi ha hagut-, ja que si després de diverses generacions de familiars encara s'apel·la a elements propis de la societat d'origen dels impulsors de flux migratori, i es fa en termes de clau explicativa de la seva situació social insatisfactòria, sembla una clara constatació de la incapacitat d'integrar satisfactòriament la diversitat cultural i de convertir-la, erròniament, en la responsable del fracàs de les polítiques de cohesió social.

Un dels principals efectes, a llarg termini, de les migracions és l'assentament permanent de migrants en les societats d'acollida. El resultat d'aquest assentament pot ser divers, en funció de quines siguin les estratègies que les societats receptores adoptin en relació als migrants que s'estableixen de manera definitiva en el seu territori. Per una banda, la societat

receptora pot adoptar una actitud acollidora que accepti la diversitat cultural i que fomenti l'encaix de les comunitats ètniques en el marc d'una societat plural i multicultural. Per altra banda, la societat receptora pot adoptar estratègies contràries a l'assentament de les minories ètniques i hostils davant la diversitat cultural, en base, per exemple, a les hipotètiques amenaces que representen les minories ètniques cap a la homogeneïtat cultural de la societat d'acollida. Des d'aquesta perspectiva, les minories ètniques són concebudes com una minoria subordinada al grup dominant i perquè tenen un cert grau de consciència col·lectiva, basada en una creença, l'idioma, tradicions, orígens, etc. (Castles i Miller, 2004).

És en relació al rol que les societats d'acollida assignen a les minories ètniques que pren especial rellevància un dels conceptes més utilitzats i polèmics en l'anàlisi sociològica de les migracions, com és *integració* (Cachón, 2008). Si es recorre a l'etimologia de la paraula, integrar ens remet "a un perfecte encaix dins d'un conjunt social considerat complet, sense fissures i pràcticament immaculat, no tocat. Qui voldria, en aquestes condicions, ser integrat?" (Bilbeny, 2010). La polisèmia és un dels atributs d'aquest concepte, en part perquè s'acostuma a utilitzar com a sinònim de models concrets d'integració, els quals poden ser absolutament antagònics. I aquí rau, precisament, una de les principals limitacions del concepte, ja que sota un mateix terme s'amaguen interpretacions i realitats absolutament contraposades.

Se produce la integración cuando un individuo o grupo, culturalmente diferenciado del otro, se inserta en este último como miembro de pleno derecho [...] Esta inserción puede ser resultante de la asimilación de los nuevos miembros por parte de la sociedad de acogida, de la fusión de las culturas en una nueva, del reconocimiento de la diversidad cultural dentro de un todo colectivo (Blanco, 1990, p. 66).

Per aquesta raó és necessari que la sociologia faci un esforç per millorar-ne la conceptualització (Herrera, 1994). El tipus d'orientació que es doni a la *integració* està profundament influïda pels valors, idees, normes, en definitiva, per la ideologia de qui la formula. En el fons, tal com succeeix en d'altres conceptes relacionats amb les migracions i la integració, les categoritzacions es produeixen en un escenari de relacions desiguals de poder, en què habitualment una de les parts –la majoritària- defineix i l'altra part –minoritària- és definida (Izaola i Zubero, 2015). Per aquesta raó, és clau analitzar, en cada cas, qui formula la definició, sota quina perspectiva, amb quina finalitat i quines conseqüències suposa per a les persones migrades i la societat receptora.

A grans trets, la *integració* ha estat conceptualitzada a partir de dues grans orientacions: per una banda, des de la concepció assimilacionista i aculturadora, i, per altra, des d'una perspectiva processual i bidireccional, basada en l'adaptació mútua de les diferències socials i culturals (Pajares, 2005). Des de la primera perspectiva, els immigrants, sovint membres de minories ètniques, es veuen pressionats per a la societat d'acollida per tal que renunciïn als seus trets identitaris i que adquireixin els valors de la societat receptora. Aquesta posició, que es basa en una convicció de superioritat cultural de la cultura majoritària vers la minoritària, anul·la la diversitat intrínseca de tota societat, i pretén convertir-la en el màxim d'homogènia possible. Des de la perspectiva assimilacionista, la integració és un procés unidireccional que només competeix a la persona que s'incorpora de nou. Aquesta, per tant, és qui té la obligació de fer els esforços necessaris per tal d'integrar-se a la societat, i s'eximeix completament a la societat receptora de qualsevol responsabilitat en el procés d'integració. Les expressions i manifestacions culturals pròpies de les minories no tenen cabuda en l'espai públic, i només es poden acceptar si es limiten a l'àmbit privat o domèstic, tot i que tampoc siguin excessivament desitjables, en la mesura que poden interferir en l'assumpció dels trets hegemònics de la societat receptora.

A l'altra extrem del model assimilacionista, es troben els models pluralistes, que entenen que en les societats d'acollida totes les expressions culturals, tant les majoritàries com les minoritàries, han de ser respectades i promogudes. La integració, des d'aquesta perspectiva, és un procés d'adaptació mútua, bidireccional, que supera la lògica unidireccional que atribueix a l'immigrant la responsabilitat única, i que també assigna un rol important a la societat receptora. Així, doncs, la integració no només afecta a les persones immigrades, les quals, han de fer esforços per acomodar-se a les pautes de funcionament de la societat receptora, sinó que també a aquesta, que ha de promoure el respecte a la identitat cultural de les minories, així com facilitar-los el procés d'adaptació i reconeixement a la seva societat. Tot i això, aquest model reclama l'acceptació comuna de tots els ciutadans d'una sèrie de valors i normes que han de ser compartides, i que són la base per a la garantia de la convivència en societats diverses. Sota aquesta perspectiva, doncs, també es dona una certa assimilació, però en aspectes que es consideren universalment compartits, com ara els drets humans. La integració, des d'aquesta perspectiva, s'aconseguiria en aquelles societats capaces de crear un nucli de valors comuns de convivència, i en el respecte i la promoció de la diversitat social.

La integración es un proceso en el cual un grupo con una cultura distintiva (incluso la religión) se adapta a, y es aceptada por, un grupo más amplio sin ser forzado a cambiar su cultura y prácticas asociadas en favor de los de la mayoría. Este proceso de integración es también

definido como pluralismo cultural, en el sentido de la coexistencia mutuamente aceptada de culturas diferentes dentro de una determinada sociedad (Miles, 1992, p.146-147).

Altres autors advoquen pel reconeixement dels drets de les minories i per la necessitat de promoure, de manera específica, mesures legals que les protegeixin. Kymlicka, per exemple, que pretén donar respostes als drets de les minories des d'una perspectiva liberal, es centra en la protecció de les minories i al manteniment de la seva identitat ètnica i cultural. Per Kymlicka, el repte del multiculturalisme és fer compatible el reconeixement de la identitat de les minories i l'encaix de les diferències culturals en el marc de les societats, cosa que desenvolupa en la seva proposta de "pluralisme cultural". Kymlicka remarca la diversitat pròpia dels "estats poliètnics", que són fruit de la immigració, i proposa l'existència de drets poliètnics, que ajudin a les minories a expressar i mantenir les seves particularitats culturals (Kymlicka, 1996).

La integració, per tant, des d'aquesta concepció processual i bidireccional, gira al voltant del consens sobre una sèrie de normes i valors institucionals compartides i acceptades per a tots els membres de la comunitat, amb la finalitat de garantir la convivència. Els processos d'integració social es caracteritzen per ser especialment conflictius, amb dificultats, plens de conflictes que es poden resoldre des de la imposició o des de la negociació entre iguals (Besalú i Climent, 2004). La integració és possible a diferents esferes, la més important de les quals afecta a l'àmbit econòmic i laboral, en el sentit que esdevé la base per satisfer les necessitats bàsiques de la població. A banda de les dimensions relacionades amb les necessitats bàsiques, progressivament s'han d'incorporar altres esferes, com ara aquelles que tenen a veure en l'àmbit psicosocial, els valors postmaterialistes, els elements identitaris, etc. Tanmateix, per autors com Delgado (1998), integració i diferència són dos conceptes que es complementen, ja que són precisament *diferències* allò que es pretén integrar.

La integració, entesa com el procés d'adaptació mútua entre dues parts lliures i iguals, necessàriament remet a la implicació de tots els estaments d'una societat, cadascun dels quals ha de fer, en mesures diferents, esforços per adaptar-se a la nova realitat. Així, per exemple, s'apel·la a la coresponsabilitat de tots els agents i institucions socials en els processos d'integració, ja que majoritàriament, sense excepció, poden jugar un paper destacat a l'hora d'integrar la diversitat en una societat.

El proceso de adaptación mutua de dos segmentos socioculturales mediante el cual: 1) la minoría se incorpora en la sociedad receptora en igualdad de condiciones, derechos

obligaciones y oportunidades con los ciudadanos autóctonos, sin que ello suponga la pérdida de sus culturas de origen; y 2) la mayoría acepta e incorpora los cambios normativos, institucionales e ideológicos necesarios para que lo anterior sea posible (Malgesini i Giménez, 2000, p. 251).

Bilbeny introdueix la dimensió ètica en els processos d'integració, així com valors i actituds necessàries per tal d'implementar processos d'integració de les minories i la diversitat. A més, destaca la complexitat a l'hora de dur a terme una empresa com aquesta, fins i tot en el cas d'haver d'integrar manifestacions de diversitat cultural pròpies d'un mateix estat o regió. Des d'aquesta perspectiva, la integració és voluntària i pressuposa la construcció d'una identitat comuna.

La integració democràtica és el procés pel qual els individus o col·lectius etnoculturals formen part, voluntàriament, d'una societat amb igualtat d'oportunitats i d'accés real als drets i les obligacions, béns i serveis, responsabilitats i càrrecs; en la qual societat participen, en reciprocitat igual, d'una cultura pública comuna, i de la qual reben reconeixement i el suport de les seves demandes diferencials. (Bilbeny, 2010, p.77)

Una definició, aquesta, que no escau per analitzar el procés de la immigració andalusa durant el franquisme, a causa del seu caràcter dictatorial, feixista i antidemocràtic. Tot i això, interessa ressaltar-ne la dimensió processual i conflictiva de la integració, així com les nocions d'igualtat, participació i reconeixement de les especificitats dels col·lectius heterogenis d'una societat. Val la pena remarcar, a més, els requisits que l'autor fixa per tal de poder parlar d'integració en una societat: la *racionalitat* (entesa com la necessitat d'aïllar del debat polític sobre la integració els elements emocionals i poc meditats, cosa ben poc habitual); el *realisme* (que concep les migracions com a quelcom que forma part de la història de la humanitat, com un fenomen universal i irreversible); la *previsió* (entesa com la necessitat de preveure les conseqüències de l'assentament de col·lectius migrats i, per tant, de planificar respostes polítiques i socials que facilitin un resultat exitós); la *reciprocitat* (que entén el procés d'integració com un procés bidireccional i compartit entre tots els membres de la societat); el *temps* (que pressuposa acceptar la complexitat dels processos d'integració, així com la necessitat de preveure resultats a mig i a llarg termini, sense presses, d'acord amb la magnitud de la problemàtica que es pretén abordar); la dimensió *personal* (que suposa no perdre de vista que, les migracions i la integració, afecten a persones concretes, amb històries i trajectòries personals singulars que mereixen respecte i consideració; i no parlar de migrants com si es tractés de subjectes vers els quals no es té cap mena de consideració afectiva i humana); i finalment, la *comunitat* (entesa com el conjunt d'individus lliures i iguals que conformen la comunitat política on es donen relacions,

interaccions, etc.) (Bilbeny, 2010). Totes aquestes són consideracions i variables necessàries en l'anàlisi dels processos d'integració de les migracions en qualsevol societat.

Lamentablement, tot i l'aparent senzillesa i sensatesa, les migracions i la integració de les minories ètniques són massa sovint tractades de manera emocional; són enteses com a fenòmens conjunturals i no estructurals, es trasllada la responsabilitat absoluta del procés d'integració –i de tota mena de problemàtiques socials- a les persones migrades; s'esperen respostes i resultats immediats a problemàtiques extremadament complexes²⁴; s'obvia la dimensió humana de les persones emigren i es posen barreres d'entrada i permanència per formar part de la comunitat política.

Per superar doncs, les limitacions que afecten a un concepte polisèmic com aquest, en els darrers anys ha aparegut nous conceptes com *acomodació*, que segons algun autors supera les deficiències del concepte *integració* (Zapata, 2002, 2004): “Un immigrant estarà acomodats quan se senti autònom en actuar a l'esfera pública. És a dir, quan senti que té els recursos suficients per poder participar en els afers públics de la seva comunitat de residència, com un ciutadà més” (Zapata, 2002, p.71). El concepte d'acomodació està pensat en relació a les migracions internacionals i, per tant, no és excessivament útil en el cas que ens ocupa, tot i que introdueix nocions interessants aplicables a les migracions internes, com ara l'autonomia i la possibilitat d'actuar en termes d'igualtat de la mateixa manera que la resta de ciutadans de la societat d'acollida. Alhora, Zapata afirma que un immigrant estarà acomodats quan ni ell mateix se senti *immigrant* en situació de conflicte, ni les altres persones li recordin aquesta condició en moments puntuals. Altres autors, com Cardús (2002) parlen de *l'empeltament*, com una teoria pròpia per analitzar el model català d'incorporació de la població immigrada, que ressalta les aportacions diferenciades a partir de la incorporació de l'heterogeneïtat cultural.

L'experiència històrica ens demostra que la integració de la diversitat, no només entesa des de la perspectiva de les minories ètniques, sinó en sentit ampli, és una qüestió veritablement complexa. Només cal fixar-se en països de tradició fortament emigratòria, com els Estats Units o França, que després de molts anys de rebre migrats, i de veure néixer noves generacions de compatriotes fills de la immigració, les discriminacions i el racisme continuen a l'ordre de dia. En aquesta tesi, doncs, s'adopta una perspectiva de la integració

²⁴ Les migracions són un bon exemple del que, en l'anàlisi de les polítiques públiques, s'anomena *problemes maleïts*. És a dir, problemàtiques extremadament complexes, habitualment de base multidimensional, i que són difícils de conceptualitzar, perquè estan interrelacionats amb molt altres elements. Davant dels problemes maleïts, les polítiques públiques són capaces de dissenyar respostes eficients, cosa que erosiona la legitimitat de les polítiques, però també de la política (Brugué, 2012).

bidireccional, que coresponsabilitza a tots els actors socials, i que, assumint la complexitat de processos socials d'aquestes característiques, advoca per a una societat democràtica, en què la diversitat s'assumeixi com un tret intrínsec.

La *discriminació* és un altre dels conceptes que apareixen amb assiduitat al llarg de la investigació. Les dificultats d'integració de la diversitat en tota societat poden desembocar, en algunes ocasions, en actituds discriminatòries vers determinats col·lectius. A grans trets, la discriminació és el "tractament desfavorable d'un grup cap a un altre, o el que és el mateix, el tractament diferencial de les persones d'acord amb una classificació basada en categories com l'ètnia, el sexe, l'edat, la classe social, etc."²⁵ Generalment, hom parla de discriminació en el sentit negatiu, basant-se en el tractament injust que es rep, però també és possible la discriminació o l'acció positiva, entesa com el tractament diferenciat que es dóna favorablement per tal de compensar una desigualtat socialment adquirida per una discriminació persistent. Tot i que existeix una diferència abismal entre la discriminació negativa i la positiva, cal reconèixer alguns riscos derivats de l'acció afirmativa, que si bé de manera temporal i de forma compensatòria és útil per tal de reduir desigualtats, ha d'evitar les actituds paternalistes, i ha de perseguir, a mig i a llarg termini, transformar les situacions discriminatòries que justifiquen l'acció afirmativa. En gran part, l'acció afirmativa ha de promoure l'autonomia dels subjectes i evitar la dependència. Una acció afirmativa cap a una minoria ètnica que no es justifiqui per compensar alguna desigualtat es converteix, immediatament, en una acció de discriminació negativa vers aquells col·lectius que no se'n beneficien. Per això, s'ha de ser especialment curós a l'hora de promoure-la ja que pot esdevenir, precisament, una font generadora de noves tensions entre grups socials diversos.

Són varies les tipologies i pràctiques discriminatòries que es poden donar, tant a nivell personal com col·lectiu, així com també les causes que provoquen la discriminació, algunes de les quals poden ser ideològiques, polítiques, ètniques, culturals, etc. Nacions Unides, per exemple, defineix així la discriminació racial:

Toda distinción, exclusión, restricción o preferencia basada en motivos de raza, color, linaje u origen nacional o étnico, que tenga por objeto o por resultado anular o menoscabar el reconocimiento, goce o ejercicio, en condiciones de igualdad, de los derechos humanos y libertades fundamentales en las esferas política, económica, social, cultural o en cualquier otra esfera de la vida pública (Article 1 de la Convenció Internacional sobre la Eliminació de totes las Formes de Discriminació Racial).

²⁵ La citació és de Seymour- Smith (1992, p.268) i apareix dins Malgesini i Giménez (2000, p. 119).

Tanmateix, el grau i la forma com es discrimina poden ser molt diversos, però en la majoria dels casos suposa un tractament diferenciat injust que perjudica les persones que són objecte de la discriminació. Tot plegat afecta seriosament la convivència.

Novament, les discriminacions no només afecten en l'àmbit de les minories ètniques, sinó que també afecten a altres dimensions i col·lectius, com és el cas del gènere, les edats, les condicions socials, de salut, l'orientació sexual, etc. Tanmateix, alguns col·lectius poden patir, simultàniament, discriminacions múltiples perquè comparteixen diverses d'aquestes variables, cosa que agreuja encara més la seva condició. Així, una dona, mare, soltera, immigrada, lesbiana, de classe baixa i sense recursos pateix una discriminació major d'acord amb la seva condició múltiple de precària.

La discriminació i exclusió de determinats col·lectius no sempre es basa en factors clars i objectivables, sinó que en excessives ocasions es manifesta subtilment a través de categoritzacions negatives dirigides a certs col·lectius. Així, per exemple, sovint es presenten com a discriminacions per raons d'origen o ètnia determinats successos que, veritablement, responen en gran mesura a la posició social dels individus en l'estructura social.

Per tot això, perquè un altíssim percentatge del que se'ns presenta com a enfrontaments racials, ètnics o identitaris són conseqüència directa de la relació inequitable entre classes socials, es fa urgent distingir amb claredat entre unes diferències culturals que cal respectar i que es despleguen sobre un eix horitzontal, i unes desigualtats socials que, estructurant-se verticalment, condemnen àmplies capes de la població a partir de carències inacceptables per tal de defensar-les (Delgado, 1998, p. 93).

Delgado fa referència, també, a les formes que pot prendre l'exclusió, i assenyala elements interessants de cares a aquesta investigació com són els prejudicis, el racisme biològic i cultural, la xenofòbia. En aquest mateix àmbit, podem afegir altres fórmules discriminatòries, com ara els estereotips, prejudicis, tòpics i rumors que es propaguen amb una clara voluntat difamatòria en contra de determinats col·lectius. Aquestes estratègies es basen, generalment, en aspectes imaginaris, no contrastats ni verificats, i juguen amb l'ambigüïtat i la confusió per tal d'estendre una determinada percepció social distorsionada d'un col·lectiu (Allport, 1958; Sunstein, 2009). La seva funció és clara: diluir la complexitat, simplificar i reduir a la mínima expressió el cromatisme de la vida social i humana. Els estereotips es basen en processos d'assimilació de qualitats psicològiques a grans col·lectius humans, els quals donen lloc a creences sobre individus o grups sense una base contrastada. Bona part

d'aquestes fórmules de discriminació afecten i condicionen de manera notable les relacions socials i comunitàries en un determinat context, fins el punt que poden afectar greument la convivència social.

A més, la força dels estereotips i prejudicis és tant notable que, moltes vegades, no només afecten directament a les persones a les quals es dirigien originàriament, sinó que, de la mateixa manera que algunes persones hereten la condició d'immigrant, també han de carregar amb l'imaginari simbòlic que s'atribuïa als seus pares. Així, els fills i filles de la immigració, si bé majoritàriament s'han socialitzat en les pautes de la societat d'acollida, i en termes d'identitat, s'identifiquen més a la societat on han nascut que no pas a les d'origen dels seus pares, continuen patint qualificacions despectives i injustes que, en alguns casos, poden induir-los a rebutjar elements propis de la seva societat i recórrer a pràctiques i elements simbòlics de la cultura d'origen dels seus pares i mares, que mai haurien adoptat, com a forma de rebel·lió vers la discriminació rebuda.

Tot i que la llista de conceptes podria ser molt àmplia, finalment fem una breu referència a un altre dels grans conceptes que apareixen en l'anàlisi de les migracions, com és la *identitat*. La identitat és un terme analitzat des de diverses disciplines, especialment l'antropologia, la sociologia, la ciència política, la psicologia social, etc. En certa manera, comparteix una sèrie de similituds amb altres conceptes ja comentats, com ara la *integració*, sobretot perquè, des del punt de vista dels moviments migratoris, la identitat de la societat d'acollida es veu suposadament amenaçada amb l'arribada de persones immigrades. La identitat, però, es pot analitzar també des del punt de vista de les societats d'acollida, de la societat emissora i també de les persones migrades, i en cadascun d'aquests tres actors socials es poden produir transformacions destacades.

La primera referència a la identitat és la individual, aquella que afecta a la persona, que la converteix en un subjecte únic i que es diferencia de qualsevol altre. Una identitat personal configurada d'acord amb variables genètiques, com el sexe i altres característiques físiques, però sobretot per variables construïdes i canviants al llarg de la trajectòria vital. La identitat col·lectiva, en canvi, és la que s'atribueix a un grup sobre la base d'una sèrie de característiques comunes, que es solidifiquen mitjançant símbols diversos, així com d'altres elements com la llengua, la història, el territori, la religió, etc. (Besalú, 2002). Des de la perspectiva d'aquesta investigació, la identitat ens interessa des de la perspectiva individual –per comprovar com es modifica la identitat dels immigrants andalusos durant el procés migratori i d'assentament a la ciutat- i també des de la perspectiva col·lectiva –per conèixer de quina manera afecta el procés d'incorporació de persones immigrades a la identitat

col·lectiva, i fins a quin punt les expressions identitàries i culturals de les societats emissores s'incorporen a la identitat catalana-

En el debat al voltant de les concepcions relacionades amb la identitat es manifesta una tensió entre els qui postulen una concepció estàtica, que advoca per preservar les identitats basant-se en interpretacions rígides i homogènies, i els qui perceben la identitat de manera dinàmica i múltiple, en la mesura que no existeix una única identitat al llarg de la vida de les persones i que aquestes incorporen simultàniament diverses expressions que donen lloc a identitats múltiples.

La *identitat* (com l'energia) *no es crea ni es destrueix, només es transforma*. La identitat, estrictament parlant, *no es perd*. [...] Es crea en el mateix moment del naixement de l'ésser humà, quan som *identificats* només en sortir de l'úter matern, o quan ens posen el nom, i es dissol, desapareix, es perd, només amb la mort. És clar, sempre hi ha excepcions. Per exemple, hi ha les persones *alienades*, les que *han-deixat-de-ser-elles*. Però, afortunadament, són una exigua minoria, si utilitzem el terme no en un sentit figurat, ni en el sentit marxista, sinó en el sentit clínic, que és el que correspon (Comas et al., 2008, p. 9)²⁶.

En aquest cas, ens remetem a una de les obres cabdals de Maalouf (1999), en la qual reivindica una noció d'identitat complexa i múltiple, creada a partir de la suma de diferents elements que fan que cap persona sigui idèntica a una altra: "és justament això el que caracteritza la identitat de cadascú: què és complexa, única, insubstituïble, impossible de confondre's en cap altra" (Maalouf, 1999, p. 31). Una definició contrària a les que presenten la identitat com a quelcom essencialista i immutable. La clau de qualsevol identitat cultural es troba precisament en la diferència, el contrast i la comparació intercultural i cap d'elles és immune a fractures, ambigüitats i contradiccions. Castells afirma que la identitat és "el proceso de construcción del sentido atendiendo a un atributo cultural, o a un conjunto relacionado de atributos culturales, al que se da prioridad sobre el resto de las fuentes de sentido" (Castells, 1998, p. 28). La identitat no pot convertir-se en una essència i contínuament es troba immersa en un procés de construcció i reconstrucció. En aquest sentit, la identitat no ens és donada, sinó que es construeix i els transforma contínuament, o dit d'una altra manera, les nostres pertinences no són pas heretades, sinó apreheses (Besalú i Climent, 2004, p. 25). Potser per això, alguns autors proposen substituir el concepte *d'intentitat* pel *d'identificacions* (Cardús, 2002).

²⁶ L'ús de la cursiva i d'altres elements textuais són de l'autora.

La identitat, per tant, no es pot reduir a una única pertinença, i en el cas de les persones immigrades no se les pot obligar a escollir entre l'integrisme –entès com l'afirmació absoluta de la identitat pròpia de la societat d'origen- i la desintegració –entesa com l'adopció absoluta dels elements propis de la societat receptora i la renúncia als elements propis de la identitat-. L'immigrat no es pot veure obligat a escollir entre *una o altra identitat*, a veure's condicionat per una concepció maniquea que obliga a acceptar acríticament una pertinença i a renúnciar absolutament a una altra. Lamentablement, com afirma Besalú (2010, p. 166), “bona part dels problemes d'identitat es plantegen i es resolen a partir de definicions i de confrontacions excloents (nosaltres, els altres), i també en funció de com ens veuen els altres i ens projecten aquestes percepcions”. Maalouf advoca per la reciprocitat: per la impregnació dels elements propis de la societat d'acollida i pel respecte als elements culturals del lloc d'origen dels immigrants, sempre i quan respectin els drets humans. De la mateixa manera, Beltran (2003) subratlla la importància de les cultures com a realitats que veuen de fonts i processos diversos, que evolucionen i canvien amb el pas del temps, cosa que denota una concepció dinàmica, allunyada de l'homogeneïtat, de totes les cultures.

Les cultures mai no han estat aïllades ni constitueixen ens immutables. Molts dels trets que ho considera propis són, en realitat, el producte de diferents contactes, influències, barreges i adaptacions.[...] A més, no hi ha cap cultura que sigui del tot homogènia en el seu interior ni completament impermeable a les influències de l'exterior. Les cultures són flexibles, fluides, mutables, canviant: no essències eternes, idèntiques a si mateixes des de temps immemorials (Beltrán, 2003, p.26).

Per concloure, doncs, en aquest apartat s'ha posat èmfasi en la importància del llenguatge com a creador de la realitat social, així com la necessitat de ser especialment curiosos quan s'aborden els moviments migratoris. Tot i que la majoria dels conceptes subratllats són d'una complexitat enorme, que exigiria una anàlisi específica de cadascun d'ells, s'ha cregut necessari introduir-los de manera sintètica, atesa la seva rellevància en el conjunt de la investigació, a fi i a efecte d'assenyalar quina orientació pren aquesta investigació.

2.3 Les teories migratòries

Després d'analitzar alguns dels conceptes bàsics per a l'estudi de les migracions, a continuació es presenten algunes de les teories migratòries més destacades. Abans, però, d'entrar de ple en el contingut de les principals teories migratòries, cal deixar constància del consens que existeix en la literatura al voltant de la inexistència d'una única teoria que sigui capaç de respondre a les grans preguntes que expliquen les migracions internacionals, així com de la impossibilitat d'elaborar-ne una que sigui capaç de comprendre les forces que

determinen les migracions. No existeix, per tant, una única teoria, sinó una fragmentació de propostes teòriques que no dialoguen entre elles; un fet que, en part, es deu al caràcter multidimensional de les migracions (Ribas Mateos, 2004).

El interés por la teoría también tiene sus límites [...] No parece que haya ningún peligro en que pronto alguien trate de construir una teoría general sobre la inmigración, pero, por si acaso, me gustaría argumentar que un intento de este tipo sería fútil. La razón es que las diferentes áreas que componen este campo son tan dispares que sólo podrían unificarse a un nivel altamente abstracto y probablemente vacuo (Portes, 2012, p. 72).

A banda de la manca d'una teoria general de les migracions, un altre factor a ressaltar és que la majoria de les aproximacions teòriques que s'han desenvolupat i que han tingut major transcendència en l'àmbit acadèmic provenen del camp de l'economia, sobretot les teories embrionàries, que són hereves de la tradició neoclàssica. Probablement, una de les principals raons que expliquen la prevalença de l'economia en la formulació de les teories migratòries és l'enorme influència que tradicionalment han tingut els factors econòmics a l'hora d'explicar les causes de les migracions, cosa que dificultava l'emergència de teories provinents d'altres disciplines, absolutament necessàries per a una concepció integral dels fluxos. Aquest fet, segons el nostre parer, ha determinat una aproximació singular al fenomen de les migracions, en la qual les argumentacions i les justificacions de tipus econòmic han esdevingut un dels principals -per no dir únics- recursos a l'hora de valorar-ne la validesa i oportunitat, la qual cosa no deixa de ser peculiar. Una interpretació que, per altra banda, té conseqüències ben rellevants, com ara obviar les dimensions morals i ètiques de les migracions.

El hecho de que quienes diseñan las políticas y los analistas no hayan logrado ver la migración internacional como un proceso social dinámico, ha sido el origen de muchos problemas políticos y sociales. La razón de esta falta de visión, con frecuencia tiene su origen en que se centran sólo en modelos económicos de la migración, los que, de manera errada, afirman que la migración es una respuesta individual a factores del mercado. Esto ha llevado a la creencia que de que la migración puede abrirse o cerrarse como si fuera un grifo²⁷, al cambiar las condiciones de las políticas que influyen en los costos y beneficios para la movilidad de los migrantes. La migración puede continuar debido a factores sociales, aun cuando los factores económicos que iniciaron el movimiento, se hayan transformado por completo (Castles i Miller, 2004, p.45).

²⁷ Fixem-nos, de nou, en el recurs a les metàfores hídriques a l'hora de definir els fluxos migratoris.

Així, per exemple, no és estrany que a l'Alemanya de mitjan del segle XX, en plena reconstrucció d'Europa i desplegament dels estats socials de la postguerra, període conegut popularment com els *30 anys gloriosos*, la immigració reclutada s'anomenés "treballador convidat" –*gastarbeiter*–, amb el benentès que, quan els immigrants no fossin necessaris per al mercat de treball alemany, ja no serien "útils" pel país i haurien de retornar a les seves zones d'origen. Les polítiques migratòries d'aquest període pressuposaran que els migrants seran una solució limitada temporalment, però necessària per respondre a les necessitats conjunturals de les societats d'acollida. En virtut d'això, no s'hauran de desplegar polítiques d'integració, sinó només polítiques de reclutament de mà d'obra. Una perspectiva com aquesta, doncs, fixa precedents perillosos per tal que la immigració sigui entesa, per les societats d'acollida, estrictament com un recurs econòmic, com un producte necessari per al desplegament del capitalisme i que, quan no sigui necessari, serà despreciat sense cap mena de recança, convidant-lo a abandonar el país, tot oblidant-se d'aspectes com la dignitat humana i el respecte als drets humans (Castles i Miller, 2004). Les migracions, enteses com un recurs temporal per satisfer les necessitats dels mercats laborals de les economies capitalistes, es deshumanitzen; perden de referència que, darrera d'aquest fenomen social, hi ha persones amb aspiracions, desitjos i interessos que poden pretendre, legítimament, començar una nova etapa de la seva vida en un nou entorn, amb les seves particularitats i diferències, sense que això suposi una amenaça per a la societat d'acollida.

Precisament, doncs, una de les alternatives a l'anàlisi teòrica de les migracions des de l'economia és tenir en compte quines han estat les principals aportacions que s'han fet des d'altres disciplines pròpies de les ciències socials. En el darrers anys, el monopoli de les ciències econòmiques en la investigació de les migracions s'ha anat afeblint progressivament ja que, sobretot a partir de la recerca en el camp de les migracions internacionals, han estat moltes les disciplines que, tot i que de manera parcial, han millorat el coneixement d'un fenomen, per definició complex, com el de les migracions (Abad Márquez, 2005; Arango, 2000, 2003; Borjas, 1989; Castles i Miller, 2004; Hatton i Williamsom, 1998; Lee, 1966; Massey et al., 1989, 1993, 1998; Portes, 2009; Ribas Mateos, 2004; Todaro, 1969, 1976; Wallerstein, 1974; Zelinsky, 1997). Les investigacions sobre les migracions haurien de ser, per tant, necessàriament interdisciplinàries, per tal d'afavorir una diversitat d'aproximacions basades en diferents mètodes i teories (Castles i Miller, 2004; López Sala, 2005). De fet, aquesta és una problemàtica que afecta l'estudi dels fenòmens socials, i una de les majors debilitats i perills que afecta a les ciències socials.

Ben sovint, els científics socials tendeixen a partir d'una curiosa concepció implícita segons la qual la realitat apareixeria fragmentada en una multiplicitat de parcel·les, cadascuna de les

quals seria com una mena de vedat privat de caça. L'historiador, l'economista, el psicòleg, l'antropòleg i el sociòleg es dedicarien a cultivar la seva petita propietat, tot vigilant que ningú no els trepitges el terreny que posseeixen en exclusiva. Aquesta concepció és radicalment falsa: hauríem de partir més aviat del pressupòsit exactament contrari. Historiadors, economistes, psicòlegs, antropòlegs i sociòlegs estudiem la mateixa realitat, única, comuna a tots (Estruch, 1999, p. 23-24).

La interdisciplinarietat, doncs, també en l'anàlisi de les migracions, permet copsar millor el caràcter polièdric i multidimensional del fenomen migratori, tot introduint matisos i perspectives que es complementen a favor d'una millor comprensió.

Així doncs, són diverses les disciplines i les línies d'investigació desenvolupades en els darrers anys en el camp de les migracions. Així, per exemple, des de la demografia s'ha posat especial èmfasi en les anàlisis del volum i la composició dels fluxos, així com també de les principals modificacions que es donen el context d'origen, de destinació i en els migrants durant un procés migratori en diverses variables demogràfiques, com per exemple la natalitat, la fecunditat, l'envelliment de la població, entre altres. Per altra banda, des de l'antropologia s'han analitzat diverses comunitats d'immigrants, especialment en el context de destinació, per tal d'observar fins a quin punt pautes pròpies dels contextos d'origen es mantenen o es modifiquen en el context de destinació. A més, des de l'antropologia, s'ha treballat en recerques en l'àmbit de la identitat, la diversitat cultural, etc. No cal dir que les ciències jurídiques també han estat una de les disciplines que, sobretot a partir de la generalització de les migracions internacionals, han analitzat el fenomen, sobretot basant-se en aspectes com l'estrangeria i les polítiques públiques promulgades per a fomentar la integració dels estrangers. A més, però, altres branques del dret, han analitzat fenòmens com els drets polítics i socials, sobretot en l'àmbit laboral, dels estrangers, així com l'impacte en àmbits com el dret penal, civil, etc. La filosofia, sobretot en el camp de la filosofia política i del dret, també han abordat les migracions com a objecte d'investigació, en espais propensos a la multidisciplinarietat com són la ciutadania, els drets humans, els drets socials, el multiculturalisme en les societats globals, els drets de les minories i les polítiques de reconeixement, etc. Alhora, una altra de les disciplines claus per entendre les migracions és la història, també en facetes diverses, com la història econòmica de països o regions, per exemple, amb l'estudi de les contribucions de les migracions al desenvolupament de les economies, o la sociologia històrica de les migracions, que recupera la memòria migratòria de diversos territoris. Altres disciplines amb aproximacions interessants a les migracions són la psicologia, especialment en el terreny dels efectes psicològics de les migracions sobre els migrants i les seves famílies, amb patologies diagnosticades, com la *Síndrome d'Ulisses*

(Achotegui, 2010), o el mite de l'etern reton (que porta a creure al migrant, de manera idealitzada que, un dia o altra, podrà retornar a la seva terra d'origen, una expectativa, però, que contínuament s'ajorna i que rarament mai arriba). La psicologia, també, ha estudiat els efectes de les percepcions relacionades amb les migracions, així com la capacitat de generar tòpics, estereotips, rumors i estigmes associats a la immigració en general o a certs col·lectius en particular. També cal fer referència, també, a les aportacions provinents de disciplines teòriques com el treball social i l'educació social, així com les ciències de l'educació, que han analitzat, entre moltes altres qüestions, l'impacte de les migracions en cadascun dels seus àmbits, amb investigacions detallades sobre aspectes com les dificultats educatives, socials i familiars vinculades a les migracions. Finalment, la sociologia i la ciència política han adoptat les migracions com un dels seus camps d'estudi més destacat en els darrers anys, produint estudis i recerques en línies d'investigació i àrees de coneixement amplíssims: característiques sociodemogràfiques de la població immigrant; processos d'integració social; drets de ciutadania; processos de mobilitat social dels immigrants i els seus fills i filles; gènere i migracions; segregació i migracions; religiositat i migracions, etc. (López Sala, 2005).

Així doncs, una vegada assenyalada la inexistència d'una única teoria capaç d'explicar les migracions, així com les possibilitats que ens ofereixen les aproximacions teòriques multidisciplinars, cal deixar constància d'un altre dels esculls al qual ha de fer front aquesta tesi, com és analitzar les migracions internes en el marc de l'estat espanyol d'acord amb teories migratòries que, en bona part, s'han desenvolupat a partir de les migracions internacionals. Com es veurà posteriorment, algunes d'aquestes aproximacions teòriques són vàlides per a l'anàlisi de les migracions interiors, i en la tesi s'ha optat per considerar aquelles teories que, si bé es refereixen a l'àmbit internacional, també són útils a l'hora d'explicar els fluxos migratoris interns. Novament, cal assenyalar que, en aquest apartat, no es pretén fer una revisió completa de les teories migratòries i els debats científics que s'han produït al seu voltant, sinó simplement una radiografia general que permeti situar les qüestions més rellevants.

Per a la majoria de la literatura científica de les migracions, Ernest Georg Ravenstein, geògraf anglès d'origen alemany, és considerat el pare de les teories migratòries, gràcies a la formulació de les "lleis de les migracions" (Ravenstein, 1885, 1889), les quals pretenien indagar i donar resposta a quins eren els motius que explicaven les migracions. La seva intenció era descobrir si hi havia alguna mena de llei, de regularitat empírica, que servís per explicar la gènesis i el desenvolupament de les migracions, una inquietud que li va sorgir per

la observació que havia fet el doctor William Farr, que suggeria que les migracions es produïen sense que existís cap mena de llei (Ravenstein, 1885).

Ravenstein va estudiar, en un primer moment, a l'any 1885, les dades dels censos de població angles i, més endavant, al 1889, va ampliar el seu camp d'anàlisi amb la incorporació a l'estudi de dades demogràfiques de vint països més, sobretot de l'Europa continental i del Nord d'Amèrica. En les seves anàlisis indagava sobre l'evolució de diversos indicadors demogràfics per comprovar quin era el comportament de l'evolució de la població i extreure una sèrie de regularitats fruit de la observació dels moviments migratoris dins el Regne Unit, i també en la resta de països que analitzaria posteriorment.

Diversos autors afirmen que les "lleis de Ravenstein" constitueixen, més que una teoria, la fixació d'una sèrie de regularitats en els fluxos migratoris que el geògraf britànic va establir basant-se en l'observació de les dades demogràfiques (Arango, 1985, 2003; Blanco, 2000; Castles i Miller, 2004). De fet, el propi autor reconeixia algunes de les limitacions de la seva proposta:

If, therefore, we speak perhaps somewhat presumptuously of "laws of migration", we can only refer to the mode in which the deficiency of hands in one part of our country is supplied from other parts where population is redundant (Ravenstein, 1885, p. 198).

In March, 1885, I had the honour of reading before this Society a paper which I perhaps somewhat ambitiously headed "The Laws of Migration." (Ravenstein, 1889, p. 241).

Ambdues citacions suposen un reconeixement, per part del propi autor, del caràcter excessiu del títol dels dos articles però, tot i les limitacions que presenten, la proposta de Ravenstein continua sent, avui en dia, 130 anys més tard de la seva formulació, una de les referències més utilitzades a l'hora d'explicar, de manera genèrica, les migracions. No cal dir, però, que s'han d'interpretar tenint en comte el context en què van ser formulades. Les principals constatacions de les "Lleis de Ravenstein" es poden resumir de la següent manera:

- La principal causa que explica els fluxos migratoris són els factors econòmics, tot i que Ravenstein no rebutja altres elements, com ara els vinculats amb els demogràfics (sobrepoblació), polítics i legals, climàtics, etc.²⁸ Així, es fixen les bases

²⁸ "I do not question for a moment that the principal, though not the only cause of migration, has to be sought for in over-population in one part of the country, whilst there exist elsewhere undeveloped resources which hold out greater promise for remunerative labour. It is obvious that this is not the only cause. Bad or oppressive laws, heavy taxation, an unattractive climate, uncongenial social surroundings, and even compulsion (slave trade,

per entendre i analitzar les migracions des de diverses dimensions d'anàlisi, tot i la importància que s'atorga a la vessant econòmica, sobretot a l'hora d'explicar-ne les causes.

- Existeix una relació directa entre la distància recorreguda i el volum de les migracions. Segons les seves anàlisis, quan més elevada és la distància a recórrer, menys nombrosos seran els desplaçaments de població. Aquests casos només es donen quan els migrants persegueixen assentar-se a grans centres de comerç i indústria. Per aquesta raó, constata que la major part de les migracions es donen, en els períodes estudiats, entre distàncies relativament curtes.
- Els fluxos migratoris es produeixen per etapes²⁹. Quan la distància a recórrer entre el lloc d'origen i el lloc de destinació és llarga, els desplaçaments no es produeixen de manera directa, sinó que el procés es fracciona en diverses etapes que faciliten l'aproximació entre els indrets més allunyats i menys desenvolupats cap a centres d'interès més poblats i desenvolupats econòmicament.
- En aquest sentit, els fluxos migratoris generen corrents i contracorrents, que en tots els casos compensen els fluxos.
- Pel que fa al gènere dels migrants, les dones són més propenses a migrar en els desplaçaments de curta distància, mentre que els homes ho són més en desplaçaments de llarga distància. Ravenstein adverteix de la importància de considerar el gènere com una variable destacada en l'anàlisi dels fluxos migratoris, un dels camps d'anàlisi més destacats en l'actualitat en la sociologia de les migracions.
- Hi ha diferències significatives en les pautes migratòries en funció del lloc d'origen dels migrants. En aquest sentit, les dades de Ravenstein demostren que les zones rurals són més propenses a emigrar que les zones urbanes. També en aquest aspecte s'introdueixen variables rellevants per a una comprensió acurada de les

transportation), all have produced and are still producing currents of migration, but none of these currents can compare in volume with that which arises from the desire inherent in most men to "better" themselves in material respects" (Ravenstein, 1889, p. 286).

²⁹ "It is thus that the surplus population of one part of the country drifts into another part, where the development of industry and commerce, or the possibility of procuring productive land still in a state of nature, call for more hands to labour. But how is this call supplied? Suppose there exists a surplus of labour in one province and a deficiency in another, whilst the intervening provinces are able to find remunerative occupation for all their inhabitants. Will the labourer, in search of work, travel across these intervening provinces, in order to supply the deficiency? I say, no! The want will be supplied from the immediate neighbourhood, and its effect will travel from province to province until it makes itself felt in the most remote among them" (Ravenstein, 1889, p. 286).

migracions, ja que hi haurà territoris més propensos a emigrar que altres, i no cal perdre de vista el creixement de les ciutats com a pols d'atracció de migracions, especialment de les que provenen de zones rurals que pateixen les conseqüències negatives de la industrialització.

- Fruit d'aquesta darrera constatació, les grans ciutats incrementen substancialment la seva població. I no només creixen pels factors naturals, sinó per l'aportació significativa de les migracions. La ciutat, per tant, es converteix en una unitat d'anàlisi rellevant, ja que atrau quantitats importants de persones que provenen de zones allunyades i que són atretes, majoritàriament, per les millors oportunitats laborals, en comparació amb les zones rurals.
- Existeix una correlació directa entre la millora de la tecnologia i les comunicacions i l'increment de les migracions. La millora dels mitjans de transport facilita de manera importantíssima els desplaçaments en el territori, per la qual cosa disminueixen els costos de les migracions³⁰. Es tracta, per tant, d'una constatació lògica i veraç, que contínuament s'ha donat al llarg de les història de les migracions, i que ha facilitat un apropament de territoris tradicionalment molt allunyats i de l'establiment, en l'actualitat, de comunitats transnacionals, amb persones que poden conviure, presencialment i virtual, en dues comunitats físicament allunyades.
- Les migracions augmenten, també, a causa del desenvolupament econòmic. La seva conclusió és ben rotunda, i convindria tenir-la en compte en l'actualitat, atesa la validesa i oportunitat: "La migració significa vida i progrés; una població sedentària, estancament" (Ravenstein, 1889, p. 287). Ravenstein introdueix una noció veritablement rellevant i que sovint determinats territoris no valoren de manera adequada. Les migracions, des del punt de vista de les societats receptores, són una variable positiva, que evidencien el dinamisme econòmic i l'atractiu d'un territori. Allò que hauria de ser motiu de preocupació, per tant, seria l'emigració, ja que és un símptoma que alerta de causes profundes que provoquen la fugida de ciutadans d'un determinat territori.

Allò més rellevant de les "Lleis de Ravenstein" és la detecció d'una sèrie de trets definitoris de les migracions d'acord amb una anàlisi empírica, la importància que s'atribueix a les motivacions econòmiques com a base explicativa de bona part dels fluxos, i la identificació

³⁰ "Wherever I was able to make a comparison I found that an increase in the means of locomotion and a development of manufactures and commerce have led to an increase of migration" (Ravenstein, 1889, p. 287).

d'un marc d'anàlisi (factors *push- pull*) que té en compte variables pròpies del context d'origen i del context de destí que dibuixen una relació de forces que empenyen a l'emigració (des del context d'origen) i atrauen a la immigració (cap a un context de destí). Tot i això, les lleis obvien elements importants a considerar, com la incapacitat d'explicar quins són els mecanismes que activen el moviment migratori, la regionalitat i historicitat de les migracions, o el seu caràcter selectiu (Arango, 1985). Alhora, també cal comentar que presenta certes ambigüitats com, per exemple, què s'entén per migracions de curta i llarga distància, entre altres.

Una altra de les referències clàssiques en l'anàlisi de les teories de les migracions és l'obra d'Everett Lee, "A theory of Migration", publicada al 1966, i que suposa un desenvolupament de l'obra de Ravenstein, amb la presentació de 19 hipòtesis basades en el volum de les migracions, els corrents i els contracorrents i les característiques dels migrants³¹.

En el seu article, Lee planteja algunes de les dificultats intrínseques de l'estudi de les migracions, com és la indefinició terminològica, com ara la pròpia definició de "migracions". Qüestions com ara el caràcter permanent o semipermanent, la distància recorreguda, el grau de voluntarietat, o les dificultats que implica el moviment, són plantejades ja com alguns dels grans interrogants que les teories haurien de poder respondre. En tot cas, Lee planteja, en la línia de Ravenstein, uns elements bàsics que tota anàlisi dels fluxos migratoris ha de tenir en compte: el context d'origen, el context de destinació i tot un conjunt d'obstacles que sorgeixen i que afecten de manera directa als migrants en la transició d'un context a un altre. A més, en la seva anàlisi, es subratlla la rellevància de factors com els de caire personal, que poden facilitar o evitar el moviment migratori³². En certa manera, els factors personals explicarien per què es donen, en un mateix context territorial i amb unes característiques determinades, respostes diferents per part de les persones, i perquè algunes tendeixen a emigrar i altres no, entre altres qüestions. A més, Lee introduirà matisos a les teories que durant bona part del segle XX seran les hegemòniques i que es basaran en la teoria econòmica clàssica i el racionalisme, afirmant que en la decisió migratòria no és mai exclusivament una decisió racional, sinó que s'han de contemplar molts altres factors.

³¹ "In summary, a simple schema for migration has been elaborated, and from it certain hypotheses in regard to volume of migration, the establishment of stream and counterstream, and the characteristics of migrants have been formulated. The aim has been the construction of a related set of hypotheses within a general framework, and work is proceeding toward further development in regard to the assimilation of migrants and in regard to the effect upon gaining and losing areas" (Lee, 1966, p.57).

³² "Personal sensitivities, intelligence, and awareness of conditions elsewhere enter into the evaluation of the situation at origin, and knowledge of the situation at destination depends upon personal contacts or upon sources of information which are not universally available. In addition, there are personalities which are resistant to change -change of residence as well as other changes- and there are personalities which welcome change for the sake of change. For some individuals, there must be compelling reasons for migration, while for others little provocation or promise suffices" (Lee, 1966, p.51).

Les principals aportacions de les hipòtesis de Lee, sobre la base dels tres camps d'anàlisi definits, es poden resumir de la següent manera:

- Pel que fa al volum de les migracions, Lee destaca la rellevància que pot tenir per a les migracions –especialment les internes- l'existència de desigualtats regionals dins un mateix estat. A més, afirma que en societats més diverses és més factible que es produeixin fluxos migratoris i destaca l'efecte de les fluctuacions en l'economia en la intensitat dels fluxos migratoris. Finalment, assenyala que, a manca de regulacions, la tendència futura de les migracions és a un creixement continuat.
- Pel que fa als fluxos i contrafluxos³³, constata que les migracions donen peu a fluxos estables i ben definits al llarg del temps, així com també generen de manera sistemàtica, fluxos i contrafluxos, sobretot a partir del contacte que s'origina entre els contextos d'origen i de destinació, ja sigui per les futures emigracions que provoca, o perquè una vegada els emigrants han millorat les seves condicions de vida, tendeixen a retornar al context de destí.
- Pel que fa a les característiques dels migrants, Lee introdueix un aspecte considerable en l'anàlisi de les migracions, quan afirma que les migracions són selectives. És a dir, precisament per la rellevància dels factors personals, les migracions no suposen una mostra aleatòria de la població, sinó que discriminen la població d'acord amb una sèrie de variables que expliquen, per exemple, perquè en un mateix territori, no totes les persones decideixen emigrar o no totes segueixen una determinada estratègia migratòria. A més, introdueix altres aspectes remarcables de cares a conèixer factors que poden ser claus per a l'acceptació o el rebuig dels immigrants en la societat d'acollida, com ara la formació, determinades professions, etc.

Però, probablement, un dels marcs explicatius més coneguts a l'hora d'analitzar els moviments migratoris és el model *push-pull*, insinuat ja per Ravenstein i Lee, i que té en compte la importància de factors que “expulsen” els individus d'un context determinat i, per altra banda, factors que els atrauen cap un context de destí. És a dir; les migracions s'expliquen per l'existència d'una sèrie de factors, com ara, la pressió demogràfica, les pèssimes perspectives econòmiques i laborals, els salaris baixos, la impossibilitat de progressar socialment, etc., que empenyen a determinades poblacions a fugir del seu

³³ Lee parla de “stream and counterstream”.

territori i desplaçar-se cap a un altra indret on, al mateix temps, existeixen una sèrie d'elements que atrauen i provoquen l'arribada de persones provinents d'altres indrets (en aquest cas, els factors seran els contraris als descrits anteriorment, com ara oportunitats laborals, millors condicions sociolaborals, llibertats polítiques, etc.). En certa manera, des d'aquest marc s'entén que els fluxos s'autoregulen.

El marc analític *push- pull* va tenir especial rellevància durant la primera meitat del segle XX ja que en bona mesura, tant en les migracions que es van donar durant el segle XIX (migracions europees cap al nou món) com en les migracions intraeuropees que es van produir després de la Segona Guerra Mundial, es va donar un equilibri entre els factors d'atracció i els factors d'expulsió. Aquest equilibri va permetre, com ja s'ha comentat, que els països europeus emissors d'emigració a la segona meitat del segle XX trobessin una sortida òptima a l'excedent de població activa que tenien, i que, els països receptors, cobrissin la gran quantitat d'oferta de llocs de treball per satisfer les necessitats de les seves economies capitalistes. Aquesta situació, com es veurà més endavant, també serà rellevant en el cas que ens ocupa, sobretot si es tenen en compte els forts desequilibris territorials de l'estat espanyol durant el franquisme.

Són diverses les crítiques que aquest marc analític ha rebut. En gran mesura, es centren en el seu caràcter individualista i ahistòric i en el simplisme amb què pretén explicar un fenomen extremadament complex i de naturalesa multidimensional, com són les migracions. A més, s'adverteix que no té en compte les característiques de l'entorn social i polític en què es produeixen, i que presenta les migracions com un fenomen individual quan, en realitat, són fenòmens essencialment socials (Blanco, 2000; Castles i Miller, 2004; Ribas Mateos, 2004). Tanmateix, el fet que, en les migracions internacionals dels darrers anys, s'hagi trencat de manera radical l'equilibri entre els factors d'expulsió de les societats d'origen i els factors d'atracció de les societats de destí també ha contribuït al seu descrèdit. En tot cas, si bé sembla clar que aquest model presenta limitacions, també cal reconèixer la seva utilitat a l'hora d'explicar les bases que motiven les migracions. Tenint en compte això, alguns autors apunten que l'anàlisi dels factors d'expulsió són útils per entendre la gènesi de les migracions, ja que incentiven el desplaçament, mentre que els factors d'atracció determinen la distribució territorial (Arango, 1985, p.16). De fet, la manca d'equilibri entre els dos factors no invalidaria absolutament l'essència del marc d'anàlisi, ja que per a l'anàlisi dels fluxos continua sent absolutament vigent la observació de variables del context d'origen i de destí. Tot i això, una de les crítiques més punyents a aquest marc analític és la que alerta dels riscos de caure en una simplificació excessiva dels fluxos migratoris que, per definició, com ja hem vist, són complexos, i que ignoren la relativa autonomia que aquests moviments

poden arribar a assolir. A més, la simplificació d'aquest model d'anàlisi pot caure fàcilment en actituds etnocèntriques, que reforcin estereotips i prejudicis en virtut dels quals les societats receptores d'immigració són *millors* que les societats emissores de migracions.

En consecuencia [quan s'aplica el model *push-pull*] se vehicula un retrato miserabilista de los países de los que los migrantes proceden y, por ende, de estos mismos, como "atrasados" o "subdesarrollados", que, no habiendo podido acceder todavía a la modernidad, siguen inmersos y bloqueados en las cada vez más fangosas arenas de la tradición o de la premodernidad (Santamaría, 2002, p.129-130).

Més enllà de les aproximacions teòriques clàssiques, cal dir que la majoria de les teories migratòries sorgeixen, com a tals, a mitjan segle XX, amb l'aparició d'enfocaments que destacaven la influència de factors estructurals en l'origen dels fluxos migratoris. Les teories migratòries pretenen respondre, bàsicament, quines són les raons que expliquen que les persones emigrin. Tenint en compte aquesta pregunta sorgeixen dues grans tipologies de teories migratòries: per una part, les teories *micro* i, per altra, les teories *macro*. Les teories micro situen l'individu o els actors de les migracions al centre de la decisió migratòria, sobretot sobre la base d'interpretacions econòmiques de caire racionalista i de les anàlisis cost-benefici. En canvi, les aproximacions macro posen l'accent en les variables estructurals que determinen els fluxos migratoris, més enllà dels factors personals.

Per tal d'evitar una excessiva confusió sobre les diverses teories migratòries s'ha cregut oportú partir de la classificació efectuada per Blanco que agrupa diferents teories en funció de si pretenen explicar les causes de les migracions; el manteniment o la perdurabilitat i, finalment, les funcions o els efectes de les migracions sobre l'economia (Blanco, 2000, p.60). A més, segons Cachón (2009, p. 33), quatre teories expliquen la iniciació de processos migratoris internacionals (les econòmiques neoclàssiques, la nova economia de les migracions, la teoria de segmentació del mercat laboral i la teoria del sistema mundial), mentre que altres expliquen la seva perpetuació o consolidació (teoria de les xarxes socials i teoria de la causació acumulativa).

La primera de les teories a considerar és la *Teoria Neoclàssica de les Migracions*, també coneguda amb el nom de *Teoria del mercat de treball*, que veritablement no és una teoria *ad hoc* pensada per explicar el fenomen migratori, sinó que es tracta d'una aplicació d'una teoria econòmica a l'àmbit de les migracions (Arango, 2003). D'acord amb aquesta teoria, les migracions responen a una sèrie de condicionants que van més enllà de l'àmbit

individual i que, en gran mesura, es deuen a elements estructurals propis del mercat de treball.

Des de la perspectiva micro (econòmica) (Borjas, 1989), les migracions responen a les decisions racionals que lliurement prenen els individus, els quals, mitjançant anàlisis dels costos i els beneficis, decideixen emigrar en funció dels beneficis nets que esperen obtenir a conseqüència del moviment migratori. En aquesta anàlisi els individus han de valorar els aspectes positius i negatius, els guanys i les pèrdues de quedar-se al lloc d'origen i de desplaçar-se a una nova destinació, cosa que pressuposa que els individus disposen d'informació fiable i adequada per tal de prendre la decisió més beneficiosa per als seus interessos. Borjas és un dels màxims representants de les anàlisis migratòries com a resultat de la lliure elecció i de la decisió dels individus a partir dels avantatges i inconvenients individuals (Ribas Mateos, 2004, p. 77).

Neoclassical economic theory assumes that individuals maximize utility: individuals "search" for the country of residence that maximizes their well-being. As noted above, the search is constrained by the individual's financial resources, by the immigration regulations imposed by competing host countries and by the emigration regulations of the source country. In the immigration market the various pieces of information are exchanged and the various options are compared. In a sense, competing host countries make "migration offers" from which individuals compare and choose. The information gathered in this marketplace leads many individuals to conclude that it is "profitable" to remain in their birthplace (i.e., they find it expensive to migrate to another country). Conversely, other individuals conclude that they are better off in some other country. The immigration market no randomly sorts these individuals across host countries (Borjas, 1989,p. 461).

Des de la perspectiva macro (econòmica) (Todaro, 1969), les migracions són el resultat d'una relació desigual en la distribució del capital i el factor treball, que explica que en determinades regions existeixin uns condicionants desfavorables per a la població d'aquell territori (dificultats d'accés al mercat laboral, escassetat d'oferta de llocs de treball, salaris baixos, etc.) mentre que, a d'altres regions, succeeix precisament el contrari, cosa que justifica la necessitat de part de la seva població de recórrer a l'emigració. Les migracions, des d'aquesta perspectiva, es produeixen entre països o regions en què existeix un excés i una falta de mà d'obra. A causa d'aquesta situació es produeixen moviments migratoris que, a mig termini, permeten que es reequilibrin els factors que originen les migracions en ambdós contextos i suposen una correcció de les desigualtats regionals. La perspectiva macro, per tant, incorpora elements propis del marc analític *push-pull*.

Són diverses les objeccions que es poden formular a la teoria neoclàssica, tant des de la perspectiva micro com macro. Una de les qüestions més rellevants de la seva crítica és el caràcter unidimensional. Les migracions, com ja s'ha insinuat, són processos multidimensionals, que s'expliquen a partir de diverses variables que, en funció dels casos, tindran una major o menor incidència a l'hora d'explicar-les. D'aquesta manera, a banda de valorar les variables de tipus econòmic com unes de les més significatives a l'hora d'explicar els fluxos, no se'n poden perdre de vista altres, que en alguns casos no seran determinants en la decisió d'emigrar, però que efectivament condicionaran la decisió final. Així, raons polítiques i ideològiques, la tipologia de polítiques públiques, les lleis aprovades, determinats aspectes culturals i socials, etc... seran elements importants a considerar en l'anàlisi dels processos migratoris. Tot plegat, doncs, són dimensions importants a l'hora de conèixer el per què i les característiques de les migracions, especialment en el cas de les internacionals.

A més, altres crítiques afirmen que aquesta teoria és excessivament individualista –els individus, de manera aïllada, no són els únics protagonistes i responsables de les migracions- i racionalista –ja que les decisions no sempre es basen exclusivament en elements racionals-. Així, per exemple, sembla absurd pressuposar que els individus són éssers lliures que només actuen guiats per la raó i que disposen d'informació real i veraç que els permet prendre la decisió més encertada. Ans al contrari; en la majoria dels casos els migrants han de fer front a una sèrie de limitacions considerables que introdueixen imponderables en el seu projecte. Si bé és cert que els migrants es valen del capital cultural –coneixement col·lectiu de la realitat i cerca d'estratègies per fer-hi front- i del capital social³⁴ –xarxes que faciliten els fluxos migratoris- (Castles i Miller, 2004), més aviat succeeix tot el contrari: la informació de què disposen acostuma a ser escassa, i en ocasions distorsionada, ja que les fonts que l'emeten, generalment des del context de destinació, tendeixen a descriure imatges idíl·liques del seu procés migratori, i no acostumen a explicitar les dificultats –o les penúries- que, en alguns casos, han hagut de fer front al llarg del seu trajecte migratori. A més, són moltes les limitacions que afecten i condicionen la decisió dels migrants, cosa que justificaria la crítica a les teories neoclàssiques.

Per aquest motiu, Todaro (1976) va introduir canvis en la seva proposta inicial, com ara el concepte *d'estimació de guanys*, que suposava incorporar en els càlculs cost- benefici previs

³⁴ Autors com Alejandro Portes matisen l'auge que ha pres el concepte "capital social" en els darrers anys, tot recordant les aportacions embrionàries d'autors clàssics de la sociologia, com Durkheim o Bourdieu. D'acord amb les interpretacions clàssiques, el capital social esdevé un element important per la vida dels individus i de certs grups socials a resultes de les conseqüències positives que provoca la intervenció i la participació en grups. És a dir, com les formes de capital no monetàries poden ser una font de poder i influència (Portes, 2012).

a la decisió d'emigrar un valor que reflectís la incertesa intrínseca de trobar feina en el context de destí. Aquesta modificació però, torna a ser en clau estrictament econòmica, en el sentit que pretén millorar l'anàlisi dels costos, però manté bona part de les deficiències comentades anteriorment.

Cal doncs, que les teories migratòries incorporin anàlisis multidimensionals que vagin més enllà de la dimensió econòmica. En el cas que ens ocupa, però, és cert que la incidència de factors com els polítics, els legals o de tipus cultural no són, a primera vista, tant decisius com sí que ho són en les migracions internacionals, ja que, en principi, és menys probable que es fixin polítiques contràries a la mobilitat interna dels ciutadans dins un mateix estat. Tot i això, com es veurà en el transcurs de la investigació, també el règim franquista va impulsar, dins el propi estat espanyol, mesures restrictives i posteriorment mesures que estimularen la immigració dins l'estat espanyol, cosa que justificaria la necessitat de desenvolupar, també en les migracions interiors, una teoria que incorpori diverses variables interpretatives de la mobilitat humana. A més, tampoc cal descuidar que la Guerra Civil no va acabar al 1939, sinó que en molts casos es va continuar perseguint – i castigant- els perdedors fins a límits asfixiants, cosa que explicaria moviments migratoris cap a l'exterior, o cap a altres indrets de l'interior de l'estat on fos més fàcil començar una nova vida sense haver de ser identificat com a republicà. Tanmateix, en la comparació entre les migracions internes i externes, a priori són menys les diferències de tipus cultural que poden facilitar o dificultar la integració sociocultural de la immigració en el context de destí. De totes maneres, tot i reconèixer aquest fet, tampoc es pot caure en l'error de presentar els estats com a socialment i cultural homogenis, ja que això suposaria distorsionar la realitat diversa intrínseca de bona part dels territoris i que, en el cas que ens ocupa, és ben significativa. Així, per exemple, només cal citar l'impacte que suposava per alguns immigrants andalusos descobrir en la seva arribada a Olot, que la llengua l'ús social fos el català, tot i ser una llengua perseguida pel franquisme. Per tots aquests elements, en el cas que ens ocupa, les teories neoclàssiques de les migracions no serien adequades per entendre globalment la immigració andalusa a Olot, sinó que només de manera parcial.

Altres teories, basades en els postulats neoclàssics i que revisen les teories anteriors, com la *New economics of Migrations* (Stark, 1991) han contradit la concepció exclusivament individual de les migracions i han afegit que són les famílies les que participen decisivament en les decisions migratòries. L'anàlisi dels costos i els beneficis de les migracions no es porta a terme de manera individual, sinó que la família –o les estructures familiars, d'acord amb la concepció cultural que cada col·lectivitat li atorgui- és la protagonista a l'hora de valorar la idoneïtat del projecte migratori. D'aquesta manera, la racionalitat que la teoria

neoclàssica atorga a l'individu s'amplia a la família, entesa com una unitat plural que decideix, conjuntament amb tots els seus membres, quina és la decisió més oportuna –en termes d'emigració- de cares a maximitzar el benestar de la unitat familiar. Des d'aquesta perspectiva, el cicle de vida o l'etapa vital dels membres de la unitat familiar són aspectes a considerar a l'hora de valorar les migracions, ja que, per exemple, s'adoptaran diferents estratègies migratòries en funció de les característiques demogràfiques dels membres de les famílies. Sembla lògica, doncs, la crítica al caràcter estrictament individual de les migracions, i més quan en moltes ocasions, si bé és cert que és un únic individu qui inicia el procés migratori, aquest acaba obrint el camí, en el sentit que dins l'estratègia que la família ha pres de manera col·lectiva, la resta dels membres s'acostumen a incorporar més tard i acaben formant part d'un projecte migratori familiar i, per tant, col·lectiu.

Estas teorías consideran los proyectos migratorios como tomas de decisión a escala de la unidad doméstica con la finalidad de minimizar los riesgos de su economía. Así, des de esta perspectiva, se consideran múltiples niveles de análisis, que van des de lo individual hasta lo familiar, y de lo nacional a lo internacional (Ribas Mateos, 2004, p.78).

Tot i reconèixer la importància que suposa el fet de concebre les migracions com a fenòmens col·lectius, no exclusivament individuals, i de situar la família en un punt clau en l'anàlisi de les migracions, especialment en els països mediterranis, l'aportació d'Stark no supera les crítiques formulades a les teories neoclàssiques. Tot i això, en el nostre cas, és molt rellevant el fet de situar la família com una unitat d'anàlisi clau, ja que sobretot en els països de l'Europa mediterrània, la família esdevé una institució social bàsica que en molts casos ha suplert les mancances dels estats socials i, en absència d'aquests, han sigut les encarregades de proveir de benestar i suport socioafectiu als seus membres. Un fet que, com es veurà més endavant, serà destacat en la immigració andalusa a Olot.

Per altra banda, des de la perspectiva macro, diversos autors posen seriosament en dubte que les migracions acabin propiciant una convergència entre regions i/o països i, en conseqüència, un repartiment més equitatiu de la riquesa i una reducció de les desigualtats interestatals o interregionals. En certa manera, qüestionen l'equilibri implícit del model *push-pull*, en què societat emissora i receptora obtenen beneficis amb la immigració. Autors com Wallerstein (1974), Portes i Walton (1981), Castels i Kosack (1984) i Sassen (1988), entre altres, afirmen, d'acord amb la *Teoria del sistema mundial*, més aviat al contrari: els fluxos migratoris, segons el seu parer, no redueixen les desigualtats territorials entre societats d'origen i de destinació, sinó que contribueixen a eixamplar les diferències entre ambdós territoris, precisament perquè el context de destinació s'acaba apropiant, en molts casos, de

població més formada i/o amb més capacitat emprenedora, la qual cosa limita molt més les possibilitats de desenvolupament de les societats emissores de l'emigració. Des d'aquesta perspectiva, d'inspiració marxista, les migracions suposen un aprofundiment en els desequilibris entre països rics i pobres, i un instrument al servei dels països poderosos per eixamplar les desigualtats basant-se en l'explotació dels recursos dels països pobres en el seu propi benefici.

Aquesta és una perspectiva que, com es veurà més endavant, és present també en l'obra de diversos estudiosos de les migracions andaluses, els quals prenen posicionaments crítics amb l'emigració andalusa a Catalunya dels anys cinquanta i seixanta. Així, consideren que, si bé les migracions van suposar un alleujament de les precàries condicions de vida de la població jove i adulta andalusa, també van dificultar, al mateix temps, encara més les possibilitats de creixement de l'economia andalusa, com a conseqüència de la sortida de població jove, potencialment emprenedora. Segons el seu parer, tot plegat va accentuar encara més les tradicionals desigualtats entre les regions receptores d'immigració (Catalunya, Euskadi i Madrid) en detriment de les emissores (Martín Díaz, 1992). Altres autors posen les migracions andaluses com a exemple de les teories centre- perifèria, sobre la base de la relació asimètrica entre espais dominants i espais dependents (Nieto i Egea, 2005).

En el cas de les migracions dels andalusos a Olot no s'han de menystenir els factors macroestructurals, ja que com es veurà més endavant, les migracions internes van ser un recurs extremadament útil per al règim franquista, en la mesura que atenuava el conflicte social i les crítiques al règim per la seva incapacitat de desenvolupar econòmicament el conjunt del país i, sobretot, de treure de la misèria algunes regions espanyoles, com Andalusia. A més, diversos autors assenyalen els suposats intents del govern espanyol de recórrer a la immigració espanyola a Catalunya amb l'objectiu de diluir la identitat catalana, per la qual cosa sembla demostrada la importància dels factors polítics a l'hora de comprendre les causes i les característiques de les migracions internes en aquest període.

En relació a la *Teoria del Sistema Mundial*, cal tenir en compte la *Teoria dels mercats laborals duals*, formulada per Michael Piore (1979), que es fixa en la importància dels factors institucionals, així com l'ètnia i el gènere, per explicar la segmentació dels mercats de treball. Es tracta d'una teoria macro que posa l'accent en les societats de destí dels migrants, ja que es centra en les desigualtats estructurals que afecten els mercats de treball nacionals. Així, es centra en la forta segmentació dels mercats de treball que provoquen una demanda continuada de mà d'obra estrangera, ja que existeixen una sèrie de llocs de treball que són

rebutjats per part dels treballadors autòctons per les males condicions laborals, especialment de tipus salarial i pel baix reconeixement social. En aquest context, les persones migrants, almenys inicialment, estan disposades a acceptar-les, ja que milloren la seva posició respecte a la situació del context d'origen. Per Piore, per tant, les migracions no redueixen els desequilibris territorials sinó que contribueixen a eixamplar-los, una tesi que segueixen, entre altres, autors d'orientació marxista, com Castles i Kosack. En aquest cas, sembla apropiat considerar el factor de classe social, ja que segons aquesta perspectiva els immigrants, que ocupen una posició social inferior en el moment de l'arribada a la societat receptora, estan disposats a acceptar llocs de treball de pitjors condicions. Si bé la tesi de Piore és útil, tampoc aconsegueix explicar de manera integral la complexitat de les migracions, ja que només té en compte factors propis de la societat receptora, i deixa de banda aspectes tant importants com són els propis de la societat emissora, que en molts casos són altament explicatius de les motivacions de les migracions. Es centren, per tant, sobre les conseqüències de les migracions, enlloc de les causes que les originen.

Una altra de les aproximacions teòriques a considerar és la *Teoria de les xarxes migratòries* que, des d'una aproximació sociològica, explica quins són els motius pels quals determinats fluxos migratoris es perpetuen en el temps, tot i que els factors que van originar els primers moviments hagin canviat. Les xarxes migratòries són "conjuntos de relaciones interpersonales que vinculan a los inmigrantes, a emigrantes retornados o a candidatos a la emigración con parientes, amigos o compatriotas, ya sea en el país de origen o en el de destino" (Arango, 2003, p. 19). Les xarxes socials informals són desenvolupades pels propis migrants amb l'objectiu de gestionar de la millor manera possible el seu projecte migratori. Entre altres coses, són útils per facilitar informació, ajuda i suport abans, durant i en nous processos migratoris. Des d'aquesta aproximació, els fluxos migratoris entre la societat emissora i la receptora s'originen sempre per l'existència de vincles previs entre ambdues, que facilitarien l'inici dels desplaçaments i l'assentament de població. Qualsevol flux migratori és, a més, el resultat de la combinació entre factors institucionals i macroestructurals amb factors microestructurals, com són les xarxes socials informals que els migrants desenvolupen durant el seu procés migratori i d'assentament. Per alguns autors, les xarxes socials són una forma de capital social.

Migrant networks are sets of interpersonal ties that connect migrants, former migrants, and non migrants in origin and destination areas through ties of kinship, friendship, and shared community origin. They increase the likelihood of international movement because they lower the costs and risks of movement and increase the expected net returns to migration. Network connections constitute a form of social capital that people can draw upon to gain access to

foreign employment. Once the number of migrants reaches a critical threshold, the expansion of networks reduces the costs and risks of movement, which causes the probability of migration to rise, which causes additional movement, which further expands the networks, and so on. Over time migratory behaviour spreads outward to encompass broader segments of the sending society (Massey, 1993, p. 448).

La teoria de les xarxes migratòries, per tant, demostra la importància dels vincles que es generen amb les relacions interpersonals i comunitàries i la seva contribució decisiva en la perpetuació dels fluxos, a causa dels efectes multiplicadors que provoquen, donant lloc al que es coneix com a migracions en cadena. Capital social i capital humà són dos actius importants en els fluxos migratoris i d'integració social dels immigrants a la societat d'acollida.

Las redes informales incluyen las relaciones personales, patrones de organización familiar y del hogar, los vínculos de amistad y comunitarios y la ayuda mutua en asuntos económicos y sociales. Esos vínculos aportan recursos vitales para los individuos y los grupos; pueden considerarse "capital social"³⁵.

La família i la comunitat són, per tant, dos elements cabdals en el procés migratori. En el cas de la família, tal com afirma la teoria de la *Nova Economia de les Migracions*, juga un paper cabdal en la definició de l'estratègia migratòria, ja sigui en l'elecció dels membres i la destinació, com pel que fa a l'establiment de xarxes familiars que facilitin la cadena migratòria. Les xarxes migratòries tenen un efecte multiplicador, en la mesura que molts immigrants decideixen emigrar a partir de la influència que exerceixen amics, coneguts i familiars. En molts casos, la cadena migratòria s'inicia per un factor extern, com ara el reclutament o el moviment inicial de joves pioner, i a partir d'aquí es segueixen "rutes conegudes"³⁶. Les xarxes basades en la família o en els orígens comuns faciliten els processos, que generalment acostumen a estar ple d'entrebancs i dificultats, per la qual cosa és molt útil comptar amb una xarxa de suport que converteixin els fluxos en quelcom menys perillós i desconegut.

En definitiva, doncs, són moltes altres les teories migratòries que s'han elaborat per explicar la realitat dels fluxos migratoris, però com ja s'ha comentat anteriorment, en aquesta recerca s'ha optat per explicar aquelles que permeten més fàcilment entendre els fluxos migratoris dels andalusos cap a Olot. Tenint en compte la dificultat d'aplicar teories centrades en les migracions internacionals en l'àmbit de les migracions interiors, és ben cert que algunes de les principals casuístiques que expliquen les migracions internacionals ens permeten, amb

³⁵ La citació és de Bourdieu i Wacquant (1992, p.19) i apareix a Castles i Miller (2004, p.40).

³⁶ La citació és de Stahl (1993) i apareix a Castles i Miller (2004, p.41).

alguns ajustaments, entendre millor els fluxos migratoris dels andalusos que durant el franquisme es van traslladar a Olot.

2.4 Migracions, transformació i mobilitat social

Com ja s'ha comentat, les migracions, sigui quin sigui l'abast geogràfic a través de les quals es produeixen, passen a ser fenòmens essencialment complexos, provocats per múltiples causes que impliquen una ruptura amb la pràctica habitual de les persones –l'assentament al lloc on han nascut– i les expulsa cap a nous territoris, més o menys propers, per motius molt diversos. No en va, mobilitat humana i canvi social són dos fenòmens estretament vinculats. Les migracions ens aboquen a un procés dinàmic, allunyat de les fotos fixes i en permanent transformació i evolució. Així, entre moltes altres coses, a banda de conèixer quina és la naturalesa dels fluxos migratoris, o les principals causes que els expliquen, cal fixar-se en els impactes que ocasionen al context d'origen, al context de destinació i en les persones que emigren.

Els desplaçaments de població, per tant, no es poden entendre de manera neutre, sobretot aquells que tenen voluntat d'assentament, com si la seva materialització no transformés la realitat en què s'insereixen. Ben al contrari: les migracions produeixen grans canvis en tota societat, ocasionen efectes i transformacions en els subjectes, en el context d'origen i en el context de destí. Aquest és un element a no perdre de vista, ja que habitualment, sobretot des de les societats receptores, s'acostuma a menystenir. Les migracions afecten també de manera notable en les societats emissores, a vegades en proporcions inimaginables, i cal analitzar-les des d'una perspectiva temporal àmplia, per tal d'avaluar-ne els impactes i discernir sobre els veritables efectes a mig i a llarg termini. Les mirades reduccionistes i a curt termini, en aquest sentit, poden distorsionar una correcta interpretació dels fluxos migratoris.

L'anàlisi de les implicacions de les migracions en la societat d'acollida, la societat receptora i en les persones immigrades s'ha de fer, necessàriament, des d'una perspectiva que incorpori totes les dimensions explicatives del fenomen. Les migracions, com ja s'ha comentat anteriorment, són processos dinàmics que s'expliquen a partir de variables demogràfiques, econòmiques, laborals, socials, sanitàries, educatives, legals, identitàries, psicològiques, etc. Per tant, en cadascuna d'aquestes dimensions es poden analitzar les transformacions que es deriven dels fluxos migratoris. Les anàlisis en profunditat de les implicacions que provoquen els moviments migratoris en totes aquestes dimensions i en els diferents actors socials és extremadament útil per comprendre la justa magnitud del fenomen. A continuació es presenten, de manera genèrica i poc exhaustiva, algunes de les

implicacions en diversos àmbits, amb l'únic propòsit d'exemplificar el que s'ha assenyalat fins ara, la capacitat transformadora de les migracions (Blanco, 2000; Giménez, 2003; Joly, 2000).

Així, per exemple, en l'àmbit demogràfic, en alguns casos, les pautes de natalitat dels migrants acostumen a modificar-se en el context de destí, adoptant, amb el pas del temps, taxes de natalitat similars a les de la societat d'origen. En el cas de les migracions que ens ocupen, la immigració andalusa a Olot, aquest és un element important a considerar, tal i com es tractarà posteriorment. Un altra exemple és l'alleujament de la pressió demogràfica que existeix en les societats d'origen, en les quals hi ha altes taxes de natalitat que no poden inserir-se, en l'edat adulta, al mercat laboral, i que generen una forta pressió social de la població activa desocupada. En canvi, en les societats d'acollida la immigració juvenil s'insereix ràpidament al mercat laboral, alhora que augmenta la població jove, i provoquen increments de la natalitat. Al mateix temps, la sortida de persones joves d'una localitat provoca l'envelliment de la seva població i, en canvi, l'arribada de joves en un nou context rejoyeneix la seva població.

En l'àmbit econòmic i laboral, per a la societat emissora de fluxos migratoris es dona sortida a excedents de mà d'obra difícilment inseribles en els mercats de treball locals, però, al mateix temps, això suposa una pèrdua significativa de capital humà i de mà d'obra qualificada, amb capacitat de transformació de les societats emissores. En l'actualitat, de fet, és ben present en molts països i regions el fenomen conegut com la *fuga de cervells* (Stark et al., 1997; Beine et al., 2001), que descriu les conseqüències, per a les societats emissores, de l'èxode de persones formades al seu territori, i que es veuen obligades a emigrar, fet que suposa una clara descapitalització i pèrdua de talent. Per a la societat receptora, la immigració és un símptoma del dinamisme econòmic, i permet disposar de mà d'obra flexible –eufemisme habitualment utilitzat per ocultar unes pitjors condicions laborals, com ara salaris més baixos, drets socials i laborals més reduïts, menys capacitat de reivindicacions laborals, entre altres- que s'adapta dòcilment a les condicions fixades per alguns empresaris, i que atesa la seva manca de poder i influència, han d'acatar amb resignació. Alhora, però, també permet una migració selectiva, en la mesura que subministra determinats perfils professionals deficitaris a la societat d'acollida i que els són extraordinàriament útils pels seus mercats laborals.

En l'àmbit social, les societats emissores pateixen, per exemple, fenòmens conflictius i humanament delicats, com els que afronten famílies que es veuen separades, per llargs períodes de temps, com a conseqüència de l'emigració. Fills i filles, per exemple, que

passen bona part de la seva infantesa sense la presència d'algun o d'ambdós dels progenitors, i que veuen com es substitueix la figura paterna i/o materna per la dels avis o altres membres de la família. En canvi, les societats receptores també poden veure incrementades determinades problemàtiques socials, precisament perquè els immigrants es troben sols, o amb una xarxa social i familiar limitada en la societat receptora. A més, des de la perspectiva social, les migracions provoquen alteracions en l'estructura social, cosa que pot incrementar, en termes de convivència, les dificultats intrínseques en qualsevol procés d'interacció social. Així, per exemple, en l'actualitat només cal fixar-se en la confrontació – de classe- entre els beneficiaris de les minses prestacions socials dels estats del benestar europeus, que sovint són explicats en termes de conflicte ètnic, quan en el fons es tracta de conflictes entre ciutadans que es disputen recursos socials escassos.

En el terreny legal i polític, les migracions també provoquen transformacions importants en les societats emissores i les receptores. Així, des de les societats emissores es poden prendre mesures que estimulin –però també limitin- la sortida de ciutadans cap a altres destinacions, així com també passa en les societats receptores, les quals poden aprovar lleis que regulin l'entrada i la permanència en el seu territori, o mesures que estimulin l'arribada de determinats col·lectius, com per exemple de treballadors temporers. Així mateix, es poden dissenyar i implementar polítiques d'integració de diversa índole. Pels migrants, també es produeixen canvis significatius, sobretot en el cas dels estrangers, ja que automàticament passen a gaudir d'un estatus legal que els diferencia dels nacionals, cosa que els situa en una posició de desigualtat manifesta i que dificulta el seu procés d'integració social.

No cal dir que, també, en el terreny cultural- identitari, les migracions alteren profundament la composició cultural de les societats, ja de per si diverses; per una banda, a les societats receptores, les quals incorporen llengües, tradicions, pràctiques i codis culturals que afegixen major diversitat en el seu interior; però també en les societats emissores, ja que el simple establiment de xarxes migratòries que connecten dues realitats culturals ja afavoreix la proliferació d'intercanvis culturals. Una realitat que actualment és ben present en la societat de la informació i que permet viure en permanent contacte en dos mons paral·lels – virtual i presencial-.

Així, en el cas de les migracions dels andalusos a Olot, és ben plausible comprovar com es produeixen alteracions en la societat andalusa, la olotina i en els immigrants, i com aquestes modificacions es concreten en les dimensions que s'acaben de citar breument, entre altres. Per tot plegat, doncs, en el transcurs i desenvolupament de l'estudi de les migracions

d'andalusos a Olot entre 1940 i 1975 es farà incís en moltes d'aquestes dimensions. Però especialment en la segona part de la tesi es posarà més èmfasi en les trajectòries dels immigrants andalusos i els seus descendents en l'estructura social, així com també dels efectes sobre la dimensió identitària, respecte a quins canvis han viscut els migrants, però també els seus descendents, en el procés d'aculturació propi de l'assentament en la societat olotina, basant-se en l'origen andalús. Per aquesta raó, doncs, val la pena fer una breu aproximació en la vinculació entre migracions, estructura social i mobilitat social.

Precisament, Portes (2009a) sosté que la capacitat de transformació social de les migracions depèn de tres factors: el volum de les migracions; la durada dels desplaçaments i la composició de la classe social. Tot i que la seva anàlisi es basa en els fluxos migratoris internacionals, l'autor reconeix que aquests factors també són aplicables a migracions regionals. El primer dels elements sembla ben obvi: quan més nombrosos siguin els migrants que s'assenten en un determinat territori més possibilitats hi haurà que modifiquin la composició sociocultural i demogràfica de la societat receptora. En segon lloc, la capacitat de transformació social de les migracions serà més profunda si els desplaçaments de població adquireixen un caràcter permanent, definitiu, i no es tracta de migracions circulars, que es caracteritzen per processos temporals, d'assentament i retorn, i que dificulten un procés d'identificació sociocultural en la societat receptora ja que, de fet, aquesta no acaba esdevenint la societat de referència del migrant, sinó un àmbit de residència temporal, sovint vinculat a una ocupació concreta. Per tant, l'assentament definitiu de població immigrada, especialment si prové d'entorns socioculturals diferents de la societat d'acollida, implica necessàriament processos de canvi social i aculturació. Finalment, un darrer element, és el que relaciona la classe social o el capital humà de la persona migrant amb la capacitat d'adaptació a la societat d'acollida.

Portes qüestiona les afirmacions que, de manera sistemàtica, conclouen que les migracions transformen les societats, però només prenent en consideració variables de tipus demogràfic. Segons l'autor, les anàlisis sociològiques de les migracions han d'aprofundir en l'estudi de les diverses dimensions que ajuden a observar els canvis socials, més enllà del volum de les migracions en un determinat territori. En segon lloc, manté que, en cas de que les migracions provoquin canvis socials, aquests no necessàriament s'han d'interpretar en clau positiva, ja que en algunes ocasions, les migracions generen efectes no desitjables socialment. Finalment, en l'apartat metodològic, Portes afirma que per avaluar els veritables canvis en l'estructura social d'un territori cal gaudir de certa perspectiva històrica, i en aquest sentit suggereix una perspectiva que incorpori dues o tres generacions és la més adequada. Centrem-nos, però, a continuació, en les relacions entre migracions i estructura social.

Les múltiples relacions i interaccions socials que es produeixen entre els individus en qualsevol societat s'emmarquen en contextos concrets, i configuren estructures socials determinades. Estruch (1999) afirma que la societat és el context de totes les experiències dels individus i, si bé és cert que els factors hereditaris i ambientals influeixen en el desenvolupament humà, la sociologia posa especial èmfasi en els processos de socialització que es produeixen, fonamentalment, per l'acció de diverses institucions socials bàsiques: la família, l'escola, l'estat, els mitjans de comunicació, la religió, el treball, els grups d'iguals, etc. Els processos de socialització influeixen de manera decisiva en la configuració personal dels individus, en què interioritzen la seva identitat social, en termes de procés d'aprenentatge, adquisició d'experiències i valors, hàbits i pautes pròpies de la societat, etc. així com en la determinació de la seva posició, tant individual com col·lectiva, dins una determinada estructura social.

Per tot plegat, en les anàlisis de les societats no cal confondre dos conceptes estretament vinculats però que no expressen el mateix, com són *diferenciació* i *desigualtat* social. És indiscutible que els individus tenen una sèrie de característiques i particularitats que els converteixen en éssers humans únics i singulars, però que també comparteixen, entre alguns d'ells, una sèrie de trets i característiques comunes que els hi confereixen una certa homogeneïtat, així com una entitat col·lectiva pròpia. Entre aquests factors, podem assenyalar variables com el sexe, la pertinença a un grup ètnic, l'edat, etc. En relació a això, allò que esdevé clau en les anàlisis de les estructures socials, i sobretot en els processos de desigualtat social, és la comprovació que les societats no converteixen la diferenciació en desigualtat. Aquest fet és especialment delicat en el cas de les minories ètniques, les quals es poden veure perjudicades simplement en funció de la seva pertinença a un determinat col·lectiu. La diversitat cultural, per tant, no hauria d'esdevenir un factor de desigualtat.

En la majoria de les societats humanes existeixen desigualtats. Les desigualtats han sigut presents en les diverses formes d'organització social que s'han donat al llarg de la història, tot i que amb matisos i dimensions diferents. Així, tant les societats tribals com les societats industrials han vist aflorar, en seu interior, processos de desigualtat social, tot i que no cal obviar que la creació de la propietat privada, així com el desenvolupament de les societats capitalistes, han generat nivells de desigualtat de base econòmica molt notables. Les desigualtats socials han estat, històricament, motiu de grans confrontacions i de conflictes socials entre els membres de les classes més benestants i les classes socials més desfavorides, així com entre altres grups amb relacions de poder desiguals. Així, per exemple, des del desplegament inicial del capitalisme i la industrialització i el sorgiment de lluita de classes, entre burgesia i classes treballadores, s'han produït una sèrie de processos

històrics i polítics encaminats a corregir els efectes negatius provocats pel capitalisme en l'estructura social i les desigualtats de classe. Així, difícilment es poden entendre els inicis dels estats socials europeus que emergeixen a l'Alemanya de Bismarck a finals del segle XIX, i que es convertiran, després de la Segona Guerra Mundial, en els embrions dels estats socials occidentals. L'estat social, entre moltes altres coses, significa el compromís estatal i polític –en forma de constitucions socials i polítiques públiques- en la garantia de les condicions de vida dignes al conjunt de la població, cosa que significa, implícitament, lluitar per la construcció de societats més igualitàries, per compensar les desigualtats i evitar la proliferació de societats amb enormes desequilibris entre els qui més i menys tenen.

L'accés desigual a recursos, serveis i posicions socialment ben valorades dóna lloc, entre altres factors, a la desigualtat social. La desigualtat pot sorgir, en algunes ocasions, com ja s'ha comentat, de la diferenciació social, en la mesura que els humans doten de significació a determinats fets o successos, cosa que dóna peu a un tractament diferenciat en funció del grau en què una determinada pràctica s'adequa a la posició socialment més ben valorada. És a dir: en tota societat existeixen relacions socials que determinen de quina manera s'ubiquen els individus en una estructura social, motiu pel qual els individus ocupen una posició social concreta.

Tota estructura social és, per definició, jeràrquica, en la mesura que categoritza, diferencia i situa en posicions desiguales i escalonades a individus i col·lectius. De fet, la sociologia es nodreix d'una metàfora geològica –els estrats socials- per representar una imatge de la societat en forma d'estrats geològics de les roques sobre la superfície de la terra. D'acord amb aquesta metàfora, els individus que pertanyen als estrats socials més elevats són aquells que disposen d'un grau més elevat de poder, influència i estatus social; contràriament, aquells que ocupen una posició més baixa en la piràmide social –una altra de les metàfores utilitzades per representar les diferències socials- són els menys poderosos, influents i amb menys estatus social. L'estratificació social implica posicions socials diferents entre individus que pertanyen a una capa social o a una altra, cosa que els hi atribueix una identitat pròpia i que, per tant, els diferencia dels qui ocupen altres posicions en la jerarquia social. L'estratificació social, en definitiva, és un concepte útil per descriure les desigualtats socials i es poden definir com les desigualtats estructurades entre diferents agrupacions d'individus (Giddens, 1994).

La posició social dels individus en l'estructura social no és estàtica, sinó que és dinàmica, si bé és cert, com es veurà més endavant, que en determinades societats la mobilitat social és més factible que en d'altres. Posició social dinàmica en el sentit que, al llarg de la vida, en

funció dels processos històrics, socials, econòmics, polítics, poden modificar-se els criteris o condicions que determinen una determinada posició dels individus. Així mateix, per exemple, com escau en aquest cas, les migracions poden suposar canvis en les posicions socials dels individus en relació a la posició original de la societat d'origen, així com canvis en la posició social del migrant, sobretot en el transcurs del seu procés d'assentament a la societat d'acollida, que pot variar, de forma ascendent o descendent. I, per altra banda, perquè existeixen diverses relacions de forces que expliquen els motius pels quals els individus ocupen una determinada posició social. Així, en termes clàssics (Weber, 1964), es distingeixen entre aquells individus que ocupen una posició social en virtut de factors hereditaris (com ara el gènere, l'ètnia, la classe social dels ascendents, entre altres) i que pertanyen a una determinada posició social *per atribució*. I, per altra banda, aquelles que ocupen una determinada posició social en funció de qualitats i factors que els individus aconsegueixen gràcies a l'esforç personal (nivell educatiu, ocupació laboral, etc.); en aquest cas es parla de la posició social *per adscripció*. Generalment, ambdós factors són rellevants a l'hora de fixar la posició social dels individus i en cada cas cal analitzar quins factors són més decisius a l'hora de determinar la classe social (Kerbo, 1998; Miguélez, 1997; Schaefer, 2012).

Centrant-nos, però, en l'objecte d'estudi d'aquesta investigació, que és l'anàlisi de les migracions andaluses a Olot durant el franquisme, i l'estudi de les trajectòries socials dels fills i filles dels immigrants andalusos, semblen prou evidents els impactes que les migracions van ocasionar en l'estructura social. En el context espanyol, català i olotí de la postguerra, l'estratificació social i les desigualtats socials en funció de l'origen –i d'altres dimensions, com es veurà més endavant– van ser molt rellevants durant tot el procés d'integració social dels immigrants andalusos, també en el cas d'Olot. Per altra banda, el context històric i polític també determinà amb força la constitució d'una determinada estructura social al conjunt de l'estat espanyol. Els efectes i les conseqüències de la Guerra Civil, així com la implantació d'una de les dictadures més ferotges que van afectar Europa durant el segle XX, van donar lloc a un model de societat on les desigualtats, les diferències de classe i els desequilibris entre grups socials eren més que notables. Cal tenir ben present, també, que sota el mandat il·legítim d'una dictadura totalitària i despòtica com la franquista, que va perseguir i estigmatitzar els perdedors de la guerra fins a condemnar-los a la frustració més absoluta (des de les persecucions polítiques que empenyien a l'emigració, passant per la resistència en la clandestinitat o per les discriminacions en diversos àmbits), es constituí una societat molt desigual i sense mecanismes objectius que permetessin corregir i millorar la posició social de determinats individus.

El franquisme, com es veurà més endavant, no va destacar per la seva sensibilitat social; ans al contrari; a banda de la il·legitimitat política, cal afegir-hi la incapacitat i la insensibilitat per implementar actuacions concretes dirigides a corregir les extremes desigualtats que afectaren especialment a les classes populars, en comptes de privilegiar oligarquies còmplices que actuaven al servei dels seus interessos. Als darrers anys del franquisme es percebien de manera clara dues grans classes socials a Espanya: per una banda, una minoria oligàrquica i, per altra, una nombrosa part formada per treballadors de les indústries, que havien contribuït al creixement econòmic, tot i haver de suportar condicions laborals duríssimes que fan parlar, sense complexos, d'una classe durament explotada a favor dels oligarques (Subirats, 2012). Per tot plegat es pot qualificar, sense complexos, el règim franquista com a classista; un règim totalitari que, fins a la seva agonia, va privilegiar determinats sectors socials i econòmics del país i, simultàniament, va perjudicar de manera sistemàtica les classes populars³⁷.

Tornant a la qüestió que ens ocupa en aquest moment, quines són, però, les variables que determinen la posició social dels individus en una estructura social i que ens ajuden a entendre les relacions de desigualtat? D'entrada, cal afirmar que la posició social es veu influenciada per diverses variables, i que en cada cas s'ha d'analitzar amb detall quines d'elles són més rellevants a l'hora d'analitzar una posició social concreta. Així doncs, cal fer referència a algunes de les variables clàssiques, com són el gènere; l'edat; l'ètnia, la classe social, etc. A més, cal considerar altres dimensions rellevants en l'anàlisi de l'estructura social i dels processos de desigualtat, com ara el nivell educatiu; l'estat de salut; les condicions socials; l'habitatge i el lloc de residència; la xarxa social i familiar; etc. En aquesta anàlisi, és important avaluar cadascuna d'aquestes variables amb deteniment, així com també posar-les en relació, i analitzar si es produeixen correlacions entre cadascuna d'elles, cosa que habitualment acostuma a ser rellevant. Així, per exemple, les condicions socioeconòmiques dels individus poden afectar de manera notable de les seves condicions de salut, i viceversa³⁸.

³⁷ Val la pena recordar, en aquest sentit, les tesis defensades per Navarro (2002), que relaciona el subdesenvolupament social espanyol i català amb l'enorme poder de les forces conservadores que, durant la Transició, es van mantenir en importants càrrecs de poder dins l'entrament institucional i econòmic de l'estat espanyol. Bona part d'aquestes forces eren hereves del franquisme i es caracteritzaven per la seva manca de sensibilitat social i pels recels a l'hora d'aplicar polítiques redistributives i compensadores de les desigualtats.

³⁸ En aquest exemple concret, que il·lustra la vinculació entre la classe social i l'estat de salut, és interessant estudiar els treballs de Benach (2012), que fa referència als *determinants socials de la salut*, i que demostra empíricament la correlació entre classe social i estat de salut. També són interessants les recerques que relacionen l'esperança de vida de les persones en funció del barri on viuen, i que en estudis basats en la ciutat de Barcelona demostren diferències de més de 10 anys entre persones que viuen en barris benestants i barris populars.

La mobilitat social, per regla general, es pot analitzar des d'un punt de vista vertical, és a dir, des dels desplaçaments ascendents o descendents en l'escala socioeconòmica; però, també, es pot analitzar des d'una perspectiva horitzontal, en la mesura que es produeixen canvis o desplaçaments, per exemple, en l'àmbit ocupacional, que no signifiquen un canvi en l'estatus social. Són molts els condicionats que dificulten el pas d'una classe a una altra i, per tant, els processos de mobilitat social ascendent es veuen sovint dificultats, motiu per la qual són necessàries la conjuminació de diversos factors per tal de superar tots els obstacles que es poden donar.

Per a la majoria de les persones, la classe social de naixement serà la que marcarà la seva vida, i l'única possibilitat de millora vindrà de treballar molt, de construir l'habitatge propi, en una certa època, d'organitzar-se com a comunitat creant algun servei al barri, de les petites millores en les condicions laborals que poc a poc van anar sorgint. L'esforç per canviar de classe apareix sovint com una empresa titànica, més encara, com una empresa que fa por perquè enfrontaria amb els germans, els veïns, la comunitat a la qual es pertany i que comparteix les condicions de vida. Canviar vol dir sovint ser expulsat del grup d'origen, negar-lo, deixar-lo enrere, per endinsar-se en un terreny desconegut. Massa dur, doncs, per a molts, fins i tot una ambició extemporània, que, lluny de produir felicitat i benestar, pot acabar destruint els temeraris, allunyant-los de la família d'origen, convertint-los en desclassats. De manera que la gent, sobretot la gent treballadora, tendeix a conformar-se amb la classe d'origen... (Subirats, 2012, p. 28).

Així, doncs, un camp d'anàlisi molt rellevant per a la sociologia és l'estudi dels processos de mobilitat social i les trajectòries de classe, sobretot entre membres de diverses generacions. En els processos de mobilitat social relacionats amb moviments migratoris és especialment rellevant les anàlisis de la mobilitat intergeneracional. És a dir, fer anàlisis que permetin identificar processos de mobilitat social, ascendent o descendent, entre els fills i els seus pares, o altres generacions d'una família. Però també és interessant analitzar la mobilitat social intrageneracional, és a dir, entre un mateix individu però al llarg de la seva trajectòria vital, cosa que també és rellevant en aquesta tesi, sobretot en l'anàlisi de la mobilitat social dels immigrants andalusos, tant en relació a la societat d'origen, com en el transcurs de la seva trajectòria vital a la societat receptora. Portes i Rumbaut (2009) han estudiat de quina manera els fills d'immigrants de segona i tercera generació s'adapten a la societat nord-americana, i constaten que, si bé l'assimilació plena és possible, no es dona de manera idèntica i homogènia entre totes les persones, sinó que es produeix el que anomenen *assimilació segmentada*. En funció de diferents variables, com ara el capital humà, el capital social, l'estructura familiar i l'estatus socioeconòmic dels pares i mares, l'absència d'episodis de discriminació, la ubicació territorial, entre altres, la mobilitat social dels fills i filles de la

immigració serà una realitat. En aquest procés és extremadament destacat el paper de les xarxes ètniques, que ajuden a superar els obstacles que afecten els fills dels immigrants, com ara la discriminació social, i que simultàniament proveeixen de recursos simbòlics que faciliten el seu procés d'aculturació, és a dir, a conèixer i a dominar pautes i aptituds socials pròpies de la societat on viuen (Aparicio i Portes, 2014).

En resum, doncs, en el cas de la sociologia de les migracions esdevé veritablement rellevant analitzar si es produeixen processos de mobilitat social entre els descendents dels migrants, que si bé es consideren, a efectes demogràfics, com a autòctons, en sentit que han nascut a la societat d'acollida dels pares, socialment encara poden haver de fer front a la càrrega que suposa l'origen ètnic dels seus progenitors, així com poden veure influenciada la seva posició en altres dimensions rellevants per a la inclusió social, com ara el nivell d'estudis, l'estatus professionals, el lloc de residència, etc. Per aquesta raó, en l'anàlisi dels processos de mobilitat social cal fixar fins a quin punt l'ètnicitat, o l'origen dels individus, és una variable explicativa de processos de discriminació i desigualtat social. En aquest sentit, cal destacar que apareixen enfocaments diversos. Per una banda, algunes aproximacions que pretenen destacar la perspectiva de classe: és a dir, en lloc de considerar l'ètnia com un element clau en l'anàlisi dels processos socials, cal fixar-se en quina posició ocupen els grups socials en l'estructura social. Aquesta aproximació no nega la rellevància que pot jugar l'ètnia en la posició que s'ocupa en l'estructura social, però s'insisteix en la major influència que exerceix l'origen social. En canvi, altres aproximacions posen més l'accent en la perspectiva cultural, en el sentit que expliquen les desiguals posicions socials atenent a factors relacionats amb les diferències cultural (Rambla, 2008).

2.5 Les migracions a l'estat espanyol, Andalusia i Catalunya durant el franquisme

Finalment, per acabar aquest capítol, s'ha considerat oportú presentar un breu apartat en el qual es descriu la rellevància dels fluxos migratoris, tant interiors com exteriors, al conjunt de l'estat espanyol, Andalusia i Catalunya durant el període d'anàlisi d'aquesta investigació. Tot i que al llarg dels capítols en què s'analitzen les migracions andaluses a Olot es farà referència, també, a dades similars, en aquest apartat s'ha considerat d'interès mostrar de manera específica les principals característiques dels tres processos per tal d'oferir una perspectiva global que permeti contextualitzar la immigració andalusa a Olot.

El punt de partida d'aquest apartat ens remet, de nou, a una idea que a aquestes alçades ja esdevé un dels fils argumentals de la investigació: la importància decisiva de la immigració en la configuració de la població i la societat catalana des de molts segles enrere.

En infinitat d'ocasions ha estat reiterada l'herència immigratòria de Catalunya com a terra de barreja de poblacions diverses en el transcurs dels segles amb una capital "albergue de extranjeros" com assenyala Cervantes, la terra de pas a què feia al·lusió Vicens Vives i que està avui conformada per la immigració de treballadors interiors arribats en els anys seixanta i setanta (Ribas Mateos, 1998).

Però també val la pena entendre fins a quin punt, en el cas de l'estat espanyol, les migracions han tingut un protagonisme constant al llarg de la història. Així, durant el segle XX, les migracions internes i externes no s'han aturat en cap moment –llevat de la dècada dels anys trenta, a causa dels efectes de la crisi internacional del 1929 i de la Guerra Civil-, i no es poden entendre sense fer referència a fenòmens com el despoblament de les zones rurals, el creixement de grans zones urbanes, el procés d'industrialització de certes zones del país, la introducció del capitalisme, entre altres (Capel, 1967). Més endavant, per les conseqüències de la Guerra Civil espanyola, que van suposar en molts casos, el desplaçament forçat dels refugiats per causes polítiques, l'inici de l'assentament d'immigrats a d'altres territoris de l'estat espanyol³⁹, així com també per la gran rellevància que van tenir, en ple desenvolupament del franquisme, l'emigració cap a l'estranger. Però, així mateix, també podríem recordar episodis històrics més llunyans que vincularien les migracions amb la història d'Espanya, i més si tenim en compte, per exemple, el passat colonitzador espanyol. O d'altres períodes, com entre 1850 i 1950, en què els fluxos migratoris, tant d'emigració com d'immigració, interns i externs, van ser ben habituals. Només cal pensar, així mateix, en les conseqüències que van tenir els processos d'independència de les colònies americanes, o com entre 1900 i 1960, el volum estimat de migrants interiors va arribar fins als 10 milions de persones⁴⁰ (Barbancho, 1967; Colectivo IOÉ, 1999).

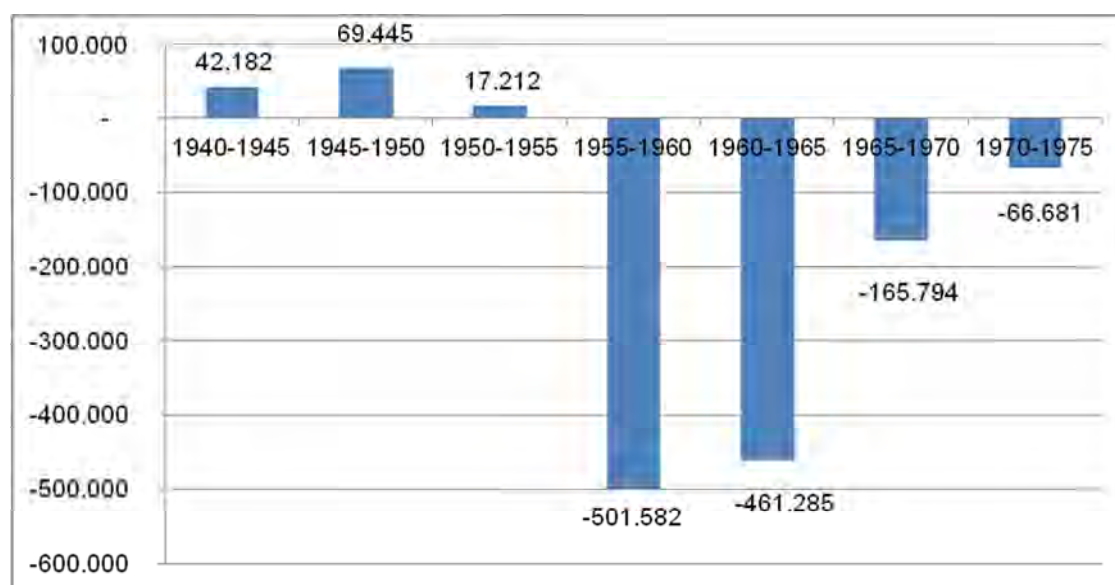
En el cas espanyol, són tres els grans fenòmens demogràfics propis del segle XX: els canvis en la natalitat i la mortalitat; els moviments migratoris externs i els moviments migratoris interns. Les pautes demogràfiques espanyoles durant el segle XX van ser diferents a les de la resta de països de l'Europa occidental. Durant el primer terç del segle, la lenta reducció de la mortalitat, especialment la infantil, i l'impacte en la demografia de tres anys de conflicte bèl·lic, van ser unes rèmores per al creixement de la població i la transició cap a pautes demogràfiques modernes. La transició demogràfica espanyola va iniciar-se als anys cinquanta, amb majors taxes de natalitat que de mortalitat, una dinàmica que va assolir les quotes més altes durant la dècada dels seixanta i principis dels setanta. No va ser fins a

³⁹ No cal oblidar, però, la importància dels moviments migratoris interns a Espanya durant el primer terç del segle XX, ja que les dades mostren com en aquest període va haver-hi 1.768.282 moviments migratoris interns, una xifra gens menyspreable en el conjunt del segle, tot i que quedí lluny dels 3.294.050 migrants interns del període 1950-1970 (Alcaide Inchausti, 2007).

⁴⁰ Les dades d'Alcaide Inchausti (2007) rebaixen aquesta xifra i la situen al voltant dels sis milions de persones.

finals de la dècada dels setanta i principis dels vuitanta que els alts ritmes de creixement natural de la població s'estabilitzaren, tot donant pas a una de les taxes de fecunditat més baixes d'Europa, a un tímid creixement que, en algunes zones, de no ser de la immigració estrangera, hauria desembocat en un estancament de la població. Una població que, per cert, en l'actualitat, és cada vegada més envellida. En relació a les migracions, les dues grans característiques del període 1900-1975 són, per una banda, la constant expulsió de població espanyola a l'estranger i, per altra, l'increment progressiu, al llarg de tot el segle, de les migracions interiors.

FIGURA 1: SALDOS MIGRATORIS QUINQUENALS D'ESpanyOLS A L'ESTRANGER. 1940-1975

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Alcaide Inchausti (dir.) (2007).

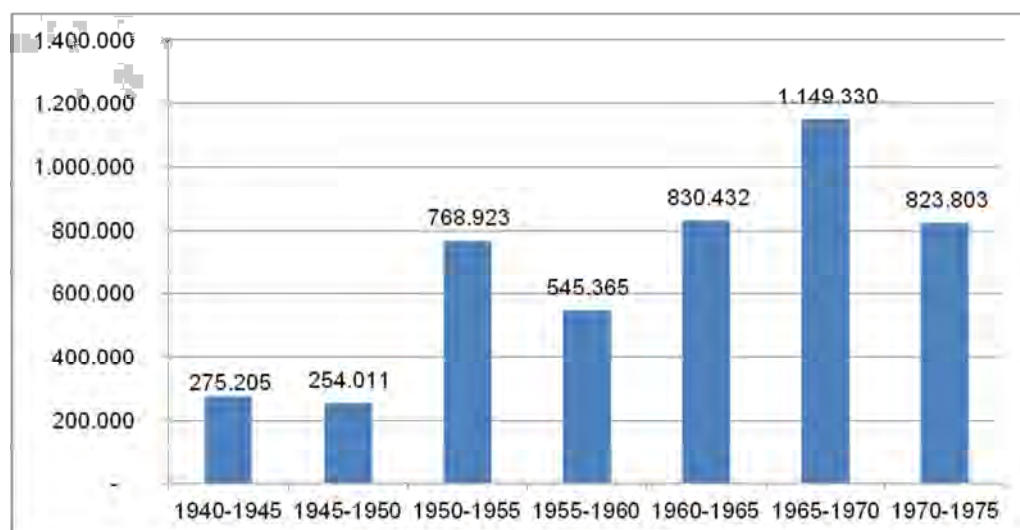
Pel que fa a les migracions exteriors durant el segle XX, com ja s'ha vist, inicialment es van dirigir cap a Amèrica⁴¹, però és durant el període 1950-1970 que aquesta pauta es modifica i es produeix el ritme més alt d'emigració d'espanyols a l'estranger, fonamentalment a Europa. Concretament, entre 1940 i 1975, més de 1.066.000 persones marxaran de diverses regions espanyoles per assentar-se, temporalment però també de forma definitiva, en algun país a l'estranger. El període de major intensitat és el quinquenni 1955-1960 (501.582 persones), seguit del 1960-1965 (461.285 persones) i ja en menor mesura, el període 1965-1970 (165.794 persones). Com es veurà en l'anàlisi de la dècada dels anys cinquanta, però sobretot en la dels seixanta, l'emigració exterior serà molt important en la història de la població espanyola, a diferència del cas català. L'emigració espanyola cap a

⁴¹ Les dades del període 1900-1930 mostren com més de 220.000 persones emigren a l'exterior. També cal assenyalar el període 1935-1940, en què marxen més de 100.000 persones fora de l'estat espanyol, fonamentalment a l'exili. Font: Alcaide Inchausti (2007).

l'estranger es va deure, en bona part, a la penetració i el desenvolupament del capitalisme a Espanya, que expulsà part de la població activa cap a l'exterior, ja que periòdicament s'acumulaven excedents de mà d'obra que el mercat de treball intern era incapaç d'absorbir (Alcaide Inchausti, 2007; Barbancho, 1967, 1983; Cardelús i Pascual de Sans, 1979; Colectivo IOÉ, 1999).

Tot i la transcendència de l'emigració exterior espanyola, les migracions interiors dins l'estat espanyol van ser més que notables, i entre altres coses van facilitar el pas d'una societat agrària i tradicional a una societat industrial i urbana, tot i els notables desequilibris territorials. L'emigració interior, que fa referència als canvis de residència provincials, ja havia estat considerable durant el segle XIX, tot i el seu caràcter temporal per la vinculació amb el calendari agrícola. Aquesta pauta emigratòria, si bé va ser rellevant fins a principis de segle, va donar pas, de manera progressiva, a una emigració interior de caire permanent, sobretot de tipus rural-urbà, que va augmentar de manera espectacular a partir de l'any cinquanta, però especialment a la dècada dels seixanta i fins el 1975. Les principals causes que motivaren la recuperació de les migracions interiors van ser les diferències salarials i les oportunitats laborals no agràries que es donaven entre les zones emissores i receptores d'immigració. La distribució espacial de la població va variar de manera significativa, amb l'abandonament de determinades zones, la incorporació de noves províncies emissores d'immigració (Andalusia, Extremadura i Castella la Manxa) i la concentració important de població en zones progressivament industrialitzades i amb altes densitats de població (Santillana, 1981; Silvestre, 2002, 2010).

FIGURA 2: EVOLUCIÓ DE LES MIGRACIONS INTERNES ESPANYOLES PER QUINQUENNIS. 1940-1975.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Alcaide Inchausti (dir.) (2007).

Pel que fa al cas andalús, entre 1900 i 1975, la població andalusa augmenta en més de 2,5 milions d'habitants⁴², una xifra que si no s'haguessin produït fluxos migratoris, podria haver superat els 4 milions (Arias i Cózar, 1979). Les polítiques franquistes a Andalusia van tenir una nul·la eficàcia en àmbits com l'agricultura i la indústria, en part, per l'escassa capacitat d'atraure inversions públiques i privades (Barbancho, 1967). Queda clar, doncs, que la millora de la situació econòmica a Espanya de finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta no va repercutir a Andalusia, la qual va haver de recórrer a la immigració per donar sortida a una part important de la població jove en edat laboral.

Resulta perfectamente claro como el proceso migratorio, que ha caracterizado a la población andaluza de una manera casi estructural, ha tenido una incidencia importante no sólo como un elemento equilibrador de problemas sociales, al eliminar tensiones que de seguro se hubieran producido, sino también [...] en la estructura y comportamiento demográfico de la población andaluza; la clara aproximación al ciclo demográfico moderno, la reorganización que ha sufrido la pirámide de edad y la regularización de la distribución sectorial de la población activa, son hechos consecuentes del largo proceso migratorio (Arias i Cózar, 1979, p. 289).

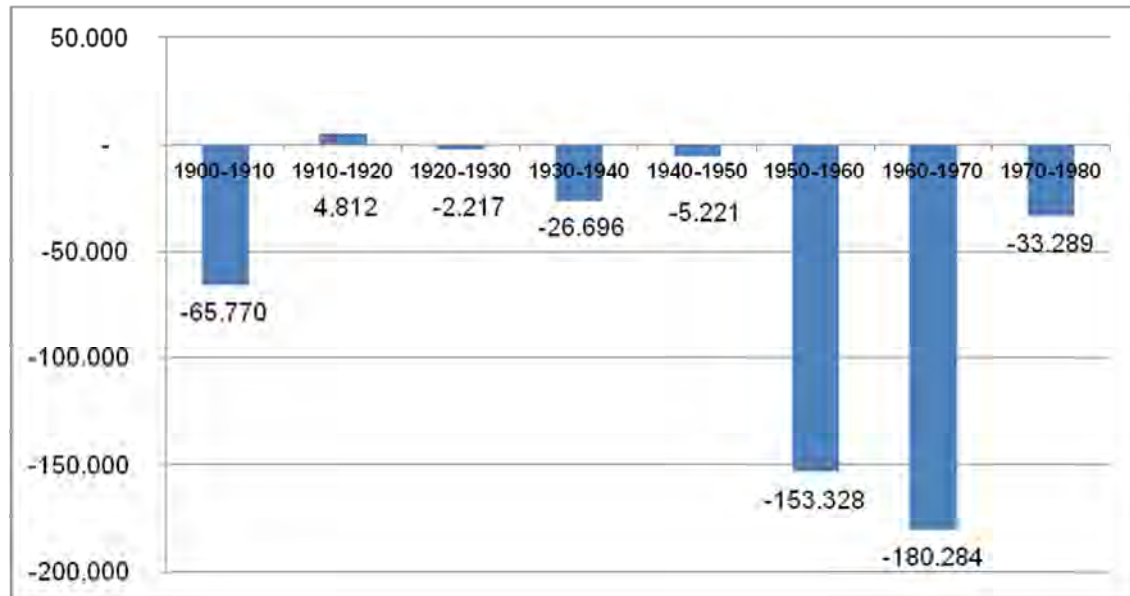
La incidència de les migracions, tant externes com internes, és clau a l'hora d'entendre el comportament demogràfic andalús del segle XX. Ambdós processos s'expliquen, principalment, per les dificultats de sobreviure en el marc de les polítiques autàrquiques, la sobrepoblació en les zones rurals i l'escàs desenvolupament industrial (Nieto i Egea, 2005). Una de les dades més destacades del saldo migratori andalús entre 1900 i 1980 és que, encara que en set de les vuit dècades el saldo és negatiu, la població total creix en en conjunt del període. El creixement de la població total es dona, fins i tot, en dècades com la 1960-1970, quan emigren més de 800.000 persones a la resta d'Espanya i a l'exterior. En aquests vuitanta anys, tot i l'emigració de gairebé dos milions d'andalusos, la població encara va créixer en dos milions i mig de persones, una dada absolutament representativa de l'aportació del creixement vegetatiu al creixement total de la població.

En relació a les migracions a l'exterior, les dades ens permeten observar com, en contra de la idea hegemònica, ja durant la primera dècada del segle XX molts andalusos van emigrar a altres països. De fet, entre 1900 i 1980, només en una dècada, la 1910-1920, no hi haurà una emigració andalusa a l'estranger. És cert, però, que la principal etapa d'emigració exterior es concentrà entre els anys 1950 i 1970, moment àlgid de les migracions exteriors espanyoles, en les quals l'aportació d'efectius andalusos tingué una rellevància molt

⁴² La població andalusa, al 1900, era de 3.524.353 habitants i, el 1975, ja era de 6.063.747 habitants.

destacada, concretament, un 30% de l'emigració exterior espanyola entre 1950 i 1970 fou andalusa. En aquests vint anys, 333.612 andalusos emigraren a l'exterior amb destinació a diversos països europeus.

FIGURA 3: EMIGRACIÓ ANDALUSA A L'EXTERIOR. 1900-1980

Font: Elaboració pròpia a partir de Alcaide Inchausti (dir.) (2007).

Pel que fa a les migracions internes d'andalusos a la resta de l'estat espanyol, un ràpid repàs a les dades del període comprès entre 1940 i 1975 ens mostra la intensitat emigratòria de gairebé totes les províncies andaluses.

TAULA 1: SALDOS MIGRATORIS INTERNES. ANDALUSIA. PER PROVÍNCIES. 1940-1975

	1940-1945	1945-1950	1950-1955	1955-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975
Andalusia	-22.126	- 37.375	- 196.038	- 172.397	- 282.727	- 375.350	- 259.588
Almeria	-16.474	- 22.820	- 22.173	- 16.241	- 12.356	- 20.265	- 13.856
Cadix	16.022	19.356	14.660	- 7.986	- 30.990	- 42.219	- 22.630
Còrdova	-15.883	- 14.417	- 37.481	- 30.672	- 61.356	- 73.823	- 50.226
Granada	-11.567	-10.963	- 59.030	- 40.600	- 53.518	- 65.762	- 41.808
Huelva	-3.758	-12.738	- 42	- 2.691	- 12.419	- 19.206	- 16.844
Jaén	-19.348	-22.015	- 67.815	- 42.767	- 63.111	- 75.827	- 48.685
Màlaga	175	-157	- 26.503	- 19.901	- 16.379	- 26.879	- 6.370
Sevilla	28.707	26.379	2.346	- 11.539	- 32.598	- 51.369	- 59.169

Font: Elaboració pròpia a partir de Alcaide Inchausti (dir.) (2007)

En aquest període emigren d'Andalusia cap a d'altres províncies de l'estat espanyol més d'1,5 milions de persones. Tot i això, tal i com es farà èmfasi al llarg de la tesi, no es pot analitzar Andalusia com una realitat homogènia, ja que són diverses les diferències que es poden identificar en cadascuna de les seves províncies, per la qual cosa és recomanable fer

anàlisis específiques de cadascuna de les vuit províncies. Tot i aquesta heterogeneïtat, l'emigració interna andalusa va suposar el 33,2% de l'emigració interna espanyola (Alcaide Inchausti, 2007). Així, per exemple, si s'observa el comportament dels saldos migratoris interns, durant el franquisme els períodes de màxima intensitat són els que corresponen als quinquennis 1965-1970 i 1960-1965, en què el saldo migratori intern serà negatiu i arribarà gairebé les 700.000 persones. A partir de 1955 totes les províncies andaluses tindran saldos negatius, i en el global del període les províncies amb saldos interns negatius més significatius seran Jaén (340.000), Granada (283.000) i Còrdova (283.000) (Nierto i Egea, 2005). Cal destacar, també, que dues províncies, Sevilla i Cadis, són les úniques que durant el franquisme van tenir saldos positius, entre 1940 i 1955. Curiosament, la província de Màlaga, que com es veurà més endavant fou la més nombrosa a Olot, és una de les províncies amb saldos interns negatius menys destacats, només superada per Huelva i Cadis. Les dades constaten, per tant, un comportament desigual entre les vuit províncies andaluses. Pel que fa a les zones de destinació, com es pot veure a la taula 2, majoritàriament es va dirigir a Catalunya (983.000), Madrid (330.000) i el País Valencià (217.000), malgrat que Catalunya triplicà el nombre d'immigrants andalusos respecte els de Madrid, la segona comunitat que va rebre'n més. Curiosament, la presència andalusa a l'altre gran pol econòmic d'aquest període, Euskadi, no va ser rellevant (Arias i Cózar, 1979).

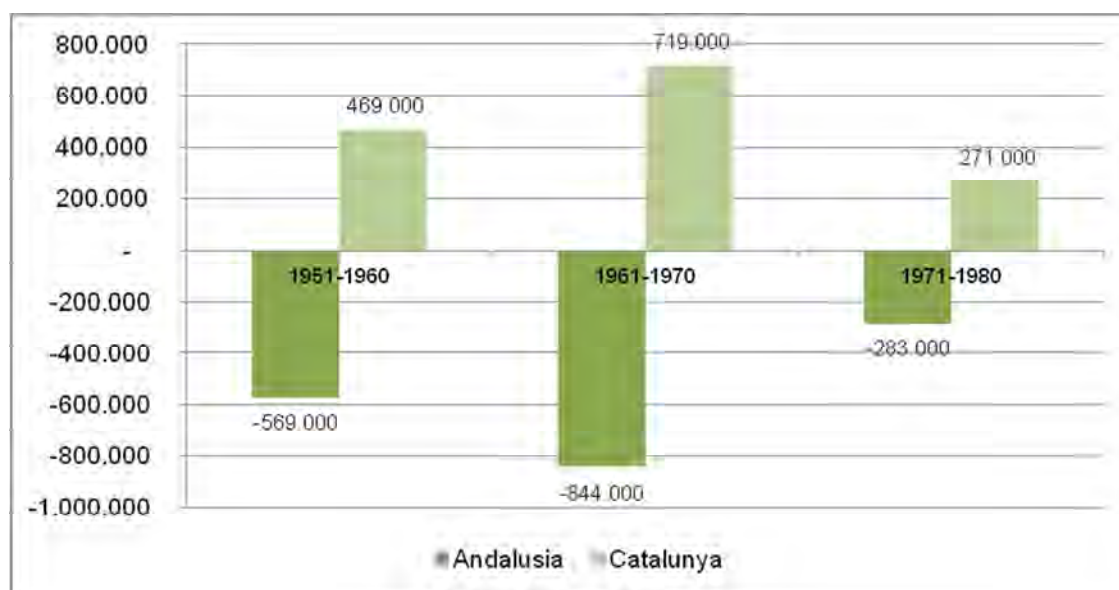
TAULA 2: DISTRIBUCIÓ DE LA POBLACIÓ ANDALUSA PER COMUNITATS AUTÒNOMES DE RESIDÈNCIA. 1940 I 1975.

Comunitat Autònoma	1940		1975	
	Persones	%	Persones	%
Aragó	4.559	1,6%	34.322	1,9%
Astúries	1.824	0,6%	17.938	1,0%
Balears	4.323	1,5%	54.919	3,0%
Canàries	5.785	2,0%	20.474	1,1%
Cantàbria	1.727	0,6%	6.011	0,3%
Castella la Manxa	16.362	5,7%	24.591	1,3%
Castella Lleó	12.895	4,5%	19.688	1,1%
Catalunya	96.576	33,8%	982.956	53,5%
Comunitat Valenciana	23.112	8,1%	217.636	11,8%
Euskadi	5.621	2,0%	61.731	3,4%
Extremadura	10.297	3,6%	15.026	0,8%
Galícia	6.497	2,3%	8.809	0,5%
La Rioja	685	0,2%	2.711	0,1%
Madrid	81.239	28,4%	330.479	18,0%
Múrcia	12.413	4,3%	26.908	1,5%
Navarra	2.124	0,7%	14.428	0,8%

Font: Elaboració pròpia a partir de Recaño (1998a)

Si es comparen els saldos migratoris d'Andalusia i Catalunya durant el franquisme s'observen dues tendències contraposades i que en bona mesura es retroalimenten: en la dècada 1951-1960, el saldo andalús és d'una pèrdua de 569.000 persones, mentre que Catalunya en rep 469.000; a la dècada 1961-1970, Andalusia perd 844.000 respecte les 719.000 que guanya Catalunya; i, finalment, entre 1971 i 1980, Andalusia perd 283.000 habitants i Catalunya augmenta en 271.000 habitants⁴³ (Barbancho, 1983). Dues cares, per tant, absolutament contraposades.

FIGURA 4: SALDOS MIGRATORIS. 1950-1980. PER QUINQUENNIS. ANDALUSIA I CATALUNYA.

Font: Elaboració pròpia d'acord amb Barbancho (1983)

Finalment, a Catalunya, les dades globals del creixement migratori intern del segle XX, almenys fins als anys vuitanta, mostren que, durant aquest període, van arribar més d'1,7 milions de persones, tot i que alguns autors augmenten aquesta xifra fins els dos milions de persones (Cabrè, 1999; Marín, 2009; Pujadas, 2007). Aquesta és, realment, una dada veritablement considerable, ja que representa una enorme impacte de les migracions en el creixement de la població. Una població que, a principis de segle, tenia prop de 2 milions de persones i que als anys vuitanta gairebé ja fregava els sis milions d'habitants. Entre els anys 1916 i 1970, en termes relatius, el creixement migratori és superior al ritme de creixent provocat pels factors naturals. Durant el franquisme, els quinquennis 1966-1970 (699.681 persones), 1971-1975 (537.443 persones) i 1961-1965 (497.107 persones) són els de màxim creixement de la població. A més, no cal perdre de vista la contribució de les migracions en el creixement natural de la població catalana, així com en d'altres variables

⁴³ Les dades de Barbancho difereixen lleugerament de les de Alcaide Inchausti.

demogràfiques, com ara la nupcialitat o el rejuveniment de la població, entre altres, amb la qual cosa es demostra que l'impacte de les migracions en la població i l'estructura social i cultural catalana és importantíssim.

Però la immigració a Catalunya ja havia estat molt destacada als inicis del segle XX, sobretot durant el període 1916-1930, en què el creixement migratori va ser de més de 500.000 persones (Sancho i Ros, 1998). En termes percentuals, i en comparació amb el creixement natural de la població, el creixement migratori fou molt superior, amb unes xifres de creixement que, de mitjana, van ser del 7% al llarg dels tres quinquennis, enfront de l'1,8% del creixement natural. Durant aquestes tres dècades, bona part del creixement intercensal es va deure majoritàriament a les migracions. Val la pena remarcar, però, que, durant aquesta quinze anys, el ritme de creixement de la població no va ser homogeni, sinó que es va concentrar especialment entre els quinquennis 1916-1920 i 1926-1930, produint-se un cert relaxament entre el període 1921-1925. De fet, en termes percentuals, el creixement migratori que es va donar entre 1916 i 1920 i entre 1926 i 1930 ha estat dels més destacats del segle, ben a prop del quinquenni més substantiu, que fou entre 1966 i 1970.

Eclipsades pel fulgor i la proximitat de les dues grans onades ulteriors –les que van tenir lloc entre els anys cinquanta i setanta del segle XX i les actuals, que han estat de caràcter internacional–, les migracions que tingueren Catalunya com a destinació durant el primer terç del segle XX queden freqüentment relegades a les golfes de l'oblit. Això no obstant, quan s'observen de prop, les que es van registrar entre els anys 1915 i 1930 no desmereixen de les posteriors en impacte i significació (Arango, 2007, p.20).

Són ben coneguts els motius que expliquen aquesta forta presència de població immigrada a Catalunya durant aquest període. A grans trets, es tractava d'una immigració atreta per les necessitats de creixement de la ciutat de Barcelona, la qual va haver de fer front a la construcció de noves infraestructures urbanes, com ara el metro, així com especialment les relacionades amb la celebració de l'Exposició Universal de 1929, que va suposar una oportunitat important de transformació de la ciutat. No cal oblidar, tampoc, els efectes beneficiosos que van suposar per a Catalunya i Espanya la neutralitat en la Primera Guerra Mundial, fet que va afavorir el desenvolupament del teixit industrial del país, sobretot en el camp de la metal·lúrgia, la química, el ciment, la construcció, etc. En aquest període, els grans pols d'atracció de la immigració a Catalunya foren comarques com el Barcelonès, el Vallès Occidental, el Baix Llobregat, el Maresme i el Vallès Oriental, una atracció que havia començat a cristal·litzar a finals del segle XIX. En aquest període, Catalunya rebé població

provinent d'Aragó, la Comunitat Valenciana, les Illes Balears, així com també de Murcia i Almeria, tot i que tampoc cal menystenir la immigració provinent de la resta de Catalunya i que s'instal·lava a l'àrea metropolitana de Barcelona (Arango, 2007).

És interessant comprovar com els fluxos migratoris d'aquells anys van tenir una forta repercussió social i política. És en aquest context que cal situar dues de les obres destacades -i controvertides- de la demografia catalana, com són *Catalunya, poble decadent* (1935a) i *La immigració a Catalunya* (1935b), de Josep Antoni Vandellós, que alertava dels perills de l'evolució de la demografia catalana i d'una hipotètica desnaturalització, a causa de l'arribada nombrosa d'immigració i de les tradicionals baixes taxes de fecunditat. Vandellós temia una "Catalunya sense catalans". En la mateixa línia, com assenyala Termes (1984), són interessants alguns dels debats que es van produir en diverses revistes i institucions catalanes, i que mostren la preocupació que generava en certs sectors del catalanisme polític i cultural l'arribada continuada de persones immigrades i els seus efectes sobre la identitat i la cultura catalana. Un dels exemples que esmenta Termes és el debat, en una interpellació sobre immigració, que recull el diari de sessions del Parlament de Catalunya, en data 16 de març de 1933, de la qual en destaca la intervenció del diputat, nascut a Olot, Rossell i Vilar:

Senyors Diputats aquest problema de la immigració trobo que és un problema tan interessant i que afecta tan profundament la vida catalana, que jo crec que assenyalant solament el fet de què el 80 per 100 dels nostres establiments benèfics i d'assistència social estan ocupats per gent immigrada, el fet de què els obrers que estan sense feina constitueixen almenys el 75 per 100 de la població obrera de Catalunya i el fet encara més significatiu que la llista dels detinguts per la policia com atracadors i com provocadors de conflictes socials, no són precisament noms catalans, això sols ens dóna una idea de la importància enorme que té aquest problema per a la vida de Catalunya. [...] Però sí que em vull ocupar d'un fet més greu encara, i que significa un perill per a l'existència mateixa de Catalunya, no de Catalunya com a expressió geogràfica. Ja dic que si la immigració continua en les proporcions que va seguint fins ara, Catalunya que fins ara havia anat absorbint a tots els immigrants, Catalunya serà l'absorbida, i la població immigrant [sic] serà l'absorbidora de la població autònoma de Catalunya. Tots els països del món, quan hi han corrents migratoris d'aquesta mena, han pres llurs mesures; però noteu vosaltres un fet: que Barcelona, que Catalunya, és una porta oberta a tots els vents, que no hi ha manera de poder aturar la immigració, que no té manera Catalunya de poder-se defensar d'aquest allau migratori. Doncs bé, contra aquest fet en el qual el Govern de Catalunya tot just té mesures per a poder-s'hi oposar, jo crec que ha de venir l'acció particular, i aquesta acció particular s'ha de manifestar com una defensa de la raça, en el sentit de què la raça, la, raça catalana, faci el propòsit de no deixar-se absorbir per l'element foraster. I fins notareu vosaltres que es calcula a Catalunya que el corrent

immigratori és d'uns 60.000 a uns 75.000 individus l'any, i en canvi als Estats Units, des del 1927 no hi poden entrar més de 150.000 immigrants cada any, en una població de 125 milions d'habitants⁴⁴.

El veritable punt d'inflexió en la dinàmica demogràfica i migratòria catalana del segle XX es va iniciar, sobretot, a la dècada dels anys cinquanta⁴⁵. Entre 1950 i 1975 la població catalana creix a un ritme anual del 2,25%, tant per l'aportació migratòria com per la natural, i una xifra neta aproximada de 1,4 milions d'immigrants. Un creixement migratori que va incrementar-se de manera progressiva fins a finals dels anys seixanta, moment en què començà a reduir la seva intensitat, tot iniciant una dinàmica d'alentiment que deixaria de ser rellevant a finals dels setanta, coincidint amb els primers anys de la democràcia constitucional espanyola (Sancho i Ros, 1998, p.110).

El període 1950-1975 és l'etapa de l'eclosió de la immigració des de múltiples procedències, des de comarques rurals i de muntanya de Catalunya cap a les comarques litorals, les ciutats i les zones industrials, des de províncies de l'interior, del nord d'Espanya, però sobretot des de les províncies del sud de la península (Pujadas, 2007, p.36).

Segons Pujades (2007), són quatre els principals elements que expliquen una puixança migratòria d'aquestes característiques a partir de mitjan segle XX. En primer lloc, la intensificació dels factors d'expulsió de zones rurals i petites ciutats que queden al marge del procés d'industrialització; en segon lloc, per l'enorme capacitat d'atracció que exerceixen les emergents zones industrials; en tercer lloc, el progressiu abandonament de les zones rurals en direcció a les zones urbanes, sobretot en el conjunt de l'estat espanyol; i, en darrer lloc, la progressiva influència de les xarxes migratòries que es consolidaran amb el pas dels anys, i que afavoriran una llarga continuïtat en el creixement de la immigració a Catalunya, especialment de la que prové de la resta de l'estat espanyol.

Tal com es pot observar en la taula 3, el ritme de creixement migratori i la seva contribució al creixement intercensal de la població va ser notabilíssim: als anys quaranta, un període tradicionalment oblidat sota la magnitud de les migracions durant els seixanta, van arribar a Catalunya prop de 260.000 persones; a la dècada dels anys cinquanta, el creixement

⁴⁴ Catalunya, Parlament. (16 març 1933). Diari de sessions. Recuperat de http://www.parlament.cat/porteso/rec_doc/1933_03_16.pdf

⁴⁵ Marin (2009) assenyala la importància de les migracions durant la dècada dels anys quaranta a Catalunya, que sovint les estadístiques oficials no acostumen a simbolitzar de manera fidel, ja que moltes persones que arribaven a Catalunya per motius polítics, optaven per no registrar-se i així poder passar desapercebuts. Aquest fet explicaria que les dades no recollissin fidelment la magnitud de l'arribada d'immigració entre els anys quaranta i mitjan de la dècada dels cinquanta. També en aquest període, cap recordar la importància que van exercir els factors polítics, i no només els de tipus econòmic, en la immigració que arribà a Catalunya. La repressió política, però també la realitat sociopolítica repressiva que es vivia en determinats contextos, combinats amb les dificultats econòmiques, esdevenien factors claus que provocaven l'emigració (Puig Valls, 1995).

migratori va superar les 440.000 persones; a la dècada dels seixanta, les 720.000 persones; i, entre els anys setanta i setanta-cinc, més de 225.000 persones van arribar a Catalunya a través de la immigració⁴⁶ (Recaño i Solana, 1998, p.222). Durant el franquisme, per tant, només en un quinquenni, el 1971-1975 el creixement natural supera el creixement migratori.

TAULA 3: CREIXEMENT NATURAL I CREIXEMENT MIGRATORI. CATALUNYA. 1940-1975

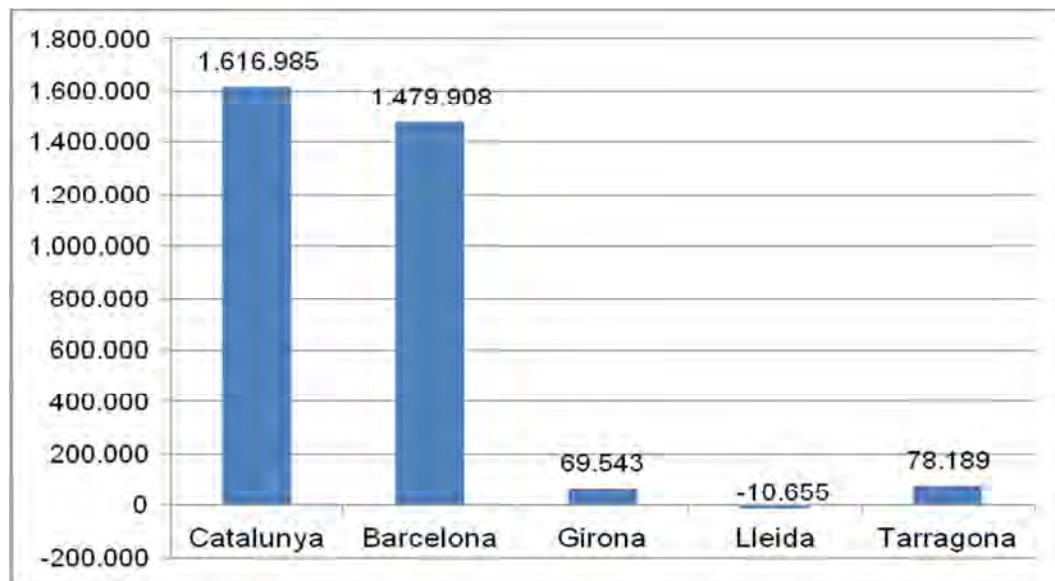
Any	Població	Període	Xifres absolutes		Xifres relatives	
			Creixement natural	Creixement migratori	Creixement natural	Creixement migratori
1940	2.890.974	1941-1945	21.406	160.874	11,7%	88,3%
1945	3.073.254	1946-1950	71.215	95.844	42,6%	57,4%
1950	3.240.313	1951-1955	93.994	199.877	32,0%	68,0%
1955	3.531.184	1956-1960	151.598	239.997	38,7%	61,3%
1960	3.925.779	1961-1965	213.524	283.583	43,0%	57,0%
1965	4.493.699	1966-1970	263.009	436.672	37,6%	62,4%
1970	5.122.567	1971-1975	310.528	226.915	57,8%	42,2%

Font: Elaboració pròpia a partir de Marín (2009)

Tot i aquestes dades globals, cal matisar que el creixement migratori no es va produir de manera proporcional arreu del territori català, sinó que algunes zones van ser fortament receptores d'immigració, però d'altres van expulsar contingents importants de població. L'anàlisi dels saldos migratoris interns constaten la importància de la província de Barcelona en la captació d'immigració i el seu lideratge en la tendència del conjunt del país. De fet, el 90% del saldo migratori intern de Catalunya tenia com a destinació la província de Barcelona.

⁴⁶ Pujadas (2007) dona unes xifres sensiblement superiors pel que fa al període 1960-1975. Concretament, afirma que el creixement migratori entre 1961 i 1965 fou de 354.000 persones; entre 1966 i 1970, de 366.000 persones i, finalment, entre 1971 i 1975, de 231.000 persones.

FIGURA 5: SALDOS MIGRATORIS INTERNS. CATALUNYA. PER PROVÍNCIES. 1940-1975

Font: Elaboració pròpia a partir de Alcaide Inchausti (dir.) (2007).

Una altra dada remarcable en el conjunt del país és que només una província, Lleida, ha tingut saldos migratoris interns negatius, sobretot a partir de 1955, cosa que posa de manifest la importància de l'èxode rural en determinades zones de Catalunya (Vidal i Recaño, 1996a, 1996b).

TAULA 4: SALDOS MIGRATORIS INTERNS PER QUINQUENNIS I PROVÍNCIES. CATALUNYA. 1940-1975

	1940-1945	1945-1950	1950-1955	1955-1960	1960-1965	1965-1970	1970-1975
Catalunya	102.985	91.632	263.743	234.114	299.985	384.690	239.836
Barcelona	94.292	82.593	246.986	233.942	267.710	346.870	207.515
Girona	- 295	-98	13.671	6.971	16.813	19.084	13.397
Lleida	4.734	5.538	922	-4.007	-5.086	-4.152	-8.604
Tarragona	4.254	3.599	2.164	-2.792	20.548	22.888	27.528

Font: Elaboració pròpia a partir de Alcaide Inchausti (dir.) (2007).

De la mateixa manera que va succeir al primer terç del segle, cal tornar a remarcar la importància de la ciutat de Barcelona, així com d'altres ciutats com l'Hospitalet de Llobregat, Sabadell, Sant Feliu de Llobregat o Terrassa, entre d'altres. A la província de Girona⁴⁷, destaca, sobretot, la ciutat de Girona, així com d'altres municipis com Santa Coloma de

⁴⁷ Les dades dels saldos migratoris que presenta Marín (2009), d'acord amb les de García Barbancho (1967 i 1975), mostren com el partit judicial d'Olot va tenir, entre els anys 1940 i 1970, saldos migratoris negatius, cosa que no coincidiria amb les dades que es presenten en aquesta tesi. La diferència s'explica pel fet que el partit judicial d'Olot agrupava tots els municipis de l'actual comarca de la Garrotxa, i en el nostre cas, ens fixem només en les dades de la ciutat d'Olot.

Farners, la Bisbal, etc.; a Tarragona, també es donen diferències importants, amb un creixement migratori concentrat a Tarragona capital, Reus, Valls i el Vendrell, però també amb municipis que van tenir saldos negatius; i finalment, a la província de Lleida, el balanç global és negatiu, convertint-se en una província emigratòria⁴⁸.

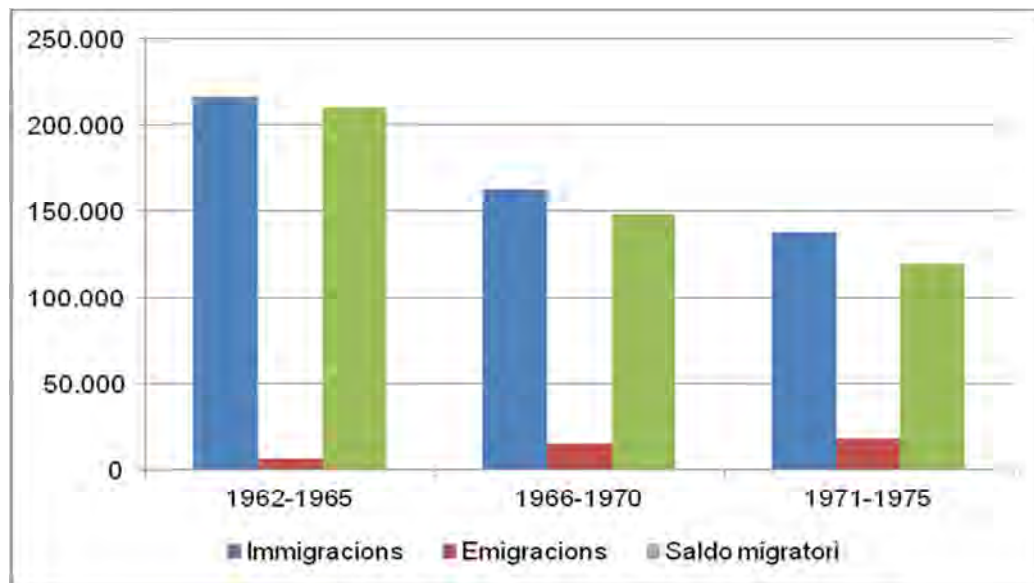
Al llarg dels propers apartats de la tesi ja s'explicaran les causes, tant a origen com a destí, que expliquen un creixement migratori tant intens. En aquest punt, però, només cal assenyalar quines eren les principals regions espanyoles de procedència a Catalunya, així com les destinacions majoritàries. Si es comparen les dades de la naturalesa de la població catalana de l'any quaranta amb les dels anys setanta es pot observar amb detall la magnitud de la mutació que va afectar el país durant aquest període. Tot i les limitacions que existeixen amb les dades d'aquest període, que bàsicament es centren en què els censos recollien la dada "lloc de naixement", i no pas el lloc de la darrera residència, sí que en podem fixar en la presència de població nascuda en altres territoris de l'estat espanyol.

Així, als anys quaranta, el 81% de la població havia nascut a Catalunya, mentre que la resta era originària del País Valencià (3,8%) i Aragó (3,7%), cosa que explica una migració de proximitat, així com d'Andalusia (3,4%), les dues Castelles (2,9%) i Murcia (2,6%), una província que havia estat important en la immigració de principi de segle. En canvi, trenta anys més tard, la població nascuda a Catalunya, s'havia reduït un 18,5%, passant a un 62,5% de la població. A aquesta reducció, tanmateix, cal afegir-hi la importància que havia tingut en el comportament demogràfic la natalitat de la immigració. En aquests anys, la població nascuda a Andalusia s'havia convertit en la més nombrosa, amb un 16,5% de la població, seguida a força distància per les Castelles (6,3%), Aragó (3,5%), Extremadura (2,9%), País Valencià (2,2%), Murcia (2,1%), i Galícia (1,5%) (Marín, 2009).

Així, entre 1962 i 1975 una de cada dues persones que van arribar a Catalunya era andalusa, i durant el primer quinquenni dels seixanta, les entrades provinents d'Andalusia superaren les 50.000 anuals (Recaño i Solana, 1998, p. 227). Pel que fa a les províncies, sis de les més destacades són Andalusos (Granada, Jaén, Còrdova, Almeria, Sevilla i Màlaga), seguides de Múrcia i Badajoz, així com d'altres zones ja presents anys anteriors com Terol i Osca.

⁴⁸ Pujadas destaca, a banda de la zona metropolitana, noves àrees d'atracció de la immigració, especialment el litoral tarragoní (Tarragona, Reus i Valls), i la zona litoral gironina (la Selva i Gironès). Cal destacar, a més, altres ciutats i capitals de comarca, com ara Lleida, Balaguer, Mollerussa, la Seu d'Urgell, Igualada, Manresa, Banyoles i, amb creixements més moderats, ciutats com Tàrraga, Solsona, Berga, Puigcerdà, i Olot (Pujadas, 2007).

FIGURA 6: MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I ANDALUSIA. 1962-1975. PER QUINQUENNIS.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Recaño i Solana (1998, p. 229)

Les dimensions i els impactes de la immigració interior en el conjunt del país van convertir aquest fenomen en objecte d'estudi de diversos investigadors. Ja durant una part del període franquista, però sobretot amb l'adveniment de la democràcia, diverses investigacions volien analitzar com havia estat el procés d'absorció d'un nucli tant nombrós de població, així com quines havien estat les transformacions socioculturals tant en les regions emissores, com en les receptores i els migrants. Un exemple interessant és el relat de Solé (1982), una de les pioneres en la sociologia de les migracions que, a principis dels vuitanta, subratllava la importància de la industrialització catalana com a focus d'atracció d'immigració durant bona part del franquisme, i posava èmfasi en el repte que suposà la integració de ciutadans que no tenien com a llengua pròpia el català ni identificaven Catalunya com la seva nació. Aquesta reflexió, important en els primers anys de la democràcia, coincidint amb la recuperació de l'autonomia i les institucions polítiques del país, mostra algunes de les preocupacions de l'època, en una societat profundament diversa, no només pel que fa a l'origen i els trets identitaris de la població, sinó també per la composició social. Fenòmens com la segregació i la discriminació en funció de l'origen eren preocupacions fermes després d'anys en què la segregació territorial i lingüística havia propiciat, dins de Catalunya, l'existència d'una pluralitat de societats, i no pas una societat plural.

La mayoría de inmigrantes llegan jóvenes a Cataluña, sean hombres o mujeres, pertenezcan a la clase alta, media u obrera. No desean volver a su lugar de origen en sus tres cuartas partes; pero, un 24% preferiría vivir en la tierra donde nacieron, en las mismas condiciones de

vida y trabajo que en Cataluña. Las razones para volver son, fundamentalmente, las familiares. A medida que transcurre su vida en tierras catalanas y se han convertido en trabajadores autónomos, obreros sin cualificar o personal de servicios, han adquirido formación profesional y/o votan comunista o socialista, son menos quienes quieren volver (Solé, 1982, p.26-27).

Un any abans, Solé havia realitzat un treball en què, en base dades extretes d'una enquesta a "immigrants andalusos de primera generació" de l'àrea metropolitana de Barcelona s'investigava sobre el seu procés d'integració sociocultural, així com la seva incorporació en el treball productiu i les condicions de vida en l'entorn urbà. Entre moltes altres dades interessants, les dades de l'enquesta assenyalaven que els andalusos representaven el 41% dels immigrants residents a l'àrea metropolitana; que gairebé dues terceres parts dels quals vivien en ciutats de més de 100.000 habitants; que gairebé el doble dels immigrants andalusos provenen de províncies de l'Andalusa oriental (Jaén, Granada, Almeria i Còrdova); que la majoria experimentava una mobilitat laboral ascendent; entre altres (Solé, 1981). Els estudis de Solé posa de manifest les tensions entre els autòctons, partidaris de defensar una societat basada en uns determinats criteris de "catalanitat", i la voluntat dels immigrants a mantenir les seves tradicions culturals. Tota una realitat que també s'analitzarà en el cas de la immigració andalusa a Olot.

Així doncs, en resum, queda clara la importància de les migracions en la demografia espanyola, andalusa i catalana. Precisament, en el cas català, el període 1950-1975 es sintetitza, per part d'alguns autors, amb el lema "de l'explosió demogràfica al creixement zero", ja que amb la finalització del ritme d'entrada d'immigració interior a Catalunya, iniciada a la segona meitat dels setanta, es va entrar de ple en una nova etapa demogràfica (Recaño i Solana, 1998).

Capítol 3. Metodologia, tècniques i fonts de la investigació

Los análisis de base local no pertenecen a la tan a menudo denostada *historia local*, sino que tienen para la historia social la misma trascendencia que un yacimiento arqueológico –lógicamente local- para la historia.
Marín (2006a)

3.1 Perspectiva teòrica

Al llarg de la història de la ciència hi ha hagut diverses aproximacions sobre com havia de ser el procés de generació de coneixement. L'empirisme, el positivisme, l'estructuralisme, el materialisme dialèctic són algunes de les corrents majoritàries entre els paradigmes de la investigació social. Tot i això, bona part d'aquestes corrents s'han polaritzat en dues aproximacions principals, l'enfocament quantitatiu –propi del positivisme- i el qualitatiu –propi de l'interpretativisme-. Compte i Durkheim són alguns dels autors de referència de la perspectiva quantitativa, i basaven les seves idees en la voluntat d'utilitzar, en l'àmbit de les ciències socials, mètodes i lògiques investigadores similars a les de les ciències naturals, per tal de generar un coneixement d'acord amb la mesura dels fenòmens socials. A l'altre extrem, Weber considerava que, a més d'estudiar de manera objectiva i mesurable els fenòmens socials, era imprescindible no renunciar als significats subjectius que els individus atorguen als fets socials, així com la comprensió del context en què succeeixen els fenòmens.

Des del positivisme (mètodes empírico analítics), es pretén descriure les característiques d'una determinada realitat social basant-se en la observació i la quantificació *objectiva* de la realitat. La construcció del coneixement es basa en l'ús d'una sèrie de mètodes, entre els quals destaquen els mètodes que pretenen mesurar els fenòmens socials mitjançant l'obtenció de dades estadístiques. Des de la perspectiva interpretativa, existeix una diferència epistemològica entre les ciències naturals i les ciències socials, ja que les ciències socials no només poden ser observades, sinó també interpretades (Corbetta, 2009; Hernández Sampieri et al., 2010). Aquesta perspectiva, per tant, incorpora els significats que els subjectes poden atribuir als fenòmens socials, més enllà de la racionalitat científica que es cerca en el positivisme.

L'abast d'aquesta investigació és doble⁴⁹: per una banda, és descriptiva, en la mesura que pretén narrar el procés d'assentament de la immigració andalusa a Olot, establir el perfil dels

⁴⁹ Segons Hernández *et al.* (2010), els estudis descriptius són aquells que “buscan especificar las propiedades, las características y los perfiles importantes de personas, grupos, comunidades o cualquier otro fenómeno que se someta a un análisis. Miden, evalúan o recolectan datos sobre diversos aspectos, dimensiones o

migrants i explicar de quina manera les migracions van transformar les societats emissores i receptores. A més, a la segona part d'anàlisi de la tesi, es descriuen les principals trajectòries socials dels immigrants, els seus fills i néts. Per altra banda, la investigació és explicativa, ja que pretén anar més enllà de la simple descripció del fenomen, i pretén donar respostes a les causes que l'expliquen, per què succeeix, en quines circumstàncies, etc. La temàtica d'aquesta tesi doctoral pretén donar resposta a una sèrie de preguntes descriptives i explicatives. Aquesta recerca, per tant, combina l'ús de mètodes i tècniques quantitatives i qualitatives. A banda de què l'ús d'ambdues tècniques són necessàries per respondre als objectius i a les preguntes de la investigació, cada vegada existeix un consens més generalitzat sobre la idoneïtat de la combinar-les per tal de millorar el coneixement de la realitat social

La comprensió de tota la riquesa i la complexitat de la realitat social fa imprescindible que es contempli tant des d'enfocaments quantitius com qualitius si es desitja aconseguir-ne una adequada comprensió, representació i anàlisi, ja que ambdues perspectives són complementàries" (Brunet Icart et al., 2002, p. 233).

El marc teòric de referència de la investigació pren com a referència les tesis de C.W. Mills, que subratlla la necessitat de conèixer el passat històric per analitzar amb les coordenades correctes qualsevol fenomen social en un context determinat, així com d'altres aproximacions teòriques que permetin aproximar-se a fenòmens complexos, com són les migracions. En el cas dels fluxos migratoris, la història és una de les variables centrals que ajuda a entendre, per exemple, perquè en determinades regions és molt rellevant la presència de determinats col·lectius, les pautes migratòries entre determinats contextos d'origen i destí, les xarxes socials entre migrants, la perpetuació de determinats fluxos, etc.

La ciència social s'ocupa dels problemes de la biografia i de la història, i de llurs interseccions dins les estructures socials. En efecte, biografia, història i societat són les coordenades de tot veritable estudi de l'home [...] No es poden plantejar correctament els grans temes del nostre temps, començant pel problema de la pròpia naturalesa humana, si no es parteix del principi que la història és el nervi de tota investigació social i si no es reconeix la necessitat d'una psicologia humana, sociològicament fonamentada i històricament pertinent. Sense una perspectiva històrica i sense un sentit històric dels aspectes psicològics, el científic social mai podrà plantejar correctament la mena de problemes que haurien de presidir i orientar avui tota la seva recerca (Mills, 1992, p. 177).

componentes del fenómeno a investigar [...] Esto es, en un estudio descriptivo se selecciona una serie de cuestiones y se mide o recolecta información sobre cada una de ellas, para así (vágase la redundancia) describir lo que se investiga". En canvi, els estudis explicatius "van más allá de la descripción de conceptos o fenómenos o del establecimiento de relaciones entre conceptos; están dirigido a encontrar a las causas de los eventos, sucesos y fenómenos físicos o sociales".

Tot economista, tot especialista en ciència política, tot sociòleg s'adona immediatament del caràcter indispensable del coneixement de la història d'una societat, per tal de poder-la entendre [...] En els estudis sobre el propi país, la història hi és introduïda sovint a contraban, perquè el coneixement que en posseïm queda automàticament incorporat en els conceptes mateixos amb els quals treballem. Però en eixamplar l'horitzó, i en començar a comparar, hom s'adona clarament que l'element històric no és un simple "rerefons general", ans quelcom d'intrínsec a la realitat que es vol arribar a comprendre (Mills, 1992, p.185-186).

Però, tot i la rellevància que la tesi atorga a la història, pel fet que analitza un període concret del passar de la ciutat d'Olot, cal deixar constància que aquesta no és una tesi estrictament històrica. No ho és, per diversos motius, el més important dels quals és que qui la redacta no és un historiador, sinó un polític interessat en un fenomen enormement complex i multidimensional (Blanco, 2000). I, precisament, les migracions no es poden comprendre amb tota la seva complexitat sense tenir en compte, entre molts altres elements, el moment en què es produeixen i com els diferents processos modifiquen la fesomia dels contextos d'origen i de destí, així com els protagonistes del desplaçament. La tesi, per tant, adopta un enfocament teòric de tipus sociohistòric, i pretén integrar en la seva anàlisi perspectives, eines i orientacions que provenen de disciplines i camps del coneixement propis de les ciències socials, com ara la demografia, l'economia, la ciència política, la sociologia, l'antropologia, la geografia i la història, etc. (Blanco, 2000; Castles i Miller, 2004; López Sala, 2005; Massey, 1998). Una pretensió ambiciosa però necessària si allò que es pretén és conèixer de manera integral una realitat complexa i polièdrica com les migracions.

3.2 Tècniques i fonts quantitatives

La metodologia quantitativa pren un paper clau en aquesta investigació en la mesura que pretén quantificar el nombre de persones andaluses que es van instal·lar a Olot durant el franquisme. La recerca d'informació quantitativa és veritablement complexa en el cas de les migracions, ja que aquestes fan referència a moviments de població, a entrades i a sortides d'un determinat territori, i la mobilitat humana esdevé veritablement difícil de registrar. Aquesta dificultat s'explica, en gran part, a partir de la distinció entre els *fluxos* de població, que pretenen recollir els moviments de població, tant les altes com les baixes de residència en el moment en què es produeixen, i els *stocks* de població, que estudien les característiques sociodemogràfiques de la població resident en un espai i moment concret.

Els padrons municipals són la font estadística per determinar els *fluxos* de població, mentre que els censos de població són la font per definir els *stocks* de població. Durant el

franquisme els padrons tenien una vigència de 5 anys i es renovaven completament per tal de corregir errors i desviacions. En aquesta investigació es treballarà, principalment, des de l'anàlisi dels stocks, encara que les fonts que s'utilitzin siguin, simultàniament, els censos i els padrons. Tot i això, cal deixar constància d'una sèrie de limitacions metodològiques que es comentaran a continuació, i que ens permeten afirmar que, les dades que es presenten, il·lustren una tendència demogràfica clara però, en cap cas, registren de manera precisa el conjunt de casuístiques intrínseques en tot moviment migratori. Per exemple: si es comparen les dades de 1950 amb les de 1960 s'obté la fotografia de les característiques de la població en ambdós moments, però en cap cas, per exemple, es poden analitzar processos de mobilitat de subjectes que, per exemple, apareixen registrats al 1950 i poden haver marxat i no constar al 1960. Tampoc es té constància de processos de mobilitat de persones registrades en ambdós moments i que s'haguessin desplaçat a d'altres llocs durant la dècada. Tal com apunta Marín (2009, p.17), les dades dels censos i els padrons a l'Espanya franquista no ens diuen gran cosa: qui viu en un lloc havent nascut a un altre, però no pas moltes altres casuístiques rellevants per a l'estudi dels fluxos migratoris. Per això, mai aconseguirem dades de migrants, sinó de migrats, de persones que en algun moment de la seva vida van ser migrants, però sense saber quan ho van ser.

Les dades quantitatives de la immigració andalusa a Olot són el punt de partida bàsic per tal de comprendre les característiques i la dimensió del procés en termes quantitatius. Una informació que, com s'explicarà a continuació, era inèdita fins el moment, cosa que suposa una aportació destacada d'aquesta investigació. Així, pel que fa a la dimensió quantitativa de la investigació, el principal objectiu que es planteja és la quantificació del nombre d'immigrants andalusos que van arribar a la ciutat i que, òbviament, constaven en alguns dels registres administratius de la població. En aquest cas, les fonts disponibles són els censos de població i el padró municipal d'habitants. Els censos són recomptes estatals fets en un moment concret, el 31 de desembre, i durant el franquisme es van dur a terme els anys 1940, 1950, 1960 i 1970. El següent cens de població va haver d'esperar fins l'any 1981, per la qual cosa, per poder disposar de dades de l'any 1975, s'ha hagut de recórrer a la font padronal. En el nostre cas, les dades dels censos de població són insuficients, ja que no sempre faciliten dades necessàries per respondre als objectius d'aquesta tesi. Només els censos de 1950 i 1960 són d'especial interès, mentre que els de 1940 i 1970 presenten mancances substancials. Anem a veure, doncs, quines són les principals limitacions dels diferents censos.

El cens de 1940, a banda de les limitacions i mancances del primer cens posterior al Guerra Civil, que n'afecten la credibilitat i la fiabilitat, recull una mínima informació d'interès per a

aquesta investigació. Només destaca la població de fet per sexe i estat civil, que es recull de tots els municipis. La resta de les dades només es registren per a les capitals de província o per al conjunt de la província, per la qual cosa, no consten dades d'Olot. Per contra, els censos de 1950 i 1960 ofereixen un panorama més interessant respecte a la informació que es recull, incrementant-se notablement les variables d'explotació, així com també ampliant la dimensió de municipis sobre els quals es recull informació, entre els quals tenen especial protagonisme les províncies, les capitals i els municipis de més de 10.000 habitants, com era el cas d'Olot, al 1950 i al 1960. Entre les variables registrades que són d'interès destaquen la població per sexe i edat, la població segons l'estat civil, les dones segons nombre de fills, la població segons lloc de naixement i sexe, així com d'altres variables de tipus econòmic, com ara diverses dades relacionades amb la població activa. Lamentablement, però, el cens de 1970 suposa un nou retrocés en l'explotació estadística de les dades sociodemogràfiques, ja que bona part de les dades registrades als censos de 1950 i 1960 per a municipis de més de 10.000 habitants, passen a recollir-se, només, per a municipis de més de 50.000 habitants. Aquest fet, que probablement es deu a una voluntat de disminuir els costos del procés d'elaboració del cens de població, atès el creixement de la població durant aquest període i l'increment notable de municipis de més de 10.000 habitants, suposa una pèrdua considerable d'informació per al coneixement de les dinàmiques demogràfiques i socials d'Espanya i Catalunya en un dels períodes claus de la història.

Una de les dades més interessants en relació a la tesi, la població segons el lloc de naixement, presenta diverses limitacions. Així, per exemple, els censos de 1940 no recullen dades en relació a aquesta variable, mentre que el cens de 1970 només la recull per a les capitals de les províncies i per als municipis de més de 50.000 habitants, xifra que supera la població d'Olot d'aquests anys. Aquest fet és veritablement paradoxal si es té en compte que els censos de 1950 i 1960 sí que recollien aquesta dada, en aquest cas pels municipis de més de 10.000 habitants. Tot i això, les dades que es recollien tampoc ens són del tot útils, ja que es limitaven a classificar la població en funció de si era nascuda al municipi, a la mateixa província, a una altra província, o a l'estranger, cosa que no ens permet saber amb precisió l'abast de la immigració andalusa a Olot durant aquests anys. Simplement, aquesta dada ens permet conèixer l'abast genèric de les persones nascudes fora del municipi, però d'una forma tant àmplia que en dificulta un coneixement precís en relació a l'origen exacte de les migracions. Només cal pensar, per exemple, en les limitacions de la variable "una altra província", que inclou dades de les altres províncies catalanes, juntament amb la resta de províncies espanyoles, cosa que no permet distingir entre províncies de diferents regions.

El fet, doncs, que aquestes dades no estiguin desagregades per províncies i municipis les converteix en poc rellevants per a aquesta investigació.

En resum, doncs, les dades del cens no ens són excessivament útils per als objectius de la tesi, si bé ens permeten, en alguns anys concrets, accedir a informació complementària. Però els cens presenta altres limitacions. Les dades dels censos de població de la ciutat d'Olot dels anys 1940, 1950, 1960 i 1970, que publica *l'Instituto Nacional de Estadística* (INE), no permeten desagregar les dades per altres anys de la dècada, cosa que no ens facilita copsar el detall de l'evolució demogràfica de la dècada en períodes més curts de temps.

Per tal de disposar de dades per quinquennis, i no pas del conjunt de la dècada, s'ha recorregut a les dades que publiquen l'Institut d'Estadística de Catalunya (Idescat) i el Centre d'Estudis Demogràfics (CED). Aquestes dades, que en l'interval històric d'aquesta investigació proporciona dades de 1940 a 1975 per quinquennis, no corresponen amb les dades de població del cens, ja que es tracta d'una reconstrucció de la població de fet d'acord amb el cens de 1991⁵⁰.

Així, en aquesta tesi s'ha optat per combinar les dades de població de les diverses fonts disponibles, tot i que s'és conscient que, en alguna ocasió, pot portar a una certa confusió al lector. La principal raó per recórrer a les dades de població de l'Idescat i el CED és que ens permeten obtenir una fotografia de la població de fet de la ciutat d'Olot més enllà dels anys censals. Així, es pot conèixer les dades de població dels anys censals (1940, 1950, 1960 i 1970) i, a més, les dades de l'equador de la dècada (1945, 1955, 1965 i 1975). Aquestes dades ens permeten identificar amb més precisió la tendència demogràfica de l'època, i detectar de manera més precisa l'evolució de la població de fet de la ciutat en intervals de cinc anys. En tot cas, les dades sempre van acompanyades de la font estadística que s'ha utilitzat. Per altra banda, si es comparen de les dades de les dues fonts no s'observa una diferència substancial, per la qual cosa creiem que la utilització d'ambdues fonts no serà problemàtica, sobretot si es cita la font que s'està utilitzant en cada moment.

A més, per tal de superar les barreres i les limitacions de la font censal es va recórrer, com a font principal d'informació per al registre de la immigració andalusa, als padrons municipals

⁵⁰ Concretament, l'Institut d'Estadística de Catalunya afirma, a la metodologia, que "s'ha fet un seguiment històric de tots els municipis en les diferents fonts estadístiques per tal d'avaluar els canvis territorials. Així doncs, partint del total de municipis catalans registrats en el Cens de població de 1991, any en què es disposa per última vegada de població de fet, s'ha anat retrocedint en el temps, en cada recompte de població, fins a arribar a 1717. Una vegada coneguda l'evolució territorial dels municipis catalans al llarg de la història, s'ha reconstruït la població de fet dels municipis existents l'any 1991".

de la ciutat d'Olot. Aquest fet implicava un esforç important, sobretot en termes d'inversió de temps, ja que el procediment de recol·lecció de les dades fou llarg, al voltant dels tres mesos. Concretament, el buidatge de les dades dels padrons es va fer dels anys 1940, 1945, 1950, 1960, 1970 i 1975, la qual cosa suposà consultar, revisar i registrar, pàgina a pàgina, més de trenta volums, examinant més de 100.000 registres per identificar les persones nascudes a Andalusia residents a Olot. A aquestes alçades, és important aclarir que les dades que s'han extret són estrictament de les persones que van néixer a Andalusia i que constaven com a empadronades a Olot en alguns dels anys en què s'han registrat les dades dels padrons. Així, per tant, no hi consten els fills dels immigrants andalusos nascuts a Olot, ja que no s'ajusten a les definicions bàsiques d'immigrant o emigrant o, per ser més exactes, no ho són, ja que són uns olotins més que tenen com a característica comuna l'origen andalús dels seus pares i/o familiars.

Durant gairebé tres mesos es van recopilar les dades dels padrons. Les dades es recollien manualment mitjançant els fulls padronals, i s'introduïen en una base de dades informàtica en què es registraven les variables més adequades per traçar el perfil de l'immigrant andalús que arribà a Olot. El tractament informàtic de les dades, sobretot a partir de la generació de taules dinàmiques, va permetre creuar les diferents variables, la qual cosa ha ampliat els resultats de l'explotació estadística. Les variables seleccionades per a la base de dades van ser les següents:

- Sexe
- Any de naixement
- Estat Civil
- Grau de parentiu
- Nombre de persones per llar
- Matrimoni mixt
- Municipi d'origen
- Província
- Temps de residència a Olot
- Edat en el moment de l'arribada
- Any d'arribada
- Districte i secció censal on vivia

En clau metodològica, i per tal d'informar de possibles distorsions en les dades recollides, val la pena remarcar algunes de les limitacions que presenten els padrons municipals. Les variables registrades van ser extretes dels ítems inclosos als fulls padronals, els quals eren

omplerts pels funcionaris municipals en el moment de complimentar el cens. Algunes d'aquestes dades es van descartar per la seva relativa fiabilitat com, per exemple, el nivell d'instrucció, ja que només hi constava el nivell d'estudis que es tenia en el moment d'omplir el registre, el qual podria haver canviat al cap d'uns anys. Aquest mateix criteri es va mantenir en el cas de l'ocupació de la persona, la qual hauria estat molt interessant de conèixer, però que resultava poc ajustada a la realitat, precisament en uns anys d'elevada mobilitat laboral. Alhora, als padrons d'algun any en concret no consten totes les variables que sí que es recollien en anys anteriors i això provoca un trencament de la cadena longitudinal de dades. Així, per exemple, al padró municipal de 1970 no s'hi recull, tot i que així consta en l'imprès, la informació sobre l'any d'arribada a la ciutat, fet que no ens permet conèixer millor quantes persones van arribar entre el 1960 i el 1970 i en quin any concret ho van fer⁵¹. Un altre element que va dificultar l'explotació de les dades del padró fou la complexitat per interpretar-les, ja que les dades es registraven manualment, i en alguns casos, es feia veritablement difícil la comprensió de l'escriptura. A més, també es va constatar la mala transcripció de les dades, especialment dels noms d'alguns municipis andalusos, fet que provocava que, una vegada s'havien introduït els noms dels municipis a la base de dades, haguéssim de revisar-los per assegurar-nos que en fèiem una transcripció fidel al seu nomenclàtor. Finalment, una darrera limitació a l'hora de parlar de l'explotació estadística de les dades dels padrons és la inexistència de quaderns que expliquin la correspondència entre els districtes i les seccions censals amb els barris de la ciutat, cosa que dificulta la delimitació de la ubicació dels andalusos a la ciutat. Aquest fet afecta als padrons de 1940, 1945, 1950 i 1960. En alguns casos, alguns districtes i seccions són d'unes dimensions considerables, abastant barris molt diferents i allunyats entre si, la qual cosa impossibilita la ubicació precisa de les persones a la ciutat si no es complementa amb una revisió dels noms dels carrers dels districtes i seccions més poblats. Aquest fet es veu agreujat pel fet que, a mesura que la ciutat creix, s'incrementa el nombre de districtes i seccions. Per tant, per tal de precisar mínimament la ubicació territorial, es van haver de tornar a revisar els padrons dels anys 1940, 1950, 1960 per comprovar els noms dels carrers dels districtes i seccions amb més andalusos. Només en el cas dels padrons de 1970 i 1975 es disposa dels plànols dels districtes censals, per la qual cosa, en la resta d'anys, es fa difícil precisar la distribució territorials dels andalusos i, com a molt, es pot discernir sobre el grau de dispersió o concentració dels andalusos al territori.

És per aquesta raó que s'ha optat, en casos molt concrets, per incloure imatges aèries i/o panoràmiques concretes de la ciutat, per tal d'il·lustrar algunes de les idees del text. Les

⁵¹ Al 1970 es va canviar el format dels llibres de registre del padró, que passen a ser fulls d'empaddingament familiars, enlloc de contenir un assentament per persona.

imatges, en aquest sentit, no resolen la impossibilitat de situar la població andalusa sobre el territori, però com a mínim ens permeten copsar algunes de les característiques de zones concretes de la ciutat, de la ubicació i les característiques de determinades construccions, etc.

Cal recordar que, el padró, com a tal, és un registre administratiu, i no representa de manera fidel la població d'un municipi. Així doncs, tot i reconèixer la importància de disposar d'aquesta font, no es pot concloure que s'hagin recollit les dades de *tots* els immigrants andalusos que van viure a Olot, ja que, per exemple, només cal recordar que no totes les persones s'hi registraven⁵², el registre manual de les dades podia donar lloc a errors, etc⁵³. En tot cas, per ser precisos, s'ha de dir que s'han recollit les persones empadronades a Olot als anys 1940, 1945, 1960, 1970 i 1975 i que havien nascut a Andalusia.

Així com s'han utilitzat dades extretes dels padrons d'habitants, una altra de les fonts quantitatives que s'ha utilitzat en aquesta investigació ha estat l'Arxiu del Registre Civil d'Olot. Concretament, s'han consultat les dades dels naixements, defuncions i casaments dels anys 1940, 1950, 1960, 1970 i 1975. D'aquesta manera, s'ha obtingut la informació al voltant del creixement natural de la població la qual, si es relaciona amb el creixement total de la població, permet conèixer els saldos migratoris, és a dir, l'abast de la immigració (tant comarcal, nacional i estatal) en el comportament demogràfic de la ciutat en cadascun dels anys estudiats. La diferència entre el creixement total i el creixement natural de la població ens permet aproximar-nos de forma indirecta als saldos migratoris. Els saldos migratoris no permeten identificar específicament els dos components dels fluxos migratoris, sinó que registren un balanç migratori, una aproximació al volum real dels intercanvis demogràfics (Vidal i Recaño, 1996a). Els saldos, però, no ens permeten conèixer detalls concrets, com ara l'àmbit territorial d'origen dels migrants.

Finalment, també s'han tingut en compte les dades recollides i explotades per Idesga (2004), provinents del padró municipal, i que classifiquen la població de la ciutat en funció de si són nascudes a la ciutat, a d'altres municipis de la comarca, de la resta de Catalunya, de l'estat espanyol i de l'estranger. A més, s'han consultat les bases de dades estadístiques de l'Institut d'Estadística de Catalunya, el Centre d'Estudis Demogràfics de la Universitat Autònoma de Barcelona, *l'Instituto Nacional de Estadística* i *l'Instituto de Estadística de*

⁵² Mitjançant altres fonts d'informació, com és la documentació custodiada per la Parròquia del barri de Sant Roc, s'han trobat documents oficials de l'Ajuntament en els quals hi apareix el registre de les persones que constaven empadronades en barraques a la ciutat, per la qual cosa semblaria que, fins i tot aquests casos, formaven part dels registres de població de l'Ajuntament.

⁵³ Per més informació sobre les precaucions que s'han de prendre en el cas d'explotar dades provinents dels padrons municipals d'habitants i altres registres administratius, es recomana la lectura de Miyar (2012).

Andalucía. En bona mesura, aquestes fonts han estat útils per obtenir informació sobre la dinàmica migratòria del conjunt de Catalunya, Andalusia i l'estat espanyol.

3.3 Tècniques i fonts qualitatives

Respecte a les metodologies qualitatives, que pretenen comprendre i aprofundir en el coneixement dels fenòmens des de la perspectiva dels subjectes i en relació al seu context, s'ha recorregut principalment a l'anàlisi de fonts primàries, és a dir, a aquelles que es van crear en el període de temps que es vol conèixer. Les principals fonts primàries emprades han estat l'anàlisi de la premsa local i les revistes especialitzades, la documentació històrica custodiada als arxius, concretament a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa i l'Arxiu Històric de Girona, a banda de documentació de la Parròquia de Sant Roc. A més, en aquest àmbit, una de les parts més remarcables ha estat les entrevistes en profunditat que s'han mantingut amb 34 persones. Paral·lelament, també ens hem valgut de fonts secundàries.

L'estudi de la immigració dels andalusos a Catalunya compta amb aportacions que majoritàriament provenen del camp de la demografia, la història i la sociologia. En l'àmbit de la demografia, una de les referències bàsiques és la tesi doctoral de Recaño (1998b), que analitza l'emigració interior andalusa durant el segle XX des de la perspectiva espacial i demogràfica, i en què destaca la importància de Catalunya com a zona d'assentament i l'enorme impacte d'aquests fluxos, que van suposar l'emigració de prop de dos milions d'andalusos. Així mateix, les obres de Capel (1967), Barbancho (1967, 1983) i Puyol Antolín (1979) posen de manifest la importància de les migracions interiors espanyoles en la demografia i els processos de desenvolupament econòmic espanyol i català. En el cas català, la investigació pren com a referència el sistema català de reproducció (Cabrè, 1999), que assenyala la rellevància de la immigració com a factor clau en el creixement demogràfic català, així com l'obra de Domingo (2014), que si bé es centra en l'anàlisi dels discursos associats a la immigració i la identitat, també constata la importància de la immigració en la població catalana, així com els efectes en la percepció social, la identitat i la convivència. Precisament en el cas català, diversos treballs analitzen l'impacte de la immigració espanyola durant el franquisme, tant en termes demogràfics, com polítics i socials (Marín, 2009), així com el cas concret de la immigració andalusa (Marín, 2010) que, per la seva magnitud, fou considerada "la novena província". Des de la sociologia, un dels treballs a considerar és l'obra de Solé (1981), que analitza el procés d'integració sociocultural de la immigració andalusa a Barcelona i la seva àrea metropolitana. Posteriorment, ampliaria part dels continguts en d'altres llibres en què posava especial èmfasi en els processos d'integració dels andalusos a Catalunya, especialment en aspectes vinculats amb la identitat i les manifestacions culturals.

Algunes investigacions que, com el nostre treball, analitzen casos concrets de municipis catalans que van rebre immigrants andalusos, tracten sobre l'emigració de Pedro Martínez (Granada) a Sabadell (Puig i Valls, 1990) i la immigració provinent de Cuevas Bajas (Màlaga) a la Bisbal d'Empordà (Lara i Maruny, 2010). Bona part d'aquestes investigacions combinen tècniques quantitatives i qualitatives, amb una forta predominança de la perspectiva històrica i destaquen la notable contribució de la immigració andalusa en el creixement dels municipis, sobretot entre els anys quaranta i finals dels seixanta. A més, cal destacar treballs que, si bé no tracten específicament la immigració andalusa, sí que retraten els canvis urbanístics a Catalunya (Tafunell, 1989; Bordetas, 2009) i a municipis com Manlleu i Sabadell, arran del procés de recepció d'immigració espanyola (Casas i Crosas, 2007; Marín, 2006; Masjuan, 2015). Principalment, aquests treballs constaten la deixadesa i la incapacitat de les autoritats franquistes per dissenyar plans urbanístics decents i resoldre una problemàtica tant severa com l'accés a l'habitatge, especialment pels sectors socials més desfavorits.

En el cas concret de la ciutat d'Olot, com ja s'ha comentat anteriorment, no existeixen obres que de manera específica hagin analitzat la immigració andalusa a la ciutat, cosa que converteix aquesta tesi en una aportació que cobreix un buit en el coneixement. Tot i això, sí que existeixen aproximacions diverses al fenomen de les migracions. Així, cal recordar, de nou, el treball pioner de l'Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa (2004), que analitza de manera minuciosa els diferents fluxos migratoris arribats a Olot al llarg del segle XX, constatant la importància de quatre grans processos: les migracions del camp a la ciutat; les migracions provinents de la resta de Catalunya; les migracions provinents de la resta de l'estat espanyol i, finalment, les migracions internacionals. Altres aportacions interessants són les de Clavijo (2008) i Rubió i Pujiula (2014), que analitzen el franquisme a Olot i aborden, de manera tangencial, la qüestió migratòria; les obres de Castañer i Gutiérrez (1994, 2008) i de Cabré i Pujadas (1987), que aborden l'evolució demogràfica. Ens els darrers anys, també cal remarcar els treballs audiovisuals produïts per Zeba Produccions, entre els quals cal destacar el documental *Memòries del barri de Sant Roc* (2011). Finalment, també cal destacar l'obra de Martos (2007), que si bé es tracta d'un treball de batxillerat, aporta un treball interessant en relació a la immigració andalusa al barri de Sant Roc.

Una de les principals fonts primàries consultades, que ha servit per superar el buit en el coneixement de la història de la ciutat durant el franquisme, han estat les revistes locals *¡Arriba España!* i *Misión*, que són les dues úniques revistes que es van publicar durant bona

part del franquisme a Olot. Pel què fa a la temàtica d'aquesta investigació, *¡Arriba España!*⁵⁴, el primer setmanari franquista de la província, que es va publicar entre els anys 1939 i 1969, quan va canviar de nom per problemes de drets amb el nom de la revista i va passar a dir-se *La Garrotxa*, m'ha ajudat a conèixer alguns dels esdeveniments i successos de l'Olot d'aquells anys, tot i que no s'hi han trobat excessives referències a la immigració. Tot i això, com que es tractava de l'aparell de propaganda del Règim a la ciutat, sempre hi consten referències i cròniques d'esdeveniments presentats de manera parcial i poc objectiva, alhora que obvia molts dels problemes punyents que afectaven la ciutat. En canvi, en el cas de *Misión*⁵⁵, el setmanari d'Acció Catòlica, si bé cal distingir entre les seves dues etapes, la primera de les quals comprèn els anys 1955-1970, i la segona, que comença al 1970 i dura fins el 1979, sí que ha estat un bon recurs per conèixer millor els principals esdeveniments que succeïen a la ciutat. Durant la primera etapa, la revista tractà excessivament la temàtica religiosa, preocupant-se per fer més rígida la moral i els valors del nacionalcatolicisme, tot i la parsimoniosa evolució que experimentarà amb el pas dels anys. En canvi, a la segona etapa, serà un altaveu important de crítica i denúncia contra els poders fàctics de la ciutat i de la reivindicació de les llibertats i els drets fonamentals i democràtics de la ciutadania i el país. Probablement, en alguns moments, el lector trobarà una inflació de referències d'aquesta publicació, però la majoria d'elles no pretenen ser superficials ni gratuïtes; al contrari, es tracta de testimonis únics que ajuden a entendre la realitat de la ciutat durant el període d'estudi.

La recerca d'informació en aquestes dues fonts s'ha dut a terme de manera diferent. En el cas de *¡Arriba España!* el buidatge s'ha dut a terme mitjançant el portal informàtic de l'hemeroteca de la Biblioteca d'Olot *Pandora*⁵⁶, que permet fer cerques a tots els números de la revista mitjançant l'ús de paraules clau. Per altra banda, en el cas de la revista *Misión* s'ha fet una recerca manual de tots els números de la revista, en la qual es cercaven informacions o notícies relacionades amb les principals categories d'anàlisi d'aquesta investigació. Òbviament, el fet de revisar manualment totes els números de la revista pot comportar alguna omisió de notícies i informacions rellevants, però en cap cas aquesta limitació es pot considerar molt rellevant. La majoria de les informacions seleccionades es guardaven en un registre i es classificaven en funció de les principals categories d'anàlisi de la investigació, per posteriorment introduir-se en el text. En alguns casos, la informació

⁵⁴ Pel que fa a *¡Arriba España!*, la revista amb aquesta capçalera es va publicar de 1939 a 1969, quan canvia de nom a *La Garrotxa* (per problemes de drets sobre el nom de la publicació). Tot i aquest canvi, la numeració original va continuar i la revista successora, *La Garrotxa*, no comença, sorprenentment, amb el número 1, sinó amb el 1.538.

⁵⁵ *Misión* es va publicar de 1955 a 1979 i es va publicar amb aquest nom fins a l'any 1965, moment en què va canviar el nom a *Olot-Misión*, tot i tractar-se la mateixa revista.

⁵⁶ Podeu ampliar la informació a l'Hemeroteca de la Diputació de Girona, <http://pandora.bibgirona.net/diputacio/>

extreta s'ha incorporat en la redacció del text sense recórrer a la transcripció literal, tot i que es fa referència a la font de la informació. En d'altres casos, s'han incorporat transcripcions literals al text, sense pretendre abusar-ne excessivament, i només quan s'ha considerat que el testimoni que s'oferia era singular i aportava valor a la investigació.

Una altra de les fonts d'informació consultades han estat alguns dels fons documentals de diversos arxius històrics, concretament de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa i de l'Arxiu Històric de Girona. En el cas de l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa es va poder consultar detingudament un fons inexplorat fins el moment, el fons *Patronato Parroquial Olotense "El Portal"* que, com es veurà més endavant, va ser una promoció d'habitatges socials que es va construir a mitjan anys seixanta a través d'un patronat parroquial per donar sortida a la greu problemàtica relacionada amb l'habitatge, que afectava a una part important de la població olotina, encara que de manera especial als immigrants espanyols que s'havien instal·lat a Olot durant aquells anys. Es tracta d'un fons ple de referències interessants al voltant de la construcció dels pisos, la constitució del Patronat Parroquial i la vinculació entre la seva construcció i l'arribada d'immigrants andalusos a Olot. Tanmateix, de manera indirecta, també hi consten informacions rellevants que descriuen les vivències dels immigrants andalusos a Olot, sobretot durant els primers anys a la ciutat, i es destaquen les pitjors condicions de vida que hagueren de suportar i les relacions que van establir amb els membres del Patronat Parroquial.

En aquest mateix arxiu s'han consultat altres fonts, com ara el relatiu a la *Cooperativa Local de la Vivienda de Olot*, l'organisme local que es va constituir a Olot a l'any 1958, per donar respostes a la problemàtica de l'habitatge. Aquest fons, però, no ha estat d'utilitat, ja que la documentació dipositada és, majoritàriament, de finals dels anys seixanta i dels anys setanta, concretament d'alguna promoció que finalment es faria efectiva a mitjan de la dècada. Tanmateix, s'ha consultat el treball inèdit *El grup de cases Sant Pere Màrtir i la seva integració amb la ciutat d'Olot* (Escarpanter i Llimona, 2013), guanyador de la Beca Ernest Lluch de Ciències Socials i Humanes de l'any 2013, que convoca l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa i l'Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot. Finalment, d'aquest arxiu també s'han consultat algunes de les *Memorias de la gestión municipal* que publicava la Corporació local durant alguns anys del franquisme i en les quals es feia balanç de l'activitat anual del consistori.

A més, també es va consultar el fons de l'Arxiu Històric de Girona, concretament la documentació que fa referència a l'activitat que l'*Obra Sindical del Hogar* va exercir a Olot entre els anys seixanta i setanta. La documentació analitzada correspon a la construcció del

Grup Verge del Tura i el *Grup de Benavent*, dues promocions d'habitatges que van suposar el sorgiment de noves zones urbanitzades a la ciutat. Si bé aquests dos grups no foren espais d'assentament de la població andalusa, sí que ens ajuden a entendre millor la magnitud de la problemàtica de l'habitatge a l'Olot als anys seixanta i situen sobre el mapa projectes concrets que modificaren la fesomia la ciutat i l'expandiren cap a noves zones urbanes. La documentació que hem treballat d'aquests fons, a banda d'explicar les característiques tècniques dels projectes executats, descriuen l'abast de la problemàtica de l'habitatge a la ciutat, i són útils a l'hora de descriure'n la magnitud, així com els perfils dels principals afectats.

També s'ha consultat la documentació de la parròquia de l'església de Sant Roc, especialment la que fa referència al projecte de construcció de la nova parròquia, que es va presentar a principis dels seixanta, i que com es veurà més endavant aspirava a rebre el finançament necessari per part del *Ministerio de la Vivienda*. Un projecte que va ser descartat per les autoritats ministerials i pel qual les autoritats consistorials i eclesiàstiques de la ciutat van lluitar insistentment. Malgrat els esforços, però, el projecte va ser desestimat i un dels principals arguments que s'utilitzaren era la nombrosa arribada d'immigrants a la zona, els quals havien de ser atesos correctament en una nova parròquia.

Però, la principal de les tècniques d'investigació per a la recopilació d'informació qualitativa han estat les entrevistes en profunditat. En total, s'han dut a terme 34 entrevistes en profunditat, 21 de les quals per a la primera part de la tesi i 13 per a la segona part. La majoria de les entrevistes han estat una oportunitat única per conèixer testimonis de la immigració andalusa, de la història d'Olot i de Catalunya, i també dels descendents de la immigració andalusa a Olot arribats durant el franquisme.

L'entrevista és un instrument per a la investigació sociològica, una tècnica per aconseguir informació mitjançant una conversa professional amb una o varies persones amb alta rellevància per a la investigació, i que ens proporcionen informació relacionada amb els objectius de la recerca (Brunet Icart et al., 2002; Ruiz Olabuénaga, 2012; Vallés Martínez, 2002). En aquesta investigació, l'ús de les tècniques qualitatives, especialment de les entrevistes en profunditat, ens permet complementar la investigació amb les informacions obtingudes amb l'ús de les tècniques quantitatives, així com altres mètodes qualitius de recopilació d'informació. Així doncs, el recull i la sistematització de les dades dels padrons municipals, així com la posterior anàlisi d'aquesta i altres fonts estadístiques, ens permet conèixer de manera precisa la dimensió de l'arribada de la immigració andalusa a Olot entre els anys 1940 i 1975. Aquest coneixement, però, seria rellevant però incomplet si no es

complementés amb informació provinent de tècniques qualitatives, especialment les raons i les percepcions dels individus sobre el fenomen que es pretén estudiar.

Les entrevistes en profunditat permeten, entre altres coses, entendre la realitat o el fenomen que es pretén estudiar a partir de les manifestacions de les persones entrevistades. A través d'una entrevista guiada, però no exclusivament tancada, l'entrevistador, d'acord amb una estructura prèvia, pregunta a l'entrevistat al voltant d'una sèrie de qüestions relacionades amb els objectius de la investigació. Són diversos els avantatges que permeten les entrevistes. En el nostre cas, n'assenyalarem la riquesa informativa, la possibilitat d'indagació en àmbits no previstos i el contrapunt qualitatiu als resultats obtinguts mitjançant procediments quantitius. Òbviament, les entrevistes també presenten limitacions, com ara la menor representativitat estadística, les dificultats d'establir generalitzacions, els biaixos subjectius, els problemes potencials de fiabilitat i validesa, entre altres (Brunet Icart *et al.*, 2002).

Cal distingir, però, les entrevistes en profunditat enfocades per a la primera part de la tesi, que tenien com a principal objectiu obtenir informació global en relació al procés d'immigració de població andalusa a Olot, i les entrevistes en profunditat per a la segon part, en les quals es posava especial èmfasis en qüestions més específiques, sobretot relaciones amb la mobilitat social, la integració i la identitat.

En ambdós casos s'ha optat per dur a terme entrevistes en profunditat semiestructurades; és a dir, que l'investigador partia d'una entrevista dissenyada prèviament d'acord amb les característiques de la persona entrevistada, però que, en el transcurs de l'entrevista, el guió es podia modificar en funció de la detecció de nous temes d'interès per a la investigació. En relació amb el disseny de les entrevistes, aquestes s'estructuraven a partir de preguntes temàtiques de la investigació i preguntes específiques que desenvolupaven aspectes diversos relacionats amb les temàtiques de la recerca. Aquest tipus d'entrevista es considerà la més adequada per als objectius de la tesi ja que, a més, dóna cert marge de llibertat a l'entrevistador i a l'entrevistat per abordar tots els temes que l'investigador vol abordar, sense descartar-ne d'altres que no hagués previst anteriorment però que, fruit de la conversa, puguin ser d'interès per a l'objecte de la investigació.

Els criteris de selecció mostral de les entrevistes responen, bàsicament, a una mostra no probabilística, que es basa en la identificació per part de l'investigador de diverses característiques rellevants de la població per a l'objecte d'estudi i, en funció d'això, es seleccionen els individus. Pel que fa a la selecció dels immigrants andalusos entrevistats per

a la primera part de la tesi, les principals categories que es van utilitzar per a la selecció mostral van ser el gènere, l'any d'arribada a Olot i la província andalusa de naixement. En algun cas concret, també, es van cercar perfils molt específics, com és el cas d'alguna persona que hagués viscut en algun moment de la seva estada a Olot en barraques, un testimoni que era rellevant per a la investigació. La grandària de la mostra es va decidir en funció dels perfils que es desitjaven entrevistar –es cercava la representativitat substantiva amb els informants clau- i a l'espera de no caure en la saturació informativa. En canvi, per a la selecció de la mostra de persones expertes i coneixedores de la realitat social, el criteri va ser estrictament el de cercar persones que haguessin tingut alguna vinculació, professional i/o personal, amb alguna de les dimensions d'anàlisi de la tesi.

Així mateix, la selecció dels informants ha estat condicionada, òbviament, pels objectius de la recerca, però cal tenir en consideració altres elements que condicionen el conjunt de la investigació qualitativa, com ara les possibilitats d'entrevistar persones interessants per a la recerca, però que per raons d'edat o de salut no podien participar-hi; persones amb capacitat de recordar amb precisió i detall la seva biografia personal; persones disposades a explicar una etapa dura de la seva vida, etc⁵⁷. De totes aquestes variables una condiona de manera molt rellevant per damunt de les altres: l'edat de les persones entrevistades. I és que el fet que s'analitzi un període de la història que afecta persones que van arribar a Olot entre els anys quaranta i setanta en edat jove, els converteix, en l'actualitat, en persones d'edat avançada, cosa que posa en perill la preservació del seu llegat si aquest no es recull en investigacions d'aquesta mena. En tot cas, com que una mostra qualitativa no persegueix la representació estadística, sinó la representació tipològica i socioestructural de l'objecte d'estudi, s'ha optat per una selecció d'informants orientada a garantir mínimament l'heterogeneïtat de la mostra, d'acord amb una sèrie de variables rellevants per a la investigació (Vallés Martínez, 2002).

Les entrevistes van considerar les recomanacions bàsiques en quan a la formulació, preparació i desenvolupament (Brunet Icart et al., 2002). La majoria de les entrevistes es van acordar telefònicament amb una cita prèvia en què, una vegada l'entrevistat donava el vistiplau, se li avançava de manera resumida els objectius de l'entrevista. Les entrevistes es realitzaren majoritàriament als domicilis de les persones entrevistades, cosa que en alguns casos també permetia a l'entrevistador analitzar aspectes rellevants, com ara el tipus de llar, el barri en què vivia l'entrevistat, així com fotografies personals i familiars. Totes elles eren

⁵⁷ Malauradament, es té constància que, en el moment de redactar aquestes línies, algunes de les persones entrevistades per a la primera part de la tesi han traspassat. Aquesta tesi vol contribuir, com ja s'ha comentat anteriorment, a rendir un modest homenatge a la seva experiència personal i humana.

enregistrades, amb el consentiment de les persones entrevistades, amb una gravadora per tal de poder ser buidades amb posterioritat.

Les entrevistes s'iniciaven amb una explicació preliminar de la investigació i els objectius, els àmbits de l'entrevista, així com de les qüestions ètiques i de confidencialitat al voltant de la informació obtinguda. A continuació, començava pròpiament l'entrevista, amb preguntes genèriques que propiciessin la comoditat de l'entrevistat, i per continuar avançant en preguntes més específiques de diferents àmbits. Òbviament, aquest esquema podia variar lleugerament en funció del perfil de la persona entrevistada.

El procés d'anàlisi de les entrevistes ha consistit en el buidatge, a partir de l'escolta atenta de l'enregistrament de les entrevistes, i de la selecció i registre de les informacions més rellevants tenint en compte les categories d'anàlisi prèviament definides en el disseny del qüestionari. Aquest mètode ha permès seleccionar i recollir en una taula la informació més destacada dels diferents entrevistats. No s'ha optat, per tant, per la transcripció literal de les entrevistes, ni per l'anàlisi de les dades qualitatives amb programes informàtics com Atlas-Ti, sinó que posteriorment a la realització de les entrevistes s'ha fet un treball d'anàlisi basant-se en la reproducció de l'àudio de les entrevistes i la selecció i buidatge de les informacions més destacades d'acord amb les variables definides en el disseny de l'entrevista.

Les entrevistes en profunditat de la primera part de la tesi⁵⁸ s'han adreçat a tres perfils diferents de persones. 1) S'ha entrevistat els testimonis directes de la immigració andalusa, les persones que van emprendre el viatge cap a la nostra ciutat i que van viure en primera persona totes les vicissituds pròpies del viatge migratori. La selecció dels entrevistats ha tingut en compte algunes de les variables sociodemogràfiques recollides en els padrons municipals, com ara el gènere, l'any d'arribada, el seu origen, etc. 2) Tanmateix, i per tal de completar les mirades sobre el fenomen, s'ha entrevistat persones que, durant aquells anys, van viure de primera mà la realitat de la immigració, ja sigui per la seva condició de veïns, treballadors o responsables institucionals, o bé per la seva contribució a l'assentament dels andalusos a la ciutat. 3) Finalment, s'ha parlat amb persones coneixedores de la ciutat, especialment en la seva dimensió històrica, cultural, social o urbanística, per tal de completar un retrat nítid de la ciutat d'Olot durant els anys analitzats.

En aquesta primera part del treball s'ha optat per integrar el relat de les persones entrevistades dins el text, combinant la reproducció de fragments literals de les persones

⁵⁸ A l'annex 1 es pot consultar un model d'entrevista en profunditat.

entrevistades amb d'altres parts en què algunes de les informacions obtingudes en les entrevistes s'ha integrat en el text de la tesi. Aquesta decisió es basa en la voluntat de redactar una tesi que, dins els paràmetres propis dels formats i registres acadèmics, no signifiquin l'adopció d'un registre estilístic excessivament barroc, que en dificulti la comprensió i la divulgació. Allò que es pretén és facilitar la lectura del text, evitant una proliferació excessiva de citacions literals de les entrevistes que, a parer de l'autor de la tesi, suposen excessius parèntesis en la lectura i dificulten la construcció d'un relat narratiu àgil. No cal oblidar que, en la primera part de la tesi, apareixen una quantitat important de dades quantitatives i qualitatives, així com diverses fonts d'informació que donen una important robustesa i densitat al text.

Les persones entrevistades⁵⁹ per a la primera part de la tesi són:

1. Rafael A., immigrant andalús que arriba a Olot l'any 1953. Originari de la província de Màlaga. [I1]
2. Antonio R., immigrant andalús que arriba a Olot l'any 1968. Originari de la província de Màlaga. [I2]
3. Dolores T., immigrant andalusa que arriba a Olot l'any 1968. Originari de la província de Màlaga. [I3]
4. Antonio G., immigrant andalús que arriba a Olot l'any 1952. Originari de la província de Màlaga. [I4]
5. Dolores T., immigrant andalusa que arriba a Olot l'any 1963. Originari de la província de Màlaga. [I5]
6. Dolors C., filla d'immigrant andalusa nascuda a Olot. [I6]
7. Pepe M.; fill d'immigrants andalusos nascut al barri de Sant Roc d'Olot.. [I7]
8. Josefa A., immigrant andalusa que arriba a Olot l'any 1951. Originari de la província de Màlaga. [I8]
9. José L., immigrant andalús que viu als Pisos del Portal. Originari de la província de Còrdova. [I9]
10. Rafa, M., immigrant andalús que arriba a Olot l'any 1963. Originari de la província de Còrdova. [I10]

⁵⁹ Per al registre de les persones entrevistades per la primera part de la tesi s'ha optat per registrar els immigrants andalusos amb el nom de pila i la inicial del primer cognom, per tal de garantir la privacitat de les seves vivències personals. Cadascun d'ells té un codi de registre que és el que s'utilitza en les citacions literals que apareixen al text. Al text no apareixen citacions literals de totes les entrevistes. Els noms propis de persones que són citats en les transcripcions literals d'algunes entrevistes són inventats. En el cas de les altres persones entrevistades, que s'han seleccionat pel seu coneixement de la ciutat o per la rellevància del seu testimoni d'acord amb els objectius de la tesi, s'ha optat per mantenir el seu nom i cognom, així com una breu descripció, per tal d'aportar informació dels motius pels quals se'ls va entrevistar.

11. José D., immigrant andalús que arribà a Barcelona l'any 1966. Originari de la província de Cadis. Viu a Olot des de l'any 2007⁶⁰. [I11]

Cal dir que a la primera part de la tesi també s'ha utilitzat informació obtinguda a les entrevistes realitzades als immigrants de la primera generació que s'analitzen a la segona part de la tesi, en forma d'anàlisi de casos en trajectòries de mobilitat social d'immigrants de primera, segona i tercera generació. Finalment, en alguna ocasió, es citen fragments de diverses entrevistes del documental *Memòries del barri de Sant Roc* (Miguel, 2011), cosa que enriqueix enormement el nombre de veus de protagonistes dels anys de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme.

A més, per a la primera part de la tesi les persones entrevistades en qualitat d'expertes sobre el procés migratori d'aquells anys, així com a coneixedores de la realitat social i política durant el franquisme a la ciutat són:

1. Josep Fajula, aparellador; va treballar a la construcció dels pisos del Portal i és coneixedor de la problemàtica de l'habitatge.
2. Julio Clavijo, historiador local i veí del barri de Sant Roc.
3. Llorenç Panella, coneixedor de l'urbanisme de la ciutat.
4. Jordi Pujula, historiador local.
5. Quim Domene, veí del barri de Sant Roc i membre de la segona etapa d'*Olot- Misión*.
6. Enriqueta Domènech, directora de l'escola de Sant Roc entre 1965 i 1974.
7. Margarida Dou, membre del secretariat parroquial d'Olot.
8. Mossèn Salvador Batalla, exrector del barri de les Fonts i director de la segona etapa de la revista *Olot Misión*
9. Isabel Brussosa, membre del Secretariat Parroquial d'Olot.
10. Domènech Moli, va treballar a la premsa local de l'època, activista cultural.

Pel que fa a les entrevistes en profunditat de la segona part, el seu objectiu principal era identificar quines han estat les trajectòries en termes de mobilitat i classe social de diversos perfils d'immigrants andalusos i de les segones i terceres generacions. La segona part de la tesi correspon a un estudi de cas, en què s'analitzen 5 famílies i en total s'entrevisten a 13 persones, ja que com s'explica a continuació en dos dels casos només hi ha immigrant i fill. En aquest cas, doncs, la selecció de la mostra presenta més complexitat que no pas en el cas anterior, ja que són diverses les variables que es pretenien aconseguir a l'hora de fer la

⁶⁰ Aquesta entrevista es va considerar interessant per establir comparacions amb el testimoni d'un immigrant andalús que va viure en un entorn urbà i que provenia d'una província, com és Cadis, sense presència a Olot.

selecció, però existia també una major complexitat per d'assolir-les. No només es tractava d'entrevistar les persones immigrades que complissin els requisits establerts, sinó que també hi havia d'haver membres de la segona i de la tercera generació que poguessin participar en la recerca. Per tot plegat, com es veurà a continuació, per aquesta segon part de la tesi ha estat més complexa confeccionar una mostra d'acord amb els paràmetres que ens havíem fixat, la qual cosa posa de manifest algunes limitacions metodològiques que poden esbiaixar parcialment els resultats de la recerca.

TAULA 5: QUADRE RESUM DE LES PERSONES ENTREVISTADES PER A LA SEGONA PART DE LA TESI.

Cas	Generació	Codi entrevista	Sexe	Edat (2015)	Any arribada	Província
Cas 1	1a	1.1	Dona	71 anys	1950	Màlaga
	2a	1.2	Dona	47 anys	Nascuda a Olot	-
	3a	No correspon	-	-	-	-
Cas 2	1a	2.1	Dona	87 anys	1953	Còrdova
	2a	2.2	Home	53 anys	Nascut a Olot	-
	3a	2.3	Home	23 anys	-	-
Cas 3	1a	3.1	Home	80 anys	1959	Sevilla
	2a	3.2	Dona	48 anys	Nascuda a Olot	-
	3a	No correspon	-	-	-	-
Cas 4	1a	4.1	Dona	74 anys	1966	Màlaga
	2a	4.2	Dona	50 anys	Nascuda a Màlaga al 1964. Arriba a Olot al 1966	-
	3a	4.3	Dona	32 anys	Nascuda a Olot	-
Cas 5	1a	5.1	Dona	66 anys	1974	Màlaga
	2a	5.2	Dona	44 anys	Nascuda a França al 1971. Arriba a Olot al 1974	-
	3a	5.3	Home	21 anys	Nascut a Olot	-

La confecció de la mostra es basava, sobretot, en les característiques de la persona que havia immigrat d'Andalusia a Olot. En aquest cas, els criteris desitjables eren l'any d'arribada a la ciutat, el gènere i la província d'origen. Les dues primeres variables tenien una

rellevància preponderant, ja que per una banda ens permetien seleccionar immigrants en funció del context històric en què arriben a la ciutat i, per altra banda, ens permetran establir una dimensió paral·lela en l'anàlisi dels fluxos, com és la perspectiva de gènere. Pel que fa a la primera de les variables, el període d'arribada, es van establir tres períodes concrets: en primer lloc, immigrants que haguessin arribat a Olot entre els anys 1940 i 1950, període en què s'inicien els primers fluxos d'immigració andalusa a Olot i que coincideix amb la postguerra, un període singularment dur de la història de la ciutat; en segon lloc, immigrants que haguessin arribat entre 1950 i 1970, un període que coincideix amb el període màxima intensitat en l'arribada dels fluxos migratoris andalusos i, finalment, un tercer període, el període 1970-1975, en què es dona un alentiment en la intensitat migratòria i que, gairebé a l'inici del període democràtic, remetrà de manera definitiva.

Una de les primeres dificultats va ser poder trobar persones que haguessin arribat a principis o mitjan de la dècada dels quaranta a Olot. Es tractava de persones que, en cas d'estar vivies, podien tenir una edat bastant avançada que els dificultés participar en una entrevista en profunditat. No va ser possible, doncs, tot i els esforços, trobar cap persona que complís amb aquest perfil, i el cas finalment seleccionat, que correspon a una persona que va arribar a Olot al 1950, si bé, de manera estricta, no se la podria considerar una immigrant, o la iniciadora del procés, ja que va arribar a Olot amb el seu pare i altres membres de la seva família, quan ella tenia sis anys.

Una vegada s'havien seleccionat les persones de la primera generació, calia que tinguessin fills i néts, i que aquests volguessin participar en l'entrevista. A més, en el cas de les terceres generacions, si era el cas que n'hi havia, calia que les persones entrevistades fossin majors d'edat i gaudir d'una certa perspectiva vital per tal de poder respondre les diverses parts de l'entrevista. Aquest fet, com es podrà veure a continuació, no va ser possible en alguns casos, ja sigui perquè les segones generacions no havien tingut descendència o perquè, si en tenien, encara eren menors d'edat. Per aquesta raó, l'anàlisi de la tercera generació presenta limitacions, ja que no es disposa d'una mostra prou àmplia, i a més, no s'han pogut analitzar el conjunt de les dimensions, com per exemple, el treball o l'habitatge, atesa la seva joventut. Cal, doncs, tenir ben present aquesta limitació i ser conscients, com es comentarà posteriorment, que precisament aquesta és una futura línia d'investigació.

Precisament per les dificultats de seleccionar els perfils desitjats de la mostra, una altra de les limitacions que presenta la mostra és que hi ha una sobrerrepresentació de les dones. Del total de les 13 entrevistes en profunditat realitzades per a la segona part, nou s'han fet a

dones i quatre a homes. Aquest fet, doncs, s'ha de tenir en compte ja que pot condicionar les interpretacions dels resultats obtinguts.

Aquestes entrevistes s'han codificat de manera diferent a les entrevistes de la primera part de la tesi, ja que es pretén que s'identifiqui clarament la vinculació entre les persones de la mateixa família i de diferents generacions. Per aquesta raó la codificació utilitza en primer lloc el cas de referència (per tant, com que s'analitzen cinc famílies, comprèn cinc casos), i posteriorment a la generació a la qual correspon (per tant, com que s'analitza l'immigrant, el fill i el nét, comprèn tres casos). Cal dir que algunes de les entrevistes d'aquesta part s'han inclòs en forma de citació a la primera part, ja que es tracta del relat dels immigrants andalusos i en alguns casos era escaient incorporar algunes citacions, atès el seu elevat interès.

Pel que fa a la província d'origen, s'han seleccionat els casos en funció de la rellevància que ofereixen les dades dels padrons. Sobre aquesta base s'han definit els criteris en funció dels percentatges de persones nascudes a les diferents províncies d'Andalusia que vivien a Olot al 1975. Així, un 55% de les persones eren nascudes a la província de Màlaga, un 15% a la província de Còrdova i un 8,9% a la província de Jaén. Només en el cas de Jaén no s'ha aconseguit la representació en detriment d'un cas de la província de Sevilla.

Per a aquestes entrevistes, s'ha treballat de manera destacada en la confecció dels guions, ja que les fonts d'informació d'aquesta segona part de la tesi es basa exclusivament en els relats de les persones entrevistades. Per aquesta raó, calia haver treballat de manera intensa el format i el contingut de l'entrevista, per tal de poder obtenir la màxima informació. Tot i que s'ha partit d'un model d'entrevista, pensat inicialment per a la persona immigrada, se n'han dissenyat dos models més, un per als fills dels immigrants i un altre per als néts. Els tres models d'entrevista⁶¹, si bé es desglossen en els mateixos apartats i subdimensions, no contenen, lògicament, les mateixes preguntes, ja que les perspectives de cadascuna de les generacions és diversa. Així, per exemple, en el cas dels migrants, en algunes ocasions se'ls pregunta sobre els seus fills i néts, mentre que en els fills i néts se'ls interroga sobre episodis de la vida dels seus pares i avis.

Una diferència important en aquesta segona part de la tesi és que, a diferència de la primera part, en aquest cas s'ha optat per incloure de forma predominant citacions literals dels

⁶¹ A l'annex 2 es poden consultar el model d'entrevista per als fills de les persones immigrades. En el cas del model d'entrevista per als néts de les persones immigrades s'ha desestimat incloure-la als annexos, atesa la similitud amb els models anteriors.

testimonis de les persones entrevistades. La raó per la qual s'ha optat per aquesta opció metodològica és que, en aquest apartat, l'objectiu de l'anàlisi és estrictament la comprensió del discurs dels testimonis, sense necessitat de recórrer a moltes altres fonts d'informació. Es dona, per tant, una profunda descripció analítica dels relats de les persones entrevistades, amb l'objectiu fonamental de copsar quines han estat les trajectòries intergeneracionals i intrageneracionals dels immigrants andalusos i les successives generacions. Així doncs, es pretén conèixer els factors i les percepcions sobre la mobilitat social i la integració de les persones immigrades i dels seus familiars, per la qual cosa, donar veu a les reflexions de cadascuna de les persones entrevistades té un valor molt destacat. Per aquesta raó, doncs, en aquesta segona part apareixen, tot i que amb una voluntat de no carregar el text d'excessives citacions literals, les veus dels diferents testimonis.

**PRIMERA PART. LA IMMIGRACIÓ ANDALUSA A OLOT: UNA
ANÀLISI MULTIDIMENSIONAL DEL PERÍODE 1940-1975**

Capítol 4. Olot després de la guerra civil: els immigrants són militars⁶²

17 d'Octubre de 1940. Un fort aiguat provoca el desembocament del riu Fluvià arrasant les parts laterals del curs del riu, destruint cases i edificis, causant morts i originant considerables pèrdues econòmiques i socials a la ja malmesa economia local. Les informacions aparegudes a la revista *¡Arriba España!*⁶³ descriuen amb to solemne, dramàtic i gairebé èpic els efectes devastadors de les inundacions a la ciutat: *impresión desoladora; zona damnificada; espectáculo terrorífico; siluetas siniestras de edificios en ruinas, de viviendas deshabitadas, de campos y paseos destrozados* són alguns dels qualificatius que s'escriuen per explicar els efectes de les inundacions. Aquesta data, marcada encara ara en la memòria col·lectiva de la història de la ciutat, però també a la d'altres indrets, com la Catalunya Nord i zones properes a les conques dels rius Muga i Ter, ens serveix de metàfora per il·lustrar el que va succeir durant els anys de la postguerra a Olot. L'aiguat com a imatge de destrucció impecable que s'emporta, amb tota la seva força i virulència, tot allò que gosa posar-se al seu davant, desfigurant el paisatge que pausadament s'ha anat dibuixant amb el pas del anys i construint una nova realitat que necessitarà de l'acció de molts elements per reinventar-se, generant quelcom nou però, al mateix temps, tot conservant una personalitat que li confereix identitat pròpia.

Més enllà de les metàfores i de les imatges que projectem per recordar la realitat d'aquest moment històric, el franquisme va suposar, al conjunt de Catalunya i també a Olot, la pèrdua de la democràcia i de l'autonomia, la vivència d'uns anys caracteritzats per la repressió política i cultural, les dificultats econòmiques, les penúries i la misèria, les persecucions i les depuracions dels vençuts de la Guerra Civil, entre moltes altres coses. La llarga postguerra que es va viure a Catalunya es va veure enormement influïda pels esdeveniments internacionals que es van succeir, sobretot amb l'esclat -coincidint amb la fi de la Guerra Civil espanyola- de la Segona Guerra Mundial, així com, posteriorment, amb l'inici de la Guerra Freda. El règim franquista, que va ser considerat per les Nacions Unides com un règim feixista que havia triomfat gràcies al suport de Mussolini i Hitler, va ser clarament repressiu contra qualsevol element que es pogués assimilar amb el bàndol republicà i, a més, va pretendre "espanyolitzar" Catalunya, eliminant qualsevol element de catalanitat. Els costos humans del conflicte bèl·lic a Catalunya rondaren les 60.000 persones, tot i que de manera indirecta va afectar-ne a 15.000 més, a causa les dificultats per alimentar-se, per atendre les malalties, etc.

⁶² La qualificació de militars d'una majoria de joves que feien el servei militar resulta poc precisa, per la qual cosa s'ha optat per utilitzar expressions com "efectius militars" o "soldats de lleva". Tot i això, en alguna ocasió es parla de manera genèrica de militars, per alleugerir la lectura.

⁶³ *¡Arriba España!*, núm. 88, 26 d'octubre de 1940, i núm. 89, 2 de novembre de 1940.

Però tampoc podem oblidar-nos dels exiliats que, sobretot a les acaballes del conflicte armat, creuaren les fronteres en direcció a França, on els esperava un futur ben poc encoratjador. Algunes dades xifren entre les 400.000 i les 500.000 les persones que creuaren la frontera francesa, de les quals un 40% eren catalans. S'estima que uns 60.000 catalans es quedaren a l'exili de forma perllongada. A causa de la Guerra, Catalunya va perdre al voltant de les 135.000 persones, entre morts i exiliats, que representen el 4,26% de la població catalana de 1936. Tot plegat tingué notables repercussions en la població i l'economia catalana dels anys següents (de Riquer, 1999; Marín, 2006b). Les conseqüències de la Guerra, en termes de costos materials, també foren notables, especialment en l'àmbit de les infraestructures, l'equipament industrial, la producció agrícola, entre altres. En el seu conjunt, per tant, les conseqüències de la Guerra tingueren uns efectes a mig i a llarg termini que, en certa manera, encara avui en dia perduren en la societat espanyola i catalana, i que influeixen en dimensions diverses de la societat.

Més enllà de les xifres, cal pensar en la repressió d'una forma molt més global per arribar a copsar com arribaria a modelar la societat de la postguerra, i com impregnarien les seves seqüeles tota la societat espanyola durant dècades i, en un cert sentit, fins avui. Cada mort, cada pres, cada represaliat i molts casos d'exili implicaven un entorn familiar i afectiu, per tant, l'efecte multiplicador havia de resultar enorme. Enorme en la por generada, en l'acció de probable resistència inhibida, en la fractura de les xarxes organitzatives –formals i informals-, en el trencament de la capacitat de resistència, i de ressorgiment del conjunt de la població vençuda o de tota aquella que volgués exercir alguna forma de discrepància. Aquesta és una de les línies d'anàlisi bàsiques per entendre com fou de lenta la formació d'una oposició amb possibilitats de reeixir (Marín, 2006b, p. 98).

Al conjunt de l'estat espanyol els costos de la guerra foren altíssims: un mínim de 300.000 morts, 300.000 exiliats permanents i 270.000 presos polítics al 1940. Les infraestructures estaven severament malmeses i les carències alimentàries, de serveis i de béns industrials eren notables (Carreras, 1989). La situació a Andalusia en aquests anys no es diferenciava excessivament de la que afectava Catalunya i el conjunt de l'Estat espanyol. Les dades de la repressió franquista a Andalusia la situen entre les comunitats espanyoles amb major brutalitat: a tall d'exemple, cal mencionar les 50.000 víctimes de la repressió; l'existència de més de 620 fosses comunes; la incautació de béns, etc⁶⁴. En el cas andalús, l'exili fou una de les solucions per a les persones del bàndol republicà, amb tot el que això comporta en termes de descapitalització humana, i no sembla gens agosarat establir una correlació entre la repressió franquista i l'adveniment de l'emigració interior i exterior andalusa. Ja en aquells

⁶⁴ Per aprofundir en el coneixement de la repressió franquista a Andalusia veure Cobo Romero (2012).

anys, l'emigració per raons polítiques, que si bé quedà difuminada per les emigracions econòmiques, va ser una realitat, i països com Mèxic, Xile i la República Dominicana foren llocs de destinació de milers d'exiliats andalusos (Lemus López, 2012). Part d'aquest exili, però, també es va traslladar a d'altres zones de l'estat espanyol, i Olot, per la seva proximitat amb la frontera francesa, fou zona de pas i d'assentament d'exiliats andalusos.

El gener de 1937 les tropes franquistes ocupen Màlaga. Prop de 10.000 refugiats malaguenys arribaran a Catalunya. Marxen per la costa, arriben a Almeria, que no estava ocupada, i són evacuats al País Valencià i Catalunya. Són distribuïts per Barcelona i les comarques de l'interior. Una part vénen a Olot (Entrevista Julio Clavijo, historiador local).

En termes socioeconòmics, l'Andalusia de la postguerra es caracteritzà per les pèssimes condicions de vida de gran part de la població, amb dificultats per cobrir les necessitats bàsiques, com ara l'alimentació i l'habitatge, fet que provocava, per exemple, com assenyala Lemus López, a les rodalies d'Almeria, a l'any 1943, que més de 18.000 almeriencs visquessin en coves. Manca d'aliments, racionament, aparició de l'estraperlo, salaris baixos, restriccions a la mobilitat de les persones, misèria... Tot plegat porta a alguns autors a parlar dels primers anys de la postguerra com *los años del hambre*⁶⁵:

El logro de la supervivencia diaria era el único objetivo para gran parte del pueblo español y, por ello, de los andaluces; la supervivencia no exclusivamente frente a la represión violenta sino también frente al miedo y al hambre" (Lemus López, 1998, p. 464).

A Olot, com es veurà més endavant, aquest període llarg i dur de submissió va aconseguir una certa calma social gràcies a l'adveniment d'un progressiu creixement econòmic i industrial de la ciutat. Si bé la situació també va ser dramàtica, com es veurà a continuació, la realitat olotina va ser sensiblement millor en comparació a Andalusia, motiu que explicaria perquè els immigrants que fugien de la misèria d'Andalusia escollien la misèria d'Olot. Tot i tractar-se del començament d'una nova etapa, amb l'acabament del conflicte bèl·lic i la instauració del règim franquista, les conseqüències de tres anys de conflicte armat es deixaran sentir durant molt temps. Òbviament, es deixaran sentir -i molt- per la instauració per la força d'un règim feixista que expandirà els seus tentacles per tots els racons de l'entramat social olotí, amb el suport de l'aparell administratiu, burocràtic, militar i propagandístic del *Movimiento* i amb l'estreta col·laboració d'una jerarquia eclesiàstica que gaudirà d'un ampli ventall de privilegis per part de les autoritats franquistes.

⁶⁵ Per més informació consultar Arco Blanco (2007).

El “lideratge” a l’alcaldia de la ciutat durant els primers anys quaranta fou impulsat per diferents persones. A les ciutats ocupades per les tropes franquistes, les autoritats locals eren nomenades, generalment, pel comandant corresponent que, el 7 de febrer de 1939, va constituir la primera comissió gestora de la ciutat, formada, majoritàriament, per prohoms d’Olot⁶⁶. Miquel Pena -primer alcalde franquista de la ciutat- compartí amb els successius mandataris que tingué Olot durant els primers anys de la dictadura la poca durada en el càrrec. Josep Maria Torras, Rafel Hostench, Ramon Bretcha i, finalment, el fill d’aquest darrer, Pere Bretcha, que va ocupar l’alcaldia de la ciutat i el càrrec de cap local del Movimiento entre el 1942 i el 1956, foren les diferents persones que es van alternar la representació consistorial⁶⁷.

Tanmateix, si bé és cert que els alcaldes ostentaven la representació efectiva de la ciutat, cal recordar que el veritable poder residia en el governador civil de torn de la província, que era qui escollia directament els alcaldes dels diferents ajuntaments. De fet, l’estat franquista “també retallà competències tradicionals d’ajuntaments i diputacions per tot arreu. D’aquesta manera es van incrementar moltíssim la quantitat de permisos i vistiplaus que les autoritats inferiors havien de sol·licitar als seus superiors per poder tirar endavant els seus projectes” (Marín, 2006b, p. 123). En la dimensió política, no cal menystenir el paper que, especialment durant els primers anys, i fins a mitjan anys quaranta, va jugar la Falange, el partit únic de la dictadura franquista, que al mes de febrer del 1939 ja s’havia estructurat a Olot. Les tasques de la Falange es centraven principalment en assegurar l’adoctrinament, el control social i la persecució de qualsevol expressió contrària a l’ideari franquista (Thomàs, 1992, 2008). Entre les diferents seccions i delegacions que es van constituir a la ciutat, cal mencionar l’Auxili Social, que s’ocupava de la qüestió social en moments especialment delicats, tal com foren els anys posteriors a la guerra. Una secció que, lluny d’aplicar criteris igualitaris i universals a l’hora d’atendre les persones amb necessitats socials, va discriminar de forma sistemàtica les famílies republicanes.

Per altra banda, mossèn Antoni Butiñà fou qui ocupà la rectoria d’Olot fins l’any 1979, moment en què fou rellevat per mossèn Emili Muntal. Butiñà va acumular un llarg període de temps al capdavant de l’estament eclesiàstic, entre el nacionalcatolicisme i els primers anys de la democràcia. La seva és una figura controvertida: per algunes persones és recordat

⁶⁶ Cal tenir present que, tot i que el mandat del primer govern de la ciutat fou breu, la seva actuació tingué repercussions importants. Així, per exemple, es porta a terme una depuració dels funcionaris locals, amb la voluntat d’aconseguir l’alineació de l’aparell administratiu amb el Règim, així com també processos durs de repressió que donen lloc, per exemple, a un centenar d’afusellaments arreu de la comarca (Rubió i Pujiula, 2014), una pràctica que, desgraciadament, seria habitual en el conjunt de Catalunya (Marín, 2006b, p.97).

⁶⁷ Josep Maria Torras, per exemple, ja havia ocupat el càrrec durant la dictadura de Primo de Rivera, de la mateixa manera que Rafel Hostench, una persona compromesa amb el franquisme (Clavijo, 2008).

com un “personatge distant, seriós, sec, dogmàtic, amant de la defensa de l’ordre establert, amb actituds properes a l’elitisme” (Entrevista Jordi Pujiula, historiador local) i poc sensible a les problemàtiques socials⁶⁸, mentre que, per altres, en canvi, va complir amb el rol propi que corresponia a un capellà de l’època. El control social que exercia l’Església als primers anys de la postguerra, i que es va prolongar durant bona part del franquisme fou molt considerable: una vigilància que s’explicitava en qüestions com l’educació moral i religiosa dels fills per part de les famílies o, fins i tot, per la interpel·lació pública d’alguns capellans en ple carrer d’Olot quan el vestit d’alguna senyora no era el més adequat. La seva presència era constant en tots els esdeveniments socials i polítics que es celebraven a la ciutat, cosa que donava una imatge d’unió absoluta entre el poder polític i el religiós. Coincidint amb el seu mandat es desenvoluparen, entre moltes altres coses, el secretariat parroquial i Acció Catòlica, responsable dels *cursos de cristiandat* o del setmanari local *Misión*. Per altra banda, Butiñà també aconseguí exercir certa influència en nombrosos ciutadans de la ciutat, els quals el consideraven com un autèntic garant del nou model de societat imposat al final de la Guerra Civil. Com afirma Moradiellos, “la defensa episcopal de su influencia política y social cosechó triunfos indudables [...] Una serie de leyes y decretos consolidaron el estatus de la Iglesia en el Estado y la sociedad” (Moradiellos, 2000, p.75).

Tot plegat, seguit ben de prop per l’estament militar, el qual comptava amb un nombre d’efectius molt important als inicis dels anys quaranta però que restaven relativament al marge del dia a dia de la ciutat, amb canvis constants de coronels, caps, etc⁶⁹. No cal dir que la proximitat de la ciutat amb la frontera francesa convertí Olot en una zona d’especial interès per a les autoritats franquistes, motiu pel qual la presència de militars, soldats i altres agents d’ordre públic era destacada. Progressivament, però, la seva presència va anar minvant a favor de la Guàrdia Civil. Aquesta era l’encarregada del control ideològic i documental com, per exemple, del salconduit, i la seva presència imposava temor i respecte entre la població civil d’aquells anys a resultes de la seva actuació.

⁶⁸ Precisament, en una de les entrevistes a una persona immigrada andalusa immigrada a Olot explica una anècdota que, si bé no ens permet establir generalitzacions, esdevé simptomàtica: “Quan vivíem al *sotano*, que la mare estava tant *mala*, vaig anar amb el rector d’Olot, que no era bona persona, aquest del *sombrero*, que passejava que semblava que portava un pal a l’esquena de tant *d’aixòs*, va ser molt mala persona, perquè jo vaig anar plorant, demanant un pis, per la situació que estàvem, per *l’enfermetat* de la meva mare, i als *sotanos* que vivíem, jo havia de dormir amb ella, amb un matalàs de sis pams, perquè no teníem cap més llit, i feia molta pudor [...] i jo li demanava un pis. Vaig anar a la rectoria, li vaig implorar, exclamar: *ni caso*” (Entrevista dona immigrant). El propi mossèn Batalla, que com es veurà més endavant va arribar a Olot l’any 1968 amb una mentalitat oberta, el recorda com “un integrista, dogmàtic, poc obert als canvis” (Entrevista mossèn Salvador Batalla).

⁶⁹ Segons algunes fonts consultades, els efectius militars estaven a la caserna del Carme i a l’Hospici. Hi havia un regiment, format per dos batallons, que aproximadament representaven 1.600 soldats que s’encarreguen de la vigilància de la frontera (Entrevista Julio Clavijo, historiador local).

Tanmateix, val la pena recordar el paper de la premsa local durant aquest període. Ja s'ha comentat que *¡Arriba España!* era el setmanari de la Falange que es va començar a publicar al 1939, i fins al 1955 no va aparèixer *Misión*. Sense llibertat de premsa, els mitjans dels règim foren instrumentalitzats al servei dels interessos dels poders polítics i religiosos. A banda de la utilització que les autoritats exercien sobre la premsa, cal recordar la importància de la censura, que en molts casos podia vetar la publicació de qualsevol informació que es considerés inapropiada.

La ciutat que emergí, doncs, amb l'acabament de la Guerra Civil estava clarament influenciada per la dictadura franquista, amb una presència notable de persones fidels al Règim, de mentalitat profundament conservadora, que pretenien instaurar sense vacil·lacions el particular ordre de la dictadura franquista, eliminant, sense contemplacions, i amb considerables repressions polítiques, qualsevol vestigi propi de la República.

L'Olot que havia estat capaç de crear-se una imatge de ciutat culta i instruïda, de ciutat rica i plural, que tenia un paper important en la idea de la Catalunya- Ciutat que havia marcat l'actuació de bona part dels polítics i dels intel·lectuals catalans dels anys vint i trenta, va quedar ràpidament ofegada per la imatge de la ciutat clerical, uniformada i grisa... (Casacuberta i Sala, 1997, p.74).

Una situació, per tant, gens encoratjadora i que, com es veurà a continuació, cal contextualitzar-se en la dinàmica que afectava el conjunt de l'estat espanyol i de Catalunya, especialment a les zones urbanes.

4.1 La població olotina als anys quaranta

La població d'Olot va créixer durant el primer terç del segle XX, sobretot perquè absorbí les contínues pèrdues de població de la resta de municipis de la Garrotxa, que van entrar en recessió a partir dels anys vint (Castañer i Gutiérrez, 2008). Durant la dècada dels quaranta, el comportament de la població de la ciutat d'Olot no segueix una tendència lineal de creixement o decreixement. Tot el contrari. En els primers anys de la postguerra, la població olotina passa per dues fases ben diferenciades: una primera fase, entre 1940 i 1945, en què es fan palesos els efectes sobre la demografia del conflicte armat, en la qual es produeix un retrocés notable de la població, passant dels 14.918 habitants de 1940 als 14.254 de 1945 i, una segona etapa, la del quinquenni 1945-1950, en el qual la població creix fins a arribar als 14.913, a l'any 1950⁷⁰. Aquesta diferència suposa la recuperació de la pèrdua de població

⁷⁰ Les dades de població utilitzades provenen de l'Idescat i del CED, i com s'ha explicat a la metodologia, difereixen lleugerament de les dades dels censos de població. En aquest cas, el cens de població d'Olot del 1940

que s'havia produït durant els cinc primers anys de la dècada dels quaranta. Dit d'un altra manera: la població que es perd durant els primers cinc anys (1940-1945) es recupera a la segona meitat de la dècada (1945-1950), cosa que dóna un resultat veritablement paupèrrim en el balanç global del comportament de la població. Probablement, la pèrdua de població dels primers cinc anys no es deu tant als factors naturals (entre 1940 i 1944 el saldo del creixement natural dóna com a resultat una pèrdua de 179 efectius) sinó per la disminució del nombre d'efectius militars presents a la ciutat, una part dels quals marxaran d'Olot durant els anys posteriors a l'acabament de la guerra. Així doncs, en deu anys, la població olotina no només no augmenta, sinó que disminueix en cinc persones, fet que dóna lloc a un cas típic d'estancament demogràfic.

TAULA 6: EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ. OLOT. 1940-1945-1950

Any	1940	1945	1950
Població	14.918	14.254	14.913

Font: Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics.

En comparació amb Olot, la situació a Catalunya durant aquests anys no serà molt millor, en gran mesura per l'enorme influència que exercí la Guerra Civil en diversos àmbits (Gómez Olivé, 1992). Tot i això, la població catalana, a diferència de l'olotina, creixerà entre 1940 i 1950 un 12%⁷¹. Fins el 1950, Catalunya viurà un període de grans pertorbacions: la crisi econòmica, amb les seves implicacions sobre la natalitat, la nupcialitat i la immigració; la guerra i la postguerra, amb el seu seguit de morts i exilis; les particulars condicions econòmiques i polítiques dels anys quaranta que afecten durament l'ocupació industrial, frenen l'èxode rural i mantenen la natalitat i la nupcialitat a un baix nivell. En conjunt, tots aquests factors configuraran un creixement econòmic i demogràfic feble (Sancho i Ros, 1998). A més, cal considerar que el règim franquista practicà una actitud clarament hostil contra Catalunya i les seves institucions, així com també sobre els seus principals trets identitaris i culturals. Per altra banda, el règim franquista es caracteritzà per ser enormement classista, en el sentit que va privilegiar els interessos de les classes benestants i es va eximir de qualsevol mena de responsabilitat en la garantia i promoció de condicions de vida dignes de les classes treballadores i populars (Molinero i Ysàs, 2003; Riquer, 1999, 2010). En part, per una manca de sensibilitat social cap als sectors socials més febles, però, també, per eliminar qualsevol vestigi que es pogués identificar amb el llegat que el govern de la

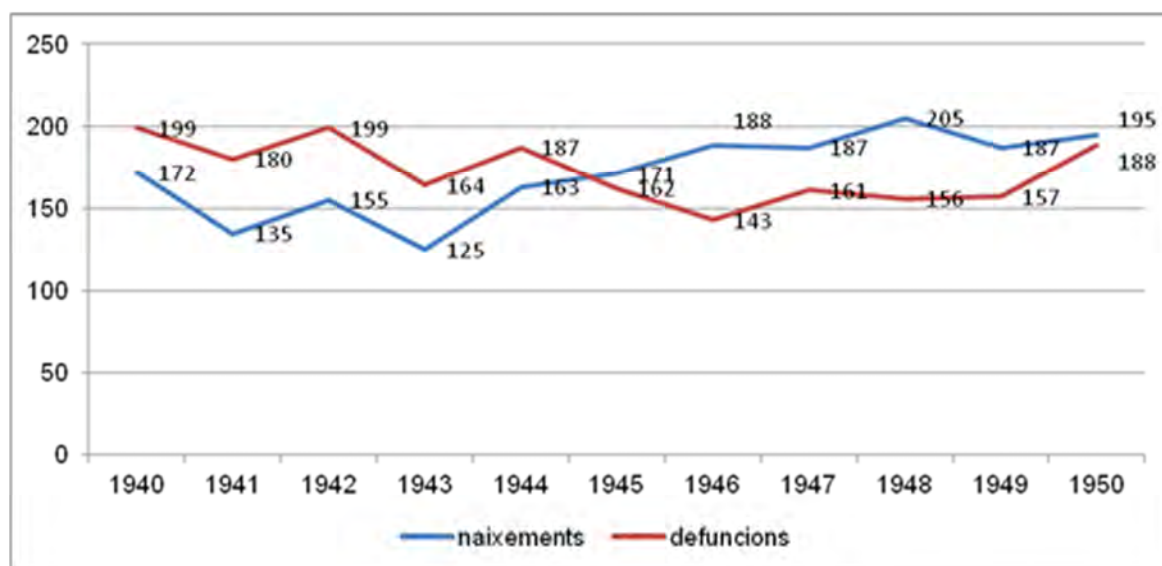
registra 14.333 habitants, mentre que al 1950 hauria crescut lleugerament, fins arribar a les 14.387. En aquest cas, les dades del cens mostren un creixement absolut de 54 persones, a diferència de les de l'Idescat i el CED, que marquen una tendència inversa, però amb valors veritablement molt similars.

⁷¹ La població catalana passa dels 2.890.974 habitants de 1940 als 3.240.313 de 1950 (Font: Cens de població).

República havia deixat en el camp social, especialment en àmbits com l'educació i l'assistència social.⁷²

L'examen detallat de les xifres de naixements i defuncions –el creixement natural– de la dècada dels quaranta a Olot il·lustren prou bé la tendència demogràfica del període. Durant els quatre primers anys, entre el 1940 i el 1944, el nombre de defuncions és més alt que el de naixements. Serà a partir de 1945 que es produirà un canvi de tendència i els naixements superaran les defuncions. Tot i això, el creixement natural positiu de la població no tindrà un increment exponencial amb el pas dels anys. És a dir, en els immediats anys, la diferència entre els naixements i les defuncions no s'anirà eixamplant, sinó que encara es viuran alts i baixos considerables que impediran que, al final de la dècada, hi hagi hagut un gran creixement de la població com a conseqüència dels factors naturals. Per exemple: si bé al 1948 la diferència entre els naixements i les defuncions és de quaranta vuit naixements, a l'any 1950 aquesta ja s'ha reduït fins a les set persones.

FIGURA 7: EVOLUCIÓ DEL NOMBRE DE NAIXEMENTS I DEFUNCIONS. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1950

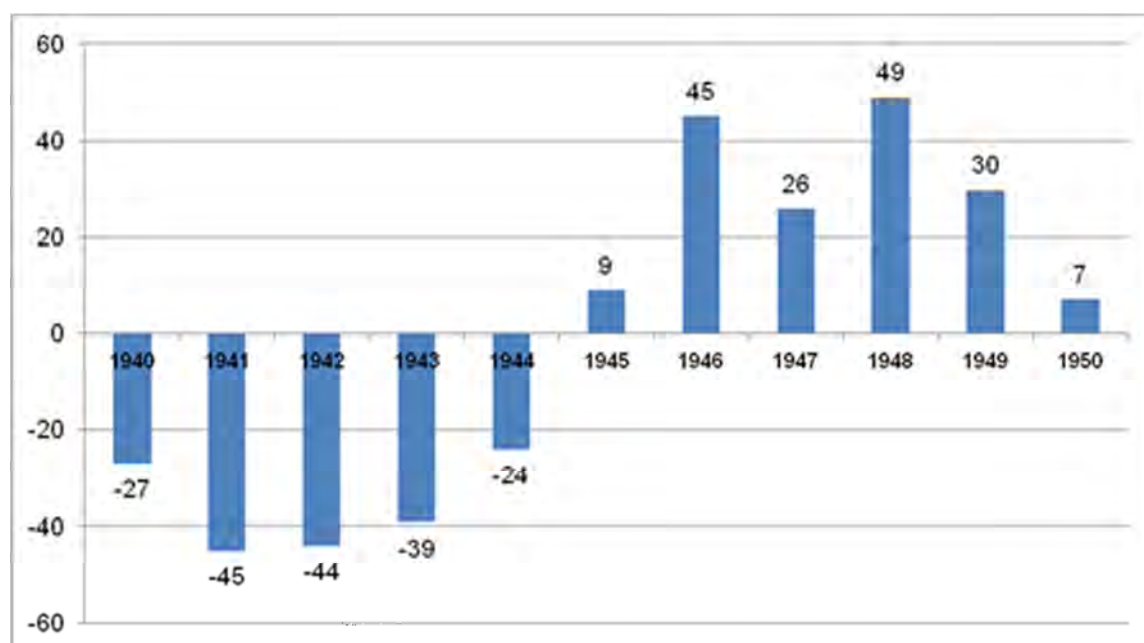
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil d'Olot.

El balanç global de la dècada dels quaranta -en quan al comportament dels naixements i les defuncions- és revelador dels anys i les condicions de vida que es van viure a Olot. Lògicament, les conseqüències del final d'un episodi traumàtic per la història de qualsevol país –la disputa d'una Guerra Civil- afecta de manera molt negativa al comportament de les

⁷² En aquest àmbit són especialment rellevants els treballs del Marquès (1995) i Portell i Marquès (2006), que ha dedicat bona part del seu treball a recuperar la figura dels mestres de la República, així com també a explicar les polítiques educatives que es van impulsar durant la República. Per altra banda, en l'àmbit del treball social i de la política social, també cal considerar l'obra de Barbero et al. (2009).

variables demogràfiques. Però no només les condiona durant els anys concrets del conflicte, sinó que deixa un llast que l'hipoteca pels anys posteriors. En el cas de la ciutat d'Olot, les dades globals del conjunt de la dècada són ben explícites. Entre els anys 1940 i 1950 naixen 1.883 persones i en moren 1.896 persones, fet que dona un saldo negatiu de 13 persones. Tot i això, una de les poques dades positives d'aquesta dècada és que l'any 1944 serà l'últim any que el nombre de defuncions serà més elevat que el nombre de naixements. A partir de l'any 1944 i durant tot el període analitzat en aquest treball, o sia, fins el 1975, l'aportació del creixement natural de la població serà sempre positiu, fet que contribuirà al creixement de la ciutat, que passarà dels 15.000 habitants de 1950 a la dels prop de 23.000 de l'any 1975.

FIGURA 8: CREIXEMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1950.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil d'Olot.

Així doncs, durant la dècada dels quaranta, la població total va disminuir amb cinc persones i el creixement natural també fou negatiu, amb tretze persones menys. Per tant, aquesta esquifida diferència posa al descobert que, en aquest període, la immigració ja era un fenomen present a la ciutat, tot i que encara no tenia la força suficient per capgirar substancialment la dinàmica negativa del creixement de la població d'Olot. El saldo migratori de la dècada, en definitiva, tot i ser positiu, és molt poc significatiu en aquest període, tot i que com es veurà més endavant, és probable que les persones immigrades, especialment les que emigraven per causes polítiques, no es registressin. El lent creixement de la població olotina, doncs, en aquesta dècada no es correspon amb la dinàmica del conjunt de

país, ja que sobretot a finals dels quaranta alguns territoris catalans ja començaran a veure com s'incrementa la seva població gràcies a l'arribada d'immigrants.

4.2 L'economia de la ciutat

La situació econòmica a Olot, especialment en els primers anys quaranta, anava en consonància amb la dinàmica de Catalunya i Espanya, motiu pel qual, aquesta secció s'inicia amb una breu panoràmica de quina fou la conjuntura econòmica a l'estat espanyol i al conjunt de Catalunya als primers anys de la postguerra.

Òbviament, les conseqüències de tres anys de guerra també es deixaren sentir damunt l'economia local, nacional i estatal, posant pals a les rodes a la desitjada recuperació. Diverses dades mostren els efectes sobre l'economia i la societat espanyola provocades per la Guerra Civil: la pèrdua d'un 15% del PIB entre 1935 i 1940; més de mig milió de pèrdues humanes entre les víctimes directes del conflicte armat, els afusellaments i la fam; prop de 300.000 desplaçats i 260.000 empresonats al 1940; etc. (Caruana, 2007). La dècada dels quaranta van ser anys d'autarquia econòmica i d'abastament exclusivament intern, la qual cosa, amb el pas dels anys, va generar una situació contradictòria: per una banda, el mercat intern demandava productes i activava els incipients sectors econòmics; per l'altra, l'aïllament exterior dificultava l'expansió als mercats internacionals i convertia la indústria en antiquada, poc mecanitzada i sense cap mena d'innovació tecnològica que millorés la productivitat. Tot plegat va limitar de manera considerable el creixement i la recuperació de l'activitat industrial, sobretot en el cas català.

La política autàrquica fou una elecció voluntària i conscient de Franco i els seus col·laboradors per tal de mantenir la continuació de l'economia de guerra. No és cert, per tant, que fos una opció forçada per les difícils circumstàncies econòmiques i polítiques, internes i internacionals, en què es trobava Espanya, com després voldrà difondre la propaganda oficial franquista (de Riquer, 1999, p. 349).

La política d'aïllament exterior, que en cap cas es podia considerar com a conjuntural, sinó que formava part de les prioritats del franquisme, s'explicitava amb la implantació d'una sèrie de mesures concretes que dificultaven el creixement de l'economia del país: intervencionisme de l'Estat, amb la creació de nombroses empreses públiques, la regulació estatal d'àmbits com el mercat de treball o el comerç exterior, el control de les inversions estrangeres, la protecció de la indústria estatal, les polítiques de regulació del mercat interior amb el sistema del racionament, entre altres. Les condicions de vida de les classes populars a Catalunya eren dures, amb llargues jornades de treball, l'anul·lació dels increments

salarials, els preus elevats dels productes bàsics. La ineficàcia de les autoritats, l'activitat especulativa sobre certs productes i la corrupció de part de les autoritats franquistes provocaven que les persones haguessin d'acudir al mercat submergit, conegut popularment com *l'estraperlo*, per tenir accés a certs productes a uns preus més assequibles (Bordetas, 2009; Marín, 2004a; Rodríguez Osuna, 1978). A més, els baixos salaris dels treballadors limitava de manera considerable la seva capacitat de consum, el qual es veia seriosament limitat, en el millor dels casos, cap a productes bàsics per garantir la subsistència.

Políticament, la primera meitat de la dècada va suposar l'alineament del règim franquista amb les potències de l'Eix, el qual va arribar a quotes àlgides amb la formació d'iniciatives com la *División Azul*, una unitat de voluntaris per anar a lluitar contra "l'amenaça comunista" i que també va comptar amb la participació de persones de la ciutat (Rubió i Pujiula, 2014). Però, l'acabament de la Segona Guerra Mundial i la victòria de les forces aliades a l'any 1945 van condemnar el franquisme al rebuig i a l'aïllament internacional, fet que fou aprofitat pel Règim per traslladar la política d'isolament de l'àmbit econòmic a les relacions internacionals. Una dictadura que, recordem-ho, s'havia posicionat a favor de la Itàlia feixista de Mussolini i l'Alemanya nazi de Hitler.

Els desitjos dels republicans, tant els qui malvivien a la clandestinitat com els qui esperaven des de l'exili, d'una intervenció aliada que posés fi al règim de Franco, es van veure esmicolats a finals dels anys quaranta i principis dels cinquanta, quan amb l'adveniment de la Guerra Freda, el bloc occidental va passar a considerar la dictadura franquista com un dels seus aliats, la qual cosa va permetre la plàcida supervivència del règim durant un llarg període de temps (Moradiellos, 2000).

En general, a Olot, durant la primera meitat de la dècada dels quaranta la situació econòmica va ser bastant precària. Els primers anys de la postguerra van ser anys de penúries i dificultats i la imatge de mares i nens esperant davant les casernes dels soldats per recollir alguna cosa per menjar era força habitual. Les dificultats d'alimentació de la població van ser importants, per la qual cosa s'establiren mesures com les cartilles de racionament; s'introduí el *dia del plat únic* (en què s'obligava als clients de restaurants i cases de menjar que renunciessin a part del seu àpat sense deixar de pagar la totalitat del menú); es crearen les anomenades *mesas reguladoras* (que oferien productes a preus més baixos que la resta d'establiments de la ciutat); o es venien productes per a les famílies més desfavorides. Davant d'aquesta situació, l'estraperlo es convertia en una solució, tot i els riscos que comportava (Clavijo, 2008; Rubió i Pujiula, 2014).

Ja s'ha dit que els efectes de les inundacions que afectaren Olot al 1940 també es deixaran sentir a les empreses i bona part d'elles quedaren afectades per les destrosses ocasionades. Fàbriques de fil i de gènere de punt, tallers d'imatgeria religiosa, adoberies o les incipients empreses d'embotits van quedar seriosament afectades. Tot i les limitacions generals que afectaven al conjunt de Catalunya, de mica en mica, els anys posteriors a la Guerra Civil van ser anys en els quals l'economia de la ciutat va aprofitar les mancances d'altres zones de l'estat espanyol i va poder subministrar una sèrie de productes que donaren una embranzida a la indústria local, especialment a partir del final de la Segona Guerra Mundial. El tèxtil fou el motor de l'ocupació olotina, amb aproximadament un 60% dels treballadors, i la imatgeria religiosa va ser l'altre sector industrial que ajudà a impulsar l'economia local. En aquests anys, les jornades laborals eren llargues i els salaris que es rebien eren, per regla general, força minsos. Durant els anys quaranta i cinquanta, tret d'aquests dos sectors, no en destacà cap altre de manera significativa. No obstant això, lentament, va anar guanyant pes dins el sector alimentari una incipient indústria –la de fabricació d'embotits– que encara avui en dia continua sent de les líders de la comarca. Vegem però, de manera més detallada, quins va ser els inicis dels principals sectors econòmics de la comarca i en quina situació es trobaven a la dècada dels quaranta⁷³.

La indústria del tèxtil és un sector amb una àmplia trajectòria a la ciutat. Els seus orígens, a tot estirar, es remunten al segle XV quan ja es començava a treballar la llana i el cànem. Però centrant-nos en el moment històric que ens ocupa, a principis dels quaranta, la ciutat comptava amb prop de 23 indústries tèxtils que ocupaven aproximadament 2.600 treballadors. De fet, per ser més fidels a la realitat – i més curosos amb el llenguatge no sexista– el tèxtil fou un sector on treballaren moltes dones, sobretot en els anys posteriors, quan progressivament la dona es va incorporar al mercat laboral. Popularment, aquests anys es recorden pel brogit dels telers als carrers i pel considerable nombre de magatzems que comercialitzaven el gènere de punt a gairebé cada cantonada de la ciutat. El tèxtil presentava dos subsectors destacats, com són el gènere de punt i la filatura, tot i que és important destacar el protagonisme que tingueren els regenerats de cotó a partir de materials ja utilitzats. Els regenerats eren peces de qualitat dubtosa i, encara ara, alguns olotins recorden l'olor tan característica que desprenien tan les fàbriques com els productes. La majoria de les indústries tèxtils de la ciutat va tenir un origen artesanal: a partir de la creació d'un petit taller familiar, gradualment augmentava el volum de treball i això donava pas, en alguns casos, al naixement d'una indústria. Entre les empreses importants durant aquells anys destaquen Can Sacrest (situada prop de la ronda Sant Bernat), Can Joanetes

⁷³ Una part de la informació que es presenta en aquest apartat ha estat extreta de l'article "Tres sectors de la indústria olotina", *Olot Misión*, núm. 871, 28 d'octubre de 1971.

(a l'actual ajuntament), Can Macias (ubicada al carrer de Joan Pere Fontanella) o Can Casadellà (el propietari era Antoni Casadellà), entre moltes altres.

El sector de la imatgeria religiosa es va crear a finals del segle XIX a partir dels obradors que s'havien anat obrint anteriorment. La primera empresa, *El Arte Cristiano*, fou creada per Joaquim Vayreda al 1880. La tradició de la imatgeria religiosa a Olot no es pot entendre sense parlar de l'Escola de Belles Arts d'Olot, de la qual, el mateix Vayreda, fou director. Segons sembla, Vayreda estava preocupat per les dificultats d'inserció laboral dels seus alumnes i aprofità l'estada a la ciutat d'uns venedors d'imatges italians perquè aquests ensenyessin als alumnes de l'Escola a emmotllar amb escaiola i a produir els primers motllos. D'aquesta manera, els escultors de la ciutat van iniciar una activitat econòmica que durant bastants anys fou molt important per a la ciutat, tant en la vessant econòmica com per reconeixement exterior. Entre els anys quaranta i cinquanta, la indústria de sants va viure el seu màxim moment de producció i creixement i la majoria dels tallers treballaven una gran quantitat d'hores per poder atendre l'altíssima demanda, que majoritàriament provenia de l'Estat espanyol. En aquest cas, els efectes de la guerra incidiren positivament en el sector de la imatgeria religiosa ja que calia reemplaçar totes les imatges que s'havien destruït durant el conflicte bèl·lic. Una sola dada mostra la importància dels sectors en aquests anys: més de 900 persones treballaven a tallers com *Las Artes Religiosas*, *El Renacimiento* o *el Sagrado Corazón*. Com es veurà més endavant, la imatgeria religiosa va viure el final de la seva època daurada a partir de la dècada dels seixanta com a conseqüència de l'impacte negatiu que suposaren les noves concepcions estètiques i la tendència a la reducció del nombre d'imatges dels temples que es dictaren al Concili Vaticà II, deixant enrere uns anys d'un èxit notabilíssim.

Finalment, la fabricació d'embotits també començà a ser una activitat econòmica important durant aquests anys, especialment a partir de possibilitat d'incorporar les instal·lacions de fred industrial, la qual cosa permetia que l'activitat deixés de ser estacional o de temporada per poder-se exercir durant tot l'any. Fou a partir de l'any 1925 que les primeres càrnies olotines utilitzaren el fred industrial amb compressors "Christenser" la qual cosa va convertir la ciutat en uns dels primers llocs de l'Estat espanyol on s'empraven. Els orígens d'aquesta indústria a Olot i a la Garrotxa cal cercar-los a principis de segle XX i, com en el cas del tèxtil, l'embrió de la dimensió industrial cal situar-lo en el marc del treball artesanal. En un primer moment, la carn de porc era subministrada només per particulars. Va ser a mitjan anys trenta que alguns industrials olotins van començar a importar carn de vaca i de vedella provinent de l'Uruguai i l'Argentina, la qual cosa va permetre ampliar la producció. Al primers anys, només es feien productes adobats (pernil, llonganissa, llom...) i amb unes quantitats

modestes. Però la Guerra Civil i la posterior política econòmica d'aïllament exterior frenà la potencial expansió d'aquests sectors. Hi hagué manca de matèries primeres i la limitació de matar porc per a serveis industrials vigent entre el 1941 a 1950 fou un cop molt dur per a aquesta indústria emergent. Tot i això, aquesta aturada va ser temporal, ja que a principis dels cinquanta es va iniciar un període de desenvolupament i creixement industrial importantíssim que va convertir el sector en el motor de l'economia local i comarcal de les properes dècades, sobrepasant, amb gran diferència, a la resta d'àmbits econòmics tradicionalment importants a Olot. Algunes de les indústries que ja funcionaven o que naixeren durant els anys quaranta foren les de Descals, Coderch, Puigvert, i les encara avui importantíssimes Noel i Espuña, fundades al 1940 i 1947 respectivament.

En resum, doncs, des del punt de vista econòmic, la dècada dels quaranta van ser anys amb un inicial clima de penúria i d'autarquia, amb moltes dificultats per al desenvolupament del teixit industrial a causa de l'escassetat de primers matèries i de maquinària, amb una lenta i progressiva recuperació després de la guerra i en què per primera vegada es va produir un cert increment de l'activitat industrial que va permetre assolir els nivells d'abans de la guerra.

4.3 L'habitatge i l'urbanisme

El desenvolupament urbanístic d'una ciutat és producte, per regla general, del creixement de la població que es dona en un territori i la conseqüent major demanda d'habitatges, equipaments i serveis indispensables per satisfer les necessitats bàsiques de la població. No es pot obviar, tampoc, la necessitat de donar resposta a la demanda de sòl industrial que garanteixi el desenvolupament de les empreses i l'economia local. Una de les idees primordials a considerar davant qualsevol intervenció urbanística municipal és la necessitat de planificació. Els municipis necessiten dotar-se d'instruments de planificació que dibuixin una idea de ciutat de present però, sobretot, de futur. I aquest serà, sense cap mena de dubte, una de les principals llacunes que definirà la ciutat d'Olot durant els anys del franquisme.

Acabem de veure que el creixement de la població olotina durant els anys quaranta fou nul però que, especialment durant la segona meitat de la dècada, la població va tornar a augmentar gràcies al millor comportament del creixement natural i a l'arribada dels primers immigrants. Per tant, el desenvolupament urbanístic d'Olot, en aquest període, no va ser espectacular, si bé ja s'intuïen alguns dels futurs problemes que la ciutat patiria en un futur immediat per la incapacitat i el desinterès de les autoritats locals.

Els primers anys del Règim marcaran una tendència en l'àmbit de l'urbanisme que lamentablement per Olot s'estendrà durant tot el franquisme i, en certa manera, l'hipotecarà pel futur. La despreocupació absoluta per la ordenació urbanística serà una llosa impecable, juntament amb les constants dificultats per garantir habitatge digne a la població, i molt especialment a la immigració, tant la que prové de l'èxode rural com la que prové d'altres punts de l'estat espanyol. La inhibició, la incapacitat i la incompetència de les autoritats locals desembocaran en una pèssima ordenació urbanística, dibuixant una ciutat poc vertebrada des del punt de vista territorial i social.

Sense que serveixi de consol, però, aquesta no va ser una mancança exclusiva d'Olot. En el cas de l'habitatge, a Catalunya el problema s'arrossegava ja d'abans de la guerra. De fet, el període 1915-1935 estigué enormement influenciat per les repercussions de la Primera Guerra Mundial, que afavorí el procés d'industrialització –majoritàriament a la regió de Barcelona-, la urbanització i l'arribada d'immigració urbana, amb el consegüent increment de la demanda d'habitatge. Aquest procés, però, desencadenà, ja en aquells anys, una enorme problemàtica relacionada amb l'habitatge, derivada, sobretot, per la combinació d'una baixa capacitat adquisitiva dels demandants d'habitacles i l'increment dels costos de producció, que convertia en veritablement complicat l'accés a l'allotjament.

Després de la Guerra, i durant els primers anys del franquisme, la producció d'habitatges quedà seriosament limitada i perjudicada per l'estancament econòmic. Com afirma Naredo (2010), després de la Guerra Civil, el parc d'habitatge espanyol era insuficient i de pèssima qualitat i, sobretot a les grans ciutats, el lloguer era el règim de tinença majoritari⁷⁴. Així, per exemple, s'estimava que a l'any 1940 el dèficit d'habitatges a la ciutat de Barcelona era de 10.700 habitatges, mentre que en el conjunt de la província la xifra ascendia als 24.000. Tot i això, el pitjor encara estava per arribar ja que al 1950 la xifra s'enfilava fins a la impressionant quantitat de 65.000 i 70.000 habitatges (Bordetas, 2009).

Per aquesta raó, ja durant els primers anys del Règim s'havien creat *l'Instituto Nacional de la Vivienda* (1939), dependent del Ministeri de Treball, i *l'Obra Sindical del Hogar* (1942), dependent de *l'Organización Nacional de los Sindicatos*. Paral·lelament, s'aprovaren diverses normes legals per atreure a la inversió privada en la producció constructiva: *Ley de Viviendas Protegidas* (1939) i la *Ley de viviendas bonificables* (1944).

⁷⁴ Naredo (2010) assenyala la paradoxa del mercat immobiliari espanyol en la darrera meitat de segle, que es transforma de manera espectacular, passant d'un mercat immobiliari deficitari d'habitatges i amb predomini del lloguer, a un mercat immobiliari excedentari i amb el predomini de la propietat.

A banda dels factors econòmics, entre els quals destaquen la inflació, l'augment dels preus, la manca de materials per a la construcció, les restriccions de les importacions, la disminució de la productivitat, la manca de mà d'obra especialitzada, els salaris baixos de la mà d'obra, l'obsolescència de la maquinària i l'aposta per l'especulació en patrimoni immoble, en detriment de l'activitat constructora, cal remarcar que l'endarreriment espanyol es degué, sobretot, a la fallida de la política d'habitatge del franquisme, que en bona mesura beneficià les classes més poderoses i perjudicà les populars. Va ser sobretot durant la segona meitat de la dècada dels quaranta, amb la represa del moviment immigratori i la recuperació del creixement natural de la població, que les dificultats d'habitatge van ser més acusades. Una única dada il·lustra l'asincronia entre el creixement de la població i el ritme de l'activitat constructiva: mentre que l'estoc immobiliari creixia anualment, entre 1940 i 1950, un 0,84%, la població urbana ho feia a l'1,62% (Tafunell, 1998).

Tot plegat va contribuir al sorgiment del relat candelà dels anys seixanta sobre els suburbis i les inquietuds dels seus habitants⁷⁵. Fenòmens com l'ocupació de les coves, el barraquisme, els suburbis, les cases d'autoconstrucció, els subarrendaments, l'ocupació compartida entre diverses famílies, en definitiva, l'allotjament en pèssimes condicions d'habitabilitat van ser una realitat a la Barcelona de principis i mitjans de segle, la qual, lamentablement, s'expandiria a altres ciutats catalanes⁷⁶. No va ser fins que aquestes realitats van assolir unes magnituds extraordinàries que les autoritats franquistes van decidir intervenir, ja que posava al descobert el fracàs de les seves mesures i il·lustrava, als ulls de tothom, la incapacitat de les autoritats per garantir unes condicions de vida mínimes a la població. L'habitatge ja no era una problemàtica que afectava les classes socials més desfavorides, sinó que s'havia generalitzat, convertint-se en una realitat que afectava també la classe mitjana. Segons Tafunell, no va ser fins a 1957 que les xifres d'activitat del sector immobiliari van recuperar-se i superar els nivells anteriors a la Guerra.

A Olot, el primer planejament urbanístic és el pla dissenyat per l'arquitecte municipal Alfred Paluzie entre els anys 1901 i 1906. Aquest pla, fruit del treball de persones il·lustrades que coneixien l'arquitectura i l'urbanisme que era propi d'alguns països europeus de l'època, fixava sobre un plànol les alineacions bàsiques que orientaven cap a on havia de créixer la ciutat a partir del traç dels nous carrers. Es configurava la imatge d'una ciutat ordenada que, tot i això, no donava resposta a l'encaix de la ubicació de les empreses, la majoria de les

⁷⁵ A banda de la seva obra més coneguda, *Els altres catalans*, Candel va publicar altres llibres, alguns amb títols tant encertats com *Donde la ciudad cambia su nombre* (1967).

⁷⁶ Per ampliar els continguts sobre el barraquisme a Catalunya durant el franquisme (Bordetas, 2009; Marín, 2004a; Tatjer i Larrea, 2010). En el cas de Girona destaca el dossier "Immigració i barraquisme", publicat a la revista Girones (nº 2, de 2014).

quals s'instal·laven al costat dels rius, independentment de l'existència de nuclis d'habitatges al seu voltant.

IMATGE 1: IMATGE AÈRIA DE LA CIUTAT D'OLOT. 1945

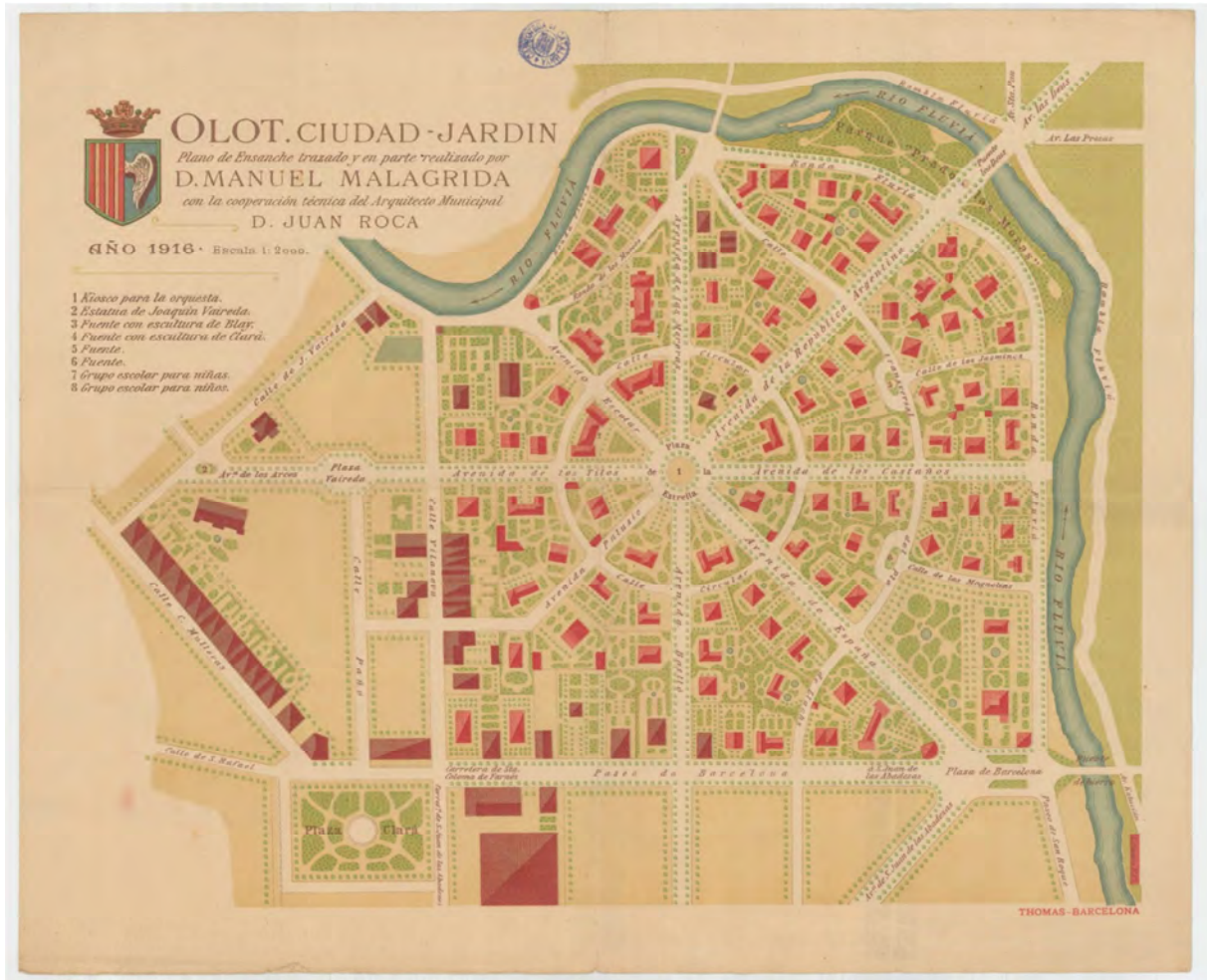

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Al voltant dels anys vint s'havien creat a Olot noves zones urbanes que ocupaven l'àrea sud-est de la ciutat, a la zona del Pla de Llacs, i per damunt de tot va destacar la construcció de l'Eixample Malagrida, una zona residencial pensada per a la nova burgesia olotina i que reproduïa un disseny urbanístic basat en el model de *ciutat jardí* (Veure imatge 2). El popularment anomenat "Eixample dels rics" es va estendre més enllà de la frontera natural que suposava el riu Fluvià i constituïa un model urbanístic totalment contraposat al del Nucli Antic d'Olot: els amplis carrers i avingudes anaven en consonància i compartien el protagonisme amb el bucòlic paisatge natural olotí. Hi havia una aposta clara per fer

compatible i encaixar de manera harmoniosa la bellesa paisatgística de l'entorn natural de la ciutat amb la urbanització d'una zona noble de la ciutat.

IMATGE 2: OLOT: CIUDAD-JARDIN: PLANO DEL ENSANCHE TRAZADO Y EN PARTE REALIZADO POR D. MANUEL MALAGRIDA CON LA COOPERACIÓN TÉCNICA DEL ARQUITECTO MUNICIPAL D. JUAN ROCA

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Paral·lelament, a mitjan anys vint, Rafael Arau, un industrial fariner que seria regidor de l'Ajuntament als anys trenta, va promoure l'ocupació de l'eixample oest, amb la creació de l'"Eixample dels pobres" que ampliava els límits d'Olot a partir de donar continuïtat a les zones ja edificades del Firal en direcció a la carretera de Ripoll. Aquesta nova zona, tal i com el seu nom indica, s'urbanitzava per encabir-hi la població treballadora de la ciutat, lluny de les pretensions de la burgesia local que construïa grans residències i mansions a l'altra banda de la ciutat.

La nova ciutat creixa, i dibuixava una composició de les àrees residencials que afavoria una segregació urbana ben accentuada, on fins i tot el nomenclàtor dels barris no deixava cap mena de dubte del tipus de persones i famílies que s'hi instal·laven.

Un dels primers grups d'habitatges que es van construir en aquesta etapa fou el grup de cases "José Antonio", alçat al barri de Sant Miquel, al sud est d'Olot, l'any 1942 amb l'objectiu de pal·liar el dèficit d'habitatges provocat en bona mesura per les inundacions de finals de l'any 1940, tal com es posa de manifest en la Memòria del Grup José Antonio d'Olot⁷⁷. L'aiguat va provocar la destrucció d'una quinzena de cases i més de cent habitatges van patir algun desperfecte com a conseqüència de la rierada. El grup José Antonio fou promogut per *l'Obra Sindical del Hogar*⁷⁸ i comptava amb cinquanta-set habitatges que adoptaven l'estil de les anomenades "cases barates": construccions relativament petites que eren edificades a zones on el preu del sòl no era molt car, alçat amb materials senzills i que fou ocupat majoritàriament per persones que es dedicaven a la pagesia. El grup tenia diferents tipus d'habitatge: des dels habitatges amb planta baixa i pis, als que només tenien la planta baixa; en tot cas, el nombre d'habitacions oscil·lava entre les tres i les cinc. A la mateixa zona, també es va projectar, amb el suport de l'Ajuntament, la construcció d'un Grup Escolar format per tres aules per a nens i tres més per a nenes. El consistori es comprometia a assumir les despeses derivades de les voreres, l'arbrat i la pavimentació dels carrers però, finalment, sense que se'n sàpiguen els motius, el grup escolar no es va edificar⁷⁹.

Durant la segona meitat de la dècada van aparèixer nous grups d'habitatges protegits, promoguts majoritàriament per *l'Obra Sindical del Hogar*, a l'Eixample Malagrida (construcció de vint habitatges a l'any 1945) i també les primeres edificacions als voltants dels volcans Montsacopa i la Garrinada. Una mica més tard s'iniciaren els tràmits per a la construcció de les cases barates del barri de Sant Pere Màrtir, les obres de les quals es perllongaren entre els anys 1951 i 1955. Aquests habitatges, coneguts popularment amb el nom de *cases barates*, eren senzills, construïts generalment amb materials de poca qualitat i sovint ubicats en zones perifèriques de la ciutat, amb valor de sòl rústic i no previstos com a

⁷⁷ COAC (Delegació de Girona), Arxiu Històric, Fons Ignasi Bosch (sense catalogar), (Grups José Antonio i Malagrida, Olot).

⁷⁸ *L'Obra Sindical del Hogar* era l'organisme del règim franquista creat per fomentar i gestionar la construcció d'habitatges, concretament, l'entitat promotora i administradora de *l'Instituto Nacional de la Vivienda*. Aquest model de grup d'habitatges fou implantat en diferents municipis espanyols i també de les comarques gironines. Concretament, al barri de Sant Narcís de Girona, es va executar un projecte molt més ambiciós que suposà la construcció de 527 habitatges unifamiliars i plurifamiliars, La segona gran promoció promoguda a les comarques gironines va ser, com es veurà més endavant, la construcció de les cases barates de Sant Pere Màrtir, a Olot, amb 336 habitatges.

⁷⁹ *¡Arriba España!* núm. 170, 30 de maig de 1942.

urbanitzables (Escarpanter i Llimona, 2013), cosa que abaratia els costos de la construcció, però que s'inserien de manera absolutament invertebrada en el conjunt de la ciutat.

Tal com s'ha assenyalat anteriorment, al 1942 Pere Bretcha es va convertir en alcalde de la ciutat i una de les característiques del seu mandat va ser la important política d'inversions que va promoure. Una política que es materialitzà amb la pavimentació de carrers, l'enllumenat i l'embelliment urbanístic, els grups escultòrics de Clarà i Blay, l'enjardinament, entre altres. Bretcha, que a partir de 1947 va compaginar l'alcaldia de la ciutat amb la presidència de la Diputació de Girona, va saber aprofitar bé les seves relacions amb els càrrecs provincials del règim per a promoure una sèrie de millores importants a Olot.

Olot és una ciutat desordenada a principis dels anys cinquanta, i durant l'etapa de Bretcha al capdavant de la ciutat existeix una preocupació pel centre de la ciutat, però no pas per les perifèries (Entrevista Jordi Pujiula, historiador local).

La seva etapa al capdavant de la ciutat, ben valorada pel conjunt de la població i encara avui recordada per molts ciutadans, va ser també molt criticada –especialment pel seu successor a l'alcaldia, Àureo Aramburo- per l'endeutament que provocà sobre les finances municipals. De fet, el sanejament dels comptes locals va ser la prioritat principal de l'alcalde Aramburo, un metge, militar a la reserva, que exercí d'alcalde entre els anys 1956 i 1966. En resum, doncs, l'urbanisme previ i posterior al franquisme representen dues perspectives urbanístiques clarament antagòniques.

Al 1906, el primer pla Paluzie preveu una ciutat ordenada, basada en la *ciutat jardí*. El tema industrial no entra, i les empreses es situen al costat del riu. El franquisme, en canvi, suposa un trencament amb la idea paisatgística de baixa densitat, incorporant l'edificació de blocs alts barrejats amb la indústria (Entrevista Llorenç Panella, coneixedor de l'urbanisme local).

4.4 La immigració andalusa

Com s'ha analitzat en pàgines anteriors, la dècada dels quaranta no va ser, en el cas d'Olot, una dècada especialment reeixida en relació al creixement de la població. Ans al contrari. Aquest període es pot qualificar, en termes poblacionals, com una dècada perduda, sobretot per la pèssima aportació dels factors naturals, però també per un saldo migratori que, tot i ser positiu, va ser molt feble.

Això no obstant, cal recordar, com s'ha apuntat al capítol 2, les tesis que afirmen que la presència de la immigració espanyola a Catalunya als anys quaranta fou molt més important

d'allò que les xifres oficials reflecteixen (Molinero i Ysàs, 1987; Marín, 2006a, 2009). Segons aquestes tesis, les migracions interiors durant la postguerra foren invisibilitzades i menystingudes, ja que la majoria dels historiadors i d'altres científics socials es van centrar – i afegiríem, encara ara es centren-, en el període comprès entre mitjan cinquanta i setanta. Marín (2006a, 2009) subratlla que, en aquest decenni, Catalunya assoleix el seu segon màxim històric en quant al saldo migratori i argumenta aquesta tesis amb una sèrie de raonaments. El més important de tots és que moltes de les persones que fugien de la repressió del Règim optaven per passar desapercebudes en el context de destí per tal d'evitar les persecucions i, per això, no es registraven als censos municipals. No figurar en els registres administratius de les autoritats franquistes de l'època era una estratègia prudent en el context de destí, on difícilment la gent coneixia el bàndol de militància durant la guerra i d'aquesta manera evitaven les represàlies i les discriminacions a les quals es veien sotmesos moltes de les persones del bàndol republicà. A més, s'ubicaven discretament en zones allunyades dels centres de les ciutats, i no participaven de la vida social, cosa que explica que en l'imaginari col·lectiu, però també en el marc d'algunes investigacions, es posés més èmfasi en la dècada dels cinquanta com a període àlgid de l'inici de l'emigració a Catalunya, obviant la rellevància de la dècada anterior. No sabem, en el cas d'Olot, fins a quin punt aquesta va ser una tendència al llarg de la dècada, i si més enllà de les dades dels censos i dels padrons, la immigració fou realment més rellevant del que mostren els registres.

Un altre dels elements poc coneguts pel conjunt de la població és la inicial animadversió cap a la immigració que les autoritats franquistes van tenir durant els primers anys del règim. Les ànsies del franquisme de controlar la població, tot fixant-la en els seus municipis d'origen on el control social era més assequible, expliquen aquesta actitud inicial. A més, les grans ciutats eren considerades com a espais propicis per a les corrupcions humanes i, per tant, no era convenient que s'hi desplaressin persones provinents de l'entorn rural. Per aquest motiu, es dictaren normes que restringien els moviments de població dins el territori espanyol i també cap a l'exterior. Una mostra més de les contradiccions del règim franquista que, anys més tard, estimularia la immigració interior i exterior com a vàlvula d'escapament per a resoldre la complicada situació econòmica i social de l'Estat.

Així doncs, des del final de la Guerra Civil i fins a mitjan anys cinquanta, les migracions dins d'Espanya varen ser constantment interferides i les detencions d'immigrants "il·legals" una constant, fins que cap a 1957 el Règim decidí de rectificar l'allau incontenible de migrants i la sensació que estaven provant de buidar l'aigua del mar amb una galleda (Marín, 2004a, p. 47).

Al següent capítol es tractarà amb més detall aquesta qüestió, però en aquest moment val la pena assenyalar com, a Barcelona, el centre neuràlgic de les retencions i posteriors repatriacions dels immigrants fou el Pavelló de las Missions, situat a Montjuic, que en els anys de la postguerra acollia presos, indigents i, finalment, immigrants que incomplien les normes franquistes que limitaven les migracions. Les polítiques de deportacions i repatriacions de ciutadans dins el seu propi país van ser habituals a Barcelona, sobretot durant la dècada dels quaranta, i es basaven en diverses ordenances municipals que foren vigents fins a principis dels anys seixanta. A *Misiones* si confinaven els pobres i els migrants, dues cares antipàtiques per al règim, ja que posaven al descobert la incapacitat de gestionar una realitat que se'ls havia escapat de les mans. La inicial política d'animadversió que va aplicar el franquisme vers la immigració també va suposar l'establiment d'un lligam pervers entre immigració i la precarietat, la marginalitat o la delinqüència, entre altres. Certament, les situacions de les quals fugien moltes persones dels seus municipis d'origen eren precàries i, a sobre, es van veure agreujades en el context de destí per la incapacitat de les autoritats franquistes de donar-hi resposta, especialment en el camp de l'habitatge, l'ordenació urbanística i la dignificació dels barris (Aroca, 2010).

A més, aquesta connexió tendenciosa i perversa entre immigració i marginalitat va alimentar les actituds de recel, temor i desconfiança de la població autòctona cap als immigrants, contribuint a la fragmentació social i cultural dels membres de la societat basant-se en seu origen geogràfic. Tot plegat, però, comptava amb el suport d'altres estaments importants de la Barcelona franquista, com ara l'eclesiàstic i els mitjans de comunicació, com *La Vanguardia*, que recolzaven la noció dels migrants com a *ciutadans amorals* i de la *immigració indisciplinada*, tot avalant les polítiques d'expulsió dels immigrants com a mesura útil per acabar amb el barraquisme i el creixement desordenat de l'urbanisme barceloní (Aroca, 2010). Aquestes retencions i expulsions es feien d'acord amb la normativa franquista, així com d'ordenances municipals, que en el cas de Barcelona i altres municipis, com l'Ajuntament de Sabadell, deixaven clara la finalitat de les retencions i els eventuals retorns.

El esfuerzo de la Municipalidad no se ha limitado a desarrollar y arraigar el sentimiento de hermandad entre los vecinos del Municipio, sino que lo ha expansionado hacia los que, atraídos por la fama industrial de que goza, adquieren el carácter de inmigrantes y que a causa de no encontrar trabajo continúan en estado de indigencia en que se hallaban al salir de sus respectivos pueblos [...]. Este problema inmigratorio tiene una importancia extraordinaria y absorbe gran cantidad de medios personales y económicos de carácter municipal [...]. El Ayuntamiento acoge a estos náufragos hasta que obtienen una colocación y

de no encontrarla después de un tiempo prudencial, los repatría a su punto de origen (Marín, 2004a, p. 47).

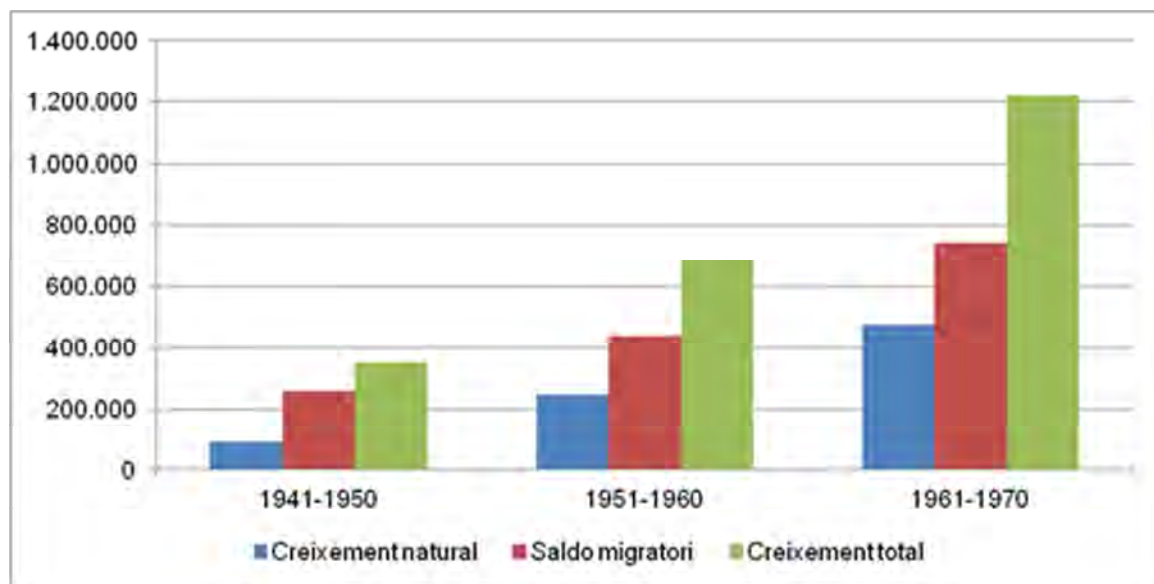
Amb el pas dels anys, lamentablement, la repressió franquista a les migracions continuaria, tot i que es demostraria absolutament ineficaç, ja que el ritme d'arribades de nous migrants al conjunt de Catalunya, però sobretot a la ciutat de Barcelona, no s'aturaria.

A Catalunya, com ja s'ha comentat, la primera gran irrupció de la immigració al segle XX es dona entre els anys 1911 i 1930. El saldo migratori estimat és de més de 500.000 persones i representa el 77% del creixement total de la població. Tot i això, cal destacar que aquest creixement no va ser uniforme al llarg de tots aquests anys, i que en alguns períodes, si bé el creixement migratori va ser notable, el creixement vegetatiu va ser baix, a causa de l'elevada mortalitat (Domingo, 2014). Inicialment, la majoria de les persones provenen de territoris propers, com Múrcia, València, Castelló, Osca i Terol, tot i que també comença a ser important el contingent provinent d'Almeria; i, es dirigeixen fonamentalment cap a la ciutat de Barcelona i les grans ciutats contigües.

Entre els anys 20 i 30 la població catalana creix en bona mesura gràcies a la immigració (un 72%), però aquest creixement de població es frena durant la dècada dels trenta. Es tracta doncs, com també va passar a Olot, d'una immigració espanyola de proximitat, propiciada en gran part per la necessitat de reconversió de la ciutat de Barcelona en motiu de la celebració de l'Exposició Universal de l'any 1929, la construcció d'obres públiques, com el metro de Barcelona, i el creixement de sectors industrials com la metal·lúrgia, l'electricitat, la química i la siderúrgia.

Naturalment, la Guerra va provocar una forta reducció en el creixement de la població catalana, tant pel fa als factors naturals com al creixement migratori, però el ritme de creixement poblacional, també migratori, es va recuperar durant la dècada dels quaranta. Així, per exemple, entre 1941 i 1945, tot i que cal valorar la fiabilitat de les dades estadístiques d'aquella època, el creixement migratori català va ser de 95.844 persones, mentre que entre 1946 i 1950 el creixement ja s'enfilà fins les 199.877 persones. El creixement de la població es va concentrar a les grans ciutats, amb Barcelona al capdavant, però també a les seves rodalies, en ciutats com l'Hospitalet, Badalona, Cornellà, Sant Adrià del Besòs, Terrassa, Sabadell i Vilanova i la Geltrú. (Domingo, 2014; Gómez Olivé, 1992; Marín, 2004b, 2009a).

FIGURA 9: CREIXEMENT TOTAL, NATURAL I SALDO MIGRATORI. CATALUNYA. 1940-1970. PER DÈCADES.

Font: Elaboració pròpia a partir de Gómez Olivé (1992)

A principis de 1940, la majoria dels immigrants espanyols eren efectius militars que havien arribat a la ciutat a les acaballes de la Guerra Civil i també durant l'any 1940. En aquells anys, Olot comptava amb un regiment format per dos batallons i el nombre de soldats de lleva rondava la xifra dels mil sis-cents efectius. Bona part dels efectius es trobaven ubicats al districte 2 secció 1, la zona censal on hi havia una de les casernes, concretament a l'actual circumval·lació de les Corts Catalanes, número 18. Aquesta adreça corresponia al Grup Escolar Malagrida, on els militars es van instal·lar durant uns anys després de l'aiguat; més endavant, visqueren a les casernes del Carme i a l'Hospici. La seva presència a la ciutat, com ja s'ha comentat, es devia bàsicament per la proximitat amb la frontera amb França i la voluntat de les autoritats franquistes de controlar la zona. A més, no cal perdre de vista les mesures que el règim franquista va aprovar per tal d'afavorir la recol·locació laboral dels soldats després de la guerra, cosa que podia afavorir que alguns decidissin quedar-se a Olot.

La Guerra Civil s'acaba oficialment el primer d'abril de 1939, però molts soldats continuen mobilitzats fins al 1940. En efecte, el context internacional va fer que la dictadura guardés un bon nombre de soldats de quintes preparats per respondre a un eventual conflicte [...] La dictadura havia aprovat des de la tardor de 1938 una sèrie de mesures encaminades a afavorir la reintroducció al mercat laboral dels soldats, i, així mateix, havia previst un bon nombre de subsidis per als excombatents. D'aquesta manera, els soldats de Franco tingueren accés a un important nombre de places reservades de l'Administració pública, i fins i tot de l'empresa privada (Rubió i Pujiula, 2014, p.16-17).

Les dades de la població andalusa empadronada a Olot durant la dècada dels quaranta mostren que la seva presència ja era significativa. Olot comptava al 1940 amb 226 andalusos, fet que certifica, tal i com es veurà més endavant, que tot i que va ser durant la dècada dels cinquanta quan s'incrementà de manera molt destacada, aquests ja foren presents a la ciutat amb anterioritat. Tot i això, com ja s'ha vist, el perfil dels andalusos que inicialment hi havia a Olot era molt particular. No es tractava d'una immigració econòmica sinó d'un desplaçament de població motivat per raons polítiques i que, d'entrada, no tenia una voluntat d'assentament a la ciutat. Concretament, dels 226 andalusos, 149 eren soldats, la qual suposava gairebé un 70% del total. La presència dels efectius militars a la ciutat i la seva diversitat d'orígens s'explicava a les pàgines d'*¡Arriba España!* amb el seu to característic:

En este Templo del honor y de las virtudes militares que es el Cuartel del Regimiento están representados todos los miembros de la familia hispana. Castellanos, gallegos, navarros, andaluces, aragoneses, catalanes, españoles todos que con sus diversos acentos...⁸⁰

TAULA 7: EVOLUCIÓ DELS IMMIGRANTS ANDALUSOS I ELS SOLDATS ANDALUSOS EMPADRONATS. OLOT. 1940-1945-1950

Any	1940	1945	1950
Immigrants andalusos	226	159	508
Soldats andalusos	149	55	190

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels padrons d'Olot.

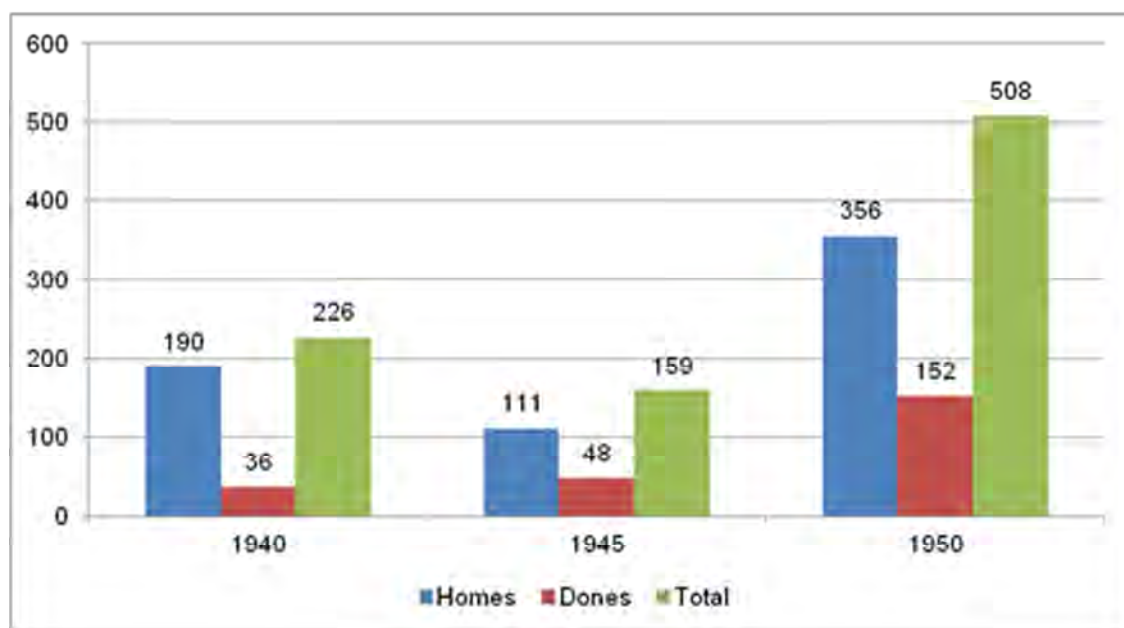
Gairebé el 80% dels andalusos que hi havia a Olot al 1940 eren homes, joves i solters que provenien majoritàriament de les províncies de Cadis (62), Sevilla (38), Granada (36) i Còrdova (35). Si bé hi havia una presència de persones de totes les províncies andaluses, les de Màlaga (18), Almeria (17), Huelva (12) i Jaén (7) eren les menys nombroses. El cas de la immigració provinent de la província d'Almeria és interessant ja que, quan s'analitza la mitjana de l'any d'arribada, és precisament Almeria la província amb efectius amb més anys de convivència a la ciutat. Tot i ser, quantitativament poc rellevants en el conjunt de la immigració andalusa, qualitativament cal tenir-los en compte, ja que probablement van ser dels primers andalusos que es van establir a Olot.

Certament, el comportament migratori de la província d'Almeria presentava algunes especificitats que la convertien en singular respecte a la resta de províncies andaluses.

⁸⁰ *¡Arriba España!*, núm. 76, 27 de juny de 1940

Almeria va ser la primera de les províncies andaluses que va recórrer a l'emigració com a estratègia de supervivència. L'emigració almerienca cap a Catalunya s'inicià durant el període 1916-1920, cosa que donar provocà una autèntica *catàstrofe demogràfica*, ja que el creixement natural de la població no va ser capaç de superar les pèrdues provocades per les emigracions. La disminució del pes de la vinya i la crisi definitiva de la indústria minera van ser els principals factors que provocaren un èxode de dimensions molt notables que va arrossegar, fins i tot, a províncies limítrofes com la de Múrcia (Marín, 2010; Sancho i Ros, 1998).

FIGURA 10: EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ANDALUSA EMPADRONADA. OLOT. 1940-1945-1950

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels padrons d'Olot.

Així, doncs, el primer dels elements que expliquen l'arribada de la immigració andalusa a Olot és la presència de nombrosos efectius militars que residiren, temporalment, a la ciutat i que coneixien les possibilitats econòmiques i laborals, encara que durant la guerra l'activitat s'hagués reduït considerablement. El fet que inicialment els primers andalusos arribats a Olot fossin soldats explicaria, en part, que no fossin percebuts per la població local com a immigrants. Al 1945, però, es va produir un retrocés important del nombre d'andalusos, que va coincidir amb una reducció important del nombre soldats instal·lats a Olot. A mesura que passaren els anys quaranta el pes relatiu dels efectius militars en la immigració andalusa a Olot va perdre importància, la qual cosa va desembocar, a finals de la dècada, en una nova etapa en la immigració andalusa, clarament provocada per les causes de caire econòmic. Així, si a l'any 1940, els efectius militars suposaven un 66% del total de la immigració andalusa, al 1950 *només* representava el 37%. Ara bé, en termes absoluts, al 1950 la xifra

d'efectius militars andalusos va assolir la quota màxima de la dècada amb 190 individus, la majoria dels quals provenien de la província de Sevilla.

El meu pare va estar aquí per la Guerra, a Catalunya, va estar per la Guerra. No havia estat a Olot concretament, a Catalunya... però va ser una sort que vinguéssim a Olot, perquè, no ho sé [...] Per què vàrem venir aquí? Perquè aquí vàrem trobar, a pagès, una gent tant formidable, tant *macus* (ENT. 1.1, dona immigrant)

En segon lloc, cal esmentar, en la mateixa línia que els efectius militars, la influència dels exiliats a l'hora d'explicar la progressiva incorporació d'andalusos a Olot. Així, durant la dècada dels quaranta, Olot també va acollir un nombre important de refugiats andalusos⁸¹ alguns dels quals, provenien de la província de Màlaga, entre d'altres llocs de l'Estat espanyol, fruit de l'èxode de refugiats malaguenys que al 1937 abandonen la seva terra arrel de l'entrada de les tropes franquistes a Màlaga (Clavijo, 2008). La situació geogràfica d'Olot la convertia, per tant, en zona de pas en el trajecte cap a l'exili, i en alguns casos, aquest trajecte es podia acabar a Olot, amb la voluntat d'iniciar una nova etapa.

A més, cal tenir en compte la importància de les persones que durant aquells anys havia estat a Olot temporalment fent el servei militar i que, una vegada havien tornat a Andalusia, optaven per emigrar-hi, ja que eren conscients de les possibilitats de trobar fàcilment feina. Aquest és el cas, per exemple, d'una de les persones entrevistades, un home que va arribar a Olot amb la seva família al 1952, amb sis anys, perquè un cunyat de la seva mare havia fet el servei Olot, al 1946, i s'hi havia quedat a viure. És probable, doncs, que la primera immigració dels anys immediats de la postguerra estigui fortament influenciada per alguns d'aquests motius, a l'hora d'explicar les raons del seu assentament a Olot.

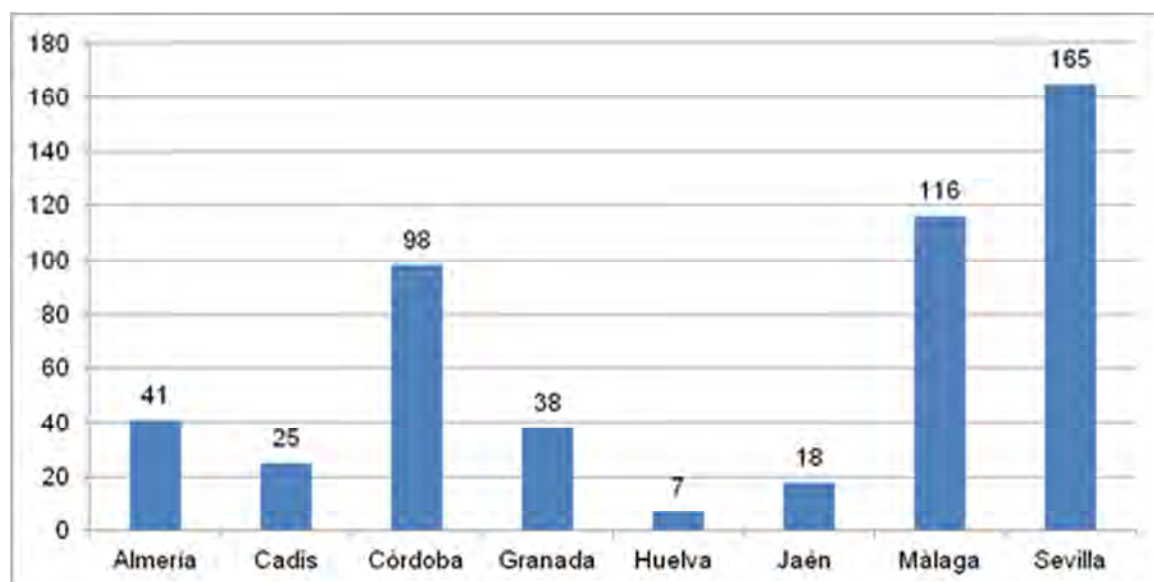
Entre el 1945 i el 1950 es va produir el primer punt d'inflexió que suposà el tret de sortida de l'arribada d'immigració andalusa a Olot. Després d'uns primers anys de dubtes i d'un creixement sostingut, Olot començà a ser un pol d'atracció per a la immigració, també l'andalusa. Durant aquests anys van aparèixer els pioners dels fluxos migratoris entre alguns municipis d'Andalusia i la nostra ciutat.

La important arribada d'immigrants andalusos a partir de l'any 1945 no va ser casual. Ja s'ha comentat que la finalització de la Segona Guerra Mundial va tenir uns efectes beneficiosos per a la indústria local. Van ser uns anys en els quals la majoria dels sectors econòmics de

⁸¹ Per més informació sobre l'exili dels republicans andalusos veure el monogràfic *Exiliados, Andalucía en la Historia*, núm. 43, Gener 2014. En alguns dels articles d'aquest monogràfic s'analitza la presència d'exiliats andalusos als camps francesos de Sant Cebrià, Argelers i Rivesaltes del Rosselló.

la ciutat experimentaren també un canvi de tendència significativa que va suposar la inflexió cap a la gran puixança econòmica que es viuria entre els anys cinquanta i seixanta. El millor dinamisme econòmic i industrial implicava una demanda més important de llocs de treball per cobrir i, alhora, la ciutat exercia una forta atracció de treballadors d'altres territoris perquè vinguessin a la ciutat. En termes demogràfics i sociològics, es dona, per primera vegada, un equilibri entre els factors d'expulsió (de la societat d'origen dels migrants) amb els factors d'atracció (de la societat de destí), cosa que accentuarà les migracions provocades per raons econòmiques. Així arribaren els primers immigrants i les seves famílies. Al mateix temps, l'arribada de més població –majoritàriament jove i en edat activa– va modificar l'estructura social i urbana de la ciutat com a conseqüència de l'increment de la demanda d'habitatge a on instal·lar-se.

FIGURA 11: IMMIGRANTS ANDALUSOS PER PROVÍNCIA. NOMBRES ABSOLUTS. OLOT. 1950

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels padrons d'Olot.

El tercer factor que explica la progressiva arribada d'andalusos són les motivacions econòmiques. Els primers immigrants econòmics andalusos que van arribar a Olot van ser importants per l'efecte crida que provocaren als futurs immigrants. Són, en certa manera, una corretja de transmissió que estimularà la cadena migratòria, gràcies a la rellevància del capital humà i social, un factor clau per reduir les incerteses prèvies a qualsevol procés migratori. Com es veurà posteriorment, la majoria dels pioners van facilitar l'arribada de familiars, amics i coneguts i els van empènyer a iniciar el viatge cap a la nostra ciutat. En certa manera, els pioners exercien d'altaveu o, aplicant una metàfora més actual, de parabòlica, ja que informaven de les bones perspectives que oferia l'economia de la ciutat i

de les possibilitats d'iniciar una nova etapa en la qual es poguessin guanyar millor la vida en comparació amb les províncies andaluses d'on provenien. Naturalment, els tres factors desencadenants de l'inici de l'etapa immigratòria a Olot estaven relacionats, i s'han d'interpretar de manera aïllada.

Si deixem de banda els efectius militars andalusos, les principals característiques dels 318 immigrants econòmics presents a Olot a finals de la dècada dels quaranta eren:

- Hi havia un cert equilibri entre homes (166) i dones (152).
- 132 persones constaven com a casades.
- El nombre de menors d'edat nascuts a Andalusia era de 110.
- La majoria dels immigrants provenien de la província de Màlaga (114), seguit de Còrdova (78), Sevilla (35), Granada (34), Almeria (29), Jaén (16), Cadis (11) i Huelva (1).
- Eren dos els municipis que més individus aportaven a la ciutat: en primer lloc, un municipi de la província de Màlaga, Villanueva de Algaidas, amb 58 persones, i, en segon lloc, Peñarroya- Pueblonuevo, de la província de Còrdova, amb 36 persones.
- La resta dels immigrants econòmics es repartien de manera poc significativa entre els més de 90 municipis d'origen andalús presents a l'Olot de 1950.

Tal i com ja s'ha comentat a l'apartat de metodologia, la ubicació dels districtes i les seccions és força problemàtica ja que no existeixen mapes que dibuixin el traçat de la divisió censal dels diferents anys. Per tal de conèixer de manera més ajustada la correspondència dels districtes i les seccions censals amb els barris de la ciutat s'ha hagut de recórrer al repàs dels noms dels carrers, places i avingudes que conformen cadascun dels districtes i seccions. En alguns casos, l'amplitud dels districtes i seccions fa difícil fixar amb exactitud la ubicació concreta dels andalusos, fet que es pot corregir amb el repàs del nomenclàtor.

La majoria dels immigrants andalusos es van distribuir de manera bastant desigual entre els diferents sectors de la ciutat, tot i que no s'ha de perdre de vista el reduït pes relatiu que tenen els andalusos en el conjunt de la ciutat durant aquests anys. En termes generals, però, els andalusos es van ubicar majoritàriament a zones concretes del Nucli Antic i a "l'Eixample dels pobres". Els districtes 3 secció 1 (amb 69 immigrants) i el districte 1 secció 2 (amb 57 immigrants) van ser els que albergaren més persones andaluses, tot i que a la resta de districtes i seccions també hi van ser presents. Així, es pot afirmar que la zona que tenia més immigrants econòmics andalusos al 1950 –la que correspon al districte 3 secció 1- era una part del Nucli Antic de la ciutat, concretament la zona conformada per carrers com l'Alta

Maduixa, el Bonaire, el Lliberada Ferrarons, el Parra i el Verge del Portal. Els carrers amb més presència d'andalusos eren l'Alt del Tura, la Plaça Campdenmàs i el Sant Bernat. L'altra zona destacada, que corresponia al districte 1 secció 2, es podria situar aproximadament als voltants de "l'Eixample dels pobres", amb carrers com el Berga i Boada, Francesc de Bolós, Estorch i Xiqués i Montsalvatge, entre altres, sent el carrer Casimir Plana un dels carrers que tenia més presència d'andalusos d'aquesta zona.

En resum, doncs, els deu anys posteriors a la Guerra Civil van ser una etapa durant la qual la ciutat va patir la duresa inicial del franquisme, exercida amb tota la contundència a través dels estaments polítics, propagandístics i militars, i amb plena connivència per part de la jerarquia eclesiàstica. Passades les dificultats posteriors a l'acabament del conflicte bèl·lic, els incipients sectors econòmics de la ciutat progressivament aixecaren el cap i aconseguiren un ritme de creixement important que facilità l'arribada dels primers immigrants, els quals provenien de localitats veïnes de la comarca però també de contrades més llunyanes. L'arribada d'immigrants es degué, fonamentalment, a tres factors: la presència d'efectius militars; l'arribada d'exiliats polítics que, o bé passaren per Olot, o bé s'hi instal·laren i, finalment, per la intensificació de l'activitat econòmica. Les primeres incorporacions d'immigrants coincidiren amb una ciutat poc preparada per afrontar els reptes que li venien a sobre i que es van fer evidents especialment en àmbits com l'habitatge.

Capítol 5. Els anys cinquanta: la immigració del silenci

“La història,
desprovista [sic] de l'escenari que la fa parlar,
perd la càrrega de l'evidència”
Francesc Serés

La dècada dels anys cinquanta suposa el començament d'un llarg període de temps en el qual la immigració en general i l'andalusos en particular esdevindran un dels autèntics protagonistes del present i el futur de la ciutat d'Olot. Avui en dia, si per alguna cosa són recordats aquests anys a la nostra ciutat -i també al conjunt de Catalunya- és per l'espectacular arribada d'immigració –majoritàriament andalusos- que s'instal·là a molts municipis del país. De fet, alguns andalusos parlen de Catalunya com *la novena província*, pel gran nombre de conciutadans que s'hi van desplaçar per fixar-hi la seva residència⁸².

Alhora, l'altre gran tret distintiu de la dècada i que, en certa manera, exerceix de principal factor d'atracció de la immigració és el creixement econòmic del país i el desenvolupament de nous sectors productius, que demandaran una gran quantitat de treballadors per incorporar-se als sectors industrials emergents. Tot i que als inicis de la dècada dels cinquanta l'autarquia continuava limitant seriosament les possibilitats de creixement econòmic, és ben cert que progressivament les autoritats franquistes van començar a suavitzar la política de rigidesa i aïllament, cosa que va facilitar, entre altres, una lenta liberalització i obertura exterior. Aquest creixement serà llargament dilatat en el temps i, tot i alguns alts i baixos, marcarà un dels períodes més destacats de revitalització econòmica del país i de la ciutat. Per aquests motius, alguns autors descriuen la dècada dels cinquanta com a *dècada frontissa*, per tal de mostrar la transició entre l'etapa autàrquica i el desplegament de l'economia espanyola dels anys seixanta (García Delgado, 1997). A grans trets cal destacar dos elements: per una banda, el considerable ritme de creixement de l'economia espanyola i, per altra banda, el canvi moderat d'orientació de la política econòmica (Matés Barco, 2007a). En termes polítics, però, els anys cinquanta suposaren la continuïtat en el desplegament del règim franquista, de “consolidació i perfeccionament dels sistema instaurat, i no pas d'evolució en termes de pluralisme” (Marín, 2006b, p. 221).

A Olot, els efectes de l'arribada de la immigració andalusos no es limitaran únicament a la seva vessant més palpable -l'increment de la població de la nostra ciutat- sinó que s'estendran en moltes altres dimensions. Aquests fet és consubstancial a la naturalesa del

⁸² Una referència interessant és el dossier que la revista *Andalusia en la Historia* va publicar, en el seu número 28, i que precisament porta per títol *La novena província*.

fenomen de les migracions, sigui quina sigui la dimensió territorial en què es produeix. Com ja s'ha comentat prèviament, les migracions no són mai fenòmens neutres, sense conseqüències, sinó que al seu darrera es produeixen tota una sèrie d'implicacions que afecten al context d'origen –o el lloc de procedència dels immigrants-, al context de destí –o el lloc on s'instal·len- i, òbviament, als mateixos immigrants, que en el nou espai vital on s'instal·len han de modelar algunes de les pràctiques individuals o col·lectives que els són pròpies en el context d'origen, per ajustar-les a la realitat del nou context d'assentament.

A principis dels anys cinquanta, la situació a Catalunya i Espanya es trobava clarament influenciada per la recuperació del reconeixement institucional que les autoritats franquistes havien rebut per part de la comunitat internacional, a partir del nou panorama que es dibuixà amb la Guerra Freda. Aquest nou escenari tenia un doble efecte, ja que el reconeixement del Règim –especialment amb la firma del Concordat amb el Vaticà i amb els acords amb el govern dels Estats Units, al 1953- el revitalitzaria notablement, esclafant, al mateix temps i de manera inversament proporcional, les ànsies de la oposició clandestina que, des de finals dels quaranta, esperava l'ofec del franquisme, a causa del seu aïllament⁸³. A més, el cop moral que va suposar deixà molt tocada una oposició cada dia més cansada i amb poca esma per continuar lluitant. No obstant això, els anys cinquanta es consideren un període de transició entre el període més dur del franquisme de la postguerra i les grans transformacions socials que cristal·litzarien durant la dècada dels seixanta i setanta (de Riquer, 1999).

A finals de la dècada es va produir la fi de la política econòmica autàrquica promoguda per les autoritats franquistes i, al mateix temps, aquestes aprofitaren una conjuntura econòmica internacional clarament favorable per potenciar les importacions (primeres matèries, béns d'equipament, vehicles, adobs, etc.) i algunes exportacions tradicionals (Gómez Olivé, 1992). Probablement, el “producte” que més demanda tindria en les exportacions espanyoles seria la seva mà d'obra. Durant aquesta i la següent dècada, les necessitats de reconstrucció d'una Europa Occidental devastada pels efectes de la Segona Guerra Mundial va demandar una quantitat important de treballadors que es desplaçaren majoritàriament dels països de l'Europa Meridional (Espanya, Portugal, Grècia, Itàlia), amb forts excedents de mà d'obra, cap a l'Europa Occidental (França, Alemanya Federal, Suïssa, Bèlgica, etc.)⁸⁴.

⁸³ Altres esdeveniments rellevants que suposen la fi de l'aïllament internacional del règim franquista foren l'admissió a la UNESCO, al 1952; l'admissió a la ONU, al 1955; la celebració del Congrés Eucarístic Internacional, a Barcelona, el 1952; així com la concessió de diversos crèdits des de 1950 (Marín, 2006).

⁸⁴ Com ja s'ha comentat anteriorment, més de 1.100.000 persones marxaran de diverses regions espanyoles per assentar-se, temporalment però també de forma definitiva, en algun país a l'estranger. El període de major intensitat és el quinquenni 1955-1960 (501.582 persones), seguit del 1960-1965 (461.285 persones) i ja en menor mesura, el període 1965-1970 (165.794 persones). Font: Alcaide Inchausti (dir.) (2007).

Aquest fet, que es va generalitzar a la segona meitat dels anys cinquanta, va suposar un canvi en la política que inicialment havien exercit les autoritats franquistes vers l'emigració. De ser-ne totalment contràries, la immigració va ser utilitzada com a vàlvula d'escapament de les pèssimes condicions de vida que havien de suportar els ciutadans d'un nombre considerable de regions espanyoles (Ródenas, 1994). Alhora, també fou un recurs que va donar sortida a les probables frustracions de part de la ciutadania espanyola, que podia acabar identificant el Règim com el principal culpable de la situació, tot amenaçant-ne l'estabilitat i la supervivència. L'emigració, com es veurà més endavant, va prendre destinacions diverses, i va ser important tant a l'exterior com a l'interior de l'estat espanyol, configurant-se unes pautes migratòries pròpies en cada cas. Així, per exemple, en el cas de les emigracions exteriors, l'inici de l'emigració cap a Europa va coincidir amb el retrocés de la tradicional emigració a Amèrica Llatina (Sánchez Sánchez, 2006).

El creixement econòmic dels anys cinquanta, tot i ser remarcable, va patir una sèrie d'oscil·lacions especialment greus durant els darrers anys del decenni⁸⁵. A principis de la dècada, ja es van prendre algunes decisions que anaven en la direcció de canviar la inicial política econòmica del franquisme. A mitjan de 1951 s'intentà reactivar el comerç interior i obrir la via del comerç exterior. La finalització de la via autàrquica, l'ajuda financera dels Estats Units, la conjuntura favorable de l'Europa Occidental, l'augment de la demanda interior, la supressió de les restriccions al lliure comerç i la suspensió de l'intervencionisme estatal no van ser suficients per iniciar un període d'expansió econòmica i de millora de les condicions de vida de la població. Certament, el comportament de l'economia espanyola va millorar, però les conseqüències dels anys d'autarquia frenaven de ple les possibilitats de modernització. A la dècada dels cinquanta, tot i les dificultats de creixement de l'economia catalana, diversos sectors foren els capdavanters, especialment l'elèctric, l'automoció, la siderometal·lúrgica, així com altres empreses auxiliars. El tèxtil també seria un sector important, tot i que posteriorment aniria quedant relegat cap a un rol més secundari. Paral·lelament, la recuperació dels nivells de vida de la població fou lenta, i no seria fins al 1954 que es superaria el nivell de renda per habitant d'abans de l'esclat de la Guerra (Marín, 2006b).

Un dels fets decisius en la transformació de la dècada dels cinquanta foren els canvis en la composició del govern franquista. El cinquè govern nomenat pel dictador Franco va prendre possessió del càrrec a l'any 1957 i per primera vegada suposava la incorporació d'una nova

⁸⁵ Així ho explica, per exemple, un immigrant andalús que arribà a Olot al 1959. "Yo llegué al 59, y había crisis entonces, eh? No te colocabas... Y yo decía: "O hay crisis o es que a mí no me quieren". Sí, sí, *me va costar colocar*". (ENT.3.1, home immigrant).

generació de membres que minvaren el pes dels falangistes i tradicionalistes. A més, l'aprovació de la *Ley de Principios del Movimiento Nacional* pretenia simbolitzar una lleu obertura i relaxament del règim després de gairebé vint anys de dura repressió i de govern autoritari. No cal dir, però, que el règim continuava mantenint bona part dels trets feixistes, allunyat de les pràctiques democràtiques i mantenint un control ferm davant qualsevol intent de dinamitar les bases del franquisme. La solució desembocaria, l'any 1959, amb l'aprovació del *Plan de Estabilización* dels nous tecnòcrates de l'Opus Dei, que com es veurà en el capítol següent, va permetre un canvi substancial en la dinàmica econòmica i industrial del país.

5.1 El context d'arribada de la immigració andalusa a Olot

En aquest moment, si ens centrem en el context i els efectes que tingué per a la ciutat d'Olot l'arribada dels immigrants andalusos, cal destacar que es produïren canvis en el lideratge polític i l'entramat institucional, el paisatge humà, l'urbanisme, l'economia, entre molts altres.

Els canvis de la dècada dels cinquanta van coincidir amb el relleu de Pere Bretcha a l'alcaldia de la ciutat. Bretcha fou nomenat alcalde l'any 1942 i no va ser fins a 1956 que fou rellevat, en contra de la seva voluntat, fet que provocar un cert rebombori entre la població local⁸⁶. El memoràndum d'actuacions promogudes durant el seu mandat és molt extens i si alguna objecció se li pot atribuir és que es va centrar gairebé de manera exclusiva a la zona centre de la ciutat, oblidant-se de les perifèries, que ja es començaven a gestar durant aquells anys. Òbviament, la magnitud de les actuacions que va promoure, així com el seu caràcter afable i el seu tarannà relativament liberal, li valgueren un bon reconeixement entre la ciutadania. Contràriament, es guanyà mala reputació en els cercles de poder gironins ja que se l'acusava d'haver gastat massa i de beneficiar excessivament la seva ciutat en detriment d'altres localitats de la província, en tant que president de la Diputació de Girona⁸⁷. El seu relleu a l'alcaldia de la ciutat i al capdavant de la Diputació es devien, precisament, al canvi de governador civil de la província, amb l'entrada de Josep Pagès en el lloc del qui, per a ell, era un home de confiança, el governador Luis Mazo Mendo. El relleu de l'alcalde, més enllà d'una certa indignació ciutadana i algun escrit prou vehement a la premsa local⁸⁸, fou una realitat i, el mes de juny de 1956, el metge militar Àureo Aramburo Pérez-Íñigo prenia possessió del càrrec. El seu nomenament va suposar el retorn a l'alcaldia de la ciutat

⁸⁶ Segons sembla, el consistori olotí va fer gestions per intentar revocar les ordres imposades des de Girona, les quals van resultar infructuoses. El relleu a l'alcaldia de la ciutat va suposar, també, el relleu de la presidència de la Diputació de Girona, que ostentà entre els anys 1947 i 1956.

⁸⁷ Aquesta, però, no va ser una pràctica exclusiva de Bretcha, sinó que era bastant habitual entre tots els presidents de les diputacions.

⁸⁸ Ramon Carreras firma un article a la revista *¡Arriba España!* amb un títol prou eloqüent "*Quien no ve o ve mal, o es ciego o en miope*", en què lloa efusivament la gestió de l'alcalde, tot repassant de manera extensa les principals actuacions del seu mandat. *¡Arriba España!*, núm. 875, 5 de maig de 1956.

d'Olot d'una figura doctrinària i amb un missatge bel·ligerant, tal i com es desprèn del seu discurs d'investidura que va pronunciar a finals de juny de 1956⁸⁹. Aramburo va ser un alcalde insípid, només preocupat per acceptar les ordres que provenien del governador civil de Girona, i que va aplicar una política de contenció de la despesa, després dels anys de fortes inversions sota el mandat de l'alcalde Bretcha.

Era un metge militar que havia arribat a Olot amb el "ejército nacional", com s'anomenava, a si mateix, el bàndol dels colpistes. Aquest fou el seu més important i decisiu mèrit per ésser anomenat alcalde. Els governadors civils, dels quals depenien els ajuntaments, buscaven, abans de res, gent addicta a la que poguessin transmetre ordres sense esperar-ne cap objecció (Moli, 2014, p.431).

Pel que respecte al paisatge humà d'Olot, aquest restava relativament homogeni i només comptava amb una certa diversitat gràcies a la presència de ciutadans que havien arribat als anys vint de regions espanyoles properes, com ara l'Aragó o el País Valencià, i per la contínua arribada de persones fruit de l'èxode i el despoblament dels municipis rurals. A més, com s'ha vist al capítol anterior, a mitjan de la dècada dels quaranta s'havia incrementat el ritme d'arribada de nous immigrants, també andalusos. De fet, en aquells anys, la mobilitat de la població estava controlada per les autoritats, tot i que, a mitjans dels anys cinquanta, va desaparèixer el requisit de disposar del salconduit, un document que els olotins havien de presentar cada vegada que volien sortir del municipi pel fet de trobar-se en una zona propera a la frontera amb França. Així doncs, el control que exercien les autoritats franquistes en aquesta zona posava traves a la mobilitat de les persones i repercutia en el la seva vida quotidiana.

Un altre dels trets distintius de la dècada al conjunt del país va ser el millor comportament de les variables demogràfiques, amb la conseqüent millora de les taxes de natalitat, provocada en gran part per un seguit de millores en el camp de la medicina. Cabré i Pujadas (1987) afirmen que aquesta dècada és recordada a molts països europeus com l'edat d'or del progrés mèdic, el qual es concreta amb l'aparició de nous medicaments (sobretot sulfamides i antibiòtics) i la reducció de la mortalitat per afeccions gastrointestinals agudes, que afectaven de manera important la població infantil. A Catalunya, entre el 1950 i el 1960, la població va créixer en 670.000 persones, prop del doble que la dècada anterior, i dues terceres parts d'aquest creixement ja es devia a un saldo migratori positiu (Riquer, 1999). A més, l'esperança de vida en néixer augmentà cinc anys i mig i la immigració provocà un rejuveniment considerable de la població catalana. Com es veurà més endavant, la natalitat

⁸⁹ *Misión*, núm. 40, 30 de juny de 1956.

va créixer de manera considerable, tant per les aportacions de la població autòctona, com especialment per la contribució de les persones que al llarg de la dècada s'anaren instal·lant a la ciutat provinents d'altres punts de la geografia catalana i espanyola. Les altes taxes de natalitat de la població immigrada provinent de la resta de l'estat espanyol, més enllà del tòpic i el comentari despectiu que sovint encara perdura en l'imaginari col·lectiu d'alguns sectors de la societat d'acollida, tingué una base objectiva real. Així, si es comparen les xifres de la taxa bruta de natalitat a Andalusia i a Catalunya durant la dècada dels cinquanta, s'aprecia com en el cas català la mitjana anual era del 16,96‰, mentre que a Andalusia la xifra s'enfilava fins el 25,5‰ (Recaño, 1998b). Aquests pautes, que no necessàriament es mantenien en el nou context de destí, sí que perduraven en moltes famílies, especialment en els primers anys d'assentament a Catalunya per, posteriorment, emmotllar-se als patrons propis de la societat catalana. Lògicament, les diferents condicions de vida del nostre país provocaven, a mig termini, una assimilació a les pautes reproductives pròpies de la societat catalana.

El paisatge urbà d'Olot va experimentar durant aquests anys el trencament implacable de l'ideal del model de ciutat dibuixat per Paluzie o Malagrida a principis de segle. Les intencions de construir una *ciutat jardí* d'acord amb els principis de l'urbanisme del Noucentisme van desaparèixer de manera fulminant per culpa de la manca de planificació i ordenació de les autoritats franquistes. Unes autoritats absolutament absents davant l'arribada considerable de nous ciutadans que s'instal·laven a la ciutat i incapaces d'atendre la conseqüent major demanda d'habitatges dels nous veïns. El franquisme a Olot impulsà un model de ciutat desordenada i amb edificacions que trencaven l'harmonia del municipi amb la construcció dels primers blocs de pisos i de zones urbanitzades que creixien en el més absolut dels desconcerts. A més, a causa de la incapacitat de donar resposta a la demanda d'habitatges que hi havia, les autoritats van permetre, per acció o per omissió, la creació de barris a l'extraradi de la ciutat. Uns barris que van néixer sense cap mena de previsió ni els serveis bàsics, com ara l'abastament de l'aigua potable o l'asfaltatge dels carrers.

No sembla pas exagerat parlar del foment, durant el franquisme, i arreu del territori català, d'entramats urbans desconnectats, invertebrats, sense personalitat pròpia, amb realitats inconnexes i aïllades que simbolitzen les desigualtats i el classisme, així com la hipocresia de les classes assentades al poder que veien com creixien, al seu voltant, als extraradis de les ciutats, nous suburbis perifèrics amb realitats paupèrrimes, indignes, on nuclis considerables de persones malvivien aïllades i excloses de la dinàmica social de la ciutat. Tot plegat, propiciaria que una de les prioritats dels primers ajuntaments democràtics

pretengués incidir sobre aquesta qüestió, com queda palès en aquesta citació sobre la ciutat de Girona.

La gran qüestió per al primer ajuntament democràtic era cosir, soldar, fusionar les dues ciutats en una sola. Construir un orgull compartit, un sentiment de pertinença únic, la creació d'una consciència unitària i democràtica bastida a partir de les idees d'igualtat i justícia. Es tractava de trencar l'aïllament i mostrar a la Girona de sempre, al nucli dur de la ciutat, al rovell de l'ou, que la ciutat burgesa no era ningú si no adreçava la seva mirada als barris i deixava de mirar-se el melic (Nadal, 2014, p.47).

Però, l'element que, de manera indubtable, va ser cabdal per entendre la gran arribada d'immigració andalusa i que va marcar el signe d'aquests anys va ser el creixement de l'economia de la ciutat. Un creixement econòmic que s'hauria gestat a la dècada anterior i que hauria provocat, simultàniament, l'arribada de població immigrada. Així es formulava, per exemple, a la premsa del règim, en què es descrivien els cinc primers anys de la dècada dels quaranta com de recuperació industrial, i la segona meitat, com un període d'intens desenvolupament⁹⁰. Ja s'ha comentat que els primers anys de la postguerra, a Olot, no van ser fàcils. Si bé la majoria de la població no va haver de suportar condicions extremes, és ben cert que la recuperació es va anar aconseguint de manera lenta i, per exemple, no va ser fins al 1952 que s'aboliren les cartilles de racionament del menjar (Rubió i Pujiula, 2014). L'activitat de les organitzacions encarregades de l'assistència social fou constant al llarg de la dècada i la seva ajuda va contribuir a minorar les dificultats que tenien algunes famílies per satisfer les necessitats més bàsiques⁹¹. El creixement d'aquests anys es va sustentar en la bona marxa dels dos sectors econòmics que anteriorment ja eren importants a la ciutat, com eren la imatgeria religiosa i les empreses dedicades al sector tèxtil. Al mateix temps, un nou sector, el de la indústria dels embotits, va iniciar un tret de sortida imparable que el convertiria en el més important de la ciutat i la comarca. Durant els primers sis o set anys de la dècada es va treballar molt i l'augment del nivell de vida de la ciutat fou una realitat. Capdevila (1994) facilita alguns indicadors que acrediten aquesta millora Així, per exemple, a finals dels cinquanta la població activa de la ciutat ascendia a les 15.878 persones, un 41% dels quals treballaven a l'agricultura, 30% al tèxtil i un 29% a d'altres activitats industrials, com els sants, les càrnies i el metall. També el pes del passiu del sector bancari experimentà un creixement important, passant dels 60 milions de pessetes al 1950 als 280 milions de 1960⁹².

⁹⁰ *¡Arriba España!*, núm. 601, 16 de desembre de 1950.

⁹¹ Més endavant es fa una anàlisi més detallada de les principals entitats que s'encarregaren d'aquesta funció, així com de les activitats que portaren a terme.

⁹² Tenim dubtes sobre l'exactitud de la població activa total que es presenta a l'article ja que les dades de població de 1960 ens parlen que Olot tenia 17.664 habitants i la població activa que es presenta és de 15.878,

A banda dels elements propis de la ciutat que s'acaben de comentar i que convertien Olot en una destinació destacada de la immigració andalusa, no cal perdre de vista les condicions estructurals que durant aquells anys afectaven Espanya i Andalusia i que, com es veurà més endavant, ajuden a entendre molt millor la intensa correlació que va propiciar el flux migratori entre Catalunya i Andalusia.

5.2 Un canvi de dinàmica en la tendència demogràfica

Olot tenia, l'any 1950, 14.913 habitants⁹³, dels quals el 45,6% eren homes i el 54,4% dones. Si s'analitzen les dades d'evolució de la població d'Olot entre l'any 1950 i el 1960 ens podem fer una primera idea de la magnitud del canvi de tendència que es produeix. Ja s'ha vist que, entre 1945 i 1950, tot i que de manera modesta, Olot començà a emprendre la via del creixement de la seva població. Al 1950, la ciutat havia arribat als 14.913 habitants i, al 1960, ja ascendia als 17.664, cosa que dóna com a resultat un increment total al llarg de la dècada de 2.751 persones. Si bé el creixement de la població durant la dècada es continuat, va ser més intens a la primera meitat. En termes relatius, en el conjunt dels cinquanta, el creixement de la població va ser del 18,45%, una xifra lleugerament inferior al creixement global de Catalunya⁹⁴.

TAULA 8: EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ. OLOT. 1950- 1955- 1960

Any	1950	1955	1960
Població Total	14.913	16.520	17.664

Font: Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics.

Així doncs, si es compara aquesta xifra amb el creixement de la dècada anterior –entre el 1940 i el 1950, quan la població va tenir un creixement zero- es visualitza molt millor el canvi demogràfic que va succeir en només deu anys. El saldo migratori de la dècada també fou, com es veurà amb més detall posteriorment, clarament positiu.

Pel que fa a l'estructura d'edats de la població, Olot era un municipi relativament jove, amb una proporció important de la seva població en edat activa, un 74,9%, un 17% menor de

donant un percentatge poc probable de població activa de gairebé el 90% de la població. En tot cas, sí que ens sembla ajustada a la realitat del moment la distribució que es presenta de la població activa per sectors d'activitat. A més, les dades del cens de 1950, que es presentaran a continuació, difereixen bastant de les presentades per Capdevila, almenys pel que fa al pes dels principals sectors d'activitat de l'economia olotina. En tot cas, aquestes dades ens semblen útils per tal d'il·lustrar una tendència positiva, que certament va esdevenir durant la dècada dels cinquanta.

⁹³ En aquest cas, la dada absoluta de la població de 1950 prové de l'Idescat i del CED. La població segons el cens era, al 1950, de 14.387 habitants.

⁹⁴ La població de Catalunya passa, segons les dades de l'Idescat i el CED, dels 3.240.313 habitants de 1950 als 3.925.779 de 1960, la qual cosa representa un creixement total de la població del 21%.

catorze anys, i una població més gran de 65 anys de gairebé el 8,1%. La població femenina era més envellida que la masculina, especialment en les franges d'edat més elevades, així com també entre la franja compresa entre dels 15 als 24 anys, probablement pels efectes de la Guerra Civil sobre la població masculina d'aquesta generació. Pel que fa al nivell d'estudis acabats, un 65,4% de la població tenia estudis primaris i un 27,1% no tenia estudis acabats. El percentatge de població amb estudis superiors acabats era molt baix, un 1%, i només un 5% de la població acreditava estudis mitjans. Per gènere, tot i que el percentatge de dones amb estudis primaris era superior al dels homes (69% versus 61%), i la proporció de sense estudis acabats era similar entre homes i dones, aquestes es veien clarament infrarepresentades en els estudis mitjans, ja que un 9% dels homes en posseïa, a diferència del gairebé 2% de dones.

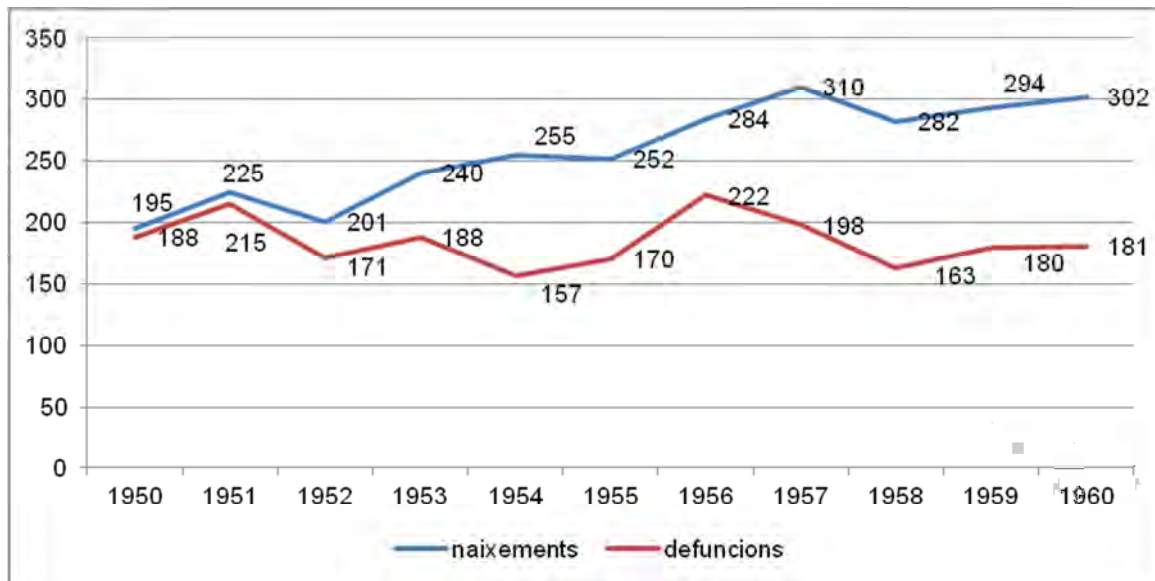
TAULA 9: POBLACIÓ PER SEXE I EDAT. OLOT. 1950.

EDAT	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
Menys de 5 anys	465	369	834	7,1%	4,7%	5,8%
5-9 anys	477	369	846	7,3%	4,7%	5,9%
10-14 anys	430	337	767	6,6%	4,3%	5,3%
15-24 anys	931	1.359	2.290	14,2%	17,4%	15,9%
25-34 anys	1.047	1.348	2.395	16,0%	17,2%	16,6%
35-44 anys	1.128	1.296	2.424	17,2%	16,6%	16,8%
45-54 anys	919	1.106	2.025	14,0%	14,1%	14,1%
55-64 anys	768	874	1.642	11,7%	11,2%	11,4%
65 anys i més	395	769	1.164	6,0%	9,8%	8,1%
No consta	0	0	0	0,0%	0,0%	0,0%
Total	6.560	7.827	14.387	100,0%	100,0%	100,0%

Font: Elaboració pròpia a partir del cens de població. INE

Novament, per tal d'entendre millor els detalls del creixement de la població, cal que ens tornem a fixar en el comportament de la natalitat i la mortalitat, així com del saldo migratori. Si ens centrem en les xifres absolutes del creixement vegetatiu, és a dir, aquelles que compten estrictament el nombre de naixements i defuncions que es produeixen en un període concret, en el cas de la natalitat, el comportament durant la dècada fou clarament alcista, tot i les petites oscil·lacions que es donaren en anys molt concrets. En el comportament positiu de la natalitat no es pot menystenir la contribució de la immigració, així com els canvis estructurals que lentament milloraven les condicions de vida del país. I és que, lògicament, el fet que la població immigrada que arribava a la ciutat fos majoritàriament jove va contribuir a capgirar la històrica tendència d'una baixa natalitat.

FIGURA 12: EVOLUCIÓ DELS NAIXEMENTS I DEFUNCIONS. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1950-1960.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil d'Olot.

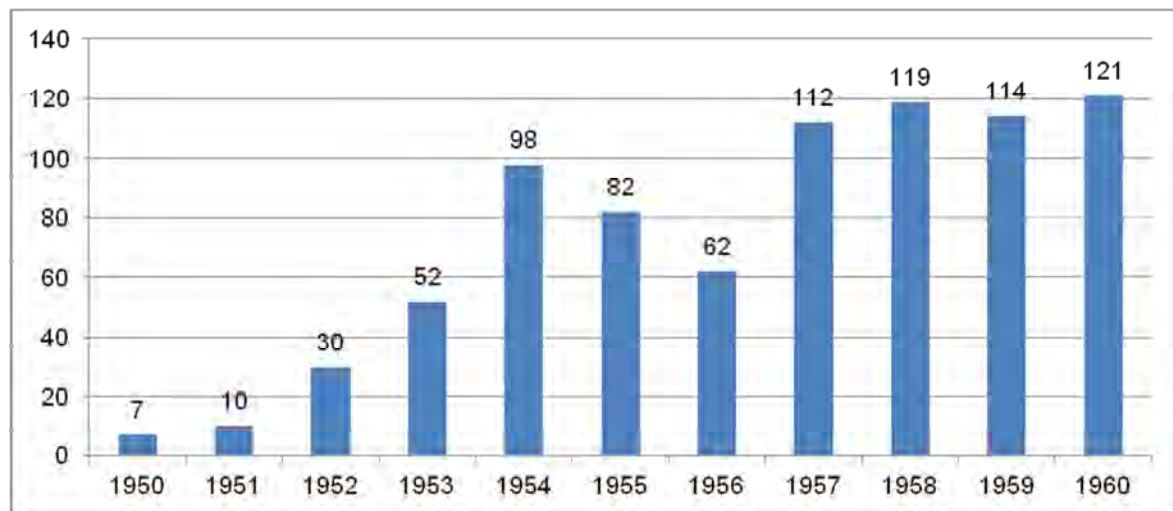
En canvi, el comportament de la mortalitat presenta en el conjunt de la dècada unes xifres relativament estables, amb només dues puntes altes als anys 1951 i 1956. A l'any 1956, la xifra de defuncions va assolir el màxim de la dècada, amb 222 traspassos, xifra que a la ciutat no es tornaria a superar fins el 1969, amb una població considerablement més nombrosa. Les causes de l'elevada mortalitat d'aquest any cal buscar-les en l'extrema duresa d'aquells hiverns, amb fortes nevades i temperatures molt baixes, que segons afirma Sancho (1994) van afectar de manera especial a les persones grans, sobretot d'edats compreses entre els 70 i 75 anys. Tot i que no es disposa de les dades, probablement entre aquestes defuncions hi hagueren poques persones andaluses, ja que en aquells anys la majoria eren persones joves. Si la gran nevada de l'any 1956 és encara avui recordada per molts olotins, més ho és pels primers immigrants andalusos que ja vivien a la ciutat i que no estaven acostumats a unes temperatures tant gèlides. Segons alguns testimonis orals consultats, a la duresa de la nevada, agreujada per les baixes temperatures i les fortes glaçades que mantingueren la neu durant molts dies, cal sumar-hi les pèssimes condicions dels habitatges on vivien, sense les condicions estructurals mínimes, mal aïllats i sense els mitjans adequats per escalfar-se dignament en els llargs i gèlids hiverns garrotxins.

Per tant, amb aquestes dues tendències delimitades, el continuat creixement de la natalitat i el manteniment més o menys regular de les xifres de mortalitat, es pot intuir que el creixement natural de la població durant la dècada va ser clarament positiu. En total, naixen 2.840 infants i moren 2.033 persones, cosa que suposa un creixement natural de la població

de 807 persones, una xifra clarament superior a la de la dècada dels quaranta –amb un creixement negatiu de 13 persones-, però que serà superat, com es veurà posteriorment, a la dècada dels anys seixanta.

Si s'estudia en quins anys concrets es van assolir les quotes més altes del creixement natural de la població, es posa de manifest que fou després de la segona meitat de la dècada, especialment a partir de l'any 1957. Curiosament, com s'ha comentat anteriorment, les dades del conjunt de la població ens assenyalaven que el creixement total de la població havia estat més intens durant la primera meitat de la dècada, la qual cosa ens fa pensar que el creixement migratori va ser l'element principal del creixement de la població en la primera meitat, mentre que els factors naturals serien més rellevants a la segona meitat de la dècada. A partir d'aquesta data, el creixement total i natural de la població van iniciar un realçament important que va permetre assolir les quotes màximes durant la dècada dels seixanta.

FIGURA 13: EVOLUCIÓ DEL CREIXEMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1950-1960

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil d'Olot.

Ara bé, per disposar d'una millor perspectiva del comportament d'aquestes dues variables, s'ha cregut oportú recórrer a les taxes brutes de natalitat i de mortalitat. Ambdues taxes posen en relació el nombre de naixements i defuncions amb la població total i es multipliquen per mil. D'aquesta manera, es superen algunes de les limitacions que ofereixen les dades absolutes, ja que per si soles no ens permeten fer-nos una idea precisa de la seva importància en relació al global de la població del moment.

Les taxes brutes ens mostren com, en el cas de la natalitat, la tendència serà clarament alcista –amb un increment de gairebé quatre punts– mentre que la mortalitat disminuirà prop de dos punts. Alhora, la diferència entre la taxa bruta de natalitat i la taxa bruta de mortalitat s'eixampla de manera molt important, passant del 0,5‰ al 6,85‰. Es constata, d'aquesta manera, la tendència que ja s'intuïa amb l'anàlisi de les xifres absolutes i, fins i tot, s'aconsegueix una visió més nítida del veritable creixement de la població durant la dècada dels anys cinquanta a partir de les variables del creixement natural.

Aquestes dades, clarament positives per a la demografia olotina, encara es van situar, però, per sota de la mitjana del conjunt de Catalunya. En el cas de la natalitat, la diferència de les dades d'Olot respecte la mitjana del conjunt de país es situava en gairebé dos punts (16,96‰ a Catalunya i 15‰ a Olot), mentre que la mitjana de la mortalitat olotina era lleugerament superior a un punt (11,05‰ vs. 10,12‰)⁹⁵.

TAULA 10: EVOLUCIÓ DE LA TAXA BRUTA DE NATALITAT (TBN) I LA TAXA BRUTA DE MORTALITAT (TBM). OLOT. XIFRES RELATIVES (‰) 1950-1955-1960

Any	TBN	TBM	TBN-TBM
1950	13,08‰	12,61‰	0,47‰
1955	15,25‰	10,29‰	4,96‰
1960	17,10‰	10,25‰	6,85‰
1950-1960	15,14‰	11,05‰	4,09‰

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil d'Olot i de l'Institut d'Estadística de Catalunya i el Centre d'Estudis Demogràfics.

Certament, el creixement demogràfic del país en aquests anys fou espectacular, fortament impulsat per la ciutat de Barcelona i pel nucli de grans poblacions industrials que s'anaven configurant al seu voltant. Catalunya va iniciar, al 1950, vint-i-cinc anys de creixement mai vist fins el moment que va propiciar que el país passés dels 3,2 milions als més de cinc milions d'habitants, amb un ritme de creixement anual del 2,25% (Cabrè i Pujadas, 1989).

No obstant això, el creixement d'Olot no va ser gens menyspreable i, al llarg d'aquest segle, el creixement, tant absolut com relatiu de la dècada dels cinquanta, només es va veure superat per la dècada dels anys seixanta. Com ja s'ha comentat anteriorment, el càlcul del saldo migratori ens mostra com la població d'Olot va créixer en 2.751 persones, de les quals 807 gràcies a l'aportació natural i 1.944 a la immigració. O el que és el mateix: la immigració suposava el 70% del creixement total de la població. Precisament, la dècada dels cinquanta

⁹⁵ Les dades de Catalunya són extretes de Recaño (1998b).

serà la dècada en què el pes del saldo migratori serà més elevat en el conjunt de la població, no pas perquè decreixi el nombre de immigrants que arriben a la ciutat, sinó per l'elevada aportació dels components naturals, influenciada, de manera important, per la immigració.

En termes relatius, però, la dècada dels anys cinquanta va ser la més destacada pel que fa al creixement de la immigració andalusa (va créixer amb 705 andalusos, xifra que en termes relatius equivalia a un 138,8%). Tanmateix, va ser a la dècada dels seixanta quan van arribar més persones andaluses (1.143 andalusos, xifra que suposa un augment del 94,2%) però, percentualment, el creixement no va superar el de la dècada dels anys cinquanta.

En l'increment del nombre de naixements també hi tingué una influència decisiva el creixement que successivament es va produir respecte el nombre de matrimonis. En aquells anys, la nupcialitat era gairebé una condició *sine qua non* per accedir a la maternitat i la majoria de les parelles s'independitzaven i iniciaven la vida familiar a partir de les núpcies. En aquest sentit, la influència dels postulats religiosos prenia un rol determinant a l'hora de determinar el model de família que calia seguir. Era aconsellable que cap parella se'n desviés si no volia patir la desaprovació dels altres membres de la família i de la societat en general. Tampoc cal que aquí ens estenguem a parlar de quins eren els rols de gènere que la societat de l'època assignava als homes i a les dones. Tot i això, és necessari recordar la força del patriarcat, ja que les dones havien de complir clarament amb la funció reproductora, de cura i atenció dels membres de la família, mentre que es deixava per als homes les funcions de cap de família i la responsabilitat d'accedir al treball remunerat fora de l'àmbit familiar per tal de mantenir econòmicament els seus membres. A Olot, tanmateix, la presència de les dones al mercat laboral va ser important ja durant bona part de la dècada dels cinquanta, fet que les obligava a compaginar el treball productiu (sobretot a les filatures) amb el reproductiu.

Les dades del nombre de casaments d'Olot extretes del Registre Civil ens mostren com, durant els anys cinquanta, el nombre de casaments va assolir, especialment entre els anys 1955 i 1960, les xifres més altes del període, amb dades que van dels 161 casaments de 1956 als 140 de 1959. La dècada dels cinquanta va ser important a Olot perquè significava un punt d'inflexió en quan als casaments ja que a partir de l'any 1960 la seva tendència ja no seria tant alta i no tornaria a presentar uns valors tant importants com els d'aquests anys.

TAULA 11: NOMBRE DE CASAMENTS. OLOT. XIFRES ABSOLUTES. 1950-1960

Any	Matrimonis
1950	109
1951	94
1952	125
1953	114
1954	116
1955	147
1956	161
1957	142
1958	145
1959	140
1960	152

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil d'Olot

En canvi, si s'examinen les dades de la població andalusa extretes dels padrons dels anys 1950 i 1960 s'observa com es va produir un increment important del nombre d'andalusos que estaven casats. Si al 1950 hi havia un 25% de les persones nascudes a Andalusia, majors de 18 anys, que estaven casades, al 1960 la xifra havia augmentat fins assolir el 52%. Òbviament, aquestes dades cal analitzar-les amb cautela ja que no sabem si aquests casaments es van produir a la ciutat o si, per contra, moltes de les persones que van arribar durant la dècada dels cinquanta a Olot ja estaven casades. Aquesta darrera opció, que sembla la més plausible, cal contrastar-la amb l'evolució que va experimentar, durant la mateixa dècada, el percentatge de matrimonis mixtos formats per catalans i andalusos, els qual es va mantenir al voltant del 7% dels andalusos.

En resum, doncs, la dècada dels cinquanta es va caracteritzar per un increment de població de 2.751 persones, la qual va passar dels 14.913 habitants als 17.664. En termes percentuals, la població total d'Olot va augmentar un 18,4%. Del creixement total de la població, 807 persones van ser producte de la diferència entre els naixements (2.840) i les defuncions (2.033). La resta, prop de 2.000 persones, van ser immigrants que arribaren a la ciutat provinents de diferents zones de Catalunya i Espanya, amb un protagonisme ja destacat de la població d'origen andalús. Tot i la rellevància dels factors naturals i de la recuperació que van experimentar en aquesta dècada, la seva aportació en el creixement de la població només va representar un 30%, mentre que la immigració ja aportava el 70% dels efectius, una xifra lleugerament superior a la catalana.

Amb el pas dels anys, doncs, Olot anava creixent i més enllà de les estadístiques, aquest augment de la població no passava desapercebut entre els ciutadans. Com a mostra d'alguna de les reaccions que es van produir, destaca un article de Miguel Juanola Benet a la premsa local titulat "Dos y dos, tres". L'article comentava, a partir de les dades de la població de l'any 1955 facilitades pel negociat d'estadística de l'Ajuntament, l'evolució demogràfica de la ciutat en els darrers vint-i-cinc anys i constata que el creixement no es devia al comportament de la natalitat i la mortalitat⁹⁶, sinó als efectes de la immigració. L'articulista deixava entreveure al llarg del seu escrit la seva decepció quan constata les pobres xifres de la natalitat dels olotins. Concretament, afirmava:

Cuantos más habitantes suma Olot, menos son ¡ay! los olotenses nativos que residen en la localidad. Bastará decir que el total de residentes no naturales de Olot, representa actualmente un tercio de la población⁹⁷.

L'article s'acaba amb un intent de consolar al lector "ante esta amarga realidad" i "esperando ofrecer un breve cuadro más optimista que el que componen los datos que preceden". Aquest quadre més optimista no es va trobar en cap més article de la premsa de l'època. Si bé és cert que amb els anys va millorar l'aportació del creixement natural de la població, Olot esdevindria una ciutat amb una població més diversa gràcies a l'aportació de persones de procedències diferents.

5.3 La dimensió de l'arribada d'immigrants andalusos als anys cinquanta

Ja s'ha vist que, en els darrers anys de la dècada dels quaranta, la immigració andalusa ja havia aconseguit una certa presència a la ciutat. A l'any 1950, els 508 andalusos que hi havia registrats al padró municipal eren fonamentalment persones que havien arribat per motivacions econòmiques però encara restava un contingent considerable de soldats que, o bé residien a la ciutat, o bé havien vingut a fer el servei. Al 1960, el nombre d'andalusos ja era de 1.213 persones.

La majoria de les persones entrevistades que van arribar a Olot a la dècada dels cinquanta manifesten que comptaven amb persones conegudes, generalment familiars, però també amistats, veïns del municipi d'origen, que ja es trobaven a Olot, i que els animaven a anar-hi, atrets per les oportunitats laborals que hi havia. Posteriorment, a mesura que els immigrants s'assentaven a Olot, animaven a d'altres membres de la família a venir-hi, amb la qual cosa

⁹⁶ Segons les dades de Juanola, extretes del Registre Civil, el saldo dels naixements i defuncions del període 1930-1955, presenta ja un saldo negatiu de 97 persones. Tot apunta, doncs, que la tradicional baixa aportació dels elements naturals en el creixement total de la població, té una llarga vigència a la nostra ciutat.

⁹⁷ *Misión*, núm. 19, 4 de febrer de 1956.

molts membres de la família i persones conegudes del context d'origen seguien la xarxa migratòria.

Sí, cuando llegué tenía parientes retirados que no hacía mucho que habían llegado, y también tenían problemas para... [Trobar pis]. Suerte que él era paleta y como hacía mucha falta paletas, y eso, enseguida encontraron un piso... [...] Sí, pues... ya vino ésta que tiene tantos hijos, y ya empezaron a venir, les buscábamos trabajo, y mira, y así fuimos viniendo. Un hermano mío que estaba en Barcelona, que es el mayor, ese se quedó en Barcelona, pero digamos que todos vinimos así, a poco a poco. Y amigas, de allí del pueblo, igual. “Búscame un trabajo” y como yo, la señora, ella me conocía, y en casa del sr. Pedro, como él era médico, yo siempre conocía a muchas señoras, “Ay, a ver si me encuentras una chica como tú”. Y sí, yo he llevado a mucha gente. Yo le he buscado trabajo a mucha gente” (ENT.2.1, dona immigrant)

Les dades del censos de població dels anys 1950 i 1960, tot i les limitacions comentades en l'apartat de metodologia, permeten fer-nos una aproximació a la tendència migratòria de la dècada dels cinquanta, més enllà del cas concret dels andalusos, que les dades disponibles no ens permeten analitzar. Així, les dades mostren com el pes de la població nascuda al municipi respecte a la població total disminueix, i que sobretot augmenta la població nascuda en d'altres províncies. Els nascuts en una altra província creixen un 4,2%, mentre que els nascuts al municipi disminueixen un 5,1%.

TAULA 12: POBLACIÓ SEGONS LLOC DE NAIXEMENT. OLOT. 1950-1960.

	1950		1960	
Nascuts al municipi	7.093	49,3%	7.580	44,2%
Nascuts a la mateixa província	5.439	37,8%	6.618	38,6%
Nascuts a una altra província	1.788	12,4%	2.855	16,6%
Nascuts a l'estranger	67	0,5%	70	0,4%
No consta	-	0,0%	35	0,2%
Total	14.387	100,0%	17.158	100,0%

Font: Censos de població. INE.

El nombre d'immigrants andalusos registrats al padró d'Olot va passar dels 508 del 1950 als 1.213 de 1960. Tal com s'ha comentat anteriorment, aquest increment va ser, en nombres relatius, el més important dels trenta- i cinc anys que s'estudien en aquest treball. El pes dels immigrants andalusos va créixer fins arribar al 6,9% de la població de l'any 1960, una xifra que gairebé doblava la de l'any 1950. D'aquestes dades es pot extreure la conclusió equivocada que durant els deu anys van arribar 705 andalusos a Olot. Ja s'ha explicat a la

introducció que el fet de poder recollir dades cada cinc o deu anys ens limita en el sentit de poder conèixer any a any el nombre de persones que arriben i marxen. Les dades que aquí es presenten són dues fotografies estàtiques de la població que hi ha a Olot en dos moments concrets i, per tant, no permeten detectar si una persona que residia a Olot al 1950 efectivament encara hi era al 1960. En tot cas, tot i aquestes limitacions, sí que ens permet conèixer quina és la magnitud concreta que va tenir en aquests anys la immigració andalusa.

TAULA 13: POBLACIÓ TOTAL I ANDALUSA. NOMBRES ABSOLUTS I RELATIUS. OLOT. 1940-1945-1950-1960

Any	1940	1945	1950	1960
Població Total	14.918	14.254	14.913	17.664
Immigrats Andalusos	226	159	508	1.213
% immigrats andalusos	1,51%	1,12%	3,41%	6,87%

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels padrons i de l'Institut d'Estadística de Catalunya i el Centre d'Estudis Demogràfics.

Una de les primeres constatacions que es pot extreure és que, a diferència del que havia passat durant els primers anys de la dècada dels quaranta, el pes dels efectius militars en la immigració andalusa que arribà a Olot va disminuir de manera radical, passant a tenir una presència veritablement anecdòtica; concretament, només quatre militars andalusos apareixien a les dades del padró de l'any 1960. Així doncs, es va produir un canvi en el perfil dels immigrants que arribaren a la ciutat especialment pel que fa amb les causes que els impulsaren a marxar de la seva terra. Com es veurà a continuació, les motivacions econòmiques i la cobertura de les necessitats socials bàsiques van ser les principals causes que expliquen l'emigració andalusa a l'equador del segle XX.

En aquest moment és quan pren especial vigència la teoria migratòria que parla de l'equilibri entre els factors d'expulsió (*push*) i els factors d'atracció (*pull*). Com ja s'ha explicat en l'apartat de les teories migratòries, segons aquesta aproximació teòrica, els moviments migratoris es produeixen perquè en un context d'origen del futur immigrant es donen una sèrie de factors que empenyen a les persones a marxar-ne i, de manera simultània, en un altre lloc, el futur context de destí, es donen una sèrie de factors que atrauen i provoquen el desplaçament de persones per tal de fixar-hi la seva residència. Aquesta teoria suposa que es produeix un equilibri entre els factors d'atracció i els d'expulsió, fet que, en el període d'estudi, es dona en amplis períodes de temps però que, com es pot observar actualment, no acostuma a ser la regla majoritària.

5.3.1 Els factors d'expulsió

Quina era, per tant, la situació que es vivia a Andalusia a mitjans del segle passat i que va empènyer tantes persones a emigrar amb destinació a Olot i a altres localitats catalanes i europees?

A grans trets, eren dos els principals elements que destacaven de la realitat andalusa dels anys cinquanta: primerament, el subdesenvolupament demogràfic (o la no culminació de la transició demogràfica), fet que provocava un creixement de la població molt superior al que es donava a la resta de l'Estat espanyol; i, en segon lloc, la crisi de l'agricultura, l'esfondrament del model tradicional agrari i el paupèrrim desenvolupament del sector industrial (Ocaña, 2000; Tamames, 1962). A mitjan anys cinquanta, l'agricultura latifundista era la base de l'estructura productiva de la regió, amb una intensa expulsió de la força de treball i de capital, que dificultava enormement el desenvolupament de la regió.

En el tránsito de un capitalismo agrario hacia otro más moderno, se mantienen carencias básicas que dificultan el crecimiento de la producción: el peso de una agricultura excesivamente sobrecargada de mano de obra con paro estructural; el retraso industrial; las dificultades para una financiación endógena ante la salida de capitales acumulados en busca de inversiones más rentables, y la inadecuada utilización de sus recursos naturales, deficientemente explotados y en manos de capital extranjero, la minera principalmente. Como consecuencia, el crecimiento económico fue más bajo (Lacomba, 1993).

Tot i això, volem tornar a remarcar el que ja s'ha dit anteriorment: en cap cas es pot parlar d'una única realitat andalusa; cadascuna de les províncies presentava algunes particularitats que convertien unes regions en més emigratòries que d'altres. La dècada dels cinquanta va significar l'inici d'un període de migració massiva, producte de la crisi socioeconòmica d'una societat amb unes profundes bases agràries, subdesenvolupada i que va quedar al marge, durant els anys cinquanta, de la creació de pols industrials promoguts per les autoritats franquistes, un procés que va afectar de manera important el camp andalús.

Como resultado, de los cerca de 80 grandes pueblos de más de 10.000 habitantes que se contaban en Andalucía, por 1950, sólo unos cincuenta de ellos se mantuvieron sobre ese umbral en 1975, y de la treintena de pequeñas ciudades de mediados de siglo, la mitad habían perdido varios miles de habitantes por la misma fecha. Aún mayor fue la incidencia, por lo que a despoblación se refiere, sobre los pequeños asentamientos (Ocaña, 2000, p. 78).

La majoria de la població –prop del 60%– vivia en municipis de menys de 20.000 habitants i la base de l'economia era l'agricultura. Una agricultura tradicional que ocupava més de la

meitat de la població (a Catalunya la xifra era del 19,6%) però que presentava un endarreriment notable respecte a les tècniques que utilitzava, la modesta retribució que percebien els treballadors i les dures condicions de treball que havien de suportar. El sector agrícola es caracteritzava per una desequilibrada estructura de la propietat i per l'abundant mà d'obra. Aquest període, definit per alguns autors com el *fascismo agrario*, va destacar pel tracte privilegiat que el franquisme va concedir als grans propietaris agrícoles, així com pels baixos salaris que rebien els jornalers, en part, a causa de l'excés de mà d'obra disposada a treballar (Lacomba, 2006). En l'agricultura, no cal obviar els efectes que ocasionava l'organització de la propietat, marcada per la juxtaposició dels minifundis i els latifundis⁹⁸, la distribució del treball a través d'un sistema amarat de caciquisme, el caràcter estacional de moltes feines, la modalitat de pagament dels jornals i l'ús que es feia de les grans explotacions (Nieto i Egea, 2005). Tanmateix, el panorama al camp andalús va començar a canviar a mitjan anys cinquanta, i els excedents de treballadors provocats per la mecanització incipient de part de les feines del camp no van poder ser absorbits per les ciutats andaluses pel paupèrrim desenvolupament dels sectors industrial. Així i tot, la indústria i els serveis van ocupar un nombre limitat de persones, però la seva migrada expansió i el caràcter artesanal el situaven en una posició de fragilitat que l'incapacitaven per esdevenir el motor de l'economia de la regió. En certa manera, els excedents de mà d'obra del camp que van aparèixer a partir de 1955 no van poder ser reubicats a l'esquifida indústria andalusa, resultant com a única alternativa, l'emigració, tant interior com exterior.

La resta de sectors econòmics importants a la dècada dels cinquanta eren la indústria i el serveis que ocupaven, a parts iguals, el 22% de la població activa. El sector industrial andalús estava molt poc desenvolupat a causa del seu caràcter artesanal i amb un pes excessiu del sector alimentari en el conjunt de la indústria (Jordà, 1989). L'endarreriment industrial andalús era més que notable, malgrat el lent creixement que experimentà durant la dècada dels cinquanta que, tot i això, el situà molt per sota de la mitjana catalana i basca. Així, per exemple, al 1955, mentre que la població activa del sector secundari andalús superava mínimament el 20% de la població, a Catalunya era el 48,6% i a Euskadi el 54,1% (Lacomba, 2006).

Algunes dades són molt significatives de la situació socioeconòmica andalusa, sobretot si es comparen amb les regions capdavanteres en el creixement econòmic a Espanya dels anys cinquanta. Així, per exemple, la comparativa dels sectors productius andalús i català en relació al total espanyol mostra una estructura productiva absolutament oposada. En el cas

⁹⁸ Segons les dades del cadastre de 1960, el 40% de les finques espanyoles de 500 hectàrees es trobaven a Andalusia, una xifra que a principis de segle es reduïa fins el 25,8% (Lacomba, 2006, p. 198).

andalús, els sectors més destacats corresponen al sector primari (la pesca, el sector agrari i la mineria), mentre que a Catalunya ja destaquen de manera espectacular sectors com el tèxtil, el paper, la banca, la indústria química, siderometal·lúrgica, etc. (Lemus López, 1998, p. 477).

TAULA 14: POBLACIÓ ACTIVA TOTAL I PER SECTORS. ANDALUSIA I ESPANYA. 1960. PERCENTATGE

	Població activa	Agricultura	Indústria	Serveis
Andalusia	34,6%	49,9%	20,8%	29,3%
Espanya	38,7%	39,9%	28,7%	31,4%

Font: Lacomba (2006, p. 201)

En resum, doncs, les principals característiques de la situació econòmica andalusa del període 1940-1960 són: 1) El llast de l'agricultura amb excedents de mà d'obra, amb atur i subocupació estructural, que farà que l'emigració es converteixi en l'única alternativa 2) el retard industrial de la zona, així com la impossibilitat de propiciar el seu desplegament 3) les dificultats de finançament endogen, per la fugida de capitals a la cerca de rendibilitats més altres a curt termini, i 4) la deficitària explotació de recursos naturals i humans (Lacomba, 2006, p. 202).

Pel què fa a la demografia, a l'any 1950 la població andalusa representava el 20% de la població espanyola. El 1950 suposa un any d'inflexió en la tendència demogràfica del segle XX, ja que a partir d'aquest s'iniciarà un lleuger descens en el pes de la població andalusa respecte a la població espanyola, que al 1975 s'haurà reduït fins al 17,08%⁹⁹. De les variables demogràfiques destaquen el comportament de la natalitat i la mortalitat: taxes de natalitat altes (23,9 per mil respecte el 20,7 per mil d'Espanya) i una mortalitat també superior a la mitjana espanyola (9 per mil versus 9,70 per mil). Aquests dos elements donaven lloc un ritme de creixement vegetatiu altíssim que seria impossible d'absorbir pel menor ritme de creixement de l'economia.

El perfil dels immigrants andalusos dels anys cinquanta corresponia amb població jove, majoritàriament masculina, tot i que també era habitual l'emigració de famílies senceres amb fills, amb una mínima qualificació professional i baixos nivells d'instrucció. Cal destacar, però una diferència important en el perfil i les pautes migratòries entre els emigrants externs i els interns: i és que majoritàriament, els qui optaven per emigrar a l'estranger, eren homes que

⁹⁹ Una reducció que no es deu a una disminució de la població andalusa, sinó a l'augment de la població del conjunt de l'estat espanyol.

marxaven de manera temporal, tot i que no cal perdre de vista que també una part va optar pel reagrupament familiar i l'assentament definitiu a l'estranger (Nieto i Egea, 2005).

En efecte, la falta d'expectatives és una de les causes al voltant de la qual coincideixen més autors a l'hora d'explicar el perquè de la emigració interior i exterior andalusa. Tot i això, molts autors no coincideixen en la definició d'aquesta expressió. Sigui com sigui, un dels arguments que més consens genera entre els autors a l'hora d'explicar la realitat socioeconòmica andalusa gira al voltant dels forts desequilibris regionals que existien a l'estat espanyol durant aquests anys, així com la contribució de la mà d'obra immigrant andalusa al creixement de les grans zones industrials espanyoles i europees, fet que és ben plausible en el cas de Catalunya i Andalusia (Martín Díaz, 1992; Ocaña, 2000). Com afirma Lacomba, "la regresión económica de los años cuarenta y cincuenta afianza la periferización andaluza, que en los sesenta y primeros setenta se consolidará" (Lacomba, 2006, p.194).

Les condicions de vida en algunes de les regions més emigratòries d'Andalusia provocaven que moltes persones tinguessin moltes dificultats per treballar i que, en molts casos, només ho poguessin fer de manera esporàdica. Era freqüent que es passessin llargues temporades durant les quals les persones només podien arribar a treballar tres o quatre dies al mes, amb un salari miserable i havent d'aguantar les humiliacions dels propietaris de les grans finques. Nois i noies podien començar a treballar en feines precàries i dures en edats molt precoces, cosa que, en alguns casos, els limitava a l'hora d'anar a l'escola –si és que hi anaven-, i les situava en una situació d'absoluta vulnerabilitat.

A mí me salieron los dientes cogiendo aceitunas [...] y mi tío y mi hermano mayor, muchas tierras, bueno, de un marqués, o yo que sé de quién eran, se lo daban a gente, y luego cuando cogíamos la cosecha, le dábamos los sacos que fueran, de trigo, de aceitunas, los litros que fueran [...] Y entonces íbamos a coger aceitunas, antes no había máquinas *pa* segar, yo segaba, ¿tú lo has visto? Mejor que no lo hayas visto. Así, segar, y venga. ¿Garbanzos? ¿Con toda la calor que hace cuando hay los garbanzos? Arrancando garbanzos, que eso es duro, porque, y sin guantes, porque entonces no había guantes. A varear las aceitunas con un palo. Bueno, de todo, de todo, de todo... (I5, dona immigrant).

En aquest sentit, doncs, a banda de les motivacions econòmiques, laborals i polítiques, cal tenir present també aquest darrer factor, com una altra de les causes que explicarien parcialment l'emigració andalusa. En una societat molt desigual, amb forts desequilibris de classe i, per tant, amb una consciència ben clara, en la ment de diverses persones, de la seva situació de vulnerabilitat i de submissió cap a les elits, una consciència de ser víctima

de les desigualtats socials que feia emergí un sentiment revolucionari¹⁰⁰ i d'inconformitat que es podia convertir, en el desencadenant de l'emigració.

Allí estábamos todos que nadie no iba al colegio, y allí había en aquella época, que en aquella época, luego ya después sí que se empezó, pero en la mía, en mi época muy pocos al colegio. Y allí enseñaban *na* más que rezar, padres nuestros, y dale que te pego... Es lo que había... Te hacían escribir la e, la a, la u... y poca cosa más... y ¡rezar! Claro, porque ahí... Teníamos el régimen que teníamos... pues es lo que había. Y allí si decías algo, o protestabas o algo... ya podías que no te daban faena [...] Y en aquella época es lo mismo que ahora, te decían "ahí tengo unos pocos..." y cuando estaba yo, no, porque... pero el que estaba en el pueblo... señalaos... tu, tu, tu... a trabajar...y los demás nada [...] Allí en Andalucía, cuando estaba en Andalucía, bueno, allí no podías decir nada... y yo no me callaba... siempre he sido... siempre he hablado con razón, no? Y yo allí, yo me vine aquí porque no, no... no. Porque podía ser peón camionero... Yo soy el pequeño y soy hijo del cuerpo. Y yo podía haber entrado... No estaba cómodo... Eso de decir "Don Antonio, don Pepe, don Juan".. ah, no estaba cómodo, qué quieres que te diga, soy así... Me han parido así... Y se vino mi hermano i me fui, y dije "Papa, yo me voy". "Coño, que tú puedes... que tú ahora, que yo ahora pronto me jubilo, y que de aquí y de allí, que tú ya puedes casi entrar ya... que casi..." Y yo dije: "que no papa, no, yo no..." Yo me voy. Y me vine... (I10, home immigrant)

A moltes poblacions escassejaven els productes bàsics, com la roba i el menjar i, per tant, la situació que es vivia a moltes localitats era dramàtica i insostenible. La majoria de les persones entrevistades que van viure a Andalusia durant els anys cinquanta relaten amb cruesa les dificultats, en alguns casos, extremes, que van haver d'afrontar, i són diversos els testimonis que recorden que, durant la seva infantesa, havien hagut de demanar al·lòia per tal de poder-se alimentar.

Amb aquesta situació, com ja s'ha apuntat, no és d'estranyar que l'estratègia que molts andalusos consideressin per tal de millorar la seva situació fos l'emigració. Entre el 1900 i el 1975, només en dues dècades el saldo migratori andalús va ser positiu; en totes les altres sempre marxaren més persones que no n'arribaren. Durant la dècada dels anys cinquanta, prop de 600.000 persones marxaren d'Andalusia amb destinació a la resta de l'estat espanyol, principalment a Catalunya, Madrid i la Comunitat Valenciana.

¹⁰⁰ Escoltant el relat de diverses persones andaluses que van ser víctimes d'aquesta situació m'apareixia a la memòria, amb relativa clarividència, l'aforisme de Bakunin "la indignació crea al revolucionari".

Va ser a partir de finals dels anys cinquanta que l'emigració andalusa cap a l'exterior va prendre una rellevància destacada, afavorida per les autoritats franquistes amb la creació, per llei, al 1956, del *Instituto Español de la Emigración* (IEE), l'organisme encarregat de tutelar i gestionar el procés migratori i la promulgació de la *Ley de Ordenación de la emigración* de 1962. Un dels drets que reconeixia la Llei era "el dret a emigrar com a facultat derivada del reconeixement de la plena responsabilitat humana".

El hecho de que en 1956 se creara el Instituto Español de la Emigración (IEE), a quien se le encomendaba la dirección y desarrollo de la política emigratoria del gobierno, no es sino el reflejo de una filosofía pragmática que inspiraba la actitud del Estado respecto de los movimientos migratorios: el IEE se articula como un instrumento oficial catalizador de la salida de mano de obra del país, que se considera imprescindible para aliviar el mercado de trabajo interior y obtener las divisas que tanto necesitaba nuestra economía (Ródenas, 1994, p. 72).

Els arguments que les autoritats franquistes van presentar per justificar la creació de l'IEE van ser, bàsicament, de caràcter econòmic, tant pels efectes que havien tingut durant la primera meitat del segle per compensar el dèficit crònic de la balança comercial espanyola, com per la importància de les remeses, l'alleujament de les tensions socials i l'establiment de vincles i relacions socials amb d'altres països. Cal recordar, tanmateix, que als anys cinquanta no existien a Europa polítiques de lliure circulació dels treballadors, i que aquesta estava limitada, sent necessari el compliment del requisit d'entrada al país de destinació d'una autorització dels ministeris de treball (Babiano i Fernández Asperilla, 2009).

Una vegada s'ha presentat una breu pinzellada de la situació que es vivia a Andalusia i que empenyia a molts dels seus habitants a l'emigració – els factors d'expulsió-, és el moment adequat per presentar quins van ser els factors – d'atracció- que convertiren Olot en una destinació preferent per a la immigració. Val la pena, però, abans d'entrar de dret en les especificitats d'Olot que la convertien en zona d'atracció per a la immigració, la força d'atracció que representava, per al conjunt de Catalunya, de la zona metropolitana de Barcelona, no només en termes migratoris, sinó també en termes econòmics i industrials, cosa que repercutí a d'altres indrets de la geografia catalana.

5.3.2 Els factors d'atracció

En un primer moment, el principal atractiu que ofería la ciutat es limitava a la possibilitat de trobar feina ràpidament, gaudir de l'estabilitat laboral, cobrar un salari millor i poder tenir, en definitiva, mínimament cobertes les necessitats bàsiques. Una vegada arribats a Olot, els immigrants andalusos es trobaven amb d'altres problemes que habitualment, tot i la seva

importància, quedaven en un segon pla, com a conseqüència de la millora substancial que suposava l'accés al treball.

Les dades del cens de població d'Olot de 1950 mostren com un 57,4% de la població (8.257 persones) disposava d'una activitat. La ocupació, però, presentava diferències substancials per gènere, ja que un 74,6% dels homes declarava una sola activitat, mentre que en les dones aquesta proporció es reduïa fins al 43%. Pel que fa a la resta d'activitats, el 20% de la població es dedicava a les tasques domèstiques, una tasca que assumien, exclusivament, les dones.

TAULA 15: POBLACIÓ SEGONS ACTIVITAT. OLOT. 1950.

ACTIVITAT	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
<i>Escolares y estudiantes</i>	1.000	706	1.706	15,2%	9,0%	11,9%
<i>Mujeres dedicadas a sus labores en su domicilio</i>	0	3.013	3.013	0,0%	38,5%	20,9%
<i>Por jubilación, retiro y pensión</i>	164	200	364	2,5%	2,6%	2,5%
<i>Por rentas</i>	11	74	85	0,2%	0,9%	0,6%
<i>Que ha declarado actividad principal i secundaria</i>	0	0	0	0,0%	0,0%	0,0%
<i>Que ha declarado una sola actividad</i>	4.897	3.360	8.257	74,6%	42,9%	57,4%
<i>Otros</i>	488	474	962	7,4%	6,1%	6,7%
Total	6.560	7.827	14.387	100,0%	100,0%	100,0%

Font: Cens de població. INE

Com es pot observar en la taula 16, el principal sector d'ocupació era la indústria, que ocupava més de la meitat de la població activa, seguida dels serveis oficials, públics i personals, i d'altres com el comerç, l'agricultura i la construcció. Aquestes dades, novament, presenten un escenari interessant des de la perspectiva del gènere ja que, per exemple, en el cas de la població ocupada en la indústria, les dones hi treballaven en major proporció que els homes. Així, entre les dones, un 74% treballava a la indústria, seguit ja, a una distància important, dels *serveis oficials, públics i personals*¹⁰¹.

En canvi, els homes tenien una presència més diversificada en diferents sectors, a banda de la indústria, que també era el més important, amb la meitat dels homes ocupats, però també a d'altres sectors que van ser importants en aquest període, com ara els serveis, l'agricultura i la construcció.

¹⁰¹ Altres dades del cens destaquen una proporció important de dones que es dedicaven al servei domèstic, concretament, 506 dones, que representa un 15% de la població activa femenina.

TAULA 16: POBLACIÓ ECONÒMICAMENT ACTIVA CLASSIFICADA PER LES CARACTERÍSTIQUES DELS ESTABLIMENTS ON TREBALLA I PER GÈNERE. OLOT.1950.

PROFESSIÓ	Homes	Dones	Total	Homes	Dones	Total
<i>Actividades mal especificadas</i>	22	0	22	0,4%	0,0%	0,3%
<i>Agricultura, silvicultura, caza y pesca</i>	628	63	691	12,8%	1,9%	8,4%
<i>Comercio</i>	477	242	719	9,7%	7,2%	8,7%
<i>Construcción</i>	513	0	513	10,5%	0,0%	6,2%
<i>Electricidad, gas agua y servicios sanitarios</i>	70	0	70	1,4%	0,0%	0,8%
<i>Explotación de minas y canteras</i>	22	0	22	0,4%	0,0%	0,3%
<i>Industrias fabriles</i>	2.443	2497	4.940	49,9%	74,3%	59,8%
<i>Servicios oficiales, públicos y personales</i>	617	527	1.144	12,6%	15,7%	13,9%
<i>Transportes, almacenaje y comunicaciones</i>	105	31	136	2,1%	0,9%	1,6%
Total	4.897	3.360	8.257	100,0%	100,0%	100,0%

Font: Cens de població. INE.

Així doncs, tal com ens mostren les dades del cens de 1950, l'oferta de llocs de treball a Olot era abundant i ocupava proporcionalment a homes i a dones. Inicialment, els homes podien treballar ràpidament a sectors com la indústria del tèxtil i la imatgeria religiosa, tot i ser menys important pels andalusos, així com en alguns casos en la incipient indústria càrnia. Alhora, també fou important el pes que tingué la indústria auxiliar que aparegué com a conseqüència de les necessitats de millora de la maquinària obsoleta presents a moltes indústries tèxtils de la ciutat. A més, els homes van poder treballar en el ram de la construcció, inicialment com a manobres, i els sectors associats, tot i que el veritable *boom* arribaria, com a les càrnies, a la dècada dels seixanta. Precisament la construcció d'un dels grups d'habitatges més importants dels anys cinquanta, les cases barates de Sant Pere Màrtir, va exercir d'important factor d'atracció de mà d'obra immigrada andalusa, una part de la qual hi va treballar durant els prop de cinc anys que van durar les obres, així com d'altres que, a finals dels anys cinquanta, van treballar en les obres de construcció del grup d'habitatges de la Caixa¹⁰². Un nombre considerable d'homes que va venir a Olot ho va fer sabent que es podrien col·locar en aquestes obres ja que algun familiar o amic s'havia ocupat d'advertir-los de les oportunitats que tindrien.

La fàbrica de Manel Rossell (coneguda popularment com *Can Mantellinas*), la d'Antoni Casadellà i l'empresa Aubert (coneguda popularment com *Can Jombi*) van ser algunes de les fàbriques tèxtils que, especialment durant la dècada dels cinquanta, van tenir una

¹⁰² Més endavant, a la secció dedicada a l'habitatge, es parla de manera específica sobre aquest grup d'habitatges, ja que van convertir-se en les principals promocions d'habitatges de la dècada, i van ocupar un nombre important d'homes immigrants.

importància cabdal en l'ocupació de treballadors de la ciutat, mentre que en el ram dels embotits ja començaven a despuntar empreses com Descals; Oliveras i Hostench; Espuña i Noel.

Les dones, com ja s'ha comentat, també podien accedir al treball remunerat de manera relativament fàcil i la seva inserció es feia majoritàriament en dos sectors: la indústria tèxtil i la càrnica, i el servei domèstic. Per la majoria de les famílies andaluses, o per ser més precisos, dels homes andalusos, l'accés de la dona al mercat de treball no era cap problema; tot el contrari. La possibilitat d'ingressar un salari addicional en la migrada economia domèstica era percebuda com una oportunitat, de la mateixa manera que passava amb els fills, els quals podien començar a treballar amb tretze o catorze anys. De fet, la majoria de dones andaluses estaven acostumades a treballar fora de la llar, ja que a Andalusia ho havien fet, bàsicament al camp. En el cas del treball al servei domèstic, com les minyones o les "dones de la neteja", l'exigència era força més dura ja que en forces ocasions havien d'executar tasques que requerien un esforç físic considerable, com ara netejar els terres amb el sabó a la mà. Tot i això, una vegada més, les condicions que havien de suportar en aquests primers anys es veia alleugerida pels salaris que cobraven els quals, si bé no eren gran cosa, milloraven de manera ostensible els que percebien a Andalusia.

Amb tot això, no ens podem estar de repetir una vegada més que aquí no s'acabava la feina de les dones; a banda de les tasques en l'àmbit del treball productiu quedava pendent atendre les necessitats de la família i les obligacions pròpies de la vida domèstica, dues ocupacions en què les dones eren les principals i úniques protagonistes. La majoria de les dones veien interrompuda la seva experiència laboral en el moment d'accedir a la maternitat, cosa que dificultava trajectòries laborals estables i perllongades en el temps. Tot i això, la majoria d'elles cercava opcions per fer compatible, almenys de manera temporal, la cura dels fills amb el treball remunerat, i era bastant habitual que les dones treballessin a casa, sobretot en tasques manuals associades a la indústria tèxtil. El franquisme va promoure una societat patriarcal clarament discriminatòria contra les dones, relegant-les a un paper secundari dins la societat, submises i dependents dels homes, i sense la possibilitat d'imaginar-se, en la majoria dels casos, horitzons vitals autònoms que els permetés escollir quin tipus de vida volien emprendre.

Los dos ganábamos dinero, en casa. Los dos, y yo... y él cuando acabábamos se sentaba, ¿sabes? No hemos tenido tiempo nada más que de trabar y trabajar. Y yo luego tenía que hacerlo todo. Ir al río, a lavar la ropa... Además de trabajar a fuera tenía que trabajar a dentro.

Y como para los machistas es la mujer la que es la criada, sabes, ahora ya se va enmendando totalmente, pero es la mujer la que tiene que... y eso no es así, tampoco. Si la mujer no trabaja... sí que tiene que... pero si trabajan los dos, está bien que lo repartan un poquito, aunque la mujer se lleve la parte más grande. Pero que ayuden un poco, eso sí que... Antes ir a comprar un hombre, eso era... eso era la mujer...(ENT. 2.1, dona immigrant)

Els salaris que durant aquells anys cobraven tant els homes com les dones servien per cobrir les necessitats bàsiques, sobretot l'alimentació i per pagar les despeses derivades de l'allotjament. Moltes de les famílies no podien estalviar i, si ho feien, era amb unes quantitats molt minses. Algunes fonts orals assenyalen que l'estalvi, en part, també era possible per les mínimes despeses de les famílies, a diferència del que passà a la dècada següent, amb l'entrada a la societat de consum. A més, alguns dels immigrants que treballaven a Olot enviaven diners a la seva família, algunes de les quals en depenien de manera considerable. Per aquesta raó, com es veurà més endavant, moltes persones treballaven tantes hores com podien, ja fos en una mateixa feina o compaginant-ne diverses al mateix temps.

Hi havia molta feina aquells anys a Olot... Era molt fàcil aconseguir un treball al tèxtil, als embotits, als sants.... Algunes fàbriques no paraven de treballar... Els homes veien bé que les dones treballessin, i la majoria ho van fer en cases, fent neteges, i feines de la llar. I fins i tot treballaven a casa, repassant roba, etc. (I2, home immigrant)

Un altre dels factors interessants a comentar -més enllà de la seva poca rellevància quantitativa- és el protagonisme que van tenir els andalusos a l'hora d'ocupar determinats llocs de treball en alguns serveis municipals. Feines desaparegudes avui en dia com són els agafa-gossos o els encarregats de la neteja dels lavabos públics foren exercides durant molt temps majoritàriament per homes andalusos. En aquest sentit, encara avui perduren en el record de molts olotins personatges com el *senyor Manolo*, que vivia a l'Hospici o el *senyor Caballero*, que durant molt temps fou l'encarregat de ballar els Gegants d'Olot¹⁰³.

No podem deixar de parlar de l'àmbit del treball sense fer referència al treball que va exercir la població menor d'edat. Probablement pel fet que, com ja s'ha esmentat, a Andalusia, el treball infantil ja era una pràctica habitual, però també per la contribució a la millora de l'economia familiar, a l'Olot dels anys cinquanta el treball dels menors fou una realitat. A partir de les entrevistes realitzades amb andalusos que van arribar a la ciutat d'Olot al llarg

¹⁰³ Contràriament a la situació actual, als anys cinquanta no hi havia llista d'espera per participar de la faràndula local, ans al contrari. Per aquest motiu, s'havia de contractar persones que ballessin els gegants i els altres elements de la faràndula, un fet que no agradava gaire als tradicionalistes locals, tot i que no els quedava més remei que acceptar-ho amb resignació.

de la dècada dels cinquanta tenim constància d'aquest fet, que era bastant habitual que nens i nenes d'aquestes edats comencessin a treballar, deixant en un segon pla l'assistència a l'escola. També es té constància de casos, sobretot en municipis rurals de la Garrotxa, en els quals alguns nens assistien a l'escola durant el període hivernal però, més endavant, amb l'arribada del bon temps, treballaven en alguna feina relacionada amb l'agricultura o la ramaderia. Si bé la majoria començava a treballar als tretze i catorze anys, alguns testimonis concrets afirmen que van començar a treballar amb nou anys.

“La primera feina, anar a passar en *cencerro* de peix; la segona era de minyona de la veterinària, *bueno*, la cuina, fregar terres, anar a comprar, tot això, m'hi estava unes hores al dia, em donaven de menjar, *bueno*, i així anava tirant. *Llavores*, als tretze anys, vaig anar a la fàbrica, de gènere de punt, no em va poder assegurar...” (ENT. 1.1, dona immigrant)

Concretament, una de les persones entrevistades, una dona immigrada que havia arribat a Olot de petita amb els seus pares, ens explicava l'anècdota de quan treballava en una fàbrica de mitjons, amb nou anys, on li van haver d'instal·lar un altell per tal que pogués arribar a la màquina, ja que aquestes no estaven pensades per a persones d'una estatura tan baixa. Després de la seva jornada laboral, assistia a unes classes que es feien al Casal Marià¹⁰⁴.

Aquestes classes anaven a càrrec del Patronat d'Obreres de la Immaculada i la principal valedora fou Concepció Vayreda i Aulet. Es tractava d'una “escola-llar”¹⁰⁵ on s'impartien classes d'ensenyament bàsic a noies majors de dotze anys. Les classes es feien de les set a les nou del vespre i ens consta que també hi assistiren noies andaluses més petites. Les seves activitats es repartien en dues seccions, la de costura i confecció i la d'ensenyament primari. En el cas de la costura i la confecció, aquest era un espai més informal de trobada que permetia que moltes noies que durant tot el dia treballaven com a internes o fent neteges a cases tinguessin uns moments de distensió. A més, es va aconseguir signar un conveni amb l'inspector d'educació del Grup escolar Malagrida per tal que, una vegada les noies havien après a llegir i a escriure, obtinguessin el certificat d'estudis primaris necessari per accedir a un lloc de treball¹⁰⁶.

¹⁰⁴ Altres fonts parlen de casos similars, en aquest cas, però, de classes a l'Escola Pia d'Olot, que impartia algun capellà, del qual mantenen bon record. Aquestes classes es feien diàriament als vespres, i en el cas concret, la persona tenia el permís de la seva feina per poder plegar una hora abans, i així poder estudiar (ENT. 3.1 home immigrant).

¹⁰⁵ Tot i que popularment era coneguda com una “escola-llar”, aquest centre no ho era exactament tal i com es coneix avui en dia.

¹⁰⁶ Dou, Margarida. “Immigrants a la ciutat”. *Alimara*, Tardor 1990, p.17.

Certament, el treball va suposar una sèrie d'oportunitats de millora de les condicions de vida de molts veïns i veïnes de l'Olot dels anys cinquanta i seixanta. Això no exclou, però, que es reconeixin les dures condicions de la majoria dels llocs de treball d'aquells anys. Unes condicions rigoroses per al conjunt de la classe treballadora, independentment del seu origen. L'estructura productiva de la comarca oferia ocupacions majoritàriament manuals, que exigien llargues jornades laborals i que en bona part dels casos s'allargaven, per desig propi, més enllà de la jornada establerta, o s'ampliava amb altres ocupacions que es compatibilitzaven simultàniament amb l'objectiu d'acumular més ingressos. De fet, aquesta va ser durant un període llarg de temps la única manera d'estalviar diners, ja que la majoria de la població no podia estalviar únicament amb el salari de la jornada laboral ordinària. En el cas dels immigrants andalusos, bona part d'ells pretenien, sobretot en els primers anys, acumular diners per tal de poder complir amb un dels seus principals objectius, com era construir-se la pròpia casa o disposar d'un habitatge de propietat, així com enviar diners a d'altres familiars que s'havien mantingut a Andalusia, o pretenien emprendre, també, el projecte migratori. En el cas de les dones, a les dures condicions laborals que havien de suportar en el treball productiu, cal afegir-hi la seva responsabilitat en les tasques reproductives, cosa que en alguns casos era difícilment compatible. Això donava lloc, per exemple, a escenes certament curioses, com ara que algunes dones anessin a treballar a la fàbrica acompanyades de nadons o infants.

5.3.3 Les característiques dels immigrants andalusos

Durant la dècada dels cinquanta, doncs, va créixer el nombre d'andalusos que arribaren a Olot i, a l'any 1960, el seu pes respecte a la població total ja s'acostava al 7% de la població. El creixement de la població andalusa durant aquesta dècada es va veure propiciat en gran mesura pel gran nombre de dones que arribaren a la ciutat. Dels 1.213 andalusos residents a Olot al 1960, 621 eren dones i 592, homes. Al llarg de la dècada, la majoria dels homes van arribar entre el 1950 i el 1956, mentre que les dones ho van fer de manera més destacada a partir de 1957, sense que això vulgui dir que a la resta dels anys no n'arribessin. La segona meitat dels cinquanta va ser un dels moments àlgids respecta a l'arribada d'andalusos, en un moment en la qual els immigrants que arribaven eren persones que havien de suportar unes condicions de vida molt dures a les seves localitats d'origen. Amb el pas dels anys, sobretot durant els anys seixanta, s'afegiren a la immigració andalusa a Olot persones que, tot i que no es pot dir que visquessin de manera tranquil·la, van gaudir d'una situació lleugerament més satisfactòria que la dels primers andalusos que van arribar a casa nostra.

La feminització de la immigració s'explica pel fet que moltes famílies s'haurien pogut retrobar a Olot, o s'haurien creat de nou, ja que un 52% de les persones adultes estaven casades. En alguns casos, com s'ha comentat anteriorment, els homes andalusos, que havien arribat en primera instància sols a Olot, tornaven a Andalusia per casar-se amb les seves dones, una vegada ja estaven mínimament assentats a la ciutat, amb un habitatge on viure i, sobretot, amb una feina i mínims estalvis per conviure a la ciutat amb la nova família. En aquest decenni, la majoria dels casaments eren entre andalusos i caldria esperar a les següents dècades per començar a veure alguns exponents de parelles formades per persones originàries de Catalunya i Andalusia, una pràctica que no es va normalitzar fins a principis de la democràcia. Alhora, un altre perfil de dones que fou relativament important era el de les dones vídues, mares que inicialment s'havien quedat a Andalusia i que més tard s'instal·laven amb el seu fill i altres membres de la família a la nostra ciutat. El motiu més habitual era la defunció del marit, per la qual cosa, amb la majoria dels fills vivint a d'altres indrets, aquestes dones grans es traslladaven a viure a Olot. Aquesta emigració, probablement encara més dura que la dels fills, pel fet d'haver de marxar en edats avançades, era especialment dolorosa, si bé en la majoria dels casos s'acabava produint una relativa acomodació a la ciutat, especialment pel retrobament amb els fills i altres familiars, i sobretot per poder col·laborar en la criança dels néts.

Una altra dada estadística interessant que ens ajuda a entendre millor el curs que va prendre el fenomen durant aquests anys és la mitjana d'edat que tenien els andalusos en el moment d'arribar a la ciutat. Com es pot suposar, la majoria dels andalusos arribaven a la ciutat en la seva màxima plenitud: es tractava de persones joves que rondaven els 25 anys d'edat, tant els homes com les dones, tot i que aquestes ho feien una mica per sobre de la mitjana. Aquest fet, lògicament, tindria notables efectes en variables com el mercat de treball, l'habitatge, l'estructura sociodemogràfica de la família, les pautes de natalitat i nupcialitat, entre altres. Tot i que en aquest cas no es disposa de dades, sí que podem afirmar que la majoria de les persones que arribaven aquests anys a la ciutat tenien una qualificació molt baixa: en forces casos, l'analfabetisme era present i, en cas de saber llegir i escriure, la capacitat formativa per accedir al mercat laboral tampoc era la més desitjable.

Tot i això, com s'ha vist, la conjuntura econòmica i l'estructura del sectors econòmics de la ciutat demanaven mà d'obra sense qualificació i, en cas de necessitar-la, les persones passaven períodes en els quals treballaven com a aprenents, la qual cosa els permetia treballar i formar-se al mateix temps. En aquest sentit, la majoria de les persones immigrades d'Andalusia a Olot reconeixen que la seva mínima formació no va ser un

obstacle per poder treballar, tot i que la majoria es lamenten, amb certa resignació, de no haver pogut estudiar.

La majoria de les persones que van arribar als anys cinquanta provenien de dues províncies: Màlaga (que concentrava el 60% del total) i Còrdova (16%), mentre que la resta de les províncies tenien una presència més residual: Almeria (6%), Granada (6%), Jaén (5%), Sevilla (5%), Cadis (1%) i Huelva (1%). Curiosament, aquestes dues províncies no van ser, en el còmput global de l'emigració andalusa a Catalunya i Espanya, de les més importants. Ans el contrari: en aquells anys, les províncies més emigratòries cap a altres zones de l'Estat espanyol eren Jaén, Granada i Almeria, províncies que, com es veurà més endavant, van tenir poc pes en la immigració andalusa a Olot (Alcaide Inchausti, 2007).

TAULA 17: POBLACIÓ ANDALUSA PER PROVÍNCIES. OLOT. 1940-1945-1950-1960

Província	1940	1945	1950	1960
Almeria	17	41	41	72
Cadis	62	9	25	14
Còrdova	35	15	98	195
Granada	36	26	38	68
Huelva	12	1	7	6
Jaén	7	6	18	60
Màlaga	18	49	116	738
Sevilla	38	12	165	60
ANDALUSIA	226	159	508	1.213

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

En comparació amb les dades de 1950, destaca la davallada del nombre de persones provinents de la província de Sevilla, que passà de les 165 a les 60 persones de 1960. Una província que, recordem-ho, entre 1940 i 1945 va tenir un saldo migratori positiu. L'explicació, en aquest cas, és ben senzilla: la totalitat dels sevillans que hi havia a Olot al 1950 eren soldats (concretament, 130 de 165), la majoria dels quals van marxar d'Olot al llarg de la dècada i no van ser rellevats per altres immigrants econòmics de la província de Sevilla. Així, al 1960, dels seixanta immigrants sevillans que hi havia a Olot, cap d'ells era militar.

Si es fa una anàlisi minuciosa de quins eren els municipis emissors d'immigració andalusa a Olot, a la dècada dels cinquanta ja apareixien algun dels noms que en els propers anys es consolidaran com els més destacats. La localitat amb més immigrants andalusos era

Villanueva de Algaidas, municipi de la província de Màlaga, amb 365 persones. La resta de municipis amb més immigrants a Olot també eren malaguenys i destacaven, per ordre d'importància, Antequera (93), Villanueva de Tapia (40) i Alameda (37). Altres municipis amb una certa presència a Olot van ser els cordovesos de Peñarroya- Pueblonuevo (46) i Iznájar i Rute, amb 27 persones cadascun.

Entre 1950 i 1960 la població olotina originària de Villanueva de Algaidas va créixer dels 58 als 365 immigrants; la d'Antequera, va passar de no tenir cap ciutadà a tenir-ne 93; Alameda, un dels municipis amb més població a Olot al 1975, presentava encara una evolució discreta, i passà dels 2 immigrants de 1950 als 37 de 1960. En canvi, Peñarroya-Pueblonuevo es mantenia relativament estable, ja que passà dels 42 als 46 habitants i qui experimentà un creixement lleugerament destacable fou el municipi almerienc de Tahal que, al 1950, no tenia presència a Olot i deu anys mes tard comptava amb un grup de 26 persones.

TAULA 18: MUNICIPIS D'ORIGEN AMB MÉS IMMIGRANTS ANDALUSOS PER PROVÍNCIA. OLOT. 1960

PROVÍNCIA	MUNICIPI	IMMIGRANTS A OLOT
Almeria	Tahal	26
Cadís	La Línea de la Concepción	3
Còrdova	Peñarroya- Pueblonuevo	46
Granada	Montefrio	17
Huelva	-	-
Jaén	Torredonjimeno	9
Màlaga	Villanueva de Algaidas	365
Sevilla	Sevilla	11

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

Villanueva de Algaidas és un municipi de la comarca d'Antequera situat gairebé al centre d'Andalusia i al nord-est de la província de Màlaga. Als anys cinquanta, la seva població es distribuïa en diferents nuclis urbans, entre els quals destacaven La Atalaya, Zamarra, el Albaicín i Parrilla, d'on també provenien algunes persones que encara avui viuen a la ciutat. Als anys cinquanta, la població era, segons el cens de 1950, de 7.579 habitants -la meitat que la població d'Olot-, una xifra que havia anat creixent des de principis de segle, ja que al 1900, la població era de 4.165 habitants. Tot i aquest creixement, les reduïdes xifres de població del municipi facilitaven el coneixement entre bona part dels vilatans. El control social entre els veïns era, doncs, molt fàcil i qualsevol experiència d'èxit d'algun veí, per exemple a l'emigració, no passava desapercebuda pel conjunt dels ciutadans del municipi, ja

que la informació circulava molt ràpidament a través del *boca-orella*. L'estampa del municipi responia a un paisatge sec, planer, envoltat només de petites muntanyes -els *cerros*-, amb cases blanques, envoltades de grans extensions de terrenys plenes d'oliveres.

MAPA DE LA PROVÍNCIA DE MÀLAGA.

Les condicions de vida a Villanueva destacaven, com a molts altres llocs d'Andalusia, per la duresa i la manca d'expectatives de la seva població. Les úniques possibilitats de treballar que hi havia es trobaven al camp, però amb unes condicions molt dures i amb uns salaris francament denigrants. Quan es podia, doncs, homes i dones treballaven llargues jornades a l'agricultura, ja fos amb l'olivera, els cereals (blat, civada), els cigrons, la remolatxa o a la ramaderia. Un altre dels problemes vinculats amb el treball era l'estacionalitat; així, per exemple, la collita de les olives es limitava als mesos d'hivern i fins i tot els nens menors

d'edat podien treballar-hi. A banda de la precarietat i la duresa del treball, calia afegir un altre factor que dificultava el desenvolupament del municipi: l'arbitrarietat dels propietaris i la seva complicitat amb les autoritats franquistes i les forces de l'ordre públic. Molts treballadors havien de suportar el menyspreu i el tracte indigne dels *señoritos* i les imatges de places plenes de persones esperant ser escollides per a poder treballar eren habituals.

Allí los caciques aquellos que había... ¡aquello tenía tela! Allí se te ponía un tío por detrás y tu ibas descargando, tu ibas descargando... o cogiendo algodón y un tío, un manijero que se le decía, allí casi con un látigo, no... pero te dejabas un trozo de algodón y te decía: "Eh, tu, vuelve que te has dejado algo aquí". Bueno pues yo con esas cosas me volví en un día... me volví en un día, pero es que eso... ¡Lo siento! Tú estás ahí, a... "Juan, esto es lo que hay". Y te estoy hablando de que yo tenía trece años [...] Yo voy a ser consciente ya, de muy joven... y no, no... Me ha gustado hablar y dialogar con todo el mundo... ¿no? Que no ha podido ser... Pues nada, no ha podido ser (I10, home immigrant).

La duresa dels anys de la postguerra es traduïa de manera explícita en les dificultats que van patir moltes famílies per alimentar-se correctament: al camp andalús es passà gana i en alguns casos s'havia de *robar*¹⁰⁷ per poder menjar, si bé un dels problemes que els afectaria més endavant durant el procés migratori, l'accés a un habitatge en condicions dignes, estava globalment ben cobert.

Porque aquí [A Olot, als anys de la postguerra] se pasó muchas calamidades, porque allí en Andalucía había campo, pero aquí no había. ¿Me entiendes? Y allí en el campo cogías habas, o cogías... aunque si te cogían te pegaban una paliza, yo lo he visto, de pequeño, yo he visto pegar una paliza, bueno, porque cogían para un potaje de habas, en la época, o de garbanzos, o de trigo... se iban, se cogían las espigas, y se... ¿no? Pero claro allí tenías algo, pero aquí no había nada... Por eso, aquí, creo que se pasaría, a mí me lo han dicho muchos [...] Claro porque aquella época fue mala, después fue cuando fue la posguerra, que la posguerra fue... fue... malísima, no había nada... entonces se pasó.... Porque aquí se montaron las fábricas y las fábricas, claro, dio más... (I9, home immigrant).

La família era majoritàriament extensa i en una mateixa llar podien conviure diferents generacions. L'avi exercia un rol important en el si de la família, especialment quan els pares es podien passar setmanes fora de casa per treballar. La família era un dels valors importants per a la majoria dels andalusos i això es traduïa en la forta unitat i solidaritat que exercien els seus membres.

¹⁰⁷ En aquest cas, emprar el verb "robar" no sembla el més adequat ja que caldria una anàlisi més detallada per conèixer com es van gestar i constituir grans propietaris i terratinents que ostentaven un poder extraordinari i que explotaren bona part de la classe treballadora.

Ja s'ha dit que l'educació era un dels principals dèficits a Andalusia. En el cas de Villanueva de Algaidas, si bé hi havia un centre escolar, no tots els nens i nenes hi assistien. Algunes de les fonts orals consultades recorden que al voltant del 40% dels nens no anaven a escola i que una bona part vaguejaven pels carrers, tret dels casos en què se'ls feia anar a treballar, ja fos al camp, en el cas dels nens, o de les feines domèstiques, de les nenes.

¿Si había estudiado en la escuela? Ni sabía leer ni escribir. Teníamos el colegio como de aquí a la Iglesia, pero antes la mentalidad de las personas.... Se ve que las mujeres no tenían que saber leer ni escribir, y aquello que pues si no le escribía el novio las cosas.... Sólo los hombres. Así que no había ido yo al colegio. Nunca. [...] Yo escribo, todas mis cosas las escribo yo, pero si te lo enseño a ti, no sabrás lo que dice... (ENT.2.1, dona immigrant)

Te daban un libro y ya está: a, u, e, m, e, y lo principal, y el escribir, “la ele con la e, lee”. Y escribir, ¿no? Lo único que nos enseñaban bien digamos, era un mapa que había muy grande, y entonces, con un... eso, con un palo, nos decían “España limita al Norte con el Mar Cantábrico y los montes Pirineos que la separan de Francia... [Ho recita de memòria i cantant] Esto te lo sabías como... [Riu] y después lo que te sabías –cantando, eh?- después lo que te enseñaban mucho era por ejemplo, los himnos, ¿no? ¡Arriba España! La Falange y todas esas cosas... Esto te lo sabías también de memoria... y el padre nuestro... esto sí...y siempre cantando... y la tabla de sumar, eh? Cosas así... [...] No, no... a los once años la escuela ya se acababa. Porque ya algunos en aquellos tiempos ya no iban al colegio, porque a la edad de siete u ocho años ya se iban a coger aceitunas con los padres, se iban a coger... o sea, que muchos los colegios ni los habían pisado... Los que medio estaban un poquito, la familia, esos sí que iban, aquellos, cuatro, cinco años. Y yo cuando tenía tiempo, venga, a guardar pavos, o a guardar vacas, o cabras, o cerdos, y venga al campo” (ENT. 3.1, home immigrant).

Però, a quines zones de la ciutat d'Olot es van ubicar totes les persones andaluses i les seves famílies que, a finals dels anys cinquanta, ja representaven un percentatge important de la població olotina?¹⁰⁸

Si a principis dels anys cinquanta la immigració andalusa es concentrava entre una part del Nucli Antic i un altra part de l'Eixample dels pobres, al llarg d'aquesta dècada es va produir una certa expansió a altres zones de la ciutat. Cal dir, però, que no totes les zones d'Olot van acollir població andalusa: aquest és, per exemple, el cas del districte 1 secció 5, que

¹⁰⁸ No es pot respondre aquesta pregunta sense recordar les dificultats que implica ubicar les zones de la ciutat a partir dels districtes i seccions. En el cas dels anys seixanta, la divisió censal és molt àmplia i agrupa en un mateix districte i secció barris prou diferents i allunyats de la ciutat.

corresponia a les cases barates de Sant Pere Màrtir que, com ja s'ha dit s'ha dit anteriorment, no va ser una àrea de destinació de la immigració andalusa.

Tot i algunes excepcions, els andalusos es van anar instal·lant progressivament arreu del territori, cosa que va afavorir una presència més significativa en alguna zona concreta. El districte 1 secció 2, que és on hi havia més andalusos segons les dades del padró, comprenia zones tant diverses com l'avinguda de Joaquim Danés, el carrer dels Dolors, la plaça d'Esteve Ferrer, la plaça Major, l'avinguda de l'estació, etc.

TAULA 19: POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTES I SECCIONS. OLOT. 1960

Districte i secció	Població andalusa
D1 S2	236
D1 S4	139
D4 S2	117
D3 S3	97
D2 S1	73
D2 S2	72
D1 S3	69
D3 S1	69
D3 S2	69
D1 S1	60
D1 S5	59
D4 S3	58
D4 S1	52
D2 S3	43
Total	1.213

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

La segona zona de la ciutat amb més andalusos era el districte 1 secció 4, amb 139 immigrants andalusos. Aquesta zona comprenia carrers del centre de la ciutat, com els de Sant Esteve i el de Sant Ferriol; altres com l'Avinguda de Sant Joan les Abadesses i carrers propers a Sant Roc, com els passatges del carrer Sant Roc, el Passeig de Sant Roc, i la pròpia avinguda. El districte 4 secció 2 abastava una part del Barri Vell i també del barri de Sant Cristòfol. Els carrers amb més presència d'immigrants andalusos eren el carrer de Sant Cristòfor i el carreró de Sant Antoni i, en menor mesura, carrers com el de la Proa i l'avinguda de l'Onze de Setembre.

Finalment, cal destacar el districte 3 secció 3, la quarta zona amb més presència d'andalusos als anys cinquanta, no tant per la seva importància quantitativa, 97 persones, sinó per la presència d'un grup d'habitatges que concentrà gairebé de manera absoluta un nombre important d'andalusos. La zona englobava una àrea compresa entre el carrer Sant Bernat i el grup de cases barates José Antonio (a l'actual barri de Sant Miquel). L'edifici en qüestió constava al padró municipal amb el nom de *Edificio Señor Pagès* i gairebé la totalitat dels seus inquilins eren immigrants andalusos. Segons s'ha pogut constatar, al capdamunt de la ronda de Sant Bernat hi tenia la seva fàbrica Josep Pagès i Valentí el qual va construir un edifici amb habitatges on van viure alguns dels seus treballadors. Una pràctica que, com es veurà més endavant, va ser una realitat en certs municipis catalans, on les empreses industrials i de serveis s'havien encarregat de construir diverses promocions d'habitatges per allotjar els treballadors i les seves famílies. Empreses vinculades al ferrocarril, als subministraments, als serveis d'aigua i gas, així com la construcció de noves colònies, en són alguns dels principals exemples (Tatjer, 2005, 2006).

5.4 El viatge

El viatge que van emprendre les persones andaluses que van arribar a Olot com a immigrants econòmics entre finals de la dècada dels quaranta i bona part de la del cinquanta fou un viatge molt dur. Ja s'ha vist anteriorment que l'estratègia migratòria dels primers anys donava peu a l'inici de la cadena o xarxa migratòria. Els pioners, que havien obert el camí, informaven a d'altres membres de la família o altres coneguts seus de les possibilitats que oferia la vida a Catalunya en general i a Olot en particular. En aquells anys, la comunicació es produïa majoritàriament a través de la correspondència. Les cartes eren el mitjà que facilitava informació general sobre el lloc de destinació, les seves oportunitats laborals i les característiques mínimes que donaven una lleugera pista de com era la zona on s'instal·larien els futurs immigrants. Aquest coneixement tant superficial de la nostra ciutat provocava una inicial sensació d'estranyesa i una manca d'ubicació per part dels immigrants andalusos. La llengua catalana, en alguns casos, era una descoberta sorprenent, ja que dificultava la comprensió i exigia un esforç addicional en el complicat procés d'integració que havien d'encarar. Una situació que, com es veurà posteriorment, amb el pas dels anys, va canviar, ja que els immigrants ja arribaven amb un coneixement més precís de la realitat olotina.

El viatge es feia amb quatre robes, una maleta estacada amb cordills, un cantí per beure, menjar, poca cosa... La majoria de la gent no sabia massa a on anava, més enllà de la feina, el menjar, el verd... i la sensació a l'arribada era molt estranya, l'idioma diferent, el paisatge, les muntanyes... La majoria marxava amb molta recança [...] Una de les coses que també

costaven molt d'acostumar-s'hi era el temps, amb nevades, freds, l'hivern era molt llarg! (I2, home immigrant).

Una vegada la persona prenia la decisió d'abandonar la seva terra, els emigrants andalusos començaven la seva particular odissea per arribar a la mal comunicada ciutat d'Olot. Durant aquests primers anys, el tren era el mitjà de transport utilitzat i la majoria de les persones havien d'haver estalviat diners per poder fer front al cost del bitllet i el viatge. El *Sevillano*, com així es coneixia el tren que molts andalusos van agafar per venir a Catalunya, perdura encara avui en dia a la memòria de moltes persones que van emprendre un viatge llarg i pesat. En el pitjor dels casos, les famílies havien de vendre les seves minses propietats per assegurar-se una mínima quantitat de diners que els permetés afrontar el cost del desplaçament i disposar de recursos suficients per subsistir els primers dies a la nova població. El viatge, en la majoria dels casos, implicava un mínim de dos o tres dies -sempre i quan no sortís cap mena de complicació o imprevist durant el trajecte- i lògicament la comoditat brillava per la seva absència. El trajecte en cap cas es feia de manera directa sinó que s'havien de fer múltiples parades en diferents estacions, fet que encara alentia més el ja de per si feixuc desplaçament. Així, per exemple, en el cas dels ciutadans de Villanueva de Algaidas, una vegada pujaven al tren a la seva localitat, podien fer parada a Antequera, Màlaga, Madrid, Saragossa, Barcelona, Girona i, finalment, a Olot. La velocitat que assolía el tren era també digne d'esment: si bé no es coneix la velocitat exacte, alguns testimonis ens expliquen que des d'una punta del tren, mentre aquest estava en marxa, es podia baixar tranquil·lament a recollir brots de raïms i tornar a pujar per l'altra extrem. Per a moltes persones, aquest trajecte suposava sortir per primera vegada del seu municipi, i l'arribada a Barcelona no els deixava indiferents.

Quan *varem* arribar a l'Estació de França, que això ho porto aquí dintre, encara, era molt petitona, i aquella estació tant immensa, tant alta, *aixís* rodona, com una arcada, aquell rellotge que hi havia *en allà*, i aquells trens que *pitaven*... *Varem* baixar, nosaltres que érem vuit germans, i dos, el pare, érem deu, a més també va baixar una germana del meu pare, que també era la mateixa família que nosaltres. La mare, el pare, i vuit germans. El més petit, a *llavores*, tenia sis mesos [...] És allà [al tren de Girona a Olot] on recordo a veure vist la meva mare plorar. Perquè era un tren de fusta, me'n recordo, la veia que portava la Maria als braços, i plorava. No sé si plorava per deixar el seu país, o bé perquè també deixava una mare endarrere. Però nosaltres vam venir tots el pare, el germà gran, la germana gran, l'altre, l'altre, l'altre, l'altre. Aquí només en van néixer dos (ENT. 1.1, dona immigrant).

A banda de les incomoditats del viatge, del dolor i la nostàlgia per haver de marxar del seu lloc d'origen, deixant enrere la família, els amics, el poble, etc. El viatge era un llarg període

d'incertesa, d'aproximar-se cap a allò desconegut, amb les incògnites pròpies de com aniria el projecte migratori. A banda de totes aquestes problemàtiques i inquietuds, calia afegir-hi el neguit i les pors provocades per la possibilitat de ser pres les autoritats a l'arribada a Barcelona, amb tot el que això comportava. Els controls dels trens que la policia exercia en el moment de la seva arribada a Barcelona va ser un dels principals esculls que van haver de superar els primers immigrants dels anys cinquanta, i que com s'ha vist, també van patir els immigrants dels anys quaranta.

Bueno, veníamos tan asustados porque decían que en Barcelona devolvían a todo el que llegaba en Barcelona, lo devolvían para allá y veníamos asustaditos, no teníamos... Porque ya lo hacían... muchos que venían, cuando yo vine. Si no traían papeles, o no traían... aquello que no lo habían llamado para el trabajo y eso... los hacían volver a Andalucía (Entrevista a Carmen Rey, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Pàgines enrere, ja s'ha comentat la inicial animadversió vers els moviments de població que va professar el franquisme. Tal i com afirmen Boj i Aroca (2009), en un primer moment, les autoritats ho van intentar de manera poc organitzada però entre els anys 1952 i 1957 van desplegar un aparell de control administratiu que, en el cas de Barcelona, va significar el retorn a les seves destinacions d'origen d'un mínim de 15.000 persones provinents de diferents punts de l'estat espanyol. El *Pavellón de las Misiones* de Barcelona, construït a Montjuïc en motiu de l'Exposició Universal de l'any 1929, simbolitza la imatge de la repressió de la immigració no autoritzada d'aquells anys. En una primera etapa, era el lloc on s'internaren les persones que malvivien a la ciutat amb l'ajuda de l'almoïna. Més tard, a partir dels cinquanta, s'hi afegiren els immigrants, entre altres motius, per intentar dissuadir la seva arribada davant la magnitud que el barraquisme estava assolint a la capital catalana i per alleugerir la sensació de desbordament que tenien les autoritats franquistes. A finals dels cinquanta i sobretot durant els anys seixanta, amb el desplegament de les polítiques del *desarrollismo*, les autoritats van fer un gir radical en la seva política, tot incentivant els moviments interns i externs de la població.

Val a dir, però, que aquesta no fou una actitud sostinguda ni tan sols uniforme al llarg de tota la dictadura. A partir dels anys seixanta el discurs es va capgirar progressivament. Al fracàs, assumit sovint sense embuts, de les polítiques que miraven de contenir aquell moviment continuat de població s'hi va sumar la nova convicció, arrelada en el *desarrollismo*, que aquell exèrcit subaltern que maldava per arribar a les ciutats era clau per fer viable el desenvolupament econòmic del país (Boj i V. Aroca, 2009, p. 72).

Així doncs, durant el viatge que els andalusos feien amb destinació a Olot però amb parada a Barcelona, havien de comptar amb una autorització que acredités que alguna persona de la seva família els podia allotjar o que es disposaven de feina en el lloc de destinació. Tal com afirmen algunes fonts orals que van emigrar a Olot, l'arribada a Barcelona era similar a l'entrada per un lloc fronterer, on si es tenien els documents que s'exigien es podia continuar el viatge però, en cas contrari, les persones eren dirigides automàticament de nou a l'interior d'un altre tren per ser retornades al seu lloc d'origen. Tot i les dades espectaculars de retornats que s'han vist anteriorment, aquestes mesures van ser sortejades en moltes ocasions per persones que necessitaven imperiosament arribar al seu lloc de destí i així començar una nova etapa de la seva vida. Així, diversos testimonis expliquen que alguns migrants saltaven del tren abans d'arribar a Barcelona, per exemple a l'Hospitalet, per tal de no ser interceptats per les forces de seguretat a la seva arribada a Barcelona. Òbviament, per superar aquest escull, calia estar al corrent de la situació, cosa que facilitava enormement la possibilitat d'eludir el control policial. Tot i això, diferents testimonis expressen vivències diverses respecte a aquest fet, i no totes les persones que arribaren en aquest període recorda haver viscut una situació d'aquestes característiques.

Nosaltres no *varem* tenir cap *percance* de dir... Però sé que una meva amiga va estar tancada a la presó, de Montjuic. Nosaltres no. No, no. Ens varen deixar anar. Recordo ben bé, les maletes, allò que veus a la tele, antic, aquelles maletes de cartró, Déu meu, si *se/a* que torno a anar a aquell temps. No, no, allà, sí, hi havia controls, però jo no recordo que ens fessin anar a enlloc. Una meva amiga sí, que va anar a la presó de Montjuic. La varen deixar anar al cap de vuit o deu dies, quan varen investigar, però nosaltres no (ENT.1.1, dona immigrant).

Si tenías suerte en Barcelona y no te pillaban, te venías. Si te pillaban y no tenías... te pillaban a Montjuich. De Montjuich para Andalucía. En un tren, cargado de gente. No querían que viniéramos aquí... y vinimos (Entrevista a Crispulo Ramos Benítez, extreta del DVD que acompanya el llibre *Olot 17800: els nous olotins*).

Una de les persones entrevistades recorda l'anècdota d'una germana, que si bé no va tenir problemes en l'arribada a Barcelona amb la resta de la seva família, sí que els va tenir més tard, quan tornava d'un viatge a Andalusia, on havia tornat per casar-se. Una situació que, malgrat l'ensurt que va suposar, van poder resoldre amb relativa facilitat, cosa que li va permetre retornar a Olot. D'altres, continuen encara ara sense entendre l'actuació de les autoritats franquistes.

Nosotros no hemos sido inmigrantes, ¿entiendes? Lo que pasa es que aquí hay un rollo de... inmigrantes nada, porque vivimos en España... que todavía estaba Franco... y a mi tío lo

devolvieron. Lo metieron en un tren y lo echaron otra vez para Andalucía. Por esto te digo que esta es una historia, eh? Que hay muchos que no la cuentan, pero esta es la realidad. Y entonces fue cuando Franco dijo: “¿aquí qué pasa? ¡Aquí estamos en España!” Y entonces fue cuando dijo: “No, no, no, cuidado... que esto es España”. Que no es... pues claro, tú llevas el carnet de identidad de España, yo y todos... Pero claro, como en aquella época no sé porque, eso es lo que yo nunca he, he... ¿Por qué los devolvían? Y ahora sí que estamos en una inmigración.... Esos sí que son inmigrantes, porque no son españoles...y se recibe con los brazos abiertos... Eso es lo que a mí no me acaba de... ¿me entiendes? (I10, home immigrant).

Els trens, en aquells anys, ja anaven plens d'andalusos i altres immigrants espanyols que anaven a treballar a Catalunya. La majoria no passaven desapercebuts, ja que molts viatjaven amb velles maletes estacades amb cordills i amb les peces indispensables de roba, una mica de menjar i la resta d'elements imprescindibles per al viatge, com ara matalassos. Les destinacions eren diverses però, per la lògica de la cadena migratòria, amb el pas dels anys es van donar fortes correlacions entre municipis d'origen i destí. Dit d'una altra manera: van ser molts els municipis catalans que van acollir majoritàriament a persones d'un mateix municipi andalús. Així, per exemple, podem parlar de la relació entre la Bisbal i Cuevas Bajas (a la província de Màlaga); el barri de Torre- Romeu de Sabadell amb Pedro Martínez (a la província de Granada); Terrassa i el municipi almerienc d'Abla; Castellar del Vallès i Higuera de Arjona (Jaén); Vic i Torredonjimeno (a la província de Còrdova); etc¹⁰⁹.

La majoria dels immigrants andalusos que arribaren a Olot ho van fer directament, sense haver passat per altres destinacions, tot i que lògicament es podien donar alguns casos en el sentit contrari. No es produïa, per tant, una emigració per etapes o de proximitat, en les quals les persones s'assenten per períodes més o menys llargs de temps en diferents municipis fins que s'estableixen definitivament en un.

5.5 L'arribada a Olot

El moment de l'arribada a la ciutat era també un moment important. I ho era no només perquè significava la culminació d'un desplaçament llarg i pesat, sinó perquè suposava obtenir la primera instantània real de la nova localitat. Una imatge que majoritàriament estava distorsionada com a conseqüència de les poques referències de què es disposava.

¹⁰⁹ Vegeu, en aquest sentit, algunes obres monogràfiques que han analitzat alguns d'aquests processos migratoris. Per el cas de Cuevas Bajas i la Bisbal d'Empordà (Lara i Maruny, 2010); per al cas de Pedro Martínez i Sabadell (Puig Valls, 1990); per el cas de Vic i Torredonjimeno (Ayuntamiento de Torredonjimeno, Ajuntament de Vic, 2010).

Com ja s'ha dit, a través de les comunicacions via carta, els immigrants andalusos només gaudien d'alguna referència vague de la fesomia i la realitat social d'Olot. Així, un dels aspectes que sorprenia més a l'arribada era la majestuositat del paisatge, un paisatge antagònic al de la seva Andalusia natal; l'exuberància de la naturalesa i la presència abassegadora de muntanyes a tot arreu ja era un primer aspecte al qual calia acostumar-se. Tanmateix, les condicions climàtiques també foren un element difícil de digerir pels andalusos. La cruïlla dels hiverns, amb freds rigorosos i la constància de les pluges al llarg de les estacions convertien en més difícils les condicions de vida, ja de per si prou dures per la situació que havien d'afrontar. També era durant els primers moments de l'arribada a la ciutat quan es feien més presents els records i l'enyorança dels éssers més estimats i de la terra que havien hagut d'abandonar. Aquest fet s'accentuava, sobretot, entre els pioners ja que molts d'ells van emprendre l'aventura en solitari. La manca d'una xarxa estreta de familiars i amics amb qui poder afrontar conjuntament els reptes que hagueren d'encarar conduïen als immigrants andalusos a estats de tristesa i enyorança que, progressivament, però lenta anaren desapareixent gràcies a la millora de les condicions socials, laborals, econòmiques i personals però, sobretot, per l'arribada dels familiars i els amics.

Al principio lo pasas mal, muy mal. Ya te digo, al otro día ya me hubiese ido si hubiese tenido dinero, pero, no, ahora no. (I3, dona immigrant).

Pero a lo primero las pasas negras, echar a faltar a mí familia allí... todo, ya tenía aquí a unos parientes, me vine con ellos... Porque vienes a un sitio que no entiendes, ni sabes a dónde vienes, ni... Todo montañas... ¿a dónde voy yo? Y aquella zona es tan... digamos... seca, todo seco, y aquí tanto verde... claro, te cambia. Te cambia el ambiente... Y ya ves... 52 años llevo, 53 aquí (Entrevista a Críspulo Ramos Benítez, extreta del DVD que acompanya el llibre *Olot 17800: els nous olotins*)

Una de les zones de la ciutat on la presència de la immigració andalusa va ser més important va ser el barri de Sant Roc, tot i que, com es veurà al llarg de la tesi, la seva presència en el conjunt d'aquest període no va ser tant àmplia com generalment s'acostuma a pensar. Tot i que serà en el proper capítol que es farà una descripció més a fons de la realitat del barri, en aquest moment és interessant fer referència a la seva gènesi, ja que els primers andalusos que arribaren a la ciutat, van començar a fixar-se en aquesta zona allunyada del centre per tal d'establir-hi la seva residència. Va ser durant els anys cinquanta, especialment a partir de la segona meitat de la dècada, en què cal situar el desenvolupament del barri i sobretot durant els anys seixanta, quan es va viure el creixement més espectacular coincidint amb la gran arribada de persones andaluses.

Quins eren, doncs, els motius pels quals algunes persones s'hi començaren a instal·lar?

A principis dels cinquanta, Sant Roc era una zona situada als afores d'Olot i plenament desarticulada de l'estructura urbana de la ciutat. Arribar-hi no era una missió senzilla ja que no hi havia les carreteres adequades i els terrenys pronunciats que el precedien presentaven un cúmul d'irregularitats, circumstància que donava lloc a un accés molt complicat. "Però si aquí no hi havia res, aquí a Sant Roc, només hi havia quatre cases, quatre! Tot era rocs, i tot era pedra, i no hi havia res [...] Tot era, res, *terrenu*, i marges, una misèria!" (Entrevista a Angelina Masegur, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Sí, sí, artigues amb turonets, amb turonets com encara hi ha a Boratosca, amb paret de pedra *pómez*, amb pedra de volcà. Com ara a Boratosca, però inclús sense arreglar, ple de bardissa, ple d'herbes... quan és el temps de les patates nyames, patates nyames... Ple de brutícia, *vaia*, però de brutícia de bosc, no de papers i això, eh? (Entrevista a Remei Vila, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Com es pot veure a la imatge 3, Sant Roc era una zona aïllada i abrupta, farcida de camps plens de matolls i bardissa, amb només unes petites extensions de terreny dedicades al conreu, principalment de blat de moro, i algunes masies o granges disperses dedicades a l'agricultura i a la ramaderia, com era la de Llongarriu. Els terrenys no eren els més adequats per al conreu ja que hi havia molta pedra i la gent s'hi desplaçava seguint el laberint de camins i caminets que enllaçaven la zona. En aquests anys, sembla més apropiat referir-se a Sant Roc no pas com un barri sinó com una àrea situada a les foranies de la ciutat amb poca presència d'assentaments de població i sense els atributs mínims que solen identificar un barri. Caldria esperar, doncs, uns anys més tard per poder parlar de Sant Roc en uns altres termes.

Situar-se en zones aïllades del centre de la ciutat, mal comunicades, sense serveis mínims, com aigua i llum, sovint a la muntanya o en zones properes als rius, era una pràctica habitual a diversos municipis receptors d'immigració espanyola als anys cinquanta, sobretot entre els qui es van construir barraques per disposar d'un sostre. Només cal fixar-se, per exemple, en el cas de la ciutat de Girona, on la immigració es va instal·lar, inicialment, a les muntanyes de Montjuïc, entre la muntanya del Calvari i el cementiri, la llera del Ter, etc. (Clarà, 2014, p.44). Tanmateix, les primeres promocions d'habitatge social que es construïren arreu de Catalunya per acollir la gran quantitat de persones que vivia en condicions tant precàries també es van situar en zones perifèriques, als afores de la ciutat i

sense infraestructures i comunicacions que facilitessin la seva inclusió en la dinàmica dels municipis.

IMATGE 3: IMATGE AÈRIA DE SANT ROC. ANY 1946.

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Com ja s'ha comentat, a principis dels anys cinquanta els andalusos es van ubicar majoritàriament al centre de la ciutat i a zones limítrofes, sobretot en direcció a la carretera de Sant Joan les Abadesses, i només unes quantes famílies es van fixar en Sant Roc¹¹⁰. Els primers andalusos que hi van viure ho van fer amb unes condicions lamentables. Tal com s'explicarà més endavant, l'inici del vincle entre els andalusos i Sant Roc està estretament lligat a l'existència de petits nuclis de coves i barraques. Les característiques de la zona convertien Sant Roc en zona propícia per als immigrants ja que es trobava separada de la

¹¹⁰ Tot i això, cal recordar que, en el cas de Sant Roc, les persones que s'hi van instal·lar inicialment podrien no haver-se registrat al padró, raó per la qual les dades no reflectirien la seva veritable magnitud.

ciutat i, a més, es tractava d'un dels primers paratges de la ciutat que coneixien, ja que el tren hi passava pel bell mig abans d'arribar a l'estació d'Olot. La distància del centre i les poques persones que hi vivien facilitaven la voluntat de passar desapercbut i, alhora, els andalusos no s'exposaven a la humiliació i a la vergonya de ser descoberts vivint en unes condicions tant precàries.

Sí, sí, una barraca... però era molt grossa, eh? I ho és, encara! I tenia dos apartaments: tenia un apartament a l'esquerra i un altra a la dreta. I llavors nosaltres, amb els meus germans, vam fer, per poder dormir, vam fer amb cabirons, d'allò, de fusta, vàrem fer dos pisos. Un pis, dormien, a dalt, dormien els homes, i a baix dormien les dones. I, si t'aixecaves gaire enlaire, *cardaves tostarrada* al cap. La mare feia, s'havia de posar a fer menjar i plovia més a dintre la barraca que no pas a fora. Havia de fer la sopa amb un paraigua a fora (11, home immigrant).

Superats els casos més extrems, de mica en mica, van aparèixer les primeres construccions que començaren a donar forma al barri. Tots aquests elements convertien els terrenys en poc valorats per a la majoria de la gent d'Olot i, per tant, el preu era dels més baixos de la ciutat. Aquesta fou una de les principals raons per les quals molts dels primers andalusos es van fixar en aquesta zona¹¹¹.

IMATGE 4: REPRODUCCIÓ DEL BARRI DE SANT ROC. ANY 1965.

Font: Fons de la parròquia de Sant Roc

¹¹¹ Això ens remet a comentaris que, actualment, a causa de les migracions internacionals, responsabilitzen a la immigració del deteriorament d'alguns barris quan, precisament, la immigració econòmica s'acostuma a instal·lar en les zones de la ciutat que ja estan més deteriorades, cosa que provoca uns preus de lloguer i de venda dels habitatges més econòmics. La immigració, per tant, en aquests casos, és el símptoma que evidencia les males condicions d'un determinat territori.

A partir d'aquí, una sèrie de fets van afavorir la seva expansió. I un dels principals que ajudaren a consolidar aquest espai com una destinació preferent dels andalusos que arribaven a Olot eren les facilitats que oferien els propietaris a l'hora de comprar i pagar els terrenys. Bona part dels terrenys del barri pertanyien a un grup reduït de propietaris que van veure en la immigració andalusa una oportunitat de negoci important que, d'altra manera, no se'ls hauria presentat. Salvador Berga Massegur, conegut popularment com en "Bonagent", fou un dels propietaris que més terrenys va vendre al barri, així com altres persones, com ara, Joaquim Berga i Farrés, conegut popularment com "en Prat", sobrenom que prenia del mas on vivia, al barri de les Fonts. Ambdues persones, a banda de ser propietaris dels terrenys, van dedicar-se, anys més tard, a la construcció d'habitatges a aquesta zona. De fet, un dels primers grups de cases que es construïren a la zona, propera a l'actual pujada de la Solfa, es va anomenar "Grupo Prat".

En aquells anys, quan es volia comprar o vendre uns terrenys, les dues parts acordaven el preu i després pactaven la quantitat que periòdicament s'abonaria, facilitant d'aquesta manera el pagament fragmentat a terminis. En alguns casos, el pagament era setmanal, tot i que també es té constància de pagaments mensuals. Aquest element és recordat positivament per diverses de les persones entrevistades, així com altres fonts consultades, que destaquen les facilitats que van tenir per poder comprar els terrenys i poder-los pagar a terminis. En la majoria dels casos, els acords eren estrictament verbals, i els terrenys no s'escripturaven, la qual cosa va comportar més endavant seriosos maldecaps a uns quants propietaris.

Pues llegaba el tío y dice "mire usted, señor Salvador [Salvador Berga Massegur]... quisiera comprarle un terrenillo", "Tú mismo". Tú hacías, tú comprabas... marcabas el que querías. Y luego, pues le dabas al hombre todas las semanas, y todo el mundo le pagaba a ese hombre, todo el mundo. Y cuando terminas de pagar, pues... te hacían la escritura (Entrevista a Crispulo Ramos Benítez, extreta del DVD que acompanya el llibre *Olot 17800: els nous olotins*).

La majoria de les primeres cases que es van edificar al barri, a partir de mitjan anys cinquanta, tenien una estructura similar. Inicialment, eren plantes baixes que es construïen amb quatre cabirons de fusta, canyes entreteixides, guix, bigues i teules. Gran part d'elles van ser d'autoconstrucció i la majoria dels andalusos s'ajudaven al llarg del procés. La solidaritat, en aquest aspecte, fou una de les constants que contribuïren a aixecar tot un barri. Amb el pas dels temps, si la família augmentava i es disposava de suficient terreny, les cases s'ampliaven amb la construcció de noves habitacions. En canvi, si no es disposava de

terreny, s'havien d'eliminar els patis interiors que s'havien projectat inicialment. Algunes de les cases també les van alçar algun contractista andalús que, el mateix Salvador Berga Masegur havia contractat i que, posteriorment, s'encarregava de vendre. De fet, avui en dia encara hi ha un grup d'aquestes cases que popularment es coneixen com *les cases d'en Bonagent*.

A Sant Roc, però, no només s'hi van instal·lar, durant els anys cinquanta i els següents, persones andaluses o immigrants d'altres zones de l'estat espanyol, sinó que també va ser una zona important d'assentament de persones que emigraven del camp per aproximar-se a la ciutat. Les dificultats de la vida en entorns rurals i els atractius que oferien la creixent industrialització de la ciutat expliquen aquests fluxos migratoris, que va afectar de manera especial poblacions garrotxines com la Vall d'en Bas, Santa Pau, Sant Feliu de Pallerols, les Preses, entre altres, així com d'altres municipis de comarques veïnes, com l'Empordà i el Pla de l'Estany¹¹². L'emigració provinent de la resta de municipis de la comarca va ser important, i Sant Roc oferia l'oportunitat d'adoptar un estil de vida similar al de pagès, per les característiques físiques del barri. Així ho relata Antònia Port, una veïna del barri de Sant Roc, originària de Camós, al Pla de l'Estany, i que va arribar al barri l'any 1959.

Hi havia les nenes petites, quan jo tenia les nenes [...] diu. "Ara arriba un camió... arriben gent... ". Diu: "Aquests són catalans". Arribaven amb un camió de mobles vells, diu "aquests són catalans". N'arribaven que només portaven paquets de roba i deien "aquests són castellans". Ja els coneixien... perquè, és clar, pobre gent, ells no podien pas venir de cap enllà... no podien pas venir amb un camió de mobles... Ells només venien amb feixos de roba i... Elles eren petites i ho deien... Diu, "guita, ara arriben gent, són de pagès... aquests, són catalans..." (Entrevista a Antònia Port, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Algunes fonts parlen de l'existència de dos "subbarris" al barri de Sant Roc, i assenyalen, fins i tot, que existia una certa separació física, que ubiquen a l'actual carrer Figueres, tot i que s'assenyala la bona convivència entre ambdós col·lectius (Martos, 2007). Altres fonts, parlen de la construcció de tres zones del barri:

Perquè aquí es varen formar pràcticament al mateix moment tres barris: un fet per en *Bonagent* [Salvador Berga Masegur], l'altre fet per en Prat [Joaquim Berga i Farrés] de les Fonts, que era un home que es dedicava a portar pedres i a *recebo*, amb un animal, i a llavors

¹¹² "El despoblament deixà d'ésser una característica exclusiva de les àrees d'agricultura tradicional i, generalitzant-se, afectà, alhora, les zones d'agricultura moderna i molts municipis de la Garrotxa, Ripollès i del Berguedà, i fins i tot alguns dels Bages, que decreixien netament (Cabrè i Pujadas, 1987, p. 55).

se'n va formar un altre que aquell no sé qui el dirigia...em penso que bàsicament particulars...
(Entrevista a Miquel Dorca, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Cal deixar clar, doncs, que Sant Roc va ser un barri que acollí persones d'arreu, i no només immigració espanyola, sinó també de la resta de Catalunya. Més endavant, en el capítol dedicat als anys seixanta, coincidint amb la consolidació del barri, tornarem a parlar més a bastament del creixement de Sant Roc i de les relacions que es van establir entre els seus veïns i amb el conjunt de la ciutat.

5.6 L'habitatge com a problema

Durant la dècada dels anys cinquanta, els problemes que tenia la ciutat d'Olot anaven creixent; així, davant la manca de resolució de vells problemes, n'apareixien de nous, tot i que com s'ha vist en el capítol anterior, l'habitatge ja era una problemàtica que venia de lluny a Catalunya. Tot i això, les dues publicacions locals de l'època, *¡Arriba España!* i *Misión* no se'n feien gaire ressò, més enllà de promocionar de manera pomposa els suposats èxits de *l'Obra Sindical del Hogar* en la construcció d'habitatges arreu d'Espanya, però sense resoldre la situació concreta d'Olot. Tot i això, en un article a *¡Arriba España!* de 1950, ja quedava clara la vinculació entre l'arribada de la immigració i l'increment de la demanda d'habitatges, una realitat dramàtica, també a la ciutat d'Olot.

El aumento de producción en varias industrias, especialmente la textil, ha originado una constante absorción de mano de obra, hasta el punto ser insuficiente la proporcionada por los elementos productores de Olot y su comarca. Este hecho ha facilitado y amentado la inmigración obrera, generalmente de procedencia no catalana, pues en la mayoría de ciudades de nuestra región acontece, aunque en menor escala, un fenómeno similar. El progresivo aumento de población obrera en nuestra ciudad plantea un complejo problema de vivienda que nuestras dignas autoridades procuran solucionar, pero de proseguir el actual ritmo de inmigración, tememos que el asunto puede hacerse muy difícil. Antes no sea demasiado tarde, precisa encauzar el movimiento inmigratorio de modo concorde con las posibilidades de habitación, pues, en caso contrario, la cuestión del *barraquismo* tomará pronto proporciones alarmantes¹¹³.

Un dels pocs testimonis escrits¹¹⁴ que es troben en aquesta època coincideix amb la celebració, a l'any 1957, dels cinquanta anys de l'atorgament del títol de ciutat, que el rei Alfons XII havia concedit a Olot a l'any 1907. L'efemèride era aprofitada pel setmanari d'Acció Catòlica per afirmar que "el urbanismo ha progresado muchísimo y se ha puesto a

¹¹³ "El problema local de la inmigración obrera". *¡Arriba España!*, núm. 601, 16 de desembre de 1950.

¹¹⁴ *Misión*, núm. 69, 26 de gener de 1957.

un nivel más que suficiente para ostentar dignamente el rango de ciudad". No obstant això, es feia referència a alguns dels problemes que encara en aquell moment estaven pendents de resoldre's, com eren la il·luminació de tots els carrers i les places, la circulació rodada pel centre de la ciutat o el desplegament de l'enllaç de carreteres, entre altres. L'article conclouïa amb aquesta frase tan reconfortant: "con paciencia todo se andará". A pesar del nul ressò dels mitjans de comunicació locals de l'època, l'habitatge va ser un dels grans problemes que va patir la ciutat a partir de la dècada dels cinquanta, tot allargant-se fins ben entrada la segona meitat dels anys seixanta.

El cas d'Olot però, no era una excepció, i els dèficits d'habitatge creixien paral·lelament a l'arribada d'immigració i al creixement de la població. Al conjunt de Catalunya, a principis dels anys cinquanta, tot i els esforços de reconstrucció de la postguerra, la problemàtica de l'habitatge no va ser atenuada, sobretot per la constant arribada de població immigrada.

Si un any després de finalitzada la guerra s'estimava en 10.700 els dèficit [d'habitatges] de la ciutat de Barcelona i de 24.000 a la província, l'any 1950 aquest s'havia incrementat fins a 65.000 i 70.000 respectivament. De fet, la Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona havia estimat que, en aquests deu anys, la construcció d'habitatges s'havia reduït en un 40% respecte els anys anteriors a la Guerra Civil (Bordetas, 2009, p.60).

Tot plegat havia donat lloc a la proliferació del barraquisme a la ciutat de Barcelona, però també a moltes d'altres zones de diversos municipis de l'àrea metropolitana, però també, com es veurà més endavant, a ciutats com Girona o la pròpia Olot. En el cas de la ciutat de Barcelona, però, el barraquisme ja es remuntava als anys trenta, moment en què es calcula que hi havia prop de 6.000 barraques. Amb el pas dels anys, els petits nuclis de barraques es convertiren en veritables barris, amb grans concentracions de persones que vivien en pèssimes condicions de vida en una ciutat que creixia a un ritme vertiginós i que donava l'esquena a una realitat deplorable i indigna. No va ser fins a mitjan anys seixanta que aquesta realitat va deixar de ser tant important, gràcies als reallotjaments que es van dur a terme a diversos macropolígons a Barcelona (Verdum, Trinitat, Guineueta, etc.) però també a municipis contigus, com el barri de la Mina, a Sant Adrià del Besòs, el barri de Sant Cosme, al Prat de Llobregat, el Pomar, a Badalona, i a ciutats com Terrassa i Sabadell (Tatjer i Larrea, 2010).

La gran transformació de la indústria de la construcció i del mercat immobiliari es va produir, segons Tafunell (1989), a partir de mitjan de la dècada dels cinquanta. Concretament, el període 1954-1974 es descriu com una etapa "tremendament expansiva". Per primera

vegada, el ritme de construcció d'habitatges creix de manera més intensa que el creixement de la població (la taxa mitjana de construcció entre 1954 i 1974 és del 4,9% anual, xifra que encara més elevada entre 1961 i 1975, del 5,8%) i, paral·lelament, aquest ritme es va perllongar durant un llarg període de temps. Intensitat i durada, per tant, seran els dos atributs d'aquesta etapa. Les dues principals raons que, a banda del creixement de la població, expliquen aquest extraordinari creixement són l'augment de la demanda, com a conseqüència del procés de desenvolupament econòmic, i en segon lloc, el desenvolupament del mercat de l'oferta, esperonat pels incentius estatals.

Com a conseqüència dels intents infructuosos del franquisme per solucionar una problemàtica que contínuament adquiria tons més dramàtics, la política d'habitatge aplicada a partir de 1954 va ser crucial per canviar el curs dels esdeveniments. La situació s'intuïa com a insostenible i l'amenaça d'un esclat de conflictivitat social era cada vegada més plausible. En termes institucionals es va aprovar la *Ley de viviendas de renta limitada* (1954) i, al 1957, amb la situació certament ja descontrolada, es creava el nou *Ministerio de la Vivienda*, dirigit pel falangista José Luís Arrese, amb l'objectiu de subvencionar i promoure la construcció d'un nombre important d'habitatges que pal·liés una problemàtica que ja en aquell moment era d'unes dimensions considerables i difícilment reconduïbles. Arrese, que definia la problemàtica de l'habitatge com un problema d'ordre públic, va combinar les mesures per afavorir la construcció d'habitatges públics, amb lloguers econòmics, va incentivar les promocions privades, per tal que tinguessin facilitats (finançament privilegiat, desgravacions i exempcions fiscals, subvencions) per construir habitatges pels seus treballadors¹¹⁵, així com també afavorint processos de requalificació urbanística, manca de sancions davant l'incompliment de les normatives urbanístiques, etc. L'altra variable destacada de la política d'habitatge franquista va ser la promoció de la propietat com a règim

¹¹⁵ Aquesta opció sembla que també tenia els seus partidaris a Olot, tal com queda de manifest en aquest article, així com d'altres avantatges menys explícits per als empresaris. "En ciertas poblaciones, empresas industriales han creado, por su propia iniciativa, viviendas destinadas a sus productores. Ello ha dado lugar a una mayor penetración entre éstos y su empresa, la cual queda facultada por la vigente Ley de Arrendamientos Urbanos a proceder al desahucio cuando queda extinguida la relación laboral [...] De ésta forma, aparte la ventaja de vivir con los trabajadores cerca de la fábrica, éstos tienen especial interés en cumplir con sus deberes laborales, pues no solamente defienden su salario sino también su hogar. Nos damos perfecta cuenta que esta solución únicamente pueden realizarla empresas poderosas [...] Su auge económico e industrial impone unos deberes que no pueden soslayarse. El ideal sería que toda persona foránea que se avecindara en nuestra localidad cumpliera inexorablemente con dos requisitos: tener un contrato en regla y vivienda fija. Sabemos que, de momento, esto no es posible. Pero, para allanar las dificultades, son las empresas que originan con su demanda de mano de obra la inmigración las que deben cooperar con todo celo con las autoridades para encauzarla debidamente, ya que en última instancia su leal y generosa colaboración redundará en su beneficio y en el común de la ciudad" (*¡Arriba España!*, núm. 601, 16 de desembre de 1950). L'article, per tant, ens suggereix una certa contradicció, ja que per una banda, pretén que un dels actors més beneficiats pels fluxos migratoris, com són els sectors econòmics i empresarials, es coresponsabilitzessin del procés d'integració de la immigració, com a mínim en un aspecte tant bàsic com és la oferta d'habitatge per als treballadors, però, per altra banda, sembla que pretengui eximir de les seves responsabilitats a les autoritats locals. Només des de la cooperació entre institucions públiques i privades, amb la societat civil i el conjunt de les institucions, els processos d'integració tenen certes garanties d'èxit.

de tinença desitjable, d'acord amb una intencionalitat política clara, com era la de disminuir la mobilitat de les persones, lligant-les a un territori concret i generant obligacions econòmiques amb les entitats financeres, la qual cosa feia que la població es centrés en treballar i aconseguir ingressos per afrontar les despeses derivades de la propietat privada de l'habitatge (Tafunell, 1989; Naredo, 2010). A banda de la iniciativa privada, l'oferta d'habitatge també es va veure ampliada gràcies a l'aportació de *l'Obra Sindical del Hogar*, que construï grans polígons i una gran quantitat d'habitatges.

5.6.1 L'estat de l'habitatge a l'Olot dels anys cinquanta

A Olot, a l'arribada d'un nombre important d'immigrants provinents dels pobles del voltant de la comarca, de Catalunya i d'Espanya, calia afegir-hi les necessitats –menys agòniques- de la població autòctona de la ciutat, una part de la qual necessitava un habitatge com a pas previ a l'emancipació i al matrimoni i, una altra part, que pretenia accedir a nous i millors habitatges en altres zones de la ciutat. Els pisos del centre tenien una sèrie de mancances estructurals que els convertien en poc atractius per molts dels seus veïns, els quals esperaven qualsevol oportunitat per millorar la seva situació en zones més atractives de la ciutat.

En certa manera, aquest era el perfil de població que es va beneficiar del grup de cases *barates* de Sant Pere Màrtir, un projecte dels arquitectes Ignasi Bosch¹¹⁶ i Joaquim Maria Masramon. La col·locació de la primera pedra es va fer el 18 de Juliol de 1950 i la finalització de les obres no va arribar fins l'any 1955. Les cases *barates* de Sant Pere Màrtir va ser un projecte ambiciós que preveia la construcció de 352 habitatges –finalment foren 336-¹¹⁷ i fou singular per diverses raons. En primer lloc, per l'espai físic on es van ubicar, a plena falda del volcà de Montolivet, un espai de notable bellesa paisatgística, amb dificultats d'accessibilitat i que en aquells anys eren uns terrenys absolutament verges. Una ubicació que només s'explica per l'estructura urbana del moment –en aquells anys era una zona allunyada del centre de la ciutat- i perquè es tractava d'uns terrenys que, tot i l'atractiu paisatgístic, eren de baix preu. Tanmateix, el caràcter plujós de la zona i la lleugeresa de la greda feia que periòdicament s'haguessin de reconstruir murs de contenció de terres en els

¹¹⁶ Ignasi Bosch i Reigt fou l'arquitecte de diverses construccions que l'Obra Sindical de l'Hogar va construir a les comarques gironines, com ara el grup de *Sant Narcís* de Girona i el grup *Nostre Senyora del Vilar de Blanes*, o en d'altres municipis, com ara Figueres. entre altres. A Olot també s'encarregà dels grups José Antonio i Malagrida.

¹¹⁷ Diferents fonts consultades al voltant de la construcció de les cases *barates* de Sant Pere Màrtir, també conegudes com les cases de Montolivet parlen d'un altre nombre d'habitatges construïts, la majoria dels quals giren al voltant dels 332 i els 352. Aquestes diferències es deuen, en bona mesura, als canvis que es van produir durant el procés de construcció, com a conseqüència de successives modificacions del projecte. En el nostre cas, prenem com a referència la xifra del treball d'Escarpanter i Llimona (2013), que conclouen, d'acord amb l'anàlisi dels diferents projectes, que el grup estava compost per 336 habitatges, convertint-se en el segon grup d'habitatges amb més habitatges i tipologies.

habitatges de la part alta del barri. En certa manera, també, aquesta construcció començava a posar al descobert un altra de les problemàtiques que afectarien la ciutat els propers anys: l'especulació del sòl. Finalment, un altra tret a destacar d'aquest nou barri que es construïa era l'estructura social dels membres que s'hi van instal·lar. La majoria de les persones que s'hi van traslladar responia a unes mateixes característiques sociològiques¹¹⁸: persones fortament arrelades a la ciutat, famílies joves de “classe mitjana” i que es van desplaçar de la zona centre com a conseqüència del progressiu deteriorament d'aquest sector¹¹⁹. El Nucli Antic es convertia en menys atractiu per a la població autòctona i, al mateix temps que els veïns en marxaven, eren automàticament substituïts per una part dels immigrants que arribaven a Olot.

Les dades analitzades sobre l'adjudicació dels habitatges mostra com un 88,9% dels beneficiaris eren nascuts a Catalunya, i només un 10% eren de la resta de províncies de l'estat espanyol. En total, els beneficiaris nascuts a l'estat espanyol, eren 26 persones, dels quals cinc eren de Màlaga, dos de Còrdova, dos d'Almeria i dos de Granada¹²⁰. Així doncs, només 11 persones andaluses hi accediren, malgrat que a la primera meitat dels anys cinquanta els andalusos ja començaven a tenir una certa presència a la ciutat.

TAULA 20: LLOC DE NAIXEMENT DELS BENEFICIARIS DELS HABITATGES SANT PERE MÀRTIR.

Zona de naixement	Beneficiaris	% beneficiaris
Comarca de la Garrotxa	189	77,4%
Comarques gironines	17	6,9%
Reste de Catalunya	11	4,5%
Altres províncies de l'estat espanyol	26	10,6%
Altres	1	0,4%

Font: Escarpanter i Llimona (2013).

¹¹⁸ En l'entrevista a l'historiador Jordi Pujiula, aquest ens explicà com, per optar a un d'aquests habitatges, les persones interessades s'havien d'apuntar a una llista, de la qual el seu pare va ser exclòs, per ser considerat un *rojo*. Un fet que demostra com, a mitjan anys cinquanta, les discriminacions provocades per la Guerra Civil encara perduraven.

¹¹⁹ La premsa local entrevistà el senyor Agustín Domènec Miró, casat i amb 33 anys, el suposat primer inquilí del grup de cases barates de Sant Pere Màrtir. Durant l'entrevista explica la seva alegria per instal·lar-se, amb la seva esposa i els seus dos fills, en el que descriu com un “habitatge sa i confortable”. *¡Arriba España!*, núm. 738, 22 d'agost de 1953.

¹²⁰ Aquestes dades, recollides per Escarpanter i Llimona (2013), fan referència a 244 dels 336 beneficiaris de la promoció, ja que es desconeixen les dades de 92 beneficiaris. Tot i això, esdevé una mostra representativa de les característiques sociodemogràfiques dels beneficiaris del grup Sant Pere Màrtir.

IMATGE 5: GRUP D'HABITATGES DE SANT PERE MÀRTIR. ANY 1955.

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Probablement, però, com es pot veure a la imatge 6, el fet més singular d'aquest grup d'habitatges, i que el diferencia de manera important amb altres promocions de l'*Obra Sindical del Hogar*, és la disposició dels habitatges a la vessant d'un volcà, la varietat dels habitatges construïts, el color blanc de les façanes, així com la disposició dels habitatges amb altres serveis, com ara la plaça i l'Església, que l'han convertit en una estampa típica del paisatge d'Olot.

IMATGE 6: GRUP D'HABITATGES DE SANT PERE MÀRTIR. ANY 1969.

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

La construcció d'aquesta tipologia d'habitatges eren una modalitat poc habitual en les construccions que empenia el *Ministerio de la Vivienda* i va permetre a les classes mitjanes d'Olot accedir a un tipus d'habitatge que millorava les seves condicions de vida. Les cases que es van construir a Sant Pere Màrtir no responien al model típic de blocs de pisos que es va acabar imposant més tard amb l'arribada de nombrosos immigrants -els quals eren enquibits en pisos de grans edificis- sinó que es tractava de cases unifamiliars amb jardí o una petita sortida a l'exterior.

En total hi havia 18 tipus diferents de cases, que anaven de les tres a les cinc habitacions, i el preu que es pagava pel lloguer de les mateixes variava en funció de la seva categoria. Al cap de quaranta anys, es preveia que els habitatges passessin a mans dels beneficiaris, després que aquests haguessin satisfet una aportació econòmica inicial que es completava amb el pagament d'un lloguer mensual. Concretament, l'usuari assumia el 16% del cost,

l'*Instituto Nacional para la Vivienda* el 20% a fons perdut; el 40% el mateix Instituto sense interès i el 24% era un préstec de la *Caja de Pensiones para la Vejez y los Ahorros*¹²¹.

Una altra de les promocions més emblemàtiques que es van construir a finals de la dècada fou el grup d'habitatges protegits de renda limitada promogut per la *Caja de Pensiones para la Vejez y de Ahorros*. El grup es va ubicar a la zona de l'Eixample Malagrida (veure imatge 7), concretament entre les avingudes de les Balears, de València, de Castella-la Manxa i Castella-Lleó i la de Catalunya, en uns terrenys que l'entitat d'estalvis va comprar als germans Malagrida¹²².

Segons sembla, en aquesta zona només es podien construir habitatges unifamiliars però, una vegada l'entitat va adquirir els terrenys per a construir-hi grans blocs de pisos, ningú va posar-hi cap objecció, tot i que suposava una flagrant vulneració legal¹²³. El projecte, que es va presentar a finals de l'any 1957, estava pensat per la classe mitjana de la ciutat i, per tant, no fou una solució per a la immigració andalusa amb dificultats d'accés a l'habitatge.

Les obres es van realitzar en dues etapes i no va ser fins a finals de 1959 que es va acabar la primera. El conjunt comptava amb sis blocs. La superfície dels pisos oscil·lava entre els 93 i els 155 metres quadrats i comptava amb zones d'aparcament. Es tractava, doncs, d'una construcció de qualitat que no tenia res a veure amb altres blocs que s'alçarien als mateixos anys i que es dirigia a un segment de la població molt específic, generalment amb un poder adquisitiu més elevat, segons ens explica una de les persones entrevistades, que va treballar de manobra en les obres de la construcció.

¹²¹ Planella, Lluís. "El grupo de viviendas S. Pedro Martir", *Misión*, núm. 115, 21 de desembre de 1957.

¹²² Manuel Malagrida i Fontanet (1864-1946) fou un empresari del ram del tabac que va fer fortuna quan, a finals del segle XIX, emigrà a Argentina i fundar la fàbrica "Cigarrillos París". Els seus dos fills foren Manuel i Ramon Malagrida Pons.

¹²³ Un exemple, doncs, que corrobora algunes de les tesis anteriorment citades de Naredo i Tafunell.

IMATGE 7: GRUP D'HABITATGES CAJA DE PENSIONES PARA LA VEJEZ Y DE AHORROS. ANY 1969

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

La incipient immigració andalusa no va accedir, doncs, a habitatges d'aquest tipus. En tot cas, l'única vinculació dels andalusos i fou que alguns dels homes que arribaven a la ciutat van treballar per primera vegada a Olot en la seva construcció. Segons afirmen diferents fonts orals, alguns andalusos van treballar-hi com a manobres, ja que no tenien la formació adequada per a exercir-hi cap altra tasca.

El meu pare els hi deia [a familiars d'Andalusia] que aquí hi havia molta feina. Justament van començar les cases barates, les cases de Montolivet, que allà hi havia un... *bueno*, un bosc ple de cases, a Montolivet, allà on hi ha aquell *deixós*, que es va matar una persona, l'home de la Josefa, que també era de Villanueva de Algaidas. Van treballar molt a la construcció de les cases barates, *casi* tots eren paletes, el de la tia Josefa, tots els fills eren paletes, les dones a les fàbriques, que a llavors hi havia molta feina (ENT. 1.1, dona immigrant).

Els immigrants andalusos que arribaven a la ciutat patiren de manera molt acusada els efectes de la problemàtica de l'habitatge. La majoria d'ells no podien fer front als elevats preus dels lloguers i, alhora, en alguns casos, encara que haguessin pogut, la població

autòctona no els volia llogar els pisos. Aquest és l'exemple més evident de la desconfiança i els recels que tenia part de la població olotina amb els immigrants andalusos i que, entre altres motius, els privaven de l'accés a l'habitatge de lloguer. Per aquesta raó, alguns van haver de recórrer a viure en habitacions compartides entre diverses famílies, amb tot el que això comportava: la sobreocupació dels habitatges, la manca d'espai suficient i intimitat; l'aparició del fenomen dels rellogats, l'aixopluc en barraques o en coves, etc. Cadascuna d'aquestes modalitats requeriria una anàlisi minuciosa del moment en què van ser una alternativa per algunes persones i de les condicions que els va tocar viure. En aquest cas, ens centrarem en algunes de les modalitats d'habitatge que van ser més comunes entre els andalusos a la dècada dels cinquanta.

L'estratègia que van seguir les famílies andaluses en aquests primers anys presenta uns patrons més o menys comuns, si bé és cert que depenia molt del fet de gaudir d'una xarxa familiar o social en el moment de l'arribada. Si es disposava de família o de coneguts a la ciutat podia ser més fàcil accedir directament a un habitatge, tot i la dubtosa qualitat que aquest podia tenir. Si tenim en compte el fet que a Barcelona les autoritats demanaven als immigrants que els mostressin el document on constés el lloc on viurien i de què treballarien, la majoria dels andalusos havien d'arribar amb una adreça on trucar la porta, encara que, com s'ha comentat anteriorment, no tots ho podien demostrar i per això sortejaren aquesta adversitat baixant del tren abans de la seva arribada a l'Estació de França.

En un primer moment, alguns hostals ubicats principalment al nucli antic de la ciutat es van especialitzar en acollir les famílies nouvingudes que arribaven a Olot sense disposar d'un habitatge. Així, pensions com *Can Toscas*, *la Vasca* o *ca la Llanas*, foren algunes de les que destacaren més durant els anys cinquanta. La pensió *Llanas*, per exemple, es trobava ubicada al carrer de Sant Ferriol, al centre d'Olot, i era regentada per un matrimoni que hi vivia amb els seus dos fills. Les famílies andaluses que s'hi hostatjaven ho feien per curts períodes de temps que es perllongaven el temps just per trobar un estatge propi o, en cas contrari, fins que s'ho podien pagar. A la pensió s'allotjaven habitualment en una única habitació independentment del nombre de persones que fossin, fet que provocava que es quedessin petites a l'hora d'allotjar un nombre tant elevat d'hostes. A banda de les habitacions, la pensió disposava d'uns espais comuns per a tots els clients, com eren el menjador, el lavabo i un petit espai per a la farmaciola.

Llavores vàrem arribar a Olot. Vàrem trobar una persona molt bona que tenia una fonda. Fonda *Llanas*. *Bueno*, un senyor extraordinari. El meu pare portava deu cèntims i els va llençar a la via del tren, per començar de zero, aquí a Catalunya. Aquell senyor vàrem anar

allà perquè ens varen dir que era una fonda, però no teníem diners. I ens van donar de sopar aquell dia i dormir, però l'endemà vàrem haver de marxar, *varem* estar molt poc (I8, dona immigrant).

Un altra dels establiments que va servir de refugi inicial per a molts andalusos fou *La Vasca*, una pensió situada entre la Plaça Campdenmàs i Sant Bernat, al nucli antic de la ciutat. A banda de servir de zona d'estatge inicial pels andalusos que no tenien família o coneguts a la ciutat, algunes testimonis expliquen que feia la funció *d'oficina de col·locació* de nous treballadors ja que, fins i tot els empresaris locals hi anaven a buscar persones disposades a treballar, o preguntaven si estava previst que n'arribessin de noves per tal de poder-los incorporar a la seva empresa.

En cas d'allotjar-se a un habitatge propi o d'alguna altra persona, una de les pràctiques habituals era que les famílies tendien a agrupar-se sota un mateix sostre, ja fos entre els molts membres que conformaven la família o pel fet que diferents matrimonis o amics s'unissin amb l'objectiu de poder compartir les despeses de lloguer. L'amuntegament i la sobreocupació dels habitatges era, doncs, bastant habitual durant aquesta etapa.

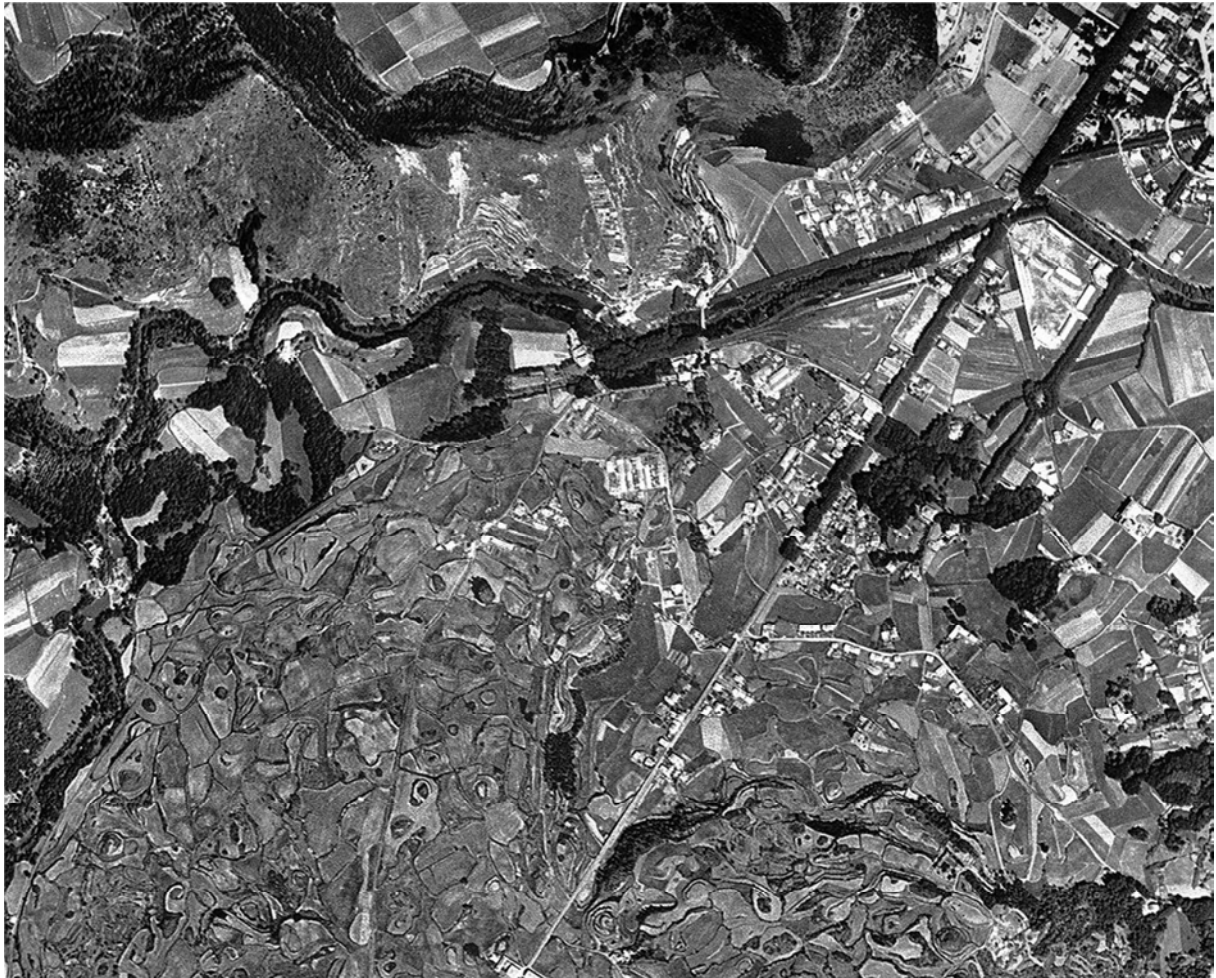
Si ens centrem en l'anàlisi de les situacions més extremes¹²⁴, com és el cas dels estatges en coves i del barraquisme, ambdós fenòmens van ser una realitat a la ciutat, si bé és cert que no es disposen de dades que objectivin el seu abast real. Les fonts consultades apunten que van ser poques les famílies que hi van viure, tot i que també es destaca que durant una bona colla d'anys van servir de refugi per alguns andalusos. Tot i aquestes dificultats per acotar el seu abast real, existeixen testimonis gràfics d'aquesta realitat a la ciutat, com ara les fotografies que formen part d'un informe que el Patronat Parroquial dels Pisos del Portal va emetre per tal de rebre una subvenció per finançar les obres de l'Església de Sant Roc. A més, els documents de constitució del Patronat Parroquial del Portal ja reconeixien l'existència de barraques a la ciutat i, en documents posteriors, de principis dels anys seixanta, hi consta que aquest fet encara va ser una realitat, tot i que les fonts orals consultades ho desmenteixen.

Com es podrà veure en el capítol posterior, diversos documents de l'Ajuntament d'Olot i de l'Església de Sant Roc asseguren que aquesta era una realitat a mitjan anys seixanta. De

¹²⁴ Un dels testimonis entrevistats, que va arribar a l'any 1953 a Olot, explica com els membres de la seva família que arribaren a Olot (la seva mare, uns tiets i els seus vuit germans) van dormir, en la seva primera nit a Olot, a "la Caritat", una institució social creada al 1914 dedicada a atendre les persones en situació de pobresa. Com que no tots pogueren ser-hi allotjats, uns quants van anar a dormir a la presó, que es trobava ubicava davant d'aquest centre, tot i que recorda insistentment que no van estar-hi com a presos, sinó simplement per no dormir al carrer (Entrevista I1, home immigrant).

totes maneres, la majoria de les fonts orals consultades posen en dubte aquesta versió. Una versió que, com es veurà més endavant, es podria deure a un intent per aconseguir reconsiderar la decisió de les autoritats franquistes de no finançar les obres de construcció de l'església de Sant Roc, ja que es finançaven les obres en zones en què la immigració s'hi hagués instal·lat.

IMATGE 8: IMATGE AÈRIA DE LA ZONA DE SANT ROC. ANY 1956

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

A Olot, segons la majoria de les persones entrevistades, el barraquisme i l'estatge en coves es van donar sobretot durant els primers set o vuit anys de la dècada dels cinquanta, coincidint amb els primers anys de l'arribada d'immigració i la pèssima situació de l'habitatge a Olot. En tots dos casos, aquestes situacions es van donar bàsicament a la zona propera al barri de Sant Roc, especialment a l'actual carretera vella de les Preses, localitat contigua a Olot, aprofitant l'orografia del terreny i l'existència de les cabanes de pedra tosca que servien per a guardar les eines del camp als pagesos de la zona. Aquesta zona, com ja s'ha comentat, era propera a la via del tren que arribava a Olot, i era freqüent en aquests anys

veure algunes d'aquestes construccions des del tren. A banda de Sant Roc, en d'altres zones d'Olot, com les contigües al Triai, també van proliferar. No cal dir que les condicions de vida en aquests espais eren molt precàries, com així ho descriuen les diverses fonts que van patir aquesta desagradable experiència. Una precarietat que, en el cas de l'Olot dels anys cinquanta, amb una climatologia dura, amb llargs hiverns, amb pluges, neu i fred, encara es feia més difícil de suportar. Tot i això, un dels testimonis ens explica, amb certa ironia, com aprofitaven l'aigua de la pluja, la qual guardaven en diversos bidons, i que els servia per diverses tasques domèstiques, com ara rentar plats, o posar en remull els cigrons, cosa especialment valorada per a la seva mare, la qual en lloava les propietats.

Un dels testimonis entrevistats explica una de les situacions probablement més dures que van viure els membres d'una família que, després d'arribar a Olot, van anar a viure a una cabanya a les Preses. En aquesta cabanya, en la qual s'hi van estar més de deu persones, en dies de nevada, hi van malviure uns deu dies. I posteriorment es van instal·lar a una casa deshabitada propera a on estaven. Finalment, després que els fessin fora, van poder viure en uns soterranis d'una casa, on van viure durant més de vint anys. Les condicions de vida d'aquesta família van ser especialment dures.

Jo pensa que recordo moltes coses: de bones no gaires, perquè, no gaires [...] Va conèixer un home i ens va llogar un *sotano*. Te dic un *sotano*, eh? Llavors ell va fer una cuina, bastant grossa. Hi havia tres departaments, amb aquell *sotano*, hi havia tres departaments [...] Unes habitacions sense finestres, *casí* bé. El vàter era fora que ens feia por sortir de nit [...] Dormíem quatre amb un llit de matrimoni. No hi havia portes, hi havia cortines. I llavors, doncs, va fer una cuina molt grossa, semblaven *enanitos*, vàrem posar una taula llarga i uns bancs, i uns per aquí i altres per allà. I allà vàrem fer, *bueno*, allà vàrem fer la infància, vàrem fer la joventut, i allà vàrem sortir per casar-nos... (ENT. 1.1, dona immigrant).

El barraquisme, doncs, és un dur llegat per a la història de moltes ciutats catalanes, especialment Barcelona i les seves rodalies, però també a municipis més propers a Olot com ara Girona (al castell de Montjuïc, les Pedreres o al marge del riu Ter), Sant Feliu de Guíxols i Blanes, entre altres. Escoltar el testimoni d'una de les persones que va viure durant uns anys en una barraca a Olot és una experiència que no deixa indiferent. Tot el contrari. Les paraules d'una de les persones entrevistades ens il·lustren el periple que la seva família va haver de patir durant gairebé uns sis anys, entre els anys 1952 i 1957, aproximadament. La família havia arribat a la ciutat a finals de l'any 1951 provinent d'una població malaguenya i, després de passar-se uns dies allotjats a l'Hostal *Llanas*, el pare va anunciar a la família que ja havia trobat un lloc on instal·lar-se. Les primeres reaccions de la família foren d'alegria, curiositat i impaciència per tal de conèixer de primera mà la seva futura llar.

Aquesta sorpresa, però, es convertí de manera sobtada en una gran decepció. La imatge de la casa somiada quedà esmicolada al veure la decrepita realitat d'una construcció tant precària com era la de la seva futura "llar".

La barraca es trobava propera a una zona pròxima a l'estació del tren d'Olot, al costat de la via de l'antic carrilet, on avui es troba un dels primers trams del bicicarril, prop de l'actual parc de Pedra Tosca i al límit dels termes municipals d'Olot i les Preses. El pare l'havia estat intentant condicionar durant els dies previs al trasllat amb l'ajuda d'alguns coneguts però, tot i els esforços, l'estructura era molt inestable. Les dimensions eren reduïdíssimes, especialment si tenim en compte que havia d'aixoplugar a una família extensa formada per set membres: un matrimoni i els seus cinc fills. Estava construïda de pedra i de ciment i s'hi havia col·locat un teulat per cobrir-la de la pluja; una mena de plataforma dividia la barraca en dues parts: una part superior, on dormien els cinc germans amb un únic matalàs col·locat horitzontalment i, una part inferior, tocant al terra, on dormien el pare i la mare. La sensació que tenien els inquilins quan es trobaven al seu interior era d'ofec i de trobar-se, tal i com manifestà durant l'entrevista el nostra testimoni, "dins un nínxol". Òbviament, la família no disposava d'un espai per a cuinar ni per fer les necessitats fisiològiques; així, es cuinava fent un foc a l'exterior de la barraca, s'anava a buscar l'aigua al riu, el qual, alhora, servia també com a espai per a la higiene personal i per rentar la roba. Precisament, una de les persones entrevistades recordava perfectament el cas d'aquesta família.

En Frasco¹²⁵, que es deia, era un home alt, portava un *sombrero* cordovès, tenia cinc noies, has de pensar que quan passava el tren, veiem la barraca on vivia en Frasco, barraca, barraca de pedra. Grossa, no et pensis, eh? Grossa, però de pedra. I estava... Passava el tren i els veies. Amb la roba estesa, la Dolores, *frasco el de la huerta que le llamabamos*, y cinc noies. Barraca, barraca, de pedra. Pedra tosca. I tant. (I5, dona immigrant).

Un altre testimoni del barraquisme a Olot relatava en una entrevista a la premsa local la duresa de la vida a la barraca

Tuvimos que vivir en una barraca como Dios nos dio a entender. En una barraca para tres personas llegamos a vivir 25: las mujeres en el suelo y los hombres en lo alto, encima de

¹²⁵ Segons expliquen diverses persones entrevistades, així com en d'altres fonts, aquesta persona va oferir-se, a l'alcalde Bretcha, per ser l'alcalde dels *castellans*, al barri de Sant Roc. "Éste éramos muy amigos de allí del pueblo, éste el Frasco de la Huerta, le decían, el alcalde de San Roque [...] El alcalde de Olot era antes el Pere Brecha, o una cosa así, era.. Fue a decirle que lo pusiera de alcalde de San Roque, para los castellanos" (Entrevista a Crispulo Ramos Benitez, extreta del DVD que acompanya el llibre *Olot 17800: els nous olotins*).

unos troncos que clavamos en la pared. Y no cabíamos. Y por suerte o por desgracia hicimos una casita para mi madre y vino el viento y nos la echó al suelo.¹²⁶

En resum, doncs, el barraquisme, fou una realitat minoritària de la immigració andalusa, tot i que no cal menystenir l'extrema adversitat que van afrontar les persones que hi van viure. Aquesta però, no va ser la forma d'allotjament més indigne a la qual hagueren de recórrer algunes famílies andaluses. Un dels casos sorprenents que s'han recollit dels testimonis orals és el d'una família que durant aquests anys va viure a un galliner a les cases barates de Sant Pere Màrtir. Òbviament, el galliner servia únicament com a cobert o aixopluc i havien d'anar a la font més propera per disposar d'aigua per beure, cuinar o rentar-se. Altres situacions lamentables foren persones que visqueren a subterranis, golfes, etc.

La pràctica més habitual durant els anys cinquanta entre els immigrants andalusos era, tot i les dificultats, el lloguer d'alguna construcció precària, ja fos un cambra petita, una nau, unes golfes, uns soterranis o un pis amb males condicions, encara que fos compartit per diferents membres d'una família o per altres coneguts. Aquests "habitatges" no acostumaven a tenir els serveis bàsics com l'aigua, fet que provocava que les persones haguessin d'anar a fonts públiques per abastar-se'n, ja fos per al consum propi o per a les necessitats bàsiques per a la higiene. La prioritat d'aquests anys era disposar d'un aixopluc amb les condicions que fos i estalviar diners amb les despeses del lloguer repartint aquesta càrrega amb altres membres de la família. A més, no hi havia ni la voluntat ni la possibilitat de queixa o denúncia de les pèssimes condicions de vida que s'havien de suportar: el fet de treballar, cobrar un salari millor del que es guanyava a Andalusia i disposar d'una feina ja eren progressos suficients com per dedicar-se a reclamar altres millores qualitatives a les autoritats de l'època. Una altra estratègia habitual en aquests anys, davant les dificultats per accedir a l'habitatge, fou la convivència de diverses famílies o persones en un mateix habitatge, per tal de reduir el cost del pagament del lloguer.

Les persones que pogueren accedir a un habitatge amb la seva família ho van fer majoritàriament en règim de lloguer i a uns pisos amb unes condicions molt precàries. Majoritàriament es tractava de pisos del centre de la ciutat, els quals no disposaven ni de ventilació ni de llum, amb comunes i problemes amb l'aigua corrent. Això feia que, moltes famílies, si tenien oportunitat, canviessin de pis amb força freqüència. Cal recordar, però, de nou, les dificultats que van tenir els immigrants andalusos per accedir a pisos de lloguer, ja que segons expliquen algunes fonts no els volien llogar, ja sigui per prejudicis i

¹²⁶ *Olot Misión*, núm.748, 9 de maig de 1970.

discriminacions, o per altres factors, com ara que en alguns casos es tractava de famílies extenses, i això sembla que els tirava enrere.

Als anys cinquanta el problema de l'habitatge a Olot era greu, era greu. No ens en llogaven perquè deien que érem castellans. I quan s'enteraven que eren deu fills, encara *menus*. El meu pare va anar a llogar un pis, que *casí* bé el teníem llogat, però quan va dir que érem deu fills ja no ens el van llogar. I castellans encara *menus*. No hi havia maneres. Jo somiava un pis. Jo somiava un pis. I no el vaig poder tenir mai. Mai. Fins que em vaig casar [...] L'habitatge vàrem patir mil i una vegades. No vàrem aconseguir mai un pis digne, perquè érem castellans. Mai, mai, i la meua il·lusió era tenir un pis digne, un pis. Vaig intentar-ho de totes maneres. Vaig intentar amb una *pelquera*, tampoc me'l va llogar mai. Amb la cosina de la Mercè, tampoc me'l va llogar mai. (ENT. 1.1, dona immigrant).

A finals dels anys cinquanta, tot i la certa eufòria que originaren els actes de commemoració del cinquantè aniversari del títol de "molt lleial ciutat" que es van fer el mes de Gener de 1957, la problemàtica de l'habitatge era tant latent que les mateixes autoritats locals ho reconegueren públicament i intentaren crear mecanismes públics per pal·liar-lo. L'Alcalde Aramburo descrivia la problemàtica amb les següents paraules i deixava entreveure que la solució de l'habitatge afectaria l'ideal urbanístic de la ciutat:

Olot es una población deficitaria en viviendas, como casi todas las ciudades industriales, y en las nuestra en grado sumo. Luchamos contra este problema de la única forma posible: edificando. Sabemos que a pesar de ello no lo resolveremos completamente: la población aumenta y el problema de la vivienda es fruto de esta crisis de crecimiento. La iniciativa particular, muy estimable, no es suficiente, y se ha ido a la constitución de una Cooperativa Local de la Vivienda, que ya ha sido aprobada por OM 13 Nbre (B.O 29) e inscrita en el Registro correspondiente. Se ha reunido la Junta Gestora y se han tomado los acuerdos pertinentes. Se va a la vivienda tipo social. Pasan las 800 las peticiones, y si se tuvieran que construir 800 viviendas tipo ciudad-jardín no habría, en solares económicos, bastante terreno en el término municipal. Por ello es presumible que se levanten bloques. Durante el año próximo 1958 se proyecta edificar de 80 a 100 viviendas y en años sucesivos la mayor cantidad posible. Se adjudicarán con preferencia a los que más la necesiten. Con ello, y con las otras viviendas que levantarán corporaciones, entidades, particulares, etc. se va a la descongestión, y esperamos que en un plazo de 8 a 10 años se logre la normalización en esa cuestión que tanto nos preocupa.¹²⁷

A la ciutat van ser dos els actors que van intentar intervenir en la resolució de la problemàtica. Per una banda, l'Administració local, amb la constitució formal el 12 de març

¹²⁷ *Misión*, núm. 115, 21 de desembre de 1957. De fet, el titular d'aquest exemplar era prou explícit respecte a la situació de l'habitatge a la ciutat: "Faltan viviendas: edifiquenos"

de 1958 de la *Cooperativa Local de la Vivienda d'Olot*, la qual va veure com un gran nombre de ciutadans s'hi inscrivien des d'un bon començament, tal com es posa de manifest amb les paraules de l'alcalde Aramburo, citades anteriorment. Les persones interessades s'havien d'inscriure com a socis de la Cooperativa i "la regulación del sistema de adjudicación, en su día, de éstas, lo determinará libremente la propia Cooperativa mediante Asamblea general (integrada por todos los socios al aprobarse los Estatutos¹²⁸". La condició de soci, per tant, obria la possibilitat de participar en futurs processos d'adjudicació d'habitatges promoguts per la Cooperativa, tot i que l'elevada demanda que hi havia (segons la premsa local, es van inscriure més de 800 persones per formar part de la Cooperativa¹²⁹) no es corresponia amb l'oferta. Per altra banda, un altre dels actors que assoliria un destacat protagonisme en la millora de la situació de l'habitatge a Olot va ser l'Església Catòlica, amb la constitució a principis de 1958 del *Patronato Parroquial Olotense "El Portal"*, una promoció emblemàtica ja que responia, majoritàriament, a les necessitats d'habitatge dels sectors socials més vulnerables.

¹²⁸ *¡Arriba España!*, núm. 932, 8 de juny de 1957.

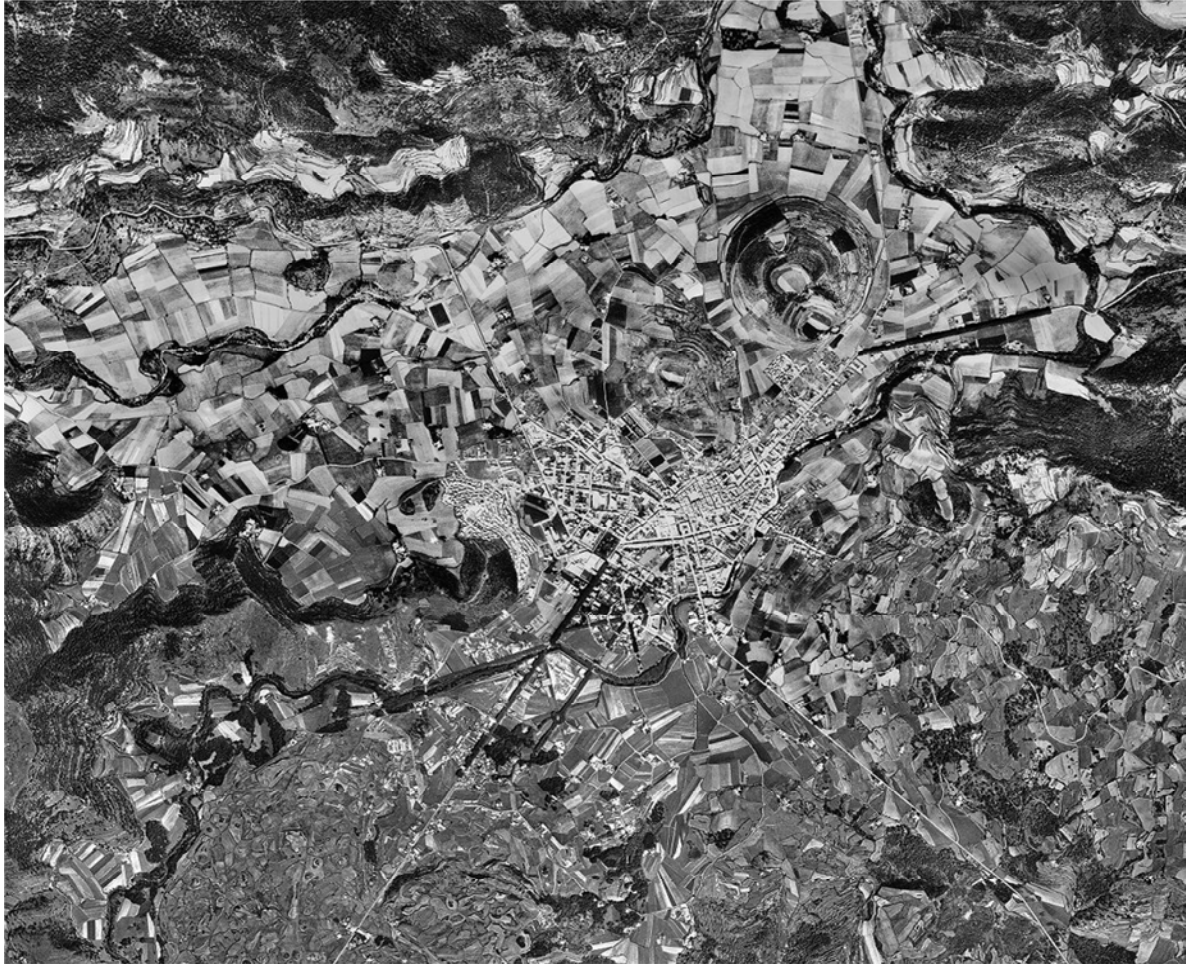
¹²⁹ *¡Arriba España!*, núm. 934, 22 de juny de 1957.

IMATGE 9: IMATGE AÈRIA DE LA CIUTAT D'OLOT. ANY 1945

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

IMATGE 10: IMATGE AÈRIA DE LA CIUTAT D'OLOT. ANY 1955

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

5.6.2 La construcció dels Pisos del Portal: un cas paradigmàtic

Tal i com s'ha vist anteriorment, a finals de la dècada dels anys cinquanta l'habitatge ja era un dels problemes que afectaven de manera més punyent a la ciutat d'Olot i de manera especial a la població immigrada d'Andalusia i les seves famílies. Durant aquesta dècada, el nombre d'immigrants andalusos es va duplicar, provocant així un fort increment de la demanda d'habitatge que els permetés abandonar les pèssimes condicions de viure en infrahabitatges i poder gaudir, així, d'unes millors condicions de vida.

Aquesta problemàtica, comuna arreu de Catalunya, es va anar agreujant amb el pas del temps per la incapacitat de les autoritats públiques de l'època de donar-hi resposta. Van ser, en alguns casos, d'altres sectors socials qui van dissenyar projectes encaminats a apaivagar un dels grans problemes socials d'aquells anys. Així, un dels actors que va tenir un paper destacat fou l'Església Catòlica, la qual va liderar processos de constitució de patronats parroquials amb l'objectiu de pal·liar la lamentable situació de l'habitatge amb l'edificació de diverses promocions d'immobles.

En el cas de la província de Girona, el dia 18 de Març de 1957 es va constituir el Patronat de la Santa Creu de la Selva, el qual tenia com a objectiu "suprimir o pal·liar el problema que constitueix en l'actualitat l'existència de nuclis de barraques enclavades als voltants de la ciutat de Girona" (Ferrer i Gironès, 1991). En el si de l'Església Catòlica s'havien anat gestant una sèrie d'iniciatives que mostraven una sensibilitat vers el fenomen de la immigració. Iniciatives que van anar traspuant des de la cúpula eclesiàstica internacional fins a les comunitats de base locals: al 1951, com a conseqüència de l'elevat nombre de desplaçats provocats per la fi de la Segona Guerra Mundial, s'havia creat la *Comissió Internacional Catòlica de Migració*; a Espanya, es constituïa la *Comissió Espanyola Catòlica de Migració* i, el 27 d'Octubre de 1956, s'instituïa a Girona la *Comissió Diocesana de Migració* per voluntat del bisbe, Josep Cartaïà. Si bé aquesta comissió es preocupava de les persones que emigraven cap a Europa, també es posava l'accent en les migracions interiors espanyoles que s'assentaven a Girona. El Patronat de la Santa Creu de la Selva va construir diferents promocions, la primera de les quals es va ubicar al barri de Vista Alegre de Girona, per així successivament alçar-ne de noves en altres punts de la ciutat, com ara Can Gibert del Pla i Santa Eugènia del Ter. Bona part de les obres que el patronat provincial va construir a diferents localitats gironines tingueren un notable ressò a la premsa local, des d'on es presentaven, amb absoluta grandiloqüència, les noves construccions (Ferrer i Gironès, 1991).

No sabem si l'exemple del Patronat de la Santa Creu de la Selva va servir de mirall per a l'Església Catòlica d'Olot però el cert és que a principis de 1958 es constituïa el *Patronato Parroquial Olotense "El Portal"*.

A la tardor de l'any 1956 o 1957, un grup de senyors d'Olot i algun capellà varen fer uns exercicis espirituals a Llançà. Un mundo mejor. Era l'època en què venien a Olot molts immigrants la majoria andalusos perquè allà no hi havia feina. Però aquí, escriu (?) des d'Olot, lo que no teníem era llocs suficients per allotjar-los dignament i que poguessin pagar el lloguer. La diferència de clima feia que mal menjats i sense abrigais passessin gana i fred. Ells no protestaven però la seva situació feia un forat, un rum-rum, un rau-rau a les consciències dels que es consideraven i que certament varen demostrar ser cristians. Explicada la situació, era normal que d'una reflexió espiritual en sortís un fruit material. Així es decidí que calia fer uns pisos modestos però decents amb un lloguer mòdics, sense afany de lucre per posar remei al patiment físic d'aquelles persones nouvingudes de fora i al rosec moral dels d'aquí¹³⁰.

Aquestes paraules són un testimoni prou explícit de la realitat que vivien molts dels immigrants andalusos que s'instal·laven a Olot. Així doncs, fruit d'unes reflexions espirituals a Llançà es va decidir emprendre un projecte que pretenia atenuar les lamentables condicions de vida de les persones que arribaven de nou a Olot i que es veïen obligades a viure en infrahabitatges. En aquell moment no es disposava d'un coneixement precís del nombre de famílies que patien aquesta situació i, com es veurà més endavant, el projecte dels Pisos del Portal va quedar molt lluny de poder atendre la demanda real d'habitatges que hi havia a la ciutat.

La prioritat principal dels membres del Patronat fou construir uns habitatges modestos, gens ostentosos, però dignes. Es prioritzava la cobertura dels serveis bàsics per damunt dels elements decoratius, ja que es considerava que d'aquesta manera els beneficiaris dels pisos podrien assumir l'import dels lloguers. Josep Maria Capdevila, director del Patronat, escrivia les paraules següents en un article a *Misión*:

Tenemos emprendida una carrera contra reloj de los precios y buscamos afanosamente que los importes de los alquileres a pagar sea fácilmente asequible a los futuros moradores.

¹³⁰ Aquest fragment forma part d'un text manuscrit que es troba guardat a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa i que molt probablement va ser redactat per Carme Bassols, esposa de Josep Maria Capdevila, qui durant molts anys ocuparia el càrrec de director del Patronat. Per no alterar l'essència que la carta desprèn s'ha optat per fer-ne una transcripció literal.

Construir para que al final sólo pudiesen ocupar los pisos personas acomodadas, es algo que no nos interesa ni está en nuestros fines¹³¹.

IMATGE 11: UBICACIÓ DELS TERRENYS DELS PISOS DEL PORTAL. OLOT. ANY 1955

Font: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

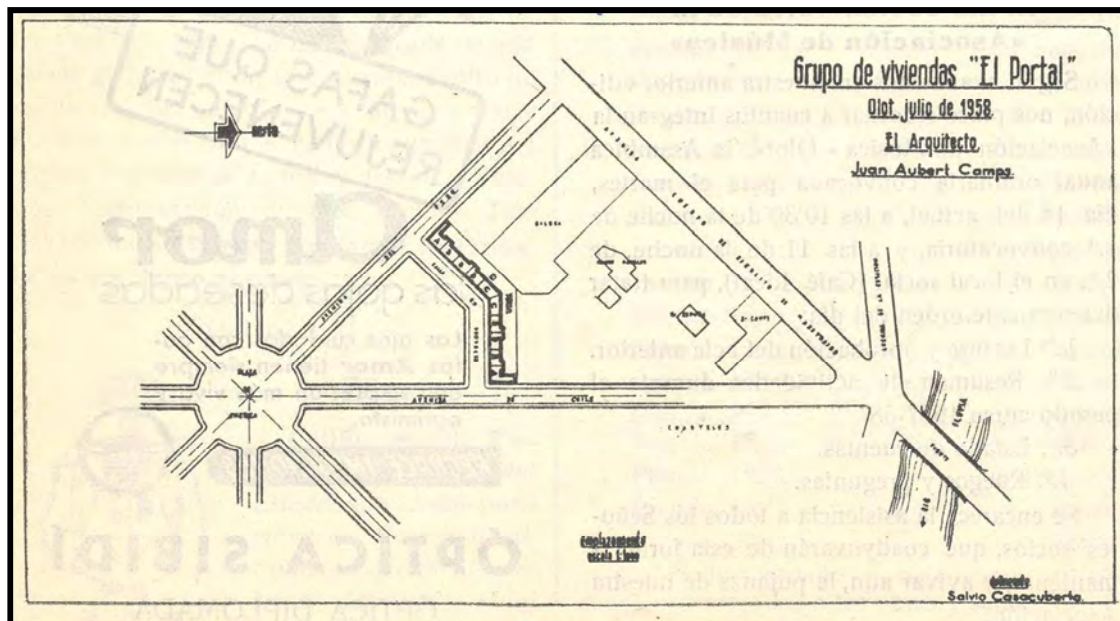
El primer pas que es va donar abans de la constitució formal del Patronat fou la recerca d'uns possibles solars on ubicar els habitatges. No sabem ni de quina manera ni el per què però els impulsors del Patronat ja s'havien fixat en un solar on alçar els futurs habitatges. Es tractava d'un solar de 2.309,60 metres quadrats situat a l'actual Avinguda de Xile, propietat dels germans Malagrida i que estava valorat en 600.000 pessetes. Com es pot veure en la imatge 11, els terrenys estaven situats a la perifèria de la ciutat, en un entorn poc connectat amb el nucli urbà i en una zona que, en aquells moments, es situava absolutament al marge de la dinàmica urbana. Així s'explica en el manuscrit citat anteriorment:

¹³¹ Capdevila, Josep Maria. "Otra realidad parroquial en marcha". *Misión*, núm. 152, 6 de setembre de 1958.

Calia primerament un solar. Es pensà que no havia de ser molt car perquè de diners no n'hi havia. S'acordà demanar als germans Sr. Manuel i Sr. Ramon Malagrida Pons si voldrien vendre un solar situat a l'Avinguda de Xile sense urbanitzar. El Sr. Josep Maria Capdevila els hi feu la petició i després de pensar-s'hi li comunicaren que no li podien vendre però que els hi donaven. A més del solar, li donaren les gràcies, suposo per remoure's les seves consciències (?). Amb el solar com a base per a començar, tingué lloc una reunió, el dia 18 de Febrer de 1958, a la Sala d'Actes de la Caritat, presidida pel Sr. Rector Don Antoni Butiñá. L'objectiu: constituir un Patronat Benèfic per la construcció d'habitatges sense ànim de lucre.

Amb la donació dels terrenys per part dels germans Malagrida es superava un dels esculls importants per poder iniciar aquest ambiciós projecte: l'adquisició del solar que, a més, s'havia obtingut sense cap mena de cost econòmic. Ja en aquells anys, els terrenys urbanitzables eren subjectes a l'especulació urbanística i la intenció inicial era construir un grup d'habitatges digne amb un cost raonable. Així, doncs, el dia 18 de Febrer de 1958 es procedí davant del notari Francisco de P. Llach i Puig a la constitució del Patronat.

PLANELL DEL TERRENYS DEL GRUP D'HABITATGES "EL PORTAL". OLOT. 1958

Font: Fons Patronato Parroquial Olotense "El Portal". Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

El Patronat estava presidit per Mossèn Antoni Butiñá Pagès i Josep Maria Capdevila Masó fou nomenat director. A més, es va constituir una Junta Rectora formada per deu persones i sis vocals¹³², tots ells persones d'un cert estatus social a la ciutat i, tal com consta als

¹³² Els membres de la Junta Rectora eren: Joan Agustí Reixach, Joan Aubert Camps (arquitecte), Josep Descals Planas, Antoni Rodeja Molas (director del Grup Escolar), Joaquim Sellas Ventolà, Josep Serra Corriols, Josep Serrat Castañer, Ricard Simón Borrell, Lluís Tremoleda de Bolós, Fèlix Vila Jou. Els vocals del Patronat eren:

estatuts, hi participaven tots els presidents de les associacions religioses i benèfiques de la ciutat, així com altres persones designades pel rector.

Els estatuts aprovats tenien com a objecte “la construcció sense ànim de lucre d’habitatges encaminats a suprimir o pal·liar el problema que constitueix a l’actualitat l’existència de nuclis de barraques y habitatges insalubres enclavats als voltants de la ciutat d’Olot”. També es deia explícitament que “serà objecte del Patronat proporcionar habitatges a aquells treballadors que, atrets per unes millors oportunitats laborals, es desplacin a la ciutat d’Olot, procedents d’altres punts d’Espanya”.

Les principals conclusions que es desprenen de la lectura dels estatuts són tres: en primer lloc, la constatació de l’existència de casos de barraquisme i les duresa de les situacions que patien algunes famílies; en segon lloc, aquesta problemàtica afectava de manera molt destacada als immigrants espanyols -sobretot andalusos, que eren els majoritaris- i, finalment, el que ens pot semblar més sorprenent en l’actualitat, que en aquells moments no es tenia cap mena de temor a explicitar de manera ben clara que els habitatges es construïen pensant sobretot amb les persones immigrades que arribaven a la ciutat.

[Sobre els pisos del Portal] es tenia clar que era un gueto, era una cosa singular, fou de les primeres que es feren i ningú [d’Olot] tenia interès en anar-hi (Entrevista Jordi Pujiula, historiador local).

Allà [Pisos del Portal] era pels que tenien família... això que uns pisos, que s’hi podien haver fet una mica més, però *bueno*, abans que una barraca estaven bé. Molt mala qualitat, i molt petits de dintre, i tot lo més senzill que hi havia, com si fóssim... *bueno*, sí, va fer un bloc, va fer l’Església, però van ser uns... no ho sé, uns privilegiats els que en varen poder agafar un, nosaltres mai de la vida, mai! (I6, dona immigrant).

El Patronat pretenia inicialment la construcció de cinquanta habitatges –van acabar sent seixanta- situats als afores de la ciutat, a l’actual barri de Pequín, entre les immediacions de l’avinguda de Xile i la de Perú, darrera de la fàbrica “Hilosa”. Els estatuts l’obligaven a invertir el seu capital en successives construccions o en l’adquisició de terrenys per a altres promocions. Les activitats del Patronat “es realitzaran mitjançant donatius, aportacions dels futurs beneficiaris i els crèdits, bestretes, primes i subvencions que se li concedeixin per part d’organismes públics, entitats privades o particulars”. Alhora, també es preveia que “els futurs usuaris podran realitzar treballs de prestació personal que es computaran com una

Enric Badia Rafael, Josep Grabulosa Duran; Josep Maria Capdevila Masó, Ramón Malagrida Pons, Manel Malagrida Pons; Vicenç Colomer (prevere).

aportació pel pagament de l'habitatge, valorant-ne l'import dels seus jornals devengats i no percebuts". Els beneficiaris havien de pagar una part de l'import de l'habitatge en el moment d'accedir-hi (no es diu quant) i la resta s'abonava a terminis, la quantia dels quals determinaria el Patronat.

Respecte al finançament, el Patronat va haver de recórrer a les institucions financeres per tal d'afrontar les despeses que generava una obra d'aquesta magnitud. Així es va aconseguir, entre altres, un préstec hipotecari amb condicions preferents per part de la *Caja de Pensiones para la Vejez y los Ahorros* que es va convertir en la base important del finançament necessari. Alhora, una vegada obtinguda la qualificació d'habitatges protegits en règim de renda limitada subvencionada, es tenia dret a percebre la subvenció per part de l'Estat, que en el cas del primer dels edificis de "El Portal" fou de 360.000 pessetes a fons perdut. A canvi, el *Ministerio de la Vivienda* fixava anualment les condicions que regien els preus dels lloguers dels pisos i els locals comercials, així com, si esqueia, les condicions d'una hipotètica venda. Tot i això, hi hagueren altres vies de finançament com ara les donacions¹³³ i els préstecs que, alguns membres del Patronat i diferents particulars, van concedir també en condicions molt favorables. Un exemple documentat és l'acceptació del préstec que Margarida Dou, membre del secretariat parroquial, va fer l'any 1959 de 100.000 pessetes a retornar sense interessos a 31 de desembre de 1960.

La construcció del Grup d'habitatges "El Portal" es va fer de manera progressiva. A partir del mes de juny de 1959 es van començar les obres dels dos primers edificis i, a finals d'any, ja gairebé estava finalitzat el primer, mentre que el segon es trobava en una fase avançada. A començaments de 1960, el Patronat va voler conèixer amb més detall quina era la necessitat real d'habitatges de la ciutat i per això es va elaborar un cens de barraques. El resultat d'aquestes *investigacions* presentà unes conclusions punyents i molt reveladores de la realitat social d'una part considerable de la població d'Olot. Aquest és un extracte del cens que es pot llegir a la memòria d'activitats del Patronat de l'any 1960¹³⁴:

El resultado ha revelado que se vive peor en locales habilitados como hogares existentes en el centro de la ciudad (sótanos, buhardillas, etc.) que en las clásicas barracas de las afueras. El número de viviendas que sería necesario construir para atender todas las necesidades del Censo realizado sería superior a doscientas.

¹³³ Així, per exemple, a la premsa local es poden trobar cartes de persones que feien donacions a favor del Patronat. *Misión*, núm. 168, 3 de gener de 1958.

¹³⁴ Fons Patronato Parroquial Olotense "El Portal". Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

Margarida Dou, responsable durant molts anys del secretariat parroquial, recorda en una de les entrevistes realitzades que, en aquells anys, es guardava un arxiu amb prop de dues-cents trenta sol·licituds d'habitatge, la majoria de les quals eren de famílies immigrants. A banda de la considerable desproporció entre el nombre d'habitatges que es construïen amb el grup "El Portal", seixanta pisos, i l'estimació dels més de dos-cents que es consideraven necessaris a principis de 1960, no es pot perdre de vista la lamentable situació en què es trobaven les persones que vivien al Nucli Antic, amb unes condicions de vida que es valoraven com a pitjors fins i tot respecte a les que vivien a barraques situades als afores de la ciutat. També és rellevant la constatació de casos de persones que vivien en infrahabitatges com ara soterranis, golfes, barraques, etc; fenòmens aparentment més propis de les grans ciutats que creixien acceleradament a l'extraradi barceloní que no pas de la capital de la Garrotxa.

Segons s'ha pogut consultar en diferents documents, un altre dels llocs on es té constància que havien viscut famílies andaluses és en les *casillas de arbitrios*, unes edificacions molt simples situades estratègicament a les entrades de la ciutat on els burots¹³⁵ s'encarregaven de controlar les mercaderies que entraven a la ciutat per tal cobrar la taxa municipal corresponent. A Olot, aquesta figura va desaparèixer a mitjan anys seixanta com a conseqüència de l'entrada en vigor de la *Ley de Reforma de las Haciendas Locales* i això va provocar que les casetes quedessin deshabitades, amb el conseqüent ocupació per part d'algunes famílies nouvingudes.

El dia 5 de juny de 1960, novament coincidint amb la festivitat del dia d'Acció Catòlica, es celebrava al Casal Marià l'acte d'entrega de les claus dels dotze primers habitatges. En aquest cas, el Patronat va aprovar com a mesura de gràcia concedir un donatiu de dos mesos de lloguer a cadascun dels nous llogaters. Tot i que més endavant es presentaran els criteris d'accés als habitatges i els processos de selecció dels candidats, sembla oportú subratllar els cognoms dels primers dotze beneficiaris dels pisos, ja que són prou reveladors del seu origen: Barros, Serrull, Montoro, Comas, Casado, Linares, Gamel, Gomez, Lopez, Sotillo, Ruiz i, finalment, Planella.

Al mes de desembre de 1960 es van instal·lar al segon bloc els nous llogaters en les mateixes condicions que ho havien fet els primers. Segons el Patronat, amb les noves incorporacions ja vivien al Grup un total de 148 persones¹³⁶, la qual cosa representava una

¹³⁵ El burot era un funcionari municipal encarregat de cobrar els drets d'entrada de certs articles.

¹³⁶ Cal recordar que la previsió de màxima ocupació inclosa en el projecte era de 378 persones. En aquests moments, doncs, als dos blocs hi vivia un 40% de l'ocupació prevista, fet que ens assenyala que en aquest cas la previsió que es va fer fou molt acurada.

mitjana de sis persones per domicili, fet que no hauria de ser sorprenent si tenim en compte els alts índex de natalitat que tenien moltes parelles andaluses. Coincidint amb l'ocupació del segon bloc, algunes veus ja parlaven de *El milagro del Portal*¹³⁷.

Entre el 1961 i el 1964 es succeeixen els esdeveniments. Mentre finalitzen les obres d'un nou edifici, s'acceleren els tràmits indispensables per a la construcció dels següents. La resta dels blocs són entregats en les següents dates: el tercer bloc, al mes de desembre de 1961; el quart, al maig de 1963 i el cinquè i definitiu, al 1964.

Parlem, ara, de quins eren els criteris d'accés als habitatges i, per tant, dels processos de selecció dels candidats. Lògicament, el criteri bàsic per accedir als pisos era acreditar que es vivia en immobles que es trobaven en males condicions o que no eren adequats per les característiques dels seus inquilins. Una de les mesures que es va prendre durant els mesos previs a l'acabament dels primers pisos va ser el repartiment d'uns qüestionaris que recollien dades bàsiques de les persones candidates. Aquests qüestionaris eren omplerts per part de membres de la Conferència de Sant Vicenç de Paül i del Secretariat Parroquial a partir de les visites que ells mateixos feien a les famílies. Els ítems que s'havien d'omplir registraven dades bàsiques del cap de família (nom i cognoms, edat, professió, lloc de naixement, temps de residència a Olot, etc). També es demanava el nombre de persones amb qui es vivia i es feia una breu descripció del domicili del demandant en el moment de l'entrevista. Curiosament, també es demanava el municipi on s'havia batejat el demandant, fet que ja permetia una primera purga entre els candidats en funció de la seva religiositat. El cribratge continuava amb un altre camp, que portava per títol *calificación moral y religiosa*, amb un espai en blanc per a la resposta, la qual cosa ens permet intuir una certa discrecionalitat per part de l'entrevistador a l'hora de qualificar-la d'una o altra manera.

Segons les dades que consten a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa, s'han pogut consultar un total de 60 qüestionaris omplerts entre el 1960 i 1963, 33 dels quals corresponien a famílies andaluses, xifra que ens sembla prou baixa atesa l'alta demanda que hi havia. A partir de la documentació consultada també s'han conegut altres criteris que es tenien en compte i que, en part, ja apareixen al qüestionari¹³⁸:

- *Ser de buena moralidad y antecedentes*
- *Llevar cinco años de residencia fija en Olot*

¹³⁷ *Misión*, núm. 267, 10 de desembre de 1960.

¹³⁸ Es pot veure un qüestionari a l'annex 3.

- *Que el cabeza de familia, siempre y cuando no esté imposibilitado para ello, trabaje fijo en una empresa, de la cual se solicitará certificado de trabajo y buena conducta*
- *Vivir en pésimas condiciones de habitabilidad, higiene y hacinamiento, por falta de espacio en razón al número de familiares, en pisos, barracas o buhardillas*
- *La preferencia de derecho estará en proporción al número de familiares que viven juntos, siempre y cuando sean hijos del matrimonio, y si son de otros familiares, que vivan juntos cuando menos des de cinco años anteriores a la fecha*

Tot i l'existència d'aquests criteris, i amb l'elevada demanda de sol·licituds, un dels elements que més podien ajudar a accedir en alguns dels pisos era, a banda d'una *orientació moral adequada*, una carta de recomanació. Les cartes de recomanació eren habituals a l'hora de proposar persones candidates per accedir als pisos i també per cobrir vacants. La majoria s'adreçaven al director del Patronat, Josep Maria Capdevila, i s'han pogut consultar cartes escrites per persones importants de la ciutat -com ara farmacèutics, doctors, capellans de les parròquies, etc- en què s'exposaven les virtuts que convertien a la família en qüestió en la candidata ideal per accedir al grup. Per altra banda, les dificultats per accedir als pisos, o les demores en el temps, generaven malestar entre alguns dels candidats que estaven en llistes d'espera des de feia temps i no se'ls hi havia atorgat un habitatge¹³⁹.

Tot i les crítiques, que evidencien la insuficiència d'una promoció com aquesta, el Portal es va convertir, sense cap mena de dubte, en una zona amb una preeminència de persones immigrades espanyoles. Tot i que també hi anaren a viure persones de la resta de Catalunya, la majoria dels seus membres foren immigrades, majoritàriament de la resta de l'estat espanyol. Alhora, un dels criteris més valorats era si es tractava de famílies nombroses, la qual cosa era bastant habitual entre les famílies andaluses.

A l'any 1965, però, amb les obres dels cinc blocs finalitzats, la problemàtica de l'habitatge continuava sent una realitat. Els membres del Patronat es mantenien sensibles davant aquesta realitat però en algunes de les reunions que celebraren ja es deixava constància de les dificultats d'avançar si no es comptava amb el suport dels organismes oficials. Per aquesta raó, no va ser possible repetir una experiència com la dels pisos del Portal. Així s'expressava en una de les actes de les reunions de la junta de finals de 1964: "Dadas las

¹³⁹ Concretament, en una carta de 24 de desembre de 1962, un dels aspirants transmetia el seu malestar al director del Patronat. Segons deia, ja feia temps que havia d'haver accedit al segon bloc però que se li havia dit que esperés ja que hi havia una família en situació d'extrema necessitat. En aquests moments s'havia assabentat que ja s'havia acabat la construcció del quart bloc i que s'estaven repartint els pisos, sense que a ell li haguessin dit res.

dificultades para conseguir más terrenos y superar las grandes dificultades que se vislumbran para ello, así como la imposibilidad de superar los grandes aumentos en la construcción". Més endavant, a la segona meitat de la dècada dels seixanta, el Patronat expressà en reiterades ocasions la seva resignació davant la situació que l'abocava a un cert ostracisme:

Administración de lo construido, pues con las actuales normas, se estima imposible realizar ninguna nueva construcción... dado que se ha terminado los objetivos de construcción y equilibrado el balance, la labor del Patronato será la de una nueva y vulgar administración de los edificios.

En síntesi, doncs, els Pisos del Portal, o "los pisos del cura", com alguna de les persones entrevistades els recorden, van ser la única construcció dirigida a atendre les demandes dels col·lectius més vulnerables de la ciutat. Tot i que no hi ha un consens unànim entre les fonts consultades, es pot afirmar que la població autòctona de la ciutat percebia aquests pisos com una obra singular, construïda per als sectors més desfavorits i en els quals pocs olotins *de soca arrel* estaven disposats a instal·lar-s'hi. El Patronat es dissolgué formalment a principis dels anys vuitanta, sense haver materialitzat cap altra projecte urbanístic rellevant. El balanç global de la seva tasca és ambivalent i agredolç. Si bé és evident que l'edificació dels seixanta pisos que va promoure van beneficiar un nombre destacat de famílies, també és cert que ni es va ser capaç d'atendre tota la demanda que hi havia, ni tampoc es va impulsar cap més promoció d'habitatges. Tot i això, seria injust acusar al Patronat de la incapacitat de resoldre els problemes amb l'habitatge quan, en certa manera, fou l'únic actor que va impulsar accions específiques dirigides als col·lectius amb més dificultats socials. És cert que entitats d'estalvis i organismes públics del Règim van construir altres promocions, però allò més reprovable és la demostració de la nul·la sensibilitat que les autoritats van exhibir alhora de promoure accions efectives en aquesta direcció.

5.7 Altres elements propis de la integració dels andalusos als anys cinquanta¹⁴⁰

En aquests primers anys, l'impacte que va generar l'arribada de la població andalusa entre la població olotina va passar per dos estadis diferents: un primer període, caracteritzat per una relativa indiferència, i, un segon moment en el qual, passats els primers anys, s'entreveia com la presència d'andalusos es consolidava i començaven a aparèixer les primeres friccions i reticències entre la població. En aquest sentit, és simptomàtic el nul

¹⁴⁰ Algunes de les dimensions que s'estudien en aquesta secció es corresponen, en part, amb l'anàlisi de la segona part de la tesi, en les trajectòries de mobilitat social. Per aquesta raó, no s'aprofundeix excessivament en l'estudi, per no solapar-se amb l'altra part.

ressò que l'arribada de la immigració andalusa va tenir durant aquests anys als mitjans de comunicació locals¹⁴¹. La magnitud que va adquirir el fenomen a la ciutat durant la dècada dels cinquanta i part dels seixanta no es veure correspost amb la cobertura informativa de les dues principals revistes de l'època. Costa d'entendre, o potser no tant, tenint en compte les condicions de la premsa durant el franquisme, com un fenomen que impactà i transformà d'una manera tant substancial el conjunt de la ciutat tingués una cobertura informativa pràcticament nul·la. Caldria esperar a la segona etapa d'*Olot Misión*, dirigida per Mossèn Salvador Batalla i el seu jove equip de redacció, amarat d'una profunda sensibilitat social, per trobar testimonis de l'experiència que molts andalusos van viure a la nostra ciutat i per denunciar alguns dels problemes que a principis dels anys setanta encara havien de suportar.

Si bé és cert que mai es van donar grans tensions, sí que es produïren mecanismes més o menys explícits de discriminació que dificultaven les relacions personals i l'intercanvi sociocultural entre la població autòctona i la immigrada andalusa. Mesurar l'abast real de les discriminacions i els rebutjos que succeïren en aquells anys és una tasca certament complexa i destinada, amb tota seguretat, al més estrepitós dels fracassos. Són diversos els factors que avalen aquesta afirmació: el pas dels anys, amb la probable magnificació o minimització dels fets; l'extrapolació d'experiències personals a una dimensió col·lectiva, o el que és el mateix, el sobredimensionament de les percepcions subjectives a l'hora de presentar la *realitat objectiva*; la rellevància dels factors emocionals en la reconstrucció dels relats personals; la inexistència de registres i/o entitats que lluitessin contra les pràctiques discriminatòries; l'absència de referències a la premsa de l'època; la manca d'una cultura de la denúncia i la reivindicació durant el franquisme, entre altres. Malgrat tots aquests obstacles, allò que s'intenta en aquestes pàgines és enumerar i descriure algunes de les casuístiques que globalment van afavorir processos de reconeixement i d'integració de les persones andaluses i, també, pràctiques que van entorpir la seva incorporació, ja fos per les lògiques que es deriven de l'estratificació de qualsevol societat o per l'existència de processos subtils o explícits de rebuig. De fet, en apartats anteriors, ja s'ha destacat un dels àmbits en què la discriminació vers les persones immigrades d'origen andalús es va fer més plausible, com és l'accés a l'habitatge. A continuació, però, es repassen altres àmbits en els quals també es van produir tensions.

¹⁴¹ Una circumstància que, tot sigui dit de passada, no és massa diferent del tractament i la cobertura que la premsa local va donar al procés d'integració de la immigració estrangera. Menciò a part, mereixeria l'actitud del conjunt dels mitjans de comunicació, els quals acostumen a fer un tractament informatiu que reforça els prejudicis i els estereotips, així com contribueix a generalitzar una percepció social problemàtica de la immigració. Afortunadament, aquesta no és la tònica del conjunt dels mitjans ni dels periodistes, però per desgràcia acostuma a esdevenir la majoritària, incomplint, fins i tot, les recomanacions que diverses institucions, com el Col·legi de Periodistes de Catalunya, han publicat, des de mitjan de la dècada dels noranta, per afavorir un millor tractament de les notícies relacionades amb el fenomen migratori.

En l'àmbit laboral, per exemple, la majoria de les persones entrevistades assenyalen que mai es van considerar discriminades en les condicions laborals, i que gaudien de les mateixes condicions que els altres treballadors. Certament, ja a la dècada dels cinquanta, s'ha vist com l'economia olotina va créixer amb força, i les necessitats de mà d'obra eren tant elevades que era relativament fàcil inserir-se amb rapidesa en el mercat laboral. En tot cas, tot i no destacar situacions manifestes de discriminació laboral, sí que es detecta un cert sostre de vida que permetés a persones immigrades accedir a càrrecs de certa responsabilitats, sobretot en les empreses.

També és important fer referència a les dificultats que alguns testimonis orals ens expliquen en relació a l'establiment de parelles mixtes, formades per persones autòctones i immigrants andalusos. "Els pares dels nois de les Preses no ens volien de xicotes per a ells, ens rebutjaven" (ENT. 1.1, dona immigrant). Com es veurà més endavant, els matrimonis mixtos no van ser una realitat excessivament important durant la dècada del cinquanta. Ans al contrari: no va ser fins a finals de la dècada dels seixanta i principis dels setanta, que comença a ser rellevant.

Altres formes més explícites de discriminació estaven relacionades amb la manera com els olotins s'adreçaven als andalusos i els qualificatius que proferien als immigrants espanyols en general i als andalusos en particular. De molts de nosaltres és conegut com als andalusos se'ls qualificava amb to pejoratiu com a *xarnegos*, un atribut pronunciat de manera despectiva, i tanmateix poc acurat d'acord amb l'etimologia de la paraula, emprada originàriament per referir-se als fills d'una persona catalana i d'una de no catalana, especialment francesa. Amb el pas dels anys, però, *xarnego* fou emprat popularment per referir-se despectivament als immigrants castellanoparlants residents a Catalunya.

Yo cuando llegué aquí al otro día me hubieses ido. Ui sí, ahora ya no... bueno ahora y ya hace tiempo. Porque aquello que te miraban así, los catalanes, y luego veían que no éramos bichos raros, que éramos gente normal como ellos. Pero sabes que pasa, que a veces viene alguno así, y pagan justos por pecadores. Y hay buenos y malos, aquí y allí y en todos los sitios (I5, dona immigrant).

Esto es como cuando me vienen y me dicen "charnego". Eh, cuidado, que yo no soy charneco. Claro... esto... ¡imposible! ¡Es imposible! Claro! A mí que no me metan... Lo mismo que cuando me voy por ahí y me dicen "polaco"... Eh, cuidado, que yo no soy polaco! Pero bueno, estoy en Cataluña y nos dicen polacos, pues hay que aguantarse y ya está... Así que no [...] Mi vida ha sido allí 18 años, 2 años en la mili en Córdoba y lo demás aquí. Claro, lo que a veces te remueve es eso que te digan... eso te duele, eso que te digan "tu

charnego”, o “tu, inmigrante”... Espérate: dónde vas tú que yo ya llevo aquí más tiros pegados que tú como me vas a llamar inmigrante [...] Pero yo nunca he tenido, yo de verdad... yo siempre, como me he llevado bien con todo el mundo, yo no puedo decir... decir nada de catalán porque yo conmigo nunca ha habido problemas, y cuando he tenido problemas los he solucionado... que es como tiene que ser... digo yo? Que hay mucha gente que dice que los catalanes, que de aquí que de allí, que ellos también tienen dificultades, las mismas que tenemos nosotros... nada más que nosotros es otra historia porque, bueno, el andaluz tiene otra sangre, una sangre más caliente, es diferente, pero ahora nosotros estamos adaptados aquí lo mismo que... lo mismo que el catalán, y los hijos... pues ya ves... Oye... y lo que hemos luchado, lo que yo he llegado a luchar... y como yo... todos, lo que hemos luchado aquí, y los catalanes igual, juntos, ¡todos! *Pa sacarlo todo...* (I10, home immigrant).

La seva presència en determinats espais de la ciutat o la visualització pública d'algunes de les dificultats que havien d'afrontar també provocaven gestos discriminatoris. Unes actituds que podien ser explícites però que acostumaven a ser més vaporoses, com podien ser les mirades, les rialles o els murmuris, etc. Així, per exemple, el fet que algunes famílies haguessin d'anar al riu a netejar-se la roba o a dutxar-se era objecte de befa i mofa per part d'alguns vianants. Unes escenes que, afortunadament, moltes vegades no passaven dels retrets dialèctics o de la indiferència d'una de les parts.

La majoria dels nens i nenes que arribaven aquells anys a la ciutat anaven a l'escola. Ja s'ha comentat que a Andalusia l'assistència a l'escola era desigual i podia variar molt en funció de les característiques de la família i del municipi on vivien. Quan arribaven a Olot, els nens i les nenes s'escolaritzaven a un centre i moltes vegades no anaven a una classe amb alumnes de la seva edat sinó que podien ser assignats a un grup amb alumnes dos o tres menors que ells. Tot i que aquesta decisió era motivada per tal d'anivellar-los al seu nivell acadèmic, afectava de manera negativa l'autoestima dels joves, els quals es veien com els “pares de la classe” i, alhora, com els més ignorants. Aquest factor, entre molts altres, feia que molts nois i noies deixessin l'escola tant aviat com podien per anar a treballar.

Per altra banda, també hi havia exemples de persones o entitats que ajudaren en diferent mesura a les persones andaluses que vivien a Olot. Així, algunes de les famílies que tenien a dones andaluses treballant a casa seva amb les feines domèstiques els donaven roba o menjar. En alguns casos, aquest gest era ben valorat però en altres era motiu de queixa, ja que els retreien que només el donessin allò que ells ja no volien. En el cas de les ajudes socials, tot i la progressiva millora de les condicions de vida que amb el pas dels anys s'assoliren a la ciutat, és ben cert que encara hi havia un nombre considerable de famílies que tenien dificultats en el seu dia a dia. En aquells anys, la beneficència anava a càrrec

d'organismes vinculats a l'Església Catòlica, la qual al 1959 va crear el Secretariat parroquial, un intent d'agrupar totes les entitats socials vinculades a l'Església amb l'objectiu de coordinar les obres d'apostolat i les accions d'associacions religioses, caritatives i socials. El secretariat era el centre on convergien les persones que treballaven en aquestes institucions i on les persones necessitades acudien per a sol·licitar-hi ajuda. Les principals entitats eren la Fraterna Ajuda Cristiana (FAC), Càritas i la Conferència de Sant Vicenç de Paül, amb la secció masculina i la femenina. En el cas de la Conferència de Sant Vicenç de Paül, era una entitat sorgida a mitjan segle XIX, amb una secció masculina i una altra femenina, i que ajudaven a les famílies amb dificultats socials, sobretot en temes d'alimentació. Els seus recursos provenien dels propis membres i de les aportacions de socis protectors, així com ajuda internacional¹⁴².

El paper de les autoritats franquistes de l'època en la vessant social fou molt modest. A mitjan de la dècada, bona part de l'ajuda que es va destinar a les famílies amb més necessitats tenia com a origen l'Ajuda Social Americana, fruit dels acords que el Règim Franquista i govern dels Estats Units havien signat a principis de la dècada en el marc de la lluita contra el bloc de l'Est en els inicis de la Guerra Freda. En aquests anys es repartien setmanalment a Olot uns 150 quilos de llet en pols, 50 quilos de formatge, mantega i altres productes. Paral·lelament, una de les accions que tingué ressò a la premsa local fou l'anomenada "Operación Colchones" que va permetre adjudicar 41 matalassos fabricats a Espanya amb cotó facilitat pels Estats Units. Segons afirmen algunes de les persones entrevistades, representants de la Conferència de Sant Vicenç de Paül passaven per les cases a visitar les famílies o bé les rebien a la seu del Secretariat per tal de valorar la idoneïtat de concedir-los l'ajuda. Al mateix temps, també recorden com els facilitaven tiquets per a bescanviar a les botigues on podien adquirir ous, farina o altres productes bàsics. Durant les visites als domicilis, no només es feia referència a qüestions socials i econòmiques, sinó que es podien abordar altres qüestions relacionades amb l'àmbit sanitari, l'escolar, els problemes per accedir a l'habitatge o la recerca de feina mitjançant el suport dels membres de la Fraterna Ajuda Cristiana.

Aquestes ajudes van afavorir en bona mesura la immigració, tot i que anaven dirigides al conjunt de la població d'Olot que tingués alguna necessitat social. No obstant això, els membres de les entitats de beneficència percebien un cert malestar i la disconformitat d'una part de la població autòctona, la qual considerava que s'ajudava excessivament la immigració espanyola en detriment de la població local.

¹⁴² Font: Entrevista Ramon Sadurní, membre de la Conferència Sant Vicenç de Paül. .

Pel que fa a la llengua catalana, a l'Olot dels anys cinquanta la llengua d'ús social i familiar era el català, mentre que en els àmbits administratius, institucionals i periodístics el castellà era la llengua vehicular. Per a la majoria dels immigrants andalusos que arribaven a Olot en aquests anys el català era, com s'ha apuntat anteriorment, una descoberta feixuga, tot i que és veritat que el castellà esdevenia llengua vehicular en les relacions socials i no es donaven grans dificultats de comunicació, més enllà de limitar l'accés en determinats cercles socials i culturals, cosa, d'altra banda, absolutament minoritària entre els immigrants andalusos, més preocupats per satisfer les necessitats bàsiques que per introduir-se en determinats cercles socials i culturals. Altra cosa, era, per als seus fills i filles, que ràpidament passaven a entrar en contacte amb altres infants i joves, tant castellanoparlants com catalanoparlants, sobretot a partir de l'accés en l'àmbit educatiu, que si bé era en castellà, el català hi era ben present.

El meu germà que va anar a treballar una temporada a cuidar vaques, a una granja de Bianya. I com que era lluny de la casa de Sant Roc s'hi va quedar uns 8 o 9 mesos a viure. Quan va tornar no sabia parlar castellà. I els seus germans li deien "parla castellà", però no en sabia (11, home immigrant).

Un dels casos més sorprenents que exemplifica els recels i les discriminacions que es donaren en aquests primers anys fa referència a una situació que, si bé es pot qualificar de singular i aïllada, i en cap cas generalitzable, és reveladora d'un cert estat d'ànim en relació a la immigració, i que va ocórrer en la celebració d'una comunió. Transcorria l'any 1954 i, segons ens recordava en l'entrevista que li vam fer a l'historiador local Jordi Pujiula, testimoni en primera persona dels fets, no es va celebrar una única cerimònia per a tots els nens sinó que es van separar els nens "olotins" dels que tenien origen andalús¹⁴³, essent finalment dues les cerimònies que es van dur a terme. Els motius d'aquesta segregació es devien a les peticions que algunes famílies formularen als responsables de les cerimònies en aquest sentit tot al·legant les suposades males condicions higièniques d'aquells nens i les possibles conseqüències negatives per als seus fills. Aquest fet, que ens atreviríem a qualificar d'anecdòtic i aïllat, no es tornaria a repetir en el futur.

Finalment, un altre dels aspectes positius que val la pena comentar són els establiments que durant molts anys van permetre que moltes persones compressin a les seves botigues sense pagar al comptat. La fiança, o les anotacions a una llibreta, eren habituals entre moltes persones i els andalusos també es van beneficiar d'aquesta pràctica quan anaven a

¹⁴³ Probablement no es tracta únicament de nens d'origen andalús sinó que també hi podien haver immigrants provinents d'altres comunitats espanyoles que de manera menys nombrosa també arribaven a Olot durant aquells anys.

comprar comestibles o roba. Segons sembla, en alguns casos es prenia l'acord de retornar setmanalment una part dels deutes amb els establiments. Així, una de les botigues que fiava als clients era un establiment que alguns dels entrevistats anomenaven *la tienda verde*¹⁴⁴, la qual venia comestibles i es trobava propera a la Plaça de Braus; o, també en el cas de botigues de roba, com eren les sastreries de Pere Roca (a la plaça del Conill) o la botiga *Confecions Domènech* (al carrer Ferrarons).

¹⁴⁴ Tot i que no s'ha pogut contrastar el nom exacte de la botiga en qüestió, en aquella zona hi havia botigues com Can Mirandes o Can Tubau.

Capítol 6. 1960-1975: quinze anys d'embranchida

“No voler mirar: com si, amb això,
el que no es veu deixés d'existir”
Xavier Antich

6.1 Introducció

El període 1960-1975 és una de les etapes claus de la història del país però també de la ciutat d'Olot. Es tracta d'un dels moments crucials que viurà Olot des de la fi de la Guerra Civil i el veritable preludi dels canvis estructurals que, a la segona meitat dels anys setanta, desembocaran en el retorn de la democràcia. Les raons que ajuden a entendre aquesta gran transformació política i social tenen unes característiques molt concretes que s'ubiquen perfectament en l'espai i el temps i cal analitzar-les de manera detallada per tal de treure'n l'entrellat. Òbviament, la immigració andalusa serà un dels diversos elements que expliquen i condicionen la vida social i política de Catalunya i Olot i, per aquest motiu, és important radiografiar-la de forma precisa.

Habitualment, davant dels grans esdeveniments que s'han produït en la història dels pobles, tota societat té per costum subratllar el moment concret en què es desencadena un determinat fet, i es deixen de banda els instants previs durant els quals s'han anat cultivant les llavors que han propiciat el canvi. Aquesta és una idea central que volem transmetre per remarcar la rellevància d'aquests anys: els trastorns polítics i socials que es viuran al conjunt del país abans de la mort del dictador seran provocats a la ciutat per un cercle reduït de persones que pressionaran des d'un segon pla amb l'objectiu d'erosionar la influència de les autoritats locals, tot denunciant els seus excessos, però sobretot els defectes. Paral·lelament, el desenvolupament econòmic i social del país propiciarà el sorgiment d'una classe mitjana que, en termes generals, haurà prosperat força i que, en alguns casos, haurà pogut enviar els seus fills a la universitat, donant peu a la irrupció d'una massa crítica olotina que desafiarà l'amenaça dels poders fàctics locals -el que ells anomenen “el búnquer”-, autèntics garants de l'*statu quo* a la ciutat.

Els darrers anys de la dècada dels seixanta i especialment els primers anys setanta són una etapa de transició que té com a punt de partida la decrepita societat feixista i que lentament avançarà cap a la instauració del règim democràtic. A finals dels seixanta comença un període de major reivindicació social, coincidint amb un cert relaxament del règim que afavorirà l'obertura del país. Una societat que, en el transcurs dels anys, acumularà un període de creixement econòmic i de desenvolupament social i que inexorablement s'encamina cap a un horitzó final de ruptura, per la insostenibilitat del franquisme. La lenta

evolució cap a la democràcia, amb una ciutadania més crítica, reivindicativa i plena d'anhel de canvi i alliberament de les cadenes que imposava de la societat franquista, serà un camí, tot i les adversitats, sense marxa enrere.

Entre aquesta massa crítica de la ciutat no destacaren persones andaluses, però sí que bona part d'aquestes havien vist com la seva situació a Olot ja gaudia de major estabilitat, amb unes arrels ben fixades a la ciutat, entre altres coses pel naixement de molts dels seus fills i perquè una part dels problemes que havien patit els pioners, en bona mesura, s'havien atenuat. Tot i això, com es veurà en les properes línies, durant els anys seixanta van perdurar molts dels trencaclosques crònics de la ciutat i no va ser fins ben entrada la dècada dels setanta que la situació s'alleugerí. Durant aquests anys, es consolidà l'arribada dels andalusos i, per tant, el flux constant d'immigració fou una realitat. Tot i això, el ritme de creixement de la immigració andalusa va evolucionar de manera desigual, amb una dècada dels seixanta amb alts creixements, però amb un increment més sostingut durant els primers anys setanta.

Els esdeveniments que es van viure a Olot en aquests quinze anys van ser variats i destacats. Així, alguns dels més destacats que es desenvoluparan al llarg d'aquest capítol són: l'acceleració del ritme de creixement demogràfic; la consolidació de l'arribada de la immigració andalusa; canvis en l'estructura productiva de la indústria olotina, amb l'eclosió de nous sectors i el declivi de sectors tradicionals; el creixement urbanístic i l'aprovació del Pla General d'Ordenació Urbanística; la perpetuació dels greus problemes amb l'habitatge i l'urbanisme; el descobriment de la realitat d'un nou barri, el barri de Sant Roc; els canvis a l'alcaldia de la ciutat; la desaparició del tren d'Olot i els efectes de les males comunicacions sobre l'economia local; els problemes derivats de les pèssimes condicions de serveis com l'electricitat, l'aigua, la il·luminació i la pavimentació dels carrers; l'aparició de les primeres veus crítiques contràries als poders fàctics de la ciutat i a la defensa d'uns valors obsolets; els sorgiment dels primers moviments veïnals; etc.

En definitiva, un grapat de qüestions que s'anaven encreuant amb el pas dels anys, tibant més la corda, fent més gruixut el nus i l'ofec del franquisme a la ciutat i més intensa les ànsies de llibertat d'una part de la societat olotina.

6.1.1 La situació espanyola als anys seixanta

En l'àmbit espanyol i català, els anys seixanta són recordats pel profund creixement econòmic i demogràfic que va transformar gran part del territori. Com ja s'ha comentat en el

capítol anterior, les bases del creixement econòmic es fonamentaren a l'any 1959 amb l'aprovació del *Plan de Estabilización* dels ministres tecnòcrates de l'Opus Dei. Els principals propòsits formulats al Pla d'Estabilització de 1959 persegueixen dos objectius essencials: en primer lloc, el desenvolupament de l'economia espanyola, tot deixant de banda l'obsolescència de les polítiques autàrquiques i, en segon lloc, la obertura i la incorporació de l'economia espanyola a l'esfera internacional. Per aconseguir-ho s'impulsaren mesures orientades a obtenir un equilibri intern dels preus, la reducció de la inflació, la liberalització del comerç exterior i de l'activitat econòmica interior, tot facilitant els intercanvis internacionals i cercant una millora de la productivitat i la reducció dels alts costos de producció. En tots aquests elements hi van contribuir decisivament fets aconseguits anys enrere, com l'ingrés de l'Espanya franquista als organismes internacionals, l'acceptació i el reconeixement d'altres països, la tolerància que va rebre el règim franquista per part dels governs i, també, la necessitat de superar el sentiment de marginació i aïllament que els anys d'isolament havien provocat a la societat espanyola (Carreras i Tafunell, 2004).

El pla dels tecnòcrates significava un canvi radical en la política econòmica dels primers vint anys del franquisme: abandonar l'autarquia i el control i la regulació de l'economia, per deixar pas a la liberalització, l'obertura exterior (comercial i financera) i a la diversificació, sobretot amb la voluntat de crear un sector industrial potent i divers. Un dels factors que més va contribuir a la recuperació econòmica va ser la liberalització de les inversions de capital estranger, que van convertir Espanya en una destinació propícia per generar beneficis empresarials i de capital. Un país en què els salaris eren baixos, les condicions de treball dures, on les autoritats reprimien implacablement qualsevol reivindicació laboral i amb un sistema fiscal feble i regressiu: tot plegat, un entorn propici per atraure inversors amb capacitat d'aconseguir beneficis de manera ràpida i quantiosa. No cal oblidar, en termes econòmics, la influència que va exercir per a Espanya l'emigració espanyola a l'exterior, ja que aquesta no només va permetre l'entrada al país de divises provinents del treball dels emigrants, sinó que va permetre reduir el dèficit de població activa que, en el cas d'haver-se mantingut al país, no s'haurien pogut inserir laboralment, i haurien estat un possible focus d'inestabilitat social i de qüestionament del règim (Marín, 2006b; Ródenas, 1994).

Durant la dècada dels seixanta, Espanya va viure un veritable procés de transformació econòmica liderat, en bona mesura, per la industrialització d'algunes zones del país, i el desenvolupament de dos sectors que, fins l'actualitat, han estat claus per a l'economia espanyola, com són el turisme i la construcció, dos sectors en què el franquisme tingué un paper que, a llarg termini, esdevindria clarament negatiu, sobretot en termes mediambientals i de protecció del territori. No cal perdre de vista que, el creixement espanyol dels anys

seixanta es va veure fortament influït per la bonança econòmica que va afectar bona part de l'Europa continental, precisament una de les causes, alhora, de l'emigració espanyola a l'exterior (Aldcroft i Morewood, 2003; Parejo Barranco, 2001). Tot plegat va contribuir a millorar la capacitat adquisitiva de les classes populars i mitjanes, amb la qual cosa la demanda interna va ascendir a nivells importants, una variable clau per al funcionament i sosteniment de les economies capitalistes. A més, durant els anys posteriors, les autoritats franquistes intentaren impulsar noves mesures que consolidessin el *miracle espanyol*¹⁴⁵ amb polítiques com els *planes de desarrollo*, les quals van obtenir uns resultats molt més modestos que els anteriors¹⁴⁶. Fuentes Quintana (1993) posa de manifest -amb una certa ironia- la paradoxa econòmica dels anys seixanta quan afirma que els espanyols aconseguiren el desenvolupament gràcies a un pla d'estabilització i van veure frenat el creixement potencial per culpa dels plans de desenvolupament.

La primera [etapa de creixement], de rápido aumento en el PIB per cápita y de convergencia de renta media con Europa, comprende el decenio de 1960 y parte del de 1970; son los años del crecimiento industrial acelerado –contrapunto de la desagrarización-, con una importante apertura al comercio exterior y a la inversión extranjera, que tanto contrasta con la política económica dominante en los decenios previos (Myro, 1997, p. 50)

Si s'examinen algunes de les principals xifres macroeconòmiques d'Espanya i Catalunya d'aquells anys és fàcil fer-se una idea de la magnitud del ritme de creixement que es va assolir. És cert que aquesta revitalització no va ser homogènia a tot el territori, obtenint les quotes més altes a Catalunya, Madrid i el País Basc i uns resultats més aviat modestos a regions com l'andalusa. El cas és que, en termes globals, Espanya va gaudir entre el 1961 i el 1975 d'una taxa acumulativa de creixement anual del Producte Interior Brut del 7%, molt per sobre del 4,7% de la dècada anterior i del 3,3% dels anys quaranta. A més, una altra dada que il·lustra la magnitud del creixement és el percentatge del PIB per càpita d'Espanya en relació a la mitjana de la Comunitat Econòmica Europea: si al 1960 era del 60,3%, al 1975 havia pujat fins al 81,9% (Matés Barco, 2007b). Altres dades demostren l'abast de les

¹⁴⁵ Qualificatiu com els del *miracle espanyol* semblen ben propis de la propaganda franquista, la qual estava interessada en presentar-se davant la opinió pública espanyola com la responsable del creixement de l'economia i, d'aquesta manera, legitimar-se socialment en tant que (suposat) responsable directe de les mesures que haurien permès millorar el creixement econòmic del país. Tot i això, com ja s'ha comentat, no cal oblidar la importància que van tenir, en el creixement espanyol, el gran creixement que es vivia a l'Europa de la postguerra, cosa que hauria arrossegat a l'estat espanyol cap a una dinàmica positiva, sobretot a partir de la inversió estrangera, l'entrada de maquinària i tecnologia més desenvolupada i de fenòmens com el turisme de masses.

¹⁴⁶ Els *planes de desarrollo* eren plans quadriennals que es van dur a terme entre els períodes 1964-1967, 1968-1971 i 1971-1975. Pretenien esdevenir instruments de planificació de les polítiques públiques econòmiques i socials, i es basaven en una sèrie d'objectius que rarament s'arribaren a complir. Implicaven, entre altres coses, l'intent de crear nous "pols de desenvolupament", però a la pràctica només van funcionar plenament en aquelles regions tradicionalment industrials, amb algunes excepcions, com València, Vigo, Saragossa i Pamplona (Matés Barco, 2007b, p. 764-771).

transformacions estructurals de l'economia espanyola, com ara la reducció de l'ocupació en el sector agrícola (passa del 38,7 de 1960 al 17,9 de 1970) en detriment de la indústria (30,3 de 1960 a 34,1 de 1970) i dels serveis (31,0 al 1960 i 48,0 al 1970) (Myro, 1997).

Tot i això, és interessant subratllar algunes de les crítiques que alguns autors han fet de les polítiques econòmiques que el franquisme va impulsar i que, segons ells, van marginar moltes regions espanyoles, entre elles Andalusia, cosa que limitava les seves possibilitats de desenvolupament i que només beneficiava unes quantes regions de l'Estat espanyol. Si bé aquests mateixos autors reconeixen els problemes estructurals d'Andalusia, que limitaven de manera substancial el seu desenvolupament en relació a altres zones d'Espanya, de les seves paraules també traspua una acusació de discriminació per part dels poders franquistes cap a Andalusia, la qual va convertir l'emigració com l'única solució i majoritària dels ciutadans andalusos. Al mateix temps, també critiquen les comunitats que es van beneficiar de l'excedent de mà d'obra de les regions menys desenvolupades i que, segons ells, no haurien assolit els nivells de creixement i benestar si no hagués estat per la contribució dels seus emigrants (Arias i Cózar, 1979; Lacomba, 2006). Tot i aquestes veus crítiques, cal recordar que, en el marc de les polítiques *desarrollistas*, al 1964 es van instal·lar pols de desenvolupament a Sevilla i a Huelva, i més tard, al 1969, a Granada i a Còrdova. El nou teixit industrial que es va generar no va reeixir de manera destacada, tot i que van afavorir la consolidació del sector del metall a Sevilla o el de la química a Huelva (Lemus López, 2012).

Així doncs, les mesures liberalitzadores impulsades amb el Pla d'Estabilització també van suposar un impuls a certes zones de l'estat espanyol, i també van afectar l'economia d'Olot. En certa manera, la indústria olotina s'havia d'enfrontar a un repte important ja que l'estratègia que tant bé li havia funcionat durant els anys quaranta i cinquanta no es podia continuar aplicant de la mateixa manera en un nou escenari econòmic. La capacitat d'adaptació dels sectors econòmics olotins a aquest nou context acabaria seleccionant quins sectors econòmics entrarien en declivi i quins altres sortirien victoriosos del canvi de model productiu instaurat a principis de la dècada dels anys seixanta.

Les conseqüències de l'obertura econòmica que va impulsar el règim franquista es van traduir en aspectes tant concrets com l'impuls de l'emigració amb destinació a Europa i la consegüent entrada d'una quantitat molt rellevant de remeses; la consolidació de l'emigració interior; l'arribada de béns d'equipament que, entre altres coses, permetien la renovació de la maquinària obsoleta de les indústries tradicionals; l'increment de la demanda interna, en gran part deguda a l'augment del consum de les famílies; l'arribada dels primers turistes

atrets per l'oferta de sol i platja, amb el consegüent creixement d'un sector econòmic estratègic pel país, com és el turisme, etc. El turisme es va veure beneficiat, novament, per la situació de bonança europea i pel naixement de la societat de consum, en el marc de les quals la indústria del turisme jugaria un paper crucial. Espanya era una destinació turística atractiva no només per les condicions climàtiques i la bellesa paisatgística de bona part de les seves costes, sinó també pels preus competitius, i el seu creixement va afavorir el desenvolupament d'altres sectors, com el del transport, la hostaleria i la construcció, entre altres.

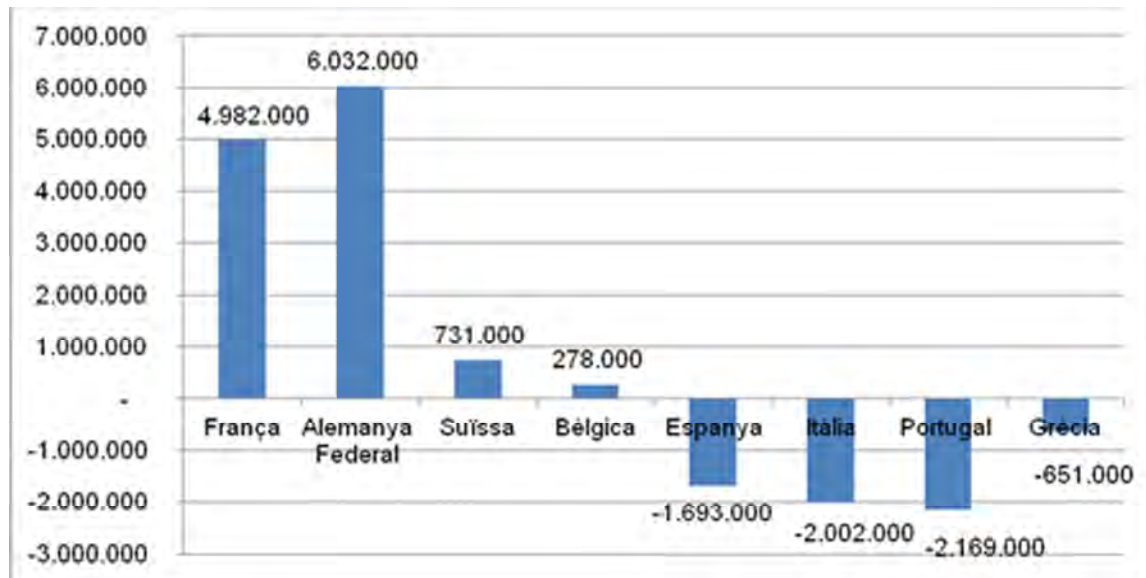
Precisament, l'expansió del sector turístic ajudà de manera més decisiva a catapultar un sector econòmic que a la llarga ha esdevingut central en l'economia local i comarcal: la indústria càrnia i dels embotits, les quals, com es veurà més endavant, als anys seixanta van assolir unes xifres de creixement molt destacades que la convertien en l'autèntic motor de dinamització econòmica.

Respecte a l'emigració exterior, ja s'ha comentat anteriorment la importància que va tenir per al règim, a partir de finals dels anys cinquanta i la dècada dels seixanta, per tal de donar sortida a aquelles persones i regions espanyoles que es no van beneficiar del context favorable de desenvolupament econòmic. Si bé és cert que ja durant aquells anys l'emigració espanyola era intensa, als seixanta encara ho seria més. Com ja s'ha vist al capítol anterior, als anys cinquanta, l'emigració espanyola a l'exterior es dirigia principalment a països de l'Amèrica Llatina, especialment Argentina i Veneçuela, llocs on sobretot la presència de gallecs fou més que notable¹⁴⁷. En canvi, sobretot durant la segona meitat de la dècada dels cinquanta i els seixanta, es va donar un canvi bruscat en les pautes migratòries dels espanyols ja que la majoria dels emigrants es fixaren amb països del centre i el nord d'Europa. Aquest canvi no només suposà una alteració en la destinació dels emigrants exteriors espanyols, sinó també alteracions en les estratègies, bàsicament en la línia de la provisionalitat. Les migracions europees eren temporals, a diferència de les migracions transoceàniques, que majoritàriament suposaven canvis de residència definitius (Cardelús i Pascual de Sans, 1979). Segons les dades de *l'Instituto Nacional de Estadística*, entre 1960 i 1973 emigren, de l'estat espanyol, més de 2,2 milions de persones (Ródenas, 1994), la majoria de les quals a Europa (1.953.871) i en direcció a tres països, França, Alemanya i

¹⁴⁷ De fet, alguns immigrants entrevistats que van arribar a Olot a principis dels anys cinquanta van verbalitzar que tenien familiars que vivien a Veneçuela, on sembla que les coses els havien anat bé, i on es van quedar a viure la resta de la seva vida.

Suïssa¹⁴⁸, acolliren la majoria dels emigrants espanyols, assolint xifres molt destacades en cadascun d'ells¹⁴⁹.

FIGURA 14: MIGRACIONS NETES EN ALGUNS PAÏSOS EUROPEUS. 1950-1974

Font: Elaboració pròpia a partir de ONU: *Trends and Characteristics of international migration since 1950*. New York. 1980

Com es pot veure en la figura 14, les dades són prou eloqüents de l'impacte real que tingué la immigració en alguns països europeus. Així, entre 1950 i 1974 la República Federal d'Alemanya acollí més de sis milions per persones, França gairebé 4,5 milions i Suïssa 730.000, mentre que Espanya en va perdre prop d'1,7 milions. Tot i això, altres països de l'Europa mediterrània perderen encara més població en termes absoluts, i països com Itàlia i

¹⁴⁸ Per més informació sobre les dades concretes de l'emigració espanyola a Europa entre 1950 i 1973 (Cardelús i Pascual de Sans, 1979, p.294-295 i Ródenas,1994, p. 261).

¹⁴⁹ Tot i que aquest no és l'espai adequat per analitzar en profunditat aquestes qüestions, cal recordar que és durant aquests anys que van aparèixer els principals models teòrics de la integració dels immigrants, la majoria dels quals avui en dia estan en qüestió. Cadascun dels diferents països europeus va optar per una política específica i les seves estratègies responien a interpretacions diferents de la naturalesa del fenomen de les migracions. Així, Alemanya optà per un model segregacionista que reservava l'espai laboral com a únic punt de reconeixement de l'immigrant. Alemanya entenia l'immigrant com el *gastarbeiter* (el treballador convidat) i suposava que aquest marxaria del seu país quan el mercat laboral alemany no el necessités. El model alemany és un model que no fomenta les relacions entre els ciutadans i que es basa amb una concepció exclusivament utilitarista de la immigració. En canvi, els francesos desenvoluparen el model assimilacionista inspirat amb els ideals de la Revolució Francesa: la igualtat, la llibertat i la fraternitat. Probablement condicionats pels processos d'independència de les colònies franceses, tots els immigrants francesos havien de gaudir de la condició de ciutadans però aquests havien de renunciar a qualsevol element identitari propi que amenacés l'homogeneïtat cultural francesa. Finalment, els països anglosaxons, els quals acumulaven més experiència migratòria, van impulsar les polítiques multiculturals, les quals generen una pluralitat de societats que coexisteixen en un espai concret però resten aïllades a les barreres ètniques. Simplificant-ho molt, en aquest model de societat la gent viu junta però no conviu. Les societats multiculturals afavoreixen la visualització dels elements identitaris propis de les diferents cultures d'origen però no es dediquen a promoure l'assumpció d'uns valors comuns de referència que siguin compartits per tots els ciutadans, amb independència de quin sigui el seu origen geogràfic o els seus valors socioculturals.

Portugal superaren els dos milions d'emigrants, unes xifres veritablement espectaculars. La emigració exterior va ser rellevant per diversos motius, alguns dels quals ja s'han comentat en el capítol anterior, com ara la possibilitat de donar sortida a una part important de la població activa espanyola, per evitar situacions de conflictivitat social, per la importància de les remeses, la reducció del nombre de beneficiaris de béns i serveis públics i, també, per la formació de professionals que anys més tard tornarien a Espanya a treballar, un fet difícilment mesurable quantitativament però que sense dubte tindria una importància important en el desenvolupament i la competitivitat de l'economia espanyola (Ródenas, 1994).

Y si bien se aprecia con frecuencia la trascendencia que las divisas remitidas por los emigrantes (quizá unos 2.500 millones de dólares) tuvieron para las finanzas del país en su período de máximo crecimiento económico, es difícil exagerar la importancia que ese aprendizaje europeo supuso para la formación, en España, de una fuerza laboral adiestrada y bien disciplinada (Castaño i Viaña, 1997, p. 110).

En el cas espanyol sembla més precís fer referència a una emigració regional que no pas estatal, pel fet que no totes les comunitats espanyoles hi van recórrer amb la mateixa intensitat. Els gallecs i els andalusos foren precisament els col·lectius que més van optar per aquesta via com a estratègia de supervivència i bona part de les famílies andaluses que es van assentar a Olot comptaven amb familiars que vivien en algun país europeu. En canvi, a Catalunya, tot i que també es van donar casos, van ser pocs els catalans que van marxar a Europa i, si ho feien, la motivació no era estrictament provocada per les necessitats econòmiques sinó que responia a altres factors, com ara les inquietuds personals, les ànsies de conèixer nous mètodes de treball, entre molts altres.

Per al règim franquista, només eren considerats emigrants aquells que es podien incloure en la categoria d'*emigració assistida*. En aquest cas, es feia referència a aquella emigració que ajustava als criteris i procediments fixats per les autoritats espanyoles, a la qual se li atribuïa un estatus jurídic.

Este estatus jurídico equivalía a la condición legal y, tal y como se señalaba expresamente en el artículo primero de la Ley de Ordenación de la Emigración de 1962, *la condición legal de emigrante se adquiere por el hecho de abandonar el territorio nacional, previo el cumplimiento de las condiciones y requisitos establecidos en las presentes normas. Y añadía que la condición legal (...) [comienza] a producirse desde el momento en que una persona suscribe los documentos oficiales necesarios para emigrar* (Babiano i Fernández Asperilla, 2009, p. 52).

Bona part dels immigrants espanyols que van viatjar a Europa eren considerats per les autoritats com una solució conjuntural al subdesenvolupament d'algunes regions i, també, com un recurs per poder atendre les necessitats de mà d'obra que hi havia a altres països europeus. La majoria dels espanyols que emigraren a Europa eren joves que viatjaven sols i ho feien a través d'organismes que s'encarregaven de gestionar els tràmits necessaris per preparar l'arribada al país de destinació. Aquesta *emigració assistida* facilitava ajuda i suport a l'emigrant abans de la seva sortida del país i aquest, majoritàriament, preveia tornar al cap d'uns anys a la seva localitat d'origen. No cal perdre de vista, però, que el seguiment que exercien les autoritats no era gratuït sinó que també responia a una política manifesta de control de les persones, especialment d'aquelles que podien suposar una amenaça per a l'estabilitat del Règim. La importància que adquirí l'emigració exterior entre els andalusos es posa de manifest amb les dades que s'acaben de presentar però, també, amb exercicis menys científics, com ara preguntar entre les famílies andaluses d'Olot si tenien algun familiar a l'exterior. I, efectivament, tot i reconèixer les limitacions d'aquesta afirmació, moltes de les que s'han entrevistat així ho corroboraren. Tanmateix, també comentaven les diferències salarials que hi havia entre els que havien escollit una destinació o una altra, ressaltant les millors condicions econòmiques que, segons ells, rebien els que anaren a França o Suïssa, però oblidant-se de les majors dificultats que comportava emigrar a un país estranger.

En un cas, per exemple, el marit, abans d'arribar a Olot, havia migrat prèviament a Pamplona, per posteriorment traslladar-se a Bèlgica, a l'any 1964. Bèlgica no es tractava d'una destinació casual, sinó que va ser fruit de la influència d'un familiar que hi vivia que l'home si va traslladar, tot sol, deixant al seu municipi d'origen, Villanueva de Algaidas, a la dona i a una filla. El gran atractiu de la emigració europea era, a banda de la possibilitat de trobar feina, d'obtenir ingressos més elevats que a d'altres zones de l'estat espanyol, tot i que també suposava haver de patir uns costos, com la separació amb la família, els amics, el desconeixement de la llengua, les dificultats d'integració, o el fet d'haver de treballar en feines més dures, com era, en aquest cas, el treball a les mines, motiu pel qual va retornar a Olot.

L'emigració exterior a Europa, però, va reduir-se dràsticament a finals de la dècada dels seixanta, i encara més a principis dels anys de la dècada dels setanta. Tot i això, per exemple, un altra dels testimonis entrevistats explica com van desplaçar-se, amb la família, a França i a Alemanya l'any 1972, abans d'arribar a Olot.

Yo había ido primero a Francia, cuando me casé, allí en Alameda, nos fuimos con un contrato de trabajo en Francia, los dos, nació mi niña allí en Francia, la mayor nació en Francia. Y luego yo me puse enferma porque me tuvieron que operar y me fui al pueblo y el siguió en Francia. Y luego como allí en el pueblo él se vino de Francia y allí no había faena, pues luego tuvo que emigrar para Alemania, y estuvo un año y medio, o por ahí. Y luego ya, mi tío y eso, y dijo porque no se viene para aquí, que aquí hay mucha faena... Entonces nos vinimos aquí. (ENT. 5.1, dona immigrant).

De les entrevistes realitzades amb persones que van emigrar a Olot, però que prèviament havien estat a països europeus, se'n desprèn la conclusió que l'emigració exterior els va facilitar la seva arribada a la ciutat, ja que disposaven de certs ingressos per traslladar-se i instal·lar-se amb relativa comoditat a la ciutat. A banda de què aquests perfils arribaren a partir de mitjan de la dècada dels anys seixanta, amb una situació més favorable de la que es trobaren els primers immigrants andalusos que van arribar a Olot a principis de la dècada dels cinquanta, el fet de disposar de certs recursos econòmics, així com d'una xarxa familiar, aplanava les dificultats del procés d'acomodació a la ciutat.

Tot i que, com s'ha vist anteriorment, les dades oficials, d'acord amb els procediments fixats per *l'Instituto Español de Emigración* parlen, en el període 1962-1974, de més d'1'1 milions d'emigrants espanyols a Europa, i de prop de 170.000 a Amèrica, alguns autors qüestionen la fiabilitat de les dades, i les situen, en el cas de l'emigració a Europa, al voltant dels dos milions, és a dir, gairebé el doble de les xifres oficials del règim. Aquesta diferència s'explica, en bona mesura, per la importància que van tenir, en contra de la versió oficial, i encara avui en dia tant present en la societat espanyola quan es parla de les immigracions internacionals, l'emigració al marge de *l'emigració assistida*. És a dir, el que alguns autors anomenen com la importància de *l'emigració clandestina*, i que xifren entre un 65% de l'any 1961 al 39% de 1969 (Babiano i Fernández Asperilla, 2009). Una realitat absolutament allunyada de la difosa per les autoritats i la propaganda franquista, i que encara en l'actualitat es manté plenament arrelada en la societat espanyola.

Un altre dels mites que el règim franquista va transmetre a la societat espanyola va ser una concepció idíl·lica de l'emigració a Europa, especialment pel que fa les condicions de vida que van rebre els emigrants espanyols a les societats d'acollida, que s'allunyava molt de la realitat. Els emigrants espanyols a Europa van patir unes condicions de vida molt dures, i en la majoria dels casos van ser humiliats, reclosos, per exemple, dins trens especials plens d'emigrants, rebent un tracte indigne, per exemple, a l'hora de passar els controls mèdics a la frontera, vivint en habitatges en pèssimes condicions (barraques, naus situades al costat

de les fàbriques, etc.), segregats i exclosos de les dinàmiques urbanes i socials de les ciutats, desarrelats, amb feines poc qualificades i amb unes condicions laborals clarament discriminatòries, essent víctimes, en la majoria dels casos, d'exploració laboral¹⁵⁰.

Pel que fa a les migracions interiors, la dècada dels seixanta fou el període de màxima intensitat migratòria entre regions, coincidint amb el període de màxim creixement de l'economia espanyola del segle fins el moment. Com ja s'ha comentat, i es veurà amb més detall a continuació, els desequilibris territorials de l'economia espanyola marcaran els itineraris migratoris d'aquest període, entre unes regions que es convertiran en clarament emissores i unes altres en receptores. I és que l'alt ritme de creixement econòmic que es va assolir no fou equilibrat al conjunt del territori ni va ser continuat al llarg del temps. En part, com a resultat de les pors del règim a les conseqüències que podria tenir sobre la població civil un ritme de creixement tan elevat i sostingut amb el temps i l'assoliment d'altres quotes de benestar entre la població. En certa manera, el Règim no va deixar avançar del tot a l'economia pel temor que l'economia acabés amb el Règim. L'ideal franquista era aconseguir un model de creixement econòmic sostingut que evités les tensions socials pròpies de les èpoques de penúries, però que al mateix temps, no estimulés les reivindicacions de majors quotes de democràcia i llibertats polítiques. En poques paraules, una pretensió certament difícil d'aconseguir.

En aquest marc, com es pot veure a la taula 21, gairebé tres quartes parts de les sortides d'emigració espanyola provenien d'Andalusia, Aragó, Castella la Manxa, Castella i Lleó i Extremadura i, al mateix temps, prop de quatre cinques parts de les arribades es concentraven a Catalunya, el País Valencià, Euskadi i Madrid (Recaño i Solana, 1998). El desigual creixement de l'economia espanyola durant aquesta època, i la seva correlació en termes migratoris, ja quedaven clars als inicis dels anys seixanta, en què Euskadi, Catalunya i Madrid tenien rentes per càpita superiors a la mitjana espanyola, concentraven el 40% del valor afegit brut i el 28% de la ocupació estatal (Ródenas, 1994, p.95).

En termes polítics, però, tot i els intents de la propaganda franquista de presentar aquesta etapa com un període de tensió entre els partidaris de l'obertura i els partidaris de l'immobilisme, el cert és que el règim, per tal de sobreviure, sobretot a causa del relleu generacional de la població espanyola, cada vegada menys conscient de la realitat de la Guerra Civil, va haver d'introduir reformes per tal d'adaptar-se a les noves característiques

¹⁵⁰ Per aprofundir en el procés d'emigració espanyola a Europa, sobretot en el cas alemany, és molt recomanable el documental *El tren de la memoria*, que desemmascara la versió oficial de les autoritats franquistes i mostra, a partir de testimonis, la crua realitat que van patir nombrosos emigrants (Arribas i Pérez, 2005).

demogràfiques i sociològiques de la població espanyola, i així assegurar-se la supervivència. Reformes, això sí, suaus, que no alteressin significativament l'essència del model establert.

En realitat, en els anys seixanta, fora d'alguns nuclis molt concrets, falangistes, tecnòcrates i tots aquells que ocuparen càrrecs d'importància a l'*establishment* franquista intentaren obrir camins de renovació per al règim [...] Uns i altres foren *aperturistes* en la mesura que proposaren algun tipus de canvis, de la mateixa manera que tots plegats foren immobilitistes perquè volien la perpetuació del règim (Marín, 2006b, p.267-268).

TAULA 21: PRINCIPALS MOVIMENTS MIGRATORIS INTERREGIONALS. 1962-1970

Comunitat de procedència	Principals destinacions	Número d'emigrants
Andalusia	Catalunya	380.493
	Comunitat Valenciana	67.298
	Madrid	53.267
	País Basc	21.518
Castella la Manxa	Comunitat Valenciana	101.893
	Madrid	99.472
	Catalunya	63.313
	País Basc	7.165
Castella i Lleó	País Basc	96.880
	Madrid	65.479
	Catalunya	51.235
Extremadura	Catalunya	82.969
	Madrid	53.566
	País Basc	43.962
	Comunitat Valenciana	11.360
Aragó	Catalunya	46.325
	Comunitat Valenciana	15.361

Font: Ródenas (1994, p.113)

6.1.2 La situació Andalusia

Després de descriure la situació al conjunt de l'estat espanyol durant la dècada dels seixanta, passem a analitzar la situació a Andalusia. Entre 1960 i 1973 es produiran una sèrie de canvis en l'economia andalusa que donaran lloc a un creixement econòmic desequilibrat. Fins el 1964, el creixement econòmic andalús es situava per sota de la mitjana espanyola, però a partir d'aquest moment, i fins a 1973, l'economia andalusa va créixer lleugerament per sobre la mitjana espanyola¹⁵¹. Un dels principals factors que justifiquen aquests canvis s'expliquen per la transformació dels principals sectors econòmics de la

¹⁵¹ Com es veurà a continuació, aquesta dada és certament curiosa, especialment si es posa en relació amb la intensitat emigratòria que es va donar en aquest mateix període. Així, doncs, en el cas andalús, el creixement econòmic va anar acompanyat d'altres taxes d'emigració, una dada que deixa entreveure, com a mínim, l'enorme excedent de població en edat activa que havia de recórrer a l'emigració fins i tot en etapes expansives de la seva economia.

regió, amb una pèrdua de protagonisme del sector primari, i un increment de la població activa en sectors com la indústria i els serveis, tot i que amb el pas del temps, el desenvolupament del sector secundari no assolirà xifres relativament importants en el conjunt espanyol. Cal destacar, però, en el conjunt de l'economia andalusa, el pes del sector terciari, sobretot per l'increment del turisme, tot i la seva tradicional baixa productivitat. Aquest període, doncs, es caracteritza per un creixement polaritzat i desigual, sense transformacions substancials que no va servir per modificar les bases de l'economia andalusa (Lacomba, 2006).

Les ambivalències d'aquest període, per tant, es deuen a l'esclat de la crisi de l'agricultura tradicional, el feble creixement de la indústria i l'elevat creixement de la població, amb una proporció elevada de població jove en edat laboral i amb dificultats per trobar ocupació. Andalusia representava, en aquesta època, el dualisme geogràfic de l'estat espanyol, concretament, de les zones agràries endarrerides econòmicament i tecnològica, que esdevenien les principals proveïdores de mà d'obra per a les zones amb un intens creixement econòmic i industrial (Vidal i Recaño, 1996b, p.164). Ja s'ha comentat anteriorment, que tot i les dificultats i les diferències regionals, l'economia andalusa va créixer per sobre de la mitjana espanyola entre 1964 i 1973, una creixement que no va frenar la diàspora cap a l'estranger i cap a d'altres zones de l'estat espanyol (Cazorla Pérez, 1978).

Para ello, los nuevos sectores industriales no sólo no podían suplir la destrucción de empleos procedentes de la agricultura tradicional y de las empresas precapitalistas sino que además teniendo en cuenta sus características no podían incrementar el número de puestos de trabajo respecto de 1950 para absorber el crecimiento de la población. De ahí que, Andalucía entre 1960 y 1975 alcanzó su saldo migratorio negativo de 993.586 personas, el más alto desde principios de siglo (Jordà, 1989, p. 96).

[A mitjan dels anys seixanta] En mi pueblo llegaba el invierno y... había mucha hambre, había quien hacia una comida en el día, eh? Que yo tuve días que... que ni una comida, eh? Nos levantábamos por la mañana y le decía yo a mi mujer: "Mama, ¿hoy qué hacemos? Y dice: "hoy *pa* donde tiramos, *pal* campo a coger cuatro tagarninas, cuatro cardillos, cuatro cosas o vamos *pa* mariscar, a coger cuatro caracoles, cuatro pulpos, cuatro cosas, *pa* después vender un plato a alguien, *pa* tener para el aceite y todo... Porque había días que no había ni un trozo de pan en casa [...]Pero mi madre me decía: "Pepe, tu aquí, no puedes subir tu casa, vives en una habitación pequeña, no tienes ropa, había inviernos que, para comer, buf! Lo tenías negro...Tenías que ir al campo, otro día para la mar a coger cuatro cangrejos... Porque el año que venía el invierno malo... aquello, lo pasabas fatal. Y me dijo: tú no lo pienses y te

vienes aquí a Barcelona. Llevamos aquí tres meses y aquí hay trabajo por todos los lados. Y le dije: “Mama, mira, yo me voy a Cataluña, con la mujer, yo, con los dos niños, sin ropa, sin dinero... ¿qué haremos nosotros en Cataluña? (I11, home immigrant).

En total, tenint en compte les migracions interiors i les exteriors, es calcula que entre 1950 i 1975 van sortir d'Andalusia més d'1.730.000 persones, prop d'1,5 milions a la resta de l'estat espanyol i més de 300.000 persones a l'estranger, especialment de les províncies de Jaén, Granada i Còrdova. Si a la dècada dels cinquanta els saldos migratoris negatius es donaren entre les províncies orientals d'Andalusia (saldo negatiu de 43.473, en lloc dels 11.556 de les occidentals), a la dècada dels seixanta la proporció s'equipara, tot i que amb una lleugera diferència a favor de les províncies orientals (45.025 i 43.468). El més sorprenent, però, és observar com als anys setanta, les províncies occidentals superen les orientals (20.879 i 10.201 persones). No obstant això, no totes les províncies van recórrer a l'emigració en el mateix moment; Almeria, com s'ha vist en altres apartats de la tesi, va ser la pionera, seguida de Jaén, Granada, Còrdova i Màlaga (Nieto i Egea, 2005; Recaño, 1998b).

TAULA 22: MIGRACIÓ RESIDENCIAL ENTRE CATALUNYA I ANDALUSIA. 1962-1975

	1962-1965	1966-1970	1971-1975	1962-1975
Immigració	217.064	163.429	138.127	518.620
Emigració	6.933	14.741	17.769	39.443
Saldo migratori	223.997	178.170	155.896	558.063

Font: Instituto Nacional de Estadística

La dècada 1960-1970 serà el període del segle XX amb un nombre més elevat d'emigracions exteriors (180.284 persones), una xifra però, molt allunyada de les 658.000 persones andaluses que emigraren a l'interior de l'estat espanyol. En la següent dècada, les migracions exteriors s'hauran reduït de manera espectacular (33.289 persones emigren a l'exterior), de la mateixa manera que les interiors (365.579 persones). El saldo migratori global de la dècada dels setanta es reduirà a la meitat en comparació amb la dècada anterior (Alcaide Inchausti, 2007), cosa que donarà lloc a un canvi de tendència caracteritzat per una reducció en les migracions interregionals i l'augment del pes relatiu de les migracions de curta distància (Recaño, 1998b). La interrupció de les grans corrents migratòries andaluses a mitjan de la dècada dels setanta, enmig d'un període de crisi econòmica internacional, no va ser producte d'una millora en les variables socioeconòmiques d'Andalusia, però va afavorir el creixement de les zones urbanes i una

certa recomposició de les zones rurals. Tot i la recuperació de la situació andalusa en el darrer quart del segle, el creixement de la regió no ha tendit a una convergència amb les principals zones industrials i econòmiques espanyoles (Ocaña, 2000).

6.1.3 La situació a Catalunya

Finalment, la situació econòmica a Catalunya durant els anys seixanta va ser favorable, fins el punt de convertir-se en un dels motors del creixement a l'Estat espanyol, principalment gràcies a l'extraordinari desenvolupament i expansió dels sectors industrials. Van ser anys d'una inimaginable transformació dels sectors econòmics del país, amb una major preponderància del sector secundari (indústria metal·lúrgica, química, energètica, etc.) i terciari (construcció, turisme, sistema financer, etc.) i una tendència a la reducció del pes del sector primari (Sancho i Ros, 1998). En contra del que passava en les regions més emigratòries, els immigrants, també al nostre país, van ser la solució idònia per tal de cobrir el dèficit que hi havia de persones autòctones per satisfer l'elevadíssima oferta de llocs de treball que les indústries demandaven. Concretament, els immigrants dels anys seixanta, nascuts majoritàriament als anys quaranta, van omplir el buit provocat per la baixa fecunditat de les catalanes nascudes entre el 1916 i el 1920, les menys fecundes la història recent del país (Vidal i Recaño, 1996a). Novament, cal recordar les conseqüències per Catalunya de les tradicionals baixes xifres de natalitat i fecunditat dels catalans que, sense l'aportació de la immigració, hauria vist com la seva població s'estancava i no hauria satisfet la demanda de treballadors que reclamaven els sectors industrials i que tant van contribuir al desenvolupament socioeconòmic del país.

El motor del creixement econòmic català en els anys del *desarrollismo* es va localitzar, sobretot, a Barcelona, i a d'altres localitats del voltant, majoritàriament en les incipients grans ciutats dels Barcelonès, Baix Llobregat i Vallès Occidental, i posteriorment del Vallès Oriental i el Maresme. Es tractava de territoris altament poblats i ben comunicats per les bones infraestructures de què gaudien. Com ja s'ha comentat anteriorment, el sector del metall, l'automoció, l'electrificació, la química i la construcció foren els motors del creixement de l'economia catalana. En contraposició als sectors emergents, els anys seixanta i principis dels setanta van viure el defalliment d'un dels sectors tradicionalment més importants a Catalunya, com era el tèxtil. Una crisi del sector que afectava a diversos països occidentals, i que gradualment va veure com reduïa el seu pes en el conjunt de la població ocupada i que, en el cas català, tenia una productivitat molt baixa, cosa que la convertia en escassament competitiva. Per altra banda, també val la pena considerar els efectes positius que tingué per el sector agrari català la liberalització de l'economia, sobretot pel major pes que tingué per aquest sector el mercat europeu occidental. Diversos subsectors van viure un

creixement important que beneficià altres zones del país, més enllà de la província de Barcelona, i que es va estendre a Tarragona, Lleida i Girona (Marín, 2006b).

Catalunya va passar dels 3,9 milions de persones del 1960 als 5,6 de 1975, amb una aportació molt considerable de la immigració, que va assolir la quantiosa xifra del milió de persones. Especialment a la dècada dels seixanta, el ritme de creixement de la població fou molt intens. El component migratori va ser el factor més important entre els anys 1950 i 1970 però a principis del 1970 passà el relleu al component natural. Entre 1961 i 1975 Catalunya rebé una xifra propera al milió d'immigrants nets: 391.000 entre el 1961 i el 1965; 351.000 entre 1966 i el 1970 i 244.000 entre el 1971 i el 1975; aquestes dades, però s'han de matisar, ja que la immigració es va concentrar principalment a la província de Barcelona (entre un 80 i un 90%) i algunes províncies, com Lleida, van tenir un lleu saldo migratori negatiu durant aquest període (Vidal i Recaño, 1996b, p.166). En termes generals, a Catalunya, a principis de la dècada dels setanta, els ritmes de creixement de la mobilitat interprovincial minvaren de manera considerable, tot i que es va mantenir constant la migració intraprovincial. Tot i això, entre 1973 i 1975 es produeix una ruptura amb el model anterior, amb la disminució de la immigració i d'una certa emigració de retorn cap a zones tradicionalment emissores d'emigració (Vidal i Recaño, 1996b, p.166).

L'aportació immigratòria, que representa el 63% de l'increment total del 1960 al 1965, i el 58% del 1966 al 1970, només representarà el 43% de 1970 a 1975. Per tant, ja des del final dels anys seixanta, quan la població es trobava en els nivells de màxim creixement i la situació econòmica en plena expansió, s'anunciava el canvi de tendència, que esclatà bruscament a partir de 1975" (Cabré i Pujadas, 1987, p. 48)

Enmig d'aquesta dinàmica de creixement importantíssim del país apareix un dels llibres de referència sobre la immigració a Catalunya. Es tracta, com no, de *Els altres catalans*, de Francesc Candel¹⁵², publicat per primera vegada l'any 1964 i que va aconseguir un gran reconeixement popular per la singularitat del retrat de les condicions de vida de la immigració espanyola, un fenomen del qual no se n'havia parlat molt durant els anys de màxima vigència. Aquesta obra, a cavall del relat popular i la investigació sociològica, va convertir Candel en una de les veus més autoritzades a l'hora de parlar de la immigració a

¹⁵² Tal com assenyala Domingo (2013, 2014, p. 79-82), el discurs de la immigració a Catalunya es forjarà, en gran part, fora de l'acadèmia, i dos noms seran reconeguts com els personatges clau en l'elaboració d'un nou discurs: Francesc Candel i Jordi Pujol, cadascun dels quals des d'una perspectiva oposada però complementària. Per ampliar els debats sobre la immigració a Catalunya durant els anys seixanta i setanta veure Termes (1984, p.154-179).

Catalunya fet que, com es veurà més endavant, fou aprofitat per la nova direcció de *Olot Misión* per entrevistar-lo a les seves pàgines.¹⁵³

Del total dels immigrants que arribaren a Catalunya, més de la meitat foren andalusos, i el seu model de distribució pel territori pivotà sobre quatre eixos: la regió metropolitana; el litoral, des de Salou fins a la Costa Brava; les conques interiors dels rius Llobregat i el Ter i, finalment, els nuclis urbans de l'interior, com ara Lleida, Girona, Manresa, Vic i Olot. Tot i la major presència en determinades zones del país, als anys seixanta es comptabilitzaran 700 municipis catalans amb presència d'immigrants andalusos. Altres zones espanyoles emissores d'immigració a Catalunya foren Extremadura i Castella la Manxa.

Les xifres de l'emigració interior andalusa sobre el global de la immigració interior que rebé el nostre país entre els anys 1950 i 1975 són espectaculars. Al 1970, suposaven 1.611.000 persones, havent-se multiplicat el seu nombre absolut per cinc en comparació amb les dades de 1940. Un de cada cinc andalusos residien fora de la seva comunitat de naixement i, a Catalunya, les xifres es van multiplicar per nou. Al 1975, el nostre país acollia un de cada dos emigrants andalusos, seguit a distància per Madrid (18%), la Comunitat Valenciana (12%) i Euskadi i Balears, ambdues comunitats amb un 3%. Per tant, l'emigració andalusa dins l'Estat espanyol es concentrarà gairebé de forma majoritària a la zona mediterrània (Recaño, 1998b).

A més, cal destacar que els andalusos van migrar de forma massiva des d'un nombre considerable de municipis, i que els desplaçaments van ser directes, és a dir, sense escales a d'altres municipis (Recaño, 1999; Vidal i Recaño, 1996b). Certament, el qualificatiu de Catalunya com la “novena província” andalusa fou d'allò més encertat, i més si tenim en

¹⁵³ Un altre dels exponents culturals interessant que mostra la realitat de la immigració interior espanyola dels anys seixanta és la pel·lícula *La piel quemada*, de Josep Maria Forn, estrenada l'any 1967 i que narra les experiències d'un emigrant andalús que treballa a la Costa Brava. Tot i això, sembla oportú deixar constància de la reflexió de Domingo (2014, p. 288) en què posa de manifest l'escassa rellevància que la immigració va assolir en la literatura catalana de mitjan del segle passat, justament en el període àlgid de l'arribada d'immigració espanyola al conjunt del país. Concretament, afirma “la desconexió entre la puixança que ha tingut la immigració i el seu pàl·lid reflex a la literatura produïda a Catalunya, sigui en llengua catalana o castellana, s'ha esgrimit sovint com a prova de l'elitisme del cercle literari català durant els tres primers quarts de segle XX...”. En la mateixa línia s'expressa Cardús quan afirma que “és significativa i digna d'estudi la pràctica absència d'una producció literària i en altres camps de la creació –cinema, cançó...- d'allò que, sense cap mena de dubte ha estat el gran fenomen social del segle XX: la immigració” (Cardús, 2002, p.129). Aquestes reflexions coincideixen amb la que, al llarg d'aquesta tesi, es fa en referència a l'escàs ressò que va tenir l'arribada de la immigració andalusa a Olot en la premsa local de l'època, només interromput, com es veurà més endavant, per les interessants cròniques sobre la immigració i altres realitats socials que apareixerien al *Olot Misión* a finals dels anys seixanta.

compte que, al 1975, més de la meitat dels andalusos residents a d'altres regions espanyoles es trobaven a Catalunya, amb prop d'un milió de persones¹⁵⁴.

Una proporció elevada d'emigrants andalusos que van sortir del mateix poble es localitzaren al mateix municipi de residència als Països Catalans, especialment a Catalunya, cosa que significa que una part important d'aquests moviments emigratoris implicava el trasllat massiu d'unitats familiars, i això va permetre reproduir, gràcies a una altra concentració de la colònia andalusa, alguns dels esquemes culturals que es desenvolupaven en els llocs d'origen. Aquesta configuració de xarxes migratòries té una intensitat especial a l'àrea metropolitana de Barcelona, però també es dona en àrees rurals i semiurbanes de Catalunya i d'altres llocs dels Països Catalans (Vidal i Recaño, 1996b, p.176).

TAULA 23: MIGRANTS PER PROVÍNCIA DE PROCEDÈNCIA. PROVÍNCIA DE GIRONA. 1962-1975

ANY	Almeria	Cadis	Còrdova	Granada	Huelva	Jaén	Màlaga	Sevilla	Total
1962	278	111	242	863	76	443	600	286	2.899
1963	159	69	440	834	71	578	610	358	3.119
1964	163	141	385	919	133	446	434	341	2.962
1965	86	126	387	617	113	491	550	366	2.736
1966	51	65	266	334	73	299	393	257	1.738
1967	89	131	289	456	94	341	518	246	2.164
1968	77	95	249	431	68	308	415	213	1.856
1969	112	96	249	397	100	366	362	169	1.851
1970	60	100	253	457	48	306	323	231	1.778
1971	56	68	133	182	47	193	172	125	976
1972	71	140	243	366	60	385	318	189	1.772
1973	108	107	296	428	99	544	274	241	2.097
1974	107	136	448	489	98	555	358	300	2.491
1975	71	67	253	306	62	306	208	200	1.473
Total	1.488	1.452	4.133	7.079	1.142	5.561	5.535	3.522	29.912

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Centre d'Estudis Demogràfics.

Pel que fa a la província de Girona, entre els anys 1962 i 1975, la immigració andalusa gairebé va arribar a les 30.000 persones. Granada, Jaén i Màlaga van ser les províncies que més efectius van enviar a la província i fou sobretot durant els primers anys de la dècada que arribaren més andalusos. La seva arribada va ser constant durant gran part del període,

¹⁵⁴ Aquesta qualificació s'empra en algunes ocasions per referir-se únicament a la província de Barcelona, i no al conjunt del país.

tot i el creixement més moderat de finals de la dècada o algunes oscil·lacions entre els anys 1973 i 1974. Les dades mostren com, a partir de 1967, la intensitat migratòria dels andalusos a les comarques gironines es va relaxar, i si la mitjana anual d'arribades entre 1962 i 1967 era de 2.600 persones, entre 1968 i 1975 ja s'havia reduït fins les 1.800 persones anuals.

Les comarques de Girona que van acollir més immigració andalusa van ser principalment les de la costa. Ja s'ha comentat que és en aquests anys quan comença a desenvolupar-se de manera intensa el sector turístic arreu de l'Estat espanyol, amb una preponderància important de les zones de sol i platja i, òbviament, algunes localitats de la Costa Brava van ser les que van viure transformacions més radicals de la seva estructura social i de població. Aquestes foren, per ordre d'importància i en nombres absoluts, les comarques amb més immigrants andalusos d'acord amb les dades de l'any 1975: el Gironès (16.385, un 12,94%), el Baix Empordà (13.960, un 18,18%), l'Alt Empordà (11.242, 14,48%), la Selva (10.382, un 13,62%), el Ripollès (4.069, un 12,22%), la Garrotxa (3.611, un 8,11%) i la Cerdanya (1.640, un 13,14%). Entre les poblacions destacaren la capital i els seus voltants, amb Girona i Salt al capdavant, i els municipis de la costa, com Lloret, Figueres, Blanes i Palafrugell, així com d'altres capitals de comarca (Medir i Huerta, 1986).

Coincidint amb aquest increment de la població, entre 1960 i 1975, la transformació urbanística i territorial del conjunt del país i de la ciutat de Barcelona i dels municipis de l'àrea metropolitana va ser espectacular. Com ja s'ha comentat en el capítol anterior, el període comprès entre 1954 i 1974 va significar un creixement mai vist fins llavors en l'activitat constructiva del país, amb un ritme de creixement, entre 1961 i 1975, del 5,8% anual del parc d'habitatges (Tafunell, 1998). En certa manera, a banda d'atendre les necessitats d'habitatge dels nous immigrants, calia suplir els dèficits de les dècades anteriors, motiu pel qual l'activitat constructora fou d'unes dimensions tant considerables. Cal destacar que, el pes que tingué el sector de la construcció, amb el *barraquisme vertical*, la construcció d'habitatges en zones costaneres, equipaments i infraestructures, va hipotecar a mig i a llarg termini el territori del país. El procés de construcció i expansió territorial es va fer sense una planificació seriosa i acurada. A més, tot i que al 1961 s'aprovà, per un període de quinze anys, un programa de planificació econòmica per solucionar les necessitats d'habitatge, aquest comptava amb greus errors de planificació, i es va incomplir sistemàticament (Tafunell, 1998). Així doncs, fins i tot en el cas que existissin processos de planificació i regulació legal, aquests es van vulnerar de forma habitual i amb absoluta connivència i impunitat.

Alguns autors assenyalen que el més greu de tot plegat fou la translació del model barceloní a tota l'àrea metropolitana, especialment a ciutats com Cornellà, el Prat de Llobregat, Sant Adrià del Besòs i Santa Coloma de Gramenet, que entre 1950 i 1980, van multiplicar per sis, vuit o per deu la seva població. Un creixement que, com es pot intuir, és difícilment sostenible. No cal oblidar, tampoc, el creixement d'algunes zones del litoral català, especialment a la costa tarragonina i barcelonina. La construcció, per tant, va convertir-se, en aquests anys, en un negoci extraordinari, que va afavorir l'especulació i que comptar amb la complicitat de les autoritats, incapaces de satisfer les demandes d'habitatge de la població i deixant-ho exclusivament en mans de la iniciativa privada (Marín, 2006b). És en aquest període que, segons Naredo (2010), comença a fer fortuna a l'estat espanyol l'expressió *pelotazo urbanístico*, sobre la base de processos de requalificació de terrenys al marge dels planejaments urbanístics, l'especulació immobiliària, el sorgiment de grans empreses immobiliàries-constructores que es van beneficiar de les complicitats amb les autoritats franquistes, etc. Tot plegat va donar lloc un model clarament regressiu, que no beneficià als sectors socials més necessitats, i al naixement d'una oligarquia nascuda amb la complicitat del règim que, en alguns casos, encara avui en dia, segueixen actives.

El proceso de recalificar suelos al margen del planeamiento para aumentar discrecionalmente si edificabilidad atendiendo a las presiones de los propietarios, alcanzó una amplitud sin precedentes en los llamados *años del desarrollismo*, que se prolongaron desde mediados de los sesenta hasta mediados de los setenta [...] El auge inmobiliario de esos años aumentó cerca de un cuarenta por ciento el parque de viviendas, para suplir el déficit existente y atender al importante auge demográfico y migratorio, además de las demandas adicionales que por primera vez planteaban masivamente la segunda residencia y la afluencia de turistas orientada sobre todo hacia el litoral mediterráneo y los territorios insulares. Se produjo, así, la primera ola de urbanismo salvaje, que azotó nuestras costas a la vez que se desencadenó un proceso de urbanización sin precedentes unido a la masiva emigración del campo a la ciudad (Naredo, 2010, p. 17).

Aquest període expansiu acabarà, segons Tafunell, de forma abrupte, a principis dels anys setanta, a causa, sobretot, de la reducció de la demanda, els efectes de la crisi del petroli i la fi dels finançament privilegiat, donant pas a una etapa absolutament antagònica, amb una reducció dràstica de l'activitat productiva. No cal dir que les condicions de vida dels immigrants d'aquells anys van ser millors que en períodes anteriors, però les situacions de precarietat, sobretot respecte a les condicions dels habitatges, van ser habitualment intenses.

Cuando llegamos en Barcelona me fui a vivir con un cuñado y mi suegra, a Hospitalet, a una habitación con una camita de cuerpo. Pues ya éramos cuatro cuerpos. Y estuvimos viviendo unos cuatro meses... o algo así. Luego yo cogí un piso de alquiler, en Provenza, un piso viejo, con más chinches que tenía el piso... De noche, apagabas la luz, y caían los chinches del techo... porque era el techo de cañas [...] Mis niños lloraban, yo igual... de noche, matando chinches.. Y yo le decía al dueño: “Mire usted, que aquí no se puede vivir” [...] Yo no hubiera visto más chinches en mi vida que en el piso de Provenza... Y yo decía: “¿Esto es Barcelona?” Claro, mi madre, la verdad, éramos muchos, porque mi madre tenía nueve hijos... Hombre, yo, en un pueblo, un pueblo, como éramos nosotros, un pueblo pobre, pero una capital, venir, y tener un piso todo lleno de cinches... Yo no estaba acostumbrada a ver eso la verdad, porque mi madre era pobre, pero la verdad, esas cosas no las habíamos visto en mi casa... (Entrevista I5, dona immigrant)

Durant la dècada dels seixanta les possibilitats de progrés i millora de les condicions laborals respecte a la situació andalusa eren notables. Barcelona i l'àrea metropolitana, així com altres zones del país, eren territoris propicis per inserir-se laboralment i incrementar la capacitat adquisitiva de les famílies, tot i que això impliqués treballar en feines dures, llargues jornades de treball, compatibilitzant més d'una feina al mateix temps, etc.

A la semana de llegar a Barcelona fui y me dijeron “usted tiene que trabajar”. Contrato de dos años. Y me dijeron: “Usted trabajará todos los días. Diez horas. Menos el domingo y los días de fiesta, medio día. En vez de diez, cinco horas. Pues, bueno, mira... con un sueldo... a lo mejor ganabas 50.000 o 60.000 pelas... un sueldo que ya... Allí en Andalucía cobraba yo al mes... a lo mejor ganaba 3.000, 4.000 pesetas... ¡al mes! Aquí ya... el sueldo ya era... pero era un contrato de dos años, nada más, que ya después tienes que buscar trabajo [...] Cuando plegué con mi primo, me fui un día a la Plaza España, me fui un día a la SEAT, a coger la solicitud esa de... Decían que en la SEAT se cobra un sueldo muy bueno... Y yo fui allí a la Zona Franca, fui a donde se pedían los papeles y digo: “Escuche, mire, yo vendría a echar la solicitud, que dicen que en la SEAT están entrando mucha gente... y me preguntó el señor: “¿Usted cuantos hijos tiene?” Y yo digo: “Mire usted, yo tengo cuatro y uno que viene de camino, cinco”. Dice: “Pues... usted, seguro que entra, porque ahí quieren gente que no... que no le gusten las manifestaciones, que sean... que tienen que ganar dinero porque tienen muchos hijos...” Y yo le dije: “Yo, siempre a trabajar”. Tomó los papeles, los echó, y dice: “En un mes, lo llaman”. (I11, home immigrant).

6.2 Olot continua creixent

A principis dels seixanta, Olot havia assolit els 17.664 habitants i gaudia d'una situació econòmica propicia que afavoria l'arribada d'immigració. La immigració andalusa ja era una realitat gràcies a les 1.213 persones que havien arribat a Olot majoritàriament de la

província de Màlaga, especialment del municipi de Villanueva de Algaidas i, en menor mesura, d'Antequera, entre molts altres. Cinc anys més tard, al 1965, Olot superava la xifra dels 19.000 habitants; al 1970 ja s'enfilava als 21.626 i, finalment, al 1975, la ciutat assolí els 22.941 habitants¹⁵⁵. Per tant, en quinze anys la població d'Olot va augmentar amb 5.277 habitants, una xifra gens menyspreable que equival a un increment del 28% de la població, tot i que torna a quedar per sota del creixement català, que en aquest mateix període fou del 44%¹⁵⁶. Tot i això, la taxa de creixement anual entre 1960 i 1975 de la població d'Olot fou de l'1,76%, una xifra bastant més baixa que la resta de capitals comarcals, com ara Girona (3,45%), Figueres (3,09%) o Banyoles (2,19%) (Medir i Huerta, 1986).

TAULA 24: POBLACIÓ TOTAL. NOMBRES ABSOLUTS. OLOT. 1950-1975. PER QUINQUENNIS.

Any	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Població Total	14.913	16.520	17.664	19.899	21.626	22.941

Font: Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics.

En aquests quinze anys, doncs, la població olotina va créixer prop del 30%, concretament en 5.277 persones, de les quals un 40% fou producte dels components naturals i un 60% de l'aportació immigratòria. No obstant això, s'observen dues etapes amb intensitats diferents pel que fa al ritme de creixement, tant pel que fa al conjunt de la població, com respecte els saldos migratoris. Així, mentre que entre 1960 i 1970 el saldo migratori representa el 66,2% del total del creixement de la població, entre 1970 i 1975 disminuirà fins a representar el 42,2%. Per tant, els factors naturals seran més rellevants en el creixement de la població. Unes dades, aquestes, que anticipen un relaxament en la intensitat migratòria a la ciutat d'Olot a partir de la dècada dels anys setanta.

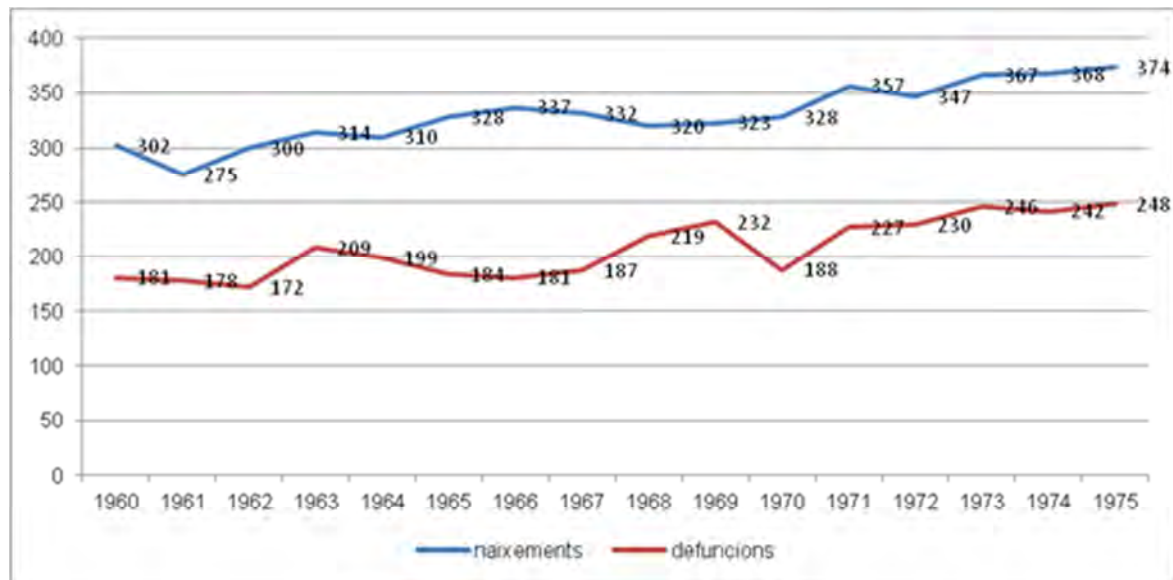
Si analitzem de manera detallada cadascun d'aquests components, a primer cop d'ull, en aquest creixement de la població hi va jugar un paper central el comportament de la natalitat. En termes absoluts, la majoria d'aquests quinze anys es van produir una mitjana de més de 300 naixements per any, un xifra molt superior a la mitjana dels anys anteriors. També en aquest aspecte, la contribució de la immigració espanyola i andalusa fou molt destacada i ajudà a millorar l'aportació dels naixements en el creixement de la població. A més, pel que fa a la mortalitat, durant els anys seixanta, aquesta es va mantenir relativament

¹⁵⁵ En aquest cas, les dades del cens de 1960 xifraven en 17.158 els habitants d'Olot, mentre que al 1970 creixia fins assolir els 21.376 habitants, unes xifres bastant similars a les dades de l'Idescat i del CED. Recordem, alhora, que el primer cens de població posterior al de 1970 fou el de l'any 1981, per la qual cosa, per conèixer la població d'Olot de 1975, cal recórrer a les dades d'Idescat i del CED.

¹⁵⁶ La població catalana va passar dels 3.925.779 habitants de 1960 als 5.662.791 de 1975.

estable, amb una xifra propera a les dues-centes defuncions per any. Tot i això, la mortalitat es va incrementar a partir dels anys setanta, assolint una xifra propera a les 250 defuncions anuals.

FIGURA 15: EVOLUCIÓ DEL NOMBRE DE NAIXEMENTS I DEFUNCIONS. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1960-1975

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil d'Olot.

Per poder interpretar millor el comportament d'aquestes dues variables cal que ens tornem a fixar amb les xifres relatives. Així, com es pot veure a la taula 25, al llarg de la dècada dels seixanta, la tendència de la taxa bruta de natalitat (TBN) i la de mortalitat (TBM) fou similar: una dinàmica lleugerament a la baixa durant la dècada dels seixanta, tot i que va tornar a créixer en els primers cinc anys dels setanta. Tot i això, quan s'analitza la diferència entre la natalitat i la mortalitat s'observa una dada interessant. L'any 1965 suposa l'assoliment de la diferència màxima entre les dues taxes, o el que és el mateix, el punt màxim del creixement natural però, a partir d'aquest moment, les diferències s'aniran estrenyent més, assolint la xifra de creixement natural més baixa dels darrers quinze anys, a l'any 1975. Per tant, tot i que en nombres absoluts el creixement de la població va ser dels més importants de bona part del segle, el ritme de creixement va anar disminuint progressivament.

Tot i això, la tendència a la baixa de la TBN i TBM del període 1960-1970 s'inverteix entre 1970-1975. Ambdues taxes modifiquen el comportament de la dècada anterior i presenten dinàmiques sorprenents, sobretot en el cas de la taxa de mortalitat, que experimenta un creixement molt notable, del 2,12%, davant el creixement de l'1,13% de la natalitat. Per tant, la menor intensitat en el creixement natural de 1975 no es deu a una reducció de la natalitat, sinó a l'increment de la mortalitat.

TAULA 25: EVOLUCIÓ DE LA TAXA BRUTA DE NATALITAT I LA TAXA BRUTA DE MORTALITAT. OLOT. XIFRES RELATIVES (‰). 1960-1965-1970-1975

Any	1960	1965	1970	1975
Taxa bruta de natalitat (TBN)	17,1‰	16,48‰	15,17‰	16,3‰
Taxa bruta de mortalitat (TBM)	10,25‰	9,25‰	8,69‰	10,81‰
TBN-TBM	6,75‰	7,23‰	6,48‰	5,49‰

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del Registre Civil d'Olot i de l'Institut d'Estadística de Catalunya i el Centre d'Estudis Demogràfics.

En el conjunt del període 1960-1975, una de les causes que expliquen la disminució de la natalitat està relacionada amb el nombre de casaments, o el que és el mateix, el comportament de la taxa de nupcialitat. Ja s'ha comentat que en aquests anys la natalitat estava estretament vinculada amb el fet d'emancipar-se i, això, amb el fet de casar-se. Si al 1960 la taxa de nupcialitat es situava per sobre del 8%, al 1975 era del 5,8%, fet implica una disminució paral·lela amb la natalitat. Per tant, una part del descens de la natalitat s'explica per la disminució del nombre de matrimonis, tot i que no cal descartar la hipòtesi d'una certa assimilació de les pautes de natalitat de la immigració a les pautes pròpies de la societat catalana, tot i que probablement caldria fixar-se en les dades posteriors als anys vuitanta per comprovar-ne la validesa. Alhora, no es poden perdre de vista altres elements com són els progressos en el camp mèdic o les millors condicions de salut del conjunt de la població, que en el conjunt del període, llevat dels anys 1970-1975, haurien repercutit favorablement en el comportament de la mortalitat.

TAULA 26: EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ TOTAL PER MUNICIPIS. PROVÍNCIA DE GIRONA. 1940- 1975

Municipi	1940	1945	1950	1955	1960	1965	1970	1975
Girona	33.018	31.468	32.773	34.639	38.385	44.439	50.338	75.600
Figueres	16.614	16.384	16.841	16.639	17.797	20.328	22.557	28.102
Olot	14.918	14.254	14.913	16.520	17.664	19.899	21.626	22.941
Blanes	6.361	7.074	7.039	7.902	9.492	12.370	16.020	18.443
Palafrugell	7.905	7.626	7.698	8.162	9.123	11.145	12.256	13.802
Ripoll	8.163	7.778	8.566	9.565	10.254	10.787	11.198	11.496
Banyoles	6.338	6.395	6.672	7.270	8.075	8.945	10.023	11.171
Salt	5.321	5.582	5.956	6.241	7.077	8.647	11.467	nd
Lloret	3.083	3.099	3.159	3.273	3.627	4.626	7.064	8.168
La Bisbal	4.361	4.322	4.538	4.953	5.372	5.923	6.590	7.232
Puigcerdà	2.845	3.339	3.595	3.717	4.561	4.793	5.526	6.011

Font: Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics.

El creixement de la població olotina, si bé cal interpretar-lo de manera positiva com a símbol de dinamisme social i econòmic, presenta també la seva cara més amarga. I és que el pes de la població d'Olot en el conjunt de la província de Girona, tot i ser important, minvava per culpa del creixement superior d'altres municipis, com ara Figueres, Blanes i Palafrugell. En el conjunt del període 1940-1975, aquests municipis van tenir un creixement percentual superior al d'Olot. Així doncs, tot i que la ciutat continuà sent la tercera més poblada de la província i el seu creixement absolut no fou gens menyspreable, progressivament va reduir el seu pes en la població del conjunt de la província i en comparació amb d'altres municipis, que van créixer a un ritme superior.

6.2.1 La immigració andalusa

El motor de creixement de la població olotina entre 1960 i 1970 serà, sense cap mena de dubte, la immigració, tot i el lleuger retrocés dels anys 1970-1975. Una immigració que diversificarà al màxim els seus orígens amb les aportacions de fluxos provinents de la resta de la comarca, de Catalunya i de l'Estat espanyol, majoritàriament andalusos. Les dades recollides per l'Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa (2004) mostren com el paper de la immigració comarcal és cabdal en aquest període, fet que converteix Olot en veritable pol d'atracció pels municipis de la comarca i que, alhora, accentua el despoblament dels mateixos. Pel què fa a la immigració provinent de la resta de l'Estat espanyol, a banda d'Andalusia, destacaran les persones de Castella la Manxa, especialment de la província de Conca.

En el cas de la immigració andalusa, les dades dels anys seixanta i principis dels setanta són molt rellevants. Va ser especialment durant la dècada dels seixanta que arribaren més andalusos: concretament, es passà dels 1.213 andalusos de 1960 als 2.356 de 1970, donant com a resultat un increment de 1.143 persones més, xifra que suposa un augment del 94% del nombre d'andalusos. En canvi, entre el 1970 i el 1975 el total d'andalusos augmentarà amb 274 persones (de 2.356 es passa als 2.620), un augment de l'11%¹⁵⁷. Unes xifres que si bé suposen una continuïtat en la recepció d'immigració andalusa, al mateix temps demostren l'alentiment de la seva intensitat.

Entre el 1960 i el 1975 sí que es va donar una dinàmica molt diferenciada pel què fa al ritme de noves arribades a la ciutat. Si el ritme de creixement anual de la immigració andalusa durant la dècada dels seixanta va ser del 9,4 %, entre el 1970 i el 1975 baixarà fins el 2%. En el conjunt del període, però, el creixement fou veritablement important: en xifres

¹⁵⁷ Òbviament, a l'hora d'interpretar les dades absolutes, no cal perdre de vista que s'estan comparant dos intervals de temps desiguals. En tot cas, s'intueix perfectament la diferència en el ritme de creixement.

absolutes, es duplicarà el nombre de persones immigrades andaluses i el seu pes relatiu sobre el conjunt de la població d'Olot passarà del 6,9% al 11,4%.

TAULA 27: POBLACIÓ ANDALUSA I PERCENTATGE SOBRE EL TOTAL DE POBLACIÓ. NOMBRES ABSOLUTS I RELATIUS. OLOT. 1950-1960-1970-1975

Any	1950	1960	1970	1975
andalusos	508	1.213	2.356	2.630
% andalusos	3,41%	6,87%	10,89%	11,42%

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels padrons i de l'Institut d'Estadística de Catalunya i el Centre d'Estudis Demogràfics.

En aquests anys, arribaren més homes que dones, capgirant la preponderància que les dones tenien als anys seixanta. Al 1975, hi havia 1.333 homes i 1.287 dones, la qual cosa suposava un equilibri percentual de gènere. També va augmentar el nombre de parelles casades (passen del 52% de 1960 al 65% de 1975). Si s'analitza la mitjana d'anys de residència a Olot, l'any 1975 era de gairebé 13 anys. Així, moltes de les persones que havien arribat a la ciutat eren joves que progressivament havien anat consolidant la seva situació i havien pogut formar una família.

Amb el pas dels anys, el percentatge d'andalusos casats va créixer i lògicament es reduir el nombre de solters. Així, és interessant assenyalar una tendència que s'incrementaria en aquests anys i que demostra el grau de millora de la relació entre la població autòctona i l'andalusa; parlem de l'evolució del nombre de matrimonis mixtos. La importància de l'anàlisi i l'evolució dels matrimonis mixtos no és una qüestió superficial. Probablement, en les relacions de parella i les afinitats que es desperten entre dues persones és un dels camps en el qual la potentíssima força dels prejudicis pot ser superada. Això sí, sense que tot plegat no estigui exempt de greus entrebancs. En el cas d'Olot, la formalització de les primeres parelles mixtes no es va generalitzar de manera immediata, coincidint amb l'arribada dels primers immigrants andalusos a la postguerra, sinó que van haver de passar anys, fins i tot una generació, per tal que fossin una realitat. Si bé anys enrere, entre el 1940 i el 1960, ja se'n detectaven algunes, va ser sobretot en el transcurs d'aquest període que progressivament s'anaren superant les barreres que ho dificultaven. Algunes d'aquestes parelles hagueren de superar les pressions dels seus pares i mares, sobretot per part de les famílies d'Olot, que en alguns casos coaccionaven per tal que algunes relacions no s'acabessin consolidant. Ocasionalment, les pressions no venien tant per l'opinió desfavorable que els pares podien tenir, sinó per la temença als comentaris despectius que el seu entorn més immediat els podria proferir. Així, prejudicis, temors, anhels d'aparentar un

cert estatus social dificultaven la normalització de les relacions de parelles per considerar l'origen geogràfic d'una de les parts un element determinant en la constitució de la parella. La importància dels matrimonis mixtos en les dècades anteriors era molt modesta, ja que a la dècada dels quaranta i els cinquanta el seu nombre era molt baix. Així doncs, si a l'any 1960 hi havia 89 persones andaluses que s'havien casat amb un veí o veïna nascuda a Catalunya, al 1970 ja eren 186, assolint al 1975 la xifra de les 242¹⁵⁸. La majoria dels matrimonis eren entre andalusos o amb no catalans i, tot i que el seu nombre creixia lentament, al 1975 la seva importància era encara poc rellevant. Al 1975, només un de cada deu matrimonis era mixta i la veritable normalització en aquest aspecte es va donar especialment a finals dels anys setanta, probablement per l'actitud de molts dels fills dels immigrants andalusos que ja havien nascut a Olot.

TAULA 28: POBLACIÓ ANDALUSA PER PROVÍNCIA. NOMBRES ABSOLUTS I PERCENTATGE VERTICAL. OLOT. 1960-1970-1975

Província	1960		1970		1975	
	Absolut	%	Absolut	%	Absolut	%
Màlaga	738	60,84	1.432	60,78	1.432	54,66
Còrdova	195	16,08	328	13,92	394	15,04
Jaén	60	4,95	162	6,88	232	8,85
Granada	68	5,61	141	5,98	183	6,98
Sevilla	60	4,95	133	5,65	155	5,92
Almeria	72	5,94	89	3,78	117	4,47
Huelva	6	0,49	29	1,23	56	2,14
Cadis	14	1,15	42	1,78	51	1,95
ANDALUSIA	1.213	100%	2.356	100%	2.620	100%

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels padrons

Respecte a les principals províncies i municipis d'origen de la immigració andalusa a Olot durant el període 1960-1975, Màlaga continuà sent la més destacada, tot i que el seu pes relatiu respecte el total de la immigració andalusa a Olot es va reduir lleugerament. Malgrat el descens, el creixement de la població malaguenya entre els anys seixanta i setanta fou espectacular, doblant el nombre d'efectius. En canvi, entre el 1970 i el 1975 la seva població s'estancà, quedant fixada amb 1.432 persones. En segon lloc, destaca la província de

¹⁵⁸ Aquestes dades són extretes de l'explotació estadística del buidatge dels padrons i tenen en compte si un dels membres del matrimoni era nascut a Andalusia i l'altre nascut a Catalunya. En capítols anteriors s'han mostrat dades del Registre Civil sobre el total de matrimonis que s'havien celebrat a Olot, sense distingir l'origen geogràfic dels membres.

Còrdova que, tot i la seva evolució positiva, percentualment també quedà estancada al voltant del 15% del total de la immigració andalusa, reduint el seu pes en el conjunt de la immigració andalusa respecte al 1960. En canvi, Jaén va ser la província amb el creixement absolut i relatiu més important al llarg d'aquest període. En nombres absoluts, multiplicà gairebé per quatre el nombre total d'efectius i passà de representar el 5% al 1960 al 9% de la població andalusa a Olot, al 1975. La resta de les províncies, si bé gairebé totes creixen en termes absoluts, ho fan de manera molt poc significativa, assolint cadascuna d'elles percentatges que oscil·len entre l'1 i el 5% del total d'andalusos d'Olot.

TAULA 29: PRINCIPALS MUNICIPIS D'ORIGEN ANDALUSOS. PER PROVÍNCIES. NOMBRES ABSOLUTS. OLOT. 1970-1975

Any 1970			Any 1975		
Municipi	Província	Persones	Municipi	Província	Persones
Villanueva de Algaida	Màlaga	597	Villanueva de Algaida	Màlaga	551
Alameda	Màlaga	217	Alameda	Màlaga	243
Antequera	Màlaga	145	Antequera	Màlaga	161
Villanueva de Tapia	Màlaga	76	Iznájar	Còrdova	90
Mollina	Màlaga	72	Mollina	Màlaga	85
Villanueva del Trabuco	Màlaga	58	Villanueva de Tapia	Màlaga	73
Iznájar	Còrdova	52	Villanueva del Trabuco	Màlaga	61
Peñarroya	Còrdova	43	Tahal	Almeria	50
Castro del Rio	Còrdova	41	Màlaga	Màlaga	37
Rute	Còrdova	39	Castro del Rio	Còrdova	34
			Rute	Còrdova	34
			Alosno	Huelva	34

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels padrons.

En relació amb els principals municipis emissors d'immigració a Olot, entre el 1960 i el 1975 es consolida la preponderància dels municipis del nord-est de la comarca d'Antequera i de les poblacions del voltant que, fins i tot, abraçarà municipis de la província de Còrdova. De fet, els límits territorials d'aquesta comarca abasten tres províncies andaluses; Màlaga, Sevilla i Còrdova. Es dibuixa, per tant, una òrbita circular al voltant de Villanueva de Algaidas que empenyerà l'emigració amb destinació a Olot de molts municipis propers. La curta distància que existeix entre totes aquestes localitats fa pensar que, en un primer moment, el boca orel·la facilità l'establiment d'una cadena migratòria entre els veïns de Villanueva de Algaidas i, més endavant, s'escampés pels municipis adjacents, afavorint l'arribada de més persones d'aquella zona d'Andalusia. Així, si s'analitzen les dades dels principals municipis emissors d'immigració andalusa a Olot, més enllà dels municipis de la comarca d'Antequera, es posa de manifest la proximitat geogràfica que existeix entre ells. Aproximadament hi ha

una distància radial de 25 quilòmetres, que no només afecta municipis de la mateixa província, sinó que abraça municipis de les províncies de Granada, Còrdova i Jaén.

Una altra de les dades més rellevants a tenir en compte de l'anàlisi dels municipis emissors d'immigració fou el creixement que experimentà el municipi d'Alameda, una altra població de la comarca d'Antequera situada al nord de la província de Màlaga i propera a la província de Còrdova. Les dades dels padrons municipals d'Olot ens mostren com la seva evolució a la ciutat va ser especialment rellevant durant la dècada dels seixanta. I és que si ens fixem en el nombre de persones provinents d'Alameda al 1960 aquesta era relativament insignificant. Per contra, al 1970 la seva presència ja és molt destacada, passant dels 37 habitants censats al 1960 als 217 que hi havia al 1970.

Sí, aquí en Olot se había venido mucha gente, se habían venido familias enteras de allí de Alameda. Yo tengo aquí parientes, primos, primos segundos [...] Claro, han salido mucha gente porque no había faena (ENT.5.1, dona immigrant).

Les característiques geogràfiques i socioeconòmiques d'Alameda eren força similars a les de Villanueva de Algaidas. No en va, eren localitats molt properes entre si que compartien unes mateixes dimensions en quant a població, a les feines que les persones podien exercir-hi, les diferències i desigualtats socials entre la majoria de la població i les elits minoritàries, la manca d'expectatives d'un gruix important de la població, etc. Com ja s'ha vist, durant la dècada dels seixanta, mentre la situació econòmica d'algunes regions espanyoles millorava de manera espectacular, convertint-se en zones altament atractives per a la immigració, d'altres en quedaven al marge, com és el cas andalús. Als anys seixanta, a Alameda, la situació era poc encoratjadora, i l'emigració continuava essent la vàlvula d'escapament per a la majoria de la població jove i adulta que necessita fugir de casa seva per trobar oportunitats a l'exterior. Com en d'altres municipis andalusos, i també com s'ha descrit a la dècada dels cinquanta, bona part d'aquests municipis vivien en la misèria, sense oportunitats laborals, amb feines esporàdiques vinculades al camp, feines dures i mal retribuïdes, amb menors d'edat que no assistien a l'escola, ja sigui perquè havien de cuidar d'altres germans o familiars més petits, o perquè ja participaven del treball al camp, amb tot el que això comporta per al seu futur.

Porque me sacaban, ya le digo, eran unos años muy malos, y claro, me sacaban del colegio, cuando volvía ya no sabía la mitad de las cosas, lo que pasa, iba.. Y muy jovencita me tuve que poner a trabajar. Mi abuela, la que me criaba, cayó enferma, y luego me tuve que poner a trabajar, con once, doce años, a servir [...] Con doce y trece años, coger algodón, ¿sabes lo

que es? Te ponen aquí una saca, y todos los días así agachada cogiendo el algodón, ¿no has visto nunca el algodón? [...] es muy duro... y coger aceitunas? Porque ahora hay muchos preparos (?) pero antes no... Antes te tenías que estar arrastrando cogiendo las aceitunas del suelo, sí... por eso te digo que son duros” (15, dona immigrant).

Un element sorprenent de la immigració provinent del municipi d'Alameda fou la seva ubicació a la ciutat, per bé que més endavant aquest tema s'abordarà de manera detallada. En contra d'allò que la majoria d'olotins acostumen a pensar, no tots els andalusos van anar a viure majoritàriament al barri de Sant Roc i, el cas dels ciutadans d'Alameda, és l'exemple més representatiu d'aquest fet. Si els ciutadans de Villanueva de Algaidas majoritàriament van anar a viure a Sant Roc, els d'Alameda es van distribuir de manera relativament homogènia entre els diferents districtes i seccions de la ciutat.

Les dades del padró de 1975 ens mostren com només 32 persones de les 243 que havien arribat a Olot i eren nascudes a Alameda vivien al barri de Sant Roc. Així, només un 13% s'hi van instal·lar i bona part dels altres zones de la ciutat tenien un percentatge que fluctuava entre el 6 i el 9%. Alhora, aquest fet també provocava l'existència de diferències pel què fa al tipus de tinença dels habitatges: si la majoria de gent que vivia a Sant Roc s'havia pogut construir una casa i, per tant, era propietària, en el cas dels ciutadans d'Alameda que es van repartir pel centre i els seus voltants van accedir a habitatges en règim de lloguer que, en els millors dels casos, acabaven adquirint en propietat al cap de forces anys.

Per altra banda, els principals municipis de Còrdova presentaven unes característiques diferents als municipis malaguenys. En primer lloc, cal destacar el municipi d'Iznájar, un municipi proper a la comarca d'Antequera, a Màlaga, i que a principis als anys cinquanta tenia més de 10.000 habitants. De la mateixa manera que els municipis de la zona d'Antequera, la principal font de vida era el comerç de l'olivera.

En canvi, Peñarroya- Pueblonuevo era un municipi situat a la comarca del Valle de Guadiato, al nord-oest de la província de Còrdova, i era el resultat de la unió dels municipis de Peñarroya i de Pueblo Nuevo del Terrible, la qual es va consumir a l'any 1927. Històricament, havia estat un municipi amb una forta activitat industrial que l'havia convertit en un dels municipis més poblats de la zona, superant als anys quaranta la xifra dels 40.000 habitants. La seva activitat principal estava relacionada amb la mineria i la indústria, però els efectes de la Guerra Civil van acabar propiciant l'emigració massiva.

Com es pot comprovar a la taula 30, els efectes de l'emigració en els principals municipis immigratoris a Olot es van deixar sentir amb força en múltiples dimensions, la més explícita de les quals fou la disminució del nombre d'efectius de les seves poblacions que, en la majoria dels casos, van disminuir entre un 30 i un 40%.

TAULA 30: POBLACIÓ TOTAL. MUNICIPIS ANDALUSOS. NOMBRES ABSOLUTS. 1950 I 1970

Municipi	Província	1950	1970	1970-1950 (%)
Villanueva de Algaida	Màlaga	7.579	4.838	-36%
Alameda	Màlaga	5.951	4.625	-22%
Antequera	Màlaga	43.334	40.908	-6%
Iznájar	Còrdova	12.471	8.329	-33%
Mollina	Màlaga	5.098	3.152	-38%
Peñarroya- Pueblonuevo	Còrdova	27.208	16.330	-40%

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades dels censos de població. INE

Una altra vegada cal recordar que les xifres de la immigració andalusa a Olot que es presenten en aquest treball fan referència exclusivament a les persones que efectivament van emigrar d'Andalusia per a viure a la nostra ciutat. No s'hi contemplen, per tant, tots els fills d'andalusos que van néixer a Olot, que seguint de manera estricta la definició d'immigrant no entren en aquesta categoria. Per tant, és important tenir present que, a efectes de la societat del moment, la magnitud de les proporcions d'andalusos a la ciutat era molt més important que els simples percentatges d'immigració efectiva, i més si tenim en compte els alts índex de natalitat que molts d'ells van mantenir del seu context d'origen al lloc de destí, tot i que progressivament van anar limitant amb el pas dels anys, adoptant les pautes de natalitat i fecunditat imposades per les condicions de vida de la societat catalana.

Pel què fa a la ubicació dels andalusos als barris de la ciutat, a la dècada dels setanta, Olot ja té un punt de referència, el barri de Sant Roc, el qual haurà crescut de manera molt destacada durant la dècada anterior. Així ho mostren les dades del padró d'aquest any, en què el districte 5 secció 3 compta amb 586 andalusos, que representen un 25% de la població olotina nascuda a Andalusia. En segon lloc, destaca el districte 2 secció tres, que correspon al barri de Bonavista, amb gairebé 300 persones, que representen un 13% dels andalusos. Altres zones destacades són els districte 3 secció 1 (que correspon a part del centre de la ciutat i de l'Eixample Popular) i el districte 4 secció (la zona del barri de Sant Miquel i Les Tries, a l'extrem nord est de la ciutat).

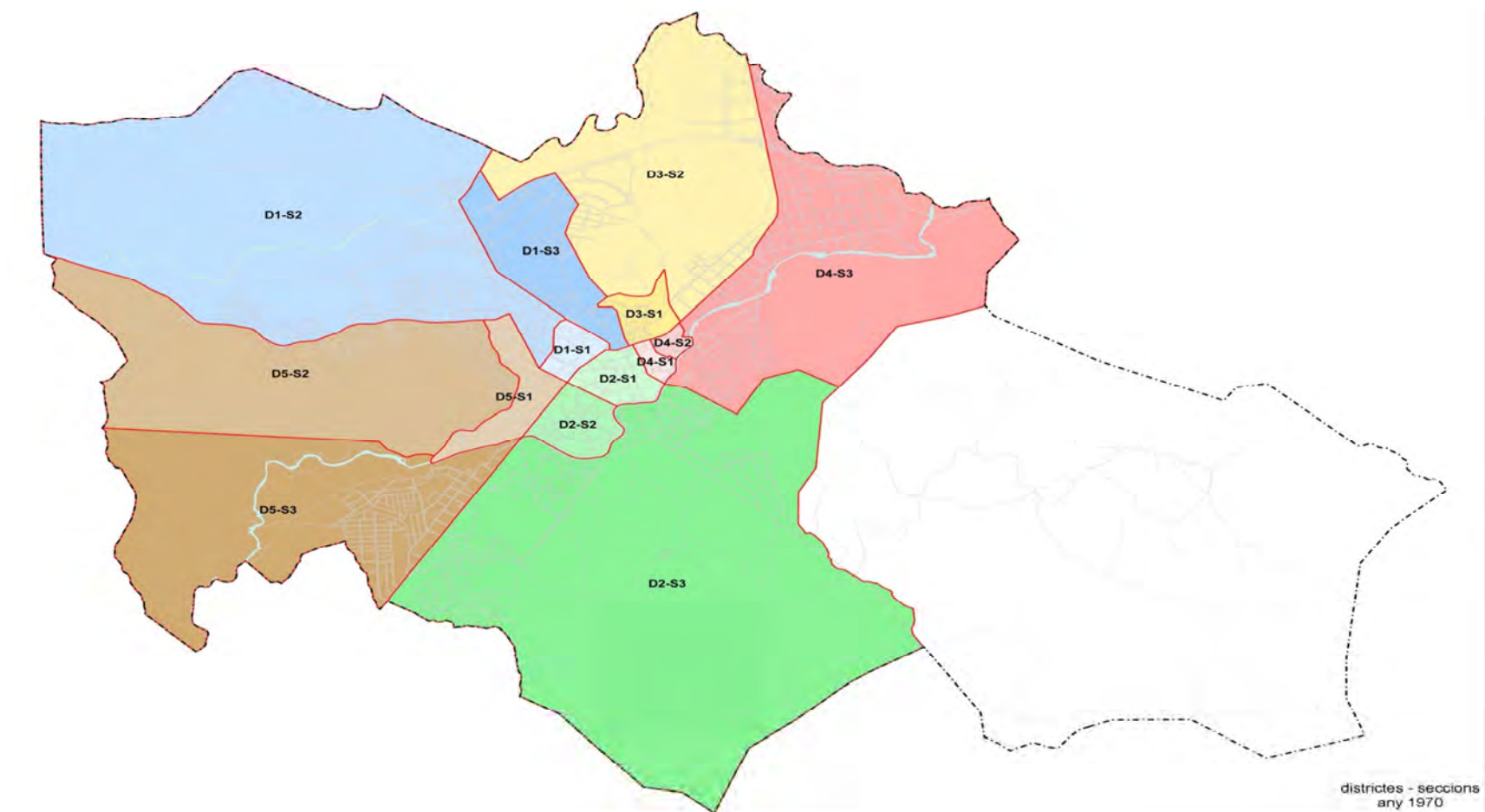
Tot i les dificultats per interpretar aquestes dades, ja que els districtes i les seccions inclouen zones de la ciutat bastant extenses i diverses, es constata que no existeix una zona concreta que aculli de manera molt important la immigració andalusa, i que aquesta es distribueix de manera relativament homogènia a diverses zones de la ciutat.

TAULA 31: POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTE I SECCIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1970.

Districte	Almería	Cadís	Còrdova	Granada	Huelva	Jaén	Màlaga	Sevilla	Total
D1 S1	1	3	14	14	-	7	60	15	114
D1 S2	4	1	12	8	1	7	60	4	97
D1 S3	4	-	12	4	-	9	40	10	79
D2 S1	4	2	4	4	-	7	69	3	93
D2 S2	1	3	6	3	-	2	51	4	70
D2 S3	21	4	61	11	2	31	154	15	299
D2 S4	-	-	-	1	-	-	-	-	1
D3 S1	9	6	22	30	4	16	141	10	238
D3 S2	2	1	14	9	4	4	143	4	181
D4 S1	5	-	7	-	-	-	13	6	31
D4 S2	4	6	30	12	-	4	99	8	163
D4 S3	4	9	38	6	1	26	117	13	214
D5 S1	8	-	16	8	3	11	76	13	135
D5 S2	8	1	6	3	-	2	31	4	55
D5 S3	14	6	86	28	14	36	378	24	586
Total	89	42	328	141	29	162	1.432	133	2.356

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del padró local d'habitants.

MAPA DELS DISTRICTES I SECCIONS. OLOT. 1970.

Font: Ajuntament d'Olot. Àrea d'Informació del Territori.

Segons les dades del padró de 1975, una part important dels andalusos vivien al barri de Sant Roc, concretament 629, els quals representaven un 25% del total d'immigrants provinents d'Andalusia. Aquesta proporció, si bé pot semblar baixa, és la més alta comparada amb qualsevol altre districte censal, tot i que la majoria de districtes censals podien agrupar al seu interior a dos o tres barris diferents. Així, per exemple, la segona zona amb més andalusos era el Districte 2 Secció 5, la qual corresponia als barris de Bonavista, Pequín (on hi havia els pisos del Portal) i l'actual zona del Pavelló Municipal d'Esports. Alhora, la zona centre continuava sent una zona que acolliria encara població andalusa, especialment entre els voltants del Carrer Major i la Plaça del Carme i la zona de Sant Bernat, tot expandint-se per la zona de la Plaça Palau i l'actual Passeig de la Muralla.

TAULA 32. POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTE I SECCIÓ. OLOT. 1975

Districte	Total andalusos	Percentatge
D1 S1	70	2,7%
D1 S2	158	6,0%
D1 S3	102	3,9%
D2 S1	109	4,2%
D2 S2	40	1,5%
D2 S3	113	4,3%
D2 S5	348	13,3%
D3 S1	207	7,9%
D3 S2	158	6,0%
D4 S1	51	1,9%
D4 S2	146	5,6%
D4 S3	142	5,4%
D4 S4	110	4,2%
D5 S1	128	4,9%
D5 S2	58	2,2%
D5 S3	51	1,9%
D5 S4	629	24,0%
Total	2.620	100,0%

Font: Elaboració pròpia d'acord amb les dades del padró.

MAPA DELS DISTRICTES I SECCIONS D'OLOT. 1975

Font: Ajuntament d'Olot. Àrea d'Informació del Territori.

Així, doncs, Sant Roc va ser la zona de referència a l'hora d'ubicar la immigració andalusa a Olot però, amb el pas dels anys, la dispersió arreu de la ciutat fou una realitat. Les dades ens mostren com, si bé Sant Roc fou una destinació important de la immigració andalusa a Olot, en realitat la seva importància no és tan abassegadora com podria semblar. Probablement, sí que a Sant Roc s'hi van instal·lar molts immigrants espanyols, però cal recordar que si bé els andalusos foren els més nombrosos, no foren els únics, i que la presència de persones que vingueren de províncies com Conca podria fer augmentar la impressió entre la ciutadania que el barri havia allotjat molts andalusos, tot i que en realitat no tots ho eren. Al 1975, no hi havia una situació de concentració exclusiva dels andalusos a un únic barri sinó que aquests ja es repartien a diferents punts de la ciutat. De fet, ja s'ha esmentat com en el cas dels ciutadans d'Alameda, el segon municipi andalús amb més membres a Olot als anys setanta, molt poca gent va anar-hi a viure i, en canvi, es localitzaven a la zona del centre, als voltants del barri de Benavent o Bonavista. En aquesta mateixa línia, algunes de les fonts consultades ja assenyalen que a mitjan dels setanta "la majoria dels immigrants andalusos s'ubiquen al barri de Sant Roc, però també a una part del barri de Bonavista, de Sant Miquel i altres zones de la ciutat" (Entrevista mossèn Salvador Batalla).

Per altra banda, si ens tornem a fixar en el viatge que es feia des d'Andalusia cap a Olot, a mitjan anys seixanta aquest ja no exigia una travessia tant llarga i pesada com la que van haver d'afrontar els primers immigrants que arribaren a la nostra ciutat. No obstant això, el desplaçament continuava sent costós, tant econòmicament com en temps, com és el cas d'aquesta persona que va arribar a Olot al 1965:

Lo que teníamos allí lo vendimos, y con eso tuvimos para el viaje. A Antequera lo que tenía, allí lo vendimos... y una bicicleta que tenía mi marido... todo lo vendimos para venirnos aquí a Cataluña. Solamente traía una olla con un pollo, dos pollos [riu], que mi hermana, la que estaba aquí, me dice "tráeme dos pollos". Le dije sí, los freí, los eché en una olla, y todo el camino nos lo íbamos comiendo (Entrevista a Matilde Morente, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

El tren, que a Olot va desaparèixer a l'any 1969, deixà d'ostentar el monopoli com a mitjà de transport per arribar a Olot i progressivament es començaren a fer trajectes amb autobús¹⁵⁹. En aquests casos, el viatge podia durar un mínim de vint-i-quatre hores i, tot i que la

¹⁵⁹ Sembla clar que, amb el pas dels anys, el viatge d'Andalusia a Olot va millorar en termes de comoditat, sobretot respecte els primers immigrants andalusos dels anys cinquanta. Així, per exemple, tot i les dificultats, una de les persones entrevistades va afirmar que en el seu cas el desplaçament l'havien fet en un taxi, cosa que demostra que el viatge ja es feia amb una certa previsió i (relativa) seguretat econòmica.

comoditat no destacava, millorava els dos o tres dies que es necessitaven als anys cinquanta viatjant amb tren. Precisament, a mitjans dels seixanta va començar a operar una línia regular d'autocar que feia el trajecte entre Alameda i Olot i que anava ple d'emigrants que es traslladaven a Catalunya per viure i treballar. Durant el trajecte es feien diferents parades, especialment a ciutats de l'àrea metropolitana com Barcelona i Sabadell, i Olot era sempre la destinació final. Aquest servei, que va estar operatiu durant molts anys, va assolir una regularitat constant ja que setmanalment sortia un autocar en direcció a Olot.

Tanmateix, algunes de les persones entrevistades ens han parlat d'allò que popularment es coneixia com *la expedición* segons la qual un grup nombrós de persones dels mateixos municipis feien el viatge conjuntament cap a diferents destinacions de la geografia espanyola per tal que el desplaçament els sortís més econòmic. Així, el viatge podia començar amb un grup de cinquanta persones que sortien del mateix municipi d'origen, per acabar arribant a Olot amb unes onze persones.

La comunicació amb els familiars que residien al municipi d'origen es continuava fent mitjançant les cartes. A través d'elles es mantenia el contacte amb la família i els amics, es relatava quina era la situació que vivien, l'estat dels membres de la família o qualsevol novetat que afectés algun dels seus components. També servien, en molts casos, per informar de la situació laboral de la ciutat i per concertar una hipotètica nova arribada d'algun altre conegut, una vegada el familiar que vivia a Olot ja li havia aconseguit una feina o un lloc on allotjar-se. La majoria de les famílies, però, acostumaven a relatar una realitat distorsionada de la seva vida a la ciutat. Rarament s'explicaven les dificultats per les quals havien hagut de passar, ja fos amb l'habitatge, el procés d'integració, els salaris o les condicions de vida que els tocava viure i, contràriament, es recreava una situació idíl·lica i exempta de complicacions per tal de transmetre una idea d'èxit respecte al projecte migratori. Aquesta actitud, ben pròpia de la majoria dels processos migratoris, reforçava el manteniment de la cadena migratòria i estimulava l'arribada de nous immigrants, els quals s'adonaven de quina era la veritable realitat una vegada ja estaven instal·lats al seu lloc de destí.

6.3 La vida a la ciutat

Els primers anys de la dècada dels seixanta van ser anys de bullícia. Així es reflecteix a la premsa local en els nombrosos articles i notícies que relaten la constant transformació que està vivint la ciutat, especialment pel què fa a la seva fesomia urbanística, l'ampliació de

noves zones urbanes i la construcció d'algunes obres que esdevindran insígnies per part d'algunes institucions locals.

La vida quotidiana, durant aquests anys, tenia un altra protagonista destacat: el treball. Com afirma la dita popular, la gent vivia per treballar i no treballava per viure. La vivor i la intensitat de l'activitat que van experimentar els principals sectors econòmics feia que l'accés a la feina fos d'allò més fàcil. Qui arribava de nou a la ciutat i volia treballar no tenia, per regla general, gaires problemes. Eren moltes les fàbriques que escampaven arreu cartells oferint llocs de treball o que s'anunciaven a la premsa local a la recerca de nous treballadors. És cert que molts andalusos utilitzaven els contactes dins les empreses per emparaular la contractació d'un amic o familiar però, per accedir a determinades feines de menys qualificació, no era un requisit indispensable. Probablement, però, les recomanacions sí que eren útils per accedir a llocs de treballs de més responsabilitat i qualificació. Les condicions laborals durant aquest període eren certament dures per al conjunt de la classe treballadora. Per començar, la mitjana d'hores que es treballava podia oscil·lar, entre la dècada dels seixanta i els setanta, de les seixanta a les cinquanta hores setmanals. Tot i que teòricament la jornada laboral estava fixada en les 48 hores setmanals, amb el dissabte inclòs com a dia laborable, a Olot, era habitual que moltes persones complementessin el seu salari amb les aportacions de les hores extraordinàries, fet que indubtablement va contribuir a la millora material de les seves condicions de vida però que, també, podia empobrir-les a nivell personal o familiar. Una altra pràctica usual era treballar amb més d'una feina al mateix temps. Homes i dones acumulaven llargs períodes de la seva vida dedicats gairebé de manera exclusiva al treball i al descans, amb les conseqüències negatives que això comportava per la seva salut física i emocional, així com les relacions socials familiars.

Pel que fa al comportament dels principals sectors industrials de la ciutat durant la dècada dels seixanta, cal destacar els següents aspectes¹⁶⁰: l'extraordinari desenvolupament de la indústria càrnia i dels embotits; els alts i baixos del sector tèxtil i els seus intents de modernització i reconversió; la greu sotragada de la indústria de la imatgeria religiosa, que l'abocaria a la seva pràctica desaparició; i la consolidació de l'investida del sector de la construcció i els serveis auxiliars com a conseqüència de la febre constructora. Anem, però, a pams, tot analitzant el comportament específic que tingueren cadascun d'aquests sectors i assenyalant la incidència que tingueren, a cadascun d'ells, els treballadors immigrants andalusos.

¹⁶⁰ Lamentablement, com ja s'ha comentat a l'apartat de metodologia, les dades del cens de 1970 no recullen informació en matèria econòmica i laboral d'Olot.

En el cas de la indústria dels embotits, ja s'ha comentat en pàgines anteriors que els seus orígens es remuntaven als treballs artesanals que s'iniciaren a principis de segle. Als anys seixanta, els primers obradors tradicionals havien donat pas a indústries modernes i mecanitzades amb una destacada presència a escala provincial i estatal. Les dades d'un estudi de Banca Catalana de l'any 1964 ja apuntaven que, aquest, era un dels sectors a l'alça a Olot i a la comarca, i assenyalaven el quantíós creixement que havia experimentat en els darrers anys, sobretot a partir de 1955. A finals dels seixanta i principis dels setanta, la comarca tenia prop de tres-centes empreses, la qual cosa representava un 32% de la indústria provincial de l'embotit. Dit d'una altra manera: 1 de cada 3 empreses d'embotits de la província de Girona era a la Garrotxa. A més, de les deu indústries més importants de la província, cinc eren d'Olot i tres de la comarca. Una de les particularitats del sector era la manca de personal especialitzat en l'ofici, un fet que el convertia en especialment atractiu per al personal immigrant, ja que com s'ha vist, arribava a Olot amb una baixa qualificació. La majoria del andalusos que hi van treballar eren homes, a grans empreses, com Noel i Espuña la seva presència fou més que notable. Per als treballadors, aquestes empreses els oferien la possibilitat de gaudir d'un treball estable i relativament ben pagat. Les xifres oficials de l'època ens parlen d'uns salaris bastant modestos, tot i que moltes de les persones amb qui s'ha parlat asseguren que aconseguiren estalviar diners, sobretot per la gran quantitat d'hores extraordinàries que molts d'ells treballaven. No obstant això, també cal remarcar que molts dels immigrants andalusos consideraven que els salaris que es cobraven a Olot eren baixos en comparació amb el que rebien altres immigrants que s'havien instal·lat a ciutats dels voltants de la ciutat de Barcelona. El boca-orella, en aquest cas, ajudava a discernir el grau de satisfacció amb el salari que es percebia, tot i que probablement no es tenien en compte d'altres factors, com el cost de la vida, més elevat a les zones urbanes.

La indústria càrnia va ser una de les grans beneficiades dels enormes canvis socials i econòmics dels anys seixanta que, entre altres coses, van afectar també les formes de consum. Les millores socials van permetre que les famílies consumissin més i millor, i alhora, que modifiquessin de manera important els seus hàbits alimentaris. Tanmateix, les noves relacions familiars i la major presència de les dones al mercat laboral feia que els consumidors tinguessin menys temps per comprar al petit comerç i haguessin de recórrer amb més assiduitat a la compra dels productes industrials preparats per al gran consum. A més, el turisme també va contribuir de manera decisiva al creixement del sector ja que l'arribada dels visitants va incrementar de manera molt substancial la demanda de certs productes. A finals dels seixanta, tot i la vitalitat del sector, ja es va percebre una certa saturació dels mercats i algunes de les empreses més innovadores van començar a fixar-se

en els mercats internacionals per tal d'ampliar la seva quota de mercat i continuar amb el procés d'expansió.

Pel que fa al sector tèxtil, si bé durant aquest període no es va produir una crisi de considerable magnitud, sí que és cert que el seu pes en el conjunt de la indústria local baixà de manera ostensible. Algunes dades econòmiques consultades subratllen que al 1955 la participació del tèxtil en el producte industrial local era del 48%, mentre que al 1970 la xifra havia baixat fins el 31%. Al 1960 la indústria tèxtil encara era la més nombrosa a Olot, amb 111 indústries, seguida a una certa distància de les indústries de productes d'alimentació, amb 79¹⁶¹. Les dades de mitjan anys seixanta ens parlen de més de cinc mil persones treballant en les prop de dues-centes empreses tèxtils que hi havia a la ciutat. La majoria d'aquestes empreses eren de gènere de punt i hi havia una gran preponderància de dones¹⁶².

El fet que tantes dones hi treballassin es devia a dos factors: per un costat, els salaris que es cobraven a les empreses d'embotits eren més alts però, per altra banda, les condicions de treball al tèxtil no eren tant dures i afavorien un millor desenvolupament professional de les dones. Algunes dones, també les andaluses, treballaven des de casa per encàrrec de les empreses, fet que els permetia compaginar el treball productiu amb el reproductiu, ja que moltes havien de cuidar els fills quan sortien de l'escola. Tot i això, també cal posar de manifest que algunes dones no renunciaven a deixar la feina per poder cuidar els fills i delegaven part d'aquesta responsabilitat als fills més grans o a d'altres familiars.

Com ja s'ha explicat, durant els primers anys de la postguerra s'utilitzava com a matèria primera els regenerats de cotó i la llana i, en part, es van aconseguir grans fortunes gràcies a la limitada competència. Als anys seixanta, però, s'incorporen altres matèries com el cotó, l'estam i les fibres acríliques i apareixen les primeres dificultats de comercialització dels productes com a conseqüència del sorgiment d'altres empreses de l'estat espanyol que treballen millor el producte i el converteixen en més competitiu. Els alts i baixos al sector tèxtil van ser una constant i un dels components que van incidir més decisivament en la seva crisi fou la nul·la aposta per a la modernització de la maquinària (excepte en el cas de les filatures), la modesta qualitat dels productes i la incapacitat per adaptar-se a les noves tendències imposades per la moda, sobretot en el cas de les indústries de gènere de punt i

¹⁶¹ Ajuntament d'Olot. *Memoria de la gestión Municipal realizada durante el año 1960*. Consultada a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

¹⁶² Algunes de les fonts consultades afirmen que tres de cada quatre treballadors de les empreses tèxtils a principis dels setanta eren dones.

confecció, i que suposaven un augment important de la competència amb les altres empreses del sector.

Però el gran daltabaix de la dècada dels seixanta es produí, com ja s'ha avançat, en un dels sectors més genuïns de la ciutat, el de la imatgeria religiosa, un sector que en termes generals, no havia ocupat els treballadors andalusos però que va contribuir de manera destacada al relançament de l'economia olotina durant la postguerra. Certament, la imatgeria religiosa mai fou un sector amb unes xifres d'ocupació equiparables a les que tingueren el tèxtil i la càrnia però la rellevància i el dinamisme que havia assolit entre les dècades dels quaranta i els cinquanta es veié estroncada al llarg dels seixanta. Els motius que expliquen aquesta caiguda lliure són diversos però principalment cal atribuir-la a dos factors: per una banda, la progressiva eliminació del nombre d'imatges a les esglésies, deixant enrere el tradicional atapeïment iconoclàstic d'anys anteriors i, per altra, les noves tendències estètiques resultants del Concili Vaticà II, les quals afectaren de manera nefasta la indústria local. Les normes que es dictaren en el conclave fixaven una concepció estètica que apostava per una imatge més neta dels temples, menys barroca, fugint de l'abassegadora presència dels sants als temples que havia imperat en els anys anteriors. La desaparició dels sants de les esglésies ja feia preveure a molts industrials del sector l'esdevenir que els esperava, per la qual cosa bona part dels tallers es veieren abocats al cessament de la seva activitat i molts treballadors es van recol·locar en d'altres sectors industrials.

Finalment, un altra sector que destacà en termes de dinamisme econòmic i en relació a l'ocupació fou el de la construcció. Com es veurà més endavant, la dècada dels seixanta va significar, a Olot, un període amb una intensitat constructora molt elevada, que lògicament va convertir el sector en un àmbit destacat en el conjunt de l'economia i els sectors d'ocupació de la ciutat. Alhora, va afavorir el creixement d'altres activitats que en depenien indirectament, com ara llauers, electricistes, pintors, així com altres serveis, entre els quals la immigració andalusa va trobar un filó d'ocupació important.

Les dades dels anys setanta, mostren, les transformacions de l'economia olotina, i assenyalen que "la industria local, próspera y en constante renovación y desarrollo, se bifurca en cuatro ramas muy cualificadas: cárnicas, textiles, género de punto, confección y metalúrgica"¹⁶³.

¹⁶³ Ajuntament d'Olot. *Memoria de la gestión Municipal realizada durante el año 1970*. Consultada a l'Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

Paral·lelament a les transformacions econòmiques, la política municipal també va viure episodis convulsos. L'alcalde de la ciutat era Àureo Aramburo Pérez- Íñigo que, després de deu anys al capdavant del govern local, dimitiria de les seves funcions l'any 1966. No sabem si la qualificació *dimissió* és la més encertada per referir-nos a un representant de l'aparell franquista però el cas és que s'obria la porta al relleu d'una figura grisa que hagué de dirigir la ciutat en uns anys de grans transformacions i amb les finances locals sota mínims. Potser per aquest motiu, però també per molts altres, com és el fet d'haver substituït a un alcalde carismàtic com fou Pere Bretcha, Aramburo no és especialment recordat pel conjunt dels olotins. Es podria dir que la seva fou una figura incolora, sense accions destacades durant el seu mandat, i amb una gestió que probablement fou prou eficient, tenint en compte les limitacions amb què va haver de treballar. Quan Aramburo va accedir a l'alcaldia, l'Ajuntament tenia un dèficit de 474.595 pessetes, el qual fou eixugat després d'una metòdica política de contenció de la despesa¹⁶⁴. En el moment que s'acomiadà de la població d'Olot, l'alcalde sortint va publicar un extens memoràndum de les activitats desenvolupades durant el seu mandat: activitats institucionals; serveis supramunicipals; obres municipals; educació primària; adquisicions per a la provisió de serveis municipals; accions per al sanejament de la hisenda municipal; altres projectes iniciats però no acabats; etc. El recull de les accions, si bé era prou extens, podia prestar a confusió ja que algunes de les accions que s'enumeraven no havien estat prou reeixides o, en el millor dels casos, havien aixecat una àmplia polseguera ciutadana. Algunes de les màximes expressions del seu llegat que mereixen ser destacades en el marc d'aquest treball van ser la creació de la Cooperativa Local de l'Habitatge- amb un impacte, com s'ha vist en el capítol anterior, paupèrrim-, la redacció del Pla General d'Ordenació Urbana, la construcció de l'escola de Sant Roc. A més a més, el mandat d'Aramburo també va destacar per les obres municipals a diferents zones de la ciutat, la majoria de les quals van oblidar completament dels barris perifèrics de la ciutat.

Mesos després de fer-se efectiva la seva dimissió, el relleu al capdavant de l'alcaldia el va prendre Lluís Casademont i Colomer. L'acte de nomenament del nou alcalde es va fer efectiu el dia 6 de juliol de 1966 amb la presència, entre altres, de Valeriano Simon, subcap del provincial del *Movimiento*. Casademont era una persona coneguda a la ciutat ja que exercia d'advocat i anteriorment havia estat jutge municipal i de primera instància. Algunes fonts el recorden com una persona de mentalitat més oberta, i amb qui, malgrat les

¹⁶⁴ Així es detalla, per exemple, a la *Memoria de la gestión Municipal realizada durante el año 1960*, publicada per l'Ajuntament d'Olot: "En la memoria del año 1959, expusimos a grandes rasgos el plan trazado para normalizar la situación financiera de nuestro municipio, Hoy nos cabe la satisfacción de constatar que el plan ha sido desarrollado en todas sus partes y ejecutado con todo exactitud. Del déficit de 435.565,2 pesetas que arrojó la liquidación del ejercicio de 1958 al superávit de 14.585,77 pesetas del año 1959 [...] ha permitido normalizar la precaria situación de la Hacienda Local". Font: Arxiu Comarcal de la Garrotxa.

diferències, es podia discutir. Els reptes que tenia damunt la taula a l'inici del seu mandat no eren senzills ja que havia de fer front a nombrosos problemes per als quals s'esperaven solucions ràpides amb impaciència: l'abastiment d'aigües, la possible tala dels arbres del passeig de Barcelona –que tant d'enrenou popular va aixecar i afortunadament no es va acabar materialitzant-, la construcció de l'Institut laboral, la casa de correus, l'Institut d'educació mitjana, la urbanització i pavimentació del Passeig d'en Blay, entre molts altres. El seu pas per l'alcaldia, però, fou un miratge com a conseqüència de la seva sobtada mort, el dia 25 de novembre de l'any 1967, tot just un any després d'haver accedit al capdavant de la corporació local. L'imprevist traspàs de l'Alcalde va commocionar la ciutat però no hi havia temps per perdre i, des d'aquell mateix moment, calia cercar un substitut que liderés les mesures necessàries per a superar els reptes pendents.

L'escollit fou Joan de Malibrán i Gelabert, que el dia 22 de març de 1968 va prendre possessió del nou càrrec. Malibrán ostenta la condició de darrer alcalde franquista d'Olot ja que va cessar de les seves funcions poc després de la mort del dictador.

Malibrán té un perfil molt més fonamentalista que alcaldes com Bretcha o Casademont. Durant la guerra, combat a les files de Franco i és nomenat alferes provisional. [...] Una vegada a l'alcaldia, Joan de Malibrán es declara falangista sense embuts en uns temps en què la Falange ja no és el far que guia la dictadura. Estretament vinculat al moviment Fuerza Nueva, creat a la mort del dictador per defensar l'herència de la dictadura, Malibrán diu clarament que no creu en els partits polítics. Com es pot veure, doncs, l'últim dels alcaldes de Franco va ser un os dur de rosegat per a l'oposició a la dictadura (Rubió i Pujiula, 2014, p. 71).

6.4 El Pla General d'Ordenació Urbana: un primer intent de racionalització urbanística

Al llarg de la investigació ja s'ha constatat que una de les principals conseqüències de l'arribada constant de població immigrada a la ciutat va ser el considerable dèficit d'habitatges on allotjar les persones. L'activitat constructora de principis de la dècada dels seixanta fou espectacular i constantment apareixien reportatges a la premsa que posaven de manifest aquesta realitat. Així, per exemple, al número especial de Festes del Tura¹⁶⁵ de l'any 1963, *Misión* publicava un ampli reportatge fotogràfic amb imatges de Joan Costa en el qual es mostraven instantànies de grups d'edificis en construcció, rengleres de cases alineades, nous barris amb els carrers sense asfaltar o naus industrials que sobresortien enmig del frondós paisatge natural de la ciutat.

¹⁶⁵ Les Festes del Tura és la Festa Major d'Olot.

La principal característica urbanística de la ciutat que s'havia conformat a principis de 1960 era el desordre. Com es pot veure en la imatge 12¹⁶⁶, la ciutat havia crescut ja de manera important a finals de la dècada dels cinquanta. El creixement urbanístic es feia seguint les línies mestres que marcaven els antics planejaments i, d'acord amb aquestes, es construïa directament sense tenir massa en compte aspectes que avui en dia són elementals, com ara l'existència de serveis bàsics, la cobertura dels accessos, l'equilibri i l'harmonia amb l'entorn, etc.

IMATGE 12: PANORÀMICA DE LA CIUTAT D'OLOT. ANYS 1958-1960

Font: ACGAX. Servei d'Imatges. Fons Ajuntament d'Olot

La intervenció urbanística de l'Ajuntament era executada per l'arquitecte municipal, el qual es dedicava bàsicament a la concessió de llicències i a vetllar pel compliment de la

¹⁶⁶ Aquesta imatge, captada entre 1958 i 1960, mostra el creixement urbanístic de la ciutat. Així mateix, la part colorejada indica la zona de Sant Roc i permet visualitzar la segregació residencial d'un barri que, al llarg dels seixanta, creixeria de manera molt destacada.

normativa bàsica. Els grups d'habitatges que es construïen satisfieien una part de la demanda de l'època però no tenien en compte una visió de conjunt de la ciutat que vetllés pel manteniment de la seva harmonia. Òbviament, com en bona part dels temes que s'aborden en aquest treball, cal emmarcar les polítiques que es van impulsar en el seu context. I per fer-ho correctament, cal treure'ns les ulleres amb les quals mirem el món a principis del segle XXI per posar-nos les que ens enfoquen millor la realitat olotina de mitjan anys seixanta. Per tant, tot i les pèssimes respostes urbanístiques que, ja fos per acció o per omissió, es van donar a Olot, aquestes van ser millors que les d'altres ciutats com Girona o Figueres, on encara avui en dia són ben presents els pèssims resultats d'algunes de les actuacions promogudes.

En comparació amb altres, les solucions de l'època que es van donar a Olot són millors que els barris que es van construir a llocs com Girona, Figueres, etc. [...] Tot i això, els habitatges o grups que es construïen [als anys seixanta], si bé satisfieien la demanda que hi havia, no tenien en compte una visió general de ciutat, en termes d'ordenació, cohesió territorial, etc. (Entrevista Llorenç Panella, coneixedor de l'urbanisme de la ciutat).

Amb aquesta situació, a mitjan anys seixanta, l'aprovació d'un Pla General d'Ordenació Urbanística es feia absolutament indispensable per tal de corregir les inèrcies negatives que la ciutat havia anat acumulant. Queda el dubte, però, de saber fins a quin punt les autoritats olotines van iniciar aquest procés per voluntat pròpia, és a dir, essent plenament conscients de la seva necessitat o per les obligacions que imposava la legislació vigent. I és que, a l'any 1956, les Corts franquistes havien aprovat la *Ley del Suelo y la Ordenación Urbana*, la qual obligava als ajuntaments a aprovar un pla general en un termini màxim de deu anys, amb la qual cosa la data límit era el 1966, any en què es va aprovar el Pla d'Olot.

Segons Vayreda (1986), a banda de l'aprovació de la Llei del Sòl, són dos els principals elements que justificaven la redacció d'un pla general a Olot: en primer lloc, la pressió demogràfica provocada principalment per la immigració que havia començat a arribar al 1950 i, en segon lloc, l'abandonament del projecte de ciutat que havia dibuixat per l'arquitecte Alfred Paluzie a principis de segle i que havia caigut en el més absolut dels obllits¹⁶⁷.

Les primeres iniciatives que l'Ajuntament d'Aramburo va dur a terme per iniciar el Pla general es remunten a mitjan 1959, tres anys més tard de la promulgació de la Llei del Sòl,

¹⁶⁷ Com s'ha comentat al capítol dedicat als anys quaranta, Paluzie fou l'arquitecte municipal que a principis de segle dissenyà el primer planejament urbanístic de la ciutat, d'arrel il·lustrada i inspirat en l'urbanisme europeu.

amb la sol·licitud formal a la Comissió Provincial d'Arquitectura i Urbanisme per iniciar els tràmits necessaris per a la confecció del Pla General. La Llei establia que els ajuntaments s'havien d'encarregar de la redacció del Pla o, com va ser el cas d'Olot, l'Ajuntament podia delegar-ho a la Comissió Provincial d'Urbanisme. No va ser, però, fins a l'any 1964, coincidint amb la seva exposició pública, que s'alçaren les primeres veus crítiques alertant del seu contingut.

Una dels primers crits d'alarma contra el projecte de Pla General el va pronunciar Josep Maria Capdevila¹⁶⁸. En un article publicat a la premsa local¹⁶⁹ afirmava que el pla no s'ajustava a la realitat de la ciutat i, en una clara al·lusió a la delegació que l'Ajuntament havia fet a la Comissió Provincial perquè redactés el projecte, acusava els responsables de desconèixer les necessitats actuals i de futur de la ciutat. Capdevila assenyalava diferents errors que, segons el seu parer, posaven en perill el futur urbanístic d'una ciutat industrial que sustentava gran part de la seva identitat en l'atractiu paisatgístic¹⁷⁰. La manca de previsió de suficients zones industrials, la projecció de zones verdes allà on ja existien, la planificació d'una carretera de circumval·lació o la previsió de creació de zones residencials en uns terrenys inadequats, eren alguns dels retrets que feia.

Aquests primers crits d'alerta van provocar la resposta de les autoritats locals, encara liderades per l'alcalde Aramburo. Entre altres coses, es va convocar sessions informatives dirigides als mitjans de comunicació i també al conjunt de la ciutadania per tal de resoldre els interrogants que havien sorgit. Davant la inquietud generada com a conseqüència de l'exposició pública del Pla, l'Ajuntament advertia que aquest només era un punt de partida i recordava la necessitat de disposar d'aquest instrument de planificació urbanística. Tot i la voluntat de transmetre a la ciutadania la importància de comptar amb el pla, la resposta de les autoritats locals arribava tard ja que, a aquestes alçades, Olot era una de les poques ciutats de la província que encara no l'havia aprovat. Per tal de calmar els ànims, l'Ajuntament recordava que la finalitat del pla era assenyalar les zones del casc urbà, el camp urbanitzable o la zona de reserva i la zona rústica del terme municipal. S'afirmava, també, que el pla general no traçava carrers ni pendent sinó que aquesta funció corresponia als plans parcials. En darrer lloc, també es volien temperar els recels basats amb els rumors que afirmaven que s'eliminarien les empreses de les zones urbanes,

¹⁶⁸ Josep Maria Capdevila era, en aquell moment, el president del Patronat Parroquial el Portal.

¹⁶⁹ Capdevila, Josep Maria. "Alerta con el plan de ordenación urbana". *Olot Misión*, núm. 428, 1 de febrer de 1964.

¹⁷⁰ Aquest és un debat històricament recurrent a la ciutat i que en l'actualitat continua plenament vigent arran de la tensió que es dona al voltant dels límits del creixement i la preservació de l'entorn.

afirmant que la majoria d'elles podrien conservar el seu emplaçament previ a l'aprovació del Pla.

El Pla General d'Ordenació Urbanística Municipal d'Olot es va aprovar l'any 1966, set anys més tard d'iniciar-se els primers tràmits establerts. I ho va fer, justament, com s'ha citat anteriorment, en un període d'una intensa activitat constructiva a la ciutat (Aranda, Pigem, i Vilalta, 1993). Els resultat final va ser un pla modest que bàsicament servia per distingir zones residencials i industrials i traçar noves línies de creixement de la vila. El Pla no resolia problemàtiques substancials com ara el nivell d'equipaments de totes les zones de la ciutat, la connexió dels barris perifèrics i la seva accessibilitat, entre molts altres. En perspectiva, la valoració que es feu de l'aplicació del pla fou bastant negativa, sobretot si es prenen en consideració les declaracions que l'any 1971 pronuncià el tinent d'alcalde del consistori quan anunciava la suspensió de llicències en una zona que no hagués estat prèviament urbanitzada mitjançant un pla parcial. Aquestes declaracions venien a revelar la situació d'il·legalitat –o d'absoluta contradicció amb allò que fixava el pla general– de gran part de les noves àrees de creixement de la ciutat, especialment provocada per l'execució incompleta de la infraestructura primària (pavimentació, subministrament d'aigua i electricitat, clavegueram, etc). L'arquitecte Ramon Fortet també feia una crítica a la situació urbanística de la ciutat en un article publicat l'any 1974¹⁷¹ en el qual, entre altres coses, es lamentava del paisatge de les perifèries d'Olot, compostats per assentaments espontanis d'habitatges autoconstruïts i els barris amb greus deficiències en les dotacions de serveis urbans mínims (clavegueres, voreres, pavimentació, entre altres). Fortet afirmava que el Pla General no s'havia acomplert i que la majoria de les noves zones de creixement de la ciutat ho havien fet de manera il·legal, amb actuacions contràries a la Llei del Sòl i amb l'incompliment de les condicions volumètriques i d'ús que el Pla General establí per a cada zona de la ciutat.

La necessitat urgent de planificació urbanística d'Olot es devia al gran creixement de la població i a la greu problemàtica de l'habitatge. Sense tenir en compte aquests elements no es poden entendre el naixement de realitats com les del barri de Sant Roc o la construcció d'algunes edificacions que avui en dia són del tot inexplicables. No sembla gens agosarat pensar que, amb una mínima política urbanística i d'habitatge sensible a la realitat social i a les necessitats de la població no s'haurien produït fenòmens com l'autoconstrucció d'habitatges i la construcció desordenada. A més, s'haurien estalviat molts patiments i esforços a persones que no van tenir cap altra opció més que solucionar-se el problema pel seu compte, sense esperar res a canvi de les administracions. L'autoconstrucció no fou una

¹⁷¹ *Olot Misión*, núm. 948, 3 de maig de 1974.

resposta voluntària d'una part dels immigrants andalusos sinó que, lamentablement per a ells, fou l'única sortida a la qual es veieren abocats. L'escriptor Ramon Grabolosa descrivia la situació urbanística de la ciutat de manera prou explícita:

Amb una urbanística a mans dels especuladors de finques i de terrenys, s'ha deixat edificar un barraquisme circumval·latori, àdhuc en els indrets més tradicionals del nostra paisatge. I no solament ens referim al barraquisme il·legal, sinó a unes barriades amb aires de misèria estepària que exigeixen un replantejament de les zones si pensen en el futur d'Olot (Grabolosa, 1969, p.299).

Tanmateix, a banda de l'aprovació del Pla General, l'habitatge continuava sent el principal problema que sofria la ciutat. Tot i que aquesta dècada es caracteritzà per una elevada intensitat en l'activitat constructora, la problemàtica es mantingué present durant aquests anys, especialment entre les classes populars. En bona mesura, perquè el principal protagonista en la construcció d'habitatges va ser el sector privat, i òbviament, el fet de deixar en mans del mercat l'accés a un dret fonamental com és l'habitatge, provoca problemes en termes d'equitat. Com es pot comprovar a la taula 33, el nombre total d'habitatges durant la dècada dels seixanta va augmentar dels 5.272 als 7.304. El creixement de l'activitat constructiva, que entre aquesta dècada va ser del 38,5%, va ser superior al ritme de creixement de la població, que fou del 22,5%. Com s'ha vist anteriorment, són diversos els factors que van afavorir el creixement del parc immobiliari català i també olotí. Així, per exemple, s'havia d'afrontar el dèficit històric d'habitatges que es remuntava, com a mínim, a la postguerra, i calia atendre les necessitats d'habitatges dels nombrosos contingents d'immigrants que s'assentaven a Olot. Aquests dos factors expliquen, al nostra parer, la diferència entre el creixement del nombre d'habitatges i de la població, així com també, probablement, l'inici de l'activitat especulativa en relació a l'habitatge.

TAULA 33: TIPUS D'HABITATGE. OLOT. 1960-1970.

	Habitatges principals	Habitatges secundaris	Habitatges vacants	Altres	Total
1960	5.105	167	-	-	5.272
1970	6.225	256	796	27	7.304

Font: Censos de població. Instituto Nacional de Estadística.

Pel que fa a la intervenció pública, ja s'ha vist que a finals dels cinquanta l'Ajuntament havia constituït la *Cooperativa Local de la Vivienda* amb la voluntat de construir nous immobles

que satisfessin l'elevada demanda que dia a dia anava en augment. Els resultats de la Cooperativa foren modestos, ja que durant els anys seixanta només va participar en la construcció del Grup Verge del Tura, i a finals dels setanta, en la construcció de la zona de les Planotes. A banda de l'activitat de la Cooperativa, cal recordar que s'havien iniciat una de les obres insígnia d'aquells anys, els Pisos del Portal, que s'acabarien definitivament al mes d'abril de 1964.

La tasca dels organismes públics que perseguien la construcció d'habitatges a Olot fou modesta. Els grups d'habitatges més importants que es van alçar a partir de la segona meitat dels seixanta foren el Grup Verge del Tura – amb 69 habitatges- i més endavant, a principis dels anys setanta, els habitatges del barri de Benavent – amb 146 immobles-. A diferència del què va succeir amb el pisos del Portal, la majoria de persones que hi van accedir foren persones autòctones d'Olot. Així doncs, si bé aquests immobles van ser una solució per a moltes famílies, no van beneficiar directament a les persones que més necessitats podien tenir en aquells anys.

Una de les diferències importants que es van produir en aquesta dècada fa referència a la qualitat de les construccions. Si a finals de la dècada dels cinquanta i principis dels seixanta la majoria de materials que s'utilitzaven era de qualitat dubtosa, les noves promocions que es construïren a finals de la dècada ja n'utilitzaven de millors, fet que va contribuir a perfeccionar el resultat global dels habitatges construïts. Òbviament, aquesta és una afirmació genèrica que no significa que tots els habitatges construïts en un període concret fossin millors o pitjors. Així, per exemple, els "pisos de la Caixa", tot i ser construïts a finals dels cinquanta, eren de bona qualitat i d'altres fets més endavant no seran tan bons.

El Grup d'habitatges "Nostra Senyora del Tura"¹⁷², (veure imatge 13, en color taronja) promoguda pel *Patronato Provincial de la Vivienda de Girona* a sol·licitud de la *Cooperativa Local de la Vivienda* d'Olot, s'ubicà a la zona de l'Eixample de les Fonts, concretament al final del carrer de Joan Maragall. Es van construir 69 habitatges subvencionats dels quals 21 eren unifamiliars i 48 es repartien en cinc blocs de quatre i cinc plantes. Segons consta als documents del projecte, hi havia nou modalitats diferents d'habitatges, el pressupost aproximat de l'obra ascendia als 14.600.000 pessetes i la urbanització estava dotada de tots els serveis. La superfície total construïda era de 684,88 metres quadrats mentre que la superfície útil total feia 4.274,79 metres. Les cases unifamiliars feien entre 62 i 102 metres quadrats i els pisos entre seixanta-cinc i setanta-sis metres quadrats.

¹⁷² La informació que es presenta de la construcció dels grups d'habitatges "Nostra Dona del Tura" i de "Benavent" s'ha extret del fons del *Patronato Provincial de la Vivienda* que es troba a l'Arxiu Històric de Girona.

IMATGE 13: GRUP D'HABITATGES "NOSTRA SENYORA DEL TURA" I GRUP D'HABITATGES "BENAVENT". ANY 1977.

Font: ACGAX. Servei d'imatges. Fons Ajuntament d'Olot.

Els terrenys eren propietat de la *Cooperativa Local de la Vivienda* que els havia comprat a Josep i Caterina Gou Terrades, per posteriorment cedir-los al *Patronato Provincial de la Vivienda de Girona*, que era l'organisme encarregat de la construcció. El 4 de juliol de 1962, la Junta del *Patronato* acceptava la cessió dels terrenys; el projecte es presentà el març de 1963 i la inauguració es va fer el dia 8 de setembre de 1966¹⁷³. Hi participaren el governador civil Victor Hellin Sol, el president de la Diputació, Joan de Llobet; els delegats provincials d'Habitatge i d'Informació i Turisme, l'alcalde Casademont i altres autoritats locals, entre ells el Miquel Bancells, que era president de la *Cooperativa Local d'Olot*. Tal i com era de rigor, el rector Antoni Butinyà procedí a la benedicció dels terrenys i en aquest mateix acte es van llegir els noms de les persones beneficiàries dels habitatges i se'ls hi van entregar les claus.

¹⁷³ Aquesta inauguració tingué ressò més enllà de la premsa local: "Bendición e inauguración de un grupo de 69 viviendas en Olot", *Los Sitios*, 9 de setembre de 1966 i "Inauguración de un grupo de 69 viviendas en Olot", *La Vanguardia*, 9 de setembre de 1966.

Respecte als habitatges de Benavent (veure imatge 13, en color blau), també va ser una obra promoguda pel *Patronato Provincial de la Vivienda* (PPV). Va suposar la construcció de 146 habitatges subvencionats i locals comercials situats a l'Eixample de les Fonts, al final del carrer Sant Cristòfor, a la part sud-est de la ciutat. L'adjudicació del contractista es va fer al mes de juny de 1970 i el projecte preveia la construcció de tres tipus d'habitatge d'uns 80 metres quadrats. També en aquest cas, la majoria de les persones que després del sorteig van accedir a un dels habitatges no eren immigrants i els beneficiaris van haver de suportar diferents retards que perllongaran la tan anhelada entrada a la nova llar. La justificació de l'obra inclosa al projecte descriu la situació de l'habitatge a Olot als anys setanta i, com es pot comprovar, aquesta no havia millorat gaire respecte els anys anteriors:

Olot, capital de la Garrotxa, experimenta de unos años a esta parte, un fuerte incremento demográfico, debido en parte el crecimiento vegetativo, pero sobre todo al crecimiento de la inmigración procedente, en su mayoría, de los pueblos rurales de la comarca, atraídos por la industria de la localidad. Si a éste nivel factor de crecimiento sumamos el de mejora del nivel de vida, con la consiguiente renovación del patrimonio inmobiliario, nos encontramos con en la realidad sucede, con escasez de viviendas disponibles. Y es mayor este problema, en cuanto a viviendas de tipo modesto, que a viviendas de alquiler o venta a precios altos. Por estas razones, el PPV¹⁷⁴, consciente del problema existente, ha promovido un grupo de viviendas, programado en dos fases y que cumple con la labor social de ofrecer viviendas de unas determinadas características, acceso a la propiedad fácil que la iniciativa privada no ofrece¹⁷⁵.

Malgrat els tímids intents de les autoritats, i el destacable creixement de l'oferta privada d'habitatges, la problemàtica no va ser resolta, i afectava especialment a les classes populars, com així es palesava, a finals de la dècada, en alguns articles de la premsa local.

...que nuestra ciudad parece completamente ajena al problema de la vivienda. Incluso en los pueblos más pequeños de nuestra comarca se construyen grupos de casas y bloques de pisos para las clases modestas. En lo que atañe a la Muy Leal Ciudad de Olot, no recordamos que se haya hecho nada desde el magnífico Grupo de San Pedro Mártir. ¡Y de esto hace varios años! De este comentario quedan excluidas algunas iniciativas privadas como las casas del Portal y la Cooperativa de la Vivienda, pongamos por caso. Lo demás son hogares de 300.000 ptas. para arriba, "con facilidades" al alcance de comerciantes e industriales (*¡Arriba España!*, núm. 1.466, núm. 18 de noviembre de 1967).

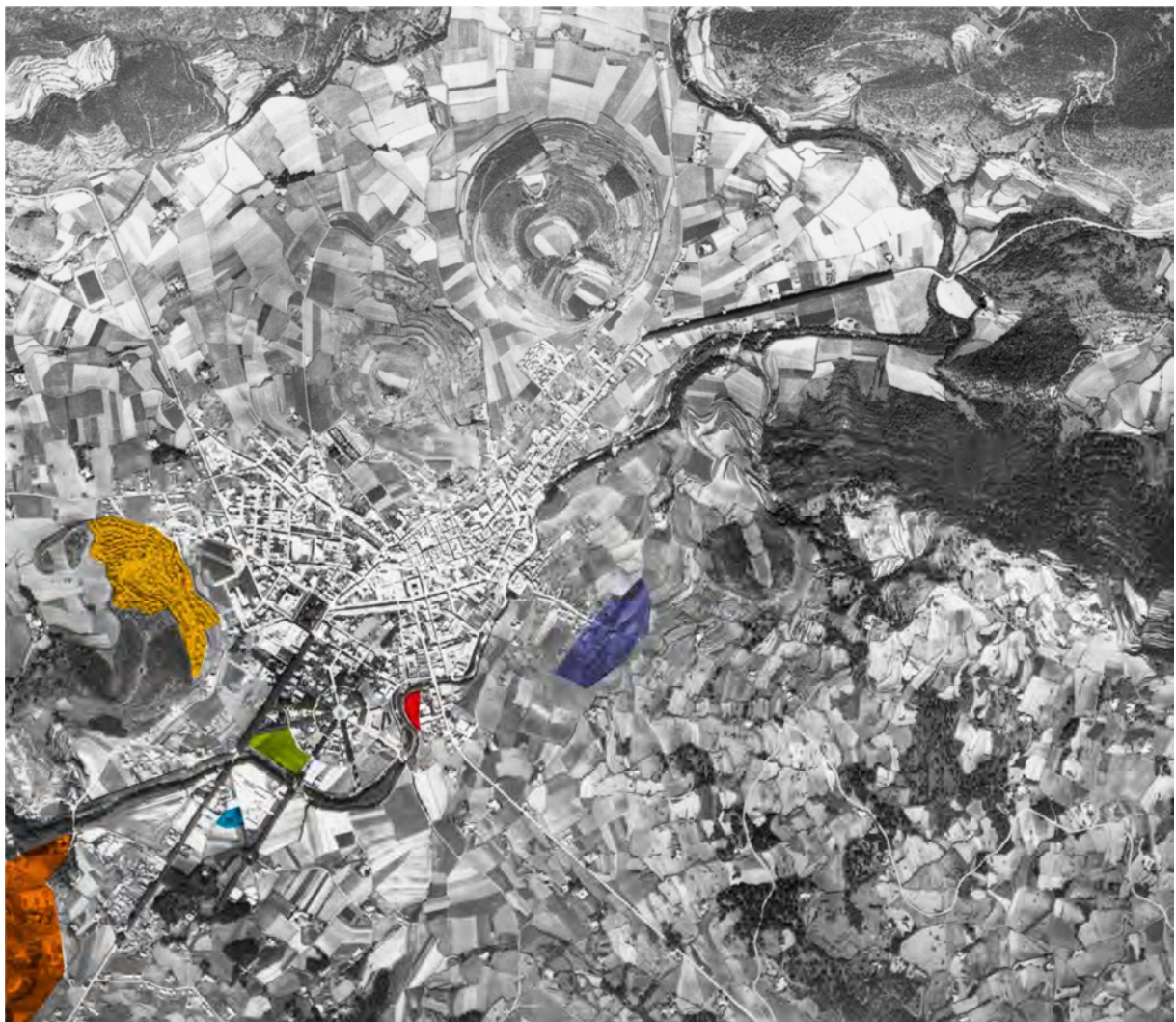
¹⁷⁴ Patronato Provincial de la Vivienda.

¹⁷⁵ Font: l'Arxiu Històric de Girona. Fons del Patronato Provincial de la Vivienda.

En cuanto al tema de viviendas todos sabemos que Olot es deficitaria de ellas y me refiero a las viviendas de tipo social. De un tiempo a esta parte se ha producido un auge en construcciones más bien suntuarias asequibles a economías de tipo medio, pero de cara a los sectores sociales económicamente débiles, bien poco se ha edificado desde hace no pocos años (*¡Arriba España!*, núm. 1.468, núm. 2 de diciembre de 1967).

La imatge 14 mostra el creixement urbanístic de la ciutat a finals de la dècada dels seixanta i algunes de les principals promocions urbanístiques que es van iniciar des dels anys cinquanta, així com el creixement de les zones perifèriques¹⁷⁶.

IMATGE 14: PANORÀMICA DE LA CIUTAT I DE PROMOCIONS D'HABITATGES. ANY 1969.

Font: ACGAX. Servei d'Imatges. Fons Ajuntament d'Olot.

¹⁷⁶ La zona taronja correspon al barri de Sant Roc; la groga a Sant Pere Màrtir; la blava als Pisos del Portal; la verda als Pisos de la Caixa; la vermella al Grup Verge del Tura i la violeta a Benavent.

Finalment, sembla oportú fer una breu referència a dos nous projectes que a mitjan de 1973 es començaven a gestar i que novament tenien com a objectiu pal·liar l'escassetat d'habitatges de la ciutat, una problemàtica que, a Olot, no semblaria exagerat de qualificar-la d'endèmica. Així, el Ple de l'Ajuntament del dia 15 novembre de 1973 aprovava els primers tràmits per a la construcció de dos grups d'habitatges amb un total de tres-cents habitatges de tipus social. Com ja s'ha vist anteriorment, un d'aquests grups pretenia construir prop de cent habitatges a uns terrenys situats a la carretera de Riudaura i comptava amb la col·laboració del Patronat Parroquial de la Verge del Portal, el "Patronat de Promoció de la Garrotxa" i l'Administració Municipal. L'altra promoció era projectada per l'empresa EUVISA, la qual projectava construir uns dos-cents "habitatges econòmics" al barri de Sant Miquel, entre el grup "José Antonio" i la carretera de Girona.

A banda de l'oferta d'habitatges insuficient que hi havia a la ciutat, la construcció d'aquests grups també responia a la manca de personal que, a principis dels anys setanta, patien algunes empreses d'Olot. Per aquest motiu, alguns empresaris optaren per captar mà d'obra d'altres localitats, oferint habitatges als empleats i les seves famílies que es traslladessin a Olot per a treballar¹⁷⁷.

En resum, doncs, les paraules que justificaven el projecte de Benavent il·lustren perfectament quina era la situació real de la problemàtica de l'habitatge a Olot i com afectava, de manera transversal, a una part destacada de les capes socials mitjanes i baixes. No cal perdre de vista que és precisament en aquests contextos en els quals els sectors socials més vulnerables pateixen més els problemes de l'accés a l'habitatge, ja que la competència per accedir a la reduïda oferta existent els discrimina, enfronta i exclou de manera més intensa. L'habitatge, doncs, com s'evidencia a aquestes alçades del text, fou un dels principals problemes que afectaren Olot durant el franquisme i que certament patiren més els immigrants andalusos, encara que no de manera exclusiva. Tot i les dificultats, bona part dels immigrants que van arribar a finals de la dècada dels seixanta i a principis dels setanta van tenir menys dificultats gràcies a la presència de familiars i coneguts que els ajudaren a obrir el camí.

6.5 El barri de Sant Roc: una realitat oblidada

Com s'acaba de veure, l'aprovació del Pla General d'Olot va ser una realitat quan ja feia molts anys que havien aparegut noves zones residencials a la ciutat. Probablement, el paradigma del creixement descontrolat i sense previsió, en definitiva, un exemple de mala

¹⁷⁷ De fet, els pisos que es van construir a la carretera de Riudaura van ser coneguts popularment per la gent d'Olot com els "pisos dels moros".

praxis en la gestió de les polítiques urbanístiques i d'inhibició de les autoritats davant les problemàtiques ciutadanes, fou el naixement i el creixement del Barri de Sant Roc.

Ja s'ha vist al capítol anterior quina havia estat la gènesi del barri i com els primers immigrants andalusos s'havien fixat, a mitjan anys cinquanta, en aquella zona aïllada als afores d'Olot, amb terrenys rocosos i irregulars, convertint-la en un àrea interessant per construir les seves pròpies cases. Als anys seixanta, la situació no havia canviat gaire i la novetat més significativa era l'increment del nombre d'habitants i la major ocupació del territori com a conseqüència de la intensificació dels contingents d'andalusos i d'altres immigrants de la comarca que arribaren a la ciutat. Segons les dades d'un estudi coordinat per Cabré i Pujadas (1987), el barri de Sant Roc comptava a l'any 1950 amb un total de 39 habitatges i uns 160 habitants. Al 1960, la xifra ja s'ha enfilat fins als 231 habitatges i els 875 habitants, la qual cosa demostra l'important activitat constructiva que s'hi va donar i l'elevat creixement de veïns que va tenir. Deu anys més tard, al 1970, el nombre de cases havia ascendit a les 654 i el barri comptava amb més de 1.200 persones. Tot i això, aquestes dades es queden bastant per sota del que afirma Clavijo (2008), el qual parla de més de 420 famílies i un cens de 2.200 persones, majoritàriament andaluses, però també catalanes. Les dades que hem recollit a partir de l'explotació estadística del padró de 1975 van més en aquesta direcció ja que hi apareixen 629 immigrants andalusos. Si a aquests hi sumem tots els fills nascuts a Olot que, a efectes d'aquest estudi, no es comptabilitzen com a immigrants, així com les persones catalanes i la resta d'immigrants provinents d'altres contrades, podem afirmar que al barri hi havia més de 2.000 persones. No cal perdre de vista, però, dos elements que ja s'ha apuntat anteriorment: Sant Roc va acollir un nombre important d'immigrants andalusos, al voltant del 25%, segons el padró de 1975, però aquestes mateixes dades ens mostren com globalment la seva distribució al conjunt de la ciutat va ser també força destacada.

De la mateixa manera que passava als anys cinquanta, l'impacte de l'arribada a Olot després del llarg viatge era notable. S'arribava amb cansament, en un nou entorn, desconegut, sense massa referències prèvies, tot i que en aquesta època majoritàriament qui arribava a Olot ja comptava amb familiars o coneguts a la ciutat. Però també era impactant la descoberta de Sant Roc, especialment a principis de la dècada, en ple apogeu del creixement descontrolat del barri.

Quando vinimos aquí [1962], buf, se me cayó el mundo encima. Yo si fuera mañana me iba otra vez para allá. Porque aquí no había nada, aquí no había casas, nada más que cuatro casas, ahí, medio acabadas, no había caminos, no había calles, no había nada... Todo era

campo, y bueno, un desastre. Madre mía: ¿dónde me has traído tú? (Entrevista a Visitación Morejón, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Cuando yo llegué a Olot [1964], y me baje en la estación, yo veo que todo el mundo se va *pa* Olot, y yo me pongo camino *pa* Olot. Y me dicen “no, nos vamos *pa* arriba” [cap al barri de Sant Roc]. Vine en el mes de enero, un aire que corría, los árboles y el agua del río! Y yo digo: “madre mía, ¿pero a dónde vamos?” Unas lucecitas tan tristes que veo por ahí por el camino... Cuando yo llegué a San Roque, ¡que esto era un campo! Madre mía, yo que vivía en Sevilla, ahí en el centro de Sevilla... Madre mía... bueno... (Entrevista a Isabel Carmona, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

A partir dels anys seixanta es va produir la veritable transformació del barri, tant pel que fa al creixement del nombre d'habitants, com a la seva extensió territorial i el nombre d'habitatges. El creixement desordenat de Sant Roc es va deure en gran mesura a l'elevada quantitat de cases que els mateixos veïns es construïren amb l'ajuda de familiars i coneguts. Ja s'ha vist en el capítol anterior que a mitjan de la dècada dels anys cinquanta els principals propietaris dels terrenys del barri, Salvador Berga Massegur i Joaquim Berga i Farrés, van començar a vendre terrenys a persones immigrades, que van construir-se la seva casa. En aquest procés, va ser molt important la col·laboració, la solidaritat i l'ajuda mútua entre les persones andaluses, les quals col·laboraven progressivament en les tasques de construcció dels habitatges. Aquesta col·laboració podia prendre formes molt diverses, des del suport en la construcció, l'adquisició de materials o l'intercanvi de feines, per exemple, entre gent que es dedicava a la construcció i gent que es dedicava a la pintura.

Los domingos, los días de fiesta, venían amigos, vecinos, un paisano, “venga, la semana que viene ya vengo a ayudarte el domingo”. Porque claro aquí se trabajaba antes hasta el sábado. “Ya vengo a ayudarte el domingo, si no de noche” (Entrevista a Visitación Morejón, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Un factor important que va propiciar aquesta pràctica fou que molts dels homes andalusos que vivien al barri treballaven o s'havien dedicat al camp de la construcció, amb la qual cosa tenien les nocions i les capacitats bàsiques per alçar petits habitatges. En el millor dels casos, abans de començar les obres, els propietaris dels terrenys es dirigien a l'Ajuntament per fer la corresponent sol·licitud; un cop allà, “els hi feien quatre ratlles sobre com s'havia de construir la casa i, posteriorment, ja no hi havia cap altre tipus de control” (Entrevista Llorenç Panella, coneixedor de l'urbanisme local).

Les modalitats d'habitatge que es construïren eren majoritàriament plantes baixes o amb un o dos pisos com a màxim, fet que facilitava la construcció, abaratia els costos i limitava el temps necessari de treball. En general, la qualitat de les edificacions era bastant minsa, ja que les construccions es feien amb el mínim temps possible, i en alguns casos els fonaments de les cases eren molt poc sòlids. Els principals materials que s'usaven eren la sorra i la grava, que extreïen del riu. Tanmateix, altres materials arribaven al barri amb l'ajuda dels carros del transportista *El Rayo*. No totes les cases es feien amb ciment per tal de compactar més els materials i, en cas d'utilitzar-ne, aquest s'administrava amb molta cura, ja que en aquells anys anava car.

La majoria de les cases que es construïren al llarg d'aquests anys no comptaven amb els serveis bàsics. Així, per exemple, com que les cases no tenien servei d'aigua s'havien de construir pous secs o fosses sèptiques a través de les quals es canalitzaven les aigües fecals. A Sant Roc, l'aprovació del Pla General de 1966 va arribar tard. Moltes cases ja estaven construïdes sense cap mena d'ordre ni concert i només a partir de principis del setanta es van donar els primers intents d'orientar millor les persones que volien construir de nou per fer-ho de manera més ordenada per part d'algun funcionari municipal.

Aquest barri està fet amb suors, i amb sacrifici de la gent, de que es clar, deixaven de menjar per poder comprar ciment, per poder fer uns blocs, perquè la sorra era gratuïta, l'aigua era del riu, era gratuïta, però el ciment no. Però hi havia també un magatzem, era can Pòlit, i a can Pòlit va ajudar a molta gent, en fiar-los-hi també els materials (Entrevista a Emili Cano, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

La construcció desordenada d'aquells anys va afavorir el creixement d'una zona urbana sense els serveis mínims necessaris, cosa que desembocà amb la creació d'un barri que va haver de suportar unes condicions estructurals molt precàries. La majoria de les cases no tenien electricitat, i les que més endavant en tingueren, havien de suportar talls constant en el subministrament. Pel que fa a l'aigua, les cases no rebien aigua corrent, i la majoria s'havien d'abastir al riu o les fonts, on eren habituals les imatges de dones rentant la roba, homes anant a buscar aigua, etc.

IMATGE 15: IMATGE AÈRIA DEL BARRI DE SANT ROC. ANY 1969

Font: ACGAX. Servei d'Imatges. Fons Ajuntament d'Olot.

El clavegueram també era una altra de les infraestructures absents, i la majoria de les cases tenien pous secs que periòdicament havien de ser recollits amb cisternes. Els carrers, que havien emergit de manera gairebé casual enmig de la proliferació continuada d'habitatges,

tampoc estaven asfaltats i com a conseqüència de les característiques orogràfiques de la zona, eren absolutament intransitables, amb un ferm extremadament irregular que provocava molts maldecaps als seus veïns.

Las calles estaban todas... Mire, yo tengo dos mellizos. Y cuando eran pequeños, los llevaba en el cochecito, y mi marido se tuvo que comprar una llave inglesa, porque cuando salíamos del traqueteo de las calles, se salían los tornillos. Y tuvo que comprar una llave inglesa, y parábamos y apretaba, porque las calles estaban fatal" (Entrevista a Isabel Carmona, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

La segregació del barri amb la ciutat era total. La distància que hi havia era notable, especialment pel fet que la majoria de la gent es desplaçava a peu o amb bicicleta, i alhora, els accessos eren molt precaris. La connexió entre Sant Roc i el centre de la ciutat només es veia alterada pels pisos de "la Caixa", que es convertien en una frontera artificial entre la zona centre, el barri dels Desemparats i Sant Roc.

Durant molts anys, mentre l'Ajuntament feia campanya alabant la bellesa de la "Suïssa catalana" amb l'objectiu de captar els primers turistes, una part dels seus ciutadans havien de passar diàriament pel mig d'un abocador quan anaven en direcció a Sant Roc. A banda de les barreres físiques, és cert que existiren unes barreres mentals que dificultaren molt més l'acostament del olotins al barri. A mesura que el barri creixia i que es feia més perceptible el pes de la població andalusa a Olot, començaren a sorgir una sèrie de pors i recels entre la població olotina provocats pel desconeixement i que dificultaren la interacció dels ciutadans autòctons amb els andalusos. La ciutat va construir una imatge social del barri que no responia a la realitat. De fet, molts andalusos expliquen que la majoria de la gent no havia estat mai al barri però, en canvi, n'opinaven constantment.

Alhora, a mesura que s'anava construint una imatge negativa del barri i es reforçava el seu estigma, els propis veïns de Sant Roc es refugiaren en el seu interior. Com si es tractés d'una estratègia reactiva, contribuint a eixamplar una mica més la distància que es va forjar amb els anys i que es retroalimentava per l'acció, tant dels veïns del barri, com dels de la resta del municipi. Aquesta actitud no només la seguiren els andalusos sinó que també ho feren les persones catalanes que vivien al barri, molestos per la visió que alguns sectors de l'encara tradicional societat olotina tenien del barri i els seus habitants. Això no vol dir, però, que els veïns del barri es mantinguessin permanentment reclosos al seu interior, en una mena de confinament forçat. Òbviament, la majoria de les persones treballaven a d'altres zones de la ciutat, i coincidien amb persones de zones diverses d'Olot. Aquest replegament,

doncs, es donà, de manera més simbòlica que real, si bé és cert que la majoria d'espais d'oci i d'interacció social quedaren reduïts en el si del barri.

L'ambient que durant aquells anys es va viure al barri fou, tot i les adversitats, entranyable. Per fer aquesta valoració cal tenir molt presents les característiques de la població que hi anà a viure, les dificultats que hagueren d'afrontar i les situacions complexes que tot immigrant ha de viure en el nou context d'assentament. El barri estava format majoritàriament per andalusos i alguns castellans, però també es consolidà la presència de persones catalanes que havien emigrat del camp a la ciutat des de mitjan anys cinquanta. Amb les persones dels masos de Sant Roc es va donar una col·laboració estreta que es materialitzà, per exemple, amb la compra de gallines o llet, o amb les facilitats que alguns veïns dels masos donaren als andalusos quan aquests disposaren d'aigua directa. Per altra banda, entre els andalusos es reproduïen alguns dels rituals culturals propis dels seus municipis d'origen. Així, per exemple, quan arribava el bon temps la gent feia molta vida al carrer i a l'aire lliure. Grans i petits corrien pels carrers, bevien, conversaven i es relacionaven generant un caliu humà que de ben segur aconseguia atenuar les problemàtiques i dificultats que havien de superar. La imatge de les cadires davant les portes de les cases i grups de persones conversant era una estampa ben típica d'aquest barri.

Tot i això, és cert que en casos puntuals algunes famílies concretes provocaven problemes d'ordre públic al barri que ràpidament s'escampaven per tota la ciutat. Alguns veïns del barri afirmen que l'actitud d'una minoria va enterbolir la imatge del conjunt i era habitual que davant fets aïllats es tendís a la generalització i a l'estigmatització de tots els andalusos. "San Roque tenía mala fama, porque había unos señores, que, bueno, que metían mucho cacao, pero nada más, que eran dos o tres familias, y claro, por ahí es por donde venía todo el problema" (Entrevista a Rafael Martos, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*). L'expansió del rumor o de la generalització es feia sobretot a través del *boca orella*, donant peu, com acostuma a passar en aquests casos, a la construcció d'un relat absolutament distorsionat que poc tenia a veure amb la realitat. Aquest fet, lògicament, es vivia molt malament entre la majoria dels veïns del barri, els quals es rebel·laven quan sentien comentaris despectius que els afectaven. De fet, aquesta percepció s'estengué fins i tot entre altres andalusos que no volien anar a viure a Sant Roc per tal de no haver de conviure amb les baralles o enfrontaments que de manera puntual es donaven i que es personificaven en uns individus molt concrets. En tot cas, qualsevol fet d'aquestes característiques que es produís al barri de Sant Roc es magnificava molt més que no pas si es produïa a una altra zona de la ciutat. Quan als primers anys cinquanta es van construir

les primeres barraques al barri ràpidament es va construir una idea preconcebuda que identificava Sant Roc amb una zona problemàtica. En algunes ocasions, es parlava de Sant Roc com “el barrio de la puñalada”.

Abans hi havia una mala imatge del barri. Dues famílies eren salvatges, donaven una mala imatge del col·lectiu, hi havia enfrontaments, atemoritzaven la gent, es donaven enfrontaments [...] Però sempre sonava més si passava alguna cosa a Sant Roc que no pas a Olot (I4, home immigrant).

L'estigma cap al barri era, doncs, generalitzat, tot i que no es corresponia amb la realitat i sovint es magnificaven fets aïllats. Les percepcions associades a problemàtiques vinculades amb la immigració andalusa i espanyola interpel·lava de manera destacada a la població catalana que vivia el barri. Tal com expliquen diversos testimonis, molts olotins els preguntaven, davant la seva sorpresa, sobre els motius pels quals vivien en aquella zona de la ciutat.

Jo treballava a la fàbrica i em deien “Què hi fas tu a Sant Roc amb els xarnegos? Eh?” Doncs jo no tinc res que dir. No ho sé, mira... Hi ha castellans que són bons, i catalans i castellans que són dolents, i catalans que són dolents... i jo... però que ho deien sí, que tenien mala fama, també es veritat (Entrevista a Angelina Masegur, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

I quan anaves a comprar: “I com us ho feu allà dalt amb aquesta gent que us ha arribat? I Com us ho feu?” Pues com tothom, com vosaltres aquí, i anar-ho passant, no... No ens piquen pas, ni ens fan pas res a nosaltres... Vivim, com l'altre gent... el que passa és que sí que ens ho deien... (Entrevista a Remei Vila, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Qui veritablement va viure molts anys d'esquenes a la realitat del barri i dels ciutadans van ser les autoritats locals. Sant Roc fou un barri desconegut i poc freqüentat per les autoritats, les quals, amb la seva pràctica van demostrar una manca absoluta de sensibilitat cap als problemes dels nous ciutadans i del conjunt del barri. La ignorància dels poders locals no condicionava el dia a dia de la gent del barri, preocupats per resoldre els problemes més urgents que tenien en aquells moment, tot i que hi havia una certa sensació de desemparament. Amb aquestes paraules tan rotundes ho expressava un dels veïns del barri a l'any 1975¹⁷⁸:

¹⁷⁸ *Olot Misió*, núm. 988, 28 de febrer de 1975.

Hay, es cierto, un poco de desconfianza y se comprende. Mirad, San Roque ha sido siempre un barrio castigado. Si un día quiso instalar luz en las casas, cada vecino tuvo que pagar cinco quilos de cobre y el contador. Por las calles otro tanto. Quiero decir que la gente de San Roc no cree demasiado en el Ayuntamiento, ya que hasta ahora sólo nos han dado papeles y han cobrado.

Una de les poques veus vinculades a l'Ajuntament que durant aquells anys parlà públicament de Sant Roc i els seus problemes fou José Ros de Castro, el qui durant molts anys fou regidor de l'Ajuntament i que havia vingut a Olot provinent d'un petit municipi d'Almeria, Instinción, a principis dels anys quaranta, després d'haver passat uns anys a Sabadell, entre altres llocs. Precisament, abans de les eleccions dels terços¹⁷⁹ de 1966, en una carta oberta als electors olotins afirmava que

Existen también en el barrio de San Roque problemas que, aun siendo específicamente de él, alcanzan la categoría y el rango de ciudadanos. Tales son la instalación de agua en la totalidad de las casas, el relleno de las calles, y la ordenación en definitiva del barrio para que desaparezca de una vez el anarquismo en todos sus aspectos ciudadanos¹⁸⁰.

Més tard, ja a l'any 1973, davant les eleccions al terç familiar que s'havien de celebrar, faria gala de la condició del seu origen andalús en un escrit publicat a *Olot Misión*¹⁸¹ en el qual demanava el vot "a mis conciudadanos de Olot y paisanos de Cuenca, Málaga, Granada, Sevilla, Huelva, Córdoba, Jaén, Cádiz y todas las provincias españolas afinadas a Olot" i es comprometia a treballar, entre altres coses, per l'asfaltatge dels carrers dels barris perifèrics.

L'única institució que aquells anys tenia presència física al barri era l'Església Catòlica. L'any 1961, Mn. Alfons Nogareda accedia al càrrec de capellà del barri, un barri que en aquells anys només disposava d'una petita capella, fet que provocà que ja a principis dels seixanta es reclamés la construcció d'una església que facilités una millor atenció als feligresos de Sant Roc. En la seva carta de presentació¹⁸², però, Nogareda afirmava textualment que "más importante que levantar la parroquia material, de piedra i cemento, es levantar la parroquia espiritual". Curiosament, les primeres gestions que es van fer per tal d'aconseguir finançament per a la construcció de la nova església al barri es van fer amb el suport del *Patronat Parroquial del Portal* que, en aquells anys, estava dedicat de ple a les obres

¹⁷⁹ Les eleccions als terços va ser una maniobra política del franquisme per tal de simular el caràcter democràtic del regim. Per aquesta raó, es celebraven eleccions en les quals es renovaven els representants de l'Ajuntament, un terç dels quals corresponien a l'àmbit sindical, un altra al familiar i el darrer a l'àmbit econòmic. Al capdavant, però, qui escollia l'Alcalde era el governador civil i les eleccions no eren ni lliures ni plenament democràtiques.

¹⁸⁰ *Olot Misión*, núm. 570, 12 de novembre de 1966.

¹⁸¹ *Olot Misión*, núm. 923, 10 de novembre de 1973

¹⁸² *Olot Misión*, núm. 307, 23 de setembre de 1961.

construcció dels cinc blocs de pisos, i a través del qual es volia aconseguir una subvenció de l'Estat. Aprofitant la seva interlocució amb el *Ministerio de la Vivienda*, aquest féu arribar una proposta de subvenció econòmica al director general de l'*Instituto Nacional de la Vivienda* en la qual s'argumentaven les raons que havien de propiciar la construcció del temple. En el text, s'afirmava que la ciutat d'Olot era una centre industrial de les comarques gironines que estava experimentant una forta arribada d'immigració procedent de regions espanyoles, especialment del sud, ja que ràpidament accedien al treball. Per pal·liar les necessitats d'habitatge d'aquestes persones s'havia creat el Patronat del Portal. Es deia que la zona contigua a Sant Roc havia vist augmentar molt la seva població i per aquest motiu es feia difícil l'atenció espiritual dels seus veïns, els quals havien de caminar més de dos quilòmetres de distància per arribar a la parròquia d'Olot. Finalment, s'explicaven les diferents inversions que s'havien fet o es projectaven a la zona i s'adjuntava un projecte d'obra. Lamentablement, tots els esforços van ser infructuosos ja que la sol·licitud fou denegada, a l'any 1964. Per finançar aquest tipus d'obres, el *Ministerio* exigia la construcció d'un mínim d'habitatges de protecció estatal al voltant de la qual tindria sentit la construcció d'una església. Aquesta xifra no s'havia acomplert en aquella zona i, en el cas dels pisos del Portal, fins i tot va quedar força allunyada dels mínims establerts¹⁸³.

És interessant llegir el contingut de la carta d'apel·lació que es dirigí al bisbe de Girona per tal que es reconsiderés la negativa a finançar l'església del barri. Entre altres coses, s'afirma que "la zona que abarca la Parroquia de San Roque es la de más crecimiento de la Ciudad de Olot. En ella se asientan cuantos llegan de otras poblaciones del Sur de España". A més, segons sembla, a la memòria del projecte que es va enviar s'afirmava que a Sant Roc i havia 595 habitatges, però en el recurs afirmava que "el número de 592 viviendas no se precisara que entre ellas hay 90 barracas". Fins i tot, s'afirmava que "es de prever que antes de 3 años, existirán 362 viviendas de protección oficial (212+152) entre el total de 715 que existirán en la zona, sin contar las que construyan individualmente muchos propietarios". La documentació anava acompanyada d'una carta signada per Josep Maria Capdevila, director del Patronato Parroquial Olotense "el Portal" en què afirmava que l'entitat tenia previst construir 130 habitatges a la demarcació de la parròquia. Cap d'aquests projectes es va dur finalment a la pràctica.

Tot i la denegació d'aquesta ajuda, més endavant es va projectar la construcció d'un complex parroquial format per una església, el campanar, la casa del capellà i un local social on es poguessin fer activitats com ara la doctrina o treball social amb els joves, entre altres.

¹⁸³ Font: Documentació custodiada per la Parròquia del barri de Sant Roc. Sense classificar.

Les dificultats econòmiques van fer impossible la construcció del projecte complert i, tot i que el dia 1 de novembre de 1966 es procedia, amb la presència del bisbe de Girona, a la benedicció del complex parroquial de Sant Roc, aquest finalment només constà del local social i la casa del capellà. El pagament d'aquestes obres es féu gràcies a les aportacions dels veïns, i la majoria encara recorda com es passava periòdicament per les llars per recollir les aportacions econòmiques dels veïns. Les celebracions religioses es feien al local social, el qual es va condicionar mínimament per tal que adquirís els mínims necessaris per a la celebració de la litúrgia; per altra banda, els baixos de la casa del capellà s'utilitzaren com a local social. Encara avui, si un es passeja pels terrenys contigus a l'església, pot observar el traçat dels fonaments del temple que s'havien projectat d'alçar.

Nogareda fou el capellà de Sant Roc durant un llarg període de temps, entre els anys 1961 i 1995, seguint la línia marcada pel rector Butinyà, símbol d'una església ortodoxa i poc predisposada als canvis socials. La seva és una figura que genera una certa controvèrsia al barri ja que en alguns casos l'acusen de no implicar-se en les grans dificultats que els veïns hagueren d'afrontar. Segons l'opinió de les veus més crítiques, Nogareda reproduïa els patrons dels estaments tradicionals que havien triomfat després de la guerra, similar al de les mateixes autoritats municipals, mirant de reüll la realitat del barri i atenent d'altres preocupacions.

Nogareda representava l'única institució present al barri, era un senyor aïllat, tibet, com comunicava, feia el mínim, comunions, casaments, enterraments... Hi havia un divorci amb la gent del barri, no connectà tot i els molts anys que hi visqué. Era dogmàtic... (Entrevista Quim Domene, veí de Sant Roc, artista i col·laborador *d'Olot Misió*).

Sant Roc havia nascut, com s'ha vist, a mitjan anys cinquanta i ho havia fet a partir de l'arribada d'immigració andalusa i dels pobles de la comarca. Uns, els que provenien de la comarca, s'havien instal·lat a les zones més properes a Olot i els altres, amb el seu degoteig constant al llarg dels anys 1955 i 1975, havien aixecat ells sols, sense l'ajuda de ningú més, el que acabaria sent un dels barris amb més personalitat de la ciutat. Les característiques principals que definien el barri a mitjans dels seixanta i principis dels setanta eren la fesomia de les seves cases, unes cases petites i construïdes pels mateixos veïns amb l'ajuda de familiars i amics; el caràcter i la personalitat de la gent; la brutícia i les males condicions dels carrers; la pèssima il·luminació que convertia el barri en una zona absolutament fosca a partir de la posta del sol; les males condicions dels accessos, amb els carrers sense asfaltar, la qual cosa provocava que fins i tot algun taxista renunciés a pujar-hi pel temor a trencar les suspensions de l'automòbil; la manca de serveis bàsics; les inundacions que constantment

es produïen en un dia de pluja i, per contra, la manca d'aigua potable a les cases; la presència abassegadora de gossos, etc.

Un dels exemples que millor simbolitzen la deixadesa de les autoritats amb el barri és la instal·lació que la companyia telefònica va fer, després de constants peticions, d'una cabina pública, un servei que aquells anys era absolutament necessari per, com a mínim, poder atendre una emergència¹⁸⁴. La instal·lació de la cabina efectivament es va dur a terme a l'any 1972 però, curiosament, es va obviar un petit detall: instal·lar-hi el telèfon. Durant un mínim de tres anys, la cabina va estar instal·lada al barri sense que hi hagués el corresponent aparell al seu interior. Una anècdota de mal gust que il·lustra fins a quin punt el barri era una zona prioritària per a les autoritats i les institucions. Successos com aquests donaven peu a diferents interpretacions per part dels veïns. Alguns, per exemple, consideraven que la companyia havia instal·lat la cabina sense el telèfon de manera premeditada, com si es tractés d'una prova en la qual els veïns havien de demostrar que en farien un bon ús i no la malmetrien; segons aquest raonament, al cap d'una anys, si la companyia comprovava que la cabina encara estava en condicions, hi instal·larien el telèfon. S'interpretava doncs, que a Sant Roc calia superar una prova en la qual els veïns demostrassin que eren prou civilitzats com per gaudir d'un servei com aquest al seu barri. En definitiva, Sant Roc havia de pagar una penyora extraordinària que probablement no es demanava a cap altre barri de la ciutat. Lamentablement, anècdotes com aquestes només contribuïen a augmentar la sensació de menyspreu i oblit vers el barri de Sant Roc.

Tancar-los allà dalt [barri de Sant Roc] va ser una equivocació total... O sigui... sí, anava molt bé perquè aquí la gran societat, aquí era una societat... molt caciquista, molt de cacics, molt, una sèrie de gent que dominaven tot... Jo sempre dic que estaven situats a darrera els roures, no eren els que governaven, eren els que governaven a darrera dels governants, hi havia set o vuit famílies que dominaven la ciutat, per tots cantons, [...] i és clar, a aquests aquí ja els hi anava bé, o sigui que a Sant Esteve, tots fossin... i senyor tal i senyor qual... i els andalusos a... la púrria cap allà... (Entrevista Domènec Moli, activista cultural).

Per altra banda, la construcció de l'escola fou una de les poques alegries que els veïns del barri van rebre per part de les autoritats de l'època. L'escola *XXV años de Paz* es va inaugurar l'any 1964 en el marc de les Festes del Tura d'aquell any. El dia 21 de setembre de 1964 es celebraren els actes d'obertura del curs acadèmic de les escoles primàries d'Olot, els quals començaven amb una missa a l'església del Tura. Posteriorment, les autoritats es desplaçaren a les noves escoles de Sant Roc per efectuar un acte acadèmic, el

¹⁸⁴ En aquells anys, l'únic telèfon que hi havia al barri era el de l'escola, la qual cosa provocava que en casos d'urgència els veïns s'hi apropessin per utilitzar-lo.

qual comptà amb la participació de diferents autoritats¹⁸⁵. Aquest fet, prou simptomàtic, ens fa deduir que l'Ajuntament d'aquells anys no tenia temor a anunciar la creació d'una nova escola al barri on s'havia concentrat més immigració¹⁸⁶. L'obertura de l'escola va suposar una gran alegria per a la gent del barri ja que era la primera vegada que s'hi instal·lava un equipament o servei municipal i això va fer pujar la moral dels soferts veïns. A banda del que suposava la construcció de l'escola, la gent sobretot valorava la comoditat de poder portar els fills a un centre no tan allunyat de casa seva com era el Grup Escolar Malagrida. La premsa de l'època també parlava dels motius que portaren a construir l'escola a aquell barri:

Las Autoridades académicas provinciales, tuvieron interés que este año el acto de apertura del curso escolar, se celebrara en las nuevas escuelas que el Ayuntamiento de Olot edificó en el Barrio de San Roque durante este año. Era imprescindible que un Barrio alejado de Olot, en constante crecimiento, estuviera dotado de un Centro de Enseñanza Primaria, capaz y suficiente para proporcionar instrucción a un numeroso contingente de niños y niñas que hasta estos momentos vagabundeaban por las calles, sin que, por falta de locales, pudieran ser atendidos debidamente¹⁸⁷.

Tot i la inauguració a l'any 1964, fou anys enrere quan es va considerar necessària la construcció d'una nova escola que pogués atendre el nombrós grup de nens i nenes que hi havia en aquesta zona de la ciutat. Els primers nens i nenes andalusos que arribaren a Olot majoritàriament anaven a escola al Grup Escolar Malagrida, el qual corria un seriós risc de saturació per la impossibilitat d'atendre l'alt nombre d'alumnes que contínuament arribaven durant el curs i quedar limitada per raons d'espai.

Per això, ja a l'any 1962 es va fer l'adjudicació definitiva dels terrenys, els quals estaven ubicats al bell mig d'un camp de blat de moro. Aquell mateix any, la Diputació de Girona concedia a l'Ajuntament un crèdit de 200.000 pessetes a tornar al cap de quatre anys per a la construcció de l'escola i tres habitatges per allotjar els mestres. Els terrenys que va adquirir inicialment l'Ajuntament tenien una extensió de 1.800 metres quadrats i el seu valor es va xifrar en 190.514 pessetes. El cost total de les obres van ascendir a 1.424.346,55 pessetes, 600.000 de les quals corresponien a l'aportació estatal.

¹⁸⁵ "Ocuparon la Presidencia los Sres. Don Alfonso Iniesta, Inspector de Enseñanza Primaria de Madrid, el Alcalde de la Ciudad, Aureo Aramburo: el Bdo. Cura Párroco Arcipreste de Olot; el Rdo. Cura Párroco de San Roque; el inspector de la zona, sr. Mestras, el Teniente de Alcalde de Cultura, Sr. Buxó; el P. Rector de las Escuelas Pías y los Maestros jubilados Sra. Santies y Sr. Rodeja" *¡Arriba España!*, núm. 1305, 26 de setembre de 1964.

¹⁸⁶ En l'actualitat, qualsevol política pública que suposi una discriminació positiva cap a les persones immigrades és interpretada, generalment, per a l'opinió pública, com una actuació injusta i discriminadora vers la població autòctona. Per aquesta raó, una part important de la classe política recela d'aplicar aquest tipus de polítiques, fins i tot en el cas que siguin justificables i que tinguin un caràcter puntual, no fos cas que això els suposés perdre vots en els comicis electorals

¹⁸⁷ *¡Arriba España!*, núm. 1305, 26 de setembre de 1964.

El primer director de l'escola era natural de Figueres i va acumular un període molt curt de temps al capdavant de l'escola. Un any més tard, però, seria una professora que durant divuit anys havia exercit de mestre a les escoles de la Vall de Bianya qui accediria a la direcció del centre. Enriqueta Domènech va estar al capdavant de l'escola de Sant Roc entre els anys 1965 i 1974 i, en els moments previs al seu trasllat a l'escola, molta gent de la ciutat, així com d'altres companys de professió, l'advertiren de la conveniència que anés a treballar a l'escola del barri de Sant Roc. La gent tenia una imatge distorsionada de les persones i del barri i el centre era majoritàriament una destinació poc preuada entre els docents d'aquells anys. Nombroses persones l'advertiren, per exemple, que no anés amb la cartera a la mà pels carrers perquè la podrien robar. Durant tots els anys que hi visqué, Domènech no va patir cap incident.

Domènech tenia ganes de canviar de tipus d'escola i, tot i el grat record que encara manté dels anys que estigué a la Vall de Bianya treballant amb nens i nenes fills de pagesos de la vall, va acceptar la proposta que li féu, just després de l'acte d'inauguració de l'escola, l'inspector de la zona –Lluís Maria Mestras- de traslladar-se a Sant Roc. Quan entrà a l'escola, Domènech rondava la cinquantena d'anys i, per tant, era una persona amb una dilatada experiència en el camp educatiu. Domènech s'instal·là a viure a una de les cases que s'havien construït per al professorat al costat mateix de l'escola i això li va permetre conèixer de primera mà tant els alumnes com les famílies, convertint-la en testimoni privilegiat de la realitat del barri, durant la segona meitat dels seixanta.

En un primer moment, a l'escola hi havia tres aules: dues unitàries –una de nois i una altra de noies- i una mixta, de pàrvuls i, a partir d'aquí, any a any es creava una nova aula per tal d'incloure els nens i nenes que, per edat, s'incorporaren a l'escola. Paral·lelament, arribaven nous professors, els quals acabarien rondant la vintena a mitjan anys setanta. Entre els primers professors i els més recordats, a banda de Domènech, hi ha persones com Amat Las Heras, Joaquina Jordà, Maria Martra, Estrella Arbat i Teia Buixó, així com d'altres persones interines procedents de llocs llunyans com Sòria, com és el cas de Pilar Bahon o de Fernando Pérez, originari de Conca, entre altres.

Als inicis de l'escola, el nombre d'alumnes per aula podia assolir la seixantena, fet que dificultava la tasca dels docents, tot i que aquests ho assumien amb certa naturalitat. Un altre dels obstacles que l'escola hagué d'afrontar fou l'arribada constant d'alumnes al llarg del curs. El creixement continuat del nombre d'alumnes provocà que, a principis de 1970, s'aprovés l'ampliació de l'escola. A més, l'escola no va restar al marge de l'estigma que ja en aquells anys pesava damunt del barri i també va ser víctima de la mala premsa entre

certes famílies d'Olot, algunes de les quals tenien més a prop Sant Roc que el Grup Escolar però preferien no anar-hi per una qüestió d'aparença o vanitat.

A més, la tasca dels professors de l'Escola de Sant Roc anava més enllà de la docència. Alguns d'ells es van excedir positivament en les seves funcions exercint tasques pròpies d'un treballador social, com ara la visita d'alumnes que estaven malalts a les seves cases, el suport afectiu, la protecció d'algun menor, etc. Així és que, per exemple, l'any 1970 es fundava amb el suport d'alguns professors de l'escola el Club de Futbol de Sant Roc, el qual va donar la possibilitat a molts nens de practicar esport i sortir del barri competint amb altres equips de la ciutat i de la comarca. El potencial socialitzador de l'esport adquiria especial rellevància en un barri on les problemàtiques i les adversitats socials van ser destacables durant forces anys. A més, el club de futbol eixamplava la feble xarxa associativa dels nens i les famílies i propiciava la coincidència en un mateix espai i temps de diferents veïns de la ciutat.

L'escola va ser també important pel fet que oferia un menjador per als seus alumnes. Alguns d'ells anaven a dinar a casa però la gran majoria es quedaven al centre. Les famílies havien de pagar una quantitat simbòlica, tot i que en alguns casos, si la família tenia dificultats, es donaven facilitats per al pagament. A vegades, algunes famílies es queixaven pel fet de pagar, argumentant que als seus municipis d'origen no ho havien de fer, però més enllà d'alguns intents inicials per deslliurar-se'n, les famílies assumien amb regularitat la part que els corresponia. Aquesta part, tanmateix, no era homogènia per a tothom sinó que es valorava el nombre de fills de cada família, fixant un preu més ajustat per les famílies nombroses.

En uns anys en els quals la població treballava moltes hores i amb unes famílies que majoritàriament no s'havien pogut formar a les seves zones d'origen, la relació de l'escola no fou gens senzilla. Les famílies reconeixien la importància de l'educació dels fills, tot i que delegaven al professorat la major part de la responsabilitat. La figura del mestre era respectada i la seva autoritat inqüestionable: davant la paraula del mestre, el nen o nena tenia les de perdre. El professorat del centre insistia molt en el paper dels pares i les mares en l'educació dels seus fills, obtenint respostes desiguals. Així, per exemple, una de les queixes habituals dels mestres cap als pares tenia a veure amb els horaris d'anar a dormir dels nens i nenes.

Les característiques socials d'algunes de les famílies del barri provocava que puntualment succeïssin situacions de certa conflictivitat i tensió entre les famílies i algun alumne, la qual

cosa exigia que els professors adoptessin una actitud seriosa i rígida. Les necessitats i els obstacles que van haver d'afrontar aquestes famílies afectaven negativament el seu comportament però la tasca de l'escola contribuí de manera eficaç a la distensió, l'anivellament i l'ascens social de molts d'aquests nois i noies.

La composició dels alumnes de l'escola va anar variant també amb el pas dels anys, tot i que en els primers moments la presència de fills d'andalusos era majoritària. També hi havia algunes famílies catalanes, la majoria de les quals eren de les cases de la zona dels Tossols, així com altres immigrants espanyols. En el fons, l'escola era un reflex de la composició social i de la població del barri. Tot i això, tal com afirmen alguns dels fills dels immigrants andalusos que van anar a l'escola, progressivament es va incrementar el nombre d'alumnes andalusos i catalans que compartien escola, convertint-se en un espai molt important per la socialització, el foment de les relacions personals i comunitàries, i l'apropament entre les dues comunitats. Precisament, una de les persones entrevistades, nascuda al 1958, fill d'andalusos i ex-alumne de l'escola, recordava molts dels noms dels qui van ser alguns dels seus millors amics: Vinyals, Busquets, Reixach, Vila, Roura, tot recordant la bona relació que es va engendrar aquells anys que encara avui perdura (I6, dona, filla immigrant).

L'escola no va ser aliena als problemes que patia el conjunt del barri per la desídia de l'Ajuntament. Així, per exemple, era freqüent que, per la incapacitat o la mala qualitat de les canonades d'aigua, –les quals no estaven preparades per aguantar la pressió necessària del creixent nombre de cases- es succeïssin inundacions importants a l'entrada de l'escola, amb els maldecaps que això suposava per als mestres. Tanmateix, hi havia altres persones de la ciutat disposades a col·laborar amb l'escola, com ara Tomàs Costa, Lluís Sacrest o Marçal Casanovas, que durant una temporada col·laboraven amb l'escola fent classes de català als alumnes.

Domènech va renunciar a la direcció del centre a l'any 1974, després de nou anys intensos al capdavant de l'escola, dedicant els darrers dos anys de la seva vida professional als alumnes de segon curs, abans de la seva jubilació. Fou rellevada a la direcció per Amat Las Heras, un professor que ja feia anys que treballava de mestre a Sant Roc. De fet, Las Heras visqué també durant anys al barri i hi col·laborà activament tant pel que fa al suport a la direcció com en la seva implicació amb l'educació dels nens i nenes, la relació amb les famílies i la millora de les condicions del barri en general. El record i l'estimació amb què Domènech recordà els seus anys a l'escola, al barri i als seus veïns són plens d'emoció. Un

record feliç que, com s'ha pogut comprovar, és recíproc, ja molts dels seus antics alumnes la recorden encara ara amb gran afecte i estima.

Sense cap mena de dubte, l'escola va significar un revulsiu important per al barri i els seus veïns, i alguns recorden com van viure amb orgull que Sant Roc es convertís en un dels pocs barris de la ciutat que comptés amb un centre educatiu. Així, com afirma en l'entrevista Clavijo, l'escola fou "un element cohesionador de les famílies i un agent de canvi i de dinamització cultural del barri".

A banda de l'escola, Sant Roc comptava amb una sèrie de trets que dotaven de molta personalitat i caràcter al barri, com són el riu, les fonts o la Festa Major. El riu, a banda de ser molt útil per a moltes famílies andaluses per exercir activitats bàsiques, com eren la higiene personal o la construcció de les cases, també era un espai natural molt apreciat per a la població d'Olot. Per ser més exactes, el riu i les fonts de Sant Roc van ser, durant bona part dels anys de la postguerra, un dels espais preferits d'oci i esbarjo de les famílies de la ciutat, les quals veneraven la bellesa paisatgística d'aquell paratge natural. Era, però, un espai de mera coincidència, i certament no es podria qualificar de zona d'intercanvi i relació. Encara durant els anys seixanta eren poques les famílies que es podien permetre el luxe de marxar de vacances, la qual cosa propiciava les passejades i les activitats de lleure a diferents zones de la ciutat. La gent hi passejava els diumenges atrets, entre altres coses, per la parada de begudes que hi tenia la gent de *Can Malla* i era fàcil que es produís una coexistència amb els immigrants andalusos que hi baixaven de manera regular i que cada dia apreciaven més aquella zona.

En aquest sentit, la Festa Major va ser un dels espais que va contribuir a trencar la tradicional segregació entre la població autòctona i la població andalusa de Sant Roc. Curiosament, si durant bona part de l'any la ciutat vivia d'esquenes al barri, als mesos d'agost, durant els dies de les festa, molta gent s'acostava a les fonts per gaudir de l'entorn i de les activitats religioses i civils que s'hi celebraven. Tot i aquesta contradicció, les festes eren habitualment molt concorregudes, amb la presència de gent de tota mena i el bon ambient era el tret predominant.

Les persones que formaven part de la comissió de festes va anar variant amb el pas dels anys. Aproximadament als voltants de 1965 es va produir el relleu dels membres de la comissió per donar pas a gent nova, majoritàriament jove, entre els quals hi havia Quim Domene, Josep Codony, Lluís Nogué, entre altres. La majoria d'aquests nous joves eren *catalans*, tot i que amb el pas del temps s'hi incorporaren –catalans- fills d'immigrants

andalusos; ahora, también hi havia personas de la zona dels Desemparats, el barri que limita amb Sant Roc i que s'estén en paral·lel al riu i al passeig de Sant Roc.

Als programes de la Festa Major que s'editaven anualment apareixia una invitació que llençava subtils proclames a l'apropament dels veïns, el coneixement mutu, la participació i la fi de la separació del barri i els seus veïns amb la resta de la ciutat. Missatges de proclama de la festa com a expressió de felicitat i gaudi, de l'alegria per compartir. Les invitacions a favor del diàleg, entre altres coses, van ser una constant al llarg d'aquesta etapa. En aquest sentit, per exemple, la invitació inclosa al programa de festes de l'any 1965 dóna pistes de les intencions i les inquietuds dels membres de la nova comissió:

Una fuente inagotable
Unos jóvenes que os esperan
Un marco incomparable
San Roque somos todos
Una fiesta acogedora
Con festejos insuperables
Todos anhelamos vuestra presencia
Días 14, 15 y 16 en un Agosto que nos llama
Un Agosto que revalorizará nuevamente nuestra fiesta
De Todos esperamos vuestra colaboración
A todos los que nos sentimos San Roque

Amb el pas dels anys, els programes de la Festa Major del barri van convertir-se en quelcom més que un simple fulletó informatiu on hi apareixia la programació. Tot i que amb un format breu, s'introduïen nous apartats on s'informava de la realitat del barri¹⁸⁸. Així, al programa de l'any 1969 hi consta una breu entrevista de *Cayus*¹⁸⁹ a dos membres de la comissió de festes, o al de 1970, en el qual s'hi inclou una secció titulada *San Roque crece*, amb un contingut tan explícit com concís:

Es sin duda alguna nuestro barrio el que ha registrado el mayor crecimiento demográfico este último decenio.

Nuestro contorno se extiende día a día. El crecimiento es notable e importante. La gente llegada de toda la geografía hispana, de la comarca y de la región, constituyen un núcleo humano que hay que tener muy en cuenta.

Una densa problemática que sociólogos e urbanistas deberían velar.

¹⁸⁸ A l'any 1969 apareix també per primera vegada a *Olot- Misión* un anunci informatiu de la Festa del Barri.

¹⁸⁹ Pseudònim amb el qual Arcadi Calzada firmava els seus articles.

Unos problemas frecuentemente olvidados. Un barrio periférico que no halla la protección y ayuda necesaria.

Un barrio que crece desacompañada y rápidamente, aunque muchos parezcan ignorarlo.

Pero un barrio que afronta decidido el futuro, que aumenta su nivel de vida, que lucha desenfadadamente, y que se siente unido a la ciudad.

Durant les festes es celebraven activitats religioses i també civils, on el ball i la sardana tenien un protagonisme destacat. La sardana era mirada inicialment amb curiositat per les persones andaluses però, un cop vençudes les reticències inicials, algunes d'elles fins i tot s'atreverien a ballar-ne.

En aquells anys, doncs, la Festa Major va contribuir a canviar la dinàmica d'aïllament del barri. Sant Roc “va sortir de l'armari” i mostrà sense complexes la seva realitat, amb els seus problemes i les seves virtuts, i amb una voluntat majoritària d'obrir-se a una ciutat que durant molt temps li havia girat completament l'esquena. Un barri que havia estat condemnat a lluitar en solitari i que va haver de recórrer a la voluntat i la solidaritat dels seus veïns com a únic instrument de transformació de les pèssimes condicions de vida que els tocà viure.

Les reivindicacions i les veus crítiques contràries a l'aïllament històric del barri i als seus veïns seran una constant a partir de finals dels seixanta. Una prova d'això és aquest breu article aparegut al 1969 a *Olot Misión* titulat “San Roque es Olot?”¹⁹⁰:

Según para qué. Efectivamente, eso creemos. No extrañen la pregunta, no. ¿Se les ha ocurrido alguna vez dar una vueltecita por tan populoso barrio? En ese caso, estamos de acuerdo. De lo contrario no lo hagan, y menos en automóvil. Es verdaderamente vergonzoso y lamentable. ¿Es que acaso los vecinos del Barrio de San Roque no contribuyen como los demás? ¿Es justa tan evidente y manifiesta discriminación?

Calles indecentes, prácticamente intransitables. Vías sin orden ni concierto. Incluso el mismo paseo es todo un poema al abandono. Si a todo ello añadimos la carencia en muchos puntos de alumbrado público suficiente y tenemos en cuenta que el Barrio de San Roque constituye una de las más importantes arterias de nuestra ciudad, comprenderán nuestro justificado enojo. No entendemos de discriminaciones, ni prioridades injustificadas. ¿Imaginan la que se arma un día de lluvia? No claro. San Roque se halla lejano, olvidado. ¿Y por qué nos preguntamos nosotros? Ya sabemos que el erario municipal no permite despilfarros, sino al contrario, pero no pedimos, ni la luna ni un alumbrado y asfaltado inmediato, sino simplemente un consciente adecentamiento.

¹⁹⁰ *Olot- Misión*, núm. 718, 11 d'octubre de 1969.

Un altra testimoni interessant que apareix al mateix número de la revista és un reportatge que *Cayus* va redactar amb un titular provocador: “¿Existe en Olot una zona suburbial?”¹⁹¹. El reportatge volia contrastar si la imatge que la gent d'Olot tenia del barri era real. És evident que existien prejudicis i estereotips sobre Sant Roc i, com ja s'ha comentat, poques persones s'hi havien acostat mai per tal de contrastar-los. Aquest era, doncs, l'objectiu del reportatge. Després d'anar a la recerca del suburbi, la conclusió final fou que aquest no existia. Sí que existia un barri que amb un aspecte desolador, oblidat, amb múltiples necessitats d'aigua, llum i que calia dignificar; un barri força poblat, ple de nens jugant pels carrers, però on es “constatava l'agradable sorpresa d'un Olot més humil però més autèntic”. A finals dels anys seixanta Sant Roc no era una zona suburbial i només presentava mostres de temps enrere en què ho podia haver estat. A l'article es criticava a les autoritats locals per la seva inhibició davant els problemes dels ciutadans que vivien als afores de la ciutat, tot animant-los a passejar-se detingudament per la zona i solucionar molts dels problemes que encara hi havia per resoldre.

De tant en tant, Sant Roc era notícia a la ciutat per successos propis de la crònica negra que servien per constatar com a vegades les pitjors desgràcies cauen damunt dels més dèbils. Així, per exemple, l'any 1972 una nena de vuit mesos filla d'immigrants andalusos moria a casa seva a causa de l'incendi que provocà una mala combustió d'una estufa al seu domicili. No sabem si és l'atzar qui es fixa amb els estrats socials més desfavorits o si les condicions socials que aquests pateixen són les causants d'aquestes desgràcies. En tot cas, fets luctuosos com aquest convidaven a la reflexió sobre les condicions de vida de les persones més vulnerables de la societat.

Els accessos al barri i les condicions del mateix van tardar molts anys a solucionar-se. Ja s'ha vist que el barri no disposava dels serveis bàsics ni de les condicions mínimes per al desenvolupament personal dels seus habitants. Així, per exemple, hi havia problemes perquè els metges pugessin al barri en cas d'urgència (tot i algunes excepcions com les del doctor Joaquim Danés i Llongarriu); molts conductors temien per la salut del vehicle quan havien de pujar al barri i s'havien d'enfrontar a uns carrers plens de pedres i forats, més propis de pistes forestals d'alta muntanya que no pas d'una via urbana d'una de les ciutats més importants de la província de Girona.

Era una marginació... no, no... no *reflexada*, però sí notable... “Un vius? A Sant Roc. Ostres! Sant Roc, Sant Roc no hi aniria a viure per res del món!” I tothom era així... Taxis, anar a Sant

¹⁹¹ *Olot- Misión*, núm. 718, 11 d'octubre de 1969.

Roc? Ni *hablar*. Metges, venir a Sant Roc? Ni *hablar*" (Entrevista a Emilio Cano, dins el documental *Memòries del barri de Sant Roc*).

Probablement, allò que il·lustra millor la situació del barri en aquest període són unes vinyetes que l'artista local Quim Domene va publicar a la revista *Olot- Misión*, en les quals criticava de manera àcida, bona part de l'oblit i els menyspreu institucional cap a un barri que s'havia forjat a si mateix, sense l'ajuda ni la col·laboració de les autoritats, i amb un estigma que ha perdurat, durant molts anys, a la ciutat¹⁹².

En definitiva, doncs, gràcies al treball i a l'esforç de molts veïns, el barri va assolir unes condicions prou dignes, tenint en compte el dèficit d'inversions públiques que històricament va patir. Sant Roc va ser un barri castigat i on només gràcies a la voluntat dels veïns es va poder fugir de la marginalitat. La desconfiança dels veïns cap a l'Ajuntament estava més que justificada i més si tenim en compte que, per la instal·lació de la llum a les cases o l'asfaltatge d'alguns carrers, cada família va haver de fer aportacions econòmiques importants. Caldria esperar la fi de la dictadura i l'arribada dels ajuntaments democràtics per sortir d'aquest túnel i dignificar definitivament el barri, solucionant de manera integral els problemes endèmics que es perpetuaren durant un llarg i injustificat període de temps.

6.6 Altres qüestions relacionades amb la integració

Les condicions que van haver d'afrontar les persones que van arribar al llarg de la dècada dels seixanta, especialment a les darreries i a principis dels setanta, no tenen gaire a veure amb les que van patir els pioners durant els anys cinquanta. Tot i això, seria un greu error parlar d'aquesta etapa del procés de recepció de la immigració andalusa a la ciutat com una etapa exempta de dificultats i problemàtiques. No en va, durant aquests anys, van continuar arribant moltes persones empeses per la situació que patien a la seva regió, però també és ben cert que, amb els anys, ja s'havien produït alguns canvis estructurals a la societat catalana i olotina que no farien tan feixuc el procés d'incorporació al nou entorn. Un dels elements que s'han de valorar és que la ciutat acumulava ja un període relativament llarg de creixement econòmic, cosa que va permetre que, gradualment, desapareixessin els records de penúria dels primers anys de la postguerra. A més, pel que fa als immigrants andalusos, els que arribaren durant aquests anys ja disposaven d'una xarxa familiar i social més assentada al territori que els va ajudar en aspectes fonamentals, com l'accés a l'habitatge o al mercat laboral.

¹⁹² *Olot Misión*, núm. 989, 7 de març de 1975. Aquestes i altres imatges es poden consultar a l'annex 4.

Precisament, un dels aspectes que els olotins valoraven més de les persones andaluses era l'espectacular solidaritat mútua entre els seus membres. Fins i tot, en alguns casos, els olotins ho lloaven de manera oberta i, simultàniament, criticaven l'individualisme creixent de la població olotina, cada vegada menys propensa, segons aquest parer, a la col·laboració i a l'altruisme.

Ja s'ha comentat anteriorment el rol que tenia la família i la seva posició destacada dins l'escala de valors dels andalusos. La família ja era molt important a Andalusia, sobretot la figura de les persones grans, i en el context de destí, en una situació de dificultats i adversitats vers les quals s'havia de lluitar molt, la contribució de cadascun dels seus membres era molt destacada, especialment si treballaven i aportaven recursos al pressupost familiar. Alhora, també era important el doble rol de les dones en la cura de la família i el treball remunerat, el suport afectiu i la unitat de la família, l'acollida de nous membres en el moment de l'arribada a la ciutat, la introducció a les xarxes de relacions socials, etc. Els vincles que s'establien entre els membres de la família anaven més enllà de la relació entre pares i fills; la família andalusa, extensa per naturalesa, s'ampliava al màxim tot abastant als parents, cosins, tiets, nebots i qualsevol altra vincle de parentiu que es pugui imaginar.

Però, aquesta bona comunió entre els membres d'una mateixa família traspassava els llaços de sang, ampliant-se a la vessant grupal o comunitària. Per dir-ho amb termes col·loquials, els andalusos eren una gran família i les formes de solidaritat que entre ells exerciren prengueren una gran quantitat de matisos. L'ajuda mútua va afavorir processos de convivència i integració i va ser un bon antídote contra bona part dels impediments que els immigrants andalusos hagueren de superar. Probablement, l'exemple més conegut era el suport i la col·laboració en la construcció de les seves pròpies cases. La majoria no coneixia ni els horaris ni distingia els caps de setmana per tal de dedicar-se amb cos i ànima a aixecar una nova construcció que serviria de llar per una nova família d'andalusos. Altres aspectes a destacar van ser propis del terreny econòmic, l'orientació laboral, les recomanacions per accedir als habitatges, el suport emocional, etc.

El pas dels anys i el coneixement entre les persones va fer que els contactes que els treballadors andalusos tenien amb els encarregats de les fàbriques fossin especialment eficaços a l'hora de col·locar un germà, un cosí o un nebot a una empresa. Aquesta major confiança es va haver d'anar guanyant amb l'esforç diari, havent de demostrar una mica més que els altres per superar, per exemple, tòpics associats al treball. Els contactes i les recomanacions ja no havien de ser únicament de persones originàries d'Olot sinó que, amb els anys, i a base de guanyar-se la confiança, cada vegada es teixien més llaços de

confiança. Tot i això, es tractava d'un context de gran demanda de treballadors per part de les empreses, les quals, eren les principals interessades a l'hora de disposar dels treballadors necessaris per mantenir l'elevat ritme de producció que tenien en aquells anys. No estàvem, per tant, en un context de competència real entre treballadors autòctons i immigrants per aconseguir un lloc de treball, situació propícia per tal que es produeixin tensions, conflictes i discriminacions per raons d'origen.

No obstant això, durant aquest període, van aparèixer algunes veus crítiques d'andalusos que denunciaven ser víctimes d'actituds diferenciades en l'àmbit laboral, no pas en l'accés sinó per les condicions laborals que rebien i que, segons ells, eren més dures que no pas les dels catalans, tot i que es tracta de casos puntuals¹⁹³. En aquest sentit, és oportú reiterar el que ja s'ha comentat prèviament; i és que es fa difícil discernir sobre la base real, objectiva i general d'aquestes pràctiques i, alhora, extrapolar-les a dues categories socials hipotèticament homogènies com són "els catalans" i "els andalusos". En tot cas, allò en què sí coincideixen moltes de les fonts consultades és en afirmar que, en l'exercici d'un mateix lloc de treball, tothom rebia el mateix salari.

El desconeixement inicial que als primers anys d'arribada a la ciutat provocava certs recels entre la població autòctona i l'andalusos es van anar diluint amb el temps, sense que acabessin de desaparèixer del tot. Aquest era un dels aspectes en els quals les diferències culturals es posaven més de manifest. El caràcter d'uns i altres tenia matisos i expressions diferents, a voltes molt allunyades, i les interpretacions o significats que les dues parts podien donar al comportament de l'altre, frenaven el coneixement mutu. Els andalusos consideraven el caràcter dels olotins¹⁹⁴ com a tancat i poc obert a l'hora d'ampliar la seva xarxa de relacions socials. Les relacions i la confiança no es produïen de manera ràpida ni senzilla, sinó que s'havia de convèncer, fer un treball persistent i perspicaç, per tal de guanyar-se la seva amistat i fidelitat.

Calien, també en aquest procés migratori, accions fermes per part de la població autòctona i la immigrada per tal que de mica en mica s'anessin apropant cada dia més. Vist amb perspectiva, es posa de manifest com tot procés d'integració exigeix un compromís bidireccional per part de la societat receptora i també de les persones que s'hi incorporen de

¹⁹³ En relació a aquesta qüestió és interessant l'anàlisi que es fa en la segona part analítica de la tesi, i especialment en les opinions dels immigrants de primera generació quan parlen de la seva participació en l'àmbit laboral, així com dels episodis de discriminació. Com es veurà més endavant, de manera gairebé unànime no s'expressen situacions de discriminació manifestes, ni en l'àmbit laboral, ni en d'altres dimensions d'anàlisi.

¹⁹⁴ Totes aquestes afirmacions són fetes amb les màximes precaucions possibles per tal de no caure en el parany de les generalitzacions ni la simplificació de la realitat. Òbviament, parlar dels "olotins" i dels "andalusos" és materialment impossible i el que es vol apuntar són actituds majoritàries que en cap cas pretenen diluir la diversitat pròpia de cadascuna d'aquestes categories socioculturals.

nou en el difícil camí de la coexistència. Sense aquest compromís mutu, tot procés d'integració està condemnat al fracàs. Grabolosa aportava la seva particular visió del fenomen de la immigració espanyola assentada a Olot qualificant-la de problema i destacava alguns dels elements propis del procés d'integració a la ciutat:

A la ciutat el problema dels immigrants peninsulars és el mateix que arreu. Hi ha potser, una notable absorció, diguem-ne, pels casaments mixtos i que acaba per trasmudar els seus hàbits tribals, la fesomia en la indumentària i l'aplicació persuasiva de la influència idiomàtica amb què conviu. És gent més aviat desplaçada, diferent i en un país del qual no solament no saben res, sinó que tant els fa saber-ne. I, d'això, potser en som culpables nosaltres mateixos, que no fem res per aconseguir una conversió i aprofundir-ne les arrels (Grabolosa, 1969, p.299).

En una altra direcció, a l'estiu de 1972, Joan Capdevila, redactor de la revista *Olot- Misión*, va dur a terme una enquesta a "els altres catalans" que estudiaven a l'escola de Sant Roc amb la col·laboració de la directora i els professors del centre. Es van entrevistar una seixantena d'alumnes d'entre set i catorze anys i se'ls preguntava sobre els seus pobles d'origen, les condicions de vida al camp i a la ciutat, les diferències en el caràcter de la gent, el poble i el paisatge, i també sobre la seva experiència a Olot. Un dels atractius més interessants del reportatge són les respostes que donen els infants i joves a unes preguntes més pròpies del món dels adults. Probablement el que ens interessa més en aquest treball són les reflexions que Capdevila formula en veu alta i que posen de manifest les causes que provocaren l'arribada dels andalusos o les dificultats que es visqueren aquells anys:

La immigració – actualment més del 20% dels olotins- es va produir perquè la terra no donava més de sí per alimentar tanta gent, i perquè aquí els necessitàvem [...] Ens podem estirar els cabells, però els immigrants, "els altres", ells han permès que la indústria local seguís en expansió. Únicament –parlant a nivell polític- econòmic- va ésser interessant aquesta massa com a mà d'obra sense que no s'intentés res per part de les autoritats, o dels industrials, per integrar-los dins la vida de la ciutat [...] Ells, en venir, ens han confrontat amb una manera de ser diferent a la nostra, i la reacció constant –de vegades més o menys atenuada- ha estat la de desgrat. Una cosa sembla clara, i és que per més que el seu tarannà sigui un altre, no són uns mandres, sinó que tenen altres valors, dels que podem aprendre, i que serveixen de contrapunt als nostres valors tradicionals¹⁹⁵

Un altre aspecte interessant a comentar versa sobre la falta d'espais d'interacció entre els diferents estrats socioculturals de la ciutat, la qual cosa fou habitual al llarg de tot el període

¹⁹⁵ *Olot Misión!*, núm. 883, 20 de gener de 1973.

estudiat. Tanmateix, no es pot perdre de vista el valor que tenia el treball durant aquells anys i fins a quin punt les possibilitats de gaudir del temps lliure, ja fos amb la seva família o amb la participació a espais culturals i d'oci de la ciutat. Existia, doncs, una limitació manifesta en el camp de l'oci i les relacions interpersonals que complicaven els processos d'intercanvi i interacció social, més enllà de l'àmbit laboral. Tot i això, la majoria dels homes andalusos passaven el poc temps lliure de què disposaven als bars que alguns dels seus conciutadans havia obert a Sant Roc o alguna altra zona de la ciutat. Molts d'aquests establiments reproduïen a les seves parets imatges dels seus municipis d'origen o oferien productes típics andalusos, la qual cosa els convertia en espais familiars i acollidors on majoritàriament els homes s'evadien de les seves cabòries. Aquesta segmentació dels espais d'oci, com en el cas dels bars, no contribuïa a l'acostament amb la resta de veïns d'Olot i, precisament perquè aquests no hi acostumaven a entrar, eren carn de canó per als amants de la propagació dels rumors i els estereotips. Tot i això, sí que cal constatar com, en ocasions puntuals, els bars havien estat escenaris de conflictes o enfrontaments puntuals entre alguns andalusos. Aquests fets, que a Olot no eren patrimoni exclusiu dels bars regentats per andalusos, sovint es magnificaven i eren aprofitats per generalitzar comportaments i alimentar les pors i els recels entre els olotins i els andalusos.

En general, les tensions entre els catalans i els andalusos es van limitar en un àmbit més propi de les percepcions subjectives que no pas en el terreny dels fets objectius. Tot allò que tenia a veure amb els "diferents" era observat amb lupa per la majoria i es tendia a agreujar o a minimitzar les situacions en funció de qui era el responsable. És cert que, amb el pas dels anys, especialment entre els joves i els adolescents, començaren a aparèixer enfrontaments esporàdics que no es basaven tant en l'origen dels seus membres com en la pertinença a un barri en concret. Així, entre els joves de Sant Roc i Sant Pere Màrtir es convocaven algunes *lluites* que no anaren més enllà dels típics enfrontaments de l'adolescència.

En relació a la llengua, el català no fou un dels principals problemes de la majoria dels immigrants andalusos que arribaren a Olot, ni pels que ho feren als anys cinquanta ni tampoc pels dels seixanta. Com ja s'ha comentat, en el pitjor dels casos el català era una descoberta desagradable per a molts andalusos, ja que es podien imaginar que arribaven a una localitat espanyola més, i no eren conscients del fet diferencial de Catalunya ni que el català fos la llengua d'ús social de bona part dels olotins. Tot i això, si bé és cert que el català era important en l'àmbit social i personal, el castellà era preeminent en l'esfera oficial i els catalanoparlants canviaven automàticament de llengua en cas que algú se'ls adrecés en castellà. En aquests quinze anys, però, la situació del català s'anà modificant lentament, i

així era més habitual que s'utilitzés a la premsa i que s'organitzessin les primeres classes de català. Tanmateix, cal destacar que entre els fills i filles de la immigració era cada vegada més factible que l'aprenguessin, cosa que no era malvista per a la majoria de famílies andaluses.

Les actituds dels andalusos cap al català variaven molt en funció de les persones i de nou es fa difícil establir pautes i comportaments generals. El que és una realitat indiscutible és que bona part dels emigrants que van arribar a la ciutat com a treballadors entre els cinquanta i els seixanta no el van aprendre. De fet, per ser més precisos, la majoria dels adults no el van aprendre ni a parlar, ni a llegir ni, lògicament, tampoc a escriure. Tot i això, amb el pas dels anys bona part dels adults el va aconseguir entendre, propiciat en bona mesura perquè els seus fills o nets ja el parlarien amb més assiduitat. Els motius que expliquen aquesta actitud dels primers andalusos amb la llengua catalana són molts i diversos: en primer lloc, el context sociolingüístic imposat pel franquisme feia que tota la informació oficial fos escrita en castellà i alhora, que les actituds lingüístiques dels olotins estiguessin clarament condicionades per les directrius imposades pel règim, manifestament contràries a molts dels elements i símbols de la cultura catalana. Entre els olotins, no sobtava que els andalusos parlessin en castellà i òbviament no es demanaven esforços ni es feien apel·lacions al manteniment de la cultura del país per tal que l'aprenguessin. És evident que l'aprenentatge de la llengua catalana no ocupava una posició de primacia entre les prioritats dels andalusos ni tampoc va esdevenir una eina imprescindible per integrar-se a la societat olotina del franquisme. Les preferències dels andalusos eren la feina i l'habitatge, la possibilitat de facilitar l'arribada d'altres membres de la família a Olot, o la subsistència, entre altres. A més, no podem perdre de vista altres factors com eren la inexistència d'espais per al seu aprenentatge, els baixos nivells de formació que tenien molts emigrants o la por dels adults a ser objecte de broma si algun català el sentia parlant un català rudimentari i amb poca fluïdesa. Lògicament, per a algunes persones, aquestes dificultats no eren obstacles suficients per no aprendre la llengua mentre que, per a altres, l'aprenentatge del català no va arribar a ser ni tan sols una possibilitat.

Tot i la manca de condicions propícies que estimulessin el seu aprenentatge entre les persones castellanoparlants, el desconeixement del català també provocava situacions incòmodes entre els andalusos. Així, en algunes ocasions, s'imaginaven que els catalans es mofaven d'ells quan els veien parlar i riure sobre un tema que ells no entenien. Les lògiques conseqüències de la incapacitat de comunicació amb els altres també es donaven en un context tan fràgil per la llengua catalana com era el franquisme.

A diferència dels anys cinquanta, la situació fou ben diferent per als fills dels immigrants andalusos que ja havien nascut a Olot o havien arribat de joves. La majoria dels infants i joves van aprendre la llengua, tot i haver de suportar les bromes d'alguns dels seus companys durant el seu procés d'aprenentatge i haver de viure en un context de bilingüisme en el qual, en l'àmbit públic i familiar, es parlava el castellà i, en els espais de relació i socialització dels joves, predominava el català. Tot i que la llengua que utilitzaven a l'escola i a casa era el castellà, molts d'ells aprengueren el català a través la interacció amb els altres nens, ja fos a les hores d'esbarjo o amb les relacions que tenien fora d'aquest marc. Montserrat Bartrolí, que va ser alumne de l'Escola Malagrida en els anys de màxima arribada de la immigració andalusa, ho explica de manera molt eloqüent quan afirma que "malgrat que tot l'ensenyament es feia en castellà, al pati, els d'aquí sempre jugàvem en català amb els immigrants andalusos i extremerys (Escola Malagrida, 2007).

Tot i la severa situació de vulnerabilitat i repressió que patia la llengua catalana, a finals dels anys seixanta començaren a treure el cap moviments culturals de la ciutat que reclamaven el dret a la recuperació dels símbols catalans, principalment la llengua. Així, per exemple, a finals dels seixanta i principis dels setanta, Marçal Casanovas va impartir cursos de català que, contràriament al que s'ha dit en alguna ocasió, no s'adreçaven als emigrants espanyols, sinó que es dirigien als joves olotins que havien estudiat en castellà i desconeixien la gramàtica i la normativa ortogràfica catalanes. Paral·lelament, als anys setanta, col·laboraria a *Olot Misión* amb la secció quinzenal "Escriguem com cal" a través de la qual facilitava orientacions lingüístiques bàsiques. La secció, d'un alt contingut pedagògic, ensenyava a aplicar correctament les regles gramaticals i ortogràfiques a partir d'una sèrie d'exemples. A l'escola, com s'ha vist, el català no era la llengua vehicular i no va ser fins a 1970 que es comencen a implementar campanyes, com la promoguda per Òmnium Cultural, "Català a l'escola", per millorar-ne el coneixement i l'ús entre la població.

6.7 L'Ajuntament desbordat: un cúmulo de problemàtiques sense resoldre

Com ja s'ha explicat, entre els anys 1966 i 1968, Olot va viure relleus importants al capdavant de l'alcaldia. El mandat d'Aramburo va donar pas a l'alcalde Malibrán, enmig del breu parèntesi que suposà l'efímera etapa del malaurat alcalde Casademont. L'etapa de Malibrán va coincidir amb un període més favorable a la crítica social a tot Catalunya i Espanya, fruit del desgast del Règim i de la cada vegada més eficaç estratègia d'aprofitament de qualsevol escletxa per burlar el control de les autoritats franquistes. L'enfortiment dels grups opositors fou una realitat especialment present entre el moviment

obrer i estudiantil i, de mica en mica, a Catalunya, va anar emergint un sentiment favorable al reconeixement dels elements propis de la cultura i la identitat catalana.

El descontentament contra el franquisme a Olot es va donar en paral·lel al que es manifestà arreu del país. Els canvis al capdavant de l'Ajuntament, així com les renovacions dels seus regidors mitjançant les "eleccions" dels terços familiars i sindicals, no suposaven millores en la gestió municipal. Aquells anys, la ciutat acumulava diferents problemes que començaven a esgotar la paciència dels ciutadans i alçar les primeres veus crítiques contra la gestió de les autoritats locals: la deficient il·luminació de la ciutat, els problemes amb l'aigua potable, la pavimentació dels carrers, la manca d'escoles d'educació primària, la construcció del *Instituto Laboral* i el de *Segunda Enseñanza*, la recollida de les deixalles, la mala convivència entre l'abocador de les escombraries i la urbanització del barri de Bonavista, els continus tolls d'aigua que es produïen quan plovia a molts sectors de la ciutat, els efectes de l'estancament de l'economia a finals de la dècada, etc. La majoria d'aquests problemes, o bé no es van resoldre o bé ho van fer de manera molt lenta, la qual cosa desesperava a la ciutadania i feia que des d'alguns sectors s'acusés l'Ajuntament d'una parsimònia exasperant.

Aquest malestar, si bé fou bastant generalitzat, afectava de manera especial les classes populars; unes classes populars que estaven en procés d'esdevenir classe mitjana. A base de treballar durament, durant moltes hores i compaginant diferents feines al mateix temps, bona part de les famílies havien millorat la seva posició econòmica però l'estructura social resultant dels anys de la postguerra, amb una minoria poderosa i una majoria que hagué de suportar grans dificultats, encara perdurava i les diferències de classe social eren encara abismals.

Malibrán fou un alcalde franquista que reproduí bona part dels punts febles dels seus antecessors: reaccionari i distant, amb poca mà esquerra i amb actituds autoritàries i prepotents. Tot i això, no fou una persona dèspota i la seva gestió, si bé no fou molt fructífera, tampoc es pot qualificar d'estèril, sent prou destacada la seva aposta per la cultura. "Malibrán i Butinyà [el rector d'Olot] eren els representants d'una societat molt estàtica. Tot allò nou era una manifestació contra l'ordre establert" (Entrevista a mossèn Salvador Batalla). Tot i això, algunes veus li reconeixen la seva contribució en la construcció de diversos equipaments i infraestructures bàsiques per a la ciutat.

I estic gairebé segur que l'alcalde Joan de Malibrán no tindrà cap reconeixement públic fins passats molts anys, tot i que la seva tasca com a alcalde d'Olot, mirada administrativament,

és de les més eficients dels darrers dos-cents anys. La depuradora, el pavelló i, sobretot, la xarxa de clavegueram del nucli antic l'avalen com un molt bon alcalde, per molt que votés "no al català", prohibís un merescut homenatge al Dr. Danés i obrés com un franquista conseqüent fins a l'últim moment¹⁹⁶.

Tot i això, les seves eren actituds immobiliistes pròpies dels amants de les societats estàtiques i qualsevol actitud de transformació i canvi social era interpretada com a contrària a l'ordre natural. Aquest retrat de Malibrán contrasta amb el que alguns mitjans de comunicació de l'època li van dedicar en algunes de les seves pàgines. Així, el 22 de Juliol de 1968 apareixia al setmanari barceloní MUNDO una entrevista al batlle de la ciutat en la qual se'l definia com una persona amb "una personalidad enérgica y una mentalidad clarividente; acude directamente al grano en cada cuestión y no se va por los ramales".

L'any 1969, dos fets absolutament contraposats sacsejaren completament la ciutat. En primer lloc, el 15 de juliol de 1969 es consumava la desaparició del tren d'Olot, amb el darrer trajecte que va fer un comboi que sortí de l'estació de Girona amb destinació final a Olot. La fi del carrilet, que ja s'ensumava des de feia anys, no deixa de simbolitzar un cert declivi de la ciutat. Per altra banda, l'altre fet destacat succeí durant les Festes del Tura de l'any 1969 i, si bé no es pot col·locar a la mateixa alçada que la pèrdua del carrilet, va suposar un autèntic descarrilament en la somnolenta societat olotina de finals dels anys seixanta. Seguint la tradició de molts anys, el setmanari d'Acció Catòlica, *Olot Misión*, publicava un número especial amb motiu de la Festa Major de la ciutat. Aquesta efemèride era una ocasió especial per treure una edició extraordinària en la qual es publicaven reportatges monogràfics amb una presència destacada de fotografies, entre moltes altres coses. El cas és que, aquell any, l'aleshores director de la revista va rebre la proposta d'un grup de joves col·laboradors per tal que aquests s'ocupessin del contingut del número especial d'aquell any. El director accedí a la petició dels joves col·laboradors però el resultat final de la revista va ser absolutament diferent al que s'havia imaginat.

A partir dels seixanta puja una generació que no ha vist la guerra, i la postguerra l'ha viscuda de nen, que tampoc se n'ha *enterat*, perquè un tio de 2, 3, 4, 5, 6, 7 anys no se n'*entera* del que passa al voltant seu... i aquests arriben a la majoria d'edat als anys seixanta. I aquests ja no tenen por. Perquè la nostra és la generació de la por, perquè, bé, vam anar a l'escola amb por, vam sortir de l'escola... escolta, era d'espant... vull dir, una censura... increïble... vull dir, jo recordo allò de "hable en cristiano!", allò que parlaves en català i et venia un tio, perquè era un militar i "hable en cristiano!". I no podies dir res perquè et fotien a la presó per *menus* de dos rals... [...] A partir dels seixanta és quan es protesta lo del Ball Pla, és quan es fa la

¹⁹⁶ Barnadas, Joan. "Història i política", *El Cartipàs*. núm. 25, Juny de 2008, p. 5.

protesta de la sardana de Corpus, és quan als setanta *Olot-Misión* va treure aquell número que va ser un escàndol en la premsa... Hi ha, hi ha un estat de protesta... El règim també ha afluixat, ja no és aquell furibund dels anys quaranta i cinquanta que ho tenien tot controlat... Ara no... dintre del règim ja hi ha veus que no estan d'acord... (Entrevista Domènec Moli, activista cultural).

El número 714 d'*Olot Misión* fou explosiu. La ciutat sedada despertava de cop per efecte de l'erupció d'un inesperat monogràfic especial de Festes del Tura de la revista d'Acció Catòlica. Es destapava la caixa dels trons contra alguns dels elements atàvics de l'Olot d'aquells moments i el cúmul de convencionalismes que imperaven a la ciutat. Com diu l'expressió col·loquial, n'hi hagué per a tothom. Dels actes de les Festes d'aquell any es criticaren els esdeveniments religiosos, la faràndula local, el Ball Pla¹⁹⁷, les exposicions, el futbol, la varietat dels espectacles, els toros, etc. En altres articles es criticava el conservadorisme olotí, la xafarderia, el cofoisme, simbolitzat amb la frase insígnia dels darrers anys ("com Olot, enlloc"); el desordre urbanístic de la ciutat, entre moltes altres coses.

La resposta davant aquesta "provocació" no es va fer esperar gens. Una resposta que va provenir de dues veus diferents: la primera, la de part dels lectors de la revista i personatges que probablement es van sentir al·ludits per les crítiques. Els dies posteriors a la publicació del número especial, alguns dels responsables van haver de suportar dures crítiques i pressions, que anaven des dels retrets pel moment en què van fer l'acció ("en plenes festes no tocava"), passant per retrets de caire més ideològic ("perquè no us n'aneu a viure a Rússia"). La segona de les respostes provenia de la pròpia direcció de la revista, que en el número posterior, en una editorial contundent, es disculpava davant els lectors i lamentava la "traïció" de la qual havien estat víctimes per part dels joves. La rèplica del jove equip de redacció no fou publicada per la revista i aquests van haver de recórrer a la revista gironina *Presència*, la qual ja parlava "del cas Olot". En tot cas, aquests fets van posar al descobert l'esgotament d'un model de revista i el cansament de bona part de l'equip de redacció del moment, fet que suposaria l'inici d'una nova etapa¹⁹⁸, a partir de 1970, amb l'edició del número 731.

¹⁹⁷ El Ball Pla era un dels actes destacats de la festa major d'Olot, i durant el franquisme esdevingué més una desfilada de les classes benestants de la ciutat que no pas un ball. Per més informació vegeu Canal (1985).

¹⁹⁸ Com es veurà a continuació, la nova etapa d'*Olot Misión*, sota la direcció del sacerdot Salvador Batalla, suposarà un canvi molt important en la línia editorial de la revista, fortament influïda per idees democràtiques i amb una forta sensibilitat social. Per contra, apareixerà un nou setmanari controlat pel franquisme olotí que substituirà la revista *¡Arriba España!*, que serà el setmanari *La Garrotxa*.

A banda dels maldecaps que suposava per a la corporació local l'aparició d'un setmanari més crític -com fou la nova etapa d'*Olot- Misión-*, que qüestionava les seves accions o omissions, l'Ajuntament tenia sobre la taula problemes i situacions vers les quals calia donar-hi resposta. El problema, però, no era l'existència d'afers que calia resoldre, fet absolutament normal en qualsevol ajuntament de l'època, sinó la incapacitat que demostrà per trobar solucions eficaces i ràpides.

No resolien les problemàtiques de la ciutat perquè no coneixien la realitat, no sortien fora del centre, volien tancar els ulls a la realitat. Hi havia una deixadesa i una manca de lideratge (Entrevista mossèn Salvador Batalla).

Probablement un dels episodis més controvertits del mandat de Malibrán, i que més malestar provocaren a la ciutat, fou la suspensió de l'homenatge que, a l'any 1972, s'havia de retre al doctor Joaquim Danés i Torras¹⁹⁹, un acte que, a darrera hora, Malibrán va suspendre per les pressions de la vella guàrdia local, encara rancuniosa dotze anys després de la seva mort²⁰⁰. Tanmateix, un altre dels exemples que il·lustren el funcionament de l'Ajuntament d'aquells anys van ser les obres de construcció d'habitatges socials que, com s'ha vist, al voltant de l'any 1973 s'iniciaren a la carretera de Riudaura. Aquest projecte, que comptava amb la participació d'empresaris, el patronat parroquial del Portal i l'Ajuntament, és una mostra de la política de fets consumats que practicava el consistori. Les obres de construcció de l'edifici començaren amb anterioritat i independentment dels resultats del tràmit d'exposició pública, així com de l'aprovació del projecte per part de la Comissió Provincial d'Urbanisme de Girona, la qual cosa era imprescindible en qualsevol pla parcial. Els incompliments de la normativa no acabaven ni molt menys aquí, sinó que abastaven molts altres aspectes que no cal detallar en aquest treball. La política de fets consumats significava l'incompliment de les lleis promulgades pel propi Ajuntament (en aquest cas, el Pla General) i, lògicament, transmetien una imatge de mala praxis i d'impunitat al conjunt de la població.

A partir de la dècada dels setanta aparegué un nou actor a la ciutat com a resposta davant la incapacitat de l'Ajuntament per resoldre els problemes dels ciutadans: les associacions de veïns. L'aparició de les primeres entitats de veïns d'Olot es va produir formalment a principis de 1975. Tot i això, a la pràctica, algunes de les entitats veïnals pioneres ja feia uns quants

¹⁹⁹ Joaquim Danés i Torras (1888-1960) havia estat una figura molt vinculada a la cultura i al coneixement de la història de la ciutat. La seva militància antifranquista el portà a l'exili i a superar un consell de guerra.

²⁰⁰ Segons explica Domènech Moli en l'entrevista que li vam fer, el conferenciant escollit per a la l'homenatge, el professor Maluquer, va expressar, després de la suspensió de l'acte moments previs a la seva celebració que "si m'hagués pensat que aquí a Olot encara hi havia la Guerra Civil no hauria vingut". Una frase que dona mostra del clima de la ciutat a principis dels anys setanta.

anys que funcionaven com a tals. No és una casualitat que les primeres associacions de veïns d'Olot fossin les dels barris de Bonavista i Sant Roc. Els dos barris presentaven una sèrie de característiques comunes que van afavorir la unió d'una part dels seus veïns per tal d'intentar resoldre els problemes endèmics que els afectaven i que les institucions eren incapaces de resoldre. L'associacionisme fou una resposta al cansament, la deixadesa i l'oblit d'unes autoritats que portaven molts anys donant l'esquena als problemes quotidians dels seus veïns i, per tant, aquests apostaven per la via associativa com a estratègia de transformació de les pèssimes condicions de vida que hagueren de suportar.

El barri de Bonavista fou el primer que constituí legalment una associació de veïns, tot i que cal reiterar que ja funcionaven amb anterioritat. Dates d'inici al marge, l'Associació de Veïns de Bonavista tingué com a primer president un sevillà anomenat Juan García, el qual estava acompanyat a la seva junta per un secretari, un tresorer i nou vocals, entre els que hi havia Josep Pararols, Manuel Rey, Francesc Anglada, i Manuel Cano. Bonavista era un barri situat als afores d'Olot, que havia nascut a mitjan anys seixanta a mesura que es començaren a urbanitzar les primeres cases, com no podia ser d'una altra manera, de forma descontrolada. Un dels problemes que afectaren de manera especial el barri foren les estafes que patiren alguns veïns quan compraren els solars o les incomoditats que causava l'abocador de les escombraires, així com d'altres problemes comuns a altres barris com eren la il·luminació dels carrers i la manca de serveis bàsics, el clavegueram, els carrers en mal estat, la manca de servei de transport públic, els problemes amb el servei de correus, etc.

En el cas de Sant Roc, l'Associació de Veïns²⁰¹ també havia començat a funcionar a principis dels anys setanta gràcies a l'empenta de persones vinculades a l'escola i d'altres veïns del barri. La primera assemblea general de l'Associació es va fer el dia 1 de Març de 1975 i va servir per escollir la primera junta directiva. El primer president de l'associació fou Emilio Cano²⁰², un home fill d'immigrants andalusos que havia nascut a Barcelona i que va venir a viure a Olot de ben jove. No cal que, en aquest punt, es torni a parlar de les circumstàncies greus que afectaren el barri des del moment de la seva creació i que justificaven plenament el naixement d'un moviment veïnal actiu que defensés els interessos dels veïns.

Les primeres associacions de veïns hagueren de fer front a una sèrie de limitacions importants que, en cap cas, foren un obstacle de cares al seu desenvolupament. En primer

²⁰¹ Alguns dels membres de l'Associació de Veïns a principis de 1975 eren: Vicenç Corcoy, Josep Riera, Juanita Vidal, Amat las Heras, Antoni Fàbrega, Emilio Cano, Miquel Dorca, Jaume Riera, Enric Pastor, Joan Torres, Carme Bosch, Enric Masó i Eudald Serra, entre altres.

²⁰² Posteriorment, Emilio Cano seria regidor de l'Ajuntament d'Olot.

lloc, en aquells anys, l'associacionisme no era un dret reconegut ni una activitat lliure; la seva pràctica no estava autoritzada i, en cas que un grup de persones es volgués reunir, havien de sol·licitar el corresponent permís a les autoritats franquistes. En segon lloc, la inexperiència dels seus membres condicionava la dinamització de les trobades amb els veïns o l'organització d'accions col·lectives per tal de pressionar a les instàncies pertinents. En tot cas, aquesta inexperiència fou suplerta per la il·lusió de solucionar els greus dèficits que patien molts barris de la ciutat. Les associacions de veïns foren, probablement, espais de socialització, democratització i construcció de ciutadania.

6.8 La nova etapa d'Olot Misión

Aquest no és el moment de fer una anàlisi detallada de la nova etapa de la revista *Olot-Misión*, tot i que simbolitza la transformació sociopolítica de finals del franquisme a la ciutat. Tanmateix, és oportú reconèixer la contribució de la revista a l'hora de visualitzar la immigració andalusa com a fenomen social i com a realitat de la ciutat, després d'anys d'haver estat ignorada pels poders locals. Com s'acaba d'explicar, la nova etapa de la revista fou precedida i coincidí amb l'inici d'un període de lent esgotament del Règim que fou aprofitat per alguns sectors per incrementar la reivindicació social i cultural que durant tants anys havia estat silenciada.

S'ha comentat anteriorment, però ho tornem a repetir a aquestes alçades: la immigració andalusa, probablement el fenomen més rellevant de transformació de la ciutat en els darrers trenta anys, fou marginada per la premsa olotina. Si només consultéssim les fonts escrites de l'època pensàriem que la immigració andalusa no fou una realitat a la ciutat. Aquí rau un dels principals mèrits que caldria atribuir a la revista en la seva nova etapa. La seva actitud expressa un compromís polític i social, un posicionament ideològic ferm i una demostració de sensibilitat social cap a als col·lectius socials més desafavorits, com així escau a una entitat vinculada amb el catolicisme. Així mateix, també és una expressió d'inconformisme contra un oblit generalitzat i de denúncia de les condicions de vida que, durant molts anys, van haver de suportar estoicament molts olotins que havien emigrat a Olot per viure i treballar dignament.

Bona part del canvi en l'orientació a la revista cal atribuir-lo a la nova direcció i el seu equip. Després de destapar la caixa dels trons amb el número extraordinari de Festes del Tura de l'any 1969, es va produir el relleu del capellà Pere Madrenys²⁰³ de la direcció de la publicació i Mossèn Salvador Batalla i Gardella va assumir la direcció de la revista a principis de 1970.

²⁰³ Madrenys era el director nominal d'*Olot Misión* ja que en aquella època calia ser periodista titulat per dirigir una revista. No obstant això, a la pràctica no exercia com a tal i el responsable era Josep Maria Pagès.

L'arribada de Batalla a Olot va coincidir amb un moment delicat a la ciutat. Batalla era un jove que havia estudiat sociologia a la Universitat de Lille, a França, on havia viscut en primera persona el Maig del 68, havia compartit les reivindicacions obreres al costat dels treballadors i havia assistit a discursos de personatges com Pompidou i de Gaulle, a París. Amb aquest bagatge, Batalla aterrà a Olot per ocupar-se de la parròquia de Sant Cristòfor les Fonts i hagué de conviure amb una jerarquia eclesiàstica extremadament conservadora. Probablement, doncs, una de les poques alenades d'aire fresc que va rebre van ser les inquietuds que va percebre en un grup de joves inquiets i curiosos, preocupats per qüestions socials i, sobretot, amb anhels de democratització de la societat on viuen.

La bonança econòmica dels anys seixanta eixampla la classe mitjana i aquestes envien els seus fills a les universitats. La universitat era una bona escola [...] Tot el moviment inicial pivota sobre la qüestió social, no sobre el catalanisme, que es considerava propi de la burgesia (Entrevista Jordi Pujiula, historiador local).

En certa manera, el destí, l'atzar o la fe, tant se val, afavoriren la coincidència en l'espai i el temps d'un grup de joves que trobaren, en la premsa catòlica de l'època, un altaveu potent per expressar les seves inquietuds. La publicació es convertí un espai de transgressió i denúncia, havent de fer equilibris en algun moment per mantenir un certa equidistància, i fou la imatge d'una nova formada de joves capellans amb una inequívoca vocació social que, en el cas de Batalla i *Olot Misión*, els va permetre, tot i les dificultats, superar la manca de la llibertat de premsa i l'encara ferri control de la censura feixista. El mateix Batalla parla d'Olot "com una ciutat tancada, però viva, amb inquietuds per part d'un grup de joves amb interessos, preocupacions, amb afany de democratització". Alguns dels joves que es van incorporar a la revista afirmen que "els capellans que es desmarcaren de les tesis oficialistes ho feien sobretot per qüestions socials" (Entrevista Quim Domene, veí de Sant Roc, artista i col·laborador d'*Olot Misión*).

A banda de la introducció del català com a llengua pròpia de la revista, la principal novetat de la nova etapa fou la proximitat i la vinculació amb els problemes reals de la majoria de la població, la crítica fonamentada contra la injustícia i les desigualtats socials i l'actuació dels poders públics. Algunes de les principals temàtiques socials que s'abordaren van ser, a banda de la immigració andalusa, les condicions de treball, la situació de la dona, els valors, la situació del català, l'educació, les condicions de vida dels barris, l'urbanisme i les seves conseqüències, la pobresa, l'habitatge social, la sexualitat, entre altres. La bona relació de Batalla amb el bisbe de Girona, Narcís Juvany, expliquen la relativa llibertat de la revista per tractar críticament temàtiques incòmodes per al Règim, com les que s'han presentat

anteriorment. Tot i això, en alguna ocasió la censura també va intervenir i el setmanari no es va escapar de rebre multes per alguns dels seus continguts. Cal assenyalar, també, que algunes d'aquestes sancions van ser pagades per les aportacions econòmiques d'algun empresari anònim, que preferia ocultar la seva identitat per evitar problemes.

La nova etapa de la revista incomodà moltes persones, a causa d'una línia editorial atrevida i valenta, que defugia els convencionalismes i el servilisme amb els poders. Per contrarestar la seva influència, els sectors tradicionalistes locals utilitzaren com a altaveu per a llençar els seus missatges el setmanari *La Garrotxa*, que al 1968 havia pres el relleu a *¡Arriba España!*. *La Garrotxa* era un setmanari vinculat al *Movimiento* i amb unes posicions ideològiques antagòniques a *Olot- Misión*. Durant els anys setanta, els enfrontaments entre les dues revistes foren habituals.

La premsa local de l'època es va convertir, en els darrers anys dels franquisme, en el reflex de les dues societats que coexistien a la ciutat. Per una banda, un model de societat anacrònica que esgotava els darrers privilegis i que esbufegava abans de l'agonia final; per l'altra, un model que reivindicava un canvi en el model de societat, que inexorablement havia de donar pas a una societat menys elitista, més igualitària i ansiosa de viure en llibertat, democràcia i justícia social.

En conclusió, doncs, el període comprès entre els anys 1960 i 1975 suposà la confirmació de la importància de la immigració a la ciutat; és a dir, la immigració deixava de ser una percepció per convertir-se en una realitat. Una immigració que provenia de la resta de la comarca i de Catalunya, i que en el cas de la de la resta de l'Estat espanyol va tenir un protagonista clar: Andalusia. En aquesta etapa de la història d'Olot, caracteritzada per un creixement econòmic destacadíssim i per una transformació important de l'entramat urbanístic de la ciutat, la immigració andalusa va anar millorant les seves condicions de vida a base grans sacrificis i, les penúries que havien patit els pioners durant la postguerra, van passar a formar part del record llunyà d'uniques famílies cada dia més assentades a la ciutat. No obstant això, no es poden menystenir les greus dificultats que afectaven la ciutat a finals dels anys seixanta i les múltiples iniciatives que, persones a títol individual i algunes entitats, van desenvolupar per tal que aquest procés, en termes generals, fos exitós des del punt de vista de la cohesió social, la igualtat d'oportunitats i la promoció social de les famílies més desfavorides.

Capítol 7. Conclusions

Els principals objectius de la primera part analítica de la tesi, que s'han detallat al primer capítol, perseguen quantificar el nombre d'immigrants andalusos a Olot els anys 1940, 1945, 1950, 1960, 1970 i 1975; definir el perfil sociodemogràfic de l'immigrant andalús a Olot; descriure el procés de transformació de la ciutat durant els anys d'arribada de la immigració andalusa; identificar i descriure els principals factors d'expulsió que van donar lloc a l'emigració dels andalusos i els factors d'atracció que van convertir Olot en municipi d'acollida d'immigrants andalusos; i en darrer lloc, definir i analitzar les principals dimensions que van afavorir i perjudicar el procés d'integració i inclusió social dels immigrants andalusos a Olot.

En aquest apartat es presenten les conclusions agrupades en diferents apartats. En primer lloc, es detallen les principals dades del procés d'assentament de la immigració andalusa a Olot, per tal de recapitular les principals idees desenvolupades en els capítols 4, 5 i 6 de la tesi. Aquest apartat, com ja s'ha comentat anteriorment, pretén sintetitzar les dades sociodemogràfiques del període 1940-1975 que, atesa la gran quantitat d'informació recopilada, pot dificultar-ne la comprensió global, raó per la qual es presenta una síntesi de les principals variables sociodemogràfiques. En segon lloc, s'exposen les conclusions concretes relacionades amb el procés d'assentament de la immigració andalusa a Olot durant el franquisme.

7.1 Les principals característiques de la immigració andalusa a Olot (1940-1975)

En termes generals, el comportament de la població olotina entre 1940 i 1975 és bastant fecund, en la mesura que, en termes absoluts, la població augmenta en 8.023 persones, que equival a un increment del 53,8% de la població. Aquest creixement es pot considerar moderat, sobretot si es compara amb el del conjunt de Catalunya, que va ser del 95%, tot i que cal tenir en compte que el creixement català és un dels més destacats de la història contemporània.

TAULA 34. POBLACIÓ TOTAL. OLOT I CATALUNYA. 1940-1975

Any	1940	1950	1960	1970	1975	1940-1975
Olot	14.918	14.913	17.664	21.626	22.941	8.023
Catalunya	2.890.974	3.240.313	3.925.779	5.122.567	5.662.791	2.771.817

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics i de Cabré i Pujadas (1989), a Marín (2009).

En xifres absolutes, el període amb major creixement de la població olotina és la dècada dels anys seixanta, amb gairebé un increment de 4.000 persones, xifra que representa un augment d'un 22,4% de la població. Concretament, els quinquennis amb un creixement més intens són el 1960-1965, 1950-1955 i 1965-1970. En el cas català, el període de major creixement també correspon a la dècada dels seixanta, amb un increment de 1.196.788, que significa un 30,5% de la població.

TAULA 35. POBLACIÓ TOTAL, CREIXEMENT ABSOLUT I RELATIU. PER QUINQUENNIS. OLOT. 1940-1975

Any	Població	Creixement	Creixement %
1940	14.918	-	-
1945	14.254	-664	-4,50%
1950	14.913	659	4%
1955	16.520	1.607	10,70%
1960	17.664	1.144	6,90%
1965	19.899	2.235	12,60%
1970	21.626	1.727	8,70%
1975	22.941	1.135	6%

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics.

A l'hora d'analitzar quins són els factors que expliquen el creixement de la població olotina és interessant comprovar en quina proporció hi contribueixen els factors naturals, o sia, mitjançant la diferència entre els naixements i les defuncions, i en quina proporció creix gràcies a l'aportació dels saldos migratoris, és a dir, a través de la diferència entre l'emigració i la immigració.

TAULA 36. CREIXEMENT TOTAL, CREIXEMENT NATURAL I SALDO MIGRATORI. OLOT. 1940-1975

	1940-1950	1950-1960	1960-1970	1970-1975	1940-1975
Creixement total	-5	2.751 (18,4%)	3.962 (22,4%)	1.315 (6,1%)	8.023 (53,8%)
Creixement natural	-13	807	1.339	760	2.893
Saldo migratori	8	1.944	2.623	555	5.130

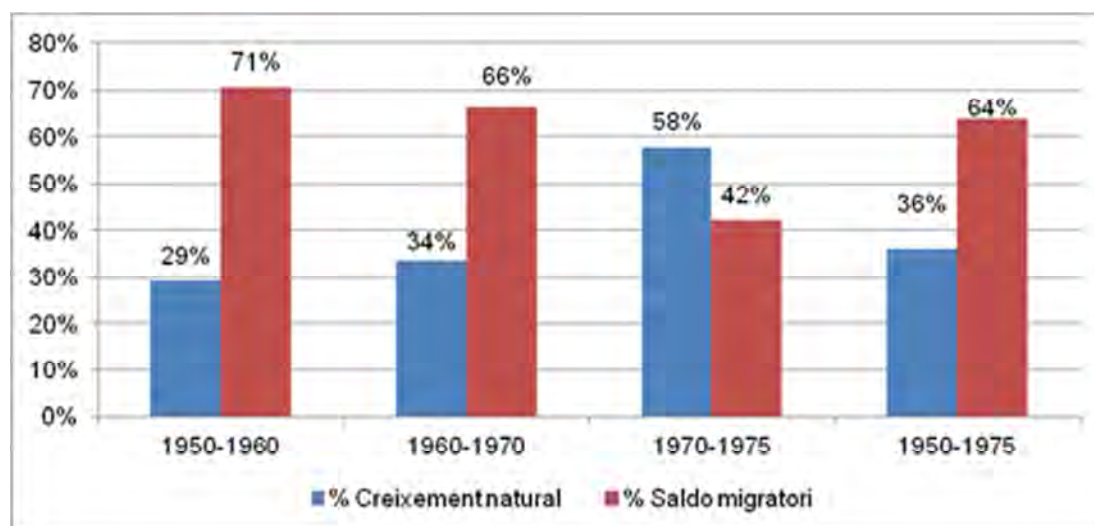
Font: Elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics, i dades del Registre Civil.

En el cas d'Olot, en pràcticament tot el període estudiat els factors no naturals són més rellevants que els naturals, cosa que demostra una de les tesis principals d'aquesta investigació: a saber, la importància de les migracions en l'aportació al creixement de la

població olotina. Només en el període 1970-1975²⁰⁴ els factors naturals són superiors als no naturals, cosa que suposa el final del període en què les migracions interiors provinents de la resta de Catalunya i de l'estat espanyol seran majoritàries. Tanmateix, en aquesta major aportació dels factors naturals, cal tenir present la rellevància de la pròpia immigració que va arribar en les dècades anteriors. Així doncs, tal com es pot observar en la figura 16, la major rellevància dels factors no naturals en el creixement de la població olotina disminuirà progressivament amb el pas dels anys.

Entre 1950 i 1975, però, l'aportació del saldo migratori en el creixement total de la població es reduirà progressivament, passant del 71% de la dècada dels cinquanta al 42% del quinquenni 1970-1975²⁰⁵. En aquest període, precisament, és quan es produeix un punt d'inflexió destacat que suposarà la finalització d'una etapa de 25 anys de la història de la ciutat en què la immigració va ser clau per a la demografia d'Olot. Com s'ha recordat al llarg de la tesi, però, cal tenir present que, a banda de la reducció de la intensitat migratòria, en aquest període es produirà, per diverses raons, un increment molt important del creixement natural. Tanmateix, cal recordar que en aquesta etapa accediran a la fecunditat molts dels fills dels immigrants andalusos que arribaren a Olot durant la dècada dels cinquanta, així com d'altres que arribaren en edats joves.

FIGURA 16: APORTACIÓ DEL CREIXEMENT NATURAL I DEL SALDO MIGRATORI EN EL CREIXEMENT DEL TOTAL DE LA POBLACIÓ. OLOT. 1940-1975.

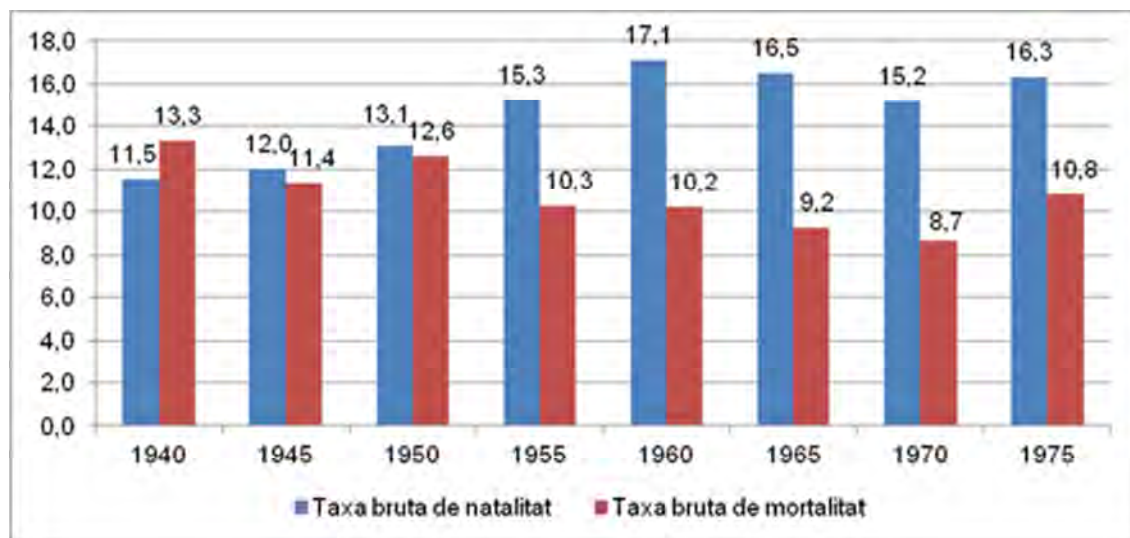
Font: Elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics, i dades del Registre Civil.

²⁰⁴ Tot i que en aquest cas s'analitza un període de cinc anys i, lògicament, les xifres absolutes han de ser més baixes que les de períodes de deu anys, les dades d'aquest interval ja posen de manifest l'afebliment del ritme en la intensitat migratòria, i la major rellevància dels factors naturals.

²⁰⁵ Les dades dels anys quaranta són paupèrrimes, amb un creixement natural negatiu (-13 persones) i un saldo migratori positiu (8 persones).

Precisament, l'anàlisi de les taxes brutes de natalitat i de mortalitat permet comprovar l'evolució dels factors naturals en el creixement de la població. Les dades mostren com, al llarg del període estudiat, la diferència entre les taxes de natalitat i mortalitat s'eixamplaran, assolint la màxima diferència en els anys 1960, 1965 i 1970. Curiosament, el període 1970-1975 canvien absolutament les trajectòries prèvies, i tant la natalitat com la mortalitat creixen de manera substancial, la qual cosa suposa un alentiment en el ritme de creixement de la població.

FIGURA 17: TAXA BRUTA DE NATALITAT I TAXA BRUTA DE MORTALITAT. OLOT. 1940-1975.

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics, i dades del Registre Civil.

Pel que fa a l'altre dels components de l'anàlisi de la població, els saldos migratoris, les dades mostren com el període de màxima intensitat migratòria a Olot va ser la dècada dels anys seixanta, amb 2.623 immigrants, seguit de la dècada dels cinquanta, amb 1.944 i del període 1970-1975, amb 555. Les dades de l'Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa (2004) constaten que, entre 1950 i 1974 la majoria dels immigrants presents a la ciutat provenen de la resta de municipis de la comarca de la Garrotxa, seguits de la immigració espanyola, i de la catalana.

Si ens fixem, doncs, en termes quantitius, en el conjunt de la immigració andalusa a Olot²⁰⁶, els immigrants andalusos van passar dels 226 de l'any 1940 als 2.620 de 1975. El seu creixement, en termes percentuals, va ser superior al 150%, una xifra que depassa àmpliament el percentatge de creixement del conjunt de la població olotina, que va ser del 53%, en aquest mateix període.

²⁰⁶ Per a més informació veure l'annex 6, en què es mostren altres figures i taules estadístiques.

TAULA 37: POBLACIÓ ANDALUSA. NOMBRES ABSOLUTS I RELATIUS. OLOT. 1940-1975

	1940	1945	1950	1960	1970	1975
Andalusos	226	159	508	1.213	2.356	2.620
% andalusos	1,51%	1,12%	3,41%	6,87%	10,89%	11,42%

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics, i dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

Fins la dècada dels seixanta, la majoria dels immigrants andalusos eren homes, la qual cosa ens fa pensar que aquests van ser, especialment en les primeres dècades, els iniciadors dels fluxos en direcció a Olot. Precisament, només a la dècada dels seixanta, el nombre de dones serà més alt que el d'homes, una situació que suposa la progressiva arribada de familiars –especialment dones- d'immigrants que havien arribat a Olot a la dècada dels cinquanta. En termes generals, els immigrants andalusos eren joves (22,4 anys al 1950 i 24,3 al 1975), cosa que els convertia en potencial mà d'obra apte per treballar en la indústria local. Amb el pas dels anys, fruit de l'estabilització i l'assentament a la ciutat, la població andalusa casada va augmentar de manera significativa, de la mateixa manera que ho van fer les persones vídues. Els matrimonis mixtos, que com s'ha vist anteriorment, s'han definit estrictament entre persones andaluses i persones nascudes a Catalunya, van començar a adquirir una certa rellevància a principis dels anys setanta, cosa que, a priori, podem pensar que representa un símptoma d'una progressiva integració a la ciutat.

La gran majoria de les persones empadronades a Olot al 1975 que havien arribat d'Andalusia eren de la província de Màlaga (55%), especialment dels municipis de Villanueva de Algaidas (551), Alameda (243) i Antequera (161). Altres municipis amb una presència significativa i que no fossin de Màlaga foren Iznájar, Castro del Río i Rute (Còrdova) i Alosno (Huelva).

Vegem, a continuació, les principals dades dels tres períodes analitzats: la dècada dels quaranta, els anys cinquanta i el període 1960-1975.

La dècada dels anys quaranta destaca per la duresa de la postguerra, amb una considerable repressió política i l'establiment dels poders fàctics de la ciutat. Les limitacions en el creixement econòmic, com a conseqüència de la Guerra Civil, les restriccions imposades pel Règim i els desequilibris en el conjunt de l'estat espanyol van ser la tònica dominant d'aquells anys i el conjunt de la població va patir dificultats econòmiques i socials. Per tot plegat, la població d'Olot no va créixer, la qual cosa va donar lloc a un cas típic d'estancament demogràfic. La immigració no va ser especialment rellevant i només cal tenir

en consideració un contingent important d'efectius militars que, després de la Guerra, van romandre a la ciutat. La immigració econòmica va començar a arribar a partir de la segona meitat de la dècada.

La dècada dels cinquanta suposa, en termes migratoris, un primer punt d'inflexió important en la dinàmica del municipi, ja que va contribuir al notable creixement del conjunt de la població d'Olot. El nombre d'andalusos es duplica al llarg de la dècada i passa dels 508 de 1950, als 1.213 de 1960. Una immigració provinent, majoritàriament, de les províncies de Màlaga i Còrdova i que va provocar importants canvis en el paisatge humà, l'estructura social, l'economia i la indústria local. Les principals causes que motivaren la sortida de tants immigrants andalusos van ser el subdesenvolupament demogràfic, la crisi del camp andalús i la incapacitat de crear una indústria que assumís els excedents de població. En canvi, la potència de certs sectors econòmics local, com ara la imatgeria religiosa i la construcció van ser els principals sectors d'ocupació dels homes andalusos mentre que, en el cas de les dones, majoritàriament van treballar al tèxtil i al servei domèstic. La considerable arribada d'immigrants andalusos va començar a posar de manifest alguns dels principals impactes sobre la ciutat, com ara en l'àmbit urbanístic i de l'habitatge. Així, a mitjan de la dècada, es va començar a gestar el naixement d'un barri com el de Sant Roc, amb una forta presència, entre altres, d'andalusos, que s'autoconstruïren els seus habitatges. A més, l'habitatge va ser una de les problemàtiques més destacades que patiren els andalusos en els primers anys a la ciutat. La manca d'una oferta d'habitatge prou àmplia, la negativa dels olotins a llogar-los i, en cas contrari, els elevats preus dels lloguers, entre altres, provocaren fenòmens com el barraquisme, els rellogats o la sobreocupació dels habitatges. Durant aquests anys es produïren les primeres dificultats en el procés d'integració dels nousvinguts i es van fer evidents les primeres tensions provocades pel desconeixement mutu i la manca d'interacció social.

La darrera etapa estudiada en aquesta investigació comprèn els anys 1960 i 1975. En termes absoluts, aquests quinze anys va suposar el pas de la ciutat dels 17.000 habitants a la dels 23.000. Un creixement total del 30% de la població que es va veure condicionat, sobretot, per l'efecte de la immigració en general i de l'andalusos en particular. L'increment percentual del nombre d'immigrants andalusos va ser del 115,9% i quedà lleugerament per sota de la xifra que es va donar a la dècada dels anys cinquanta.

Alhora, l'aportació del creixement natural de la població passà a ser cada vegada més destacada però, en gran mesura, per l'elevat nombre de fills dels immigrants, andalusos i d'altres orígens, que havien arribat al llarg dels anys. Durant aquests període, es va produir

una veritable explosió del nombre de persones andaluses que arribaren a Olot. Els principals municipis emissors van ser els del voltant de la comarca d'Antequera, a la província de Màlaga, amb dos municipis destacats: Villanueva de Algaidas i Alameda. Tot i això, el pes de la província de Màlaga va disminuir en termes relatius durant la primera meitat de la dècada dels setanta, passant del 60% de 1960 al 54% de 1975. Còrdova va ser la segona província emissora a Olot, amb un 15%, seguida de Jaén, una de les províncies que va créixer més, passant del 4,95 al 8,85%. El període 1960-1975 fou una de les etapes de major creixement econòmic i industrial del segle XX. Tot i el declivi d'alguns dels sectors industrials tradicionals, va emergir un sector que tingué una gran empenta, com és la indústria càrnia i dels embotits.

En aquest període la problemàtica urbanística i residencial es va mantenir com una constant. La manca d'una política urbanística de les autoritats municipals van donar a lloc a zones de la ciutat que van créixer sense les condicions urbanístiques bàsiques. Fruit d'aquesta manca de planificació, i amb un notable retard, es va aprovar, al 1966, el Pla d'Ordenació Urbanística Municipal (POUM), que no va resoldre els problemes endèmics de planificació urbanística de la ciutat. L'exemple més manifest de la nefasta gestió urbanística de la ciutat fou el naixement del barri de Sant Roc, que es va consolidar com la zona de la ciutat que acolliria més persones andaluses, tot i que al 1975 acollia només un 25% dels immigrants andalusos d'Olot. Sant Roc esdevindria un model de segregació residencial ja que, a banda d'algunes persones que provenien d'altres municipis de la comarca o dels voltants, va acollir sobretot andalusos i altres immigrants provinents de l'Estat espanyol, com ara els originaris de la província de Conca. Curiosament, Sant Roc no va ser una destinació atractiva per als ciutadans provinents d'Alameda, el segon municipi amb més presència d'andalusos a Olot. Els principals elements que van donar identitat al barri i, per extensió, als andalusos, van ser la solidaritat i l'ajuda mútua, l'escola del barri i la Festa Major, entre altres.

Finalment, cal destacar que les autoritats locals de l'època van oblidar-se i desentendre's de la realitat i els problemes que patien els ciutadans, especialment d'aquells que es trobaven en una situació de major vulnerabilitat social. Tot i els canvis al capdavant de l'Ajuntament, els seus responsables no només van ignorar l'arribada dels immigrants andalusos sinó que tampoc van ser capaços de resoldre tot un conjunt de problemàtiques endèmiques relacionades amb el funcionament ordinari de la ciutat, com ara la provisió i la garantia dels serveis bàsics del municipi. La constant ineficàcia de l'Administració local, conjuntament amb el desgast del Règim a mesura que passaven els anys, van afavorir el sorgiment de moviments reivindicatius que reclamaven una recuperació de les llibertats i els drets de

Catalunya, i que a la nostra ciutat es vehicularen a través de la nova etapa de la revista *Olot*
Misión.

7.2 Conclusions

En relació a les característiques sociodemogràfiques de la immigració andalusa a Olot:

1. El cas de la immigració andalusa a Olot s'insereix plenament en la diàspora andalusa arreu de l'estat espanyol i a Catalunya en particular. L'emigració ha estat una constant al llarg del segle XX a Andalusia, almenys fins a la dècada de 1980.
2. Les dades d'Olot mostren com, la dècada dels seixanta, fou el període de major intensitat en el creixement absolut de la població. En aquests anys, el creixement total, el saldo migratori i el nombre de persones nascudes a Andalusia presents a la ciutat assoliren les xifres més elevades durant el franquisme. Aquest mateix període també fou l'etapa de major creixement dels saldos migratoris andalusos i catalans, per la qual cosa la intensitat de la immigració andalusa a Olot coincidí amb el procés migratori català i andalús.
3. Tot i això, també val la pena destacar la vivesa migratòria de la dècada dels anys cinquanta a Olot, en què el pes relatiu del saldo migratori en el creixement global de la població assolí la xifra més elevada durant el franquisme, un 70%. Dit d'una altra manera: a la dècada dels cinquanta, set de cada deu nous ciutadans de la ciutat eren fruit de la immigració.
4. Pel que fa a la dècada dels setanta, Olot, de la mateixa manera que la resta de Catalunya, Andalusia i l'estat espanyol, alenteix el seu creixement, i s'inverteixen les proporcions dels factors naturals i els migratoris. En aquest cas, l'aportació natural representa el 57,8% i el saldo migratori el 42,2% del creixement total de la població olotina.
5. La principal diferència en la sincronia migratòria entre Olot i el conjunt de Catalunya es produeix a la dècada dels quaranta. En aquest període, a Olot, els saldos migratoris són gairebé inexistents. Tot i les limitacions que ofereixen aquestes dades, que porten a autors com Marin a afirmar que aquest període està infrarepresentat en el global de les migracions internes del franquisme, els saldos migratoris interns de Catalunya en aquesta dècada són importants, amb un saldo positiu de gairebé 103.000 persones, tot i que gairebé la majoria s'instal·len a Barcelona. El cas d'Olot, per tant, diferiria del cas català- enormement influït per Barcelona- i estaria en sintonia amb el conjunt de la província de Girona, la única de Catalunya que als anys quaranta tingué un saldo negatiu.

6. L'aportació de la immigració ha estat clau en el creixement de la població olotina durant el franquisme. Sense l'arribada de persones provinents d'altres localitats la població olotina s'hauria vist limitada de manera extraordinària, ja que en el període 1950-1975 el saldo migratori representà el 64% del creixement total de la població. Per altra banda, tot i que no es disposa de dades, sembla assenyat ressaltar la importància de la immigració en el creixement natural de la població, especialment en el cas andalús, que a Andalusia tenia una pauta de natalitat altíssimes en comparació a Catalunya. Les altes taxes de natalitat d'Olot, que passen del 13,1 de 1950 al 16,3 de 1975, reforcen aquesta hipòtesi.
7. Els immigrants andalusos a Olot representen, segons les dades de 1975, un 11,42% de la població olotina. En total, 2.620 persones empadronades a Olot tenien com a lloc de naixement un municipi andalús. Des del 1940 i fins el 1975, els immigrants andalusos a Olot es van multiplicar gairebé per deu, i es van convertir en el col·lectiu d'immigració espanyola més nombrós.
8. Contràriament a la dinàmica emigratòria andalusa, la província amb més immigrants a Olot fou Màlaga, la qual, en el conjunt de la emigració andalusa, fou la sisena més emigratòria. Les províncies andaluses amb més emigrants interiors durant el franquisme foren Jaén, Granada i Còrdova, de les quals, a Olot, només destacaren Còrdova (la segona més nombrosa) i Jaén (la tercera més nombrosa). Tot i això, el pes de la immigració malaguenya a Olot en el conjunt de la immigració andalusa fou del 55%, seguida a molta distància de Còrdova, amb un 15%.
9. Pel que fa a la distribució territorial de la immigració andalusa, cal dir que les dades del padró de 1975 destaquen com dues zones de la ciutat van acollir el major nombre d'andalusos: el barri de Sant Roc (24%) i els barris de Bonavista i Pequin (13,3%). Si bé no es pot afirmar que la immigració andalusa es concentrés majoritàriament a una zona concreta de la ciutat, és cert que gairebé 4 de cada 10 andalusos s'instal·là en aquests barris. Uns barris que, si bé en l'actualitat es troben plenament integrats en l'entramat urbà de la ciutat, en el període de la seva constitució estaven situats als afores i sense connexió amb el centre.
10. El barri de Sant Roc, per tant, encara que és un barri que acollí una part important de la immigració andalusa, així com d'altra immigració espanyola i catalana, no pot ser considerat com el *barri dels andalusos*, ja que les dades ho desmenteixen. Sant Roc, això sí, és un barri d'un simbolisme especial, per la manera com es va constituir i per les vicissituds que els seus veïns i veïnes van haver de passar durant el franquisme.

11. De les 18 seccions del padró d'Olot de l'any 1975, només una, la que correspon a Batet de la Serra²⁰⁷, no comptava amb població andalusa. Amb major o menor mesura, la resta de zones de la ciutat comptaven amb andalusos, la qual cosa ens porta a concloure que, amb el pas dels anys, els andalusos es van assentar i distribuir de manera progressiva i relativament homogènia al conjunt de la ciutat.
12. La immigració andalusa, però també la que provenia d'altres zones d'Espanya i Catalunya, va transformar de manera substancial la ciutat. La ciutat que, per definició, està sempre en continua transformació, però en la qual la immigració hi jugà un paper molt destacat. En bona mesura, pels impactes directes en l'estructura i les característiques de la població, però també per les noves necessitats que emergiren, en termes urbanístics i d'habitatge, a causa dels increments de la població. Només d'aquesta manera es poden entendre, en l'actualitat, la gènesi de determinades construccions, d'algunes zones emblemàtiques de la ciutat, de l'estructura dels carrers d'alguns barris, etc.
13. El repàs a les polítiques migratòries impulsades per les autoritats franquistes demostren la seva manca de coherència, ineficàcia i incompetència. En primer lloc, per la inicial política de restricció de la mobilitat, i per la voluntat de mantenir les poblacions en les seves localitats, davant del temor que inspiraven al franquisme les ciutats densament poblades. I, posteriorment, pel gir radical que experimentaren aquestes polítiques, amb l'estimulació constant cap a l'emigració exterior i interior. En totes dues destinacions hi havia una voluntat manifesta: mitigar les possibles revoltes populars davant la inoperància per oferir oportunitats laborals a la població espanyola. A més, en el cas de l'emigració exterior, per la importància de les remeses, i, en l'emigració interior, dirigida fonamentalment en direcció a Catalunya, per un intent per diluir la identitat i la cultura de la societat catalana. En tot cas, les migracions van ser estimulades en funció dels interessos del Règim, i no pas dels ciutadans, i en bona mesura pretenien dissimular el fracàs de les polítiques econòmiques i socials, assegurar la pervivència del franquisme i evitar les revoltes socials.

En relació als principals factors d'expulsió de la immigració andalusa:

1. Les causes polítiques són importants per entendre l'inici de la cadena migratòria entre Andalusia i la ciutat d'Olot. La Guerra Civil i el seu desenllaç és un dels primers elements que expliquen l'inici de les migracions interiors espanyoles.

²⁰⁷ Batet de la Serra és un antic municipi que, al 1971, es va annexionar a Olot. Es troba situat a un altiplà, i la seva població està disseminada.

- i. El primer aspecte a remarcar és la incidència en l'establiment de la cadena migratòria de la presència de nombrosos efectius militars, que durant la Guerra i la postguerra s'instal·laren a la ciutat. Tot i que la seva estada coincidí majoritàriament en un dels períodes de major contracció econòmica, pogueren copsar les potencialitats de la indústria local, així com el ràpid creixement que experimentà Olot a finals de la dècada dels quaranta. El coneixement de la realitat olotina, doncs, facilità la difusió de les potencialitats de la ciutat, no només per a ells mateixos, sinó per a d'altres familiars i companys.
 - ii. En segon lloc, entre els factors d'expulsió d'arrel polítics, també és important destacar la incidència dels refugiats que fugien de la resta d'Espanya cap a l'exili, per creuar la frontera francesa. En aquest trajecte, Olot hauria pogut ser descoberta per diverses persones com una possible destinació en cas d'iniciar un procés migratori, cosa que haurien pogut traslladar a amics i coneguts.
 - iii. Finalment, un darrer element vinculat amb els factors polítics fou l'emigració que responia al desig d'abandonar la repressió política contra els republicans, i començar una nova vida en una zona allunyada, en què fos fàcil mantenir un cert anonimats i passar desapercbut en un entorn desconegut. Aquest fet, que probablement es podia sumar a les dificultats econòmiques d'Andalusia, podia ser un agreujant més, en el sentit que les discriminacions per causes polítiques encara podien dificultar més les possibilitats d'accedir al paupèrrim mercat laboral andalús. Les persones que eren víctimes de discriminacions per raons polítiques es veien abocades inexorablement a l'emigració.
2. En segon lloc, cal esmentar la situació de pobresa i misèria que durant bona part del franquisme es visqué a Andalusia, i que afectava de manera important les zones rurals. Ja s'han comentat, al llarg de la tesi, algunes de les raons que expliquen la pèssima situació socioeconòmica d'Andalusia al llarg del franquisme, i com algunes de les principals mesures que afavoriren el creixement a d'altres zones de l'estat no van reeixir a Andalusia. Entre altres raons, cal destacar la crisi del camp andalús, el raquític desenvolupament industrial i els excedents continuats de població activa, ateses les altíssimes xifres de natalitat. Aquesta dada demogràfica fou especialment important, sobretot per la incapacitat del mercat de treball andalús de créixer en la mateixa proporció que la natalitat, a causa de la qual, contínuament es generaven excedents de mà d'obra que eren impossibles d'absorbir. A més, si bé inicialment, als primers anys de la postguerra, la situació econòmica tampoc fou excessivament

favorable a Olot, a principis dels anys cinquanta la situació ja era clarament millor, donant pas a un creixement relativament progressiu i constant durant el franquisme, cosa que no succeí a Andalusia.

3. Un altre dels factors d'expulsió a tenir en compte i que influïren en la decisió d'emigrar era l'estructura social excessivament classista i jeràrquica d'Andalusia durant el franquisme. Una societat amb greus desequilibris i desigualtats, i en què els drets bàsics i la dignitat de les persones sovint eren menystinguts. És cert que, aquests atributs, foren propis del conjunt del règim franquista, i que la societat olotina tampoc se'n deslliurà. Però el cas és que, a Andalusia, sobretot a les zones rurals i agrícoles, fortament dominades per grans latifundistes, aquesta era una realitat molt present. Les relacions de poder entre les classes dominats i la resta de la població eren despòtiques i humiliants, cosa que va empènyer a moltes persones a fugir i a guanyar-se la vida en d'altres indrets, davant la constatació de la impossibilitat de transformar aquest model de societat. A Olot, si bé aquests tics no desapareixien, es manifestaven en menor intensitat.
4. Una altra de les raons que empenyien a l'emigració de part de la població andalusa fou la voluntat de retrobar-se amb els membres de la família. L'emigració, en funció de qui fossin els subjectes que la iniciessin, suposava una separació entre els membres de la unitat familiar, amb tot el que això comporta des de la perspectiva social, com ara, per exemple, la separació temporal de parelles, de pares i mares amb els fills etc. A més, la família era una institució central en la societat andalusa, raó per la qual la necessitat d'estar a prop del màxim nombre de membres de la família era una prioritat. Per aquesta raó, tard o d'hora, diversos membres de la unitat familiar es traslladaven a viure a Olot amb la resta de familiars, tot i que això no vol dir que altres persones no escollissin altres localitats, més o menys properes, en funció d'altres casuístiques. És obvi que, en molts casos, la immigració andalusa a Olot fou una immigració familiar i amb voluntat de permanència. Però, a banda de l'emigració dels membres directes de la unitat familiar (de la parella i els fills), també emigraren germans, tiets, cosins, avis i àvies que, a banda de les motivacions econòmiques, es mobilitzaren per retrobar-se amb els seus familiars.
5. Finalment, cal insistir en l'enorme incidència de la immigració, tant exterior com interior, a Andalusia durant el franquisme. En certa manera, la dinàmica i la percepció social era favorable a l'inici de processos migratoris, tant per l'actitud de les autoritats, que a mitjan anys cinquanta estimularen la immigració com a vàlvula

d'escapament davant la frustració que es vivia a l'estat espanyol, com per les dimensions que, entre la població andalusa, van assolir les migracions, a conseqüència de la manca d'expectatives en cas de quedar-se a la seva localitat. Per aquesta raó, a banda de reconèixer i de no voler menystenir les situacions estructurals que les estimulaven, existia un context favorable a l'emigració, i fàcilment es podia conèixer a amics i familiars que s'havien instal·lat a d'altres territoris i havien superat moltes de les adversitats d'Andalusia. Emigrar, doncs, no era sinònim de fracàs, sinó que equivalia a una manifesta oportunitat de millorar les condicions vitals a una terra llunyana.

Cal recordar que, sobretot en els primers anys de la postguerra, l'emigració dels andalusos es va produir en un context advers i hostil per a les migracions, a causa de les inicials reticències del règim a la mobilitat de la població arreu del territori. Aquestes mesures, si bé van comportar el retorn a la seva localitat d'origen durant part de la dècada dels quaranta i dels cinquanta, es van veure desbordades i no van acomplir la seva funció dissuasiva, cosa que demostra la intensitat dels factors d'expulsió a Andalusia.

En relació als principals factors d'atracció de la immigració andalusa a Olot:

1. En primer lloc, i abans de fer referència als factors específics de la ciutat d'Olot, cal esmentar la importància que tingué la ciutat de Barcelona i les grans ciutats que creixeren al seu voltant en l'atracció de la immigració espanyola. Ja s'ha destacat que gairebé un 90% del saldo migratori d'aquells anys s'assentà a la província de Barcelona. Aquest fet, per tant, no es pot deixar de valorar, ja que si bé Olot era un municipi allunyat de l'àrea metropolitana, el cert és que es beneficià del seu potencial d'atracció, i facilità que fos coneguda entre els andalusos. L'atractiu de Barcelona, per tant, repercutí també en l'arribada d'immigrants a Olot, així com també en el desenvolupament econòmic de la seva indústria.
2. La posició geogràfica d'Olot també fou important, especialment en els anys de la postguerra. La proximitat amb la frontera francesa convertia Olot en una localitat atractiva per a les persones que es veien obligades a fugir del país i, al mateix temps, provocava una presència destacada d'efectius militars, que s'encarregaven del control de la mobilitat de la població. Ambdós casos van ser importants en l'inici de la cadena migratòria. A banda d'aquesta qüestió, un altra element a considerar és que, tot i les tradicionals males comunicacions de la ciutat, Olot disposà, fins el 1969, de tren, cosa que permetia l'arribada a la ciutat des de qualsevol punt de l'estat

espanyol, passant per Barcelona i Girona. L'arribada a Olot era, per tant, relativament accessible, en la mesura que gaudia de transport públic, tot i les pèssimes condicions d'un viatge llarg.

3. El principal atractiu de la ciutat fou, però, el seu dinamisme econòmic i el creixement de sectors industrials que van demandar grans quantitats de treballadors durant gran part del franquisme. L'oferta de llocs de treball constant i la possibilitat de treballar simultàniament en diverses ocupacions eren clarament atractives per a la immigració. Sectors com el tèxtil, la construcció, la càrnia i la construcció foren els principals motors del creixement de la ciutat, i van facilitar la ràpida ocupació d'homes i dones. El treball a la indústria permetia, tot i la duresa de les condicions laborals, obtenir ingressos fixes de manera regular i continuada, sense necessitat de patir les humiliacions dels grans terratinents. La situació econòmica, per tant, millorava ostensiblement, tot i les salaris baixos.
4. Tampoc es pot menystenir un factor que també hauria contribuït a perpetuar uns fluxos d'immigració tant intensos, com és que la majoria de llocs de treball que s'oferien a la ciutat eren de baixa qualificació. Sectors com la indústria tèxtil i de l'alimentació demandaven una quantitat important de treballadors no qualificats, amb pocs càrrecs més professionalitzats i pels quals calien certes aptituds i coneixements. Es tractava de feines manuals, físiques, que no requerien d'una excessiva especialització, i en les quals es podia aprendre ràpidament. Aquest fet era especialment important per als immigrants andalusos que arribaren a Olot, la majoria dels quals tenien dèficits substancials pel que fa al nivell d'instrucció.
5. Un altre dels factors d'atracció de la immigració andalusa era la possibilitat de començar una nova etapa de la vida, sobretot en el cas de persones que fugien d'Andalusia com a conseqüència de la repressió política, un fet que no era exclusiu d'Olot. Si bé la possibilitat de començar de zero una nova vida era bastant remota, en un context com el franquisme, l'assentament en un nou territori afavoria deixar de banda rèmores del passat.
6. Finalment, i com a conseqüència d'algun dels factors explicats anteriorment, Olot significava la possibilitat d'oferir un futur millor per als fills i filles dels immigrants andalusos. Aquest era un element molt present en bona part dels immigrants, els quals estaven disposats a sacrificar-se per tal que els seus descendents no haguessin de viure per experiències vitals com les que els havia tocat viure a ells i que els havia empès a emigrar.

En relació a les dimensions que van afavorir el procés d'integració i inclusió social dels immigrants andalusos:

1. El treball i la ocupació van ser les dimensions fonamentals en el procés d'inclusió social dels immigrants andalusos a Olot. Les possibilitats d'inserir-se laboralment de forma ràpida van facilitar una millora substancial de les condicions econòmiques dels immigrants andalusos, els quals van poder progressar en termes socioeconòmics gràcies a la intensa dedicació en l'àmbit laboral. El context socioeconòmic, doncs, durant el franquisme a Olot va ser, tot i certs alts i baixos, clarament expansiu i va afavorir la demanda constant de llocs de treball que, sense l'aportació de la immigració, especialment andalusa, no s'hauria pogut satisfer. En aquest sentit, doncs, val la pena posar de manifest la importància cabdal de la immigració en el creixent econòmic de la ciutat i el desenvolupament i la consolidació de certs sectors industrials, que haurien vist com minvava la seva progressió sense la contribució dels immigrants.
2. La possibilitat de convidaure amb la xarxa familiar va ser especialment important per als immigrants andalusos. La família va ser un espai d'acollida, de suport i ajuda mútua, d'orientació i de promoció social. Però també les famílies andaluses van adoptar, en determinats moments de la seva estada a Olot, estratègies diverses de supervivència, com ara la inserció laboral de diversos membres de la família i l'aportació dels ingressos en una bossa comuna, la qual cosa els va ser favorable. La gestió comuna de l'economia familiar permetia disminuir els costos i contribuïa a l'estalvi, a banda de l'escalf de la convivència familiar.
3. Al mateix temps, els immigrants andalusos van desplegar xarxes de solidaritat internes que van ser extremadament útils en el procés d'assentament i integració a la ciutat. La xarxa social esdevingué capital social. Ja s'ha comentat a bastament al llarg de la tesi, però fou especialment en la cerca de feina, en l'acollida inicial a la ciutat, en l'autoconstrucció i l'accés als habitatges que les xarxes socials foren més destacades. La xarxa social i familiar suplía els dèficits de coneixements i de contactes a la societat receptora.
4. Un altre element a considerar és el de la llengua. En el cas d'Olot, els immigrants andalusos van descobrir una realitat sociolingüística peculiar, probablement diferent a la d'altres indrets de Catalunya, com ara la zona metropolitana de Barcelona, amb una forta presència del català, especialment en les relacions interpersonals. Per els

immigrats andalusos, però, la llengua no fou un obstacle, almenys per a la comunicació, ja que el castellà els servia per comunicar-se i les persones catalanoparlants se'ls dirigien contínuament en castellà, per la qual cosa, el català no fou una limitació en el seu procés d'inclusió a la ciutat, ni tampoc es considerà necessari. El desconeixement de la llengua, però, podia ser un entrebanc a l'hora d'accedir a determinats cercles socials, majoritàriament catalanoparlants, així com també per explicitar la divisió entre les persones catalanoparlants i castellanoparlants.

5. Un factor interessant, que si bé no s'ha analitzat en profunditat, és la presència de persones d'origen andalús en el moviment associatiu, principalment vinculat amb els barris. En aquests moviments alguns andalusos hi tingueren un paper destacat, juntament amb d'altres veïns i veïnes de la ciutat, com foren el cas de l'Associació de Veïns del barri de Bonavista i la del barri de Sant Roc. En el cas de Sant Roc, l'escola fou un espai important que aglutinà persones d'orígens diversos del barri i que es va convertir en un espai de trobada, de relació i de reconeixement entre el conjunt dels veïns, més enllà del seu origen.
6. Un darrer element sobre el qual es vol deixar constància, i que es percep com a molt destacat en tot procés migratori, també en el cas dels andalusos a Olot, és la manifestació d'un conjunt de capacitats pròpies de les persones que emigren: sacrifici, esforç, valentia, superació davant les adversitats, determinació per aconseguir els objectius. Tots aquests elements, probablement intangibles, afavoriren la incorporació sociocultural en la societat receptora.

Finalment, pel que fa a les dimensions que van dificultar la integració i la inclusió social de la immigració andalusa:

1. Tal com s'ha destacat al llarg de la tesi, no hi ha dubte que el principal obstacle dels immigrants andalusos, però també de bona part dels veïns d'Olot durant el franquisme, fou l'accés a l'habitatge en unes condicions mínimament dignes. Bona part d'aquesta dificultat s'explica pel dèficit crònic d'habitatges a la ciutat des de la postguerra, i per la incapacitat de les institucions públiques i del sector privat per ampliar el parc d'habitatges en consonància amb l'increment de la població. No es poden obviar, però, altres elements destacats, com ara la inicial animadversió de certs propietaris olotins a llogar els seus habitatges als immigrants andalusos, sovint

agrupats en famílies nombroses, i vers els quals existien un cúmul de prejudicis que suposà una discriminació evident.

2. Paral·lelament a la qüestió de l'habitatge, cal destacar també l'urbanisme, que durant bona part del franquisme va confinar una part substancial dels immigrants andalusos a zones perifèriques i suburbials de la ciutat. Probablement, però, no seria gens erroni parlar de processos de segregació urbana en certes zones de la ciutat, tot i que no d'una forma generalitzada. Si bé la distribució del conjunt dels immigrants andalusos va ser bastant homogènia al conjunt del territori, zones com Sant Roc o els pisos "el Portal" van esdevenir zones estigmatitzades, en gran part, per la seva localització, per les males condicions dels habitatges i l'entorn urbà, i la manca de serveis i infraestructures.
3. Un tercer element que dificultà la integració i la inclusió social dels immigrants andalusos fou la inexistència de polítiques públiques dissenyades per acollir una arribada tant nombrosa com fou la immigració interior espanyola. Evidentment, d'un govern com el franquista, antidemocràtic, poc sensible socialment i classista, no es podia preveure la implementació de polítiques d'aquestes característiques. Però el cas és que, a banda de la seva inoperància, les autoritats franquistes van girar l'esquena a la població immigrada, i se'n van desentendre de manera clamorosa. Una mostra de prepotència, insensibilitat social i arrogància malgrat la qual la immigració andalusa va aconseguir prosperar. Cal dir, però, que altres institucions socials, com ara els mitjans de comunicació i l'església, també ignoraren el procés d'assentament de la immigració andalusa tot i que, en el cas de l'església, certs sectors de base van desplegar un rol relativament actiu.
4. El treball i la ocupació, si bé s'ha comentat que foren àmbits favorables a la integració, també van ser dimensions que van dificultar, parcialment, el procés d'inclusió social, en la mesura que van limitar les possibilitats dels immigrants andalusos per dedicar-se a les relacions personals i familiars. Les obligacions laborals i les necessitats econòmiques deixaren en un segon terme les personals. Per suplir alguns d'aquests dèficits, però, foren especialment importants altres membres de la família, com ara avis i àvies que s'ocuparen, en absència dels pares i mares, de la cura dels néts.

**SEGONA PART. TRAJECTÒRIES I PROCESSOS DE
MOBILITAT SOCIAL DELS IMMIGRATS, FILLS I
NÉTS DE LA IMMIGRACIÓ ANDALUSA**

Capítol 8: Anàlisi inter i intra generacional de la immigració andalusa a Olot

A la primera part analítica de la tesi s'ha posat especial èmfasi en la quantificació dels nombre d'immigrants andalusos que van instal·lar-se a Olot, així com en l'establiment del perfil sociodemogràfic. En paral·lel a l'anàlisi del volum de la immigració andalusa a la ciutat, s'han estudiat els factors que, en el context d'origen, provocaren l'emigració d'andalusos, i sobretot, en les causes que expliquen perquè els andalusos van escollir Olot com a destinació. A més, s'ha analitzat amb detall els impactes d'aquesta arribada considerable d'immigrants en diversos àmbit de la ciutat.

A la segona part de la tesi, que segueix a continuació, es pretén examinar quina ha estat la trajectòria, en termes de mobilitat social, dels immigrants andalusos, així com altres aspectes relacionats amb la integració social i la identitat. Aquesta anàlisi, però, no es limita en el cas de les persones que van emigrar, sinó que posa l'accent en els descendents de la immigració que avui en dia viuen a la ciutat, i que tenen orígens familiars vinculats amb els fluxos migratoris del període estudiat. S'estudien les trajectòries dels immigrants andalusos, dels seus fills i filles, i dels néts. Com s'ha comentat a l'apartat de metodologia, la metodologia utilitzada en aquest apartat és estrictament qualitativa, basant-nos en l'estudi de cinc casos, en què s'han dut a terme entrevistes en profunditat a un total de 13 persones, ja en que dos dels casos no hi havia continuïtat en la tercera línia de descendència.

Les dimensions que s'analitzen en aquest apartat són: habitatge; educació i nivell d'instrucció; ocupació; l'estatus socioeconòmic; la família i la xarxa social i comunitària; la identitat; la llengua; la discriminació i la participació. En cadascuna d'aquestes dimensions es segueix el mateix esquema d'anàlisi: en primer lloc, es fa una breu referència en la rellevància de la dimensió en el procés d'integració i inclusió social; en segon lloc, es mostren els resultats obtinguts en els immigrants, els seus fills i els néts i, finalment, de manera molt genèrica, s'emet una valoració global de quin ha estat el comportament inter i intrageneracional en cadascuna de les dimensions. Aquestes dimensions es basen, entre altres, en estudis com els de Telles i Ortiz (2011), que examinen tendències històriques i intergeneracionals dels immigrants mexicans i els seus descendents als Estats Units, així com d'altres de Alba i Nee (2003), i Portes i Rumbaut (2009), que analitzen el procés d'assimilació de les segones i terceres generacions de diverses minories ètniques als Estats Units²⁰⁸.

²⁰⁸ Per més informació veure Aparicio i Portes (2014).

En bona part d'aquestes investigacions, que utilitzen metodologies quantitatives i qualitatives, els interessos dels investigadors són diversos i abasten un ampli ventall de temes d'interès, com ara descriure les pautes d'integració dels immigrants i els seus descendents; analitzar la rellevància de cadascuna de les dimensions d'anàlisi en el conjunt del procés d'integració; examinar els vincles que existeixen entre les diverses dimensions d'anàlisi; qui són els col·lectius més exitosos en termes de mobilitat social i integració; en quina mesura els descendents dels immigrants adopten o rebutgen trets propis de la societat d'acollida i de destinació?

En aquesta investigació, de manera parcial, s'adopten algunes d'aquestes qüestions. No obstant això, cal tornar a recordar que els resultats que es presenten en aquesta anàlisi corresponen a l'estudi de cinc casos concrets, i que no ens permeten generalitzar trajectòries, actituds i comportaments al conjunt de la immigració andalusa a Olot, i encara menys en d'altres àmbits territorials diferents a Olot.

1. Habitatge

a) Importància de l'habitatge en el procés d'integració

L'accés a l'habitatge és una de les principals necessitats de totes les persones que emigren i que s'instal·len en una societat d'acollida. Les migracions, especialment les que tenen en els factors econòmics la seva principal raó de ser, s'expliquen, en gran part, per l'anhel de millorar, en un nou entorn, les condicions de vida de les societats d'origen, i emprendre, d'aquesta manera, un nou projecte vital. En un primer moment, la satisfacció de les necessitats humanes i socials bàsiques són les prioritats més urgents que totes les persones immigrades pretenen complaure. Accedir a un habitatge, satisfer les necessitats d'alimentació i trobar una feina són segurament els tres principals objectius de les persones immigrades en els primers moments d'estada a la societat de destí. Queden en un segon terme, en aquests primers instants, altres dimensions, també importants en els processos d'integració i acomodació de la diversitat, com ara la participació social i política, el coneixement de la realitat cultural de la societat d'acollida, entre altres, que progressivament aniran formant part dels interessos de les persones immigrades, però només una vegada es gaudeixi d'una certa estabilitat en àmbits com el laboral, l'econòmic i el residencial.

L'accés a l'habitatge, però, estarà condicionat per diversos factors, en funció dels quals aquest procés es podrà resoldre amb major o menor dificultat. D'aquesta manera, elements com ara disposar d'una certa capacitat econòmica; comptar amb una xarxa social i/o familiar a la societat d'acollida - la qual pot facilitar acolliment en la seva llar en el moment de

l'arribada, així com pot afavorir l'establiment de contactes que permetin accedir a habitatge de lloguer sense tantes dificultats-; formar part d'una minoria ètnica més o menys estigmatitzada; de quina sigui la situació del mercat immobiliari a la societat d'acollida, o de les polítiques públiques d'habitatge de les autoritats governamentals per tal de compensar situacions de desigualtat, seran claus a l'hora de discernir la senzillesa o la dificultat del procés. En definitiva, l'accés a l'habitatge és el resultat de tot allò que succeeix en el conjunt d'aquests àmbits, tot i la preponderància de la dimensió econòmica i laboral.

Disposar d'un habitatge és, doncs, imprescindible per a qualsevol persona immigrada en el seu procés d'acomodació a la societat d'acollida. I no només ho és en un primer moment, quan la persona migrada, que és qui generalment ha iniciat el procés migratori, en solitari i per iniciativa pròpia, intenta, amb el menor temps possible, establir-se mínimament a la ciutat, sinó que és una condició necessària per tal de retrobar-se amb altres familiars, els quals resten a l'espera de la consecució ràpida d'unes mínimes condicions de vida per tal d'incorporar-se a la societat d'acollida. El retrobament amb els familiars, ja sigui amb els cònjuges i/o els fills, o amb d'altres membres de la família és, al seu torn, un element bàsic en el procés d'integració, especialment des de la perspectiva psicosocial, ja que els immigrants han de fer front, especialment en les etapes inicials, al dol migratori, a causa de la solitud, l'enyor, el patiment i les tensions que implica iniciar una aventura en solitari en un entorn desconegut, entre altres (Achotegui, 2010).

Cal dir, però, que no només cal fixar-se en el fet de disposar o no d'un habitatge, sinó que també és necessari analitzar altres dimensions que ens aporten informació qualitativa al voltant de la situació de l'habitatge en una determinada societat. Així, per exemple, cal analitzar aspectes com les característiques dels habitatges, la forma d'accés; els processos de mobilitat residencial; la distribució territorial de la població immigrada al municipi, entre altres.

Pel que fa a les característiques dels habitatges on accedeixen les persones immigrades, en el nostre cas, sobretot, és interessant comprovar si les persones han viscut en llocs efectivament pensats per a viure-hi amb un mínim de dignitat o si, al contrari, han hagut de viure en llocs que no estaven pensats per a aquesta finalitat, com ara coves, barraques o altres espais amb d'altres finalitats que les residencials; en d'altres situacions menys extremes, l'anàlisi de les característiques dels habitatges, com ara les dimensions, la qualitat dels materials o d'altres aspectes tècnics també ens aporten informació sobre el procés d'inclusió en l'àmbit de l'habitatge de les persones immigrades. Pel que fa a les condicions, cal fixar-se en el règim de tinença dels habitatges, propietat o lloguer, així com els motius

pels quals s'opta per una opció o l'altra. Una altra de les variables d'anàlisi destacades estudia en quines zones de la ciutat s'ubiquen els immigrants, és a dir, si han hagut de viure, per exemple, en zones perifèriques, mal connectades amb la resta de la ciutat, en zones urbanes sense serveis ni equipaments, en barris estigmatitzats, de forma segregada, etc. Finalment, s'analitzen els processos de mobilitat residencial, i fins a quin punt al llarg de la seva trajectòria a la ciutat tenen possibilitats de millorar la seva posició en aquest àmbit.

b) Trajectòries en l'àmbit de l'habitatge

Anàlisi de la primera generació

En l'anàlisi de la trajectòria en l'àmbit de l'habitatge de la primera generació d'immigrants andalusos a Olot, cal dir que es detecten una sèrie de factors comuns, que es detallen a continuació.

En primer lloc, cal destacar que la primera generació va ser qui va patir les situacions més greus. Ja s'ha comentat a bastament al llarg del treball, i no cal en aquest punt, tornar-nos-hi a centrar, que aquesta va ser la principal problemàtica en el procés d'assentament i acomodació de la immigració andalusa a Olot, que va dificultar considerablement el seu procés d'inserció social al municipi i encara en l'actualitat perdura en la memòria de la població i dels testimonis que ho van viure en primera persona. Tanmateix, també val la pena recordar dues idees importants més: per una banda, que aquesta problemàtica, a diferència d'altres, no només va afectar de manera específica a la immigració andalusa i espanyola, sinó al conjunt de la població d'Olot, a causa de la nul·la previsió de les autoritats locals davant el gran creixement demogràfic; i, per altra banda, les dificultats relacionades amb l'habitatge van ser una constant durant el franquisme, tot i que es poden diferenciar diversos períodes, amb intensitats desiguals que ens permeten afirmar que, a mesura que avançava el franquisme, tot i que de manera excessivament lenta, aquesta problemàtica es va anar atenuant. De fet, entre 1940 i 1975, només a finals dels seixanta s'albira un certa alleujament, amb la qual cosa és just afirmar que les solucions van arribar excessivament tard. Les dificultats més freqüents foren per poder accedir a habitatges, sobretot de propietat, a causa de la fràgil situació econòmica dels migrants en el moment d'arribar a la ciutat, però també per accedir a habitatges de lloguer, per la qual cosa les situacions més precàries van ser els casos d'amuntegament, sobreocupació, cohabitació sota un mateix sostre de famílies extenses, el rellogat d'habitacions, etc. A més, en cas d'accedir als habitatges, aquests eren de qualitat pèssima, ja sigui per tractar-se d'habitatges vells, en males condicions, sense les dimensions adequades per acollir famílies extenses, sense

serveis bàsics, etc. En definitiva: els immigrants van haver de recórrer a diferents estratègies de supervivència per tal de superar els obstacles per accedir a habitatges de lloguer.

En segon lloc, cal destacar que la primera generació va patir de manera ben intensa els recels, temors i prejudicis de la població autòctona, que en alguns casos es malfiava dels immigrants espanyols per tal de llogar-los els habitatges, així com per altres factors, suposadament més objectius, com ara el fet que majoritàriament es tractés de famílies extenses, amb molts infants i joves, i que existís el temor a què el seu habitatge es deteriorés. Si bé amb el pas del temps aquestes pors es van anar desdibuixant, cal recordar que van ser intensament presents durant una part important del franquisme, raó per la qual aquest és un fenomen difícilment esborrable de la ment de persones migrades que arribaren en aquests anys, tal com es veurà més endavant quan es tracti, de manera específica, la qüestió de la discriminació.

Es que nosotros veníamos... ahora la inmigración, la tiene mejor o la tienen peor [la casa], no sé cómo decirte, pero te quiero decir que ellos tienen casa donde meterse, que nosotros no teníamos... Porqué tenías que comprar una o meterte a una, porque no había pisos en Olot... Nosotros tuvimos que esperar a hacer la casa para meternos, porque no encontrábamos pisos, pa casarnos... ¡Es que no había! No, no, no había... en Olot no había re... Había pisos viejos y los tenía la gente que trabajaba en las fábricas, y la gente no marchaba de los pisos que estaban... [ENT 3.1]

En tercer lloc, i remarcant el que s'acaba de comentar en els dos punts anteriors, es pot afirmar rotundament que la primera generació d'immigrants andalusos han millorat, amb el pas del temps, la seva posició amb relació a l'habitatge. Aquest fet s'il·lustra amb el fet que, actualment, bona part dels immigrants disposen d'habitatges de propietat, una cosa que pocs d'ells s'haurien imaginat en el moment de la seva sortida de l'Andalusia natal i l'arribada a Olot. Certament, per arribar a aquesta situació, s'han produït diverses vicissituds, algunes d'una cruïssa severa, però en termes generals aquest fet ens indica un progrés en termes socioeconòmics que s'ha traduït en la possibilitat de, entre altres, disposar d'un habitatge de propietat. L'accés a la propietat no es donava, però, de manera immediata, sinó que calien uns anys per poder-hi accedir. Aquells qui van accedir a la propietat de manera més ràpida ho feren, mitjançant l'autoconstrucció, sobretot en barris com el de Sant Roc. La resta, però, hi accedien després de diversos anys vivint a la ciutat, treballant de manera dura, i aprofitant l'oferta de pisos relativament senzills per adquirir-los en propietat. Cal destacar, també, que les persones que arribaren a Olot rarament havien viscut a Andalusia en habitatges de

lloguer, per la qual cosa expressaven el seu desig de poder disposar, en el mínim temps possible, d'un habitatge en propietat.

He vivido en la casa de la calle Madrid [de lloguer], y después ya empezamos a buscar... porque digo: "Ay Juan si encontráramos..." Porque yo... es que no sé, como no habíamos vivido nunca de alquiler... parecía que era... ¡Yo que sé! Porque tampoco... vivir de alquiler... Pero tenía una manía, hijo mío, con tener un piso, ni más grande ni más pequeño, pero que fuera mío, ¿no? Y estuvimos mirando pisos, pero claro... uno no salía... Y entonces de allí nos vinimos aquí. [ENT. 5.1]

En quart lloc, a banda de la possibilitat d'accedir a un habitatge de propietat, les condicions dels habitatges en què han viscut al llarg de la seva vida a Olot també han millorat ostensiblement. Aquesta millora s'exemplifica amb la disponibilitat de serveis bàsics, millors condicions en l'accessibilitat, habitatges de majors dimensions i millors condicions pel que fa a la construcció, etc. Així, podem trobar casos de persones que han passat de situacions extremes, vivint temporalment en barraques o coves, sense cap mena de condició digne, que actualment disposen d'habitatge amb totes les comoditats pròpies de les construccions del moment.

Jo pensa que recuerdo moltes coses, de bones no gaires, perquè... no gaires... Unes habitacions sense finestres casi bé, el vàter era fora que ens feia por sortir de nit, és que, de veritat, jo un dia explicava això a la Gemma i plorava llàgrimes avall... Elles no s'han vist amb aquesta situació [...] Jo no m'hauria imaginat mai viure en una casa com la que visc. Era un *sotanos* en el que vivia [ENT. 1.1]

En cinquè lloc, un actor clau en el conjunt del procés d'integració a la ciutat, però també en la possibilitat d'accedir a l'habitatge, ha estat la família. No cal dir que en el cas de les persones andaluses, els lligams i les vinculacions amb els membres de la família, generalment extensa, han estat especialment importants, no només en el moment de l'arribada a Olot, sinó en el transcurs del seu procés d'assentament a la ciutat. La família, com es veurà en l'apartat dedicat específicament a aquesta dimensió, ha estat decisiva en el terreny afectiu, emocional, econòmic, relacional, social, laboral... i també en l'àmbit residencial. La família esdevé, de maneres diverses, important a l'hora d'accedir a l'habitatge, com ara per la possibilitat de compartir pis en el moment d'arribada a la ciutat, o mentre es busca un habitatge on poder viure; també esdevé clau a l'hora de comprar habitatge, així com en el moment de construir-lo amb les pròpies mans, etc...

Y mi padre me decía: “Tú no has dado vueltas por el barrio y no has visto a la gente como están... [construint-se les seves pròpies cases al barri de Sant Roc] [...] Era como otro mundo... Tu ibas por aquí y había uno, trabajando, haciendo esto, otro trabajando, todo el mundo trabajando en los terrenos, haciéndose casitas... Uno en la barraca, el otro con lo otro.... “Buenos días, buenos días”. Y la gente es que no te decían ni buenos días, bueno sí, buenos días si te lo decían... pero estaban tan *estusiasmaos*! Claro, esto lo hacían los sábados... no, los sábados se trabajaba, entonces, se hacía los domingos, y los días de fiesta.... Y yo pues muchas veces me venía, y daba la vuelta y lo veía... Y digo: “Pues sí, que me decía mi padre, sí que lo he visto...”. Y dice: “¿Cuánto valdrá un terreno por ahí?” Y yo decía... mi padre me está dando, me está dando una idea [ENT. 3.1]

Mientras tanto [s'estaven construint una planta baixa al barri de Sant Roc] estuve viviendo allí con mi hermana, con mi marido... Ella en una habitación, nosotros en otra, y la cocina... Bueno, ya estábamos bien... Porque no le alquilaban a los castellanos, ahora les alquilan a los negros [...] En la casa ésta, donde estuve yo con mi hermana, había una señora de Andalucía y ella se cambiaba de piso, y fue la que habló al dueño, *pa* que nosotros nos quedáramos allá, y así lo hicimos. [ENT. 1.1]

Mira, en esta casa vivía mi padre, y dos hermanas, pequeñas, una iba al colegio todavía, que ya ves, y la otra se metió a trabajar, no sé a dónde... una fábrica de hilaturas... Bueno, y mi padre hacía de paleta, de paleta no, de manobra... Bueno, pues tenían una cama de matrimonio, y una cama más pequeña que era dónde dormían mis hermanas... Pues cuando nosotros llegamos, espera que es que... Ya eran ellos tres, con mi madre cuatro. Después llegó mi hermana, con su niño con la cuarentena, y el marido, ya son tres más. Ya son siete. Mi marido, mi niña y servidora. Diez. Ya ves. De día estábamos todos metidos como los pollos. ¿Sabes? Entonces, un poco más abajo, que hay una calle, pues en esa calle ya mi padre tenía apalabrado, una mujer que había, que alquilaba habitaciones, y entonces mi hermana, mi cuñado y el niño pues se iban de noche a dormir, sólo a dormir, y cuando se levantaban pues se iban *pa* arriba,... Y entonces, nosotros cuando cenábamos, cuando terminábamos de cenar, por la noche, mi marido y yo, nos íbamos a San Pedro Mártir, a casa de una tía mía, y dormíamos en el comedor en un sofá. Suerte que teníamos aquello.... Fíjate la *tirá* des de la calle San Cristóbal a San Pedro Mártir [...] Así estuvimos no mucho... porque yo estaba embarazada y ya mis padres buscaron un pisito... entonces se fueron los padres y nosotros nos quedamos en aquel pisito. [ENT. 5.1]

En sisè lloc, l'accés a l'habitatge propi, ja sigui en forma de lloguer o de propietat, fou la via majoritària per a l'emancipació, tant familiar com per l'accés a la nupcialitat i a la natalitat. Entre aquesta generació, emancipar-se de la llar familiar, o d'altres habitatges en què es cohabitava amb altres persones, significava, en bona mesura, constituir una nova família, i en aquest procés era importantíssim disposar d'un nou habitatge, com a pas previ a la

descendència. Díficilment, doncs, es donaven processos d'emancipació individuals, és a dir, constituint llars unipersonals, i en cas que les persones no constituïssin una nova unitat familiar, es podien quedar a la llar familiar, convivint amb d'altres membres de la família.

En setè lloc, respecte a la mobilitat residencial, si bé ja s'ha vist que la immigració andalusa es va distribuir de manera proporcional pel conjunt de la ciutat, no s'han produït excessius canvis pel que fa a les zones de ciutat on s'han ubicat. Bona part han viscut i han acabat vivint en zones perifèriques de la ciutat, que si bé actualment ja formen part de l'entramat urbà de la ciutat, es troben a les afores de la ciutat (Sant Roc, Bonavista, Les Tries, Bisaroques...). No s'ha produït processos de reubicació a d'altres zones de la ciutat, sobretot les considerades més benestants, tot i que la majoria dels barris citats gaudeixen, des de fa anys, de bones condicions, ja que disposen de serveis i equipaments, estan ben integrats en l'entramat urbà, gaudeixen de certa proximitat amb espais verds i naturals, etc.

Anàlisi de la segona generació

La situació que ha experimentat la segona generació d'immigrants andalusos a Olot, nascuts entre finals dels cinquanta i principis dels setanta, és radicalment diferent a la que van viure els seus pares. Un únic factor esdevé clau i fa difícil les comparacions entre dues generacions que van viure en contextos històrics tant contraposats: i és que la majoria de les segones generacions van accedir a l'emancipació residencial en un context sociopolític diferent, en els primers anys de la democràcia, en què, si bé és cert que no s'havien resolt moltes de les rèmores del franquisme, progressivament s'havia anat desenvolupant un nou model d'estat, de tipus social, en el qual l'habitatge, per exemple, així com d'altres drets socials, es reconeixien com a drets fonamentals i socials bàsics per al lliure desenvolupament de la persona²⁰⁹.

És cert, doncs, que els contextos històrics i els models sociopolítics són absolutament diferents, però alhora, tampoc ens podem oblidar de la progressivitat de l'establiment d'aquest nou sistema, i probablement, aquesta generació es trobà en un moment de traspàs, amb tot el que això comporta, a l'hora de solucionar determinades problemàtiques tant complexes, com és la de l'habitatge, sotmesa a pressions de tota mena, i en el qual el

²⁰⁹ Lamentablement, però, tal com s'ha demostrat amb l'esclat de la bombolla immobiliària de 2007, el reconeixement dins l'ordenament constitucional dels drets socials, així com d'altres drets fonamentals i bàsics, no és una condició suficient per tal que aquests drets es facin efectius i siguin garantits pel conjunt de la població. Per tant, tot i la importància simbòlica del reconeixement constitucional d'un dret com l'habitatge, els estats socialdemocràtics són incapaços de garantir-lo. No cal perdre de vista, però, com apunta García Manrique (2013), que els drets socials, a diferència dels drets civils i polítics, són més vulnerables, ja que poden ser satisfets a través del mercat, per la qual cosa quan s'incompleix un dret social no tothom es veu afectat de la mateixa manera. Això no passa en el cas dels drets civils i polítics, en la mesura que en cas de vulneració afecta al conjunt de la ciutadania.

marge de maniobra de les institucions s'ha demostrat bastant limitat, per les pressions i els interessos econòmics que existeixen al voltant del sector de la construcció, sobretot a l'estat espanyol.

Com es veurà a continuació, en termes generals, aquesta no ha estat una problemàtica excessivament important, i més si tenim en compte que aquesta generació es va començar a emancipar entre els anys vuitanta i noranta, en un context més favorable per accedir al mercat immobiliari, sobretot si es compara amb la tercera generació. Tot i així, en alguns casos, alguns dels seus membres també es poden haver vist afectats per les conseqüències de l'esclat de la bombolla immobiliària de mitjan del 2000. Però, en tot cas, aquesta és una situació que, en cas de produir-se, no s'explica de manera específica, sinó que té efectes estructurals sobre el conjunt de la població. Les principals característiques de la seva trajectòria en l'àmbit de l'habitatge es caracteritza pels següents motius.

En primer lloc, una de les principals diferències entre la primera i la segona generació es deu a què la segona generació no ha tingut dificultats severes d'accés a l'habitatge, tant de lloguer com de propietat, ni ha sigut víctima de situacions de discriminació per raons d'origen. Aquest fet s'explica, en bona mesura, per diversos factors, entre els quals destaquen els següents. Per una banda, com ja s'apuntava anteriorment, els fills i filles de la immigració andalusa han acudit al mercat immobiliari en un context social més favorable. En els anys en què aquesta generació comença a tenir edat per emancipar-se, a partir de la dècada dels vuitanta, ja que no existeix, com així passava en l'edat dels seus pares, un desequilibri substancial entre l'oferta i la demanda d'habitatges. D'aquesta manera, les possibilitats de trobar habitatges de lloguer o de propietat són més àmplies, en un mercat immobiliari creixent i amb la possibilitat d'accedir a llars adequades per a tots els nivells adquisitius. Per altra banda, l'accés a l'habitatge també es veu afavorit per la gradual desaparició de l'estigma associat als immigrants andalusos, que en bona mesura no ha afectat els seus fills i filles.

En segon lloc, cal tenir present que la majoria disposa de família relativament assentada a Olot, que ha tingut oportunitats de progressar en termes socioeconòmics i que, si escau, han pogut donar suport a l'emancipació residencial dels seus fills, ja sigui en forma de d'ajuda econòmica, o per ampliar la xarxa de relacions socials i disposar de noves oportunitats en l'àmbit de l'habitatge. En certa manera, es pot afirmar que la segona generació d'immigrants andalusos ha pogut escollir, d'acord amb la seva posició socioeconòmica, el seu lloc de residència. A banda de la família, també ho ha facilitat les millors oportunitats laborals i les

majors possibilitats d'estalvi, així com una conjuntura relativament favorable per a la compra i el lloguers d'habitatges.

En tercer lloc, probablement per aquest nou context immobiliari, les segones generacions no només han tingut més oportunitats que els seus pares, sinó que les han utilitzades, en el sentit que a diferència dels progenitors s'aprecia una major mobilitat residencial entre les segones generacions. D'aquesta manera, mentre que en el cas de la primera generació era més factible que es donessin, com a molt, dos o tres canvis de residència, com a màxim, al llarg de la seva estada a Olot, en el cas de les segones es detecta una major mobilitat residencial. Aquesta major mobilitat s'explica, a banda de les majors dificultats per canviar de residència per part de la primera generació, a canvis, també, en les estructures familiars. Així, per exemple, els casos habituals de mobilitat en l'habitatge són per la constitució de noves estructures familiars, per separació o per divorci, situacions menys habituals entre els membres de la primera generació. .

Alhora, no cal dir que les condicions dels habitatges han estat substancialment millors que les que van viure, en alguns casos, els seus progenitors. Òbviament, en aquesta nova etapa, l'expansió de l'activitat constructora de la ciutat ha donat peu a una major oferta d'habitatges de major qualitat, tant en termes estructurals i constructius, com en termes de comoditats i serveis vinculats a les llars. Només cal pensar, per exemple, amb les possibilitats que ofereix la tecnologia en els moments actuals amb les que hi havia disponibles a mitjans dels anys cinquanta o seixanta.

Finalment, també cal esmentar la millora considerable de les condicions dels barris de la ciutat, una millora urbanística que s'ha donat de manera bastant homogènia al conjunt d'Olot. En alguns casos, com el de Sant Roc, la importància de la participació dels veïns i les veïnes, ha estat clau a l'hora de reivindicar l'oblit tradicional de les autoritats franquistes cap a les perifèries, així com per pressionar als primers ajuntaments democràtics la pal·liació d'aquestes mancances, en part resoltes de forma relativament ràpida, i que van beneficiar a bona part dels fills i filles de la immigració que es van emancipar. L'asfaltatge dels carrers, la instal·lació dels serveis bàsics, com la xarxa d'abastament d'aigua i l'electricitat, així com la construcció progressiva de serveis i equipaments bàsics, han facilitat que les condicions de vida, tant dels habitatges, com urbanístiques, hagin estat molt millors de les viscudes per la primera generació. Aquesta situació, per tant, ha estat absolutament diferent a la dels seus pares i mares, els quals van haver de conviure, durant molts anys, en entorns urbans sense serveis bàsics i condicions pèssimes.

Anàlisi de la tercera generació

Tot i que en aquesta dimensió no es disposava de suficient informació per analitzar, i caldrà esperar a anys posteriors per poder analitzar quines han estat les trajectòries socials, ens sembla interessant formular una sèrie de reflexions i hipòtesis que, si bé pensem que poden afectar al conjunt d'aquesta generació de joves, i no pas de manera específica entre els descendents dels immigrants andalusos, són prou rellevants perquè podria suposar un canvi de tendència en les trajectòria de les generacions anteriors.

En els tres casos analitzats, si bé en només un cas s'ha donat un procés d'emancipació, les perspectives que expressen en relació amb l'accés a l'habitatge no són massa optimistes, ja que si bé consideren que creuen que no hauran de patir situacions d'emergència com les que van afectar alguns dels seus avis, veuen difícil accedir-hi amb relativa comoditat.

Certament, el context estructural de la societat actual no ens permet ser massa optimistes en aquesta qüestió. I no només per la situació del mercat immobiliari espanyol i català, clarament pres pel mercat privat i per l'especulació urbanística, així com per la nul·la capacitat de les autoritats públiques d'intervenir-hi, sinó també per les dificultats que suposa la vida en un context d'instabilitat laboral, amb contractes precaris i trajectòries discontinües; per les dificultats per emancipar-se, que fan que Catalunya i Espanya siguin dels països de la Unió Europea en què els joves marxen en edats més avançades de casa els seus pares; per la persistència en la preferència per l'accés a l'habitatge de propietat i les tímides xifres del parc d'habitatges de lloguer; pels canvis en les estructures familiars i en les relacions de parella, cada més propenses a la instabilitat al llarg de la vida; i, sobretot, per el desmantellament de l'estat del benestar europeu, espanyol i català, amb el risc que això suposa, en molts aspectes, però també per a l'emancipació i l'efectivitat del dret a l'habitatge.

Valoració global

L'anàlisi global de les trajectòries socials entre les respectives generacions –anàlisi intrageneracional-, així com de la comparació entre cadascuna d'elles –anàlisi intergeneracional- ens porta a considerar que la situació l'habitatge ha evolucionat de manera positiva en les dues dimensions d'anàlisi. En el cas de la primera generació, l'habitatge ha estat un element clarament distorsionador del procés d'assentament de la primera generació d'immigrants, i la majoria d'ells, però, tot i les adversitats, ha acabat gaudint d'habitatges de propietat i de relativa qualitat.

2. Educació i nivell instrucció

a) Importància de l'educació i el nivell d'instrucció en el procés d'integració

L'educació és un dels pilars de tota societat democràtica. Qualsevol model de democràcia ha de vetllar per promocionar-la al llarg de tota la vida, de forma equitativa i de qualitat, per tal de contribuir a la formació i al desenvolupament integral dels seus ciutadans, donant-los majors oportunitats de promoció social i contribuint a la formació crítica de persones lliures i compromeses amb l'entorn on viuen. Són diversos els agents educatius que existeixen en qualsevol societat, i sovint es comet l'error de vincular únicament l'educació amb l'escola. A banda del paper central que l'escola juga en aquest àmbit, no es poden perdre de vista altres agents educatius i socialitzadors de primer ordre, com són les famílies, les entitats socials, les organitzacions empresarials, els mitjans de comunicació, etc. Sense voler simplificar en una qüestió complexa com és l'educativa, podríem afirmar que l'educació és una responsabilitat compartida entre tots els membres i institucions socials, i que la seva rellevància és cabdal per al progrés ètic, social i econòmic de qualsevol societat.

És cert, però, que l'escola, entesa com un dels principals agents de socialització, desenvolupa un paper clau en aquest aspecte, i el seu èxit dependrà, entre molts altres factors, de la prioritat política que se li atorgui, principalment, però no només, en els pressupostos públics; de la pressió ciutadana per reclamar una educació de qualitat; del model educatiu que es projecti i el sistema organitzatiu que es dissenyi per tal que es pugui desenvolupar en plenes garanties.

L'escola pública ha de ser un reflex de la realitat social, demogràfica i cultural de qualsevol territori. D'aquesta manera, per definició, l'escola esdevé un espai de diversitats, no només en singular, sinó en plural, que l'escola ha de ser capaç d'atendre amb igualtat. L'escola és un espai per a la interacció, les relacions socials, el diàleg, el reconeixement, el respecte, la descoberta de cosmovisions plurals, entre altres i, lògicament, un espai per a la gestió del conflicte, un conflicte inherent en qualsevol estructura social i vers el qual l'escola també ha de contribuir a l'aprenentatge per a una gestió més democràtica i pacífica possible.

En el marc dels processos migratoris de tipus socioeconòmic, l'educació esdevé important en totes les etapes migratòries i en tots els grups d'edat implicats. Probablement, en les primeres generacions els objectius en matèria educativa són més limitats, menys ambiciosos, precisament perquè les màximes prioritats dels immigrants, com ja s'ha

comentat, són les d'inserir-se laboralment i cercar un habitatge²¹⁰. L'immigrant, si bé arriba majoritàriament en edats joves, acostuma a considerar la seva etapa educativa com a closa, i centra la seva atenció exclusivament en el treball productiu. En alguns casos, per aconseguir aquests dos grans objectius, no és necessari un nivell educatiu o d'instrucció molt elevat, tot i que pot complicar-ne significativament l'evolució en el sentit que el desconeixement de les competències educatives bàsiques limita de manera extraordinària, en qualsevol societat, el lliure desenvolupament autònom de les persones. Només cal pensar, per exemple, en les limitacions que pateixen les persones analfabetes en termes de llibertat, dignitat, autonomia i desenvolupament personal.

Allà on s'acostuma a posar més èmfasi en l'anàlisi i la vinculació entre els fluxos migratoris i l'educació és especialment en els fills i filles de les persones immigrades. No hi ha dubte que, en els processos migratoris, en què els fills sovint s'hi veuen implicats per decisions alienes a la seva voluntat, aquests experimenten situacions de major vulnerabilitat social respecte als fills de persones autòctones, sense que això vulgui dir que, per definició, tots els fills d'immigrants tinguin menys possibilitats d'obtenir bons resultats educatius. D'entrada, es veuen condicionats perquè una de les variables significatives a l'hora de predir els resultats educatius dels infants i joves, com és el nivell d'instrucció dels pares, acostuma a ser més baix que la mitjana. Existeix, per tant, un biaix de partida, que situa els fills de les persones migrades en una posició de sortida més endarrerida que d'altres. Aquesta posició inicial més desavantatjosa no només es deu a aquest factor, sinó que, en combinació amb d'altres, s'explica millor. Així, cal tenir en compte altres variables, com el valor que les famílies atorguen a l'educació dels seus fills, la situació socioeconòmica i laboral dels progenitors; el nombre de membres de la família en edat formativa; la disponibilitat d'una xarxa familiar que pugui cuidar, si escau, els nens fora dels horaris escolars, en cas que els pares no puguin, o que estimuli als fills i filles a avançar en els estudis, sota la convicció que això els donarà més oportunitats en un futur; la possibilitat de participar en espais d'educació informal i de lleure; entre altres.

Totes aquestes casuístiques mostren els enormes reptes que l'escola ha d'afrontar, especialment amb l'objectiu de garantir que l'alumnat, amb independència de la seva situació personal, familiar i social assoleix uns continguts bàsics, i pugui superar les desigualtats de classe que el situen, inicialment, en desavantatge. Uns reptes encara més difícils d'assolir si els altres agents socialitzadors i educatius s'inhibeixen de les seves responsabilitats. L'educació, doncs, és especialment important per afavorir processos de

²¹⁰ No cal perdre de vista que els immigrants arriben a la societat d'acollida amb un bagatge propi, i que aquest determinarà de manera important el seu procés d'assentament a la societat d'acollida.

mobilitat social ascendent, així com per contribuir a la compensació de les desigualtats i a facilitar la promoció de la igualtat d'oportunitats al màxim nombre de persones possible.

b) Trajectòries en l'àmbit de l'educació i el nivell d'instrucció

Anàlisi de la primera generació

En termes generals, la trajectòria educativa de la primera generació d'immigrants andalusos a Olot es pot qualificar de pobra. Aquesta situació, clarament condicionada per l'educació que havien rebut al context d'origen, no es va veure modificada de manera substancial en els anys d'assentament a Olot, i només en alguns casos, com es veurà més endavant, es va aconseguir obtenir una titulació elemental, com el graduat escolar, ja que era un requisit per aconseguir l'ingrés a determinats llocs de treball.

El franquisme no va dubtar en limitar la importància i el potencial transformador de l'educació en la societat. Per aquest motiu, va anihilar el model educatiu dissenyat per la República i va promoure un sistema absolutament ranci, amb una educació retrògrada, clarament influenciada pels principis del nacionalcatolicisme, que va hipotecar les possibilitats educatives i formatives de, com a mínim, dues generacions de ciutadans espanyols. Aquesta dinàmica, que afectà al conjunt de l'estat espanyol, era encara més acusada en el cas andalús, sobretot en les zones rurals, en què, com s'ha vist al llarg de la tesi, les dificultats per a la subsistència obligaven a molts nens i nenes a deixar l'escola –si és que hi havien entrat mai- per dedicar-se a altres activitats més útils per a la subsistència de la família, com eren les tasques domèstiques i la cura dels fills –tasca delegada exclusivament a les nenes- o les tasques associades a les feines del camp –tasca dedicada majoritàriament als nens-.

La trajectòria educativa d'aquesta generació es pot resumir absolutament com una etapa en blanc. Gairebé totes les persones andaluses immigrades a Olot no havien anat a escola a Andalusia o ho havien fet de manera fraccionada, amb interrupcions, la qual cosa dificultava encara més els potencials aprenentatges. Com s'acaba d'esmentar, en la seva infància, a la seva terra natal, sovint se'ls encarregava tasques domèstiques, com a la cura d'altres germans més petits, o es veien obligats a anar a treballar, en edats ben primerenques, per la qual cosa l'escola quedava relegada a una posició secundària. A més, diversos testimonis recorden com, en cas que hi anessin, no es tractava d'una proposta massa atractiva, ja que estava influïda enormement pels valors del franquisme, per una concepció dogmàtica, rígida, autoritària, que convertia l'espai escolar en moments plens d'avorriment, desmotivació, por, i sense massa al·licients per continuar-hi. Una escola, en definitiva, relegada a una posició

marginal, tant institucionalment com familiar, i incapaç de transmetre els continguts i les competències instrumentals bàsiques per a desenvolupar-se al llarg de la vida, com ara llegir, escriure i resoldre les operacions matemàtiques bàsiques.

¿Si había estudiado? No sabía ni leer ni escribir. Lo poco que sé... Teníamos el colegio como de aquí a la Iglesia [a prop], pero antes la mentalidad de las personas... se ve que las mujeres no tenían que saber leer ni escribir, y aquello que si no ya le escribía el novio las cosas... sólo los hombres, así que no había ido yo al colegio, nunca [...] Yo lo que sé es porque me he espabilado. [ENT 2.1]

Porque me sacaban, ya le digo, eran unos años muy malos, y claro, me sacaban del colegio, cuando volvía ya no sabía la mitad de las cosas, lo que pasa, iba... Y muy jovencita me tuve que poner a trabajar. Mi abuela, la que me criaba, cayó enferma, y luego me tuve que poner a trabajar, con once, doce años, a servir. [ENT. 5.1]

En la seva arribada a la ciutat, l'educació no era una prioritat per als joves immigrants, raó per la qual la majoria han continuat sent, fins a l'actualitat, analfabetes, tret d'algunes persones que, de manera autònoma, han après els continguts instrumentals més bàsics. La prioritat, en aquells anys, era trobar ràpidament una feina que els assegurés ingressos de manera regular i que els permetés, en el menor temps possible, acollir d'altres familiars que arribessin a la ciutat, per així poder iniciar un projecte vital amb unes mínimes aspiracions per poder progressar socialment i econòmicament. Les necessitats econòmiques dels immigrants i un context històric favorable a les contractacions immediates en l'àmbit laboral dificultaren que la majoria dels immigrants andalusos optessin per millorar la seva formació, una vegada instal·lats a Olot. Sí que és cert, tanmateix, que en alguns casos, com s'ha explicat al capítol sobre els anys cinquanta, algunes persones optaren per participar en algun curs de formació creat específicament per aquests perfils de població, que els permetés adquirir els coneixements instrumentals bàsics, com ara llegir i escriure, així com realitzar les operacions matemàtiques bàsiques. En d'altres casos, algunes persones van aconseguir, pel seu compte, aprendre a llegir, i amb més dificultats, també a escriure. Pel que fa a les dones, tenien més dificultats per poder participar en cursos, ja que la majoria treballaven fora de la llar, però també s'havien d'ocupar, en solitari, del treball reproductiu, amb la qual cosa no disposaven de temps material –ni energies– per assistir a aquestes classes. No cal dir, també, que el fet de quedar embarassades també limitava enormement aquesta possibilitat.

Yo escribo, bueno, todas mis cosas las escribo, pero si te las doy a ti no sabes lo que dice [riu]. ¿Sabes lo que te quiero decir? Mira, aquí en Olot, en el Malagrida [una escola de la

ciutat], se apuntaban personas mayores para ir... Y entonces yo me apunté, pero antes no había Teibus [autobús], ya sabes, tenía que ir uno a lavar al río, a traer agua... No es como ahora que lo tienes todo... Y claro yo iba al centro con la bicicleta, llevaba a la niña a la Providencia [llar d'infants], uno a detrás y otro a delante... A la hora de ir yo al colegio allí al Malagrida yo tenía que ir a buscar los niños [...] Y entonces fui un día y ya no pude ir más, porque no podía, necesitaba y hacía muchas horas, y claro, lo necesitaba. Pero ya te digo: me he ido a todos los sitios si saber casi nada y he salido adelante... [ENT 2,1]

A pesar d'aquests dèficits tant substantius en matèria educativa i en la instrucció, els immigrants andalusos no consideren que per, aquest motiu, haguessin tingut menys oportunitats laborals que la resta de persones d'Olot. Per una banda, cal dir que, si bé el sistema educatiu a Olot durant el franquisme no presentava dèficits tant substantius com a Andalusia, també és cert que estava pres per la ideologia franquista; a més, almenys inicialment, l'accés a l'educació secundària no era habitual, i encara menys a la superior, que era absolutament residual, llevat de comptades excepcions de famílies benestants, per la qual cosa la situació en matèria educativa era bastant similar. Simultàniament, molts andalusos tenien plenament integrat en les seves ments el fet d'haver de treballar en feines dures i en condicions precàries, per la qual cosa no percebien que la seva fos una situació extremadament perjudicial derivada de les seves limitacions en l'àmbit educatiu.

No, no creo que me hubiera perjudicado. Yo creo que con lo que sabía, por ejemplo lo que se decía allí: "Si sabes las cuatro reglas básicas..." Las cuatro reglas... ya sabes: restar, sumar, multiplicar y dividir, ¿no? Y sabes problemas y escribir correctamente, no correctamente... porque sin faltas de ortografía es imposible, ¿no? Si no has estudiado... Pero escribir correctamente, bien, y tener buen de esto... Yo creo que era suficiente por aquellos tiempos. Porque entonces en aquellos tiempos había mucha gente que era analfabeta, y yo llegaba a los sitios y cogía el periódico y todo, y lo leía... O sea, que en ese sentido nunca... Lo único que me hubieses gustado, claro, si hubiera tenido la oportunidad de estudiar, para un trabajo bueno, ahí sí que yo me daba cuenta... Por ejemplo, puedes entrar en un banco, puedes entrar en un sitio... Pero digo, bueno, yo que vengo de trabajar, a mí me da igual trabajar en un puesto o en otro... [ENT. 3.1]

Tanmateix, tot i acceptar aquesta situació amb resignació, els immigrants andalusos es lamenten de la injustícia històrica que els va tocar viure, pel fet d'haver tingut tant poques oportunitats per aprendre i formar-se. Aquesta resignació es concreta, sobretot, en destacar els elements positius que suposa accedir a l'educació, en termes d'emancipació, llibertat i autonomia, i es manifesta de forma més explícita en aquells casos en què els fills sí que han pogut accedir a una educació superior.

M'encantava que tinguessin una cosa que jo no havia pogut *alcansar* mai de la vida. Jo no he fet el que volia, no he realitzat la meua vida, havia d'haver *set* una cosa més que no una *ama* de casa [...] He *set* una dona bastant treballadora i bastant dura, la vida m'hi ha fet de dura... Però te dic una cosa: jo hagués volgut ser *algu* a la vida, jo què sé... Una persona amb carrera, important, que pogués fer coses... Me sento... i les filles me diuen: "Mare, però si has *set* una dona lluitadora, i ens has criat a nosaltres, i ens has donat una carrera... què més vols?" Però no... Jo si s'ha de tornar a néixer vull ser *algu*... i arreglar les coses! No ho sé, no me sento realitzada... Vaig ser pobre i no vaig poder estudiar, *vale*. Però crec que hagués servit per estudiar. Però estic orgullosa de què les nenes tinguin allò que jo no vaig poder tenir. [ENT. 1.1]

Malgrat la situació educativa, i uns nivells d'instrucció generalment baixos, els immigrants andalusos han tingut interès en què els seus fills milloressin la formació i que, almenys, obtinguessin les competències mínimes per a desenvolupar-se autònomament a la vida. I, si era el cas, perquè poguessin estudiar més enllà de l'etapa obligatòria. Concretament, dels sis casos analitzats en aquesta tesi, dos casos van obtenir estudis superiors, un cas, estudis de formació professional, i els tres restants formació bàsica. En la majoria dels casos les famílies es van haver de sacrificar i esforçar per tal de poder donar oportunitats als seus fills i filles. El principal desig era que els fills no haguessin de viure les dificultats que els van afectar a ells i, per tant, poder-los oferir un futur més esperançador. En aquest sentit, el de les oportunitats de l'educació per formar-se com a persones i com a *garantia* per al progrés social, la majoria dels andalusos creia fermament en la capacitat de l'educació per ascendir socialment. Per tant, en la mesura del possible, s'implicaven en aquest procés, tot i que amb matisos. Així, mentre que en alguns casos s'insistia en la possibilitat que els fills i filles tinguessin bons resultats educatius i continuessin estudiant, posposant la seva entrada al mercat laboral, en d'altres casos s'optava per no pressionar excessivament els fills, i davant la possibilitat que aquests volguessin i poguessin treballar, es respectava –i fins i tot s'aplaudia- aquesta decisió.

L'accés a l'educació dels fills i filles de les persones immigrades va afavorir, tanmateix, la relació i la interacció amb d'altres famílies, així com un primer contacte amb la llengua catalana, encara que fos de manera col·lateral. Com s'ha comentat al llarg de la primera part cal destacar, en aquest àmbit, la importància que van tenir determinats mestres i professors en el procés d'integració de les famílies andaluses, les quals van trobar, en l'escola dels seus fills, un espai d'atenció, de trobada, en definitiva, de socialització. Així mateix, cal recordar l'exemple de l'escola del barri de Sant Roc, i el rol específic que va que va tenir, per al barri, i per a les persones migrades andaluses. Aquest fet, però, és extrapolable a d'altres centres educatius de la ciutat.

Anàlisi de la segona generació

La trajectòria educativa de la segona generació d'immigrants andalusos a Olot, o dels fills i filles dels immigrants, gairebé tots nascuts a Olot, o que hi van arribar en plena infantesa, és, termes generals, més exitosa que la dels seus progenitors. Cal dir que la majoria es van escolaritzar, en l'etapa d'educació primària, a finals del franquisme, i que els qui van optar per continuar els seus estudis, ho van fer en ple desplegament de la democràcia. Així, doncs, el context sociopolític és absolutament diferent al dels seus pares i mares, en el marc d'un règim constitucional que es defineix com un estat social, i del qual l'educació n'és un dels pilars fonamentals.

Per aquesta i altres raons es pot afirmar que la segona generació va superar el nivell d'instrucció dels seus pares. Com s'ha vist anteriorment en l'anàlisi de la primera generació, l'escolarització bàsica va ser assolida de forma unànime, i ja es van donar els primers casos, de fills i filles d'immigrants andalusos que van ampliar els seus estudis, ja sigui en la formació professional, o en estudis universitaris. Sense cap mena de dubte que aquest és un factor molt positiu per a les famílies, especialment per als qui van iniciar el moviment migratori, que ho valoren com un factor destacable en el procés d'integració a la ciutat.

Indiscutiblement, la família va ser un dels actors principals que van condicionar la trajectòria educativa de la segona generació d'andalusos. Aquesta influència s'observa en diverses situacions i provoca resultats diversos, en funció de les diverses casuístiques analitzades. A continuació es presenten les més importants que s'han identificat durant l'anàlisi qualitativa.

Una primera idea que val la pena destacar és l'existència d'una correlació positiva entre aquells casos que van assolir formació més enllà de l'etapa obligatòria i els pares que manifestaven haver-se implicat intensament en l'educació dels seus fills. Aquest fet, que probablement es pot veure influït per altres factors, val la pena destacar-lo perquè demostra la importància que té, durant la infantesa, el suport familiar en l'etapa formativa dels fills. En canvi, en algunes famílies, ja sigui perquè els fills no tenien ganes d'estudiar, i preferien anar a treballar, o perquè les mateixes famílies necessitaven l'aportació d'un salari extra per ajudar a la migrada economia domèstica, no s'insistia especialment en què els fills continuessin estudiant. Amb aquesta afirmació no es pretén emetre cap judici de valor sobre l'actitud dels pares i mares, perquè com s'ha vist, probablement, es donava una combinació de factors que justificaven que no s'insistís massa en la continuïtat dels estudis més enllà de l'etapa obligatòria; simplement, es pretén reflectir una casuística que també va ser rellevant en aquests anys.

Sí, però els meus pares ens animaven molt, això és molt important, perquè els meus pares sempre ens deien que... *bueno*, nosaltres, tant la meva germana com jo, el meu germà és més petit i clar... però anàvem bé a l'escola, i els meus pares estaven contents que ens anés bé. No és allò que ens estiguessin molt a sobre, confiaven molt en nosaltres, però sempre ens havien animat molt a estudiar. Ells creien amb això de... que estudiar et fa progressar... I ells ens animaven i ens sentíem molt recolzades. A mi sempre m'ha agradat, però tenia el recolzament d'ells [...] Nosaltres creiem que l'educació et feia fer un salt en la classe social, de classe social baixa et feia passar a una classe social mitjana o burgesa, *Bueno*... no tant burgesa però mitjana... Penso que els meus pares tenien aquesta mentalitat, quan ens animaven... en part. Potser ells no en són conscients... però ells consideraven l'educació com a progrés personal. Jo penso que és la millor herència que ens han pogut donar [ENT1.2].

Bueno, clar la mare va dir que sí, que estudiés, però clar com que va veure que no treia bones notes, doncs, llavors, doncs, jo vaig decidir anar a treballar i la mare em va dir que sí, que cap problema, que no... no m'hi van insistir, em van deixar fer la meva, si jo no volia estudiar doncs que anés a treballar. I així ho vaig fer. Vull dir que no... Quan vaig fer el primer any llavors vaig anar a treballar [...] Potser si hagués anat a professional hagués fet *algu*, però en allà... clar, jo... no ho sé... allà jo no arribava, no... Ho vaig *catejar* tot... O sigui que jo ja vaig veure que no i ja vaig dir que... m'ho deixo córrer [...] Els meus pares amb mi, això, no, ni a reunions, no hi anaven, ells tenien molta feina i no hi anaven. [ENT. 5.2].

De seguida vam trobar feina, jo als catorze anys vaig començar a treballar, un estiu, i ja *van estar* els estudis, els meus pares, no... tampoc van dir de fer res més [...] Encara que a ells no... també els devia preocupar, però tampoc tenien ningú que els digués... *guita*, doncs hi ha aquestes coses, o hi ha això, o poden fer *lo altre*, ... és molt diferent d'abans.. d'ara que pots fer altres coses... Perquè els meus pares havien parlat molt amb els professors, però tampoc deien... *aviam*, és que no sé, aquesta nena... Jo, si m'ho hagués proposat, ells segur que m'haguessin *apoiat*, però tampoc vaig voler... Ells amb aquella època suposo que tampoc tenien la informació, ells suposo que si es deia "has d'anar a treballar... ", doncs has d'anar a treballar i punt, i ja està [...] Me'n recordo del primer sou que vaig guanyar una setmanada, que vaig portar-lo corrents a la meva mare. No tenia la opció de quedar-m'ho, ja no entrava en el meu cap, perquè l'economia familiar anés bé [ENT. 5.2].

Però, el nivell d'instrucció dels pares es traduïa, en alguns casos, en la transmissió d'inseguretats i un cert sentiment d'inferioritat cap als fills, en bona mesura per la presa de consciència de les pròpies limitacions i per la incapacitat d'ajudar els fills en l'àmbit educatiu. Per als pares i mares, l'educació era una qüestió important, sobretot en termes de progrés social dels fills, però la seva inseguretats podia afectar, de manera inconscient, l'autoestima i la trajectòria educativa dels seus fills i filles.

La meva mare sempre me deia que m'assentés al costat d'una noia que era molt trempada... Jo sí que me sentia una mica acomplexada, eh? Això sí que t'ho haig de dir... perquè, *bueno*, era el fet de ser castellana, no? Però així... Jo no ho he viscut mai malament, eh? Vull dir que... ens hem integrat sempre molt bé, i sempre... que ho he portat bé... [...] Jo crec que era més una cosa meva, eh? És com si fos inferior, per dir-ho d'alguna manera, jo no me sentia tant llestes com elles, o no ho sé, potser perquè els meus pares són més humils... Jo me sentia com inferior, no? Perquè era el fet aquest de la meva mare... com sempre... "Has d'aprendre dels altres", com si tu no tinguessis prou recursos dels que tu comptes... no? Però jo tenia els meus, no? Com tothom... Jo me sentia així, no? El fet de... *Bueno*, has d'aprendre, no? Has d'aprendre dels altres... [ENT. 3.2]

Cal dir, també, que les famílies andaluses eren, encara en aquells anys, extenses, si bé havia disminuït el ritme de naixements a causa de la progressiva adopció de les pautes de natalitat pròpies de la societat de destí. Aquest fet, l'elevat nombre de fills, combinat amb les obligacions laborals de pares i mares, feia que fos veritablement difícil l'acompanyament i el suport a la trajectòria educativa de cadascun d'ells, i més en el cas d'uns pares i mares amb forts dèficits d'instrucció i poc familiaritzats amb l'hàbit de seguir els estudis dels fills. Això provocava, en alguns casos, que els germans més grans s'haguessin d'ocupar dels germans més petits, tot i que sense comptar amb l'autoritat dels pares, cosa que dificultava enormement aquesta tasca. Tanmateix, els fills i filles més grans podien tenir més oportunitats de continuar estudiant, ja que al tractar-se dels primers, era més factible comptar amb el suport econòmic dels pares. Aquest fet, en canvi, podia perjudicar als fills i filles més petits, a causa de les dificultats familiars per costejar els estudis a un nombre ampli de fills. En certs casos, però, com el d'una de les persones entrevistades, els fills més petits van aconseguir superar aquests obstacles, costejant-se part dels seus estudis amb els ingressos que havien obtingut del seu treball, cosa que demostra l'esforç i la voluntat d'aquests joves per assolir un cert nivell d'instrucció.

Jo recordo especialment a vuitè d'EGB que tenia una companya que els seus pares eren també d'origen andalús, que volia estudiar, aquesta companya i no la van deixar, perquè era la mentalitat que havia d'anar a treballar. I molta gent del meu entorn d'origen andalús els van fer anar a treballar, als catorze anys, tot i que volien estudiar [ENT1.2].

Malgrat la importància de la família en el desenvolupament i la trajectòria educativa dels fills, alguns testimonis recorden la influència positiva de determinades institucions, mestres²¹¹ i altres persones en la seva trajectòria educativa. En alguns casos, els alumnes es van

²¹¹ És agradablement sorprenent comprovar com moltes de les persones entrevistades recorden, encara ara, els noms i cognoms de diversos professors que van ser importants a la seva vida, i vers els quals manifesten un profund agraïment pel suport que els van facilitar.

beneficiar d'ajudes públiques per poder estudiar, ja sigui a la universitat o en d'altres institucions públiques. Altres casos remarquen el suport que van rebre de professors a l'hora d'orientar-los i animar-los a continuar amb els estudis, la qual cosa va esdevenir decisiva en la seva formació final.

L'IES la Garrotxa a mi em va canviar la vida, em va encaminar bé. De forma que, per exemple, tenia un tutor, que era en Quim Massanella [...] doncs ell, me'n recordo que era el meu tutor i va veure que era una mica espavilat i hòstia, quina llàstima, aquests que no tingueu recursos per continuar estudiant i em va buscar.... "Vés allà baix a Tarragona..." que donava la casualitat que era allà on havia estudiat ell. I *bueno*, que en aquest cas... bàsicament em va orientar i vull dir que molt i molt bé... Perquè tenint en compte que els meus pares, ni idea de... tot això els hi sonava a xinès, no calia que... saber la diferència que hi havia entre un tipus d'estudis i un altre, doncs no fèiem cap via i vaig tenir la sort de trobar un tutor que... [...] També cal dir que aquesta Universitat Laboral eren elitistes, però, *bueno*, i era un lloc on només hi havia gent que tenien una nota *mitja* força altra... [ENT. 2.2]

Per altra banda, pel que fa a la influència del nivell d'estudis en la tipologia de feines que han acabat exercint, es detecten dues grans tendències: per aquells que han estudiat i han aconseguit titulacions superiors o de formació professional (3 casos), creuen que l'educació els ha donat oportunitats de treballar en feines més qualificades, amb millors condicions laborals i amb la possibilitat de treballar en feines que els motiven professionalment. En canvi, les persones que no han cursat estudis postobligatoris (3 casos), si bé reconeixen que aquest fet ha limitat l'accés a un tipus de feines concretes, no pensen que els hagi perjudicat excessivament, ja que al llarg de la seva trajectòria laboral no han tingut dificultats per trobar feines i obtenir ingressos de manera regular. Una lectura que, lamentablement, no contempla el gaudi de l'aprenentatge i el coneixement, més enllà de les majors oportunitats laborals pròpies dels nivells d'instrucció més elevats.

Finalment, pel que fa al valor que atorguen a l'educació dels seus fills, així com a les diferències en relació amb l'actitud dels seus pares, la majoria dels casos coincideixen a manifestar que hi ha diferències substancials entre la seva concepció i la dels seus pares. La principal diferència és la major propensió al seguiment i a la implicació amb els estudis dels fills.

Amb la meva filla, reunió que hi havia, reunió que jo hi anava. *Llavorens*, doncs... jo i la Maria també hem parlat molt, sempre he valorat molt els treballs que feia, si els veia bé li deia: "Molt i molt bé". *Llavorens* l'animava sempre i sempre li deia que tot lo que feia estava molt ben fet [...] A veure, jo no tinc estudis i jo, a veure, no puc optar a moltes sortides, que diguéssim, tot i

que no em puc queixar, no? Però clar, jo, fora d'anar a treballar amb una fàbrica o anar a netejar o aixís, no puc... no puc fer res més... A *llavorens* si una persona té estudis sempre té més sortides a la vida. I clar, jo volia que la Maria en tingués moltes més. I bueno, i després tenir una cultura, home, jo no envejo res, però jo una persona que sàpiga... això sí que ho envejo [...] Jo volia que la Maria en *sapigués*, i *bueno*, m'ha sortit bé, perquè és molt trempada [ENT. 4.2].

És molt diferent, jo diguéssim, amb els meus fills... jo vull que estudiïn, jo els hi faig cop de mà, diguéssim, quan veig que... per exemple, el petit sí que...també està molt desorientat, ara, que no sap lo que fer, i tal i qual, i comencem a estudiar coses, o una altra manera de fer-ho, i comencem aixís. Perquè hem estudiat amb la professora, amb la tutora, doncs al nen què li passa, com va, doncs busquem una altra solució, jo li he dit, busquem una altra solució, i comencem a... aviam, a veure què farem a l'any que ve, amb aquest petit... o sigui que me preocupa molt més que els meus pares [...] Jo per mi els seus els estudis és lo primer, si haig de... el nen, amb la carrera, és lo primer, és a dir, m'ho trauré d'una altra cosa [ENT. 5.2].

En definitiva, doncs, la trajectòria educativa dels fills i filles dels immigrants andalusos a Olot es pot qualificar com a millor que la dels seus pares, en la mesura que van poder accedir a l'educació bàsica i adquirir els coneixements essencials per desenvolupar-se de forma lliure i autònoma al llarg de la vida, però que no van accedir de forma majoritària a nivells educatius més elevats, més enllà de l'etapa bàsica. Només en alguns casos, tot i les adversitats i els condicionants, especialment de tipus socioeconòmic, una part va accedir a estudis postobligatoris, també universitaris, amb la qual cosa, com es veurà a continuació en l'anàlisi de les dimensions laborals i socioeconòmiques, la seva situació ja va millorar ostensiblement. Tanmateix, les persones que no van continuar estudiant, també han tingut la possibilitat de desenvolupar-se professionalment i personal, i la majoria d'elles, actualment, animen i estimulen als seus fills per tal que tinguin una bona trajectòria educativa, tant per les oportunitats que atorga en la dimensió cultural i de coneixements, com en la dimensió laboral.

Anàlisi de la tercera generació

La tercera generació d'immigrants andalusos ja s'ha escolaritzat, plenament, en el marc d'una escola democràtica que, amb tots les seves virtuts i els seus defectes, és un sistema educatiu homologable als sistemes educatius europeus, tot i la distància enorme amb els estàndards propis dels països de referència en l'àmbit social i educatiu. Tal com s'ha comentat anteriorment, si bé encara és difícil analitzar amb certa consistència aquesta generació, perquè la majoria d'ells tenen una trajectòria biogràfica breu, sí que es poden

extreure algunes consideracions interessants dels tres casos analitzats, tot i reconèixer que en cap cas els resultats dels casos estudiats es poden extrapolar al conjunt d'una generació.

En tot cas, tot i la precaució que acompanya l'anàlisi de la tercera generació, una de les primeres afirmacions que podem plantejar és que aquesta generació ha accedit de manera àmplia als estudis universitaris. L'accés a la universitat, que en els darrers vint anys a Catalunya ha experimentat una expansió considerable arreu del país, tant pel nombre d'universitats públiques i privades existents, com pel volum d'alumnes que hi han accedit, s'ha generalitzat, amb l'accés a la formació superior de persones d'orígens²¹² i classes socials diverses. En aquest sentit, doncs, la tercera generació d'immigrants andalusos no n'ha quedat al marge, i ha assolit un nivell de formació que supera clarament la dels seus avis, així com també, de forma substancial, la dels seus pares. La progressió i, per tant, la mobilitat educativa, ha estat una constant amb el pas de les generacions d'andalusos a la ciutat d'Olot, amb la qual cosa es pot afirmar que la lògica redistributiva i igualitària del sistema educatiu propi de la democràcia i l'estat social, ha funcionat correctament²¹³. A banda d'aquesta progressió, es detecta entre els joves i les famílies una aspiració educativa important, ja que els estudis universitaris –licenciatures, diplomatures o graus- no es consideren el punt i final, sinó una etapa més per accedir a estudis superior, ja siguin postgraus, màsters o, fins i tot, estudis de doctorat.

A banda d'elements institucionals del sistema educatiu, com ara la figura de determinats professors, hi ha d'altres variables que ens expliquen el progrés educatiu dels joves de la tercera generació. Novament, parlarem de la importància de la família, tant pel que fa al suport emocional, econòmic i fins i tot educatiu, així com d'altres variables, com són les pròpies motivacions dels joves pel que fa als estudis, la xarxa social i d'amistats, etc. La família, també en les terceres generacions, és molt rellevant en l'evolució del nivell d'instrucció dels joves de tercera generació. En aquests casos, la trajectòria educativa dels pares, si bé és important, no esdevé decisiva, perquè també entre els pares que no havien pogut estudiar hi havia una major consciència de les limitacions que això va suposar per a les seves vides, amb la qual cosa, aquests pares i mares també acostumaven a incentivar i motivar els seus fills per tal que aquests progressessin en termes educatius. En certa

²¹² No es fa referència, en aquest cas, a una anàlisi especialment interessant en els propers anys, com és l'estudi de l'accés a la universitat dels fills i filles de la immigració estrangera a Catalunya, arribada entre els anys noranta i la primera dècada del segle XXI. Una situació que intuïm molt més complexa, i en la qual serà molt interessant comprovar si es manté la lògica universalista en l'accés a l'educació superior o si, per contra, s'endureixen les barreres d'entrada al sistema i es produeixen processos de segregació en funció de l'origen estranger.

²¹³ Amb això no volem dir que el sistema educatiu català no generi desigualtats de classe i que sigui completament eficient en la seva vocació equitativa, però sí que, almenys fins aquesta generació, ha facilitat l'accés a col·lectius diversos a l'educació superior.

manera, es constata una voluntat manifesta dels pares a què els fills els superin en termes formatius, tenir més coneixement i més oportunitats.

Home, a casa meva sempre m'havien dit [que estudiés]... no els veig com a referència, tampoc, eh? Perquè jo tenia clar que volia estudiar. Però, tant el meu pare com la meva mare, que no han pogut cursar estudis, doncs sempre m'ho deien, no? "Home, si tens la oportunitat... Si t'agrada estudiar i nosaltres t'ho podem pagar, estudia, perquè si no, ja veus el tipus de vida que portem nosaltres". Que clar, és molt més difícil trobar segons quin tipus de feina amb la formació que tenen. Però tampoc, ja et dic, tampoc no m'els agafo com a referents perquè era una cosa clara que jo també volia fer. Sempre m'ha agradat molt llegir, m'ha agradat molt escriure i jo tenia interès per això [...] La família sempre em va animar: tant els meus pares, com els meus avis, bueno, sobretot la meva iaia Josefa, no? Que ella no sap llegir ni sap escriure sempre... *bueno*, estar *superorgullosa* que una seva néta hagi pogut fer una carrera perquè és clar això per ella ha sigut una cosa que.. perquè els seus fills tampoc no n'han fet... que *bueno*, que per això, que jo anés a la universitat era una cosa... [ENT. 5.3]

Bueno, lleugerament sí, o sigui, a mi ja m'agrada l'àmbit aquest de la tecnologia, però, *bueno*, el meu pare ha *set* paleta durant molts anys i llavors, és clar, explicant-me anècdotes va estar treballant a una empresa i va dir: "Ostres, va dir, allà hi ha un enginyer que a sobre és arquitecte i fa això i no sé què..." *Bueno*, saps, són idees que vas començant a agafar, clar, i per això, com que el meu pare és paleta, doncs, vaig començar a optar per aquesta enginyeria d'edificació [ENT. 6.3]

La veritat és que la única pressió potser ha estat per part del meu pare, per estudiar i per fer cosetes però diguéssim que a on he arribat ha estat per iniciativa pròpia. Jo no volia estudiar un batxillerat, volia estudiar un cicle formatiu i anar fent, perquè m'agradava molt la part tècnica i aquestes coses, però *bueno*, mira em va motivar el meu pare perquè estudiés el batxillerat, vaig fer el batxillerat i he arribat... jo suposo que el que m'ha influenciat més és el meu pare [...] Quan tenia aquesta edat de catorze o quinze anys que més que per estudiar estàs per altres coses més que animar-me em fotia canya, però ara sí, si haig de fer res m'anima i m'ajuda per fer cosetes i coses d'aquestes [ENT. 2.3]

La família, doncs, ha jugat una influència important en el seu nivell educatiu, en les diverses variants que hem vist anteriorment. Cal valorar, però, el fet que esmenten diversos testimonis que els ha ajudat a progressar en comparació als seus pares i avis, com és el fet del suport econòmic que han rebut per estudiar a la universitat, amb tot el que això comporta per una família assentada a Olot, per les despeses derivades de l'allotjament, la manutenció i el transport, a banda de les despeses pròpies de la matrícula universitària. Així doncs, la diferència respecte les anteriors generacions, a banda de la consciència de la importància

de l'educació i de la millor formació dels progenitors, la possibilitat de trobar suport econòmic és una variable decisiva que contribueix especialment a l'accés universitari d'aquests joves.

Home, jo em comparo amb els meus pares i amb els meus avis, i jo què sé, clar, per converses que tens... [...] El meu pare treballa en un magatzem de fruita i és sempre, sempre, sempre, cada dia el mateix. I físicament està castigadíssim, i *bueno*, la meva mare el mateix, no? [...] Sí, la trajectòria familiar m'ha influït, perquè, a veure, el tema de la feina no és que surti cada dia, però és clar... Sí, perquè tota la meva família ha tingut feines molt modestes, vull dir que no hi ha ningú que això, que hagi anat a la universitat, que hagi treballat en una feina *súper*... o ben remunerada, o *súper* ben considerada, saps? Que és clar, tot el meu ambient és... *Bueno*, la meva feina també és modesta, eh? Que no sóc pas cap... M'entens que vull dir? Però que, home, jo, a triar una cosa o l'altra, pels meus fills prefereixo el que tinc jo [ENT. 5.3].

En aquest mateix sentit, bona part de la tercera generació d'immigrants andalusos és conscient de la seva experiència familiar, i concretament del passat emigratori dels seus familiars. Aquesta consciència, present de manera més o menys explícita en les seves vides, els porta a preguntar-se per les diferències que han afectat a les tres generacions, especialment, pel que fa a les seves oportunitats educatives.

Jo crec que és més aviat la facilitat econòmica que hi ha hagut, suposo. Els meus avis no van poder estudiar lògicament perquè s'havien de dedicar a treballar per viure, vull dir que... i el meu pare ha treballat des de molt jove, vull dir ha compaginat treballar amb estudiar, ell ha estudiat de més gran... quan jo havia nascut ell encara estava estudiant... ell s'ho va treure tot més tard i jo suposo que és el tema econòmic, més que res, i... *bueno*, la influència del meu pare per estar ben format [ENT. 2.3].

He estudiat més que els meus avis... suposo que ho tinc clar, i és perquè aquells no tothom podia anar a estudiar, de molt joves havien d'anar a treballar, no? I *bueno*, respecte als meus pares, jo crec... en part és perquè no van voler, jo... si no recordo malament d'haver parlat amb ells em van dir que ho havien deixat a setè o a vuitè d'aquell temps, no ho sé, més o menys... Però *bueno*, suposo que els meus pares si haguessin volgut tampoc ho haguessin tingut fàcil del tot d'anar a estudis postobligatoris com pot ser la universitat perquè no eren famílies que tinguessin diners com per poder-s'ho permetre [ENT. 6.3].

El progrés educatiu dels membres de la tercera generació és, òbviament, motiu d'alegria per als joves i els seus pares, però aquesta satisfacció sobrepassa aquests límits i s'expandeix al conjunt de la família, sobretot en el cas dels avis, però també entre tiets, cosins, etc. En la majoria dels casos, la tercera generació suposa l'accés, per primera vegada, d'un familiar a

l'educació superior, i no cal dir que el fet d'obtenir una titulació universitària, és motiu d'orgull i satisfacció. Tanmateix, l'universitari es converteix en un model per a la resta de familiars, especialment per aquells que tenen fills més joves, per tal d'animar a la resta de nois i noies a seguir els mateixos passos.

Home, jo crec que estan orgullosos. Jo crec que sí, ja et dic, sobretot pels meus avis... tant per una banda com per l'altra, que per ells això ha sigut... Clar, jo quan els meus avis m'expliquen coses... vull dir, des dels dotze o tretze anys estan treballant, i això sol els hi queda molt lluny.... Ja et dic, per la meua iaia tant sols poder anar a l'escola amb continuïtat, ja això li queda molt lluny... perquè al ser la germana gran va haver de fer moltes coses per ajudar a les altres a ... i, jo crec que sí, que estan... *Bueno*, la meua iaia... recordo la meua iaia i la meua mare el primer dia que vaig anar a la universitat, totes dues allà a la finestra... semblava que me n'anava a la guerra... Ho veien com una cosa... "Ostres, és que va a la universitat, no?". *Bueno*, és que la meua iaia quan va allà a Andalusia sempre els hi fa el meu currículum a tota la gent d'allà.. Sí, estan orgullosos, sí, però ja et dic, suposo que és això, perquè veuen que és una cosa que a ells els hi ha quedat tant.. tant a anys llum... que això, que es clar, que veure que algú de la teua família ho ha pogut fer... [ENT. 5.3].

Home, jo noto que estan orgullosos, no? Per exemple, fa un mes i mig que ens van enviar les fotos de l'orla i la meua mare, li vaig enviar jo per *watsup*, i ella només va fer que enviar-ho a tothom... Perquè suposo que se sent orgullosa que... A més, a la meua família no tothom... és a dir, dels cosins que som més o menys de la mateixa generació doncs... sóc el primer, sóc el primer que té una carrera, i jo crec que sí que els hi agrada [...] Vaig trobar fa poc a l'àvia i anava amb les amigues i els hi va dir de seguida: "Mira, mira, el meu nét, que d'aquí poc serà enginyer". I *bueno*, sempre els hi agrada, no? Sí, jo crec que és la paraula, que se senten orgullosos de mi [ENT. 6.3]

Per tot el que hem vist fins ara, sembla clar, doncs, que el valor que atorguen els joves de la tercera generació a l'educació és bastant diferent que el que li concedien els seus avis i pares. Sembla bastant clar que, entre els immigrants que van arribar a Olot, l'educació ja era una mena de causa perduda, en part per la rèmora que carregaven de la seva etapa a Andalusia, així com de les urgències socioeconòmiques que els conduïen, a Olot, amb l'únic objectiu de treballar. Respecte a les segones generacions, si bé aquestes ja percebien la importància de l'educació, encara no ho feien amb la convicció de la tercera. En part perquè, com s'ha vist, l'accés al treball podia ser beneficiós per a la família, així com també per la temptació que podia suposar, en alguns casos, accedir ràpidament al mercat de treball i aconseguir uns ingressos que els asseguressin una certa independència. La tercera generació, en canvi, valora l'educació més enllà de la suposada garantia per accedir a millors feines, i destaca el potencial de l'educació en la formació d'un esperit crític i d'una

sèrie d'aptituds i habilitats bàsiques en un món global i competitiu com el del segle XXI. En alguns casos, tanmateix, pensen que seran més estrictes en l'educació dels seus fills, atesa la importància que li atorguen. No cal menystenir, tampoc, una observació que apareix en tots els casos analitzats: les característiques del món del treball en l'actualitat i la necessitat de formar-se per tal de tenir oportunitats amb unes mínimes condicions de treball dignes, ja que la precarietat és el nou paradigma en les relacions laborals. L'educació, en aquest sentit, esdevé un factor determinant per a la inclusió social, i el fet de no disposar de l'educació bàsica relega els individus a situacions de major vulnerabilitat.

Jo crec que l'educació és bàsica ara mateix, vull dir si... si ens l'ESO bàsicament tens un títol que no set serveix per res... *Bueno*, que no et serveix per res... per dir-te, que tens això però a nivell pràctic que no... que no et serveix per res... Al menys necessites tenir un grau *mig* o un grau superior per tenir un mínim de... un mínim d'educació per certificar el teu esforç per *algu*, no? Jo crec que ara...l'educació... hi ha molta més gent titulada que no pas... quan els meus avis eren joves, abans era més excepcional, que diguéssim, però ara jo crec que és bàsic [ENT. 2.3]

Jo sempre els animo molt a què han d'estudiar [els cosins], sí, jo sí, perquè penso que és molt important, perquè les oportunitats que tens per accedir al món laboral no són les mateixes... Jo, als estius, he treballat en fàbriques i en supermercats i no es pot comparar perquè hi he treballat tres mesos i... [...] No té punt de comparació una persona amb formació o sense... I com a persona, també, vull dir... jo que sé, que et pots moure per molts llocs, si domines idiomes, o si dominis el que sigui... Jo que sé, que és molt diferent [ENT. 5.3].

Per concloure, doncs, sembla clara la progressió de la tercera generació d'immigrants andalusos pel que fa a la seva trajectòria educativa. De tot plegat se'n desprèn un "correcte" funcionament dels sistema educatiu públic a l'hora de compensar desigualtats socials i per contribuir a la igualtat d'oportunitats, així com, també, un canvi de perspectiva en la concepció de l'educació i les aspiracions de les successives generacions. Un canvi que s'explica per la creixent tecnificació de les societats contemporànies, on gairebé tot esdevé més ràpidament obsolet i en què la formació continuada és gairebé un imperatiu.

Valoració global

L'anàlisi global de la dimensió educativa ens remet a concloure que, des de la comparació intergeneracional, la mobilitat social de les diverses generacions estudiades ha millorat de manera extraordinària, amb una millora substancial del nivell d'instrucció de les successives generacions. En les successives generacions el nivell d'instrucció ha anat a l'alça, i clarament les successives generacions han millorat el nivell d'instrucció de la generació

anterior. A més, tot i que no es dona un accés generalitzat als estudis postobligatoris i universitaris, entre les diverses generacions augmenta la sensibilitat respecte la importància de l'educació i la instrucció, no només en termes instrumentals –com una via de millor accés al mercat de treball-, sinó que també des d'un punt de vista humanístic i cívic.

3. Ocupació

a) Importància de la ocupació en el procés d'integració

El treball és una de les principals causes que expliquen els moviments migratoris. En bona mesura, la falta del treball en el context d'origen, o la mala qualitat d'aquest, així com l'expectativa de trobar-ne, i/o de major qualitat, al context de destí, són les dues cares d'una moneda especialment valuosa en la gènesi i durant el transcurs dels fluxos migratoris.

Treballar, bàsicament, per aconseguir ingressos fixes que permetin viure amb unes mínimes condicions de vida, tant a la persona que inicia el moviment migratori, com a la resta de familiars que, probablement, seguiran l'estela del pioner en la cadena migratòria, és una de les principals prioritats dels migrants. Treball, habitatge i educació, s'ha dit anteriorment, són els tres grans pilars necessaris per avançar en la integració i la inclusió social. El treball vertebrava en gran part la vida personal i les relacions socials dels individus: així, un segment important de la nostra activitat diària està dedicada al treball, ja sigui de forma directa, amb la presència física en un lloc de treball, o indirecta.

La recerca de treball, en el marc de processos migratoris, no és gens senzilla, sempre i quan es doni un cert equilibri entre els factors d'expulsió i atracció. De fet, sota aquest supòsit, a vegades, el més difícil no és l'accés al mercat de treball. En algunes ocasions, el dinamisme econòmic de les societats emissores ofereix abundants possibilitats d'integrar-se el mercat laboral, perquè les seves economies són incapaces de cobrir l'oferta laboral exclusivament amb la mà d'obra autòctona. En part, aquest és el principal factor d'atracció per a la immigració: la possibilitat de trobar feina de manera ràpida en un altre context. Allò més complex, però, és accedir a llocs de treball amb condicions i garanties: és a dir, que s'adeqüin a la formació de cada treballador; llocs de treball de qualitat, amb unes condicions laborals correctes, ja sigui amb jornades de treball justes, bones retribucions econòmiques, avantatges en l'àmbit social, amb garanties per part dels treballadors que els drets laborals no seran menystinguts, etc.

Tot i això, per a bona part dels migrants, almenys en els primers anys d'establir-se en la societat d'acollida, la prioritat és, a qualsevol preu, aconseguir una feina, independentment que aquesta sigui una feina poc qualificada, socialment poc valorada, amb pèssimes condicions laborals, o que signifiqui un cop dur a la seva autoestima, per veure com exerceixen feines que es troben molt per sota de les seves possibilitats i capacitats²¹⁴.

²¹⁴ Especialment greus són les condicions de les persones estrangeres respecte la integració, en general, i en l'àmbit laboral, en particular. Sovint afectades per una legislació d'estrangeria restrictiva, que les empeny, en

També és interessant analitzar si existeixen mecanismes de discriminació, com en l'àmbit de l'habitatge, en funció de l'origen dels treballadors. Per exemple, a quin tipus de feina poden optar les persones immigrades; és a dir, si l'accés al mercat de treball és igualitari, en el sentit que no discrimina en funció de l'origen dels seus aspirants, sinó que només té en compte variables objectives, com ara la qualificació i les habilitats personals i professionals per desenvolupar aquell lloc de treball amb les màximes garanties; si les persones immigrades tenen les mateixes oportunitats d'accedir a llocs de treball qualificats o de bona consideració social; si és possible, amb el pas dels anys, que les persones immigrades puguin progressar en l'escala professional, etc.

Històricament, la dinàmica i el funcionament del mercat de treball ha patit alts i baixos. En el cas que ens ocupa, l'anàlisi d'un període que s'inicia durant el franquisme i que ens porta fins a l'actualitat, les transformacions del mercat de treball han estat enormes, i més si tenim en compte que s'han donat en un episodi històric relativament breu. En part, aquestes transformacions s'han vist en capítols anteriors, i en l'actualitat, immersos de ple en la globalització i en la transició cap a una societat postindustrial; amb forta presència de les tecnologies de la informació; amb deslocalitzacions freqüents; amb l'efervescència de grans multinacionals, capaces de limitar el poder dels estats, exigint-los, per exemple, que aprovin regulacions restrictives en l'àmbit dels drets dels treballadors, amb l'única finalitat de ser *més competitiu en el mercat global*; amb l'emergència del *precaritat* (Standing, 2013), una nova classe social caracteritzada per la pèrdua de drets laborals, on el treball, precisament, ha deixat de concebre's com un dret per convertir-se en un privilegi; etc. Per tot plegat, sembla difícil projectar un escenari massa optimista en aquest àmbit.

Tot i aquest escenari, l'àmbit laboral continua sent clau per al progrés social i econòmic de qualsevol societat, per tal que les persones pugui aspirar a desenvolupar els seus projectes vitals i per garantir la consolidació de societats justes, equitatives i amb cohesió social.

b) Trajectòries en l'àmbit de l'ocupació

Anàlisi de la primera generació

La trajectòria laboral de la primera generació dels immigrants andalusos a Olot es pot qualificar, en termes generals, de positiva, ja que el treball, entès com la màxima prioritat dels immigrants andalusos i com a principal motiu per a l'emigració, no va ser mai un àmbit

alguns casos, a l'economia submergida i a la vulnerabilitat social, sent víctimes d'explotació i d'abús de poder per part de persones que s'aprofiten d'una situació clarament desavantajosa.

excessivament problemàtic per a ells, com sí que ho va ser, per exemple, l'accés a l'habitatge. Diguem que no va ser problemàtic, sobretot en termes d'accés al mercat laboral, ja que durant gran part del període de residència a Olot l'oferta de llocs de treball va ser abundant. Tot i això, aquesta valoració genèrica admet una sèrie de consideracions i de matisos, que necessiten ser desenvolupats per tal de poder precisar millor l'abast d'aquesta afirmació.

Val la pena remarcar, abans que res, que la majoria dels immigrants de primera generació ja havien tingut experiència laboral a Andalusia, i que aquesta experiència no era, precisament, gratificant. Com ja s'ha comentat en pàgines anteriors, la majoria dels andalusos s'iniciaren en el món de treball en edats molt primerenques, cosa que els obligava a abandonar l'escola i els sotmetia a unes obligacions i responsabilitats impròpies de persones de la seva edat. D'altres, havien patit les conseqüències d'una societat amb forts desequilibris socials i en què l'accés al mercat laboral depenia excessivament de l'arbitrarietat i la casualitat. Aquesta experiència, però, els fou útil en la seva trajectòria vital i laboral a Olot, en la mesura que la majoria d'ells estaven acostumats a treballar a feines amb unes condicions veritablement dures, per la qual cosa, la seva situació laboral a Olot no va ser viscuda de manera dramàtica, tot i que a Olot, com es veurà a continuació, les condicions laborals tampoc eren excessivament favorables. Amb aquesta afirmació no es pretén transmetre la idea que les condicions de treball a Olot eren molt favorables, sinó que la seva (pèssima) experiència prèvia en ocupacions dures, els feien més capacitats per a trajectòries laborals d'aquestes característiques. Val a dir, també, que segons expliquen algunes fonts orals, aquesta capacitat per adaptar-se a feines dures els havia valgut, en alguna ocasió, l'esmena per part d'altres companys de treball, que els reclamaven menys intensitat, per tal de no evidenciar excessivament la diferència de ritme entre uns i altres.

Durante todos los años que trabajé siempre eran trabajos duros, aunque a mí no... Porque como estaba acostumbrada, ¿sabes? Que, por cierto, las catalanas se reservaban un poquito más, y esta chica, esta amiga mía, como estábamos acostumbradas las dos a eso, nos cogíamos, bueno, las carretillas, ¡todo! Ya estábamos acostumbradas [...] Bueno sabes que pasa, que éramos la más jóvenes, también, las otras era más mayores, y claro, lo que pasa, siempre te mandan y además tu misma... no tienen que mandártelo, si ves un trabajo pues que hace una persona más mayor que tu... eso... pues que haces, si tienes voluntad... Pero sí era duro antes los embutidos, sí, porque aquellos trozos de carne, congelada... Así estoy, con las manos hechas polvo... [ENT. 1.1]

Empezó a trabajar, cogía la carretilla, y aquellos le decían: "Juan: tranquilo, usted nos sigue a nosotros..." [Riu]. Claro, el hombre llegaba, cogía, llenaba la carretilla de tarugos, y ya se

iba... Cuando llegaba, estaban los otros allí todavía, haciendo el cigarro o eso y él no...
“Juan, aquí... [Gesticula fent un senyal de calma]. “¿Usted fuma? No, no, yo no fumo... ¿Y habla? Bueno, hablar, hombre sí...”. Y le decían: “Tranquilo hombre, tranquilo...” [ENT. 3.1]

En relació amb aquest tema, és important adonar-se fins a quin punt el món del treball ha sigut important en les vides d'aquestes persones, atès que si, les seves trajectòries laborals començaren tant aviat, el treball ha tingut veritablement una presència abassegadora en el transcurs de la seva vida. Amb una presència tant destacada del treball en les biografies personals, sembla lògic pensar que quedaren en un segon pla altres elements d'especial importància per a la plenitud i el desenvolupament de les persones, com ara la vida personal, o l'atenció a les responsabilitats pròpies de la vida familiar, entre altres. En bona mesura, aquest fet explica una determinada actitud respecte el treball, que pels immigrants era considerat com una de les màximes prioritats, i que com veurem, és parcialment diferent al de les segones i terceres generacions, per a les quals, es considera un mitjà, i no pas un fi en si mateix. Tot i això, els seus descendents destaquen com, l'experiència laboral dels pares, els ha influenciat de manera decisiva a l'hora de treballar.

Probablement en l'àmbit del treball, així com en l'educació, és on més cal tenir en consideració una sèrie d'especificitats en funció del gènere, i que afectaren de manera predominant en les dones. Si bé és cert que homes i dones van treballar molt, cal posar sobre la taula el rol de les dones immigrades de la primera generació, les quals, a tenor dels casos estudiats, es poden descriure com a lluitadores, infatigables i incansables, en una societat patriarcal com la franquista. Les dones andaluses van compaginar el treball productiu -amb tot tipus de feines, simultaniejant-ne diverses de manera habitual-, i treball reproductiu, gairebé sempre en solitari, sense la participació dels homes, i només amb ajudes puntuals d'altres membres de la família, generalment àvies i filles grans. En tot aquest apartat es farà èmfasi en les diferències de gènere, atesa la rellevància del rol de les dones en la societat franquista.

Com ja s'ha dit, doncs, els immigrants andalusos van poder treballar a Olot, i ho feien de manera ràpida una vegada arribaven, i de forma bastant continuada al llarg de la seva vida laboral. Tot i que entre els anys cinquanta i vuitantes, que són els anys en què la majoria d'ells van treballar, es va passar per alts i baixos en l'ocupació, les trajectòries laborals van ser continuades i sense massa interrupcions, més enllà de canvis de llocs de treball o d'altres incidències puntuals. Òbviament, qui més es veia afectada per les interrupcions en les trajectòries laborals eren les dones, sobretot quan quedaven embarassades i durant els primers períodes de criança del noutat. Tot i això, moltes dones intentaven tornar el més

ràpidament possible a la seva feina, si les condicions físiques els ho permetia, i en alguns casos, es buscaven feines que es poguessin executar al propi domicili, com ara determinades activitats manuals vinculades al tèxtil o a d'altres sectors industrials. No cal dir que aquestes discontinuïtats, vinculades al fet que moltes dones haguessin tardat anys a treballar amb contractes laborals regularitzats i, per tant, cotitzant a la Seguretat Social, les va perjudicar de manera considerable, una situació que encara ara, avui en dia, continua passant factura, per la penalització que això ha suposat en la quantia de les pensions que reben.

Després de casar-me, com que jo cuidava les nenes, i el seu pare era fora, les havia de cuidar jo... Pues jo, hi havia una fàbrica, aquí dalt, que feien *mochitos*, aquelles boletes perquè les senyores... de cotó, grocs, blaus, blancs, i jo tenia una roda, *enxufava* i era només... així, una roda, i jo agafava dos ganxos, agafava el cotí i amb allò anava fent bosses. Amb això jo anava fent uns *dineritus*, unes hores a casa. Treballava a casa amb les meves nenes, i treballava a casa.. Llavors quan van tenir edat d'anar a col·legi, amb tres anys, les vaig portar al Grup, amb aquesta mateixa fàbrica [...] portava a les nou a les dues nenes, anava a fer hores; a les dotze plegava, jo me n'anava a les dotze a buscar a les nens. Dinàvem. A les tres al col·legi. La Roser a fer hores. A les cinc... no, a les sis plegaven abans, a les sis jo plegava de fer hores, buscava les nenes i cap a casa. [ENT. 1.1]

Pel que fa als sectors d'ocupació, també en aquest àmbit es donaren diferències substancials entre homes i dones. Entre els homes, les feines més habituals, sobretot durant la primera etapa migratòria, foren la construcció, generalment fent tasques de manobra, així com el treball en fàbriques, ja fos en la indústria tèxtil, els embotits, o d'altres activitats vinculades amb aquests sectors. En canvi, les dones, sobretot inicialment, treballaren com a internes per a famílies olotines, i més endavant també en el servei domèstic, per alguna família en concret o per diverses al mateix temps, així com també en la indústria tèxtil. La majoria de les feines que realitzaven homes i dones eren poc qualificades i de baixa responsabilitat, tot i que amb el pas dels anys, sobretot entre els homes, alguns andalusos ocuparen càrrecs de certa responsabilitat, sobretot en el sector càrnic. Cal dir, també, que tot i que majoritàriament els andalusos treballaren per compte d'altri, amb el pas dels anys alguns d'ells van esdevenir autònoms, ja fos amb l'exercici professional d'algunes activitats vinculades a la construcció, com ara llauners, paletes i pintors, o obrint alguns comerços, que regentaven conjuntament amb la dona o altres familiars. Òbviament, aquest era un indicador d'assoliment d'una certa prosperitat a la ciutat i suposava una millora en la dinàmica de progrés social i econòmic dels diversos col·lectius d'immigrants que durant aquells anys havien arribat a Olot, a banda dels andalusos.

La majoria de les feines d'aquells anys eren, tot i la seva duresa, mal pagades per al conjunt de la població, per la qual cosa, era difícil estalviar diners. Les dues úniques maneres, i més habituals entre la població, d'estalviar, eren mitjançant la realització d'hores extraordinàries i, per altra part, simultaniejant diverses feines al mateix temps, una pràctica que els andalusos, tant homes com dones, practicaren de manera assídua. Entre aquesta generació, les jornades de treball es perllongaven el màxim d'hores possibles al dia, en alguns casos fins a les quinze hores diàries, i els caps de setmana eren aprofitats, per certes persones, per treure's un sobresou ajudant a altres professionals, fent feines com a particulars, etc.

Hombre, muchas horas sí, muchas horas, por ejemplo, empezamos con la obra, ¿no? La obra muchas horas no, porque ya sabes tú en invierno los días son más cortos y a veces si uno no estaba bajo a cubierto se perdían días por si había lluvia... si llueve ya no puedes trabajar, ¿eh? La obra era más dura, al principio, cuando tenías que hacer los cimientos, y esto, sí que era dura, se trabajaba mucho... pero claro, no muchas horas tampoco... Lo que pasa es que si te sobraban horas siempre te buscabas otra cosa para hacer... [riu] Siempre ibas buscando... Después aquí en los embutidos, no, en los embutidos aquí se hacían muchas horas, muchas. ¿Pagar? Pagar, lo que se pagaba en aquel tiempo... Claro, que era siempre poco, cuando se trabaja sin un duro por mucho que te paguen siempre es poco... pero claro la única manera de llevarte un jornal medio decente es que hagas muchas horas... extras, digamos. En las hilaturas pasaba igual, también... también se trabajaba... En cambio ya de pintor, sí, se trabajaba mucho, porque si estabas en una empresa, por ejemplo, pues bueno, hacíamos x horas, ¿no? Diez, pues después te sobraban... en el verano, por ejemplo, que los días son muy largos, pues tú, como ya tenías un oficio pues tú ya te ibas a pintar por ti, y eso ya contaba a parte... Eso sí que era buena cosa porque ya tú vas por libre y tú puedes trabajar por ti un poco... Y entonces sí que te sacabas un poco... [ENT. 3.1]

Una de les contribucions remarcables del món treball a la integració de les persones andaluses fou la possibilitat de relacionar-se i interactuar amb d'altres persones, tant de la resta de l'estat espanyol com de catalanes. Probablement, el treball va ser el primer espai de convivència i de coneixement mutu amb la població olotina. Un espai, com tot espai d'interacció social i personal, per al conflicte, per al contacte, per al descobriment, i per a la superació, en alguns casos, de tòpics i prejudicis forjats de manera inconsistent sobre la base de falses idees i estereotipacions. Precisament, un dels riscos propis de l'àmbit laboral que podia afectar seriosament la integració dels immigrants, així com el seu sentiment d'adscripció a la ciutat, era la possibilitat que els immigrants fossin tractats de manera desigual i discriminatòria en el lloc de treball. Els riscos es podien donar a l'hora de seleccionar els treballadors, en l'assignació de determinats llocs de treball –menys valorats– en detriment d'altres llocs de treball –més ben valorats–, en els salaris que es pagaven; en la

possibilitat d'accedir a llocs de major responsabilitat; en el tractament irrespectuós cap als treballadors immigrants, etc. En aquest sentit, els immigrants de primera generació manifesten, de manera unànime, que mai van patir –o van ser conscients de patir- un tracte discriminatori per part de les empresaris o dels seus companys de feina.

Yo lo que diría es que yo he estado muy bien donde sea que yo he estado trabajando, muy bien, muy bien, muy bien se han llevado conmigo, que no me he encontrado yo extraña, he sido una más de la familia. Claro, vas a trabajar, tienes que trabajar, ¿no? Como si yo voy a fregar el suelo, o voy a fregar una pared, yo sé que tengo que estar aquí trabajando... que no voy a estar allí sentada... Pero que no me he sentido yo... que yo no he visto maltrato ninguno [ENT. 4.1].

Aquí sí, sí, allí no... Bueno allí, vamos a ver, me han tratado todo el mundo bien, las cosas como son... pero claro, si yo estaba sirviendo era para limpiar, para lo que me pedían... para ir a comprar, cosas de esas [...] pero bueno me han tratado bien, y aquí en Olot también, ui sí, siempre que me ve la señora ésta que todavía vive... [on havia treballat al servei domèstic] Sí, se portó muy bien conmigo... [...] Lo que pasa es que siempre hay gente que... cuando me coloqué en l'Escola [va guanyar una plaça municipal de conserge], claro hicimos un... [concurso] y se presentó muchas gente, y claro, allí, en aquella parte son muy catalanistas... "O, han agafat a una castellana..." Mira, *si me han agafat* por algo será... [...] Mi trayectoria laboral en Olot la valoro muy bien, he tenido suerte, sí, sí... Siempre digo: lo tuve mal cuando pequeña, pero luego me ha compensado la vida. Ya te digo que yo estuve en ésta casa, y me querían muchísimo, que cuando entré en el colegio pidieron información mía, de dónde trabajaba mi marido... no te creas que fue... fácil, y me dieron buenas referencias. [ENT. 5.1].

En resum, doncs, els immigrants andalusos de primera generació van tenir possibilitats de treballar en igualtat de condicions que la resta d'olotins, en un context amb una alta demanda de mà d'obra, tot i que els salaris d'aquells anys i les condicions laborals no eren excessivament generoses per al conjunt dels treballadors.

Anàlisi de la segona generació

Les trajectòries laborals dels fills dels immigrants andalusos es poden qualificar de positives, ja que igualen o superen les dels seus pares i mares. En termes generals, no es detecten situacions en què les segones generacions estiguin pitjor que els seus ascendents. Així, en aquest cas, és fàcilment comprovable com la segona generació d'andalusos ha accedit amb igualtat de condicions a l'Administració Pública, per exemple, en el món de l'educació i la salut, entre altres. Per altra banda, en altres casos, si bé els fills no han pogut accedir a feines de millor qualificació que la dels seus pares i mares, no han passat mai per dificultats

en l'àmbit laboral, i si bé les condicions que han tingut han estat pitjors que les d'altres companys de la seva generació, han vist com milloraven respecte a les dels seus pares. En l'estudi de cas que es presenta, concretament 4 casos han accedit a treballs a l'Administració Pública, 3 en feines qualificades i 1 en un lloc de treball de baixa qualificació, mentre que dos han estat al sector privat, en feines de baixa qualificació.

Una primera consideració que val la pena destacar abans d'entrar en l'anàlisi detallada dels diversos components que caracteritzen el mercat laboral és, com ja s'ha avançat en l'anàlisi de la dimensió educativa, la correlació positiva que es detecta entre les persones que van accedir a la formació postobligatòria i les que van poder accedir a llocs de major qualificació. Les persones que van poder estudiar han tingut, per regla general, millors oportunitats laborals, en el sentit que han aconseguit feines de major qualitat, amb millors condicions laborals, salari i reconeixement social. En canvi, les persones que van assolir la formació bàsica, s'han mantingut en llocs de treball menys ben valorats, amb condicions més desavantajoses i de menor consideració social. Per aquest motiu, val la pena comparar aquestes dues tendències per tal d'apreciar millor les diferències que implica.

Respecte a les condicions laborals, cal dir que la majoria de les persones amb formació han pogut gaudir de contractes laborals indefinits, i en alguns casos, en el supòsit de guanyar places laborals a l'Administració Pública, de la condició de funcionaris. Aquesta és una situació radicalment diferent a les condicions de la primera generació, que si bé va tenir l'oportunitat de trobar feines al llarg del temps, no gaudia de la seguretat de contractes tant favorables. En molts casos, també es detecta una avidesa constant, unes ànsies de superació per millorar la seva situació laboral i no conformar-se a treballar en activitats que no els satisfan. Per a la majoria d'ells no ha estat un procés fàcil, sinó que es podria definir com el resultat d'una llarga trajectòria, plena de sacrifici, en el qual, gràcies al seu esforç en l'àmbit educatiu i també professional, han pogut rebre la recompensa d'accedir a feines qualificades.

Vaig començar treballant amb deu anys o una cosa així, treballava a Can Boix, a una pastisseria que hi havia a davant de Sant Esteve, i repartia pastissos i em pagaven cinquanta pessetes més les propines que em donaven quan anava a portar els pastissos, això hi treballava els diumenges i per Setmana Santa, això em permetia tenir diners, inclús estalviar [...] Amb tretze anys vaig començar a treballar a can Gou [fàbrica d'embotits], no sé com s'ho van muntar, però jo la meva primera llibreta de la Seguretat Social que tinc me la varen donar amb tretze anys, a punt de complir els catorze, però hi devia haver *algu* d'il·legal perquè llavors venia un inspector i ens amagaven al *cuarto* de l'ascensor... Llavors la filosofia era treballar els caps de setmana... i des de FP1 sempre he treballat als estius, que no hi ha

hagut mai cap estiu que no hagués treballat. Als estius vaig treballar a Can Gou, fent embotits, fent d'auxiliar; vaig estar també a can Trunyó, que feien embasos metàl·lics, a les Tries; vaig estar també a Pequín que feien menjar per animals; llavors vaig treballar jo diria que un parell d'estius netejant cotxes a Ca l'Arau, amb un túnel de cotxes, que anava bé per les propines... I llavors, quan vaig acabar els estudis, doncs, no vaig trobar feina, perquè vaig enganxar una crisi d'aquestes dures [...] hi vaig treballar tres o quatre mesos amb un cosí meu, de paleta, *bueno*, de peó, i llavors em vaig treure unes opos per entrar a l'Ajuntament d'Olot, d'electricista, és clar, jo havia fet FP1 i FP 2 a Tarragona i és clar [...] Vaig estar cinc anys i mig a l'Ajuntament d'Olot com a oficial de primera i després, amb el temps que tenia, o amb les vacances que em van donar o una cosa i altra em vaig preparar unes opos per entrar al cos B del Departament d'Ensenyament, que eren mestres de taller [...] Això va ser l'any 87 i llavors vaig estar del 88 a Olot, cada any de forma interina... Llavors al 92 em va donar per posar-me... vaig dir, continuaré estudiant... Del 92 al 97 vaig fer l'enginyeria tècnica [...] i llavors em vaig presentar a unes altres opos, en aquest cas del cos A, també vaig tenir sort i les vaig aprovar i llavors, *bueno*, actualment estic al cos A de l'Administració fent de professor... [ENT. 2.2].

Quan em vaig casar vaig treballar a una fàbrica de filatura, hi vaig estar sis mesos i després tant jo com l'altra ens van fer fora, perquè també la feina va disminuir i tal, i després vaig anar a treballar amb uns plats cuinats, allà no sé quant temps hi vaig estar però Déu ni do; després dels plats cuinats me'n vaig anar a la peixateria. De la peixateria vaig anar a estudiar i ja vaig entrar a l'Hospital [...] Les condicions amb els plats cuinats eren molt feixugues, sabies quan començaves i mai quan acabaves, tenies un sou i allà entrava tot, entrava vacances i entrava tot, era una feina molt feixuga. A la fàbrica, no, tu tenies el teu sou, sabies a quina hora entraves a quina hora sorties, tenies el teu sou... el que et corresponia... I a la peixateria també... Les condicions que tocaven, normal... Als plats cuinats no, en aquell moment guanyava 50.000 pessetes i aquí entrava tot, i dius.. clar, això? Tampoc és... A més entres a les nou i s'acabava quan s'acabava la feina... Clar, això tampoc ho trobo gota... Molt pesat... i dissabtes i diumenges, i ara: "demà fas festa" [...] Aquí em sentia explotada, la veritat. [ENT. 3.2].

En canvi, les condicions laborals de les persones que van accedir a feines menys qualificades, no eren tant beneficioses. Es tractava de feines que requerien un major esforç físic, amb horaris més flexibles, amb salaris més baixos, que en alguns casos obligaven a compaginar diverses feines al mateix temps. Així mateix, en aquesta casos les trajectòries laborals han sigut més discontinües, i fins i tot en alguns períodes han estat desocupats.

Sí, sí, moltes vegades he fet més d'una feina al mateix temps. He treballat d'autònom i llavors vaig treballar amb un supermercat, feina mitja jornada amb un supermercat i estava d'autònom, i llavors també amb una fleca, això no pas gaires anys, deu fer quatre anys, sortia

de treballar a les dues, i obria a quarts de cinc amb una fleca, fins a les vuit o quarts de nou [...] Home sí, algunes sí i altres no, quan estava, per exemple, al rentador treballant per l'altra empresa jo considerava que el sou era força baix... el que passa és que jo estava molt cremada de la fàbrica i ja m'anava bé. I llavors a la fàbrica, bé... normal, normal [...] Sí considero que alguns horaris han sigut durs, t'has d'aixecar molt aviat, de sis a dues, i al cap de setmana tinc un dia lliure, que això no... sí que no m'agrada... [ENT. 5.2]

Jo les feines que he fet totes m'han agradat, perquè cosir m'agrada i quan cosia m'agradava. Jo netejar també m'agrada i m'hi sento a gust... És que jo tinc una filosofia a la vida que també... no sé com explicar-me? O sigui, a la vida vivim lo que ens toca viure, *llavorens*, no t'enganyo, m'agradaria més està fent una feina en un despatx, fent una feina que no fos tant física, però *bueno*, si per les circumstàncies de la vida jo faig una feina física... Jo la faig a gust. O sigui... la faig lo més bé que puc i ser, i miro d'estar a gust amb la feina que faig, i la veritat és que sí... Jo que sé, jo una vegada va venir una noia a l'Hospital que havia estat a la fàbrica amb mi, cosint, i quan em va veure a l'Hospital em va dir: "Ostres Pepa, jo és que aquesta feina que tu fas seria la última que faria..." i jo li vaig dir: "Doncs mira, aquesta feina que jo faig per mi és com qualsevol altra". Dic: "I a mi *me* compensa aquesta feina". Hi ha dir: "Com és que *te* compensa?" [ENT. 4.2].

Tot i aquestes diferències, els membres de la segona generació d'immigrants no s'han sentit mai tractats de manera diferent, sobretot en forma de discriminació negativa, pel fet de ser d'origen andalús, i en part, senten que van tenir les mateixes oportunitats que qualsevol altra persona per accedir a llocs de treball. En algun cas, però, es manté molt present la realitat econòmica que els va tocar viure a casa seva i que, en certa manera, els situava en posició d'inferioritat respecte altres joves de la seva edat, cosa que provocà que s'haguessin d'esforçar més poder estudiar i tirar endavant en la seva vida. Tanmateix, aquest fet creuen que els va servir a l'hora de superar les diferents adversitats que es trobaren al llarg de la vida, la qual cosa els va servir per progressar i superar les dificultats estructurals pròpies dels fills de la immigració. A més, també es reconeix que van poder progressar gràcies a algunes ajudes pròpies de l'estat social.

No, no considero que hagi tingut les mateixes oportunitats, però hi ha una cosa positiva, i és que diguéssim... podríem dir que la necessitat estimula a la gent, el fet de no tenir *algu* i voler-ho fer estimula a la gent, de forma que si tu fessis un seguiment de la meua vida laboral, doncs, *bueno*, i considero que sóc una persona molt afortunada però *bueno*, jo no tenia ni per... Llavors hi ha gent que ja d'entrada, ja d'entrada, va poder fer el batxillerat i tenir la seva carrera i tal [...] No he tingut les mateixes oportunitats en el moment que em tocava però *bueno*... també el sistema em va permetre progressar sense, per qüestions econòmiques [...] Quan fèiem FP1 a Olot jo tenia un company amb qui jugàvem a veure qui tenia les notes més

altes, a veure qui tenia més matrícules i quan vaig veure que tots els meus companys podien anar a Girona, i pagar el pis... i *bueno*, jo no podia. [ENT. .2.2]

Ja s'ha tractat, en la secció anterior, la importància que la feina va significar en la vida dels immigrants andalusos, i fins a quin punt va arribar a condicionar la seva adultesa. D'aquesta experiència, les segones generacions n'han rebut un llegat que la majoria valora de manera molt positiva, en el sentit que els han transmès una actitud respecte el treball que els ha estat útil al llarg de la seva trajectòria.

No, amb això no hi veig diferència. Ells ens ho han transmès molt. El fet de ser treballadors i de...És que som treballadors, i ens hem de guanyar la vida treballant i som *pencons*. I amb la meva germana ho diguem molt, eh? "Tenim els valors que els nostres pares ens han donat". I ho veus, a l'hora de treballar ho veus, que tu aquests valors els portes a sobre, perquè ets complidor, perquè ets responsable... perquè a vegades *hasta* per massa... no? Que dius, si fos una mica més *passota* també estaria bé, eh? Tampoc passaria res, eh? Perquè tampoc cal agafar-s'ho tant a pit, no? Però, es clar, és el que t'han ensenyat ells, no? No pots fer una altra cosa... i te n'adones molt, no? Perquè et sembla que sigui... *bueno*, com tu ho has viscut... Tots tenim aquests valors que ens han transmès ells, de treballadors, ja ho has vist sempre a casa que treballar és important... [ENT. 3.2]

On s'observen, però, més diferències és en el valor que les segones generacions atorguen al treball. Tot i la transmissió d'una certa actitud respecte el treball, de la responsabilitat i el compromís amb la feina, sí que es percep una diferència substancial en relació al rol i a la centralitat que ocupa el treball en la seves vides. Per dir-ho, en llenguatge col·loquial, es podria afirmar que s'ha passat del viure per treballar (de la primera generació), al treballar, de forma responsable, per viure (de la segona). Les segones generacions, si bé són conscients de la necessitat de treballar de manera dura per tal de poder tirar endavant el seu projecte vital, també volen gaudir d'altres experiències, i que el treball és el mecanisme per tal que això sigui possible. Hi ha, en aquest sentit, un procés de canvi cultural i de valors que afecta de forma general a les generacions actuals, que situen l'oci, el lleure i la cultura per davant del treball, i que no estan disposades a treballar de manera permanent ni a renunciar a la seva vida personal i familiar.

Ells han treballat molt, tant un com l'altre. Sempre els veies treballant, moltíssim, a la botiga es treballava molt en aquella època. Sempre els veies treballant. Jo al meu pare, fins que es va jubilar no el vaig conèixer, al meu pare, per dir-ho d'alguna manera... Sempre el veies... El meu pare té molt bon caràcter? I sempre els veus content, i sempre el veus bé... Però quan es va relaxar dius "Ai: Pero este es mi padre!" És allò de dir. *Es que... pobre hombre*,

realmente, devia estar cansat, eh? Perquè ell acabava la feina de pintor, i arribava i havia d'anar a comptat coses per la botiga, agafava i ara a portar aquest nen aquí, i aquesta altre allà... No parava! Era un continu, eh? Sempre estava... Tu, no [parla del ritme laboral actual], tu tens el teu horari, i ja està, no? Pots estar molt cansada però saps que a les tres te'n vas a casa i s'ha acabat, no? [ENT. 3.2]

Jo crec que ara estem més bé que els pares, perquè, sí, jo treballo, però després tinc la opció de si vull sortir o em vull comprar alguna cosa així, ho puc fer. Jo sé que els pares quan ho feien no ho podien fer, potser els hi pesava més el fet de treballar, com que no tenien tants moments com per estar fent coses que amb ells els hi agradava, potser ho vivien d'una altra manera. A veure, jo també he tingut la sort que la meva filla ja és gran... potser sí que quan era més jove vaig estar més lligada, però ara, també, trobo que no... no és pas el meu cas. Jo, en certa manera, ara, visc el que abans no havia viscut. Per mi no... Treballo perquè *tinc que* treballar, però tampoc per mi és cap sacrifici. No dic: "Ostres, ara dilluns i tinc que tornar a treballar...". No, no... Jo ho faig a gust... Per *bueno*, també reconec que potser tinc moments i agafo i me'n vaig aquí i me'n vaig allà, o me'n puc anar de vacances... Es clar, els pares això no... Jo de petita no havíem anat mai de vacances, i això d'anar a ala platja era un extra que no vegis... [ENT. 4.2].

Finalment, però, la segona generació no es mostra massa optimista pel futur dels seus fills, ja que si bé pensen que en bona mesura hauran pogut estudiar i s'hauran format, serà més difícil que tinguin les mateixes oportunitats laborals que ells. Qui més qui menys, és conscient del nou escenari provocat per la transició a una societat postindustrial i no verbalitzen la mateixa confiança que els seus pares expressaven sobre ells pel que fa a les oportunitats que els pugui oferir l'educació ni amb la possibilitat de trobar feines de qualitat. Una situació que, fins i tot, els afecta a ells, alguns dels quals veuen com estan perdent drets laborals que mai s'haurien imaginat perdre.

La meva evolució sempre ha sigut en positiu, i em preocupa que, en general, això ha fet una baixada. Amb la generació del meu fill ho veig fotut, ho veig fotut en el sentit que estem en una societat molt materialista, eh? Serveixes? Bé. Et guanyaràs bé la vida, et pagaran dos mil euros al mes. No serveixes gaire, t'hauràs de conformar amb menys i si serveixes menys no et donaran feina. I cada vegada més tot es mesura en funció dels resultats que tens, i cada vegada més les feines, la gent, entra i surt... O sigui, jo diria que ho tenen pitjor, eh? Molt pitjor [ENT. 2.2]

Anàlisi de la tercera generació

L'àmbit laboral és una de les dimensions per a les quals no es disposa encara de suficient informació per avaluar quines han estat les trajectòries dels néts dels immigrants andalusos.

Ens limitarem a apuntar, tot i això, algunes de les hipòtesis i de les inquietuds que alguns dels testimonis entrevistats han verbalitzat i que ens ajuden a entendre possibles perspectives en aquest àmbit.

Ja s'ha dit, en part, al llarg d'aquesta dimensió, que les característiques del mercat laboral espanyol i català, així com del sistema econòmic actual, dibuixen un escenari poc encoratjador per a les generacions més joves. En aquest sentit, sembla clar, com es desprèn de l'examen d'altres dimensions que s'estudien en aquest apartat, que els problemes que afectaran als néts de la immigració andalusa en l'àmbit laboral seran els mateixos que afectaran la resta de joves de la ciutat, tret dels estrangers o d'origen estranger, que són encara més vulnerables i que han de superar barreres com la legislació d'estrangeria o les discriminacions de tipus racista. En segon lloc, però, i això és probablement el més preocupant, cal assenyalar que l'escenari que es divisa en l'actualitat pot suposar l'exclusió del mercat laboral d'una de les generacions de joves més ben formats de la història de Catalunya, la qual s'havia format amb la perspectiva de poder accedir a llocs de treball en consonància amb la seva titulació i formació acadèmica. Aquest és, en bona mesura, el gran temor que alguns dels joves expressen, i que certament pot esdevenir, si no ja ho ha fet en l'actualitat, en un dels principals problemes col·lectius que la nostra societat hagi d'afrontar.

Valoració global

L'anàlisi de les trajectòries laborals ens permeten afirmar que, en termes generals, la situació ha estat favorable tant per a la primera com per a la segona generació, malgrat que les condicions laborals de la primera generació van ser absolutament problemàtiques. Tot i això, ambdues generacions no han tingut excessives dificultats per treballar, i en el cas de la segona generació, ja s'ha apreciat una certa progressió en termes d'accés a feines de major qualificació, sovint relacionat amb el millor nivell d'instrucció. En el cas de la tercera generació, però, l'escenari presenta majors incògnites, en el sentit que l'accés a llocs de treball és més difícil, amb una major exigència pel que fa a la qualificació però amb un mercat laboral més inestable i amb unes condicions laborals que, certament, insinuen un retrocés respecte la situació dels seus pares i mares.

4. Ingressos i estatus socioeconòmic

a) Importància dels ingressos l'estatus socioeconòmic en el procés d'integració

Com s'ha comentat en la dimensió del treball i la ocupació, la majoria de les migracions responen a causes econòmiques, amb un desig ferm de prosperar respecte a la situació que es viu en la societat d'origen i amb la convicció de revertir-la en la societat de destinació. Òbviament, la inserció laboral esdevé important en la determinació de l'estatus socioeconòmic, ja que, en funció de com es produeixi, facilitarà o no l'accés continuat als recursos econòmics, proporcionarà oportunitats a les persones per atendre les seves necessitats més bàsiques i, si escau, per poder desenvolupar-se de manera més plena i folgada. Les persones migrades acostumen a marxar del seu lloc d'origen amb pocs recursos econòmics, i els que disposen, s'acostumen a invertir en requisits indispensables per poder dur a terme el desplaçament i instal·lar-se, en el moment de l'arribada, amb unes mínimes condicions. A partir d'aquí, comença un itinerari més o menys tortuós que donarà a peu a realitats i trajectòries socials i econòmiques diverses.

No hi ha cap mena de dubte que les persones migrades, especialment al llarg dels primers anys d'assentament, es troben en una situació de major fragilitat, que afecta múltiples dimensions però, de manera especial, l'econòmica. Per aquesta raó, en el transcurs de l'assentament en la societat d'acollida optaran a ser beneficiaris, si existeixen, d'ajudes públiques o d'altres entitats de tipus social o benèfic, que els ajudin a fer front a les seves necessitats bàsiques. Cal veure, doncs, quines són les institucions encarregades de l'assistència social; amb quina finalitat i principis la porten a la pràctica; com es defineix el fenomen de la pobresa i les seves possibles solucions, és a dir, si es dissenya des d'una perspectiva que en reconeix el potencial transformador, de foment de l'autonomia i l'emancipació de les persones afectades per les penúries, o que persevera en plantejaments assistencialistes i caritatius, que difícilment afavoreixen l'emancipació.

Tanmateix, una vegada les persones immigrades ja gaudeixen d'una trajectòria mínimament estable a la ciutat, amb les necessitats bàsiques relativament cobertes, és possible que tinguin més opcions de desenvolupar la seva vida de manera autònoma, ascendint en l'estructura social, sense necessitar de l'ajuda d'altres, una opció que, sens dubte, és la preferida per la majoria de la gent. En aquest sentit, per exemple, és interessant analitzar qui és l'encarregat d'aportar ingressos a les llars; en quina proporció; d'on provenen els ingressos; com es gestionen; fins a quin punt és possible estalviar; quines estratègies s'utilitzen per fer-ho possible, etc.

Finalment, s'analitza, també en aquest àmbit, quina és la trajectòria socioeconòmica de cadascuna de les tres generacions d'immigrants andalusos, per tal de descriure quina ha estat la seva evolució amb el pas dels anys, en termes de si la societat receptora els ha donat l'oportunitat de millorar la seva situació socioeconòmica i, sobretot, per comprovar quins han estat els factors claus que han ajudat a decantar la balança en un sentit o un altre.

b) Trajectòries en l'àmbit dels ingressos i els recursos socioeconòmics

Anàlisi de la primer generació

La primera generació dels immigrants andalusos, van ser, com ja s'ha comentat a bastament al llarg de la tesi, els qui van patir més dificultats socioeconòmiques, ja en el context d'origen, a causa de la desigual distribució de la propietat i la renda, i d'una agricultura latifundista que provocà relacions de poder absolutament jeràrquiques i desiguals. Cal remarcar, per tant, que aquesta generació ja havia estat molt castigada en la seves localitats nats, en què, en alguns casos, van passar gana i s'hagueren d'espavilar per saciar les necessitats bàsiques, sense possibilitats de guanyar un sou relativament digne amb el seu treball. Si bé és cert que no tothom va passar gana, la situació en termes generals a Andalusia va ser molt precària.

A la seva arribada a Olot, i amb el pas calmat del anys, la situació va anar canviant gradualment, en alguns casos de manera excessivament lenta, i en d'altres, de forma més ràpida, per la qual cosa, en el seu conjunt, la situació actual de la majoria d'ells ha millorat de manera destacada en l'apartat socioeconòmic. Tanmateix, del conjunt d'immigrants andalusos de primera generació, els primers en arribar, entre els anys quaranta i mitjan dels cinquanta, són els qui van viure les situacions més penoses. La seva situació no passava desapercibuda als ulls dels infants, alguns dels quals va ser plenament conscients de les diferències socioeconòmiques, per exemple, en relació amb d'altres companys de la seva escola. En canvi, a mesura que passaren els anys, fruit de molts esforços, la situació ja fou més favorable, i l'arribada dels immigrants, si bé no quedava al marge de dificultats i de penúries, no va implicar situacions tant dramàtiques com les que s'havien sofert amb anterioritat.

Sí, sí que he passat dificultats, i per menjar, menjava, però ja no menjàvem lo que volíem... Perquè jo li deia a la mare: "Els de can Clau, tenien una serradora, *els* de Can Clau són blanques i maques perquè veuen una llet al matí; jo no bec llet, mare, jo *tinc* de veure civada amb pa...". I es clar: és negre la civada, i el pa, per això jo no sóc tant blanquetes com elles...". Els hi deia jo... Després la mare, jo, el dissabte anàvem a comprar. Tot un costelló,

eh? Tot un costelló de porc. Llavors ella, no hi havia neveres, ho adobava. Un quilo de botifarra negra; un quilo de botifarra blanca; un quilo de vermella; un quilo de fetge; i un quilo de pulmons, allò blanc, que mastegaves i no se tragava, perquè tu potser no n'has menjat mai, però jo sí [...] I amb tot això havíem de tenir per tots deu, durant tota la setmana. Clar: Jo venia de minyona de la veterinària i els hi deia: "Mama, Rafelin y Ramon, su madre le pregunta: ¿qué queréis comer hoy? Clar, ellos escogen la comida que quieren. ¿Por qué nosotros no podemos escoger la comida? No podíamos escoger la comida que queríamos. Era *potaje* a migdia, però, així com t'ho dic, i *cocido de noche*. I el *cocido* si tenia un *tai* de carn, o de cansalada o d'ossos d'espina, no ens ho menjàvem nosaltres, s'ho menjava el meu pare. I això *te queda*, això *te queda*... [ENT. 1.1]

Els casos més extrems, com s'ha anat dient, anaren desapareixent progressivament, però eren presents en les ments d'altres persones que arribaren més tard, que ho feren en condicions considerablement millors, ja sigui perquè disposaven de més recursos econòmics, o perquè comptaven amb el suport de familiars o coneguts que ja feia temps que estaven instal·lats a Olot. A més, alguns d'ells havien emigrat a Europa, anys enrere, la qual cosa els havia permès assentar-se al municipi amb millors garanties i sense tantes necessitats descobertes.

Los que llegaron antes que nosotros sí lo pasaron muy mal. Nosotros, vamos a ver, no es que nos sobrara, porque íbamos justos, nosotros traíamos dinero, vamos a ver, pero él estuvo en Alemania... *Ui* sí, los que llegaron primero lo pasaron muy malo, nosotros no, bueno, vamos a ver, no teníamos... *pa* decir... pero que no nos ha faltado de nada, gracias a Dios, lo básico lo teníamos [ENT. 5.1].

Com s'ha vist en l'àmbit del treball, la majoria dels andalusos van poder treballar amb relativa facilitat a la ciutat. El temps d'accés al món laboral era gairebé immediat, i amb el pas dels temps, poden accedir a d'altres feines, a poder ser amb millors condicions laborals, a causa de l'elevada de demanda de llocs de treball d'aquells anys. Els salaris, però, repetim-ho, no era excessivament generosos, la qual cosa, combinada amb les despeses que ocasionava, per exemple, ser una família extensa, o les despeses derivades de l'habitatge, allargava força el període per poder acumular certs estalvis. Per tant, durant uns anys, treballar no va significava sortir automàticament de la precarietat i de les dificultats econòmiques, fins i tot de la pobresa, sinó que amb prou feines servia per poder cobrir les necessitats bàsiques i anar passant el dia a dia. D'aquesta manera, la clau era poder accedir a més d'una feina al mateix temps o treballar hores extraordinàries. A banda d'això, les famílies controlaven molt les seves despeses, gastant en allò absolutament prioritari, abstenint-se de despeses supèrflues i aprofitant al màxim qualsevol producte, allargant-ne la

vida útil fins a límits insospitables, com ara, en el cas de la roba i el menjar. Bona part de les persones d'aquesta generació van passar, en alguna etapa de la seva vida, per dificultats econòmiques, que si bé no es poden qualificar de severes, en alguns casos van ser prou importants. Qualsevol imprevist en l'economia domèstica, com ara el fet que es deixés de percebre alguns dels salaris que omplien l'economia familiar, suposava un contratemps important i podia provocar importants desajustos en la situació personal i familiar dels seus membres.

Bueno, yo v dificultades sí, como todo el mundo, ya te he dicho, porque nació la niña a los tres años de casarnos con un [problema de salud greu], claro... te mandan, no es como ahora... Ganabas menos también, y claro me tenía que ajustar mucho... Hacía la costumbre de allá, una olla, un potaje, unas habichuelas, unos garbanzos, pero ya está. Aquello que... Y siempre primero ellos y la última yo... Ellos primero. Luego yo cogía la bicicleta y me iba comiendo un bocadillo... Es que yo no sé como resiste uno... Y luego tenía que mirar de tener dinero para ir a Barcelona [al metge, per la filla], en el tren, que íbamos en el tren... claro, sí que estaba... Pero yo trabajaba, y contaba [els diners]... sí ha sido duro, sí [ENT. 2.1]

En relació amb les dificultats econòmiques, els immigrants andalusos assentats a Olot durant el franquisme afirmen que no van rebre excessives ajudes econòmiques i/o socials per part d'institucions públiques i socials, i que van aconseguir tirar endavant només al amb el seu esforç, sense rebre suport econòmic o material per pal·liar les seves mancances. Aquest cas, però, és imputable a les trajectòries familiars concretes estudiades en aquesta mostra qualitativa, i s'ha de recordar, com s'ha fet en la primera part del treball, que diverses institucions socials, majoritàriament vinculades a l'Església Catòlica, com la conferència de Sant Vicenç de Paül, van canalitzar diverses ajudes, sovint minses i de caràcter selectiu –no universal-, que no pal·liaren d'arrel el problema. Tot i això, alguns d'ells afirmen que algunes amistats o persones conegudes havien rebut alguna ajuda per part d'alguna d'aquestes institucions. Una de les qüestions que val la pena recordar, ni que sigui per la seva vessant més simbòlica, que no pas pràctica, i que sovint els andalusos recorden amb satisfacció i gratitud, és la quantitat de particulars, comerços o propietaris que els fiaven a l'hora d'anar a comprar qualsevol cosa, una pràctica que els permetia pagar a terminis i poder gestionar millor la feble economia familiar. Aquesta no era una pràctica exclusiva per als andalusos, sinó que era habitual entre els comerços olotins de l'època. Molts d'ells la recorden amb nostàlgia, destacant-la seva virtut solidària, i lamentant-se de com, en l'actualitat, s'han perdut costums com aquests, que es basaven en la confiança entre ciutadans.

Sí, mi padre llevaba aquí hacía mucho... que, por cierto, lo pasó muy mal. Sí, porque mi padre tuvo muchos críos, ¿tengo diez hermanos, eh? Pero a ellos les ayudaron también Caritas y les ayudaron también mucha gente, entonces, sí, se portaron bien [ENT. 5.1].

Hombre... Olot, yo tenía así compañeros, ¿no? Y eso explicaban... que en Caritas iban y les ayudaban, sí... Pero una cosa buena que había en Olot que eso sí que lo tengo que puntualizar porque, es verdad, eh? Iba muy bien... es que tu ibas a... por ejemplo... a una tienda... de ropa... y una vez que ten conocían, a una persona o a un familiar, ya te daban allí todo lo que tú querías... Eso es una cosa muy buena, que fue muy bien, que te ayuda [...] Tu trabajabas e ibas pagando. Había una manera de vivir que a mí eso me gustaba mucho, bueno, para gente pagadora, para gente que cumpla [ENT. 3.1]

Pel que fa al funcionament de les economies domèstiques, cal distingir dues grans estratègies, que afecten a les migracions estrictament familiars, de les famílies i llars que es van constituir de nou a la ciutat, o les llars formades com a conseqüència de l'emancipació d'alguns dels membres d'una família. En el cas que els immigrants haguessin arribat amb la resta de la família, els ingressos de les llars eren aportats per tots els seus membres; és a dir, els salaris –almenys en gran part- no acostumaven a considerar-se particulars, de qui se'l guanyava, sinó que passaven a formar part d'una guardiola comuna, gestionada habitualment pels pares, i que es nodria de les aportacions de tots els membres de la unitat familiar que disposaven d'ingressos. Així, una de les estratègies citades en algunes entrevistes era que, si bé els salaris dels fills que no s'havien emancipat passaven a formar part de l'economia familiar, no passava el mateix amb els ingressos derivats de les hores extraordinàries, que aquests mantenien per a la seva lliure disposició. En el moment de l'emancipació i de composició de les noves llars, els ingressos provenien d'homes i dones, tot i que d'aquests en major proporció, pel fet que les dones s'havien d'ocupar del treball reproductiu –no remunerat- i veien interrompuda periòdicament la seva vida laboral en cas de tenir fills i d'haver-se de responsabilitzar en exclusiva de la seva criança. Per algunes dones, però, el fet de poder treballar de manera remunerada, era valorat de manera molt positiva, ja que es sentien útils, més enllà del rol de dona reproductora, així com per assolir una certa independència, tant personalment com econòmica, malgrat les dificultats i les conseqüències físiques que això suposava – o anys més tard va suposar- per a la seva salut. En alguns casos, també, fins i tot quan els fills es podien haver emancipat, podien continuar ajudant als pares econòmicament, tot i que de manera més modesta, a causa de les majors necessitats que implicava la constitució d'una nova unitat familiar.

Així, doncs, en resum, primera generació va poder millorar la seva situació socioeconòmica, en termes de capacitat adquisitiva i de satisfacció de les necessitats individuals i familiars.

Tot i que naturalment s'han donat casos més favorables que d'altres, el que és rellevant és que, amb molts esforços i dificultats, les trajectòries vitals de les famílies han millorat progressivament, tant en la primera generació, com es veurà a continuació, en la segona.

Hombre, la situación ha evolucionado muy bien, sí, porque precisamente todos mis hermanos que digamos, hablamos ya en general, todos tienen sus casas, han tenido hijos y les han dado estudios, pues ha evolucionado bien... Bueno, mi hermano ha tenido una zapatería, nosotros tuvimos también aquí una droguería [...], mi hermana también la pequeña también tuvo su *botiga*... No, no, todos han progresado, sí. Todos tienen sus casas, sus pisos, y sus hijos han estudiado... O sea, que yo creo que eso está bien, ¿no? Para una persona trabajadora, que ha trabajado toda su vida, y dices, bueno, tengo mi casa, tengo mi coche, he criado a los hijos bien, les he dado estudios al que ha querido, están bien colocados... Pues yo creo que tienes que estar contento, ¿no? [...] Tenemos que estar contentos porque en general... yo por mi parte estoy contento, y tanto... Ahora, si tú dices, caramba, he trabajado como al principio pero estoy malamente que no he podido comprarme nada... entonces, claro, te diría lo contrario... Pero, sí, no, no... yo he trabajado mucho... es que allí trabajé mucho, también, y yo allí no vi ninguna pela, y mi padre trabajó mucho y tenían todo aquello y... y tampoco" [ENT. 3.1]

Anàlisi de la segona generació

En la dimensió socioeconòmica, la segona generació d'andalusos ha experimentat una evolució positiva, tot i que amb excepcions. Els fills dels andalusos, com ja s'ha dit, han pogut accedir a l'educació i a feines de major qualificació que les dels seus pares i, en conseqüència, han experimentat processos de mobilitat social ascendent. En bona mesura, tot i que no només, la trajectòria en aquesta dimensió s'explica per dues altres grans variables, com són la trajectòria educativa i la trajectòria laboral. Cal no oblidar-se d'altres variables, com ara les característiques personals (capacitats i habilitats socials), l'estructura familiar, la xarxa social, entre altres. Aquesta valoració globalment positiva, que ara s'avança a tall d'introducció, no exclou que el procés hagi estat complex, amb dificultats i obstacles que, en alguns casos, s'han pogut superar, però que en d'altres, tot i certs avenços, no han acabat de traduir-se en processos de mobilitat social ascendent.

Abans d'entrar de ple en el contingut d'aquest apartat, així com de descriure i analitzar les principals característiques que defineixen la tònica predominant, cal destacar una constant que es repeteix de manera general en la segona generació, com és la vivència i els records d'una infància i joventut en les quals, si bé és cert que van tenir cobertes les necessitats bàsiques, van viure en la pròpia pell les dificultats econòmiques dels seus pares i les seves famílies per assentar-se i estabilitzar-se a la ciutat. Bona part de les famílies, com s'ha vist

en la secció anterior, van progressar a mig i a llarg termini, però va ser sobretot durant l'etapa inicial a Olot, coincidint amb el creixement dels fills i filles, que les dificultats per progressar econòmicament van ser més accentuades. En aquesta situació, el dia a dia dels infants i joves de la segona generació no estava exempt de la plena consciència que hi havia companys de classe, amics del carrer, que gaudien oportunitats que ells no disposaven, com ara, anar de vacances, a la piscina, a classes particulars de repàs, etc. Aquest fet es vivia amb absoluta normalitat, i s'acceptava sense excessiva resignació, ja que s'assumien amb normalitat les limitacions i els esforços familiars. Tot plegat es vivia sense dramatismes, en alguns casos fins i tot amb orgull, ja que les necessitats bàsiques estaven cobertes. A més, algunes fonts destaquen que, més enllà de les qüestions materials, i tenint en compte les urgències dels pares i les mares, el record principals de la seva infantesa i joventut és el d'un ambient familiar agradable, alegre, sense necessitat de disposar de grans luxes, però gaudint de l'estima i de la companyia dels familiars.

Justos, justos, o sigui, sempre he recordat la meva mare treballant moltíssim, i dic la meva mare perquè feia feines fora de casa i dintre de casa també, per poder fer el dia a dia, per poder fer lo que jo ara faig més pausadament, no? Llavors, home, no dificultats greus, però sí que, a casa meva, per dir una cosa, sempre hem sigut gent molt tocant molt de peus a terra en quan a l'economia, per exemple, no han tingut mai cotxe, el meu pare... el primer cotxe que es va comprar a casa va ser el que em vaig comprar jo després d'estar un any treballant... [ENT. 2.2].

Bueno, perquè clar, econòmicament ells tampoc podien, jo ja ho veia que ells no podien, i *bueno*, com que veies que tampoc no podien, tampoc demanaves coses que potser *te* feia il·lusió tenir. Clar, tu també... home, jo era la gran, també ho veia una mica més, tot, clar, és que érem tres fills, i abans els meus pares tampoc tenien un sou molt elevat, llavors el meu pare va tenir la mala sort de tenir un accident, i clar, la mare... i era diferent. Clar, nosaltres, jo ja ho veia que, per exemple, hi havia companyes que es podien comprar coses que jo no em podia comprar, però, *bueno*, jo ja em conformava [...] Dificultats greus, no, però jo sí que veia que... Per exemple: jo que sé, una tonteria, quan anàvem al Grup [Escola] no sé quin dia tocava patinatge. Clar, jo no tenia uns patins, però jo no li vaig demanar a la mare perquè jo sabia que no me'ls podia comprar. Però *bueno*, tenia unes companyes que eren molt maques: elles patinaven i després, quan me tocava, *en a mi* me deixaven els patins [ENT. 4.2].

Me'n recordo del primer sou que vaig guanyar una setmanada, que vaig portar-lo corrents a la meva mare. No tenia la opció de quedar-m'ho, o sigui, ja no entrava en el meu cap, perquè l'economia familiar anés més bé. I me'n recordo també, que és una cosa, també que, a la meva primera comunió, doncs, clar, la *meu* mare feia feines amb una casa, i llavors donaven *estampitas* d'aquelles, de la primera comunió, i me'n recordo que la senyora em deia: diu,

“Eva, diu, tu què vols? Vols cèntims o vols un llibre que tinc, que tinc molts llibres, molts de jocs”. I ho vaig pensar, i dic, dóna’m els cèntims que li faran falta als meus pares per fer el convit... És allò que penses amb l’economia, i allò sí que me’n recordo [ENT. 5.2].

Per una altra part, pel que fa a l’origen dels ingressos a les llars de la segona generació, en gairebé tots els casos, els ingressos de les llars provenien de les aportacions dels dos membres de la parella, i en funció de la situació econòmica de cadascun d’ells, un aportava més que l’altra. En aquest sentit es pot intuir un cert trencament en el rol tradicional que es donava entre els homes de la primera generació, que si bé compartien amb la dona l’aportació d’ingressos a l’economia domèstica, gairebé sempre ho feien de forma majoritària. Al marge de possibles situacions de trencaments i formacions de noves parelles, aquesta tònica s’ha mantingut, i probablement no ha estat fins a l’actualitat, amb la greu crisi estructural iniciada al 2007, que no s’han viscut situacions problemàtiques vinculades amb la manca de recursos en alguns membres de la segona generació. Aquest fet és que probablement expliqui que en alguns casos alguns membres de la segona generació manifestin que no superaran les condicions dels econòmiques dels seus pares.

Tot i aquestes limitacions, doncs, les segones generacions consideren que, en termes generals, han progressat econòmicament, i que han superat la situació dels seus pares i mares. Entre les causes, ja assenyalades, que explicarien aquest procés de mobilitat social ascendent, cal recordar, de nou, l’accés generalitzat a l’educació bàsica i l’eficàcia de l’acció redistributiva de les institucions públiques, sobretot a través de les beques per accedir a l’educació superior, així com també l’avidesa d’unes famílies que estaven disposades a sacrificar-se per aconseguir que els seus fills, si així ho desitjaven, es poguessin formar en l’etapa postobligatòria.

No, no, jo en quan a l’economia he anat a més bé, a més jo no sé si això és cert però la mare em va dir que vaig néixer de peus i que això porta bona sort [Riu]. I la veritat és que no em puc queixar. Jo, la veritat, és que tot el que em proposo ho aconseguixo. I econòmicament, a veure, no sóc... no puc dir que tingui molts diners perquè no els tinc ni tampoc els necessito però gràcies a Déu si em vull fer un *capritxo*, si em vull comprar alguna cosa no tinc pas perquè no comprar-me-la. I tinc, *bueno*, uns diners al banc perquè a mi sempre m’agrada tenir uns diners al banc per si passa alguna cosa, la Pepa [la filla] quan va venir de Barcelona també la vaig poder ajudar a comprar-se un pis, i vull dir... Tinc un pis de propietat per mi per si alguna cosa passa sé on puc anar viure, tinc el meu cotxe... [ENT. 4.2].

Molt millor! Molt millor.... ells han passat coses que jo a vegades quan ho penso... penso no sé com han pogut passar-ho i estar bé... no tenir... frustracions... *Bueno*, que suposo que les

tenen, no? Però... jo recordo que a vegades el meu pare m'explica que passava gana... i la meva mare també, eh? El meu pare que anava a robar als *cortijos*... perquè no tenia menjar... o la germana del meu pare que a vegades anava a dormir amb fred i gana, que plorava de gana... Això a vegades ho penso i no m'ho puc imaginar. Aquesta condició tant extrema de... no sé si seria capaç... *Bueno*, suposo que, si ells ho han passat, també ho passaria, no? Però... No, no, jo em considero una afortunada, cap problema! [ENT. 1.2]

La situació dels meus pares ha millorat moltíssim [...] Jo, en comparació amb els meus pares estic igual que ells, millor, no, millor, no. No, millor, no, potser per les circumstàncies que viscut, no? Amb la meva parella, que va muntar una empresa i tal, i no li va anar bé, però estic *aixís*, com ells, més o menys... No he millorat [ENT. 5.2].

Finalment, respecte a les expectatives sobre els fills, de la mateixa manera que en l'àmbit del treball, existeix una certa inquietud respecte a la situació que els tocarà viure, i preveuen un escenari més desfavorable del que els va tocar viure a ells. La majoria, però, posen molta confiança en la importància de l'educació dels seus fills, cosa que els fa pensar, tot i que amb dubtes, que continuarà sent una garantia per a la mobilitat social.

Jo veig que les coses no van tant bé com a mi m'agradaria que anessin, no? Perquè hi ha molt de jovent que no té feina, ells, de moment, tenen feina, en Pere té feina i ella té feina, no tota la jornada però té feina mitja jornada. Però bueno, no em preocupa, eh? Jo estic a darrera per si passa alguna cosa... Mentre jo pugui, no hi ha problema... [ENT. 4.2].

Jo em penso que en Josep [està a punt de graduar-se en una enginyeria] que anirà molt i molt bé, perquè, a part, és una persona que ho porta a dins, és un do que té, cau bé a la gent i és molt constant... Jo crec que li anirà molt bé amb en Josep, sí, sí... En Pau... també li anirà bé, perquè és molt intel·ligent, però amb una altra... fins que no trobi lo seu... [...] Estic molt orgullosa dels meus *nanus*, i *bueno*, de la meva família [...] Els hi anirà millor sobretot de cares als estudis, tenen molts estudis, *bueno*, més estudis que nosaltres, clar, i jo penso que se'ls hi ha d'obrir més portes, i que podran treballar amb el que ells volen... Jo m'ho he anat trobant, de mica en mica lo que... mira, això m'agrada, mira, això no m'agrada... Però ells suposo que treballaran en lo que els hi agradi. [ENT. 5.2].

Anàlisi de la tercera generació

De la mateixa que en la dimensió anterior, no es disposa en aquest apartat d'informació suficient per analitzar la tercera generació, ja que només un dels tres casos entrevistats ha tingut alguna experiència labora continuada. Les expectatives pel que fa a l'estatus socioeconòmic són similars a les manifestades en l'àmbit laboral.

Valoració global

En bona mesura, les trajectòries en l'àmbit socioeconòmic s'expliquen per altres dimensions ja analitzades anteriorment, com són el treball i la instrucció. Aquesta vinculació queda bastant clara quan s'analitzen les diferents generacions, si bé en el cas de la tercera existeixen dubtes raonables que confirmin el manteniment d'aquesta tònica. En bona mesura, l'estatus socioeconòmic tant de la primera com de la segona generació ha millorat, amb un elevat cost per als membres de la primera generació, que es van haver de sacrificar enormement per aconseguir una certa posició social, i que en el cas de la segona generació ja ha millorat de manera substancial, especialment per aquells que han accedit a un cert nivell de qualificació. En la segona generació, també, ha estat clau l'aportació de la família i la xarxa social. En el cas de la tercera, però, com s'ha comentat en les dimensions anteriors, hi ha dubtes sobre la continuïtat de la progressió en l'estatus socioeconòmic.

5. Família, xarxa social i comunitària

a) Importància de la família i la xarxa social i comunitària en el procés d'integració

La família i les xarxes socials i comunitàries són rellevants en el marc dels processos migratoris i d'assentament en les societats de destinació ja que la seva presència proporciona suport i ajuda mútua, assistint en la prevenció de situacions d'exclusió social productes de l'aïllament social i la manca d'acompanyament durant el procés d'integració.

Iniciar els fluxos migratoris en solitari, i arribar en contextos desconeguts, sense comptar amb el suport de persones conegudes, amb qui es mantinguin vincles familiars o de veïnatge, complica enormement les possibilitats de integrar-se millor i amb més facilitats en el nou entorn. En el difícil procés d'acomodació s'hi afegeixen, com a conseqüència d'aquests dèficits, noves complicacions que provoquen que les persones immigrades no puguin recolzar-se, trobar-se, compartir i cercar solucions conjuntes davant les adversitats.

L'absència de la xarxa familiar i d'amistats accentua encara més el dol migratori, incorporant nous *estressors* sobre les persones immigrades, com són la manca d'adaptació al nou entorn, la solitud, l'enyorança, l'absència de relacions afectives, la tristesa provocada per la distància dels amics i dels familiars, la sensació d'aïllament i d'incomprensió en un entorn aliè, etc. Tots aquests elements, però, queden atenuats amb l'escalf i la companyia de les persones estimades, les més properes, ja siguin els familiars més directes, o per la trobada amb persones amb qui es comparteixen altres vincles, ja siguin la llengua, la comunitat d'origen, les preferències culturals, etc.

A banda, però, de la importància de reunir-se i trobar-se amb les persones més properes, un indicador rellevant en termes d'integració és la facilitat d'ampliar la xarxa social amb d'altres persones que no formen part de del grup sociocultural al qual es pertany. És a dir, que les persones migrades –i les autòctones- esdevinguin poroses davant el contacte i l'intercanvi cultural amb d'altres col·lectius, especialment amb el grup hegemònic de la societat receptora. D'altra banda, si això no es dóna, es produeixen processos de reclusió, de formació de comunitats hermètiques i aïllades, que viuen segregades en un mateix territori, al marge de les dinàmiques socials pròpies de la societat d'acollida, sense que es produeixi intercanvi i interacció. En definitiva: sense que existeixen situacions de reconeixement i de tractament igualitari en el marc del respecte a la diversitat cultural.

Perquè aquests processos de reconeixement i interacció social siguin factibles cal de la combinació de múltiples factors. En aquest moment, assenyalarem que, des de l'assumpció

teòrica de la perspectiva bidireccional dels processos d'integració, són necessaris gestos i accions per part de les persones migrades, així com també de la societat receptora, que permetin avançar en la direcció pretesa. Sense que s'expliciti una voluntat manifesta de reconeixement i de facilitar la interacció, aquests processos seran complexes. I ho seran perquè existeixen barreres que ho dificulten enormement. Algunes, de caràcter estructural, que tenen a veure amb diverses de les dimensions analitzades fins el moment, com ara l'accés al mercat de treball, la segregació urbanística, les oportunitats de progressar en termes socioeconòmics, la classe social, etc. I, d'altres, que van més enllà d'aquests àmbits, i que tenen a veure en qüestions de caràcter més simbòlic, com són l'existència i la superació de prejudicis, estereotips, rumors i percepcions negatives associades a la immigració que acostumen a dividir, enlloc d'agrupar. Tots aquests elements, productes de la construcció social i del desconeixement cultural, són obstacles que dificulten la creació d'una societat plural, però cohesionada, en detriment de la constitució d'una pluralitat de societats que coexisteixen, de manera aïllada i sense interacció, en un mateix espai.

Per tots aquests motius, val la pena centrar-se en alguns dels elements comentats, especialment per analitzar quines han estat les situacions més habituals en les diverses generacions d'immigrants andalusos a Olot; per comprovar perquè han estat importants, si és que ho han estat, les famílies i les xarxes socials; així com, en quina mesura, els cercles d'amistats dels andalusos ha incorporat persones d'orígens diversos, i han acabat formant part de la dinàmica social de la ciutat.

b) Trajectòries en l'àmbit de la família i la xarxa social i comunitària

Anàlisi de la primera generació

La primera generació d'immigrants andalusos és la que es va recolzar de manera més destacada amb la família i la resta de conciutadans andalusos, degut a què, lògicament, per ser els pioners en l'arribada i l'assentament a la ciutat, van tenir més necessitat de cercar l'acollida, l'escalf i el retrobament amb persones properes, per tal de poder superar amb més facilitats els obstacles del procés d'integració a la ciutat.

Ja s'ha comentat anteriorment, que especialment durant l'arribada, i els primers temps de convivència en solitari a la ciutat, foren els moments més complicats. Inicialment, doncs, la majoria dels andalusos tenien relació més directe amb altres immigrants, i difícilment la xarxa social s'ampliava amb persones catalanes. En aquesta etapa inicial, la força dels recels, de la desconfiança, del desconeixement, del descobriment i la constatació de les diferències, de l'aflorament dels primers prejudicis i estereotips, feia més complicada la

possibilitat d'establir relacions estretes entre ambdós col·lectius. Lògicament, la progressiva aparició d'espais d'interacció va afavorir el contacte, el coneixement i el conflicte, entès de forma genèrica, i no exclusivament amb una connotació negativa, etc.

Bueno, claro, al principio eran gente también andaluza, de Málaga, que aquí casi todos son de Málaga, de l'Algaida, digamos, pues sí, después pues ya de casados ya cambia el asunto, ya íbamos con gente catalana, íbamos a caminar, con una colla de la Garrotxa, hemos estado, muchos años, mira, y hemos seguido [...] A mí me ha gustado Olot des de siempre, des de que llegué. No me gustó los tres primeros años, que siempre lo diré, no porque la gente no te apoyara, es que claro, tú estás recién venido y la gente no te conoce de nada para apoyarte, y le pides faena en un sitio y de qué te conoce la gente... y si no hay faena, menos, hay crisis... bueno, pero al tiempo te abren las puertas, y ya cuando tienes las puertas abiertas ya las tienes abiertas, eso sí, Olot tiene eso... al principio hay gente que le cuesta, y yo digo "Y cómo es eso? Los andaluces no... Los andaluces conocemos a una persona y parece que la conocemos ya de toda la vida [...] En Olot fue muy fácil, yo mira, al hacerme la casa mismo, pues claro tienes que bajar a Olot, a los materiales que había, son gente de aquí del país, ¿no? Y te cogían confianza en seguida, y te conocían de toda la vida, en Can Pòlit, mismo, no? Éste tenía unos almacenes de material y es lo que te digo te daban facilidades... [ENT.3.1]

No, no me costó, ya te digo, ya... a esta chica que cuando yo me iba a casar la llevé a esta casa para que se quedara en mi puesto, la tengo aquí de vecina, hemos tenido la suerte que ella siempre... estamos... y somos amigas, y amigas de ella, ella era más joven, pues siempre hemos tenido una amistad... a parte de ya luego, como te he dicho luego ya no era tan raro, sí, sí, ui, ella me quiere que me ve y..., la primera *char...* porque nos decían charnegos, ¿sabes? Los charnegos... Y ella decía: "La primera charneca que conocí yo" [Riu] Y ella me enseñaba el catalán y yo le enseñaba el castellano. Pero vaya castellano ella se quedaba y vaya catalán yo... [Riu]. Nos lo pasábamos bomba... [ENT. 2.1]

De fet, amb relació a les dificultats inicials, diversos testimonis expliquen que, si els hagués estat possible, haurien tornat a Andalusia, pel malestar i la incomoditat que els suposava el fet de trobar-se en un indret desconegut, allunyat de la seva terra, i el més important, de sentir-se lluny dels seus familiars i amics més propers. A més, cal considerar altres factors, com el desconeixement de la llengua catalana -si bé, aquest factor no fou tant decisiu-, el paisatge o l'impacte de la societat industrial, també van condicionar un cert estat d'ànim negatiu als inicis de la seva estada a la ciutat, una sensació que es podia alleugerir si es comptava amb la companyia de familiars i coneguts.

Sí, sí, sí, he tenido amistades con los catalanes y con los andaluces, sí, sí... Ahora, con el tiempo, porque al principio los pasas mal, sí, sí, muy mal, yo ya te digo, al otro día ya me hubiera ido si hubiese tenido dinero pero... claro, no, ahora no, esta ya es mi tierra [...] Bueno, pero esto era al principio [deia que al principi els miraven malament], cuando no te conocen, porque cuando ya te conocen ya ven que no eres bicho raro... parecía que éramos bichos raros, te miraban así... Ya te ven por ahí, y ahora igual, y entonces ya vas teniendo amistad con los catalanes, que yo en aquella calle tengo amigos castellanos y amigos catalanes, y es lo mismo con unos que con los otros. [ENT. 1.1]

Durant molts anys, com s'ha descrit en l'apartat dedicat al treball, l'únic espai de relació i de convivència entre els immigrants andalusos i la població olotina va ser l'àmbit laboral. No obstant això, el món del treball fou un àmbit poc propici a establir relacions intenses i lligams estrets, especialment durant els anys cinquanta i seixanta, ateses les condicions de treball de l'època i l'elevada intensitat en el ritme de treball. Ara bé, tot i això, és cert que, com a mínim, va afavorir la interacció i el contacte, la convivència mútua en un espai singular, que va servir per començar a posar noms a uns rostres amb qui es compartia uns certs espais socials, però sense una interacció plena.

El treball, doncs, a banda de ser un espai entre iguals, en què més enllà de l'origen, les persones compartien objectius comuns, com ara el desig del bon funcionament de l'empresa, la millora de les condicions laborals, etc. esdevenia una oportunitat per començar a tenir nous contactes, persones amb qui confiar, a les qui poder ajudar, o de manera recíproca, persones que els podien ajudar a ells en qualsevol aspecte de la seva vida. Això no vol dir que en l'àmbit laboral es desenvolupessin de manera instantània llaços d'amistat i de solidaritat entre els treballadors, sinó que amb el temps, amb el dia a dia, amb el coneixement i el treball compartit, l'immigrant cada vegada deixava de ser percebut com a tal per considerar-se un company de feina més, amb les seves virtuts i els seus defectes. Aquest procés, però, no era unidireccional, és a dir, dels autòctons cap als immigrants, sinó que era bidireccional.

Sí, a la feina vaig fer amics, sí. Encara... ui! Encara ens veiem... La Lola, la María, sí... buf! Gent catalana, gent castellana, hi havia de tot. A més, m'estimaven moltíssim. Ja te dic, me portaren... el primer iogurt me'l varen portar elles, un iogurt blanc de vidre de Danone, *bueno*, a mi m'ha quedat sempre això... i ai senyor... jo no menjava aquestes coses, ja veus, no poder menjar un iogurt a casa... Com era possible? [...] Els amics que tinc a mi m'han valorat, la persona que sóc, segons ells sóc bona persona, treballadora, i poden comptar amb mi, això sí que m'ho han valorat ells. [ENT. 1.1]

El fet de treballar en determinades empreses, o per persones influents de la ciutat, esdevenia una oportunitat encara més favorable a l'hora d'obtenir nous contactes, influències i aconseguir noves oportunitats de tota mena. Així, en el cas d'una de les persones entrevistades, que va treballar al servei domèstic per una persona amb altes responsabilitats polítiques a la ciutat, destacava que, aquest fet, l'havia beneficiat molt, en la mesura que li va permetre conèixer altres persones que van ajudar-la, a ella o a d'altres persones per les quals intercedia, en el seu procés d'integració. Estar ben relacionat, ampliar la xarxa social i el cercle de persones d'influència era, doncs, una qüestió decisiva a l'hora d'aconseguir objectius de caire personal o professional.

Bueno, es que yo tuve la suerte de trabajar en casa del señor José, que conocía a tantas señoras de aquí de Olot, y casi al contrario, yo he buscado muchos trabajos a muchas señoras... Porque me han conocido, y ya... como ha sido una gente... ya te digo, que allí en Andalucía es muy diferente los ricos de los pobres, los ricos no sabrán *na* más que correr con el caballo, no saben ni las tierras que tienen, pero a la hora de la verdad... no... los criados, como ellos dicen, todos a parte, y lo que a ellos les sobraba, comían los criados. Y aquí no, yo tuve la suerte... luego el señor XX era médico, y ella era catalana, pero ni los niños ni... allí siempre se ha hablado castellano... Él decía: "Usted, en la calle, hable... pero aquí en casa se habla en castellano". Y han tenido un ambiente que no me he sentido... me sentía a gusto [ENT. 1.1]

Mi hermana, esa pequeña, debía de tener ya catorce añitos, pues fue un día allí en la casa [on ella treballava al servei domèstic] a darme un recado. Pues mira, la mujer, cuando vio a mi hermana dice: "Pepa, ¿esa nena quién es?". Y yo digo: "Ésta es mi hermana"; "Oh, madre mía, ésta es tu hermana?". Y yo digo: "Sí".[...] Y dice: "Hay, me iría de maravilla para mi familia, para la casa de mi hijo [acabava de tenir una filla], con mi nuera, para cuidar al niño. [...] Por eso te digo que con esta familia hemos estado... Estuve yo, con la madre, mi hija, mi hermana con su hijo, mi padre, luego ya terminó también en la empresa... [ENT. 4.1].

No cal dir que un altre àmbit que va facilitar la interacció i l'intercanvi entre les persones andaluses i les olotines va ser l'habitatge i l'urbanisme. En primer lloc, perquè en el procés de recerca d'un habitatge es donaven, lògicament, processos de relació i negociació; i, per altra, pel simple fet de compartir un mateix espai vital, ja fos una escala de veïns o per la convivència en un barri. En alguns casos, la certa segregació urbana que es podia haver donat, com en el cas del barri de Sant Roc, podia afavorir que les relacions es limitessin, en bona mesura, entre les persones andaluses, però, recordem-ho, Sant Roc no va ser el barri que va acollir exclusivament a andalusos –també hi van viure, persones provinents de la resta de l'estat espanyol, com ara la província de Conca, i persones catalanes de municipis

de pagès dels voltants, que si bé visqueren en d'altres zones del barri, tard o d'hora, entraven en contacte-, sinó que la seva presència es va distribuir de manera bastant proporcionada en gran part de les zones urbanes d'Olot.

Pel que respecte a la família, cal dir que aquesta ha estat i és una institució de referència per a la primera generació d'immigrants andalusos. Ja ho era en el context d'origen, en què a les llars hi solien viure diverses generacions de famílies, i en què era habitual una estreta relació entre els seus membres. Aquest fet, naturalment, es trobava a faltar especialment en els primers temps de l'emigració, ja que, entre els andalusos, era habitual conviure amb moltes persones al seu voltant. Trobar-se, de cop i volta, en un nou entorn, sense la companyia dels familiars afectava severament la moral i l'estat d'ànim dels immigrants.

En bona mesura, però, com s'ha vist, l'estratègia migratòria dels andalusos va ser, més que individual, col·lectiva. I més que col·lectiva, familiar. Així, les famílies enviaven els fills a noves destinacions per, posteriorment, si es donaven les condicions òptimes, traslladar-s'hi progressivament, en la mesura de les possibilitats de cadascú. Aquesta estratègia s'expandia cap a d'altres branques familiars, amb la qual cosa, altres membres de la família es podien veure abocades a l'estratègia migratòria. La família, per tant, podia ser un actor clau a l'hora d'emprendre el projecte migratori, ja fos amb el disseny del procés i de la decisió del lloc de destinació, o bé amb el finançament del desplaçament i de les despeses bàsiques per arribar fins al destí. A més, també cal recordar la importància de les remeses que els immigrants enviaven a les famílies, i que milloraven les condicions econòmiques al context d'origen.

La família nostra hi havia la tia Josefina, que era una germana del meu pare que va ser la que varem venir junts, i la tia Maria, que va venir també a Olot, més tard, ja a mediació de què hi havia el meu pare. Ella va viure sempre al barri de Sant Roc [...] I llavors varen començar a venir moltíssima gent de Villanueva de Algaidas, allò que quedar buit.... Clar, jo allà no hi tinc arrels, no hi ha ningú. I per part de la mare va emigrar la tia Ana, també va emigrar la *tia* Ester, i els fills. Allà només hi va quedar un cosí germà meu: els demés tots van emigrar aquí a Olot. Primer vam venir nosaltres, i els altres van venir a partir que nosaltres érem aquí. És clar, eren germanes del meu pare, que també eren molta colla, i ell els hi deia "que sí, que aquí hi ha feina, justament van començar les cases barates, les cases de Montolivet [ENT. 1.1]

Sí, después... y vino ésta que son tantos hijos, y ya empezaron a venir, les buscábamos trabajo... y así fuimos, fueron viviendo. Un hermano mío que ese es el mayor, que estaba en Barcelona, este se quedó en Barcelona. Pero digamos que todos vinimos así a poco a poco.

“Búscame un trabajo...”, y yo como en casa del señor Juan ya me conocían... “Ay, a ver si me encuentras una chica como tú” [ENT. 2.1]

A mesura que s’anava produint la incorporació de nous membres i, per tant, la reconstitució de la unitat familiar en el context de destí, la situació, com a mínim, s’estabilitzava, en el sentit que els migrants gaudien d’una microsocietat, que els era propera, en un context encara desconegut i aliè. Òbviament, estem descrivint un tipus ideal d’unitat i relacions familiars, que no pretén amagar la naturalesa conflictiva que acostumen a tenir les relacions familiars, així com les tensions que aquestes sofreixen en processos com els migratoris. Així, en alguns casos, diversos testimonis parlen d’episodis conflictius amb altres familiars directes, provocats per situacions en què la manca de solidaritat, la vanitat i les ganes d’aparentar afectaren de manera destacada la cohesió interna de la unitat familiar.

Tot i això, la possibilitat de disposar de xarxa familiar millorava aspectes com ara l’autoestima, la confiança, la felicitat, així com també incrementava exponencialment les possibilitats de desplegar estratègies que afavorissin la millora de les condicions econòmiques i socials. La família, per tant, podia ser un actor clau a l’hora d’inserir-se laboralment; d’obtenir suport econòmic, en cas de necessitat i mancances; un espai de trobada i d’ajuda mútua; un espai de socialització; un espai per a l’acollida i el coneixement de l’entorn; un espai per al manteniment de les tradicions culturals; un espai per a l’oci i la celebració; un espai per a la reafirmació identitària; un espai de transició cap a l’emancipació, i la constitució d’una nova unitat familiar, i un nou projecte de vida, més enllà d’allò personal, etc. Cosins, germans, tiets, nebots, àvies, parents: tots ells podien ser part d’una xarxa extensa, densa, permanentment connectada i amb clara vocació de permanència.

Esto lo hemos conservado todas las hermanas, de juntarnos, porque a mí padre, que en paz descansa, le gustaba mucho, nos juntábamos siempre, porque tú sabes lo que es estar ahí tantos hermanos, y luego los nietos, eso se te queda, aquello que era... Y como nos habían enseñado así, siempre hemos tenido... Ahora no, ahora ya no... ya está, ahora quedo yo, y una hermana mía que está peor que yo, y ahora ya eso [...] Siempre nos hemos juntado... y yo con mis sobrinos, sigo con esto: unas veces con uno, unas veces con otro... Y yo me siento... Cuando estoy con ellos y es aquellas noches que a veces no puedo dormir... duermo tan tranquila, satisfecha... empezamos a contar nuestras cosas y sí... [ENT. 2.1]

Cal destacar, també, la importància que va tenir l’arribada de persones grans, generalment àvies, que es van veure obligades a emigrar a causa de la sortida massiva dels seus familiars i davant la mínima disposició a quedar-se a viure soles a Andalusia, en cas que

hagués traspasat un dels dos membres de la parella. Tot i els condicionants adversos a aquesta emigració, a causa de l'avançada edat de les persones, la duresa que suposava el viatge i el fet de marxar de la seva terra en l'etapa final de les seves vides, aquestes persones van ser especialment útils per a les famílies, sobretot perquè donaren suport en la criança dels fills i permeteren que les dones poguessin continuar treballant fora de casa sense tantes obligacions. Tot i haver-se desplaçat a viure a Olot amb una edat avançada, algunes fonts orals consultades ens explicaren que, algunes d'aquestes persones van tornar, finalment, a Andalusia, per desig exprés de morir a la seva localitat natal. A més, aquestes persones van afavorir la transmissió de valors culturals propis d'Andalusia als seus néts i van ser d'especial importància en el seu procés de socialització i criança. En algunes ocasions, a més, aquestes persones es van integrar relativament bé a la ciutat, perquè podien coincidir a Olot amb persones originàries de la seva localitat que, com elles, havien hagut de marxar d'Andalusia.

También se vino mi abuela, la que me crío, se vino la abuela que me había criado, porque decía: "Ay, yo tan lejos, no te voy a dejar con dos niños chiquitos, en fin... Y se vino aquí... y nos gustó bastante Olot, ¿eh? Nos gustó mucho... Mi abuela estaba muy contenta, lo que pasa es que cayó enferma y ya tenía setenta y... setenta y dos años i entonces estaba tan sufría y tan cansada que se puso enferma y la llevamos allí, porque ella decía siempre: "Yo, lo único que te pido es que si me pongo mala que yo quiero morirme allí [...] Sí, porque claro no había salido nunca de allí, pero estaba muy contenta en ella en Olot, conocía a mucha gente del pueblo, porque había mucha gente que se había venido antes. Y sí, sí, siempre decía: "Olot me ha gustado mucho" [ENT. 5.1].

"Éramos una piña con la familia. Mira, cuando nos fuimos a vivir allí en el barrio de Pequín, en la misma calle vivía mí tía, estábamos allí... y mis primos, es que mis primos hemos tenido nosotros... No nos hemos criado como primos, bueno, nos decíamos primos, pero como si hubiéramos sido hermanos. ¿Me entiendes? No sé si al haber vivido en casa de mis abuelos [a Andalusia] todos los nietos venían allí en la casa, y las hijas venían todas allí donde estaban los padres, ¿no? Pues nosotros nos hemos criado todos juntos... Es que no, yo que sé... Mira, ahora, cuando estamos aquí, el uno está en Sabadell, el otro... entonces ya no... pero bueno, eso de llamarnos, venir a vernos... [...] Aquí también nos hemos ayudado mucho... Mira, eso que te decía, cuando vivíamos a la calle San Cristóbal nos íbamos a dormir a Sant Pere Màrtir, en casa de mi tía, que eso es una cosa buena, desayunábamos allí por las mañanas... Luego cuando nos fuimos allí en la calle xxx, que estaba mi tía, siempre estaba "Pepa, ¿qué haces? ¿Los niños? Si tienes que ir a comprar, los niños... Eso es muy importante. Yo... siempre hemos estado muy juntas... [ENT. 4.1].

Finalment, un darrer aspecte a remarcar de la família era la funció que va exercir a l'hora d'omplir els espais d'oci. La família, era, també, l'espai en què els membres de les famílies es trobaven i es reunien per a celebracions especials i dates senyalades. Aquest era, probablement, un dels pocs espais de distensió entre els membres de la família: pares i mares, germans, tiets, cosins, néts... Tots ells es trobaven i compartien celebracions en una generació que, en gran part, va gaudir de pocs moments d'oci i que va trobar, precisament en la família, alguns dels pocs moments d'esbarjo i relaxament.

En resum, doncs, en la primera generació la xarxa familiar va ser un element clau per tal de poder assentar-se al nou entorn, així com el principal element explicatiu de les migracions, a causa de la cadena provocada per causes familiars. Pel que fa a les xarxes socials i comunitàries, aquestes van ser, majoritàriament, entre andalusos en les primeres fases de l'arribada; la interacció i el coneixement amb la població olotina es van anar construint progressivament, sobretot a partir de la participació en el mercat laboral, així com en el progressiu contacte que s'anava donat amb el pas del temps i que feia créixer els vincles de confiança, més enllà dels prejudicis i els estereotips.

Anàlisi de la segona generació

En el cas de la segona generació d'andalusos, s'aprecien una sèrie de canvis en relació amb la composició de la xarxa social i comunitària, així com també del tipus de relacions que s'establiren amb la resta de membres de la seva família.

Un dels aspectes veritablement cabdals en els canvis pel que fa a les xarxes socials i comunitàries és que molts dels fills i filles de la immigració andalusa, ja van cursar la seva educació primària i/o secundària en les escoles d'Olot, de manera que els havia estat més fàcil la possibilitat de teixir relacions d'amistat durant la seva infància, cosa que esdevenia un salt qualitatiu important respecte els seus pares i mares. L'escola, per tant, com s'ha vist, a banda de ser un instrument valuósíssim per a la formació integral dels infants i els joves, així com per a la igualtat d'oportunitats, va ser també absolutament rellevant per a la cohesió social de les segones generacions d'immigrants.

No obstant això, els immigrants andalusos de segona generació, es van relacionar majoritàriament entre ells en els primers anys de la seva infantesa, sobretot aquells que vivien en zones amb predomini de població andalusa, i aquells que compartien, a l'escola, companys amb qui ja es coneixien prèviament a través de les seves famílies. En la majoria dels casos, aquesta tendència es donava de manera inconscient, sense que hi hagués cap motiu especial que ho justificués, com ara, que tinguessin dificultats per entrar en cercles

estrictament d'infants i joves olotins. En d'altres casos, però, algunes veus manifesten que sí que apreciaven certes diferències amb la resta de companys, però que aquest fet, no era viscut de manera problemàtica. Ràpidament, però, la convivència en l'àmbit escolar va anar afavorint la permeabilitat, les interaccions entre infants i joves que, sense ser-ne conscients, pertanyen a una nova generació d'olotins, nascuts a Olot, però amb orígens i arrels familiars diversos.

Els més habitual, però, va ser gaudir d'una xarxa social i comunitària amb amistats de tota mena, sense establir cap mena de distinció en funció de l'origen dels seus familiars. En alguns casos, algun dels grups d'amics es corresponia amb fills de persones immigrades, però progressivament aquests grups s'anaven relacionant i diluint amb nous grups que es formaven a partir de la participació en d'altres espais, com l'escola, alguna activitat extraescolar, etc.

Sí, *bueno*, jo crec que tenia una barreja perquè tinc amigues que són filles d'immigrants, potser les més amigues eren filles d'immigrants, però tenia amigues d'Olot de tota la vida, que diguéssim. Però sí que diria que les més properes eren com jo filles de famílies d'immigrants, No sé si és per casualitat o perquè érem moltes... Si penso amb la meua classe quan anàvem al Malagrida, més de la meitat de la classe érem filles d'immigrants, llavors, clar, com que érem tantes, la probabilitat... Però *bueno*, per exemple, sí que recordo que tenia una amiga, molt amiga, que és la Eva, que els seus pares eren immigrants i la Anna que també era molt amiga, molt amiga, i que els seus pares són catalans de tota la vida.. Vull dir, crec que... sí, a l'adolescència també... [ENT. 2.1]

De jove, de més jove, tenia més amistats del grup aquest de, d'immigrants que van venir aquí, fills, vaja, fills d'immigrants, i llavors clar, a col·legi ja comences a conèixer altres persones, tenia amiatat, també, amb gent d'aquí, nascuda aquí. I llavors aquí al barri de Benavent també tenia amiatat d'aquí, nascuts aquí. I ho he anat compaginant, o sigui que he tingut amiatats de tot arreu. Però més de jove, de petita, tenia amiatats de gent immigrant, que era la gent amb qui, diguéssim, al barri Antic, n'hi havia més. Era el tipus de gent que hi havia al barri. Llavors vaig canviar de barri, llavors al col·legi també hi havia gent que també vaig fer amiatat, després a FP també, gent d'aquí, d'allà [...] [ENT. 5.2].

A l'anar a l'Escola Malagrida em relacionava amb tot tipus de gent, i això és el tot, eh? [ENT. 2.2].

Pel que fa a la xarxa familiar, la majoria de les persones de la segona generació mantenen un record especial de la seva infància i joventut, quan encara vivien a casa els seus pares, en què els contactes i la trobada amb d'altres membres de la família, tant del pare com de la

mare, eren habituals. En alguns casos, com s'ha esmentat anteriorment, la figura dels avis i les àvies va ser molt important per a les segones generacions, ja que aquests es van ocupar de part de la seva criança i socialització. Els avis eren persones respectades, recordades de manera entranyable avui en dia pels néts, especialment per la seva saviesa popular, tot i tractar-se de persones que havien estat analfabetes i no havien pogut anar mai a estudi. Com s'ha explicat en el cas de la primera generació, els lligams familiars eren molt estrets, i aquest fet és recordat per molts dels membres de la segona generació: tiets que arribaven a la ciutat, relacions d'amistats amb cosins, trobades familiars multitudinàries, persones de referència dins les famílies, ja que havien servit de referents a l'hora de trobar feina, o els havien acollit en períodes de vacances, etc. Per tot plegat, el record d'infantesa és ben viu, i els lligams familiars són ben presents en uns anys de dificultats en què el suport mutu va ser important per als pares.

Jo per mi la meva família per mi és molt important. Perquè sempre ha format part de la meua vida. En els moments bons sempre han estat mi i en dolents, també. Soms una família que som molt unida, si s'ha de celebrar alguna cosa hi som tots, i si amb algú li passa alguna cosa també hi som tots. O sigui, que tant aviat riguem tots com tant aviat tots plorem. Però ens ajudem molt, això sí que ho fem. Jo tinc unes tietes i uns tiets que me sento estimada i els estimo, cosins que igual, i sempre hem tingut molta relació. I, *bueno*, se me va morir una tieta i la veritat és que ho vaig passar molt malament. I els avis també molts estimava molt, els pares de la mare, perquè els pares del pare no hi he tingut tanta relació, ells sí que es van quedar al poble i només els veia quan anava de vacances, però es clar, els pares de la mare sí, perquè *nada menos*, quan li va passar el que li va passar al meu pare [un accident] nosaltres vam anar a viure tots tres amb els avis [...] Jo m'he sentit estimada i reconec que també me'ls estimo molt i tenim molta relació. Hem tingut la sort que a la nostra família no hem tingut... ni s'ha enfadat ningú amb ningú... [...] La mare també ha tingut la sort que casi tota la seva família ha vingut, que també no s'ha sentit sola, i el meu pare, també té un caràcter que és una mica més independent, tot i *tinguent* els germans fora, doncs potser tampoc no els ha trobat tant a faltar perquè també la família de la mare l'ha *arropat* força... Jo suposo que hem tingut sort per això, perquè ens hem avingut tots molt i després l'entorn que hem trobat tampoc ha estat un entorn que diguis: "Ostres, no m'acabo d'integrar perquè és que la gent no m'accepta o..." No, no. [ENT. 4.2].

Sí, no, no, tenien molta relació. Ha sigut sempre una família molt *familiar*. Ha estat sempre molt units. En aquest sentit han fet molta pinya, sobretot amb la part de la meua mare, la meua mare més, perquè suposo que, al venir... per això, per haver nascut jo, la meua àvia ja es va instal·lar a casa de la meua mare, els meus pares, vaja, i s'han fet molt, vaja, molt. Jo me sento molt el pilar, no? Perquè, clar, també era la primera néta, també era com... tots... I la meua tieta, la germana de la meua mare, quan jo tenia tretze anys, se'n va anar a treballar a

fora [...] però ella venia cada cap de setmana aquí amb nosaltres, jo l'he viscut molt la meva tieta, bueno, ha sigut molt important, no? La meva tieta... i l'àvia moltíssim... vaja, que ens cuidava [...] La família s'ajudaven amb tot, amb el dia a dia, amb les festes i amb tot... És que els meus tiets, tot el que ens ha fet falta, sempre hi ha sigut, ens han recolzat amb tot, ha sigut una família d'ajudar-se molt [ENT. 3.2]

Hi havia un tiet de la meva mare, que aquest el recordo bé, perquè vivia a prop de casa i venia bastant sovint a casa, i la seva família, amb els cosins, *bueno*, som cosins segons, eren cosins de la meva mare; llavors, el meu avi, i tenia molta relació també amb els meus tiets, perquè eren més o menys de la meva edat, algun. Tinc un tiet que és una mica més petit que jo, o sigui, que tenia molta relació amb ells [...] En aquells anys hi havia una relació força estreta, sí, perquè venien a casa, i inclús li deien a la meva mare: "Aquesta nena li no sé què...", li donaré això, o no sé què... Feien de... amb mi, eh? Jo recordo que em donaven... Llavors va venir també un germà del meu pare a viure a casa, amb nosaltres, me'n recordo que ell tenia la seva habitació, que ningú hi podia entrar, que si la mainada [...] Hi va estar un temps, fins que ell es va casar, i llavors es va llogar un pis amb la seva dona i tal. També havia vingut a viure amb nosaltres la meva besàvia, però no me'n recordo molt, es veu que jo dormia amb ella... [ENT. 5.2].

A mesura però, que els anys han anat passant, i que les segones generacions s'han emancipat i han constituït noves unitats familiars, en paral·lel al traspàs d'alguns membres de la família, els tradicionals estrets llaços familiars dels andalusos s'han anat modificant. No podem parlar, de nou, d'una única tendència, ja que encara ara es detecten, entre segones i terceres generacions, relacions familiars molt estretes, així com una consideració altíssima de la família dins la seva escala de valors. Però, naturalment, els canvis socials, demogràfics, en les estructures familiars, en els valors hegemònics, entre altres, han afectat també al tipus de relacions, vincles i valors sobre la família en les segones generacions. Si bé és cert que la família continuada essent ben valorada, a la pràctica les relacions que s'estableixen són de tipus més formal, a diferència dels membres de la primera generació. Segurament, aquest canvi es deu, també, a la millora de les condicions de vida de les famílies andaluses, que les ha convertides en més autònomes i en menys dependents.

Anàlisi de la tercera generació

Aquesta tendència, tant pel que fa a la xarxa social i comunitària com pel que fa a la xarxa familiar, es manté en les terceres generacions, en les quals no es detecten grans canvis respecte la situació comentada per a les segones generacions. En tot cas, val la pena només deixar constància de l'estranyesa que provoca la simple pregunta de quin tipus de persona forma part del seu nucli més proper d'amistat, i més concretament, sobre si el seu

nucli d'amistats el formen joves amb orígens familiars andalusos, ja que no valoren si els avis dels seus amics són d'un origen o un altra.

També val la pena apuntar com, en els pocs casos estudiats, es manifesta amb absoluta normalitat com les persones estrangeres han format part, amb major o menor intensitat, del seu cercle d'amistats, cosa que ens fa pensar en una actitud oberta i sense prejudicis a l'hora de conformar la seva xarxa social i d'amistats.

Valoració global

L'anàlisi de la dimensió familiar i de la xarxa social ens mostra certes diferències entre les diferents generacions, especialment pel que fa a la primera, per a la qual la família va ser un actor molt important durant el procés d'assentament a la ciutat. A banda de les funcions que la família va desenvolupar durant aquest procés, cal tenir en compte que va ser l'encarregada de suplir un buit important, com era la mínima xarxa social i comunitària que els immigrants andalusos van tenir durant bona part del seu procés d'inserció social a la ciutat, a causa dels inicials recels amb la població autòctona. Aquesta situació, però, canvia de manera substancial en la segona generació, en part a causa del progressiu assentament dels immigrants andalusos a la ciutat, així com per l'accés generalitat dels infants i joves a l'escola, i per l'ampliació progressiva de la xarxa socials i comunitària, de la plena interacció entre el conjunt dels joves de la ciutat. Una tendència que, en el cas dels membres de la tercera generació, ja s'assumeix de manera absolutament normalitzada.

6. Identitat, ideologia i religiositat

a) Importància de la identitat, la ideologia i la religiositat en el procés d'integració

Les anàlisis globals dels processos migratoris acostumen a posar especial èmfasi en la qüestió de la identitat, tant des de la perspectiva individual com col·lectiva. Tal com s'ha comentat en l'apartat dedicat al marc conceptual d'aquesta tesi, la identitat individual confereix una personalitat pròpia als subjectes, i es conforma a partir de variables genètiques, però també es construeix socialment. Des d'aquesta perspectiva ens interessa comprovar com s'ha vist afectada la identitat dels immigrants andalusos en el marc del seu procés migratori i en el transcurs del seu assentament a la ciutat. En aquest sentit, s'ha modificat la identitat? Per quins motius? Com ha evolucionat? Què ha passat, també, en el cas de les segones i terceres generacions, les quals han conviscut amb elements propis de la societat d'acollida dels seus pares i, paral·lelament, amb elements propis de la societat d'origen dels immigrants? Com ha resultat aquest procés de convivència simultània entre dues realitats socioculturals tant diverses?

Les persones migrades són les que viuen de manera intensa els processos de redefinició de la seva identitat. El bagatge cultural que els és propi del seu context d'origen, conjuntament amb el progressiu contacte amb altres elements propis de la societat d'acollida, provoquen aproximacions cap a noves perspectives, tradicions, valors, cosmovisions, etc. que influencien de manera directa en les persones. Aquests processos, a grans trets, passen per estadis diferents, que va del tancament en allò que originàriament els era propi, a l'acceptació absoluta del que descobreixen en el context de destí, o la convivència, relativament pacífica, entre elements propis de la societat emissora i la societat receptora, fruit de la incorporació "pacífica" de cadascun d'ells.

Des del punt de vista col·lectiu, la identitat es manifesta a partir d'una sèrie de característiques comunes, que atorguen una certa personalitat a una col·lectivitat. En aquests casos, l'arribada de nous elements amb característiques diferents a la hegemòniques suposen la possibilitat de contacte i interacció, que pot desenvolupar en processos d'hibridació, assimilació, etc. Per aquesta raó, és interessant comprovar fins a quin punt la societat d'acollida accepta, reconeix i incorpora nous elements en la definició de la seva identitat col·lectiva.

Com s'ha vist, són diversos els elements que configuren la identitat individual i col·lectiva. En aquest apartat es pregunta, també, de manera específica, per dos àmbits estretament relacionats i que, de manera parcial, afecten a la identitat: la ideologia política i la dimensió

religiosa. Ambdues dimensions són importants, especialment per comprovar si s'han produït canvis intergeneracionals, però sobretot en comparació a les tres generacions.

b) Trajectòries en l'àmbit de la identitat, la ideologia i la religiositat

Anàlisi de la primera generació

Una de les primeres constatacions a palesar són les dificultats que expressen, les persones immigrades, a l'hora de definir-se en termes d'identitat. En la majoria dels casos, el que sembla una pregunta senzilla que automàticament donarà lloc a una resposta clara i convincent, poc a poc es va torçant, i a mesura que s'avança en les reflexions en veu alta van apareixen matisos i dubtes²¹⁵. En certa manera, aquesta complexitat és lògica entre els impulsors dels moviments migratoris, la majoria dels quals han marxat de la societat d'origen en edat jove, després de la socialització primària i en plena transició de l'etapa jove i adulta, i han passat bona part de la seva adultesa en un nou entorn, el qual ja els és més propi que el que van abandonar ja fa molts anys.

Així i tot, la majoria de les persones de la primera generació s'identifiquen, malgrat les dificultats que els suposa, com a andalusos i catalans (en menor mesura, també com a espanyols, per ordres diversos, i sense donar més importància a cap d'ells en concret). Malgrat les dificultats, la identitat dels andalusos de primera generació adoptaria elements provinents de realitats socioculturals diverses, i que en la majoria dels casos coexistirien de manera pacífica. Algunes persones entrevistades, però, utilitzen expressions com "ciudadà del mon" o "de todos los lugares". En total, doncs, de les cinc persones entrevistades, quatre es defineixen com a espanyols, andalusos i catalans, un com a "ciudadà del món", i només un dels casos, afirma no sentir-se catalana, tot i que contínuament afirma que "la seva terra és aquí". Tot i això, es fa difícil concloure que tots els casos es defineixen de forma clara i concisa, i que en tots ells es percep una identitat múltiple.

Aquest fet és bastant habitual, ja que si bé no es defineixen com a catalans, afirmen que Olot s'ha convertit en *la seva terra*. En tot cas, tots coincideixen en considerar-se andalusos, encara que ja faci més anys que viuen a Catalunya que no pas a Andalusia. Lògicament, el pas dels anys ha provocat que progressivament el marc de referència sigui Olot i Catalunya, i simultàniament que Andalusia es difumini en la seva cosmovisió, tot i que, com es veurà més endavant, continua present en el seu dia a dia i es mantenen vàries reminiscències dels seus orígens. No hi ha dubte que en els primers períodes d'arribada a la ciutat els records i

²¹⁵ Durant l'entrevista, aquest apartat començava amb la següent pregunta: "Tenint en compte la seva història personal, com es considera en l'actualitat? Espanyol, andalús, català, olotí? Per què?"

els sentiments propis d'Andalusia eren més presents, però el ritme frenètic de les seves vides i la constitució de noves famílies, el naixement dels fills i el progressiu assentament i adaptació a les pautes socioculturals de la ciutat provoquen que lentament, de manera gairebé imperceptible, es produeixin canvis en la identitat.

Pues espera que muchas veces no sé yo... como... porque como he estado en varios sitios... No me considero ni de aquí ni de allí [Riu]. ¡La verdad! Sí, sí, es verdad [pausa llarga, pensa] *Vamo* a ver, yo ahora me siento muy bien aquí, no es que me sienta catalana, me siento muy bien aquí, y ya está Yo no lo sé pero andaluza sí me siento, mis raíces no las voy a perder.... Pero ya te digo, que si ahora tengo que decidir si me quedo aquí o me voy allí, me quedo aquí... eso ya es otra cosa, mis raíces no las voy a perder, porque también, aquello me gusta también. Su forma de hacer, la gente es muy abierta, me gusta. Pero claro, que pasa, que como llevas aquí tantos años, pues ya te tira esto, también [...] Como dice la canción [Riu], que a veces la escucho, me siento andaluza y catalana... [ENT. 5.1].

Yo no sé, mira, mi marido es diferente... A veces me dice: ¿Sabes dónde estoy ahora? Y yo digo, "pues no sé". "Ahora estoy en la Atalaya, que en la Atalaya teníamos nosotros allí una casa. Ahí vamos ahí nosotros ya mismo... Yo, si mi marido estuviera bien nosotros nos íbamos *pa* allí... Siempre no. Porque yo allí a mis hijos no les veo ni a mis nietos tampoco... Bueno, a mis hijos... pero a mis nietos, yo no me quedo sin mis nietos [...] Yo, no sé... tengo allí a una hermana [...] Yo que sé, pero si yo me pudiera llevar a mis hijos y a mis nietos... Pero tampoco me iría allí, porque ahora ya aquí estoy mejor que allí, *ai*, yo que sé, ya ves que tampoco tenemos nada, pero la comodidad y lo que tenemos nosotros... [...] Yo soy andaluza, yo soy andaluza, eso no me lo va quitar a mi nadie, yo soy andaluza, pero yo me tira a mí eso más. Mira, yo cuando voy a Andalucía, cuando voy para allá, voy loquita, ya cuando cojo el tramo de Antequera, Archidona, "Ah, mi Algaida". Pero cuando vengo *pacá*, y ya entro, que ya conozco yo... que ya estamos en Gerona, me entra lo mismo! Digo: "Ah, qué alegría, por Dios, ya estamos en Gerona". Ahora, yo qué sé lo que me tira más? Pero yo que sé, si me pusieran una balanza, me parece que tiraría más *pacá*. Claro, es que lo tengo aquí casi todo! [ENT. 5.1]

Yo, mira, yo tengo un *desto*... no sé si es bueno o no. Yo te digo: yo soy una persona como todos, cuando nacemos, nacemos en el mundo. Estamos a dentro... en el mundo. Claro, nos ha tocado... pues nacer en Andalucía, por decir, ¿no? Donde has nacido... Pues soy de Andalucía. Ahora, por circunstancias de la que sea te has venido a vivir en Cataluña: pues soy de Cataluña, ¿no? Pero como decía mi... mi madre, que lo decía la abuela... "El querer, el querer, el tener amor por las cosas, es elástico, tú puedes estirarlo todo lo que quieras". Pues yo digo igual. El querer, tú puedes querer a tu madre, que te ha parido, y puedes querer a tu madre Cataluña que te ha criado. Y puedes querer, y quererlo todo. Pues yo soy del mundo. He nacido en Andalucía, quiero a mi Andalucía. Estoy viviendo en Cataluña, pues

quiero a Cataluña. O sea: una madre te puede parir y otra madre te puede criar: o sea, tienes dos madres, ¿no? ¿A cuál de las dos no vas a querer? [ENT. 3.1]

Yo... que quieres que te diga, yo andaluza, pero digo yo me siento también catalana... ¿Sabes? Yo me siento también catalana, es que yo aquí he estado casi todo mi vida... Y no *tenimos* mala suerte con las amistades, he tenido buena suerte con la amistad siempre, y eso pues... y lo sigo *teniendo* de años y años... Es que yo claro, voy allá y de los míos cada vez van quedando menos, sabes, porque ya..., toda la vida aquí, pues claro... [ENT. 2.1]

En canvi, quan se'ls pregunta per com creuen que s'identifiquen els seus fills, la majoria expressen, amb convenciment, que els seus fills són catalans, sobretot perquè han nascut a Olot. Tot i això, mantenen que en certa manera, una part de la seva identitat també incorpora elements propis d'Andalusia, tot i que no es detecta una especial fixació en transmetre i inculcar elements culturals i simbòlics. Allò que esdevé més present en les primeres generacions, i que posteriorment incorporaran les segones, són aspectes de tipus culinari i una lleugera predilecció per les expressions musicals, a banda de la llengua, com es veurà de manera específica en el proper apartat d'anàlisi. Els pares i mares, per altra banda, amb el pas dels anys, tampoc segueixen de manera destacada la realitat sociopolítica d'Andalusia, i en tot cas, poden dedicar-se a seguir la televisió autonòmica, especialment en períodes concrets, com ara en determinades festes populars, com són les processons de Setmana Santa o la Feria d'Abril.

Per altra banda, una de les qüestions de consens entre els casos analitzats és que la majoria dels immigrants de primera generació no tornaria, en l'actualitat, a viure a Andalusia, en part, perquè, fa més anys que viuen a Olot que no pas a Andalusia, i també perquè gran part dels seus familiars es troben a Olot, i no pas a Andalusia. Novament, doncs, la importància de la família torna a aparèixer entre els membres de la primera generació d'immigrants, ja que no s'imaginen lluny dels seus fills i dels seus néts. A més, molts reconeixen que, si bé acostumen, fins que la salut els ho permet, a tornar a Andalusia per visitar familiars i amics, cada vegada els costa més adaptar-se a les pautes de funcionament i a les formes de relació social d'Andalusia, que per a la majoria, ja no és la seva, cosa que provoca que, passats els dies previstos de rigor, la majoria prefereixin tornar cap a Olot. Probablement, és en aquests viatges en què són més conscients de la distància cultural i del conflicte d'identitat que implica tot moviment migratori i tot procés d'assentament i aculturació en un nou entorn sociocultural. En algunes ocasions expliquen com, quan van a Andalusia els hi diuen *els catalans* i com a Catalunya alguns encara els diuen *els andalusos*, cosa que exemplifica encara més el desconcert i les dificultats a l'hora de definir-se en termes d'identitat. Tot i això, les visites són sempre moments especials, emocionants, de

records i trobades amb familiars, amics, amb paisatges, olors, colors, un fet que en la majoria dels casos és recordat amb nostàlgia, emoció i sensibilitat.

Ahora ya... de ninguna manera yo me iría a Andalucía, bueno, iría a verla, yo allí que voy a hacer... Yo aquí, ya conozco, mis hijos, mis nietos... claro. No, no, es que no, ya tú vas allí... y lo que sea, y es normal, ¿eh? Tú ya te encuentras... parece como si fueras un forastero... pero es que hoy en día ya estamos forasteros en las dos partes... porque ya eres mayor, que esa es la base, ¿no? Vas allí y ya no te conoce nadie... aquí ya mismo, tampoco te conoce nadie... Ahora la gente mayores, pero aquí ya viven gente que son jóvenes, y ya no te conocen [ENT. 3.1].

No, nos lo hemos planteado nunca... No porque ya teníamos una casita allí, la vendimos hace ya bastante tiempo, y yo mis niños están todos aquí, y yo estaría allá todos los días nada más pensando en mis niños, en mis nietos, no, no... Cada año sí que vamos a ver a la familia, mi marido tiene allí cuatro hermanas, y yo tengo dos tías, y me gusta pero... ya te digo que me gusta, estar unos días y luego ya me vengo, ya añoro esto... [ENT. 5.1].

Respecte a dos elements més, com són com s'identifiquen respecte la política i la religió, en termes generals es manifesten vivències poc intenses, que destaquen més aviat per les inèrcies familiars que no pas per conviccions ideològiques i morals excessivament fermes. No cal oblidar, però, que aquesta és una generació marcada per la Guerra Civil i pel franquisme, cosa que condiona de manera extraordinària la seva cultura política i la identificació religiosa. Per exemple, en algunes llars, parlar de política era gairebé un tema tabú, i fins i tot en l'àmbit familiar es podia optar per no parlar-ne, mentre que d'altres era un tema ben present. En termes polítics, es dona una identificació clara amb el socialisme o, per ser més precisos, amb el *Partido Socialista Obrero Español* i en la figura de Felipe González, en bona mesura, per una certa consciència de classe (es té molt present els orígens humils de les famílies, així com l'experiència familiar i personal en una societat excessivament desigual i jeràrquica com l'andalusa), però també perquè aquesta havia estat, tradicionalment, la opció política de la seva família, que s'havia transmès a la generació posterior. Cal dir, però, que actualment es detecta, també, en aquest àmbit, un cert desencís en relació amb la política institucional, una decepció acumulada amb el pas dels anys i que s'expressa amb forma de retrets, de descrèdit i d'acusacions a la majoria dels partits tradicionals per no haver resolt bona part dels problemes que afecten a la ciutadania, haver-se preocupat més per interessos particulars que no pas dels col·lectius, i per la generalització de les pràctiques de corrupció que han sortit a la llum pública, tant a Andalusia com a Catalunya. La legitimitat de la democràcia i les institucions polítiques està àmpliament qüestionada, també entre els membres d'aquesta generació.

No, es que yo no me puedo sentir... de la derecha no me puedo sentir... ¿Sabes? Porque he vivido lo de Franco, era pequeña, pero a mí no se me olvidan las cosas de Franco... Y era muy pequeña, eh? Se te queda ahí gravado, porque de lo de ahora no me acuerdo y de lo de entonces sí... Y ahora lo de Rajoy... Mentira sobre mentira y... todo el mundo se equivoca, porque equivocarse todo el mundo se equivoca, pero... otro Franco... Porque yo política no soy, de política no entiendo, pero te das cuenta, y como yo he vivido aquello, que es duro también, de ver personas inocentes que por tener unas ideas que... ¿Eh? Cada uno que piense lo que, eh? Y eso, era pequeña, y eso no se me olvida [ENT.1.2]

Yo de ideas políticas lo que he sentido toda la vida, los socialistas, pero yo no entiendo de política, para nada, yo no sé cuál es el más bueno o el más malo. Cuando he votado he votado siempre a los socialistas. Yo no sé si es mejor o es peor, porque ahora, con lo que hay, no sabe una a quién creer. Pero que yo de eso no entiendo, no... [ENT.5.1].

Yo no soy.... es que en mi pueblo siempre éramos socialistas. Y he seguido siendo socialista. Yo se lo digo así. Que ninguno vale nada ahora, porque mira lo que hacen, todos se llevan lo que pueden. Que ahora está todo fatal, eh? Con eso que roban tanto, y la crisis que hay [...] Yo no soy de mucha política, nada, yo por votar a alguien... No sé cómo decirle, ahora, como hay tantos ahora, está ahora... este chico, el de Podemos, no? Y luego este otro de... *Ciutadans*... Y una no sabe ya... ahora te pones dislocada, no sabes tú... [ENT. 5.1].

Per acabar, en la dimensió religiosa, si bé la majoria de les persones s'identifiquen com a catòliques, aquest sentiment també apareix relativament diluït ja que, per exemple, hi ha una certa desconfiança cap a la jerarquia eclesiàstica i els seus membres. No destaquen, tampoc, excessives persones que siguin practicants, i amb els pas dels anys es detecta un cert relaxament en la pràctica religiosa, sobretot perquè en alguns casos s'explica que durant el franquisme haurien estat condicionades a l'hora d'exercir amb llibertat la seva religiositat. En canvi, i a diferència de les reticències que alguns testimonis expressen cap a la institució eclesiàstica, els andalusos senten devoció per sants, verges, etc., probablement en una dimensió més simbòlica i cultural que no pas espiritual. Així, a la majoria de les llars on s'han entrevistat els testimonis hi ha imatges de verges i sants, i sovint s'hi apel·la per tal de demanar-los que intercedeixin favorablement en alguna qüestió que els preocupa.

Anàlisi de la segona generació

Probablement és en les anomenades segones generacions que es donen situacions més complexes pel que fa al procés de definició identitària. Aquests processos, presents al llarg de tota la vida, són sobretot intensos en períodes com els de l'adolescència o en la transició a l'adulthood, moments ja de per si intensos per a qualsevol persona, i encara de manera més

acusada amb persones que hagin viscut, directament o indirecta, un moviment migratori. En aquest procés hi contribueixen de manera especial diversos factors, com ara la coexistència en, com a mínim, dues realitats socioculturals diferenciades, com són, per una banda, la llar i la família i, per l'altra, diversos espais de socialització de la societat d'acollida, com ara l'escola, els amics, el món del treball, que es caracteritzen per valors, pautes i cosmovisions sensiblement diferents a les de l'àmbit privat.

Alguns d'aquests elements que s'acaben de citar es manifesten en la manera com es defineixen les persones de la segona generació. Una primera qüestió a destacar és la dificultat per identificar-se de manera clara d'una determinada manera. No es donen, per tant, massa diferències amb relació a les opinions dels membres de la primera generació, que també manifestaven dificultats per definir-se de manera explícita. S'expressa, en certa manera, una incapacitat per haver trobat una fórmula pròpia d'autoidentificació, i s'acostuma a verbalitzar, després de diversos circumloquis, posicions ambigües, amb dubtes, que posen en evidència les dificultats que la segona generació ha tingut per construir una identitat clara i conscient. Així, en alguns casos, algunes persones recorren, a l'hora de definir-se, a expressions com "mediterrani"; altres afirmen que no saben què respondre, mentre que, en altres casos, s'acostuma a citar fórmules mixtes que combinen la identificació amb la ciutat, Olot, amb el país d'acollida, Catalunya, i amb la comunitat d'origen dels familiars, Andalusia. En pocs casos s'inclou la referència a Espanya, tot i que no queda clar si es tracta d'un oblit o una omisió conscient. En resum, podríem dir que dos casos s'identifiquen com a catalans i andalusos; un cas com a mediterrani, i en dos casos més s'expressa una certa incapacitat per identificar-se ni com a català, ni com a andalús i espanyol.

Això m'ho plantejo molt, perquè com que hi ha aquest moviment independentista, ara... jo no ho sóc gens d'independentista però tampoc sóc nacionalista, però no me considero tampoc espanyola.... *Bueno*, aquest sentiment [...] Jo a vegades em pregunto si és perquè ell [la seva parella, que es considera independentista] és català d'origen, que *bueno*, que jo també sóc catalana d'origen perquè he nascut aquí. Però jo no... no em sento... o sigui no m'agraden els nacionalismes, ni em sento espanyola... Sí que em sento catalana, eh? Però... no sé com dir-ho... és més... no, no, per una qüestió territorial... no ho sé... és que... això... no ho sé... sovint m'ho plantejo: em sento de Blanes, d'Olot, de la Costa Brava, de la Garrotxa, de l'entorn més proper... però... m'agrada molt el català, m'agrada Catalunya, però... no tinc aquest sentiment de... [ENT. 2.2]

Bueno, jo crec que sóc una barreja. Jo em sento catalana, perquè m'estimo la meva terra, *bueno*, jo considero que aquesta és la meva terra, també... i quan diuen *algu* dels catalans a mi em sap greu, perquè m'hi sento, però també em sento andalusa, i quan diuen *algu* dels

andalusos també em fa mal. O sigui: que jo em sento meitat i meitat, o no sé com dir-ho... però em sento dels dos llocs [...] Sempre m'he considerat una olotina més, i si s'ha de lluitar per la independència, jo lluito. [ENT. 3.2]

No em sento res. No, no... és veritat, eh? A mi m'ho demanen, allà, i me diuen: "tu nena d'on ets?" I me quedo *aixís*... és que no sé... no sóc ni d'aquí, ni d'allà, és que no... no m'identifico amb cap, eh? No, no, ho tinc molt... amb això sí que és veritat, és que em quedo parada quan em fan aquesta pregunta... per què dic: "D'on sóc jo?" Però és que, he viscut aquí des dels tres anys, però tampoc sóc... m'identifico amb la gent d'aquí, d'origen d'aquí, no sóc... no m'identifico amb ells... però tampoc m'identifico amb la gent d'Andalusia, que hi he anat i hi he passat molts d'estius, però tampoc m'identifico amb ells, o sigui que... Estic que a vegades m'ho demanen i dic... no sé què contestar. [ENT.6.2]

Probablement, aquestes dificultats per identificar-se de manera clara es deuen, com s'apuntava anteriorment, a la vivència simultània en diversos espais de socialització, en què predominen realitats socioculturals diferents. Ja s'ha vist anteriorment la importància de la família per als andalusos, i el fet que en molts casos el cercle de relacions socials més proper el conformaven els germans, cosins, tiets, etc, però com progressivament, entre els fills i filles de la immigració, el cercle d'amistats i de relacions es va ampliar. Tot i que no s'acostuma a destacar que els familiars s'esforcessin per transmetre excessives expressions pròpies de la cultura andalusa, és obvi que les segones generacions van créixer en un context en què la realitat andalusa fou present i se'ls transmeté una sèrie de valors que expliquen que gran part de l'anomenada segona generació, tot i no haver viscut mai a Andalusia, se'n consideri parcialment. Alhora, la feina, l'escola, el carrer, els companys eren, cada vegada més, també catalans, així com la ciutat esdevenia el marc vital de referència per a molts d'ells. En pocs casos es detecten exemples en què s'afirmi que aquesta convivència en les dues realitats fos excessivament traumàtica, ni que existissin pressions per condicionar la identitat en una única direcció, per tal que la identitat no es pogués configurar tenint en compte aportacions múltiples i no excloents.

Clar, jo a casa, la manera de menjar és d'allà. Quan ens ajuntem nosaltres, doncs, jo què sé, l'humor és d'allà. I si vaig allà també és d'allà. Però, *bueno*, això no vol dir que si jo estic amb un entorn de gent que tota és catalana no m'agradi l'humor, ni em sentit a gust per... O sigui: jo a casa, es clar, m'agrada el menjar d'allà perquè la mare sempre ens ha cuinat d'allà, però a mi m'encanta el menjar d'aquí, també. I les costums d'aquí també m'agraden, és que les he viscut sempre, però no et diré que no m'agradin les d'allà. També m'agraden. Perquè com que he viscut, o sigui, a casa he viscut les costums d'allà, però a fora de casa, *bueno*, a casa també... no està tancada a coses d'aquí, mengem coses que també són d'aquí i culturalment també, jo què sé, també hi ha coses que són d'aquí que també fem a casa... Per això, que

vull dir com que jo he viscut les dues cultures, però no és que digui: “O, és que tu només n’has de seguir una”, o me n’han inculcat una, no. Ni m’han dit mai a casa mal de la cultura d’aquí i ni en l’entorn que m’he mogut tampoc [ENT. 5.2]

Curiosament, quan es pregunta què suposa Andalusia a la seva vida, es constata una certa indiferència, més enllà de considerar-la la terra de naixement dels seus pares, i per sentir-hi una certa afectivitat. En canvi, la segona generació s’ha considerat un olotí més, independentment de l’origen dels seus pares. Alguns, per exemple, estan agraïts per les oportunitats que tant les seves famílies com a ells mateixos han trobat a Olot.

Pel que fa a la identificació política, no es detecten excessius canvis respecte a les posicions de la primera generació. En termes generals, la política no apareix com una de les principals preocupacions; més aviat, es considera una activitat que els és aliena i no els atrau de manera especial. Pel que fa a la ideologia, hi ha una identificació majoritària amb els posicionaments d’esquerres, però al mateix temps, de nou, apareixen expressions crítiques cap a la política, per la seva incapacitat per resoldre els principals problemes de la ciutadania, però, sobretot, pels constants casos de corrupció i nepotisme que han minat de manera considerable la confiança dels ciutadans cap a la política i els partits polítics tradicionals. Majoritàriament, les persones s’identifiquen d’esquerres, però desapareix la vinculació directa amb el *Partido Socialista Obrero Español* i amb el *felipisme*.

Finalment, respecte a la religió, s’observen ja certes diferències en relació amb les actituds dels pares i mares. Si bé entre la primera generació es detectava una certa identificació amb el catolicisme, feble i sense massa convicció, però com a mínim de certa importància, en el cas de les segones generacions aquest sentiment s’ha diluït bastant, i bona part d’ells, tot i haver estat batejats i casats per l’Església, s’identifiquen com a no creients, o com a catòlics, amb molts dubtes, no practicants. Probablement, en aquesta transformació cal tenir en compte el procés de secularització que afecta la societat espanyola, la qual, progressivament, des de l’adveniment de la democràcia, ha vist com la religió deixava de jugar un rol central en l’articulació de les creences, així com, al mateix temps, emergien amb força altres formes de religiositat al marge de les tradicions majoritàries.

Anàlisi de la tercera generació

Pel que fa a la identitat de la tercera generació s’observa, d’entrada, una major claredat en la identificació respecte a la dels seus pares i avis. Els tres casos analitzats s’expressen, en aquesta qüestió, de manera concisa, ferma i sense vacil·lacions, precisament en una qüestió que, per definició, esdevé conflictiva, com és la identitat. Una segona diferència s’explica en

el fet que cap d'ells afirma sentir-se, ni que sigui de manera parcial, com a andalusí. En els tres casos analitzats, les persones es defineixen estrictament com a catalanes.

No, jo com a identitat em considero catalana, que tinc família d'origen divers, però jo em considero catalana, perquè jo he viscut sempre aquí, els costums que tinc són d'aquí, bueno... tot: la història, la cultura, tot el que he mamat és d'aquí. Bueno, sí que m'han explicat coses, jo també he anat a Andalusia quan era més petita però jo quan vaig allà no em sento allò, identificada, com pot ser la meva iaia, que per molts anys que faci que està aquí ella és d'allà i s'hi sent identificada. Jo no tinc aquest vincle amb aquest lloc [ENT. 5.3].

Jo em sento català, sí, o sigui, no... no *desprecio* ni res la resta, però em sento català. He nascut aquí, parlo el català... no sé, és aquest el sentiment que tinc. Encara que, és clar, els cognoms que tinc són ben bé castellans, però és això, em sento català. Vulguis o no sóc espanyol, però jo em sento català [...] Una mica potser sí que amb el pas dels anys he canviat, quan et fas gran entens més coses, però no sé, jo crec que Catalunya està bé, i jo em sento orgullós de ser català, potser m'ha influït una mica des de que s'ha començat a parlar de la independència, però jo sóc català. Des de l'escola que he après el català, a casa parlo el català... [ENT. 6.3].

Jo em sento català, encara que m'ho haguessin preguntat quan tenia deu anys, per dir *algu*, jo t'hauria contestat que em sento català, i que no em sento espanyol. Bueno, per lo que he viscut sempre.. No m'han inculcat mai res, perquè vull dir, ni la meva mare ha sigut mai ni del sí ni del no, i el meu pare... que no m'inculcaven res. Però si m'ho haguessin preguntat fa deu anys si em sento espanyol o català hauria dir català [ENT. 2.3].

No s'esmenta que haguessin rebut pressions per part de ningú per tal d'identificar-se d'aquesta manera, i ho atribueixen a un procés personal, influenciat, clarament, per la seva trajectòria vital. D'aquesta manera, quan se'ls pregunta per què suposa Andalusia en les seves vides, s'acostuma a subratllar una importància molt remota, i com a molt, es parla de què simplement esdevé el lloc d'origen dels seus avis i pares. Certament, en alguns casos, sorprèn escoltar. Pel que fa a la ideologia, hi ha una identificació clara amb els posicionaments d'esquerra, tot i que la principal diferència rau en les seves preferències nacionals, clarament relacionades amb la seva definició identitària, que els empeny a tenir preferències per partits estrictament catalans.

Bueno, jo em considero una persona d'esquerres i independentista. Per dir-t'ho clarament,estic a les joventuts d'Esquerra Republicana des de fa uns quatre o cinc anys i tot i que ara no de forma molt activa [...] però sí que els darrers anys és quan més clara he tingut la meua ideologia [...] Quan jo era jove ni a casa... a casa meua mai han estat independentistes ni res,

a diferència d'amics meus que sí que tenen pares independentistes, jo sempre he estat, vull dir, ni a un cantó ni a l'altre... Però el sentit comú m'ha dit que era lo més lògic [ENT. 2.3].

Home, jo, clarament d'esquerres i independentista. No és que hi tingui.... i sigui, no sóc militant de cap partit i no tinc interès a fer-ho, tampoc, eh? Però sí, penso doncs que... potser també per la feina que faig i el context on som ara mateix [...] potser per totes aquestes coses m'hi he anat fent. Home, d'esquerres ho he sigut sempre però independentista ara sí, molt. Independentista sí que m'hi he anat tornant més amb el pas del temps, sí, perquè, no ho sé, m'enrabió [ENT. 5.3]

Valoració global

L'anàlisi de les tres generacions en termes d'identitat posa de manifest la complexitat de l'abordatge d'un element tant important per a les persones i per a qualsevol comunitat política. En la primera i la segona generació, sembla clara la dificultat que tenen els seus membres per definir-se de forma clara, cosa que demostra la complexitat intrínseca en tot procés de definició identitària. Un procés que, en el cas dels processos migratoris, encara és més conflictiu, en la mesura que la interacció amb d'altres realitats socioculturals sempre esdevé problemàtica, i pot dificultar, en alguns casos, els processos d'integració social a les societats d'acollida, així com les relacions amb les societats d'origen. El pas del temps, per altra banda, suposa una gradual assimilació a les pautes socioculturals pròpies de la societat catalana, i entre els membres de la tercera generació, es detecta una certa identificació en el seu entorn de referència, i una difuminació dels trets i els valors propis de la societat d'origen dels seus avis. De totes maneres, en aquest àmbit, sembla bastant encertat advertir que, els testimonis recollits en aquesta investigació, no reflecteixen la realitat del conjunt dels néts de la immigració andalusa i, al mateix temps, posen de manifest com el context d'acollida de la immigració determina, en bona mesura, el resultat dels processos d'integració i identificació. Queda clar, doncs, que semblen plausibles l'existència de realitats diverses dins el context sociocultural d'Olot, però també en el conjunt de Catalunya, amb realitats socioculturals diverses que donen peu a processos de definició identitària plurals.

7. Llengua

a) Importància de la llengua en el procés d'integració

La llengua és un dels patrimonis més rellevants per a qualsevol comunitat política. En el cas català, però, encara ho és més, precisament per la seva història. La seva rellevància no es redueix a la dimensió comunicativa, és a dir, aquella que permet, a diferència d'altres éssers humans, que les persones es puguin comunicar i relacionar. La llengua és, també, un dels símbols més pregons de qualsevol comunitat, que configura i determina la seva identitat col·lectiva.

La dimensió lingüística és, probablement, una de les variables on sovint es posa més èmfasi quan s'estudien els impactes de la immigració espanyola a Catalunya, que es va assentar al conjunt del país, com s'ha vist en el transcurs de la tesi, de forma espectacular durant bona part del franquisme. Però els debats sobre la llengua, que sovint sobrepassen l'àmbit acadèmic i es traslladen als mitjans de comunicació i a les institucions polítiques, es veuen fortament influenciats per mirades interessades, partidistes, i sense massa voluntat de discutir de manera argumentada les raons que s'esgrimeixen. Un fet que, probablement, posa de manifest la importància de la llengua i els intents per instrumentalitzar-la políticament.

Són diversos els motius que expliquen aquesta vinculació entre la llengua i la immigració interior que, a grans trets, es poden resumir en els següents fets. En primer lloc, com s'acaba de dir, per la significació de la llengua en qualsevol comunitat política, i més en el cas d'una llengua, com la catalana, amb un nombre de parlants relativament reduït. En segon lloc, per la voluntat planificada, persistent i continuada del franquisme d'aniquilar-la, tant pel que fa a la seves expressions institucionals, culturals i orals. I, en tercer lloc, per l'enorme repte que suposà, per a la llengua catalana, l'arribada d'un contingent tant important de persones no catalanoparlants en un context tant hostil com fou el franquisme. Indubtablement, les conseqüències del franquisme sobre la llengua catalana van ser extraordinàries, amb polítiques dissenyades i pensades clarament per eliminar-ne l'ús entre la població, prohibir-ne qualsevol forma de manifestació i expressió i imposar, en conseqüència, l'ús de la llengua castellana. L'objectiu de tot plegat era clar: eliminar, d'aquesta manera, una llengua mil·lenària i, simultàniament, amenaçar la supervivència d'una nació mil·lenària, amb manifestacions culturals tant diverses, com és el cas català, amb la pretensió de diluir la diversitat lingüística i cultural de l'estat espanyol a favor d'una visió homogènia i monocultural.

Els prop de dos milions de persones que van emigrar a Catalunya durant el franquisme van trobar-se, doncs, amb contextos lingüístics diversos arreu del territori. No es pot parlar d'una situació homogènia al conjunt de la país, sinó de diverses realitats sociolingüístiques que, si bé no correspon analitzar-les aquí, s'han de tenir en compte. Durant el franquisme, el català va sobreviure en un context sociolingüístic de diglòssia, és a dir, de coexistència amb el castellà, la llengua institucional del règim i que regia tots els esdeveniments polítics i administratius, amb el català, que en determinats territoris del país era la llengua que s'utilitzava en l'àmbit privat i en les comunicacions orals. Tot i això, al marge de les particularitats territorials, el cert és que predominà un context institucional hostil cap a la llengua catalana que feia pràcticament impossible, entre altres coses, que les persones immigrades poguessin aprendre i parlar el català amb normalitat, si aquest era el seu desig. No en va, el franquisme suposà per la llengua catalana, una situació d'excepcionalitat i d'alta amenaça per a la supervivència. Per ser més clars: en determinats contextos, sobretot urbans, el català era gairebé inexistent, i no es donaven les condicions mínimes per tal que les persones no catalanoparlants poguessin entrar-hi en contacte, ni que fos pel simple fet d'escolar-la en els diversos espais de socialització.

L'adveniment de la democràcia i la recuperació de l'autogovern de Catalunya va suposar l'inici de polítiques de normalització lingüística i de protecció de la llengua catalana en un context de bilingüisme. Han calgut molts anys i polítiques lingüístiques per tal que el català sigui, en l'actualitat, una llengua amb 5,9 milions de parlants a Catalunya²¹⁶, tot i que manté la condició de fragilitat pròpia de les llengües minoritàries que conviuen en contextos de bilingüisme. La llengua ha esdevingut un element de cohesió social i el català ha recuperat, malgrat les incerteses i els atacs continuats, una certa estabilitat a Catalunya i a d'altres regions de parla catalana. I, a més, ha superat, amb relativa bona nota, una nova arribada considerable de persones immigrades, en aquest cas, d'origen internacional, que ha contribuït a la seva inclusió social en adoptar el català com a llengua comuna. La llengua, per tant, afronta periòdicament, en paral·lel a l'arribada de nous fluxos immigratoris, el repte de convertir-se en llengua d'acollida, integració i cohesió social. Tots aquests elements, doncs, exposats de manera introductòria en aquest apartat, s'han de tenir en compte a l'hora d'analitzar els nostres resultats.

²¹⁶ Font: Enquesta d'usos lingüístics de la població 2013

b) Trajectòries en l'àmbit de la llengua

Anàlisi de la primera generació

L'anàlisi de la primera generació d'immigrants andalusos a Olot és especialment rellevant per tal de comprovar quin rol va exercir el català en el procés d'assentament de la immigració andalusa, i fins a quin punt el català va esdevenir una variable inclusiva, discriminatòria o irrellevant. Tanmateix, és interessant conèixer si, per contra, les persones castellanoparlants va patir algun tipus de discriminació. En concret, doncs, ens interessa aprofundir en quin context polític i lingüístic es va produir l'arribada de la immigració andalusa a Olot; en quines van ser les actituds lingüístiques dels immigrants andalusos i de les persones catalanoparlants a partir de la seva arribada a Olot; i, també, quines van ser les actituds lingüístiques dels andalusos amb els seus fills i néts.

Tot i que no existeixen obres ni monografies que hagin estudiat amb deteniment la situació de la llengua catalana a Olot durant el franquisme i que, parcialment, ja s'ha abordat aquesta qüestió al llarg de la segona part de la tesi, podem afirmar que, especialment durant els primers vint anys del franquisme, Olot va viure intensament els efectes de la repressió política cap a qualsevol expressió de catalanitat. La llengua, per tant, de la mateixa manera que altres expressions culturals o identitàries relacionades amb la catalanitat, com ara festivitats i associacions, va ser perseguida i foragitada de la l'esfera pública de la ciutat. El castellà era, en totes les dimensions de la vida social i política olotina, la llengua vehicular, ja fos en les institucions (ajuntament, església, escoles, etc.) o la premsa. No serà fins ben entrada la dècada dels seixanta que progressivament s'obriran noves escletxes que suposaran un avenç del català en la dimensió pública, més enllà de l'àmbit privat, on havia quedat reclòs d'ençà de la victòria de les tropes franquistes. D'aquesta manera, algunes revistes de l'època començaran a publicar alguns dels seus escrits en català, així com també es començaran a fer classes de català per a persones adultes que, durant la seva infància, havien estat escolaritzades en llengua castellana i no sabien escriure correctament el català d'acord amb la normativa. El context, doncs, és important a l'hora d'analitzar el comportament de la primera generació d'immigrants andalusos, ja que condicionà de manera extraordinària l'aproximació dels immigrants andalusos a la llengua catalana. Cal recordar, a més, que sobretot en el cas dels primers immigrants andalusos, sobretot els que arribaren durant la postguerra, el català suposà una veritable sorpresa per a ells, ja que no el coneixien ni s'havien imaginat que es pogués parlar una llengua que no fos el castellà. Aquest fet, però, com s'ha vist prèviament, va canviar a mesura que els nous immigrants que arribaren posteriorment ja comptaven amb una xarxa social que els informava de diversos aspectes de la societat olotina.

La primera de les constatacions a realitzar és que la primera generació d'immigrants andalusos no va adquirir coneixements, en els primers anys a Olot, ni posteriorment, del català. Si bé amb el pas dels anys algunes persones l'han pogut entendre, la gran majoria no el parla, i lògicament, tampoc l'escriu i el llegeix. Aquest fet, que sovint sorprèn, i fins i tot indigna a algunes persones catalanoparlants, ja que ho interpreten com una manca de sensibilitat cap a la llengua de la terra que els va acollir, presenta, però, una sèrie d'arguments que probablement ajudin a entendre, sense prejudicis, els motius.

Un primer element que cal tenir present és que la majoria de les persones immigrades que van arribar a Olot durant el franquisme eren persones joves. De fet, les dades extretes dels padrons municipals d'aquells anys constaten com l'edat mitjana dels homes dels immigrants andalusos fluctuava entre els 22 i els 25 anys, depenent de l'any d'arribada i el gènere. Es tractava, per tant, d'una edat ja plenament apte per al treball productiu, i clarament allunyada de l'etapa escolar. Tanmateix, no cal oblidar-nos del nivell d'instrucció de les persones immigrades andaluses. Si bé és cert que no el coneixem amb precisió, perquè no disposem de dades, sí que sabem, tal com s'ha analitzat en l'àmbit educatiu, que bona part dels andalusos arribaren a Olot amb un nivell d'instrucció molt baix, amb una presència significativa de l'analfabetisme en els homes, i sobretot entre les dones. Així doncs, el fet que les persones immigrades arribessin en edat laboral i que, a més, el seu nivell d'instrucció fos generalment limitat, són dos factors que haurien dificultat molt l'aprenentatge de la llengua, fins i tot si el context polític hagués estat diferent. Aquests dos elements, edat d'arribada i nivell d'instrucció, són dos elements importants a tenir en compte a l'hora d'entendre les actituds lingüístiques vers el català.

Tanmateix, cal tenir ben presents altres aspectes que poden resultar esclaridors de la situació que estem descrivint. Un element imprescindible, en part relacionat amb l'edat d'arribada, és que la principal prioritat de les persones immigrades era inserir-se, el més ràpidament possible, en l'àmbit laboral. Ja s'ha vist al llarg de la tesi que, llevat d'episodis momentanis molt concrets, Olot va ser una ciutat amb una alta capacitat d'atracció de mà d'obra, per la qual cosa els immigrants podien accedir ràpidament a una feina. La feina, a més, ja hem vist que ocupava gran part de la jornada diària dels immigrants andalusos, els quals recorrien, si podien, a les hores extraordinàries com a única via per poder aconseguir alguns estalvis, a causa dels salaris baixos que es pagaven a la ciutat. En d'altres casos, es simultaniejaven diversos treballs al mateix temps, amb la qual cosa era molt difícil gaudir de temps lliure per dedicar-se a altres activitats. Però, a més, no cal perdre de vista un element notablement important: com és que, per accedir als llocs de treball, el català no era considerat un element necessari. No se n'exigia la parla, ni tant sols la comprensió, per la

qual cosa, la feina no va ser considerada mai una via indirecta per afavorir el coneixement i l'aprenentatge de la llengua. Cal matisar, però, aquesta afirmació, per tal que s'entengui bé. El català no va ser mai un requisit per accedir a un lloc de treball: lògicament, no ho hauria pogut ser durant el franquisme, que s'encarregà de prohibir-lo; però tampoc ho era en una dimensió informal: no existia una consciència entre els catalanoparlants de la importància de fomentar l'ús del català entre la població nouvinguda, per la qual cosa aquest era una requisit que en la majoria dels casos ni es plantejava. Ara bé, si cal que afirmar que l'àmbit laboral va ser un espai en el qual, de manera informal, les persones immigrades van entrar en contacte amb la llengua. Ni que fos de manera superficial, les relacions de treball entre els companys de feina feien que, en alguns casos, s'escoltessin paraules en català i que progressivament aquesta llengua comencés a ser més familiar entre els andalusos instal·lats a Olot. De fet, alguns d'ells, afirmen que les primeres paraules que van aprendre en català les van aprendre en el marc del lloc de treball.

La manca de temps és una altra de les principals raons que esgrimeixen les persones andaluses a l'hora d'explicar el desconeixement i la impossibilitat d'aprendre i utilitzar com a pròpia la llengua catalana. El treball productiu, entre els homes, i la combinació de treball productiu i reproductiu entre les dones, ocupaven de manera gairebé absoluta les jornades dels immigrants andalusos, els quals, però, encara necessitaven més temps per altres qüestions, com ara l'atenció a d'altres familiars i coneguts que arribaven a Olot, la cerca i/o la construcció de l'habitatge, etc. A més, també cal esgrimir un altre element que, en el cas de les dones, dificultava encara més la seva immersió en la llengua catalana. Com ja s'ha vist en apartats anteriors, les dones treballaren en l'àmbit productiu i s'ocuparen, gairebé en solitari, del treball reproductiu, amb la qual cosa no els restava temps material per a qualsevol activitat extraordinària, ni que fos gaudir d'un mínim temps d'oci i esbarjo amb els familiars o amics. En el cas de les dones, per tant, són diversos els factors que de manera acumulativa dificultaven el seu aprenentatge: l'edat, el baix nivell d'instrucció la predisposició a treballar, les tasques reproductives i el poc temps lliure per a dedicar-se a activitats personals.

Un altre dels arguments que expressen alguns dels immigrants andalusos és que no el van parlar per la vergonya que els provocava parlar-lo. Una vergonya a qui acompanyava, simultàniament, la por a equivocar-se i, per tant, a ser objecte de broma entre els catalanoparlants. Aquest fet, però, difícilment mesurable, és extrapolable a qualsevol procés d'aprenentatge d'una nova llengua, i es supera ràpidament si existeixen prou estímuls per al seu aprenentatge. Segons ells, el català era una llengua que, si bé no era excessivament difícil d'entendre, els costava d'aprendre, amb l'agreujant de la fonètica garrotxina, la qual

consideraven que en dificultava encara més l'aprenentatge. En alguns casos, algunes persones havien experimentat algunes befes i mofes per part de catalanoparlants que, en comptes de reconèixer el seu esforç per parlar català, se'n podia riure en cas que el parlés de manera incorrecta, o amb una pronunciació poc precisa. Aquest fet reduïa encara més els pocs estímuls que existien per a l'aprenentatge del català.

Porque claro... aunque yo lo entienda... pero hablarlo...Yo lo entiendo todo, todo perfecto, pero... Mira, aquello que me ha dado corte... Porque he visto a mucha gente que han metido muchos *piscinazos* como yo digo [Riu], lo han hablado y dicen la mitad de las palabras bien y... Así es como se enseña uno pero yo para decir payasadas no... Yo tenía vergüenza de decir algo mal, eso es lo que me ha costado a mí. Claro, como no puedo pronunciar bien, a veces los niños se ríen conmigo. Y ellos mismos me hacían las bromas, no? Me decían: "Pepa, tú eres castellana, eh?" Y yo decía: "Sí, sí..." [Riu] [ENT. 5.1].

Finalment, tot i que aquest no sigui un factor que les persones immigrades identifiquin com a importants a l'hora d'explicar les seves actituds lingüístiques, cal també posar de manifest un aspecte que s'ha comentat anteriorment, i que condiona de manera important la dimensió lingüística, com és la xarxa social i d'amistats de les persones andaluses. La majoria de les persones immigrades andaluses de primera generació va comptar amb una xarxa social i comunitària formada bàsicament per a persones andaluses, ja fossin familiars o coneguts del seu lloc d'origen. A més, en aquells anys, no es donaren grans situacions d'interacció social, com ara en espais recreatius o d'oci, per la qual cosa el cercle més proper d'amistats en què es movien era majoritàriament castellanoparlant.

Cal destacar, però, els dos factors més rellevants que explicarien el fet que la primera generació d'andalusos no hagi après ni parlat el català que, combinats amb tots els arguments exposats anteriorment, ajuden a entendre millor aquesta situació. Un primer element, que en part ja s'ha comentat en els capítols anteriors, és que el català no va ser, especialment durant el franquisme, però també des de la democràcia, una llengua necessària per poder viure a Olot. Aprendre una llengua implica un esforç i, si aquest no es veu recompensat, les persones renuncien a aprendre-la, almenys des d'una perspectiva estrictament utilitarista. Les persones immigrades van poder i han pogut viure, encara en l'actualitat, sense cap mena de dificultat, amb la llengua castellana. Així, el català no s'ha percebut com una llengua necessària i imprescindible per a desenvolupar-se a Olot, per la qual cosa, el seu aprenentatge no ha estat cap mena de prioritat instrumental²¹⁷. En alguns

²¹⁷ És interessant, en aquest sentit, el testimoni d'una de les persones entrevistades que va viure, abans d'arribar a Olot, un període de temps a Alemanya i un altra a França. En ambdós casos, si bé no van aprendre la llengua a causa del poc temps que hi van viure, tenien clar que l'haurien après, ja que els era imprescindible per viure-hi.

casos, certament minoritaris en la primera generació, si s'ha après ha estat per una voluntat de conèixer i aprendre la llengua de la societat d'acollida, com un senyal de voler formar part de Catalunya i d'adoptar, conjuntament amb la seva llengua materna, una nova llengua pròpia, com és el català.

Yo es que para los idiomas... Cuando llegamos aquí no había nada de catalán en las escuelas, eh? Sólo en castellano... pero la gente en la calle hablaban en catalán. Hombre, tu les contestabas en castellano y no había problema.... Nosotros no hemos tenido nunca problemas. A veces a mí me ha costado apuros porque claro... [ENT. 5.1].

Paral·lelament la percepció del català com una llengua que no era imprescindible per viure a Catalunya, cal destacar les actituds lingüístiques de les persones catalanoparlants, que reforçaven encara més aquesta percepció d'inutilitat de l'aprenentatge del català, ja que sistemàticament se'ls dirigien en llengua castellana. Un castellà, per cert, que en alguns casos podia ser veritablement difícil de comprendre, però que durant el franquisme, i també durant bona part de la democràcia, ha estat la llengua que els catalanoparlants han adoptat per relacionar-se amb la població *diferent*, ja siguin els immigrants espanyols del franquisme, o els immigrants estrangers que arribaren a finals del segle XX i principis del segle XXI. Aquesta actitud, justificada durant anys com una senyal de cortesia, ha esdevingut veritablement perjudicial per a la llengua catalana, i alhora, es pot definir com una actitud, segurament inconscient, de discriminació cap a la població nouvinguda, a qui se li està donant el missatge que la llengua de la societat d'acollida no és la seva llengua. Una actitud que, certament, dificulta el procés d'inclusió social de les persones immigrades i la seva pertinença al cos social²¹⁸.

Yo ya me gustaría de saberlo hablar correctamente, pero no he tenido tampoco la necesidad. Es que incluso ahora vas a todos los sitios y te hablan en castellano, a todos los sitios que vayas, aunque sean catalanes, te hablan en castellano. Pues bueno.... Si te hablan en castellano no les vas a contestar en catalán... Es eso, pero a mí me da igual... [ENT. 2.1].

Sí [li parlaven en castellà], de la democracia para acá es cuando ha cambiado, pero antes dentro de la dictadura no... te hablaban en castellano. Y al poco tiempo también, la gente cuando ya eso... tú hablabas castellano.... Y ahora yo para que me hablen en catalán... tengo

“No me ha llamado la atención [Riu], es verdad. Si hubiera seguido en Francia seguro que... por obligación, porque ya entendía bastante, yo, pero claro...” [ENT. 5.1]. Queda clar, doncs, que en un context sociolingüístic com el català, i més sota l'amenaça del franquisme, existien molt pocs estímuls per aprendre la llengua catalana.

²¹⁸ Cal dir que les actituds lingüístiques de les generacions més joves han evolucionat i que en el cas de la immigració estrangera, s'han dut a termes campanyes institucionals i polítiques encaminades a convertir la llengua catalana com una llengua de cohesió i inclusió social, afavorint-te l'aprenentatge i l'ús, i sensibilitzant a la població catalanoparlant de la importància de dirigir-se a la població nouvinguda en català, sense que això vagi en contra de l'aprenentatge d'altres llengües ni de dificultar la comunicació entre les parts.

que yo empezar a hablar a ti en catalán. “Hola, bon dia, què tal, com anem?” Y entonces ya me hablan catalán. Si llego y digo “Hola, buenos días, qué hacéis aquí?” Ya me hablan en castellano. Pues eso no lo tendrían que hacer... si te conocen... Ahora, si no te conocen... bueno, pero si te conocen... “Háblame en catalán?” Yo he tenido un compañero que empezó con catorce años y ya está a punto de retirarse y siempre me ha hablado en castellano. Y viene muchas veces y me habla en castellano. Yo ya no digo más nada... Digo: “No me hables más castellano: con que hable yo ya tengo bastante” Háblame en catalán? “No, no, que usted un respeto...” “Deja de respeto y de puñetas...” [...] Hombre, claro... Si tú me *parlas* a mí en catalán alguna palabra puede *sortir*, no? *Ara*, si tú me hablas siempre en castellano qué quieres que te hable yo en catalán... [ENT. 3.1]

Així, doncs, la primera generació va parlar en castellà en tots els àmbits de la vida social. Òbviament, en l'àmbit familiar, en el qual es parlava amb els fills i filles, així com també amb la resta de familiars, en castellà. I també, en la resta d'esferes de la vida social, com ara l'àmbit laboral, veïnal, etc. És interessant, però, analitzar quines van ser les actituds lingüístiques amb els seus fills, i en aquest apartat, es constata un consens unànim en què la majoria dels andalusos valorava molt positivament que els seus fills aprenguessin el català, com així ho van fer. Si bé una part dels fills de la primera generació va estudiar a l'escola franquista en castellà, la majoria el van aprendre gràcies a la relació amb d'altres companys de l'escola, o al carrer, en què aquests compartien espais d'oci i de lleure. Per als pares i mares era positiu que els seus fills aprenguessin dues llengües, i en cap cas hi havia pressions per tal que els fills no aprenguessin el català. Ans al contrari: bona part dels pares i mares trobaven absolutament lògic que els seus fills, nascuts a Olot, aprenguessin la llengua d'ús social a la ciutat, especialment a partir de la caiguda del règim, l'arribada de la democràcia i l'inici de les polítiques de normalització lingüística.

Yo lo veía bien, yo quería que hablaran lo que quisieran, yo ya lo veía bien, sí, esto sí, hombre, si estás en Catalunya tienes que hablar el catalán. Yo ya te digo, yo porque tuve la suerte de trabajar en casa del señor Pedro [que era castellanoparlant], si no ya lo hablaría... Si no hubiera estado con el señor Pedro entonces sí que lo hablaría. [ENT. 2.1].

Ellos sí hablan catalán, normal, ellos tienen que hablar... lo han hecho ya todo en catalán, sí. Tenían mis niñas mejores notas en catalán que en castellano [Riu]. La Isabel siempre lo decía, la maestra [...] Sí, mis niños siempre que vienen aquí en castellano, y mis nietas vienen aquí e igual. A veces dicen palabras en catalán con nosotros, sobretodo el pequeño, pero como yo lo entiendo, pues nada. Pero ya los más grandes sí que me hablan en castellano. Entre ellos se ponen a hablar catalán, pero luego con nosotros, no. Tampoco les hemos decidido nunca “háblanos en castellano”, pero ellos, mira, nos respetan. [ENT. 5.1].

Aquest fet, doncs, va ser important de cares al procés d'inclusió social dels fills i filles de la immigració, els quals, com es veurà a continuació, van viure amb absoluta normalitat el bilingüisme, que en el cas de l'Olot dels anys setanta i vuitanta, clarament es diferenciava per l'ús del castellà en l'àmbit familiar i l'ús del català en l'àmbit públic.

Curiosament, alguns immigrants andalusos han començat a aprendre o a parlar mínimament el català coincidint amb la seva jubilació i, en alguns casos, el principal factor desencadenant ha estat el naixement de néts, amb alguns dels quals han començat a parlar, ni que sigui algunes paraules, en català.

Anàlisi de la segona generació

L'anàlisi de la segona generació ens mostra algunes diferències significatives pel que fa a la llengua. Com ja s'ha vist en el relat de la primera generació, la majoria dels pares andalusos estava d'acord en què els seus fills i filles aprenguessin la llengua catalana, ja que entenien que era la llengua pròpia del país on havien nascut i percebien que els seus fills havien de tenir les mateixes oportunitats que la resta d'infants i joves de la seva edat, per la qual cosa la llengua era percebuda com un element substancial. Cal recordar, en aquest punt, que la majoria de les persones entrevistades de la segona generació van néixer entre els anys 1961 i 1971, amb la qual cosa alguns d'ells es van escolaritzar a finals del període franquista, i d'altres, als inicis de l'etapa democràtica. En alguns casos, doncs, el català ja havia estat la llengua d'ús habitual a l'escola, i entre els que no van ser-hi escolaritzats, el contacte amb la llengua catalana es podia donar, per exemple, en les hores d'esbarjo, amb la resta de companys de l'escola. A més, van accedir a la majoria d'edat al començament de la democràcia i, per tant, en un context de recuperació i promoció de la llengua catalana, amb la qual cosa el context polític i sociolingüístic ja era més favorable per al seu aprenentatge, i més, en un municipi com Olot, tradicionalment amb una proporció molt elevada de persones que utilitzen el català com a llengua habitual.

Tenint en compte aquestes consideracions, cal dir que els fills i filles dels immigrants andalusos tenen un bon coneixement del català. El parlen, l'entenen, l'escriuen i el llegeixen, la qual cosa suposa una diferència substancial respecte els seus pares i mares. Òbviament, aquest canvi s'explica fonamentalment per la nova situació política del país, amb una normalització i expansió de la llengua catalana en múltiples dimensions, i sobretot, per la posada en marxa de polítiques públiques de foment de la llengua catalana, especialment amb l'escolarització obligatòria en llengua catalana, coneguda com a immersió lingüística, així com també gràcies a la contribució d'altres mecanismes veritablement importants, com

són la creació d'una xarxa pública de televisió i ràdio en català, entre molts altres²¹⁹. Tot i això, en aquests casos, també es detecten diferències entre els fills dels primers immigrants que van arribar a Olot, els quals van aprendre el català fora de l'àmbit escolar, sobretot en el marc laboral i relacional (ja fos amb els veïns, amb companys de l'escola o de feina, etc.), i els fills dels immigrants que van arribar als darrers anys del franquisme i que, per tant, van tenir l'opció d'escolaritzar-se, en algun moment de la seva etapa d'instrucció, en català.

Jo, per exemple, vaig fer l'EGB a una escola que estava més aviat al centre d'Olot, que hi havia molts de catalans, i castellans alguns també, hi havia gent de diversos llocs, és clar, hi havia catalans que venien de pagès, que casi no sabien parlar gaire el castellà. Però el català estava prohibit, vull dir que, havíem fet alguna coseta de català, però està estava prohibit. Tingues en compte que quan jo vaig acabar amb catorze anys, *lo* poc que havia après a l'escola de català, doncs era... Clar, paral·lelament jo em comunicava amb els meus amics en castellà, tant si fossin catalans com castellans. Curiosament, durant molt de temps, els sopars que fèiem amb els de vuitè, hi havia molta gent que em parlava en castellà, i ara, a base dels anys, ja parlem en català. [...] A llavors, en un moment determinat jo vaig anar a Tarragona, i allà jo no parlava en català perquè vivia amb gent d'Andalusia, de Madrid i *tal i qual*, i tampoc vaig tenir oportunitat. I quan vaig arribar aquí a Olot [...] no sé si era a través d'Òmnium Cultural o així, hi havia la Montse [...] Després vaig començar a treballar a l'Ajuntament i em vaig trobar *raro* i em van venir ganes de parlar català, és que em feia vergonya, i em vaig apuntar a un curs i vaig dir ara parlaré català.. [ENT. 2.2].

Els fills dels primers immigrants andalusos, doncs, van viure, amb certa normalitat, en un context de bilingüisme, ja que en la seva vida quotidiana quedaven molt clarament delimitats els espais lingüístics: per una banda, l'àmbit familiar, a la llar dels pares, en què es parlava la llengua materna, el castellà, no només amb els pares i mares, sinó que també amb la resta de germans, cosins, avis, i altres membres de la família. En canvi, fora d'aquest àmbit, el català esdevenia majoritàriament la llengua d'ús habitual, ja fos en el marc escolar, laboral, relacional, etc. En el cas de les xarxes socials, el castellà apareixia també com la llengua d'ús habitual, especialment amb aquelles persones amb qui tradicionalment, des de la seva infantesa, s'havien relacionat en castellà. Una pràctica que, encara avui en dia, moltes persones mantenen.

Dèiem, fa pocs moments, que la descoberta i la convivència amb el bilingüisme havia estat majoritàriament una experiència plàcida, sense generar excessives dificultats entre les segones generacions d'andalusos, que alternaven amb naturalitat la llengua en funció del

²¹⁹ Caldria conèixer, però, fins a quin punt els mitjans públics catalans són l'opció escollida per a les persones castellanoparlants o si, per contra, prefereixen altres mitjans en llengua castellana.

context lingüístic i de l'interlocutor. Això no vol dir, però, que fos un procés exempt d'algunes dificultats, sense dubtes ni preguntes, i que en alguns casos provoqués algun maldecap entre els membres de la segona generació. En algunes ocasions, sobretot a partir de la constatació de realitats sociolingüístiques diferents a les de l'àmbit domèstic, es produïa una sorpresa majúscula, que implicava experiències personals complexes en el marc dels processos de definició identitària, que com s'ha comentat anteriorment, ja són conflictius en qualsevol adolescència, però encara més en el cas de les persones amb orígens familiars diversos.

A casa meva parlàvem sempre castellà., i sí que recordo que quan vaig arribar allà [al Grup Escolar] vam començar... a parlar català, no? I a vegades penso: allò va ser ben bé immersió lingüística, sense que tingués aquest nom, perquè, me'n recordo que, aquesta sensació d'estranyesa, de què hi havia una altra llengua que era diferent de la què parlava a casa. Però també molt natural, eh? O sigui, això me n'he *enrecordat* sempre més, d'aquest impacte de veure que hi havia una altra llengua, que era diferent de la de casa. Però, de seguida... jo recordo que de seguida... allà ja vam ... encara que hi havia en Franco... vam llegir i escriure en català sempre. [ENT. 1.2]

Amb el pas del temps, doncs, el català ha esdevingut, a més del castellà, la llengua d'ús habitual de la segona generació d'immigrants andalusos, que l'utilitzen en funció dels contextos, les situacions comunicatives i els interlocutors a qui s'adrecen. Les famílies viuen amb total normalitat que en les trobades familiars, el castellà i el català s'intercalin de manera inconscient entre diversos membres de la família, sense que això es visqui de manera dramàtica. Així mateix, és bastant habitual, entre la segona generació, que en les comunicacions amb determinats interlocutors, es mantingui la llengua que es va utilitzar en el moment de conèixer-se. En alguns casos, per altra banda, s'expressa una certa decepció si el català ha passat a tenir un rol secundari entre alguns membres de la família, sobretot en el cas de néts, si parlen majoritàriament català i tenen més dificultats per expressar-se amb fluïdesa en castellà.

Jo sí, el català, jo a casa parlo el català, perquè en Pere [la seva parella] parla català; amb la Fina [la seva filla] parlo sempre el català; amb els meus néts parlo sempre el català. Únicament jo el castellà el parlo amb els pares, amb la meva germana, tot i que ella parla igual que jo el català, i és catalana ella, perquè és nascuda aquí, però no sé perquè, quan nosaltres parlem, parlem sempre en castellà. Amb el meu germà, tiets... i cosins, sempre en castellà. O sigui: jo si la meva germana està aquí al teu costat et parlaré en català però si em dirigeixo amb ella li parlaré en castellà. No em surt de dir-li en català. Em sento malament, no ho sé, no... Això sí, és un defecte, em sembla, no ho sé, és el costum. Jo em sento més

còmode amb ella parlant el castellà. És com una persona, si jo l'he coneguda parlant en castellà no em surt de parlar-hi en català. [ENT. 4.2].

El meu germà amb els seus nens parlen en català. Vull dir que... Ara és, lo *raro* potser és veure els meus nebots parlant en castellà que això ja... *tiene tela*. El parlen molt malament [Riu], el parlen molt català, molt tancat, no? Però te sap greu, [Riu], perquè dius, home, tu, *ponle un poquillo de gracia*... Però no li posen. [ENT. 3.2].

A la meva mare li va costar molt d'aprendre el català, però la meva sogra ja el va aprendre, o sigui, ja... O sigui, com va venir aquí amb deu anys o dotze, no ho sé. El meu home parla català amb els nens i en canvi jo els hi parlo en castellà. Això és curiós, eh? No ho sé [...] Sí, a casa tenia molt presents coses pròpies d'Andalusia, com ara els menjars, la manera de parlar dels meus pares, sí, és que els meus pares han viscut aquí gairebé tota la vida, porten molt i encara parlen andalusí.

Tot i això, quan se'ls pregunta per quina és la seva llengua pròpia, no existeix un consens unànime, ja que en alguns casos se'ls fa difícil escollir-ne una de les dues, i en d'altres tenen bastant clar que ambdues llengües els són pròpies. Es podria dir que, en general, la segona generació d'andalusos ha après el català de forma generalitzada i l'ha utilitzat en àmbits específics, tot i que en les relacions familiars, sobretot amb els pares i els germans, han mantingut el castellà. Així doncs, manifesten una certa compatibilitat amb ambdues llengües, i ambdues són acceptades amb orgull com a pròpies.

Quina és la teva llengua? També a vegades m'ho he preguntat. Jo crec que a vegades inconscientment penso en castellà... Bueno, o quan comptes... Però a vegades no... quan parlo amb mi mateixa em parlo en català... I a vegades penso, també... això, del bilingüisme... també vol dir que tens un *liu* mental, o què? No? Perquè potser és castellà... però a vegades és català... No ho sé... complicat, eh? [riu]". [ENT. 1.2]

La meva llengua materna és el castellà. A mi *me* surt amb facilitat el català, però jo és amb el castellà amb la llengua que em defenso més bé. *Bueno*, que el català també em surt, eh? Però és que *a jo* me fa molta gràcia perquè hi ha gent que *me* coneix parlant en castellà i se sorprenden de què parli en català. *Bueno*, jo parlo en català, no tinc cap inconvenient... És diferent a vegades quan tu comences a parlar amb una persona... per exemple, a mi, ara, amb tu em costaria molt parlar-te en castellà, no? Tenir una conversa en castellà... però si haguéssim començat en castellà, me passaria el revés, me costaria molt parlar-te en català. [ENT. 3.2].

Com s'ha comentat amb anterioritat, els immigrants andalusos van valorar positivament, i fins i tot van estimular, l'aprenentatge del català per part dels seus fills i filles. Quan es pregunta, però, als fills i filles, quina valoració fan del fet que els seus pares no l'apreguessin, entenen que les circumstàncies personals que van envoltar el seu procés d'assentament, així com el context històric, van ser les claus que explicarien el seu desconeixement. En cap cas es manifesta que no l'apreguessin per desinterès o manca de sensibilitat cap a la llengua catalana, sinó que existiren una sèrie de condicionants que, com ja s'ha comentat, justificarien que no l'haguessin après. Certament, com afirma una de les persones entrevistades, allò que hauria estat més decebedor en termes lingüístics i de cohesió social hauria estat que els fills i filles dels immigrants, els de segona i tercera generació, haguessin rebutjat la llengua catalana com a llengua pròpia. Un fet que, com s'ha vist, no va succeir, i que es concreta en un ús indistint de català i castellà.

Dels meus pares què en penso? *Bueno*, jo crec que lo important és que el meu fill parli català, que no pas la meva mare. La meva mare, no ho hem parlat, però si l'haguessin pogut parlar ho haurien fet. Els idiomes han de servir per comunicar-nos i el que sí que crec és que hi ha d'haver un respecte per a totes les cultures, un respecte mutu, eh? [ENT. 2.2]

En definitiva, doncs, la segona generació ha estat socialitzada en un context de bilingüisme, que si bé ens algunes ocasions pot haver ocasionat certs conflictes en relació a la identitat, en termes generals s'han resolt de manera positiva, adoptant un bilingüisme selectiu en funció dels interlocutors i de les situacions comunicatives. Català i castellà, per tant, han estat dues llengües assumides com a pròpies.

Anàlisi de la tercera generació

En el cas de la tercera generació, nascuda entre els anys vuitanta i noranta, la qüestió lingüística sembla confirmar que s'ha produït una assimilació cap a la llengua catalana, ja que, si bé de la mateixa manera que els seus pares, tenen uns coneixements del català, en aquest cas són més elevats, a causa que tota la seva etapa educativa ha estat en català, i gairebé l'utilitzen en tots els àmbits de la vida social. Només en la dimensió familiar, especialment amb els avis i àvies, i potser amb alguns altres membres de la família, parlen en castellà, però en molts casos el català ja és la única llengua que utilitzen, tant pel que fa amb altres membres de la família, especialment els de la seva mateixa edat, com amb d'altres persones.

A casa meva el català ha estat sempre la llengua d'ús habitual, perquè és clar, la meva mare va venir aquí amb dos anys, que si no ho sabessis no ho diries que... [que no és nascuda a

Olot i que va néixer a Andalusia]. Quan anàvem a casa els meus avis i així, es clar, en aquest sentit sí que era el castellà. I la meva mare, i els meus tiets, bueno, jo també, eh? De fet, s'hi dirigeixen [als avis] en castellà. Vull dir que és una llengua que he tingut molt incorporada. A casa no, diguéssim, el nucli de nosaltres tres, no... però anar a casa als avis, doncs sí, sempre l'he sentit [...] En el context familiar també utilitzo el castellà... Ara potser, si fos ara, potser no ho faria, però, bueno, com que des de petita ho he fet així... ara se'm faria estrany parlar-los en català [ENT. 5.3].

Entre els membres de la tercera generació s'accepta i es comprenen els motius que van provocar que els seus avis no parlessin el català, tot i que els hauria agradat que l'haguessin après.

Valoració global

La llengua catalana no va passar, com s'ha comentat, una dificultat substancial per a la integració de la primera generació andalusa, la qual va arribar en un context sociolingüístic en què el castellà era una llengua útil per a viure a la ciutat, tot i que en certa manera, podia dificultar l'accés a determinats cercles socials de la ciutat. La primera generació d'immigrants andalusos no l'ha après, tot i que van veure positivament que els seus fills l'adoptessin plenament com la seva llengua pròpia, juntament amb el castellà. Tot i això, amb el pas dels anys, les següents generacions l'han adoptat com a llengua pròpia, i especialment entre la tercera generació el català ha passat a ser, gairebé de manera exclusiva, la llengua materna, encara que en algunes situacions comunicatives esporàdiques, com poden ser les relacions amb alguns membres de la família, s'utilitzi el castellà, gairebé per pura inèrcia, ja que ha estat la llengua d'ús habitual per a la comunicació amb determinades persones.

8. Discriminació

a) Importància de la discriminació en el procés d'integració

Tal i com ja s'ha vist al llarg de l'anàlisi de les dimensions anteriors, les trajectòries vitals de les persones que van arribar com a immigrades a Olot van ser les que van haver de fer front a un major nombre de dificultats. Entre aquestes, una de les que acostumen a ser més habituals en els moviments migratoris són les situacions de discriminació que poden patir les persones immigrades. Però, què s'entén per discriminació? Quins són els mecanismes vers els quals opera? Quina forma pren? Com es justifica?

Com s'ha comentat en el marc conceptual, la discriminació té, a grans trets, una doble dimensió: positiva i negativa. La discriminació positiva fa referència al tractament diferenciat que es dona a un determinat col·lectiu amb la pretensió de compensar alguna desigualtat que l'afecta. En aquest cas, una minoria ètnica pot rebre una discriminació positiva ja que, la situació de major vulnerabilitat social respecte el grup majoritari, com ara el desconeixement de la societat d'acollida, de la llengua o la manca de xarxa social i familiar, justifica un tractament diferenciat. S'entén que, de manera puntual, es tractarà diferent a aquells que es troben en una situació diferent a la de la majoria, i l'acció positiva pretindrà, de manera transitòria, equiparar aquesta situació. En el moment en què s'hagi compensat la desigualtat, l'acció específica deixarà d'estar justificada. En canvi, la discriminació negativa és aquella que, en virtut d'una sèrie de trets diferencials, com ara formar part d'una minoria ètnica, es dona un tracte diferenciat a certs individus o grups socials. Aquesta acció suposa un tractament diferenciat que perjudica a qui el pateixen, per la qual cosa suposa un amenaça al principi d'igualtat i una discriminació que, de manera injusta, afecta negativament a qui la pateix. Així, per exemple, es pot discriminar negativament en l'accés a l'habitatge, pel simple fet de pertànyer a una minoria ètnica.

Probablement, aquest és un dels àmbits més difícil d'objectivar, ja que en aquella època no existien registres que recollissin episodis de discriminació, i en cas que aquests existeixin, aquestes actituds i pràctiques sempre són difícils d'identificar. Ens movem, per tant, en un terreny movedís, difícilment objectivable, i en què entren en joc element com les percepcions i les emocions. Per altra banda, també cal posar de manifest la possibilitat que, amb el pas del temps, les persones tendeixin a difuminar els seus records i experiències personals, sobretot si es tracta d'episodis que marcaren de manera negativa la seva trajectòria personal. Es podria donar el cas que, amb el pas dels anys, i tenint en compte la trajectòria globalment positiva de la immigració andalusa a Olot, els immigrants tendissin a eliminar de la seva memòria aquells episodis més negatius i subratllin altres aspectes menys traumàtics,

tot ressaltant els aspectes globalment positius del seu procés. Alhora, alguns mecanismes de discriminació acostumen a ser subtils, poc explícits, per la qual cosa les persones que la pateixen no tenen una consciència clara de què han estat víctimes d'un tractament diferenciat que trenca amb el principi d'igualtat.

Tot i que en aquest cas ens centrem estrictament en la qüestió de les minories ètniques, existeixen altres variables vers les quals es poden donar situacions de discriminació, com ara el gènere, la orientació sexual, la nacionalitat, l'edat, entre altres. Alguns episodis de discriminació poden suposar una actitud discriminatòria en què diverses d'aquestes variables són atacades, raó per la qual determinats col·lectius són encara més vulnerables, com ara les dones immigrades.

En certa manera, la discriminació ja s'ha tractat al llarg de l'anàlisi de les dimensions anteriors. La discriminació apareix de manera específica en alguns d'aquests àmbits, per la qual cosa es pot afirmar, per exemple, que les persones andaluses no van ser, en termes generals, discriminades en l'àmbit laboral, tot i que sí que ho van ser en l'accés a l'habitatge. En aquest apartat, tanmateix, es farà referència a la percepció genèrica de les persones andaluses, en si consideren que, en el conjunt de la seva estada a Olot, van patir alguna discriminació per raó del seu origen.

b) Trajectòries en l'àmbit de la discriminació

Anàlisi de la primera generació

Tot i que la primera generació d'immigrants acostuma a ser una de les més afectades per les situacions de discriminació, en tant que representen la materialització de l'arribada del desconegut, de l'altre, d'aquell que trenca amb l'harmonia sociocultural de la societat receptora i que amenaça la suposada homogeneïtat sociocultural, en termes generals, en el cas dels immigrants andalusos, no es manifesten situacions greus i generalitzades de discriminació per raons d'origen. Ans al contrari. Els primers immigrants andalusos expressen que van sentir-se ben tractats per la societat olotina, i que més enllà d'episodis concrets i puntuals, la seva recepció en la societat acollida va estar exempta de situacions en què, pel fet de ser andalusos, se'ls perjudiqués en qualsevol àmbit de la vida social. Tot i això, a banda d'aquesta manifestació genèrica, sí que apareixen una sèrie de situacions que, si bé no desmenteixen la idea general, aporten matisos a una realitat que, d'entrada, es presenta de manera idíl·lica i sense problemàtiques a destacar.

Concretament, allò que volem transmetre és que, si bé quan es formula la pregunta genèrica sobre si s'han patit episodis de discriminació²²⁰, la majoria dels immigrants de primera generació manifesta que mai s'han sentit discriminats, quan s'analitzen de manera específica algunes dimensions sí que es constaten certes dificultats, sobretot en àmbits concrets, com és el cas de l'accés a l'habitatge. En l'habitatge, però, els andalusos no només van patir les conseqüències d'una problemàtica de dimensions nacionals i estatals, que afectà a gran part del conjunt de la població olotina, ja fos autòctona o immigrada d'altres contrades, algunes més properes, d'altres més llunyanes, sinó que també en aquests casos van veure com la seva situació empitjorava, essent víctimes de discriminacions negatives per la seva condició d'immigrants. No cal tornar a parlar en aquest apartat de les situacions que es van viure, però són ben evidents els recels de les persones autòctones a l'hora de llogar-los habitatges, i com els immigrants es veien abocats a viure en habitatges en pèssimes condicions, així com en zones poc atractives de la ciutat. Probablement, però, aquesta discriminació negativa no es donava tant per factors d'origen, sinó per una qüestió de classe social, una casuística bastant habitual en els moviments migratoris, que són acceptats i rebutjats en funció de l'estatus socioeconòmic dels nousvinguts. Així, per exemple, el fet de tractar-se de famílies extenses, sense massa recursos econòmics –motiu pel qual generalment es trobaven a Olot-, sense una xarxa social i familiar i amb un baix reconeixement social a la ciutat, explicaria millor la discriminació.

L'altra dimensió en què els immigrants andalusos es consideraren discriminats fou en una dimensió menys objectiva, probablement més propensa a les percepcions subjectives, però que en molts casos s'expressa amb ràbia i frustració, pel dolor que podia arribar a causar. Es tracta de comentaris, mirades, murmuris, falses creences, que els andalusos percebien en el seu tracte quotidià amb la resta de ciutadans i en el dia a dia de la ciutat. Expressions com "xarnegos" i "castellans", sovint expressades amb un to sarcàstic, prepotent i despectiu, eren habituals, i acostumaven a enfurismar a gran part dels andalusos. Amb el pas del temps, però, alguns d'ells es rebel·laven quan sentien aquests comentaris, i fins i tot alguns recorrien a la sornegueria per fer constar la seva incomoditat i posar de manifest la incongruència d'aquestes expressions, que en cap cas eren fidels a la realitat²²¹.

²²⁰ Certament, aquesta no és la millor manera de plantejar una pregunta que pretengui indagar sobre la presència d'episodis de discriminació, i s'ha de recórrer a altres preguntes per tal d'evitar les respostes políticament correctes.

²²¹ El diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans defineix *xarnego* com el "fill d'una persona catalana i d'una de no catalana, especialment francesa, dit despectivament", mentre que els *castellans* són "els naturals de Castella", i no pas d'Andalusia.

No, no, no había diferencia ninguna en el trabajo... Yo no me encontrado... no, era todo igual. [...] Y te dicen: "tú que eres castellano". "Yo no soy castellano, las castillas están en el centro, nosotros somos del sur" [Riu]. No, no, muy bien, yo no tengo quejas de diferencias, no. [ENT. 3.1]

Al marge d'aquestes dues qüestions, que no es poden qualificar de menors, sobretot en el cas de l'habitatge, la majoria de les persones expressa que en d'altres àmbits, com l'accés a llocs de treball o a l'educació dels fills i filles, especialment importants en els processos de mobilitat social i integració, no es van donar situacions explícites de discriminació. En part, ja s'ha comentat en l'anàlisi anterior, però dimensions com l'ocupació, la formació, les xarxes socials i comunitàries, la llengua, entre altres, no es van donar situacions greus de rebuig o de tractament negatiu diferenciat. Tot i que la majoria de les persones expressen que mai van ser conscients de ser víctimes de situacions de discriminació, el cert és que en algunes de les dimensions esmentades les persones andaluses van tenir dificultats per prosperar, com ara en l'accés a determinats llocs de treball, especialment aquells de major responsabilitat i reconeixement social, formar part de determinades entitats o ocupar càrrecs que els dotessin de certa rellevància i prestigi social. Naturalment que aquest fet es veu condicionat, almenys parcialment, per les condicions estructurals dels primers immigrants andalusos a Olot, els quals arribaren a la ciutat amb un capital humà i social limitat, però no deixa de sorprendre que existís un cert sostre de vidre que els dificultés l'accés a posicions socials més favorables, que generalment romanien ocupades per persones originàries d'Olot o de la resta de Catalunya. Altres qüestions que també expressen alguns testimonis, però que no som capaços de determinar el seu caràcter anecdòtic o general, tenen a veure amb els recels que hi havia entre alguns pares i mares que no volien que els seus fills i filles es casessin amb fills i filles de la immigració, unes actituds que sembla que foren més habituals en les primeres dècades del franquisme i que amb el pas dels anys s'anirien diluint.

Sí que es destaca, en canvi, un cert agraïment cap al conjunt de la societat olotina, als quals els immigrants andalusos es mostren gratitud pel fet que els haguessin facilitat el seu procés d'assentament i integració a la ciutat. En aquest àmbit es destaquen detalls que, amb els ulls actuals, es poden considerar com a irrellevants, com ara el fet que a les botigues els fessin a l'hora d'anar a comprar, i que poguessin pagar a terminis. O que, en el moment de comprar un terreny on construir-se el tant anhelat habitatge, també se'ls facilités enormement el pagament. No es parla, però, generalment, del paper de les institucions, ja sigui l'Ajuntament o d'altres institucions, com ara l'Església, que si bé va dur a terme accions a favor de la integració, no va tenir un paper predominant en la lluita contra les dificultats socials que afectaren a amplis sectors de la ciutat durant el franquisme.

Aquí ya conoces a toda la gente que te ha ayudado des de un principio y no los olvidas nunca. El Bonagent, el Pòlit, el otro, el otro... Te acuerdas de toda esta gente... En cambio de allí ya no te acuerdas casi de nadie... [ENT. 3.1]

Finalment, no podem finalitzar aquest apartat sense fer esment a una qüestió que, al llarg de la tesi, ha anat apareixent de manera continuada, com és la situació de la dona andalusa, que certament va ser víctima de diversos episodis de discriminació, en tant que dones i immigrades, en una societat patriarcal com la franquista, que veritablement ens remet a, com a mínim, deixar-ne constància, i lloar la seva perseverança en un context tant hostil per a la igualtat de gènere com foren els anys del franquisme.

Anàlisi de la segona generació

Pel que fa a la segona generació, existeix una certa unanimitat a considerar que no han patit episodis de discriminació negativa manifesta pel fet de ser fills i filles d'immigrants andalusos. Així doncs, existeix una correspondència entre les opinions dels membres de la primera i de la segona generació que posa de manifest que l'origen no va ser una variable de discriminació social, i que la majoria de les persones van poder desenvolupar-se de manera igualitària a la resta de veïns i veïnes de la ciutat.

Sí que es manté, però, un element que ja era present entre els membres de la primera generació, com és una sensació generalitzada d'escoltar comentaris i murmuris recordant l'origen andalús dels immigrants de primera generació i dels seus fills i filles. En tot cas, entre els membres de la segona generació, aquest fet no és recordat de manera especialment traumàtica ni dolorosa, sinó més aviat com una estratègia realment efectiva en cas de conflicte amb alguna persona d'origen andalús.

No m'he sentit mai gaire filla d'immigrants, bueno, no he sentit mai que tingués... cap rebuig per part dels altres... Sempre m'he sentit molt ben integrada... Bueno... no m'he sentit mai diferent... de..., m'he sentit integrada perquè de seguida vam parlar català nosaltres, les meves germanes, no? Els meus pares també parlaven català, per exemple, per la llengua no m'he sentit mai discriminada,. Pel fet de tenir cognoms castellans, a vegades... Quan anàvem a l'institut hi havia alguns companys que tenien sentiments així molt nacionalista, però tampoc mai m'he sentit rebutjada, ni marginada, no... Sí que en algun moment quan anava a l'institut m'hagués agradat tenir cognoms catalans, no? Però després vaig veure que no... O sigui...No m'he sentit marginada, la veritat, m'he sentit sempre molt ben integrada. [...] Suposo que és que quan ets adolescent tens aquesta necessitat de sentir-te particip d'un grup, no? Integrat en un grup... I també, potser em cridava això, no? Haver-me sentit més identificada... però ja et dic, no gaire. [...] Però vull dir: tampoc és que sigui molt important però en algun moment

puntual m'havia passat pel cap [tenir cognoms catalans], sobretot quan estava a l'institut, això. "Ostres, m'hagués agradat tenir cognoms catalans perquè... Bueno, això, si no els tenies semblava que eres diferent. Però tampoc és que... seria injust dir que em vaig sentir marginada, perquè no m'hi vaig pas sentir. [ENT. 1.2]

No ho sé, jo suposo que hem tingut sort per això, perquè ens avingut tots molt i després l'entorn que hem trobat tampoc ha estat un entorn que diguis, ostres, és que no m'acabo d'integrar perquè és que la gent no m'accepta, no, no... Jo a on he viscut no he vist mai una persona catalana que em mirés malament pel fet de ser castellana... ni m'hagi dit una paraula mal dita perquè jo fos castellana, això no puc pas dir-ho perquè no ha passat. I jo me sentit sempre bé, és que jo, de fet, me sento catalana. [...] Bueno, jo comentaris sí que n'he sentit, de gent catalana que els hi costava una mica acceptar la gent castellana, això sí que ho he sentit. No ho sé, potser una persona catalana ha tingut alguna mala experiència amb alguna persona castellana, i potser és el que dèiem, potser els ha posat a tots a dins del mateix sac, perquè jo un dia, mira una anècdota, estava netejant una habitació i hi havia una senyora que era de Bonavista i em va demanar: "Tu, nena ets d'aquí?". Dic: "Sí, i vostè?". "Jo visc amb un carrer que tinc molta sort". "Ah, sí, i per què?". "Perquè visc a un carrer on no hi viu cap castellà". [ENT. 4.2].

En algunes ocasions, els comentaris anaven més enllà de l'origen ètnic dels membres de la primera generació, i s'estenien a altres àmbits, com ara al fet de ser veí d'un barri, com el de Sant Roc, el qual va carregar durant molt temps un cert estigma social que només des de fa pocs anys sembla que ha desaparegut de l'imaginari social de la ciutat. Així, entre els membres de la segona generació, i fins ben bé a les acaballes del segle passat, el barri de Sant Roc era objecte de comentaris infundats, perniciosos i despectius, cosa que lògicament dolia als seus veïns. La cosa, però, no anava més enllà, i cap de les persones entrevistades van patir, per aquest fet, tractaments desfavorables.

No, no, mai, he sentit de vegades de gent que diu... però, t'ho juro, que no, que no... Et puc explicar una anècdota, d'una vegada que hi havia un d'allà a Sant Pere Màrtir i el convidaven a Sant Roc i li feia por... però no, no. O estava *tonto* i no me'n donava compte o no, no, no... Jo que sé, jo he sentit la paraula xarnego, la paraula no sé què, però no. És que no, segur, ja et dic, igual estava *tonto*... Cap problema, a més jo crec que és admirable, que és admirable, que realment penso que la societat catalana és una societat força progressista [...] El barri [de Sant Roc] sí perquè suposo que durant molt de temps era un barri amb immigrants, amb gent més humil [ENT. 2.2]

Jo considero que això, depèn molt de com és la persona, hi ha gent que potser això ho té molt... molt ficat al cap, immigrants, eh? Diguéssim... que... però jo no, no m'he considerat

mai... o sigui... que no he tingut mai cap problema... cap problema, al contrari. Perquè com jo sóc d'origen andalús i se me veu a la cara, *bueno*, la mare de treballar i tal, i m'ho passo molt bé amb la gent d'aquí, perquè els hi dic quatre bromes i quatre tonteries i no ho sé, m'ho passo bé. No he tingut mai cap d'allò, i amb el meu *jefe* em deia: "Per què parles en castellà si parles molt bé el català?". Dic: "¡Te quieres callar!". Quan parlo amb castellà, vigila, eh? [Riu]. Però no, no he tingut mai cap problema. [ENT. 5.2].

Anàlisi de la tercera generació

En aquest àmbit, com algun altra dels anteriorment analitzats, no s'ha obtingut informació rellevant, ja que fins i tot es detecta una certa incredulitat quan se'ls planteja la pregunta de si s'han sentit discriminats en algun moment de la seva vida per raons de l'origen dels seus pares i avis. En tot cas, els tres casos analitzats afirmen que mai han rebut alguna mena de discriminació o rebuig per aquest motiu, ni són conscients que els seus pares i avis ho haguessin estat.

Valoració global

Les discriminacions negatives a causa de l'origen andalús no han estat mai, en termes generals, excessivament problemàtiques en les tres generacions analitzades. És cert que entre els membres de la primera generació la discriminació va ser manifesta en l'habitatge, i que en d'altres dimensions, si bé els diversos testimonis afirmen que van ser tractats de manera igualitària que la resta d'olotins, es van produir certes limitacions en àmbits com, per exemple, la carrera professional, que no van permetre la mobilitat social entre els membres de la primera generació. En les progressives generacions, l'origen andalús dels familiars s'ha anat difuminant i la variable "origen andalús" esdevé absolutament inútil per analitzar els episodis de discriminació.

9. Participació

a) Importància de la participació en el procés d'integració

La participació és una altra de les dimensions importants en tot procés d'integració de les persones immigrades. Però, més enllà de la condició conjuntural d'immigrant, que com s'ha comentat al llarg de la tesi, mai pot esdevenir una condició permanent, sinó que hauria de desaparèixer en el moment de l'arribada, o progressivament a mesura que les persones s'assenten en la societat d'acollida, cal posar èmfasi en la condició de ciutadà. I més enllà del context històric en què es va produir l'arribada de la majoria dels immigrants andalusos a Olot, un context advers a la democràcia i a la participació social, la ciutadania és un estatus propi de totes les persones que viuen en un territori, que són titulars de drets civils, polítics i socials i que s'impliquen en els afers col·lectius de la comunitat política on viuen.

Des d'aquesta perspectiva, la participació esdevé un requisit imprescindible en l'exercici de la ciutadania. I, lògicament, hauríem de posar sobre la taula què entenem per participació, i des de la nostra perspectiva, s'hauria d'apostar per nocions àmplies, gens restrictives, sense limitar la participació en una única dimensió, la política, i dins d'aquesta, a un sol acte, com és la votació en eleccions periòdiques. Apostem, per tant, per perspectives de la participació d'arrel republicana i deliberativa, que pretenen recuperar l'esperit més pregon de les democràcies gregues, i que, amb totes les seves limitacions i contradiccions, apostaven per una concepció de la ciutadania exigent, que s'impliqui en els afers col·lectius, que pretengui millorar l'entorn en el que habita, que dialogui, s'informi, deliberi, voti, es manifesti, s'impliqui, es responsabilitzi, que no delegui, que convenci, que negociï, etc.

Si assumim aquesta perspectiva àmplia de la participació, pròpia de concepcions de la democràcia que superen el model hegemònic de l'actualitat, de base liberal, i que aposti per models alternatius de base republicana, s'ha de tenir present que la participació, amb tots els beneficis que comporta, és també costosa. Costosa en termes de temps, d'esforç, de negociació, de capacitats, de la possibilitat de cercar consensos, etc. Per aquesta raó, la participació social no esdevé, en moltes ocasions, una prioritat per a la majoria de les persones immigrades, almenys en l'etapa inicial de l'assentament. Aquestes, en el moment que arriben a un nou entorn, han d'afrontar altres prioritats, sobretot les relacionades amb les necessitats més bàsiques. A més, en determinats casos, cal aprendre els mecanismes, els codis i les pautes de participació pròpies de la societat d'acollida, les quals poden ser diferents de les de la societat d'origen i, lògicament, demanen un cert temps per conèixer, dominar i aplicar-les.

Abans fèiem referència als avantatges de la participació. I en aquests sentit sembla oportú interrogar-nos sobre els avantatges de la participació de les persones immigrades²²². En termes generals podem afirmar que la participació és bàsica per a fomentar la convivència, l'adquisició de capital social i per a l'aprofundiment del sentiment de pertinença dels ciutadans amb el seu entorn. La participació, ja sigui individual o col·lectiva, millora les capacitats i les habilitats socials de les persones, així com la seva autoestima i la xarxa social i comunitària. Per totes aquestes i altres raons és rellevant el rol de la participació en els processos d'integració social. Tot i això, si bé és imprescindible que es reconegui el dret dels ciutadans a participar, el seu exercici tampoc esdevé una condició necessària per a la integració.

Una participació que, en el cas de les minories ètniques, s'acostuma a donar inicialment de forma ètnica, amb la creació d'entitats que pivoten sobre elements propis de la minoria ètnica a la qual es pertany. Aquesta participació, que es fonamenta sobretot en la constitució d'entitats de tipus cultural, són importants perquè esdevenen espais de trobada, d'intercanvi, perquè permeten mantenir el vincle amb els compatriotes i amb les pràctiques socioculturals de la societat d'origen, etc. Paral·lelament, però, i sense que impliqui cap mena d'incompatibilitat, seria desitjable que la participació tendís, progressivament, a donar-se també de manera normalitzada en espais transversals, en què la interrelació amb persones d'altres orígens sigui també possible, i en els quals persones d'orígens diversos treballin per objectius que els són comuns i que contribueixen a posar en valor els punts en comú que els uneixen.

Per totes aquestes raons, doncs, la participació és un element important que cal analitzar de manera específica, per veure fins a quin punt ha estat un element important. Certament, es fa difícil analitzar aquesta dimensió en el cas dels immigrants andalusos, ja que van arribar a Olot en el marc d'un règim totalitari i autoritari contrari a la participació. I, òbviament, aquest fet s'ha de tenir en compte, ja que condiciona la cultura política i les actituds respecte a la democràcia i la participació.

²²² Una qüestió, aquesta, plenament vigent en l'actualitat, en referència a les persones estrangeres que són privades dels drets polítics, especialment del dret a sufragi actiu i passiu, i a les quals se les continua mantenint en una situació d'exclusió i discriminació. Els estrangers són els no ciutadans del segle XXI. Difícilment podem parlar de democràcies avançades i estats de dret amb el manteniment de legislacions tant restrictives i discriminatòries que sense cap mena de dubte condemnen al fracàs qualsevol intent de polítiques d'integració de la diversitat.

b) Trajectòries en l'àmbit de la participació

Anàlisi de la primera generació

En el cas de la primera generació cal tenir present que la seva etapa més activa a la ciutat va coincidir plenament amb els anys de la dictadura franquista, amb la qual cosa la participació fou una dimensió secundària, i bona part d'aquesta generació es va socialitzar en un context clarament repressiu i contrari a les idees de la democràcia. A més, no cal perdre de vista com, pel simple fet de ser els immigrants que van obrir-se camí en una nova ciutat, la participació no va ser, com es veurà a continuació, ni una remota possibilitat. Així mateix, tampoc ens podem oblidar d'altres factors estructurals que podrien haver-la dificultat encara més, com ara la inexistència d'una xarxa social a la ciutat, els recels que inicialment inspirà la immigració andalusa, i les dificultats que hauria comportat, per a una persona andalusa, d'accedir a entitats socials i culturals, generalment hermètiques i poc permeables a l'entrada de membres desconeguts. Només cal pensar en la descripció del relat de la ciutat als anys quaranta, cinquanta i part dels seixanta per entendre l'abast d'aquesta limitació.

Probablement, per tots aquests motius, la primera generació d'andalusos va tenir una presència gairebé inèdita en el moviment associatiu de la ciutat, sobretot durant bona part de la seva etapa inicial i laboral a la ciutat, coincidint amb l'etapa franquista. Els pocs casos de participació que es detecten s'inicien al final de la seva vida laboral activa, i es concentren sobretot a partir de la jubilació, coincidint amb l'adveniment de la democràcia.

La principal causa que les persones andaluses esgrimeixen a l'hora d'explicar la seva nul·la participació és la manca de temps, atesa la necessitat imperiosa de treballar, d'estalviar i acumular diners i de preocupar-se de les altres responsabilitats pròpies del treball reproductiu. A banda d'aquest fet materialment objectiu, i que durant bona part d'aquest període no es limitava només entre els immigrants, andalusos o d'altres contrades, sinó que també en els olotins autòctons, sembla evident que la participació no era una prioritat en aquells anys. Només amb el pas del temps, amb les transformacions institucionals, polítiques, socials i econòmiques del país, i amb l'estabilització i el relatiu assentament a la ciutat dels immigrants que havien arribat a Olot en els darrers vint anys, es començaren a endegar les primeres experiències de participació entre els immigrants andalusos, entre altres.

En aquests casos, la participació s'ha limitat a espais relativament propers per als immigrants andalusos, com són les entitats culturals, com ara la *Casa Cultural de*

*Andalucía*²²³ d'Olot, o amb entitats de tipus veïnal (associació de veïns), esportiu (club de futbol) o social (associació de mares i pares de l'escola i la llar d'infants, etc.).

Jo bueno, sóc de la Casa Cultural perquè abans ballava, érem una colla i ballàvem a l'escenari i anàvem a ballar sevillanes; ajudo a la Creu Roja, fa dotze anys que tinc el carnet de la Creu Roja, però vull dir que a part d'això, no... Jo fa dotze anys que ajudo, sí, sí, *no puedo remediarlo* [...] quan demanen caritat *se me parte el alma*... Abans quan anava a Barcelona que veus aquesta gent [...] a mi se'm trenca el cor [...] Sempre que ha vingut aquí una persona jo no marxem sense res, perquè jo he de donar *algu*, ja ho sé, que a vegades... "qué tonta eres", me diuen. M'és igual! El sol fet de posar-se allà amb un *cartelito* dient... Tu, això no ho suportó, jo. Això no ho suportó [...] Jo recordo els meus temps i a mi les persones que necessiten em fan molta pena, perquè jo ho he passat, i no voldria que passés a més persones. [ENT. 1.1].

Cal recordar, tot i que no és el cas de les persones entrevistades en aquesta investigació, que amb l'adveniment de la democràcia el moviment veïnal va experimentar un creixement important, i que la presència de persones immigrades andaluses va ser important en barris com Sant Roc i Bonavista. Aquestes entitats es constituïren formalment als inicis de la democràcia, amb la recuperació dels drets polítics, com el d'associació, però ja funcionaven, tot i no ser reconegudes, des dels anys setanta, en la seva lluita per reivindicar millores estructurals als barris de la ciutat. Això no exclou, però, que la participació, en el conjunt de la població andalusa, continués sent, encara, bastant modesta.

Anàlisi de la segona generació

En aquest cas, tot i que es tracta d'una generació que ja ha crescut i en part s'ha socialitzat en el període democràtic, si bé en el període inicial, no es detecten excessives diferències pel que fa al comportament en matèria de participació. En termes generals, la majoria de les persones entrevistades de la segona generació no han participat excessivament en entitats i associacions de la ciutat, ni de tipus cultural ni a d'altres entitats de la ciutat.

Les raons per aquesta manca de participació són similars a les expressades per a la primera generació, i atribueixen aquesta pràctica a la manca de temps. Cal destacar que, aquesta variable, pot estar condicionada per el factor del gènere, ja que la majoria de les persones de la segona generació entrevistades són dones, i aquestes han hagut de fer front, també, a compatibilitzar el treball productiu amb el reproductiu, amb la qual cosa són poques les possibilitats de participar.

²²³ Aquesta entitat es va constituir legalment l'any 1993, i no va ser fins el 1998 que van inaugurar el seu local social.

Sí que val la pena destacar com algunes de les persones entrevistades reconeixen que un factor que hauria limitat les seves ànsies de participació hauria estat la manca d'un context social i familiar favorable. La participació no era una necessitat present en la majoria de les famílies, per la qual cosa algunes de les persones de la segona generació no van rebre estímuls positius perquè s'impliquessin en afers col·lectius. Òbviament, la influència del llarg període d'autoritarisme del franquisme va contribuir enormement en aquesta situació, deixant un llarg pòsit en les mentalitats de les persones que desconfiaven de la participació, de la implicació, especialment en activitats de caire polític. Alhora, els rols de gènere també es mantenien influenciats pel patriarcat, cosa que limitava la participació de les dones o en reduïa la seva presència en àmbits vinculats amb el treball reproductiu, com l'educació.

Precisament, només en l'únic cas en què l'entrevistat és un home es dona una situació diferencial. En aquest cas, l'home ha participat al llarg de la seva joventut i adultesa en diferents entitats de la ciutat, ocupant en alguns casos, càrrecs de responsabilitat. A més, en aquest cas es tracta d'una persona que ha tingut cert èxit social en una de les seves activitats professionals, la qual cosa li ha atorgat una trajectòria i reconeixement important en el marc català, cosa que exhibeix amb orgull i satisfacció, així com destaca la possibilitat que té de ser un ambaixador de la ciutat.

Anàlisi de la tercera generació

Entre els membres de la tercera generació, la participació no apareix com una de les prioritats de les persones entrevistades. Si bé en un cas, com s'ha comentat en l'apartat de la ideologia, milita en les joventuts d'Esquerra Republicana, en el conjunt dels casos no es detecta una implicació en entitats o moviments socials de la ciutat.

En aquest àmbit, novament, a manca d'informació substantiva que ens permeti reflexionar de manera acurada, gosem presentar algunes hipòtesis que caldria contrastar en posteriors recerques. En primer lloc, caldria analitzar fins a quin punt la influència dels pares i dels avis, socialitzats en un context repressiu i autoritari com el franquista, ha condicionat la seva implicació en els moviments socials. És a dir: si la suposada manca de cultura política de la primera generació, transmesa parcialment a la segona, s'hauria reproduït també entre els membres de la tercera. Per altra banda, seria interessant analitzar si el comportament d'aquests joves reproduceix el comportament d'altres joves de la seva edat i si, per tant, es pot entendre la seva implicació política com una conseqüència del model de democràcia liberal, de base representativa, que ha reduït la participació a unes activitats de mínims i que certament no afavoreixen la implicació en els afers col·lectius. En relació a això, també

caldría contrastar si la suposada manca d'interès per a la participació i els afers col·lectius és el resultat del triomf dels valors individualistes.

Valoració global

Sembla clar que la participació no ha estat una dimensió rellevant en les tres generacions estudiades. Certament, la influència del franquisme i els seus efectes en la socialització dels individus han suposat un llast important a l'hora de fomentar la participació dels ciutadans. Tot i això, no cal perdre de vista com, en el cas de les dues primeres associacions de veïns que van constituir-se a Olot durant la democràcia, la presència de persones andaluses va ser destacada. Aquesta participació, marcadament instrumental, i afavorida per la necessitat de millorar els barris i els serveis públics, no va tenir excessiva continuïtat, ni tampoc s'ha transmès de manera generalitzada a les segones i terceres generacions.

Capítol 9: Conclusions

La segona part analítica de la tesi s'ha dedicat a l'anàlisi de les trajectòries i els processos de mobilitat social dels immigrants andalusos, els seus fills i filles i els néts, basant-nos en l'estudi longitudinal de cinc famílies. L'anàlisi multidimensional ens permet respondre els altres objectius principals d'aquest apartat: per una banda, identificar les dimensions que han afavorit la mobilitat social ascendent i descendents de les diverses generacions i, per altra banda, valorar, en termes generals, les trajectòries de les diverses generacions pel que fa al procés d'inclusió social a Olot.

Pel que fa a l'anàlisi intergeneracional, podem afirmar, basant-nos en els casos estudiats, que la primera generació d'immigrants andalusos a Olot ha experimentat un procés de mobilitat social ascendent al llarg de la seva estada a la ciutat. Aquest procés, però, admet molts matisos, per la qual cosa val la pena exposar-ne els principals detalls. En primer lloc, cal dir que la primera generació ha progressat en dimensions com l'habitatge, l'ocupació i l'estatus socioeconòmic, mentre que en àmbits com l'educatiu i el nivell d'instrucció, la situació no ha experimentat canvis substancials al llarg de la seva vida.

En l'àmbit de l'habitatge, ja s'ha comentat a bastament al llarg de la tesi les pèssimes condicions que van viure, sobretot, els primers immigrants andalusos, i la persistència de les dificultats en l'accés a l'habitatge al llarg del temps. Malgrat les enormes adversitats relatades en el transcurs de la tesi, amb el testimoni de diverses persones que van viure en primera persona aquestes problemàtiques, la situació en l'actualitat és absolutament diferent, i bona part dels immigrants andalusos disposen d'habitatges en propietat i en bones condicions. En algun cas, fins i tot, es disposa de més d'un habitatge de la seva propietat.

En l'àmbit de l'ocupació, les trajectòries també es poden qualificar de positives, en la mesura que la principal raó de l'emigració eren les dificultats per treballar i disposar d'ingressos regulars que permetessin viure en dignitat. Els immigrants andalusos van trobar aquesta oportunitat a Olot, tot i que el preu que van haver de pagar va ser elevat, especialment pel que fa a les renúncies en l'àmbit personal i familiar. El treball es va convertir en la principal preocupació dels immigrants andalusos, els quals van haver de fer-ho en unes condicions dures per tal de poder estalviar mínimament. Tot i això, els treballadors andalusos no van patir unes condicions excessivament diferents a les de la resta de la població olotina, si bé és cert que van veure limitades les seves possibilitats d'accedir a determinades ocupacions, tant per raons objectives, com era el baix nivell d'instrucció, com per altres raons menys objectives, com la manca de xarxa social a la ciutat, o alguns episodis de certa

discriminació, que reduïen les possibilitats d'accedir a determinats llocs de treball a persones *autòctones*. Menció a part mereixen les dones immigrades, que com s'ha explicat al llarg de la tesi, van compaginar treball productiu i reproductiu, amb enormes costos personals, especialment, pel que fa a la salut física i emocional, i a la seva autonomia.

Així doncs, en l'àmbit dels ingressos i de l'estatus socioeconòmic, els immigrants han millorat sensiblement la seva situació al llarg de la seva estada a Olot. Només cal pensar en quina era la situació en la seva terra natal i comparar-la amb la situació actual per adonar-se de la magnitud del canvi que s'ha produït. Bona part d'aquesta generació forma part de la classe mitjana local, treballadora, que gaudeix d'una certa estabilitat socioeconòmica en bona mesura per l'esforç desenvolupat al llarg de la seva vida laboral.

En resum, habitatge, ocupació i estatus socioeconòmic són dimensions en les quals els immigrants han progressat positivament al llarg de la seva trajectòria vital. En canvi, una de les dimensions en les quals la seva posició s'ha mantingut ha estat en l'educació i el nivell d'instrucció. Ja s'han comentat les causes que expliquen la situació educativa dels immigrants andalusos, així com la impossibilitat, una vegada assentats al context de destí, de contrarestar els dèficits acumulats. En la majoria dels casos, els immigrants s'han mantingut amb nivells d'instrucció molt baixos, amb dèficits seriosos pel que fa a competències instrumentals bàsiques. Això no obstant, no ha sigut un dèficit per progressar en l'àmbit laboral ni per menystenir la importància de l'educació dels seus fills, alguns dels quals, com s'ha analitzat i es tornarà a ressaltar a continuació, han progressat satisfactòriament.

Dues dimensions importants per al progrés social de la primera generació d'immigrants han estat, sense cap mena de dubte, la xarxa familiar i la manca d'episodis de discriminació. La família ha estat un dels principals sostenidors de la primera generació d'immigrants que, en part, ha compensat els dèficits en la xarxa social, formada gairebé de forma exclusiva per persones andaluses. La inicial manca de capital social a la ciutat ha estat compensada per la família i per la solidaritat interna entre els immigrants andalusos, que han estat factors clau per accedir a determinades ocupacions o per progressar en altres dimensions. També val la pena destacar com la primera generació, malgrat la duresa de la seva experiència vital a la ciutat, no expressa haver patit discriminacions negatives pel fet de ser nousvinguts a la ciutat, i en alguns casos destaquen positivament alguns gestos de certs sectors de la societat olotina que van ser importants per a la inclusió social, com les facilitats per pagar terrenys o adquirir materials per a la construcció, o per pagar en algunes botigues de la ciutat. Això no exclou, però, certes discriminacions latents, com s'ha vist, en l'àmbit laboral, o

discriminacions explícites, com en l'accés a l'habitatge, i el menyspreu de les autoritats locals davant el procés d'arribada de la immigració interior a la ciutat.

La llengua catalana no va ser un factor de discriminació per a la immigració andalusa. Els andalusos de primera generació no van adoptar el català durant els primers anys a la ciutat, ni tampoc l'han acabant aprenent amb el pas dels anys, sense que això els hagi suposat cap mena de perjudici en el seu desenvolupament vital. Són diversos els motius que expliquen aquesta desvinculació amb la llengua pròpia de la ciutat, la majoria dels quals corresponen a factors estructurals del context sociopolític de l'època, així com de les actituds lingüístiques dels catalanoparlants, que no ha afavorit la consciència de la importància d'aprendre la llengua. Tot i això, la primera generació ha estimulat que els fills adoptessin el català com a llengua pròpia, sense renunciar al castellà.

Precisament, la llengua és una de les dimensions que més influeixen en la configuració de la identitat de les persones. La primera generació expressa, actualment, dificultats per definir-se en termes d'identitat, i la majoria adopta fórmules mixtes que combinen característiques pròpies de la realitat d'Andalusia i de Catalunya. En tot cas, en ambdós contextos es posa de manifest la naturalesa conflictiva del procés de definició identitària, sobretot pel rebuig que a voltes reben en la seva Andalusia natal, on se'ls qualifica com *els catalans*, així també com pels comentaris que reben a Catalunya, i que els continuen qualificant com *els andalusos*, i implícitament excloent-los de la condició de catalans. En termes polítics, la majoria dels immigrants són hereus dels primers anys del socialisme espanyol, i la seva preferència política es concreta en la figura de Felipe González. En termes religiosos, si bé no es detecta una religiositat excessivament ferma, la majoria es defineixen com a catòlics, però amb el pas dels anys aquesta condició s'ha anat diluint.

Pel que fa a la segona generació, l'anàlisi dels resultats mostra com, en termes generals, la seva situació suposa una millora respecte la primera generació d'immigrants. En la majoria de les dimensions de l'anàlisi la situació millora al llarg de la vida, i en comparació amb la posició dels seus pares, la mobilitat social és manifesta. Així, en àmbits com l'habitatge, el nivell d'instrucció i l'estatus socioeconòmic la seva situació és clarament millor, com també en l'àmbit de l'ocupació, si bé parcialment, ja que en alguns casos no es detecta una millora considerable. Anem a veure, a grans trets, quina ha estat la trajectòria en cadascuna d'aquestes dimensions, així com quina ha estat la influència de la resta de les dimensions d'anàlisi en la seva trajectòria social a la ciutat.

En l'àmbit de l'habitatge, per exemple, la situació ha millorat ostensiblement. Si bé en alguns casos la seva infància està també marcada per unes condicions relativament precàries, amb el pas dels anys la situació ha millorat considerablement, i la majoria s'han pogut emancipar sense excessives dificultats. Actualment gaudeixen d'un habitatge digne i en bones condicions. A més, han tingut l'oportunitat de canviar en diverses ocasions d'habitatge, cosa veritablement difícil en el cas dels seus pares i mares. La situació, per tant, és clarament contraposada a la dels seus pares, si bé és cert que el context socioeconòmic i històric són molt diferents. No obstant això, els membres de la segona generació no han patit els recels ni les discriminacions a l'hora de llogar un habitatge, així com també han gaudit d'una posició social i econòmica que els ha permès disposar de majors oportunitats en aquest àmbit,

En l'àmbit educatiu i el nivell d'instrucció la situació ha estat clarament positiva. La segona generació ha accedit de manera gairebé majoritària als estudis bàsics i tots ells gaudeixen de les competències instrumentals que garanteixen el desenvolupament personal autònom a la vida. A més, un part d'aquesta generació ja ha accedit als estudis postobligatoris (formació professional), i fins i tot a l'educació superior, la qual cosa ha suposat una clara mobilitat en termes de classe social i de capital cultural. L'educació, en aquest sentit, s'ha confirmat com un valor prioritari per a la majoria dels membres de la segona generació, tant els qui tenen un nivell d'instrucció més alt com els qui el tenen més baix, per la qual cosa s'han esmerçat esforços per transmetre als seus fills la importància de l'educació i la instrucció per progressar socialment.

Pel que fa a l'estatus socioeconòmic, en bona mesura per l'increment del nivell educatiu, però també per altres factors, com ara una xarxa social més àmplia i diversa, i una millora en les condicions de vida de les famílies, la situació dels fills i filles de la immigració andalusa ha millorat en comparació als progenitors. Tot i que es constaten diferències entre aquells que van accedir a estudis postobligatoris i superiors i els qui han obtingut una formació bàsica, en termes generals la majoria dels fills i filles gaudeixen d'una posició socioeconòmica relativament estable. En aquest sentit, doncs, l'ocupació ha jugat un rol destacat a l'hora de definir l'estatus socioeconòmic, així com també l'ampliació de la xarxa social, que ha deixat d'estar formada en exclusiva per persones d'origen andalús –com era el cas dels membres de la primera generació- per ampliar-se amb altres persones, tant d'origen andalús com d'altres persones autòctones. L'ampliació del capital social, i la possibilitat de nodrir-se de xarxes pròpies de la societat d'acollida però també de xarxes paral·leles ha estat una potencialitat dels membres de la segona generació.

Pel que fa a d'altres dimensions rellevants en el procés d'integració social a la ciutat, cal remarcar canvis substancials pel que fa a la identitat. En aquest aspecte, es mantenen algunes similituds respecte la primera generació, com ara les dificultats per definir-se de manera clara i sense massa vacil·lacions. En bona mesura, els membres de la segona generació es defineixen com a catalans, però també reconeixen la influència de la identitat dels seus pares i mares, que ha format part del seu procés de socialització. La convivència entre dues realitats paral·leles, com són, d'una banda, la realitat familiar i una part de la xarxa social i, per altra banda, d'una una altra part de la xarxa social, formada per persones nascudes a Catalunya, sobretot per la influència de l'experiència educativa, defineix en bona mesura la personalitat i la identitat dels membres de la segona generació. En aquest procés, la llengua catalana també juga un paper important, en la mesura que aquesta generació viu de primera mà, i amb normalitat, el bilingüisme. El català i el castellà són acceptats, per tant, com les llengües maternes, que s'utilitzen de manera indistinta en funció del context comunicatiu i de l'emissor amb qui s'estableix la comunicació. Pel que fa a la identificació política i religiosa, s'expressen lleus diferències amb els progenitors, sobretot pel que fa a una certa identificació majoritària cap al socialisme, però desvinculada de la figura de certs líders històrics dels inicis de la democràcia, així com també un certa indiferència i desencís sobre la política institucional.

Finalment, la segona generació tampoc ha patit episodis de discriminació a causa de l'origen dels seus pares, i ni molt menys ha hagut de fer front a situacions tant penoses com les provocades per la incapacitat d'accedir a un habitatge digne. Sí que han existit, tot i que amb una intensitat poc considerable, els comentaris despectius, els estigmes sobre algun barri o sobre l'ús de la llengua castellana, sense que es pugui parlar de discriminacions manifestes. Així, per exemple, en molts casos s'expressa que no es van rebre mai pressions ni coaccions per tal de definir-se d'una manera o altra, o per tal d'utilitzar una determinada llengua.

Pel que fa a la tercera generació, allò que es considera prioritari de remarcar és la percepció –parlem de percepció, per la limitada mostra qualitativa en què ens basem- d'una clara assimilació a la societat catalana i olotina. Assimilació en el sentit d'una absoluta identificació amb la societat catalana, amb un sentiment de pertinença plenament acceptat i per la llunyania amb què s'observa el passat migratori dels avis i els pares. Així, per exemple, en termes d'identitat, els tres casos analitzats es defineixen estrictament com a catalans, independentistes i propers a formacions polítiques d'esquerra. Si bé no es renega dels orígens familiars, Andalusia és un referent llunyà, vers el qual no s'expressa una especial vinculació ni consideració, sense que això implica un rebuig vers els trets

socioculturals que els seus pares i avis encara mantenen. El català acostuma a ser la llengua pròpia, que fins i tot amb alguns dels progenitors ja és la d'ús habitual, i el castellà es manté encara per comunicar-se amb els avis o altres familiars.

En canvi, la tercera generació es manté relativament a l'expectativa pel que fa al futur que els espera en l'àmbit de l'ocupació i l'estatus socioeconòmic. Aquestes recels, però, són comuns a la resta de joves de la ciutat, i en cap cas es poden relacionar amb l'origen dels seus avis i pares. La gran contradicció a la qual s'hauran d'enfrontar aquests joves és que són els primers de les seves famílies que han tingut l'oportunitat d'accedir de manera àmplia als estudis superiors i les seves expectatives laborals semblen bastant difícils de complir, a causa de les característiques del mercat laboral actual i de la situació econòmica del país, això com de bona part de les economies internacionals. L'emigració, en aquest sentit, ja és més que una possibilitat per una generació que, davant la manca d'oportunitats per desenvolupar-se personalment i professional, no descarta recórrer a l'emigració com a única sortida per a complir el seus anhels.

Les trajectòries inter i intrageneracionals posen de manifest, també, les diferències en els contextos sociopolítics en què la immigració andalusa va dur a terme el procés migratori d'Andalusia a Olot i el seu assentament a la ciutat, i el context en què han crescut i s'han desenvolupat les segones i terceres generacions. Òbviament, per tot el que implica viure en una societat autoritària i dictatorial com la franquista, i també pel que suposa el desplegament d'un estat social, democràtic i de dret que, amb totes les seves limitacions, demostra una certa incidència en la lluita contra les desigualtats socials, els processos d'exclusió i la promoció de la igualtat d'oportunitats mitjançant el desplegament de polítiques públiques educatives i socials.

Per concloure, doncs, l'anàlisi del procés de la immigració andalusa i els seus descendents mostra com, en termes generals, la primera i la segona generació d'immigrants andalusos a Olot ha progressat en termes de mobilitat social, i s'ha assentat a la ciutat d'Olot d'una manera estable. Olot ha esdevingut el marc de referència dels immigrants i els seus descendents, i els ha permès viure amb relativa naturalitat la seva identitat plural, formada per elements diversos i que en cada generació s'ha transformat. En l'actualitat, però, un interrogant plana sobre el futur i les expectatives dels joves de la tercera generació, pels quals, com s'ha comentat, l'emigració torna a planar sobre les vides, com una possibilitat indesitjable, però possible, si es donen una sèrie de circumstàncies que, com en el cas dels seus avis, els va obligar a marxar de la seva terra natal. En aquest cas, però, els factors d'expulsió i les característiques sociodemogràfiques dels hipotètics migrants són

absolutament contraposades, així com el sistema polític i socioeconòmic, i el context històric.

Haurà de recórrer, finalment, la tercera generació d'andalusos –o millor, dit, els joves catalans de l'actualitat-, a l'emigració, tal com van haver de recórrer, fa més de seixanta anys, els seus avis i àvies? Pot influir, d'alguna manera, el bagatge migratori dels seus familiars de cares a hipotètics nous fluxos? Els predisposa millor cap a l'emigració? Quines dimensions determinaran la naturalesa i les característiques dels fluxos?

Tant de bo que l'estratègia migratòria no sigui la única opció, i que el tradicional relat sobre *l'ascensor social*, que tant s'ha utilitzat per encoratjar a les successives generacions a la formació i a una certa disciplina social, continuï funcionant en un context tant convuls i incert com l'actual.

L'emigració, com s'ha volgut transmetre al llarg de la tesi, és un dret de les persones, que s'hauria de poder exercir amb llibertat i amb garanties, especialment pel que fa al respecte i a la protecció dels drets humans. Però s'hauria de vetllar perquè l'emigració no sigui mai fruit de la coerció i de l'obligació, de causes estructurals que empenyen, com a últim recurs, a les persones cap a un horitzó desconegut, ple d'incertes, de fragilitats.

De ben segur que les migracions no desapareixeran de les nostres vides. La mobilitat no ha deixat d'existir mai al llarg de la història de la humanitat ni deixarà de fer-ho. Tant de bo, però, les migracions no s'expliquin només per causes que obliguen a les persones a alterar el seu full de ruta, sinó que siguin una possibilitat més perquè els humans puguin viure de manera digne, tot respectant els seus anhels, allà on considerin oportú.

Futures línies de recerca

Després de redactar una tesi doctoral, amb tot el que implica en termes de dedicació, esforç, coneixement, aprenentatge, etc., hom té la impressió que la tesi es manté permanentment inacabada, amb unes conclusions “provisionals”, en el sentit de la impossibilitat d’arribar a conèixer l’objecte d’estudi de manera completa. El procés d’investigació ha permès avançar en el coneixement de l’objecte d’estudi, però, al mateix temps, ha posat al descobert nous interrogants, noves preguntes encara sense resposta i, en bona mesura, ha servit per constatar la complexitat intrínseca de la realitat social.

Són diverses les línies de continuïtat que s’obren a partir de la redacció d’aquesta tesi. Algunes de les futures línies de recerca es centren en aspectes molt concrets, en variables i dimensions específiques del procés migratori, mentre que d’altres abasten una dimensió més genèrica i transversal.

En tot cas, algunes de les possibles línies de continuïtat són:

1. Comparar el procés d’assentament de la immigració andalusa a Olot amb altres municipis de Catalunya, especialment amb aquells que presenten diferències significatives pel que fa a l’estructura de la població i a les característiques del municipi. En aquest sentit, per exemple, es considera important la comparativa amb municipis mitjans i grans de l’àrea metropolitana de Barcelona per tal de detectar si els processos d’assentament i les variables clau per a la integració van activar-se de manera semblant o diferent en cadascuna de les diferents realitats territorials catalanes.
2. Comparar el procés d’incorporació de la immigració andalusa – o de la immigració interior espanyola a Olot- amb la immigració estrangera, del període 1990-2008, per tal d’identificar semblances i diferències entre ambdós processos.
3. Una de les aportacions que considero interessants seria l’anàlisi del rol de les dones en els fluxos migratoris durant el franquisme. Al llarg de la tesi doctoral s’ha deixat constància del paper clau de les dones en la societat franquista, un paper sovint oblidat i menystingut, tant per la societat de l’època com en bona part de la recerca sobre les migracions interiors espanyoles. L’anàlisi d’aquest procés en termes de desigualtats seria especialment interessant per posar llum a una realitat oblidada fins

el moment i per fer justícia a la contribució de les dones en una societat i un règim patriarcal que van excloure i discriminar clarament a les dones.

4. En termes demogràfics, són diversos els àmbits sobre el qual es podria aprofundir en el coneixement de la realitat de la immigració andalusa a Olot. Un dels aspectes especialment rellevants fora l'anàlisi de l'aportació de la immigració andalusa en el creixement natural de la població. En aquesta recerca, com ja s'ha comentat, només s'han tingut en compte a efectes del recompte dels immigrants andalusos les persones empadronades a Olot que havien nascut a Andalusia, però no s'ha disposat de dades que permetessin comprovar l'impacte real dels immigrants en la demografia olotina. Determinar l'abast de la contribució de la immigració andalusa, i espanyola, al creixement natural de la població seria, per tant, d'un gran interès.
5. També des de la demografia, però amb una mirada sociològica, valdria la pena endinsar-se en el coneixement del fenomen dels matrimonis mixtos. Una quantificació acurada, del moment en què es van iniciar, les característiques de les persones que hi optaren, de les repercussions socials que provocaren, de les pressions o facilitats del context més proper, etc.
6. Per altra banda, l'anàlisi dels processos de mobilitat social de les segones i de les terceres generacions d'immigrants és un altre dels elements més interessants per continuar treballant, especialment si es tenen en compte algunes de les principals limitacions metodològiques de la tesi, com és la baixa representativitat de la mostra i la curta experiència vital dels membres de la tercera generació, que han dificultat l'estudi en determinades dimensions d'anàlisi. A més, la possibilitat d'ampliar les dimensions de la recerca, utilitzant tècniques quantitatives, com ara una enquesta, amb una mostra més àmplia, no només de la ciutat d'Olot, sinó d'altres municipis de Catalunya, seria d'un gran interès.
7. Finalment, també seria interessant analitzar de quina manera el procés migratori dels andalusos a Olot ha servit, en l'actualitat, per acceptar el procés migratori internacional de finals del segle XX i principis del segle XXI. El fet que la immigració hagi sigut tant rellevant en el passat recent de la ciutat la converteix en més tolerant cap a nous processos migratoris? Són els immigrants andalusos, o els seus descendents, més sensibles, comprensius i empàtics que la resta de veïns de la ciutat sense un passat migratori?

Bibliografía

- Abad Márquez, L. V. (2005). Paradigmas Teóricos y Explicación de los Flujos Migratorios Internacionales en Tiempos de Globalización. Una Revisión Crítica. *Revista Historia actual*, 3(3), 147-159.
- Achotegui, J. (2010). *Emigrar en el siglo XXI: el síndrome de Ulises: síndrome del inmigrante con estrés crónico múltiple*. Llançà: El Mundo de la Mente.
- Alba, R. D., i Nee, V. (2003). *Remaking the American mainstream: assimilation and contemporary immigration*. Cambridge: Harvard University.
- Alcaide Inchausti, J. (dir.). (2007). *Evolución de la población española en el siglo XX, por provincias y comunidades autónomas*. Bilbao: Fundación BBVA.
- Aldcroft, D. H., i Morewood, S. (2003). *Historia de la economía europea: 1914-2000*. Barcelona: Crítica.
- Allport, G. W. (1958). *The Nature of prejudice*. (Abr. ed.). New York : Doubleday Anchor Books.
- Aparicio, R., i Portes, A. (2014). *Créixer a Espanya. La integració dels fills d'immigrants*. Barcelona: Obra Social «La Caixa».
- Aranda, R., Pigem, C., i Vilalta, R. (1993). *Enquadraments: 10 anys de Pla General a Olot*. Olot: Ajuntament d'Olot.
- Arango, J. (1985). Las leyes de las migraciones de E. G. Ravenstein, cien años después. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 32, 7-26.
- Arango, J. (2000). Explaining Migration: A Critical View. *International Social Science Journal*, 52(165), 283-296. doi:10.1111/1468-2451.00259
- Arango, J. (2003). La Explicación teórica de las migraciones: Luz y sombra. *Migración y Desarrollo*, 1, 1-30.
- Arango, J. (2007). Les primeres migracions del segle XX a Catalunya. A *Nadala 2007: Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània* (p. 19-33). Barcelona: Fundació Lluís Carulla.
- Arco Blanco, M. Á. del. (2007). *Hambre de siglos: mundo rural y apoyos sociales del franquismo en Andalucía oriental, 1936-1951*. Granada: Editorial Comares.
- Arias, J., i Cózar, E. (1979). Los males de la economía andaluza en la actualidad. *Cuadernos geográficos de la Universidad de Granada*, 9, 275-292.
- Aroca, J. V. (2010). Cuando la Barcelona franquista expulsaba a los migrantes. *Andalucía en la Historia*, 28, 18-23.
- Ayuntamiento de Torredonjimeno, Ajuntament de Vic. (2010). *Emigrantes/inmigrantes*. Vic: Autors.

- Babiano, J., i Fernández Asperilla, A. (2009). *La Patria en la maleta: historia social de la emigración española a Europa*. Madrid: Fundación 1º de Mayo y Edicions GPS.
- Barbancho, A. G. (1967). *Las Migraciones interiores españolas: estudio cuantitativo desde 1900*. Madrid: Escuela Nacional de Administración Pública.
- Barbancho, A. G. (1978). Las migraciones andaluzas, hoy. *Revista de Estudios Regionales*, 2, 237-257.
- Barbancho, A. G. (1983). Cambio en las migraciones interiores, con especial referencia a Andalucía. *Boletín económico de Andalucía*. Secretaría General de Economía.
- Barbero, J. M., Feu, M., Ramírez Agustins, P., i Díaz Durán, H. (2009). *Treball social a Catalunya: 1932-1978*. Barcelona: Hacer.
- Bauman, Z. (2007). *Temps líquids: viure en una època d'incertesa*. Barcelona: Viena.
- Beck, U. (1998). *Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Barcelona [etc.]: Paidós.
- Beine, M., Docquier, F., i Rapoport, H. (2001). Brain drain and economic growth: theory and evidence. *Journal of Development Economics*, 64(1), 275-289. doi:10.1016/S0304-3878(00)00133-4
- Beltran, J. (2003). El nou valor de la diferència. A A. Ros (Ed.), *Interculturalitat: bases antropològiques, socials i polítiques* (p. 17-57). Barcelona: Editorial Pòrtic-Editorial UOC.
- Benach, J. (2012). *La Sanidad está en venta: y también nuestra salud*. Barcelona: Icaria.
- Berger, P., i Luckmann, T. (1996). *La construcció social de la realitat: un tractat de sociologia del coneixement*. Barcelona: Herder.
- Besalú, X. (2002). *Diversidad cultural y educación*. Madrid: Síntesis.
- Besalú, X. (2010). *Pedagogia sense complexos: contra fatalistes i saberuts*. Xàtiva: Edicions del CREC.
- Besalú, X., i Climent, T. (2004). *Construint identitats: espais i processos de socialització dels joves d'origen immigrat*. Barcelona: Mediterrània.
- Bilbeny, N. (2010). *¿Què vol dir integració?: nouvinguts i establerts a les nacions europees*. Barcelona: La Magrana.
- Blanco, C. (1990). *La Integración de los inmigrantes en Bilbao*. Bilbao: Ayuntamiento de Bilbao.
- Blanco, C. (1995). El inmigrante como sujeto marginado: claves interpretativas. A J. P. Alvite (Ed.), *Racismo, antirracismo e inmigración* (p. 31-60). Donostia: Tercera Prensa.
- Blanco, C. (2000). *Las Migraciones contemporáneas*. Madrid: Alianza.

- Boj, I., i Aroca, J. V. (2009). La repressió de la immigració: les contradiccions del franquisme. A M. Marín (dir.), *Memòries del viatge (1940-1975)* (p. 71-86). Sant Adrià del Besòs: MHIC- Ajuntament de Sant Adrià del Besòs.
- Bordetas, I. (2009). Habitatge i assentaments, de la postguerra a l'estabilització. A M. Marín (dir.), *Memòries del viatge (1940-1975)* (p. 51-70). Sant Adrià del Besòs: MHIC- Ajuntament de Sant Adrià del Besòs.
- Borjas, G. J. (1989). Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*, 23(3), 457-485.
- Brugué, J. (2012). *És la política, idiotes!* Girona: Papers amb Accent.
- Brunet Icart, I., Belzunegui Eraso, À., i Pastor Gosálbez, I. (2002). *Tècniques d'investigació social: fonaments epistemològics i metodològics*. Barcelona: Pòrtic.
- Cabré, A. (1992). Les migracions en la reproducció de la població catalana, 1880-1980. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 19, 33-55.
- Cabré, A. (1999). *El Sistema català de reproducció*. Barcelona: Proa.
- Cabré, A. (2007). Les onades migratòries en el sistema català de reproducció. A *Nadala 2007: Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània* (p. 11-17). Barcelona: Fundació Lluís Carulla.
- Cabré, A., i Pujadas, I. (1987). *Estudi demogràfic de la comarca de la Garrotxa*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Direcció General de Política Territorial, Servei d'Acció Comarcal.
- Cabré, A., i Pujadas, I. (1989). La població: immigració i explosió demogràfica. A *Història econòmica de la Catalunya Contemporània. Volum 5*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Cachón, L. (2008). La integració de y con los inmigrantes en España: debates teóricos, políticas y diversidad territorial. *Política y Sociedad*, 45(1), 205-235.
- Cachón, L. (2009). *La España inmigrante: marco discriminatorio, mercado de trabajo y políticas de integración*. Rubí: Anthropos.
- Canal, J. (1985). El Ball Pla d'Olot i l'estructuració ideològica de postguerra. *Revista de Girona*, 113, 57-62.
- Candel, F. (1967). *Donde la ciudad cambia su nombre*. Barcelona: Ediciones G. P.
- Candel, F. (2002). *Els altres catalans*. Barcelona: Edicions 62.
- Canetti, E. (2005). *Masa y poder*. Barcelona: Random House Mondadori.
- Capdevila, J. M. (1994). L'economia i la indústria. A G. Alcalde i A. Mayans (Ed.), *Olot, anys 50: [catàleg de l'exposició]* (p. 17-19). Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa i Fundació «La Caixa».

- Capel, H. (1967). Los estudios acerca de las migraciones interiores en España. *Revista de geografía*, 1(1), 77-101.
- Cardelús, J., i Pascual de Sans, À. (1979). *Movimientos migratorios y organización social*. Barcelona: Península.
- Cardús, S. (2002). Ciutadania i identificació política: Apunts per a un model d'anàlisi de la societat catalana. *L'Espill*, 11, 125-135.
- Cardús, S. (2009). *Tres metàfores per pensar un país amb futur: Discurs de recepció de Salvador Cardús i Ros com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Carens, J. (2005). The Integration of Immigrants. *Journal of Moral Philosophy*, 2(1), 29-46. doi:10.1177/1740468105052582
- Carreras, A. (1989). Depresión económica y cambio estructural durante el decenio bélico (1936-1945). A J. L. García Delgado (Ed.), *El primer franquismo. España y la Segunda Guerra Mundial*. Madrid: Siglo XXI.
- Carreras, A., i Tafunell, X. (2004). *Historia económica de la España contemporánea*. Barcelona: Crítica.
- Caruana, L. (2007). El primer franquismo (1939-1949): la posguerra interminable. A A. González Enciso i J. M. Matés Barco (coord.), *Historia económica de España (687-705)*. Barcelona: Editorial Ariel.
- Casacuberta, M., i Sala, J. (1997). *Cultura i ciutat, segles XVIII-XX*. Girona: Diputació de Girona.
- Casas, M. (coord.). (2003). *També catalans: fills i filles de famílies immigrades*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Casas, P., i Crosas, C. (2007). *Nouvinguts a la ciutat: la construcció urbana de Manlleu, 1900-2005*. Vic: Eumo.
- Castañer, M., i Gutiérrez, O. (2008). Les etapes de l'evolució demogràfica, 1900-2001. A J. M. Gutiérrez (Ed.), *Història de la Garrotxa* (p. 839-852). Girona: Diputació de Girona.
- Castañer, M., i Gutiérrez, O. (coords). (1994). *El Medi geogràfic*. Olot: Ajuntament d'Olot i Diputació de Girona.
- Castells, M. (1997). *La Era de la informació: economía, sociedad y cultura*. Madrid: Alianza.
- Castles, S., i Kosack, G. (1984). *Los Trabajadores inmigrantes y la estructura de clases en la Europa Occidental*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Castles, S., i Miller, M. J. (2004). *La Era de la migración: movimientos internacionales de población en el mundo moderno*. México: Miguel Ángel Porrúa.
- Cazorla Pérez, J. (1978). Paro y emigración, los males endémicos de Andalucía: algunas sugerencias. *Revista de Estudios Regionales*, 2, 17-37.

- Clarà, J. (2014). Els escenaris de la vergonya. *Girones*, 2, 44-45.
- Clavijo, J. (2008). La dictadura franquista. A J. M. Gutiérrez (Ed.), *Història de la Garrotxa* (p. 731-774). Girona: Diputació de Girona.
- Cobo Romero, F. (coord). (2012). *La Represión franquista en Andalucía: balance historiográfico, perspectivas teóricas y análisis de resultados*. Sevilla: Junta de Andalucía, Centro de Estudios Andaluces.
- Colectivo IOÉ. (1999). *Inmigrantes, trabajadores, ciudadanos: una visión de las migraciones desde España*. València: Universitat de València, Patronat Sud-Nord.
- Comas, M., Molina Hita, E., i Tolsanas, M. (2008). *Identitats: educació, immigració i construcció identitària*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Corbetta, P. (2009). *Metodología y técnicas de investigación social*. Madrid [etc.]: McGraw-Hill.
- Costa, L. (1999). *L'illa dels somnis: l'emigració de Begur a Cuba al segle XIX*. Begur: Ajuntament de Begur.
- De Miguel Luken, V. (2002). Aproximación a la geografía familiar de la emigración andaluza al resto de España en el siglo XIX. *Revista de Demografía Histórica*, 20(1), 81-120.
- Delgado, M. (1998). *Diversitat i integració: lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- Domingo, A. (2013). «Català és...» El discurs sobre immigració i identitat nacional durant el franquisme: Francesc Candel i Jordi Pujol. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 9-32.
- Domingo, A. (2014). *Catalunya al mirall de la immigració: demografia i identitat nacional*. Barcelona: L'Avenç,.
- Escarpanter, A., i Llimona, P. (2013). *El grup de cases de Sant Pere Màrtir i la seva integració amb la ciutat d'Olot*. Manuscrit no publicat, Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot.
- Escola Malagrida : 75 anys: [Olot, 1932-2007]*. (2007). Olot: Comissió 75 anys del Malagrida.
- Estruch, J. (1999). La perspectiva sociològica. A S. Cardús (Ed.), *La Mirada del sociòleg: què és, què fa, què diu la sociologia*. Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya.
- Farjas, A. (2003). *Teregunné: els immigrants gambians: un viatge d'anada i tornada*. Girona: Diputació de Girona.
- Faura Martínez, Ú., i Gómez García, J. (2002). Com es mesuren els fluxos migratoris? *Papers. Revista de Sociologia*, 66, 15-44. doi:10.5565/rev/papers/v66n0.1619
- Ferrer i Gironès, F. (1991). *Una acció per l'habitatge: els primers 30 anys del Patronat Santa Creu de la Selva*. Girona: Patronat Benèfic Santa Creu de la Selva.

- Fontana, J. (2011). *Por el bien del imperio: una historia del mundo desde 1945*. Barcelona: Pasado.
- Fuentes Quintana, E. (1993). Tres decenios de la economía española en perspectiva. A J. L. García Delgado (dir.), *España. Economía* (p. 1-78). Madrid: Espasa.
- García Delgado, J. L. (1997). Etapas y rasgos definidores de la industrialización española. A J. L. García Delgado (Ed.), *Lecciones de economía española* (p. 21-48). Madrid: Editorial Civitas.
- García Manrique, R. (2013). *La Libertad de todos: una defensa de los derechos sociales*. Barcelona: El Viejo topo.
- Giddens, A. (1994). *Sociología*. Madrid: Alianza.
- Giménez, C. (2003). *Qué es la inmigración: problema u oportunidad? Cómo lograr la integración de los inmigrantes? Multiculturalismo o interculturalidad?* Barcelona: RBA Integral.
- Gómez Olivé, M. (1992). *Les Migracions a Catalunya al segle XX*. Barcelona: Barcanova.
- Grabolosa, R. (1969). *Olot: els homes i la ciutat*. Barcelona: Selecta.
- Gramsci, A. (2010). *Cartas desde la cárcel*. Madrid: Veintisiete Letras.
- Grup Recerca Etnohistòria. (2008). El barraquisme a la ciutat de Barcelona. Can Valero, la Perona i el Carmel. *Revista d'etnologia de Catalunya*, 33, 170-180.
- Hatton, T. J., i Williamsom, J. G. (1998). *The Age of mass migration: causes and economic impact*. New York: Oxford University Press.
- Hernández Sampieri, R., Fernández Collado, C., i Baptista Lucio, P. (2010). *Metodología de la investigación*. México: McGraw-Hill.
- Herrera, E. (1994). Reflexiones en torno al concepto de integración en la sociología de la inmigración. *Papers. Revista de Sociología*, 43, 71-76. doi:10.5565/rev/papers.1727
- Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa (2002). *Créixer en la incertesa: una diagnosi dels i de les joves de la Garrotxa en el 2002*. Olot: Consell Comarcal de la Garrotxa
- Institut d'Estudis Socials de la Garrotxa (2004). *Olot 17800: els nous olotins*. Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa.
- Izaola, A., i Zubero, I. (2015). La cuestión del otro: forasteros, extranjeros, extraños y monstruos. *Papers: Revista de Sociología*, 100(1), 105-129.
- Joly, D. (2000). Some Structural Effects of Migration on Receiving and Sending Countries. *International Migration*, 38(5), 25-40. doi:10.1111/1468-2435.00126
- Jordà, R. (1989). Población y economía andaluza tendencias y perspectivas: 1950-1986. *Estudios regionales*, 25, 89-107.

- Kerbo, H. R. (1998). *Estratificación social y desigualdad: el conflicto de clases en perspectiva histórica y comparada*. Madrid [etc.]: McGraw-Hill.
- Kymlicka, W. (1996). *Ciudadanía multicultural: una teoría liberal de los derechos de las minorías*. Barcelona: Paidós.
- Lacomba, J. A. (1993). Des de los inicios de la industrialización al Plan de Estabilización de 1959. A M. Martín Rodríguez (Ed.), *Estructura económica de Andalucía*. Madrid: Espasa Calve.
- Lacomba, J. A. (2006). *Historia contemporánea de Andalucía: de 1800 a la actualidad*. Córdoba: Almuzara.
- Lakoff, G. (2011). *No pensis en un elefant!: llenguatge i debat polític*. Barcelona: Viena.
- Lara, M., i Maruny, L. (2010). *De Cuevas Bajas a la Bisbal d'Empordà: 1940-1980*. La Bisbal d'Empordà: Ajuntament de la Bisbal d'Empordà.
- Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47-57.
- Lemus López, E. (1998). Andalucía bajo el Franquismo. A L. Álvarez Rey i E. Lemus López (Ed.), *Historia de Andalucía contemporánea*. Huelva: Universidad de Huelva.
- Lemus López, E. (2012). Guerra, dictadura, transición y autonomía. A M. Peña Díaz (coord.), *Breve historia de Andalucía*. Sevilla: Centro de Estudios Andaluces, Junta de Andalucía.
- López Sala, A. M. (2005). *Inmigrantes y estados: la respuesta política ante la cuestión migratoria*. Barcelona: Anthropos.
- Maalouf, A. (1999). *Les Identitats que maten: per una mundialització que respecti la diversitat*. Barcelona: La Campana.
- Malgesini, G., i Giménez, C. (2000). *Guía de conceptos sobre migraciones, racismo e interculturalidad*. Madrid: Catarata.
- Marín, M. (2004a). *D'immigrants a ciutadans. La immigració a Catalunya del franquisme a la recuperació de la democràcia*. Sant Adrià del Besòs: Museu d'Història de la Immigració a Catalunya.
- Marín, M. (2004b). Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960. *Arraona: revista d'història*, 28, 24-35.
- Marín, M. (2006a). Franquismo e inmigración interior: el caso de Sabadell (1939-1960). *Historia Social*, 56, 131-152.
- Marín, M. (2006b). *Història del franquisme a Catalunya*. Vic: Eumo.
- Marín, M. (2009). Fluxos, stoks, periodicitat i origen. A M. Marín (dir.), *Memòries del viatge (1940-1975)* (p. 13-32). Sant Adrià del Besòs: MHIC- Ajuntament de Sant Adrià del Besòs.
- Marín, M. (2010). Una tradición forjada en la historia. *Andalucía en la Historia*, 28, 12-17.

- Marquès, S. (1995). *L'Exili dels mestres (1939-1975)*. Girona: Universitat de Girona.
- Martín Díaz, E. (1992). *La Emigración andaluza a Cataluña: identidad cultural y papel político*. Sevilla: Fundación Blas Infante.
- Martos, M. (2007). *La Immigració al barri de Sant Roc: 1950-2001*. Olot: Associació de Veïns de Sant Roc.
- Masjuan, E. (2015). Abocats a viure a la llera del riu: el problema de l'infrahabitatge a Sabadell, 1939-1970. De l'habitatge protegit al negoci immobiliari. *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, 61(1), 135- 158. doi:10.5565/rev/dag.117
- Massey, D. et al. (1989). Contemporary Immigration: Theoretical Perspectives on Its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*, 23, 606-630.
- Massey, D. et al. (1993). Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, 431-466.
- Massey, D. et. al. (1998). *Worlds in motion: understanding international migration at the end of the millennium*. Oxford: Clarendon Press.
- Matés Barco, J. M. (2007a). La economía durante el franquismo: la década de transición (1950-1959). A A. González Enciso i J. M. Matés Barco (coord.), *Historia económica de España* (p. 707-744). Barcelona: Editorial Ariel .
- Matés Barco, J. M. (2007b). La economía durante el franquismo: la etapa de desarrollo (1960-1974). A A. González Enciso i J. M. Matés Barco (coord.), *Historia económica de España* (p. 745-778). Barcelona: Editorial Ariel.
- Medir i Huerta, R. M. (1986). *Les Comarques gironines: aproximació a la realitat socio-geogràfica*. Girona: Diputació de Girona.
- Miguel, E. (2011). *Memòries del barri de Sant Roc*. Olot: Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot.
- Miguélez, F. et al. (1997). *Desigualtat i canvi: l'estructura social contemporània*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Miles, R. (1992). Integration. A E. E. Cashmore (ed.), *Dictionary of race and ethnic relations* (p. 146-149). London, New York: Routledge.
- Mills, C. W. (1992). *La Imaginació sociològica*. Barcelona: Herder.
- Miyar, M. (2012). El uso estadístico de los registros administrativos. A D. Guinea-Martin (coord.), *Trucos del oficio de investigador*. Barcelona: Editorial Gedisa.
- Moli, D. (2014). *Els Anys 60 a Olot: 10 anys de masturbacions*. Olot: Domènec Moli.
- Molinero, C., i Ysàs, P. (1987). La població catalana a la postguerra, creixement i concentració, 1939-1950. *L'Avenç*, 102, 38-46.
- Molinero, C., i Ysàs, P. (2003). *El Règim franquista: feixisme, modernització i consens*. Girona: Universitat de Girona.

- Moradiellos, E. (2000). *La España de Franco: 1939-1975: política y sociedad*. Madrid: Síntesis.
- Moreno Fuentes, F. J., i Bruquetas Callejo, M. (2011). *Immigració i Estat del benestar a Espanya*. Barcelona: Fundació «la Caixa».
- Moreno, L. (2012). *La Europa asocial: crisis y estado del bienestar*. Barcelona: Ediciones Península.
- Myro, R. (1997). Crecimiento económico y cambio estructural desde 1960. A J. L. García Delgado (dir.), *Lecciones de economía española* (p. 49-72). Madrid: Editorial Civitas.
- United Nations. (2013). *International Migration Report 2013*. New York.
- Nadal, J. (2014). Dues girones, com a mínim. *Girones*, 2, 46-47.
- Nadal, J., i Giralt, E. (2000). *Immigració i redreç demogràfic: els francesos a la Catalunya dels segles XVI i XVII*. Vic: Eumo.
- Naredo, J. M. (2010). El modelo inmobiliario español y sus consecuencias. *Boletín CF+S*, 44, 13-27. Recuperat de <http://habitat.aq.upm.es/boletin/n44/ajnar.html>
- Navarro, V. (2002). *Bienestar insuficiente, democracia incompleta: sobre lo que no se habla en nuestro país*. Barcelona: Anagrama.
- Nieto, J. A., i Egea, C. (2005). La dinámica demográfica en Andalucía en el último cuarto del siglo XX. *Cuadernos geográficos de la Universidad de Granada*, 36, 125-152.
- Ocaña, M. del C. (2000). El espacio rural andaluz, permanencias y cambios en la crisis abierta a mediados de siglo. *Cuadernos geográficos de la Universidad de Granada*, 30, 77-96.
- Oliver, J. (2006). *España 2020: un mestizaje ineludible: cambio demográfico, mercado de trabajo e inmigración en las comunidades autónomas*. Barcelona: Institut d'Estudis Autonòmics.
- Ortega-Rivera, E., Solana Solana, M. (2015) Migracions a Catalunya: cinc dècades de canvis i continuïtats. A A. Domingo (ed.), *Recerca i immigració VII: migracions dels segles XX i XXI: una mirada candeliana* (p. 43-64). Recuperat de http://benestar.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/coleccions/ciudadania_i_immigracio/12recercaimmigracio7/recerca_immigracio_VII.pdf
- Pajares, M. (2005). *La Integración ciudadana: una perspectiva para la inmigración*. Barcelona: Icaria.
- Parejo Barranco, J. A. (2001). Industrialización, desindustrialización y nueva industrialización de las regiones españolas (1950-2000). Un enfoque desde la historia económica. *Revista de historia industrial*, 19-20, 15-76.
- Pascual de Sans, À., i Cardelús, J. (1998). Migracions a Catalunya: entre la mobilitat i l'assentament. A S. Giner (Ed.), *La societat catalana* (p. 189-199). Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.

- Pascual de Sans, A. (dir.), Miguel, V. de, Morén, R., i Solana, M. (2002). *Migracions a Catalunya: l'estat de la qüestió: 1975-2000*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Petroff, A., Solé, C., Alcalde, R., i Sordé, T. Hijos e hijas de inmigrantes: gestión de la interculturalidad para la cohesión social. (juliol 2013). Dins H. Cairo Carou (Presidència), XI Congreso español de Sociología: crisis y cambio, propuestas desde la Sociología. Simposi dins el congrés de la Federación Española de Sociología, Universidad Complutense de Madrid.
- Piore, M. J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portell, R., i Marquès, S. (2006). *Els Mestres de la República*. Badalona: Ara Llibres.
- Portes, A. (2009). Migración y cambio social: algunas reflexiones conceptuales. *Revista Española de Sociología*, 12, 9-37.
- Portes, A. (2012). *Sociología económica de las migraciones internacionales*. Barcelona: Anthropos.
- Portes, A., i Rumbaut, R. G. (2009). *Legados: la historia de la segunda generación inmigrante*. Barcelona: Hipatia.
- Portes, A., i Walton, J. (1981). *Labor, Class, and the International System*. New York: Academic Press.
- Puig Valls, A. (1990). *De Pedro Martínez a Sabadell: l'emigració una realitat no exclusivament econòmica: 1920-1975* (Tesi doctoral no publicada). Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- Puig Valls, A. (1995). La Guerra Civil espanyola, una causa de l'emigració andalusa en la dècada dels anys cinquanta? *Recerques: història, economia, cultura*, 31, 53-69.
- Puigverd, X. (2012). Gavatxos d'Olot. *Les Garrotxes*, 9, 86-87.
- Pujadas, I. (2007). Les migracions dels anys seixanta a Catalunya. A *Nadala 2007: Immigració. Les onades immigratòries en la Catalunya contemporània* (p. 35-47). Barcelona: Fundació Lluís Carulla.
- Puyol Antolín, R. (1979). *Emigración y desigualdades regionales en España*. Madrid: Magisterio Español.
- Puyol Antolín, R., Méndez Gutiérrez del Valle, R., i Estébanez, J. (1988). *Geografía humana*. Madrid: Cátedra.
- Rambla, X. (coord.) (2008). *Les Fractures de l'estructura social*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), 167-235.

- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52(2), 241-305.
- Recaño, J. (1998a). La emigración andaluza en España. *Boletín económico de Andalucía*, 24, 119-143.
- Recaño, J. (1998b). *La Emigración andaluza, 1900-1992: cronología, aspectos demográficos, distribución espacial y componentes socioeconómicos de la emigración andaluza en España*. (Tesi doctoral no publicada). Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.
- Recaño, J. (1999). La immigració de la resta d'Espanya al Baix Llobregat. L'onada migratoria dela anys seixanta i setanta. *Materials del Baix Llobregat*, 5, 37-52.
- Recaño, J., i Solana, M. (1998). Migració residencial entre Catalunya i Espanya. A S. Giner (Ed.), *La societat catalana* (p. 189-199). Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya
- Ribas Mateos, N. (1998). Immigració a Catalunya als anys noranta, quelcom de nou? *Revista Catalana de Sociologia*, 6, 33-48.
- Ribas Mateos, N. (2004). *Una Invitación a la sociología de las migraciones*. Barcelona: Bellaterra.
- Riquer, B. de (1999). Franquisme, transició i democràcia. A M. Risques (dir.), *Història de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Pòrtic.
- Riquer, B. de (2010). *La Dictadura de Franco*. Barcelona: Crítica.
- Ródenas, C. (1994). *Emigración y economía en España: 1960-1990*. Alicante: Universidad de Alicante.
- Rodríguez Osuna, J. (1978). *Población y desarrollo en España*. Madrid: Cupsa.
- Rubió, J. E., i Pujiula, J. (2014). *El Franquisme*. Girona: Diputació de Girona.
- Ruiz Olabuénaga, J. I. (2012). *Metodología de la investigación cualitativa*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Sánchez Sánchez, E. M. (2006). *Rumbo al sur: Francia y la España del desarrollo, 1958-1969*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Sancho, S. (1994). Olot, anys cinquanta. Les transformacions demogràfiques d'un municipi industrial. A G. Alcalde i A. Mayans (Ed.), *Olot, anys 50: [catàleg de l'exposició]* (p. 13-16). Olot: Museu Comarcal de la Garrotxa i Fundació «La Caixa».
- Sancho, S., i Ros, C. (1998). La població de Catalunya en perspectiva històrica. A S. Giner (Ed.), *La societat catalana* (p. 91-116). Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya.
- Santamaría, E. (2002). *La Incógnita del extraño: una aproximación a la significación sociológica de la «inmigración no comunitaria»*. Barcelona: Anthropos.
- Santillana, I. (1981). Los determinantes económicos de las migraciones internas en España, 1960-1973. *Cuadernos de Economía*, 9, 381-407.

- Sassen, S. (1988). *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flows*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sassen, S. (2013). *Inmigrantes y ciudadanos: de las migraciones masivas a la Europa fortaleza*. Tres Cantos (Madrid): Siglo XX.
- Schaefer, R. T. (2012). *Sociología*. México, D.F. : McGraw-Hill.
- Silvestre, J. (2002). Las emigraciones interiores en España durante los siglos XIX y XX: una revisión bibliográfica. *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*, 2, 227-248.
- Silvestre, J. (2010). Las migraciones interiores en España, 1860-2007. *Historia y Política*, 23, 113-134.
- Solana, M., Miguel Luken, V. de, i Cardelús, J. (2004). Características y evolución de las redes migratorias provinciales en España durante el siglo XX. A Asociación de Demografía Histórica, *Familias y poderes: actas del VII Congreso Internacional de la ADEH*. Granada: Universidad de Granada
- Solé, C. (1981). Andaluces en Cataluña. *Papers. Revista de Sociologia*, 16, 149-181.
- Solé, C. (1982). *Los Inmigrantes en la sociedad y en la cultura catalanas*. Barcelona: Península.
- Solé, C. (2000). Inmigración interior e inmigración exterior. *Papers. Revista de Sociologia*, 60, 211-224.
- Standing, G. (2013). *El Precariado: una nueva clase social*. Barcelona: Ediciones de Pasado y Presente.
- Stark, O. (1991). *The Migration of labor*. Oxford: Basil Blackwell.
- Stark, O., Helmenstein, C., i Prskawetz, A. (1997). A brain gain with a brain drain. *Economics Letters*, 55(2), 227-234. doi:10.1016/S0165-1765(97)00085-2
- Subirats, M. (2012). *Barcelona, de la necessitat a la llibertat: les classes socials al tombant del segle XXI*. Barcelona: L'Avenç.
- Sunstein, C. R. (2009). *On rumors : how falsehoods spread, why we believe them, what can be done*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Tafunell, X. (1989). La construcció: una gran indústria i un gran negoci. A *Història econòmica de la Catalunya Contemporània: Vol. 6*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Tamames, R. (1962). Los movimientos migratorios de la población española durante el periodo 1951-60. *Revista de Economía Política*, 32, 105-140.
- Tatjer, Mercè. (2006). La vivienda en Cataluña des de una perspectiva històrica: el siglo XX. Ponència presentada a la IX Setmana d'Estudis Urbans: habitatge i societat, noves demandes, nous instruments, Lleida. Text recuperat de <http://www.ceut.udl.cat/wp-content/uploads/02c-tatjer.pdf>

- Tatjer, M. (2005). La vivienda obrera en España de los siglos XIX y XX: de la promoción privada a la promoción pública (1853-1975). *Scripta Nova: revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, 9(194), 23. Recuperat de <http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-194-23.htm>
- Tatjer, M., i Larrea, C. (2010). *Barraques: la Barcelona informal del segle XX*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura.
- Telles, E. E., i Ortiz, V. (2011). *Generaciones excluidas: mexicano-estadounidenses, asimilación y raza*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Termes, J. (1984). *La Immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*. Barcelona: Empúries.
- Thomàs, J. M. (1992). *Falange, Guerra Civil, franquisme: F.E.T. y de las J.O.N.S. de Barcelona en els primers anys del règim franquista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Thomàs, J. M. (2008). *Feixistes!: viatge a l'interior del falangisme català*. Barcelona: L'Esfera dels Llibres.
- Tizón Garcia, J. L. (1993). Inmigración. Aproximación a sus aspectos generales. En *Migraciones y Salud Mental*. Barcelona: Promociones Publicaciones Universitarias.
- Todaro, M. (1969). A Model of Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *The American Economic Review*, 59 (1), 138-148.
- Todaro, Michael P. (1976). *Internal Migration in Developing Countries: a review of theory, evidence, methodology and research priorities*. Geneva : Int. Labour Office.
- Vallés Martínez, M. S. (2002). *Entrevistas cualitativas*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Van Dijk, T. (2003). *Racismo y discurso de las élites*. Barcelona: Gedisa.
- Vandellós, J. A. (1935a). *Catalunya, poble decadent*. Barcelona: Edicions 62.
- Vandellós, J. A. (1935b). *La Immigració a Catalunya*. Barcelona: Institució Patxot.
- Vayreda, J. (1986). Urbanisme. A X. Bulbena (Ed.), *Olot 1911-1986, 75 anys pel futur* (p. 8). Barcelona: Fundació Caixa de Pensions.
- Vidal, T., i Recaño, J. (1996a). La mobilitat interior als Països Catalans (1857-1960). A C. Carreras (dir.), *Geografia general dels Països Catalans* (p. 51-65). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Vidal, T., i Recaño, J. (1996b). Les migracions interiors (1960-1975). A C. Carreras (dir.), *Geografia general dels Països Catalans* (p. 164-177). Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern world-system*. New York: Academic Press.

Weber, M. (1964). *Economía y sociedad: esbozo de sociología comprensiva*. México: Fondo de Cultura Económica.

Zapata, R. (2002). *L'Hora dels immigrants: esferes de justícia i polítiques d'acomodació*. Barcelona: Proa.

Zapata, R. (2004). *Existe una cultura de la acomodación en España?: Inmigración y procesos de cambio en España a partir del 2000*. Barcelona: Fundació CIDOB.

Zeba Produccions (productor), i Miquel, E. (dir.). (2011). *Memòries del barri de Sant Roc*. Girona: Institut de Cultura de la Ciutat d'Olot.

Zelinsky, W. (1997). La Hipòtesi sobre la transició de la mobilitat. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 143-173.

ANNEXOS

Annex 1. Entrevista a immigrants

Dades identificatives de l'entrevista **Model entrevista: E1 (Immigrant)**

Data realització entrevista:
Lloc:
Durada de l'entrevista (hh/mm):
Codi de l'entrevista:
Codi entrevistat
Data buidatge entrevista:

Observacions per part de l'entrevistador:
Observacions per part de les persones entrevistades:

Informació sobre la tesi doctoral

Criteris de l'entrevista:

Dades sociodemogràfiques:

Nom i cognoms:
Sexe:
Edat actual:
Població de naixement (municipi i província):
Any d'arribada a Olot:
Edat d'arribada a Olot:
Nombre d'anys vivint a Olot:
Nombre d'anys viscuts a Andalusia:
Estat civil actual:
Origen de la seva parella:
Nombre de fills:

Dimensió	Subdimensió	Preguntes Clau	Preguntes complementàries
Dades sociodemogràfiques			
1. Llars i família	1.1 Llars	<ul style="list-style-type: none"> Vostè va arribar a Olot l'any xxx. Des del moment de la seva arribada, a on i amb qui va viure? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> Va viure amb persones de la seva família? Va acollir persones de la seva família? Van viure-hi, de manera temporal, persones que no eren de la seva família?
	1.2 Família	<ul style="list-style-type: none"> Quan va arribar a Olot, ja hi havia familiars seus que hi vivien? M'ho pot explicar? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> Tenia altres membres de la seva família vivint a Olot? Des de quan? Quin tipus de relació mantenien?
2. Nivell d'instrucció	2.1 Trajectòria educativa	<ul style="list-style-type: none"> Abans d'arribar a Olot, quins estudis havia fet? [Veure evolució] Quan va arribar a Olot, va tenir la oportunitat de poder tornar a estudiar? Per què? Creu que els seus estudis el van ajudar i perjudicar a l'hora de guanyar-se la vida? De quina manera? 	<ul style="list-style-type: none"> El seu nivell d'instrucció va ser un obstacle per treballar? Creu que el seu nivell d'instrucció l'ha condicionat en algunes facetes de la seva vida? Com?
	2.2 Valor de l'educació	<ul style="list-style-type: none"> Vostè m'ha dit que va poder estudiar molt/poc; què pensava que havien de fer els seus fills? 	<ul style="list-style-type: none"> Quin valor va atorgar a l'educació dels seus fills? Què era més important que fessin: que estudiessin o treballessin? Per què?
3. Ocupació	3.1 Trajectòria laboral	<ul style="list-style-type: none"> Abans de venir a Olot, ja havia treballat? [Veure evolució] Un cop va arribar Olot, de què va treballar? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> Quin és/era el seu ofici- ocupació? Ha treballat per compte pròpia o per compte aliena? Considera que, en termes generals, ha realitzat feines qualificades o poc qualificades? Per què? Quantes feines diferents ha realitzat al llarg de la seva vida? Quines? Va simultaniejar diferents feines al mateix temps? Per què ho feia? Fins quan ho va fer? Va estar algun temps desocupat? Quant? Per quins motius? Ha ocupat càrrecs de responsabilitat en les feines en què ha treballat? Per què? Considera que progressivament va tenir possibilitats d'ascendir en les seves responsabilitats laborals? Per què? Què ho afavoria o ho dificultava? De quina manera va accedir a les feines?
	3.2 Condicions laborals	<ul style="list-style-type: none"> M'ha explicat quines han estat les feines que ha tingut a Olot. Com eren (les condicions de treball) d'aquestes feines? [Veure evolució] Creu que amb el pas del temps, aquestes 	<ul style="list-style-type: none"> Quantes hores setmanals treballava? Treballava en d'altres feines sense contracte? Considera que progressivament les condicions laborals van millorar? Considera que en algun moment va estar discriminat en l'àmbit laboral pel seu origen? Ha percebut i/o rebut prejudicis cap als treballadors

		<p>condicions van millorar, van empitjorar o es van mantenir iguals? Per quins motius pensa que va ser així?</p> <ul style="list-style-type: none"> Vostè m'ha dit que va treballar a xxxx, En aquests casos, considera que les seves condicions de treball eren les mateixes que les dels olotins que treballaven en llocs com el seu? 	<ul style="list-style-type: none"> <i>andalusos al llarg de la seva vida laboral?</i> <i>Ha tingut mai la sensació que, en l'àmbit laboral, havia de demostrar més que la resta per sentir-se ben valorat?</i>
	3.3 Valor de la feina	<ul style="list-style-type: none"> En termes generals, què ha significat el treball a la seva vida? Quin valor li ha donat? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Podia compaginar la feina amb la família i l'oci o la feina no li deixava temps?</i> <i>En cas que així fos, quines activitats realitzava?</i>
	3.4 Valoració global de la seva experiència laboral	<ul style="list-style-type: none"> En termes generals, està satisfet amb les feines en què ha treballat a Olot? Per què? En comparació a vostè, com creu que ha estat la (l'experiència) trajectòria laboral dels seus fills? Millor, pitjor o igual? Per què? I els néts? 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Està globalment satisfet amb les feines que ha exercit?</i>
4. Ingressos i recursos	4.1 Ingressos	<ul style="list-style-type: none"> Des que va tenir la seva pròpia llar a Olot, qui aportava els diners a casa? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Qui era l'encarregat d'aportar els ingressos de la llar?</i> <i>La seva parella treballava? Per què? Com ho valorava?</i> <i>Fins i tot quan van tenir els fills?</i>
	4.2 Dificultats econòmiques	<ul style="list-style-type: none"> En els anys que ha viscut a Olot, ha passat en alguna ocasió per dificultats econòmiques greus? Pot descriure-m'ho? (En quin moment –any-? Per quin motiu?) [Veure evolució] Va rebre ajuda per part d'alguna persona, familiar, institució o servei públic? Si és que sí, de qui? 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Va patir, en algun moment de la seva vida a Olot, dificultats per obtenir ingressos per viure dignament?</i> <i>Quina va ser, en aquest sentit, la seva evolució?</i>
	4.3 Classe social	<ul style="list-style-type: none"> En termes generals, considera que amb els pas dels anys la situació econòmica de la seva família ha millorat/ anat a més? 	<ul style="list-style-type: none"> <i>Com es situaria en la definició de la classe social?</i>
5. Habitatge i ubicació a la ciutat	5.1 Ubicació dels habitatges (ON)	<ul style="list-style-type: none"> Des que viu a Olot, en quins barris ha viscut? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> <i>En quina zona de la ciutat viu?</i> <i>Anteriorment, ha viscut en d'altres zones de la ciutat? Quines?</i> <i>Com valora el canvi en les condicions de vida dels</i>

		<ul style="list-style-type: none"> En termes generals, considera que amb el pas dels anys ha millorat, empitjorat o s'ha mantingut igual respecte a la zona on va viure inicialment? Per què? 	<p><i>barris on ha viscut?</i></p> <ul style="list-style-type: none"> Vivia en zones on hi havia altres andalusos? Considera que ha viscut sempre en zones no segmentades de la ciutat? Considera que ha viscut en els millors o pitjors barris de la ciutat? Per què? Considera que ha viscut en zones de la ciutat estigmatitzades?
	5.2 Tipologia d'habitatge (TIPUS)	<ul style="list-style-type: none"> Des que viu a Olot, en quin tipus d'habitatge ha viscut? (casa, pis, etc) [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> En quin tipus d'habitatge ha viscut des de que viu a Olot? Quin és el seu règim de tinença?
	5.3 Condicions dels habitatges (ESTAT)	<ul style="list-style-type: none"> Com estaven els pisos en què ha viscut? <i>En quines condicions estaven els habitatges on ha viscut?</i> [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> Va disposar sempre de les instal·lacions i serveis bàsics en el seu habitatge? (aigua calenta, bany, calefacció, etc.) Quina era la superfície útil dels habitatges? (Menys de 60; 60-90; 90-120, més de 120)
	5.4 Altres habitatges?	<ul style="list-style-type: none"> Des que viu a Olot, ha pogut accedir a una segona residència? A on? Té algun altra habitatge de propietat? A on? 	
6. Xarxa social i comunitària	6.1 Cercle d'amistats, coneguts	<ul style="list-style-type: none"> Qui ha format part, al llarg de la seva vida a Olot, del seu cercle de relacions d'amistats i coneguts més proper? [Veure evolució] I la seva família? Quin ha estat el seu paper? Quin tipus de relació tenien? L'ha ajudat en alguna cosa el fet de tenir una cercle d'amistats? 	<ul style="list-style-type: none"> Qui formava part, en els primers anys de vida a Olot, de la seva xarxa social i comunitària? Qui forma part, actualment, de la seva xarxa social i comunitària més propera? Ha tingut dificultats, al llarg de la seva vida, per relacionar-se amb persones catalanes? I Andalusos? Per què? Com ha evolucionat aquesta situació al llarg dels anys? Ha gaudit del suport de persones concretes al llarg de la seva vida? Quin tipus de persones?
7. Ideologia i valors	7.1 Ideologia	<ul style="list-style-type: none"> Com es defineix, actualment, en termes polítics? Ha canviat amb el pas dels anys? [Veure evolució] Com es defineix, actualment, en termes religiosos? Ha canviat amb el pas dels anys? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> Com es definiria políticament? Ha canviat la seva definició amb el pas dels anys? Com es definiria en termes nacionals? Com es considera en termes religiosos? Ha canviat la seva definició amb el pas dels anys? Quin paper ha jugat la religió en la seva vida?
	7.2 Identitat	<ul style="list-style-type: none"> Tenint en compte la seva història personal, com es considera en l'actualitat? Espanyol, andalús, català, olotí? Per què? Des de que va arribar a Olot, quins canvis ha experimentat la seva identitat? 	<ul style="list-style-type: none"> Manté expressions culturals pròpies del context d'origen? Per què? Quines? Ha renunciat a expressions culturals pròpies del context d'origen? Per què? Quines? Ha incorporat com a pròpies expressions culturals del context de destí? Quines? Com valora la situació dels fills i néts respecte a la

		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Quan va arribar a Olot es va considerar un olotí més? Per què? [Veure evolució] ▪ Actualment, se sent arrelat a la ciutat? Què és el que li fa sentir? Sempre ha estat així? [Veure evolució] ▪ Vostè s'ha quedat a viure a Olot. En algun moment es va plantejar retornar a Andalusia? Per què? ▪ Vostè ha dit que s'identificava com a xxx. Com creu que s'identifiquen els seus fills? Com ho veu? I els seus néts? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>seva identitat?</i> ▪ <i>Manté vincles amb Andalusia?</i> ▪ <i>Es continua interessant per la situació d'Andalusia?</i> ▪ <i>Quin és l'entorn/ marc social/ marc de referència que considera com a propi?</i> ▪ <i>Actualment, es sent un ciutadà més d'Olot?</i>
	7.3 Llengua	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Què va pensar quan va arribar a Olot i va veure que es parlava català? ▪ Amb el pas del temps, ha canviat la seva actitud inicial? ▪ Quina és la seva llengua d'ús habitual? En totes les situacions? ▪ I els seus fills, quina llengua parlaven habitualment? Com ho veia? <small>Quina actitud va prendre en relació a l'aprenentatge del català dels seus fills?</small> 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Entén, sap parlar, escriure llegir el català?</i> ▪ <i>Quina és la seva llengua d'ús habitual?</i> ▪ <i>Quina és la seva llengua d'ús habitual en l'àmbit familiar?</i> ▪ <i>Quina és la seva llengua d'ús habitual amb les seves amistats?</i> ▪ <i>Quina és la seva llengua d'ús habitual en l'àmbit laboral?</i>
8. Discriminació	8.1 Àmbits i episodis de discriminació	<ul style="list-style-type: none"> ▪ En algun moment de la seva vida a Olot s'ha considerat rebutjat? Per què? [Veure evolució] ▪ En quins àmbits 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Es va sentir discriminat en algun moment de la seva estada Olot? En quins àmbits?</i> ▪ <i>Va deixar de sentir-se discriminat en algun moment?</i> ▪ <i>Actualment, creu que la ciutat valora positivament la influència de l'arribada de la immigració andalusa durant els anys cinquanta i seixanta?</i> ▪ <i>En algun moment es va considerar exclòs del concepte "ciutadà olotí"?</i>
9. Participació	9.1 Àmbits i experiències de participació	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Al llarg de la seva vida a Olot, ha participat de la vida social i cultural de la ciutat? En quines entitats ha participat? De quina manera? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Ha format part d'alguna associació o MMSS a Olot? De quin tipus? Què hi feia?</i> ▪ <i>Considera que la participació ha estat un àmbit útil per a la integració?</i> ▪ <i>Participa de la vida social i cultural de la ciutat? Per què?</i> ▪ <i>Li interessa la política local? Hi participa? De quina manera?</i> ▪ <i>Creu que en algun moment els partits polítics han utilitzat "la comunitat andalusa d'Olot" a favor dels seus interessos electorals?</i>

10. Valoració global de la seva experiència migratòria i vital a Olot		<ul style="list-style-type: none">▪ Com valora, en termes generals, la decisió d'haver marxat d'Andalusia?▪ Com valora, en termes generals, la seva trajectòria a Olot?	▪
--	--	--	---

Annex 2. Entrevista a fills dels immigrants

Dades identificatives de l'entrevista

Model entrevista: E2 (Per als fills de les persones immigrades

Data realització entrevista:
Lloc:
Durada de l'entrevista (hh/mm):
Codi de l'entrevista:
Codi entrevistat
Data buidatge entrevista:

Observacions per part de l'entrevistador:
Observacions per part de les persones entrevistades:

Informació sobre la tesi doctoral

Criteris de l'entrevista:

Dades sociodemogràfiques:

Nom i cognoms:
Sexe:
Edat actual:
Població de naixement (municipi i província):
Origen del pare:
Origen de la mare:
Any d'arribada a Olot (si escau):
Edat d'arribada a Olot (si escau):
Nombre d'anys vivint a Olot (si escau):
Nombre d'anys viscuts a Andalusia (si escau):
Estat civil actual:
Origen de la seva parella (si escau):
Nombre de fills (si escau):
Edat dels fills (si escau):

Dimensió	Subdimensió	Preguntes Clau	Preguntes "comodí"
Dades sociodemogràfiques			
1. Llars i família	1.1 Llars	<ul style="list-style-type: none"> Els teus pares van arribar a Olot d'Andalusia. Des de la seva infantesa, a on i amb qui ha viscut? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> En quin tipus de llar ha viscut durant els anys que porta vivint a Olot? (nuclear? Monoparental? Sense nucli? Amb dos nuclis? Altres?) Van viure-hi, de manera temporal, persones que no eren de la seva família? En quin tipus de llar viu actualment? Quantes persones viuen actualment a casa seva?
	1.2 Família	<ul style="list-style-type: none"> A la teva família, hi ha altres persones que, com els seus pares, van emigrar d'Andalusia cap a Olot? 	<ul style="list-style-type: none"> Tenia altres membres de la seva família vivint a Olot? Des de quan? Quin tipus de relació mantenien?
2. Nivell d'instrucció	2.1 Trajectòria educativa	<ul style="list-style-type: none"> Quins estudis has fet al llarg de la teva vida? [Veure evolució] Hi ha alguna persona o institució que t'hagi animat de manera especial a estudiar i/o formar-se? (si escau) Creu que els teus estudis el van ajudar i o perjudicar a l'hora de guanyar-te la vida? De quina manera? 	<ul style="list-style-type: none"> Quins anys va estudiar? En quins centres? Públics? Quin és actualment el seu nivell d'instrucció? Creu que el seu nivell d'instrucció l'ha condicionat en algunes facetes de la seva vida?
	2.2 Valor de l'educació	<ul style="list-style-type: none"> Respecte a la teva educació, què en pensaven els seus pares? Quin valor dónes a l'educació? Creus que és diferent al valor que li donaven els teus pares? Per què? Quina actitud tens amb l'educació dels teus fills? 	<ul style="list-style-type: none"> Els seus pares el van motivar a estudiar? Ha tingut un entorn sociofamiliar favorable per a l'estudi? Per vostè, què era més important per als seus fills: que estudiessin o que treballessin? Per què?
3. Ocupació	3.1 Trajectòria laboral	<ul style="list-style-type: none"> Quines feines has tingut al llarg de la teva vida? Quina ha estat la seva trajectòria laboral? [Veure evolució] Creus que has tingut les mateixes oportunitats laborals que la resta de persones de la teva generació? (accés/promoció en el treball, etc.) 	<ul style="list-style-type: none"> Quin és el seu ofici- treball? Ha treballat per compte pròpia o per compte aliena? Considera que, en termes generals, ha realitzat feines qualificades o poc qualificades? Per què? Quantes feines diferents ha realitzat al llarg de la seva vida? Quines? Ha simultaniejat diferents feines al mateix temps? Per què? Quan temps ho ha fet?
	3.2 Condicions laborals	<ul style="list-style-type: none"> M'has explicat quines han estat les feines que has tingut a Olot. Com eren les condicions de treball d'aquestes feines? 	<ul style="list-style-type: none"> Quantes hores setmanals treballa? Treballa en d'altres feines sense contracte? De quina manera ha accedit a les feines?

		<p>[Veure evolució]</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Creus que amb el pas del temps, aquestes condicions van millorar, van empitjorar o es van mantenir iguals? Per quins motius penses que va ser així? ▪ En comparació amb les dels teus pares, consideres que les condicions de treball que has tingut han sigut millors, pitjors o iguals? Per què? Què és el que ha fet que fossin diferents? ▪ M'has dit que vas treballar a xix, En aquests casos, consideres que les teves condicions de treball eren les mateixes que les dels olotins que treballaven en llocs com el seu? O creus que han estat diferents pel fet de ser fill d'andalusos? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Considera que en algun moment ha estat discriminada en l'àmbit laboral per l'origen dels seus progenitors?</i> ▪ <i>Ha percebut i/o rebut prejudicis cap als treballadors andalusos al llarg de la seva vida?</i>
	3.3 Valor de la feina	<ul style="list-style-type: none"> ▪ En termes generals, què ha significat el treball a la seva vida? Quin valor li ha donat? [Veure evolució] ▪ Creus que valora la feina de manera diferent a com ho feien els teus pares? Per què? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Ha tingut mai la sensació que, en l'àmbit laboral, havia de demostrar més que la resta per sentir-se ben valorat?</i> ▪ <i>Quin valor li dona a la feina?</i> ▪ <i>Pot compaginar la feina amb la família i l'oci o la feina no li deixa temps per més?</i> ▪ <i>La feina li deixa temps lliure per a l'oci?</i> ▪ <i>En cas que així fos, quines activitats realitza?</i>
	3.4 Valoració global de la seva experiència laboral	<ul style="list-style-type: none"> ▪ En termes globals, estàs satisfet amb les feines que has tingut a Olot? Per què? ▪ En comparació amb el teu pare, i en termes generals, com creus que ha estat la teva experiència/ trajectòria laboral? Millor, pitjor o igual? Per què? Què és el que fa que hagi sigut així? ▪ En comparació a tu, com creus que ha estat la trajectòria laboral dels teus fills? Millor, pitjor o igual? Per què? Què és el que fa que hagi sigut així? I els néts? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Està globalment satisfet amb les feines que ha exercit?</i>
4. Ingressos i recursos	4.1 Ingressos	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Des de que vas anar a viure a la teva pròpia llar (va marxar de casa els seus 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Qui aporta principalment els ingressos de la llar?</i> ▪ <i>La seva parella treballa? Fins i tot quan vau tenir fills?</i>

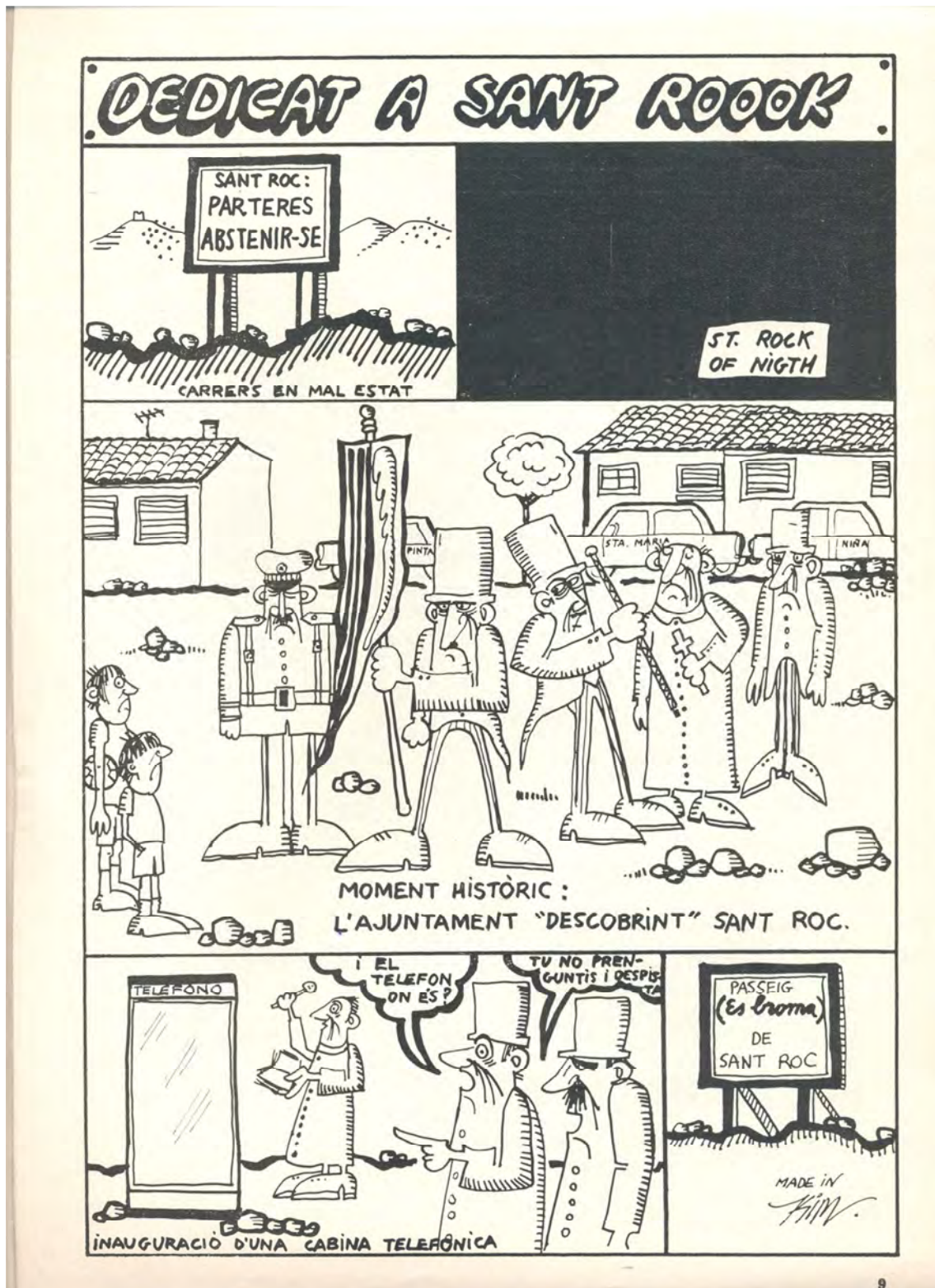
		pares), qui ha aportat els diners a casa? [Veure evolució]	
	4.2 Dificultats econòmiques	<ul style="list-style-type: none"> En els anys que has viscut a Olot, has passat en alguna ocasió per dificultats econòmiques greus? Pots descriure-m'ho? (En quin moment –any-? Per quin motiu?) [Veure evolució] Has rebut ajuda per part d'alguna persona, familiar, institució o servei públic? Si és que sí, de qui? 	<ul style="list-style-type: none"> Ha patit, en algun moment de la seva vida a Olot, dificultats per obtenir ingressos per viure dignament?
	4.3 Classe social	<ul style="list-style-type: none"> En termes generals, consideres que amb els pas dels anys la situació econòmica de la teva família ha anat a més? Quin paper ha jugat la teva família en la seva situació econòmica actual? Considera que la teva situació econòmica és millor que la dels seus pares? En comparació amb el teu nivell de vida actual, quin nivell de vida creus que tindran els teus fills? Què és el farà que sigui així? 	
5. Habitatge i ubicació a la ciutat	5.1 Ubicació dels habitatges (ON)	<ul style="list-style-type: none"> Des que vius a Olot, en quins barris has viscut? [Veure evolució] En termes generals, consideres que amb el pas dels anys ha millorat, empitjorat o s'ha mantingut igual respecte a la zona on vas viure inicialment? Per què? 	<ul style="list-style-type: none"> En quina zona de la ciutat vius? Anteriorment, ha viscut en d'altres zones de la ciutat? Quines? Com valora el canvi en les condicions de vida dels barris on ha viscut? Vivia en zones on hi havia altres andalusos? Considera que ha viscut sempre en zones no segmentades de la ciutat? Considera que ha viscut en els millors o pitjors barris de la ciutat? Per què? Considera que ha viscut en zones de la ciutat estigmatitzades?
	5.2 Tipologia d'habitatge (TIPUS)	<ul style="list-style-type: none"> Des que vius a Olot, en quin tipus d'habitatge has viscut? (casa, pis, etc) [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> En quin tipus d'habitatge ha viscut des de que vius a Olot? Quin és el seu règim de tinença?
	5.3 Condicions dels habitatges (ESTAT)	<ul style="list-style-type: none"> Com estaven els pisos en què has viscut? En quines condicions estaven els habitatges on ha viscut? [Veure evolució] 	<ul style="list-style-type: none"> Va disposar sempre de les instal·lacions i serveis bàsics en el seu habitatge? (aigua calenta, bany, calefacció, etc.)

		<ul style="list-style-type: none"> En comparació amb els teus pares, consideres que has millorat, empitjorat o igualtat les condicions de l'habitatge? Què ho ha fet possible? 	<ul style="list-style-type: none"> Quina era la superfície útil dels habitatges? (Menys de 60; 60-90; 90-120, més de 120)
	5.4 Altres habitatges?	<ul style="list-style-type: none"> Des que vius a Olot, has pogut accedir a una segona residència? A on? Tens algun altra habitatge de propietat? A on? 	<ul style="list-style-type: none">
6. Xarxa social i comunitària	6.1 Cercle d'amistats, coneguts	<ul style="list-style-type: none"> Qui ha format part, al llarg de la teva vida a Olot, del teu cercle de relacions d'amistats i coneguts més proper? [Veure evolució] I la teva família? Quin ha estat el seu paper? Quin tipus de relació tenien els teus pares amb altres familiars immigrants andalusos a Olot? T'ha ajudat en alguna cosa el fet de tenir un cercle d'amistats? 	<ul style="list-style-type: none"> Qui formava part, durant la seva infantesa, de la seva xarxa social i comunitària més propera? Qui forma part, en l'actualitat, de la seva xarxa social i comunitària més propera? Ha tingut dificultats, al llarg de la seva vida, per relacionar-se amb persones catalanes? I Andalusos? Per què? Com ha evolucionat aquesta situació al llarg dels anys? Qui conforma la teva xarxa d'amistats més propera? De quin origen són les persones?
7. Ideologia i valors	7.1 Ideologia	<ul style="list-style-type: none"> Com et consideres, actualment, en termes polítics? Ha canviat amb el pas dels anys? [Veure evolució] Com et consideres, actualment, en termes religiosos? Ha canviat amb el pas dels anys? [Veure evolució] Com definiries la teva posició ideològica respecte a la dels seus pares? I respecte els seus fills? 	<ul style="list-style-type: none"> Com s'ubica en l'eix esquerra- dret? Com s'ubica en l'eix nacional? És creient? Quina ha estat la seva trajectòria en aquest àmbit? Quin paper ha jugat la religió en la seva vida? Com definiria la seva posició ideològica respecte a la dels seus progenitors?
	7.2 Identitat	<ul style="list-style-type: none"> Tenint en compte la teva història personal, com es considera en l'actualitat? Espanyol, andalús, català, olotí? Per què? Durant la teva vida, quins canvis ha experimentat la teva identitat? Quins creus que han estat els actors clau a l'hora de configurar la teva identitat? Creu que els seus pares s'han integrat a Olot? Per què? 	<ul style="list-style-type: none"> Com s'identifica en l'actualitat? Andalús/ espanyol / català / combinacions / altres? Per quins motius s'identifica d'aquesta manera? Els teus pares t'han inculcat valors i tradicions pròpies d'Andalusia? Com ho vivies? Vas tenir en algun moment de la teva vida, conflictes amb la pròpia identitat? Vas rebre coaccions d'alguna de les parts? Ha renunciat a expressions culturals pròpies del context d'origen dels pares? Quines? Per què? Ha incorporat com a pròpies expressions culturals pròpies de Catalunya? Quines?

		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Els teus pares s'han quedat a viure a Olot. Per què creus que no han tornat a Andalusia? ▪ Al llarg de la teva vida, s'ha considerat un olotí més? Per què? [Veure evolució] ▪ Actualment, se sent arrelat a la ciutat? Què és el que li fa sentir? Sempre ha estat així? [Veure evolució] ▪ Com creu que es senten els seus fills? ▪ Com valora, en termes d'identitat, la situació dels seus fills? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Manté vincles amb Andalusia? ▪ T'interessa per la situació d'Andalusia o és una realitat allunyada de la teva vida? ▪ Quin és el teu marc social de referència? ▪ Has inculcat valors i tradicions pròpies d'Andalusia als teus fills? Per què? Com ho vius i ho viuen?
	7.3 Llengua	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Els seus pares no parlen català. Què en pensa? ▪ Quina és la llengua que utilitzes habitualment? Canvies de llengua en funció el context? ▪ I els seus fills, quina llengua parlaven habitualment? Com ho veia? ▪ Quina actitud ha adoptat en relació a la llengua dels seus fills? Per què? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Entén, sap parlar, escriure llegir el català? ▪ Quina és la seva llengua d'ús habitual? ▪ Quina és la seva llengua d'ús habitual en l'àmbit familiar (pares)? ▪ Quina és la seva llengua d'ús habitual amb els teus fills? ▪ Quina és la seva llengua d'ús habitual amb les amistats? ▪ Quina és la seva llengua d'ús habitual en l'àmbit laboral?
8. Discriminació	8.1 Àmbits i episodis de discriminació	<ul style="list-style-type: none"> ▪ En algun moment de la teva vida a Olot t'has considerat rebutjat per l'origen dels teus pares? Per què? [Veure evolució] ▪ Si es que sí, en quins moments i situacions? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ T'has sentit en algun moment discriminat per l'origen andalus dels teus pares? En cas que sí, en quins àmbits? Fins quan? ▪ En quins àmbits et va sentir discriminat? ▪ Es sent discriminat actualment? ▪ Actualment, creu que la ciutat valora positivament la influència de l'arribada de la immigració andalusa durant els anys cinquanta i seixanta?
9. Participació	9.1 Àmbits i experiències de participació	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Al llarg de la teva vida a Olot, has participat de la vida social i cultural de la ciutat? De quina manera? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ En algun moment es va considerar exclòs del concepte "ciutadà olotí"? ▪ Actualment, es sent un ciutadà més d'Olot? ▪ Ha format part d'alguna associació o MMSS a Olot? De quin tipus? Què hi feia? ▪ Considera que la participació ha estat un àmbit útil per a la integració? ▪ Participa de la vida social i cultural de la ciutat? Per què? ▪ Li interessa la política local? Hi participa? De quina manera?

			<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>Creu que en algun moment els partits polítics han utilitzat "la comunitat andalusa d'Olot" a favor dels seus interessos electorals?</i>
<p>10. Valoració global de la seva experiència migratòria i vital a Olot</p>		<ul style="list-style-type: none"> ▪ Com valeres, en termes generals, la trajectòria dels teus pares a Olot? ▪ Com valeres, en general, la teva trajectòria a Olot? 	<ul style="list-style-type: none"> ▪

Annex 4: Imatges sobre la immigració andalusa a Olot Misión

Font: Olot Misión, núm. 989, 7 de març de 1975

NUESTROS CONCIUDADANOS "ELS ALTRES ..."

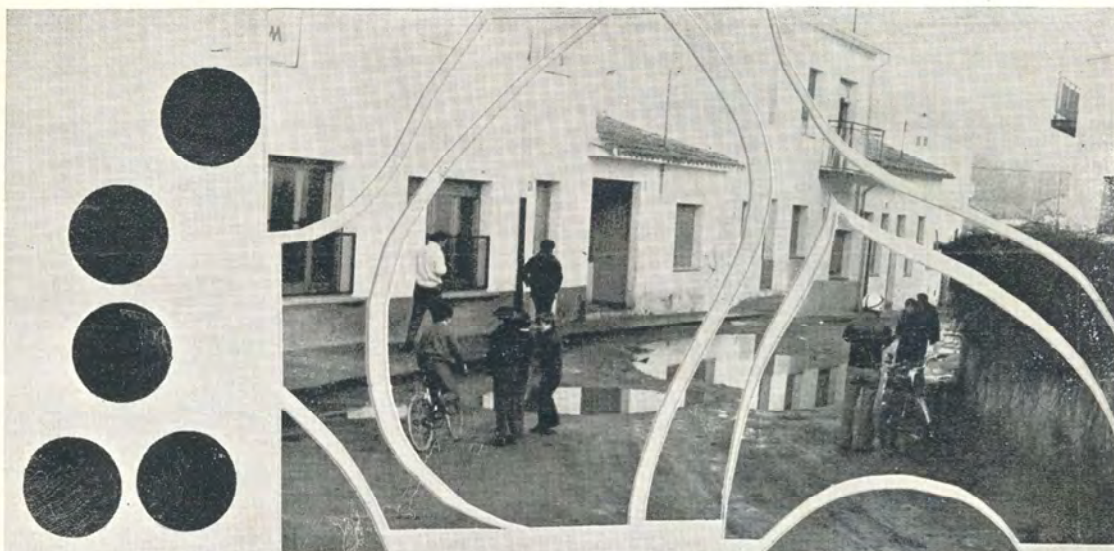
(PORTADA KIM)

2 de Mayo 1970

N.º 747

OLOT **MISION**

Font: *Olot Misión*, núm. 747, 2 de maig de 1970.

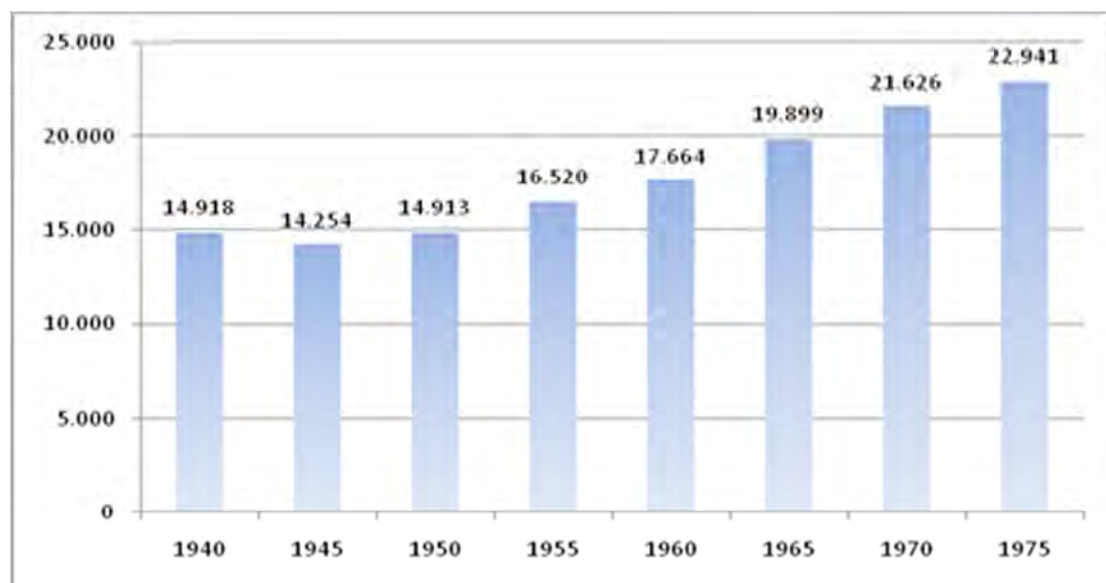
SANT ROC: Els altres olotins

Font: *Olot Misión*, núm. 747, 20 de gener de 1973

Annex 5: Altres figures i taules estadístiques

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ TOTAL. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1945-1950-1960-1970-1975.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics.

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ TOTAL I ANDALUSOS. XIFRES ABSOLUTES I RELATIVES. OLOT. 1940-1945-1950-1960-1970-1975.

Població	1940	1945	1950	1960	1970	1975
Població total	14.918	14.254	14.913	17.664	21.626	22.941
Andalusos	226	159	508	1.213	2.356	2.620
% andalusos	1,51%	1,12%	3,41%	6,87%	10,89%	11,42%

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya i Centre d'Estudis Demogràfics, i el padró de l'Ajuntament d'Olot.

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ANDALUSA. PER GÈNERE. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1945-1950-1960-1970-1975.

Sexe	1940	1945	1950	1960	1970	1975
dona	36	48	152	621	1.141	1.287
home	190	111	356	592	1.215	1.333
Total	226	159	508	1213	2.356	2.620

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

MATRIMONI MIXT? XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1945-1950-1960-1970-1975.

Matrimoni mixt?	1940	1945	1950	1960	1970	1975
No correspon	184	101	382	585	966	906
no	31	32	88	539	1.204	1.472
sí	11	26	38	89	186	242
Total	226	159	508	1.213	2.356	2.620

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

ESTAT CIVIL DE LA POBLACIÓ ANDALUSA. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1945-1950-1960-1970-1975.

Estat civil	1940	1945	1950	1960	1970	1975
Casat/da	45	59	132	634	1.388	1.704
Divorciat/da	-	-	-	-	3	10
Solter/a	174	90	350	501	829	746
Vidu/a	7	10	26	78	136	160
Total	226	159	508	1.213	2.356	2.620

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ ANDALUSA PER PROVÍNCIES. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1945-1950-1960-1970-1975.

Província	1940	1945	1950	1960	1970	1975
Almería	17	41	41	72	89	117
Cadis	62	9	25	14	42	51
Còrdova	35	15	98	195	328	394
Granada	36	26	38	68	141	183
Huelva	12	1	7	6	29	56
Jaén	7	6	18	60	162	232
Màlaga	18	49	116	738	1.432	1432
Sevilla	38	12	165	60	133	155
Total	226	159	508	1.213	2.356	2620

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

MITJANA DE TEMPS DE RESIDÈNCIA DE LA POBLACIÓ ANDALUSA. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1945-1950-1960-1970-1975.

Mitjana de Temps residència Olot	1940	1945	1950	1960	1970	1975
Dones	14,39	11,8	6,8	7,6	Nd	12,2
Homes	7,46	4,1	3,2	8,1	Nd	12,1
Total	10,70	6,4	4,3	7,9	Nd	12,9

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

EDAT MITJANA D'ARRIBADA DE LA POBLACIÓ ANDALUSA A OLOT. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940-1945-1950-1960-1970-1975.

Edat mitjana d'arribada	1940	1945	1950	1960	1970	1975
Dones	24,9	27,9	22,9	25,3	Nd	24,7
Homes	23,4	23,9	22,2	24,3	Nd	23,9
Total	23,7	25,1	22,4	24,8	Nd	24,3

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTE I SECCIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940.

Districte	Almeria	Cadis	Còrdova	Granada	Huelva	Jaén	Màlaga	Sevilla	NC	Total
D1 S1	6	6	1	4	-	2	6	1	-	26
D1 S2	-	1	2	-	-	1	-	-	-	4
D1 S3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
D2 S1	3	45	25	16	12	4	7	36	1	149
D2 S2	-	2		2	-		-	-	-	4
D3 S1	3	1	7	7	-	-	-	-	-	18
D3 S2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
D4 S1	-	7	-	4	-	-	3	-	-	14
D4 S2	5	-	-	3	-	-	2	1	-	11
Total	17	62	35	36	12	7	18	38	1	226

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTE I SECCIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1945.

Districte	Almeria	Cadis	Còrdova	Granada	Huelva	Jaén	Màlaga	Sevilla	Total
D1 S1	12	4	1	1	-	1	5	9	33
D1 S2	1	-	4	-	-	4	1	-	10
D1 S3	1	-	-	4	-	-	-	-	5
D2 S1	3	-	1	13	1	-	35	-	53
D2 S2	2	4	-	-	-	1	1	-	8
D3 S1	8	-	3	2	-	-	5	-	18
D4 S1	2	1	1	2	-	-		3	9
D4 S2	12	-	5	4	-	-	2	-	23
Total	41	9	15	26	1	6	49	12	159

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTE I SECCIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1950.

Districte	Almeria	Cadis	Còrdova	Granada	Huelva	Jaén	Màlaga	Sevilla	Total
D1 S1	4	14	22	7	1	3	11	3	65
D1 S2	8	1	15	1	-	5	15	12	57
D1 S3	-	2	3	1	-	3	27	2	38
D2 S1	5	3	7	5	1	1	13	1	36
D2 S2	11	1	7	7	5	4	9	132	176
D3 S1	5	-	25	7	-	2	25	5	69
D3 S2	-	2	-	5	-	-	6	3	16
D4 S1	5	-	4	3	-	-	6	3	21
D4 S2	3	2	15	2	-	-	4	4	30
Total	41	25	98	38	7	18	116	165	508

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTE I SECCIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1960.

Districte	Almería	Cadis	Còrdova	Granada	Huelva	Jaén	Màlaga	Sevilla	Total
D1 S1	6	-	5	2	1	1	38	7	60
D1 S2	5	1	41	3	-	14	166	6	236
D1 S3	12	1	8	-	-	14	30	4	69
D1 S4	8	4	9	18	-	2	90	8	139
D1 S5	4	-	6	7	1	3	38	-	59
D2 S1	14	3	15	2	-	3	36	-	73
D2 S2	4	1	27	3	-	3	32	2	72
D2 S3	5	1	2	4	1	5	24	1	43
D3 S1	6	-	16	1	1		44	1	69
D3 S2	-	-	9	8	-	5	43	4	69
D3 S3	1	1	3	10	-	4	70	8	97
D4 S1	3	1	8	-	-	1	31	8	52
D4 S2	4	1	27	8	-	2	67	8	117
D4 S3	-	-	19	2	2	3	29	3	58
Total	72	14	195	68	6	60	738	60	1213

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTE I SECCIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1970.

Districte	Almería	Cadis	Còrdova	Granada	Huelva	Jaén	Màlaga	Sevilla	Total
D1 S1	1	3	14	14	-	7	60	15	114
D1 S2	4	1	12	8	1	7	60	4	97
D1 S3	4	-	12	4	-	9	40	10	79
D2 S1	4	2	4	4	-	7	69	3	93
D2 S2	1	3	6	3	-	2	51	4	70
D2 S3	21	4	61	11	2	31	154	15	299
D2 S4	-	-	-	1	-	-	-	-	1
D3 S1	9	6	22	30	4	16	141	10	238
D3 S2	2	1	14	9	4	4	143	4	181
D4 S1	5	-	7	-	-	-	13	6	31
D4 S2	4	6	30	12	-	4	99	8	163
D4 S3	4	9	38	6	1	26	117	13	214
D5 S1	8	-	16	8	3	11	76	13	135
D5 S2	8	1	6	3	-	2	31	4	55
D5 S3	14	6	86	28	14	36	378	24	586
Total	89	42	328	141	29	162	1.432	133	2.356

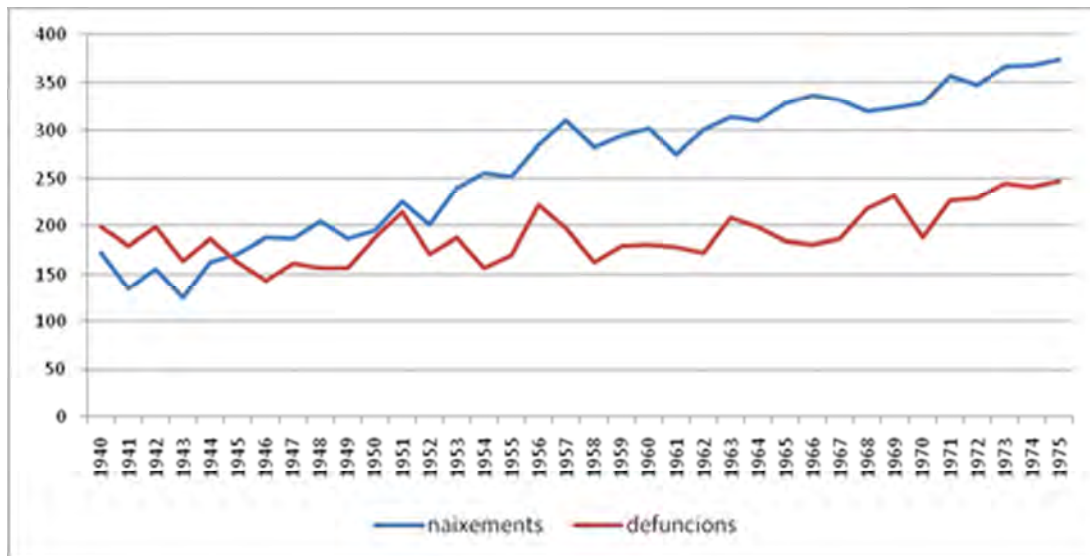
Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

POBLACIÓ ANDALUSA PER DISTRICTE I SECCIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1975.

Districte	Almería	Cadís	Còrdova	Granada	Huelva	Jaén	Màlaga	Sevilla	Total
D1 S1	1	3	6	3	1	12	41	3	70
D1 S2	6	4	17	8	-	21	95	7	158
D1 S3	4	-	15	7	-	9	64	3	102
D2 S1	3	9	8	8	4	6	61	10	109
D2 S2	-	-	1	4	-	1	25	9	40
D2 S3	20	4	20	3	2	6	51	7	113
D2 S5	30	2	70	15	21	35	154	21	348
D3 S1	3	7	19	37	3	29	94	15	207
D3 S2	4	9	19	7	2	1	106	10	158
D4 S1	4	-	15	3	-	3	26	-	51
D4 S2	10	2	34	13	-	3	79	5	146
D4 S3	2	-	37	18	-	7	68	10	142
D4 S4	3	2	17	7		10	58	13	110
D5 S1	2	3	15	14	5	17	66	6	128
D5 S2	4	1	9	4	2	1	34	3	58
D5 S3	2	1	3	3	3	15	18	6	51
D5 S4	19	4	89	29	13	56	392	27	629
Total	117	51	394	183	56	232	1.432	155	2.620

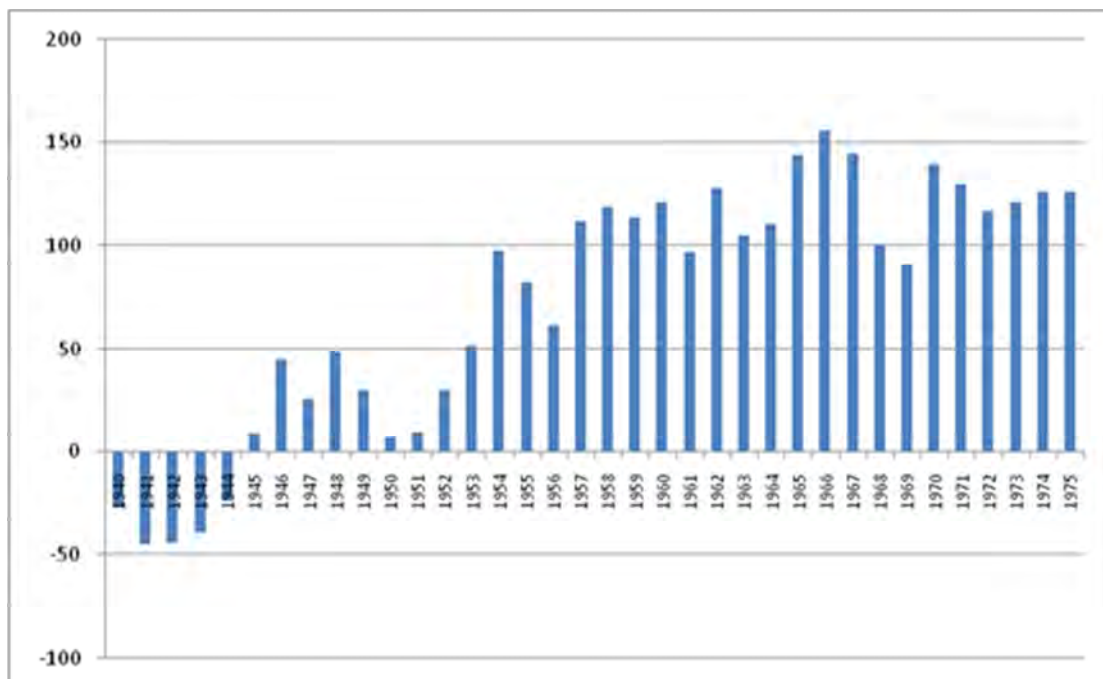
Font: Elaboració pròpia a partir de dades del padró de l'Ajuntament d'Olot.

EVOLUCIÓ DEL NOMBRE DE NAIXEMENTS I DEFUNCIONS. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940- 1975

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Registre Civil d'Olot.

EVOLUCIÓ DEL CREIXEMENT NATURAL DE LA POBLACIÓ. XIFRES ABSOLUTES. OLOT. 1940- 1975

Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Registre Civil d'Olot.

Annex 6: Municipis andalusos amb presència a Olot. Per províncies.

Olot. 1950

ALMERIA: 21 municipis

1. Albox
2. Almeria
3. Antas
4. Arboleas
5. Bacares
6. Bayarque
7. Berja
8. Canjávar
9. Cantoria
10. Cuevas de Almanzora
11. Dalías
12. Garrucha
13. Gérgal
14. Lubrín
15. Lúcar
16. Níjar
17. Rágol
18. Suflí
19. Tabernas
20. Vélez-Blanco
21. Vera

CADIS: 12 municipis

1. Alcalá del Valle
2. Algondones
3. Barbate
4. Cadis
5. La Línea de la Concepción
6. Puerto Serrano
7. San Fernando
8. San Roque
9. Tarifa
10. Ubrique
11. Vejer de la Frontera
12. Villanueva del Rosario

CÒRDOVA: 22 municipis

1. Adamuz
2. Almodóvar del Río
3. Añora
4. Baena
5. Belalcázar
6. Belmez
7. Benajemí
8. Cabra
9. Cañete de las Torres
10. Castro del Río
11. Còrdoba

12. El Viso
13. Espiel
14. Fuente Obejuna
15. Iznájar
16. Lucena
17. Palma del Rio
18. Pedro Abad
19. Priego de Córdoba
20. Puente Genil
21. Rute
22. Villanueva de Cordoba

GRANADA: 17 municipis

1. Albondón
2. Albuñol
3. Algarinejo
4. Almegijar
5. Fuente Vaqueros
6. Galera
7. Granada
8. Huéneja
9. Iznalloz
10. Ogijares
11. El Padul
12. Pinos Genil
13. Salar
14. Santa Fe
15. Sorvilán
16. Turon
17. Ugijar

HUELVA: 5 municipis

1. Huelva
2. Minas del Riotinto
3. Nerva
4. Santa Olalla del Cala
5. Zufre

JAEN: 10 municipis

1. Andújar
2. Arjonilla
3. Fuensanta de Martos
4. La Coralina
5. Linares
6. Martos
7. Quesada
8. Santiago de Calatrava
9. Torredonjimeno
10. Villanueva de la Reina

MÀLAGA: 14 municipis

1. Alameda
2. Alfarnatejo

3. Algarrobo
4. Almargen
5. Ardales
6. Cuevas de San Marcos
7. Fuengirola
8. Màlaga
9. Sedella
10. Torrox
11. Vélez-Màlaga
12. Villanueva de Algaidas
13. Villanueva del Trabuco
14. Yunquera

SEVILLA: 40 municipis

1. Albaida de Aljarafe
2. Almadén de la Plata
3. Almensilla
4. Aznalcázar
5. Aznalcóllar
6. Benacazón
7. Bormujos
8. Brenes
9. Burguillos
10. Carmona
11. Carrión de los Céspedes
12. Constantina
13. Coria del Río
14. Écija
15. El Coronil
16. El Ronquillo
17. El Rubio
18. El Viso del Alcor
19. Fuentes de Andalucía
20. Gilena
21. La Luisiana
22. La Puebla de los infantes
23. La Puebla del Río
24. Lebrija
25. Lora del Río
26. Los Molares
27. Mairena del Alcor
28. Morón de la Frontera
29. Osuna
30. Palomeras del Río
31. Paradas
32. Pilas
33. Salteras
34. Santiponce
35. Sevilla
36. Tocina
37. Tomares
38. Umbrete
39. Villamanrique de la Condesa

40. Villanueva del Ariscal

Annex 7: Municipis andalusos amb presència a Olot. Per províncies.

Olot. 1975

ALMERIA: 23 municipis

1. Alcudia de Monteagud
2. Almería
3. Arboleas
4. Beires
5. Berja
6. Canjáyar
7. Cantoria
8. Chirivel
9. Cuevas de Almanzora
10. Garrucha
11. Gérgal
12. Instinción
13. Laroya
14. Níjar
15. Oria
16. Paterna del Río
17. Purchena
18. Rágol
19. Serón
20. Tabernas
21. Tahal
22. Vera
23. Viator

CADIS: 20 municipis

1. Alcalá de los Gazules
2. Alcalá del Valle
3. Benaocaz
4. Bornos
5. Cadis
6. Chiclana de la Frontera
7. El Bosque
8. El Puerto de Santa María
9. Jerez de la Frontera
10. Jimena de la Frontera
11. La Línea de la Concepción
12. Los Barrios
13. Olvera
14. Paterna de Rivera
15. San Roque
16. Sanlúcar de Barrameda
17. Setenil de las Bodegas
18. Tarifa
19. Torre Alháquime
20. Villamartín

CÒRDOVA: 37 municipis

1. Adamuz

2. Aguilar de la Frontera
3. Almedinilla
4. Almodóvar del Río
5. Baena
6. Belalcázar
7. Belmez
8. Benamejí
9. Bujalance
10. Cabra
11. Carcabuey
12. Castro del Río
13. Còrdova
14. El Viso
15. Espiel
16. Fernán-Núñez
17. Fuente Obejuna
18. Fuente Toja
19. Fuente-Tójar
20. Iznájar
21. La Victoria
22. Lucena
23. Luque
24. Montilla
25. Montoro
26. Monturque
27. Nueva Carteya
28. Palenciana
29. Palma del Río
30. Pedro Abad
31. Peñarroya- Pueblonuevo
32. Pozoblanco
33. Priego de Córdoba
34. Puente Genil
35. Rute
36. Villanueva de Còrdoba
37. Villanueva del Duque

GRANADA: 37 municipis

1. Albondón
2. Albuñol
3. Alcudia de Guadix
4. Aldeire
5. Algarinejo
6. Alhama de Granada
7. Arenas del Rey
8. Atarfe
9. Baza
10. Bérchules
11. Cádiar
12. Dehesas de Guadix
13. El Padul
14. Ferreira
15. Fornes

16. Las Gabias
17. Gor
18. Granada
19. Huéneja
20. Huétor Tájar
21. Íllora
22. Lanjarón
23. Las Gabias
24. Loja
25. Montefrío
26. Moraleda de Zafayona
27. Motril
28. Nívar
29. Orce
30. Órgiva
31. Puebla de Don Fabrique
32. Santa Fe
33. Sorvilán
34. Turón
35. Ugíjar
36. Yator
37. Zafarraya

HUELVA: 13 municipis

1. Almonte
2. Alosno
3. Cortegana
4. Cartaya
5. Chucena
6. El Almendro
7. El Campillo
8. Huelva
9. Minas de Riotinto
10. Nerva
11. Villanueva de las Cruces
12. Villablanca
13. Zalamea la Real

JAEN: 40 municipis

1. Alcalá la Real
2. Alcaudete
3. Andújar
4. Arjona
5. Arquillos
6. Baeza
7. Beas de Segura
8. Cabra del San Cristo
9. Cárcheles
10. Castillo de Locubín
11. Cazorla
12. Chiclana de Segura
13. Chilluévar
14. Fuensanta de Martos

15. Higuera de Arjona
16. Higuera de Calatrava
17. Hornos
18. Jaén
19. Jódar
20. La Carolina
21. La Guardia de Jaén
22. Lahiguera
23. Linares
24. Martos
25. Navas de San Juan
26. Orcera
27. Peal de Becerro
28. Pontones
29. Porcuna
30. Pozo Alcón
31. Santiago de Calatrava
32. Santiago-Pontones
33. Santo Tomé
34. Segura de la Sierra
35. Torredelcampo
36. Torredonjimeno
37. Úbeda
38. Valdepeñas de Jaén
39. Villanueva de la Reina
40. Villanueva del Arzobispo

MÀLAGA: 41 municipis

1. Alameda
2. Alhaurín el Grande
3. Alfarnate
4. Algarrobo
5. Almargen
6. Almogía
7. Antequera
8. Archidona
9. Ardales
10. Campillos
11. Càrtama
12. Casares
13. Coín
14. Còmpeta
15. Cuevas Bajas
16. Cuevas de San Marcos
17. Cuevas del Becerro
18. El Morche
19. Humilladero
20. Istán
21. Màlaga
22. Marbella
23. Mijas
24. Mollina
25. Monda

26. Montejaque
27. Nerja
28. Parauta
29. Periana
30. Pizarra
31. Ronda
32. Teba
33. Torrox
34. Valle de Abdalajís
35. Vélez- Màlaga
36. Villanueva de Algaidas
37. Villanueva de la Concepción
38. Villanueva de Tapia
39. Villanueva del Rosario
40. Villanueva del Trabuco
41. Yunquera

SEVILLA: 33 municipis

1. Aguadulce
2. Alcalá de Guadaira
3. Alcalá del Río
4. Brenes
5. Constantina
6. Écija
7. El Cuervo de Sevilla
8. El Rubio
9. El Saucejo
10. El Viso del Alcor
11. Estepa
12. Gelves
13. Gerena
14. Gilena
15. Guadalcanal
16. La Lantejuela
17. La Puebla de Cazalla
18. La Puebla de los Infantes
19. La Rinconada
20. Las Cabezas de San Juan
21. Lebrija
22. Lora del Río
23. Marchena
24. Marinaleda
25. Montellano
26. Morón de la Frontera
27. Osuna
28. Paradas
29. Pedrera
30. Pilas
31. Sevilla
32. Utrera
33. Villamanrique de la Condesa

